Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. X (XVI) - Fasc. 1-4
Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том X (XVI) - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

ANNO MDC A TRANSITU S. P. BASILII MAGNI VERTENTE

ROMAE 1979

Sumptibus PP. Basilianorum in honorem S. Basilii Magni
diasporiana.org.ua

« ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI »

(Series II)

Ex Sectione I-ma - « OPERA »:

1. Wojnar M., OSBM, *De regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj instauratorum, Romae* 1949, pp. XX - 218.

2. Solowij M., OSBM, *De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj* (1784-1809), Romae 1950, pp. XII - 128.

27. Blažejowskyj D., *De potestate Metropolitarum Kioviensium in clerum regularem* (1595 - 1805), ed. 2, Romae 1973, pag. 196.

33. Патрило Іс. І., ЧСВВ, *Джерела і Бібліографія історії Української Церкви*, Рим 1975, ст. 376.

(sequitur)

Ex Sectione II-a : ANALECTA (periodica-miscel.)

Vol. I, fasc. 1, 2-3, 4: Romae 1949, 1950, 1953 (pp. 680)

Vol, II, fasc. 1-2, 3-4: Romae 1954, 1956 (pp. 578)

Vol. III, fasc. 1-2, 3-4: Romae 1958, 1960 (pp. 640)

Vol. IV, fasc. 1-2, 3-4: Romae 1963, 1963 (pp. 572)

Vol. V, fasc. 1-4: Romae 1967. (pp. XIV, 420; reeditio ex s. I)

Vol. VI, fasc. 1-4: Romae 1967, (pp. XVI, 608)

Vol. VII, fasc. 1-4: Romae 1971 (pp. X, 572)

Vol. VIII, fasc. 1-4: Romae 1973 (pp. XII, 492)

Vol. IX, fasc. 1-4: Romae 1974 (pp. X, 558)

Vol. X, fasc. 1-4: Romae 1979, (pp. 554) (sequitur)

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО
ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI
Sectio II Секція

Series II. «ANALECTA OSBM» - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Серія II

Sectio - II - Секція

ARTICULI
DOCUMENTA COLLECTANEA
MISCELLANEA
BIBLIOGRAPHIA

Vol. X – Fasc. 1-4

Anno MDC a transitu S.P. Basilii Magni vertente

ROMAE

Sectio II. «ANALECTA OSBM» - Vol. X (XVI) - Fasc. 1-4
Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том X (XVI) - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

ANNO MDC A TRANSITU S. P. BASILII MAGNI VERTENTE

ROMAE 1979

Sumptibus PP. Basilianorum in honorem S. Basilii Magni

IMPRIMI POTEST

Romae, e Curia Generali Ordinis Basiliani S.ti Josaphat, 15.VI.1979.

P. ISIDORUS I. PATRYLO, OSBM
Protoarchimandrita

IMPRIMATUR

Romae, e Vicariatu Urbis, die 18.VI.1979.

JOANNES CANESTRI
Archiep.pus Moteranus, *Vicesgerens*

Responsabilis Redactor voluminis:

P. MICHAEL M. WAWRYK, OSBM

Esse-GI-Esse - Roma - Tel. 78.27.819

« TALIS EST SANCTUS BASILIUS MAGNUS »
(Stemma)

CCCLXXIX - MCMLXXIX

ANNO . MDC . VERTENTE
A . TRANSITU . SANCTI . PATRIS . NOSTRI
PATRIS . ECCLESIAE . DOCTORIS . SCRIPTORIS
VITAE . COENOBITICAE . PROMOTORIS
MONACHATUS . ORIENTALIS . PATRIARCHAE
ORDO . BASILIANUS . SANCTI . JOSAPHAT
IN . TERRIS . UCRAINAE . BIELARUSJAE
ALIISQUE . REGIONIBUS . DEGENS
VOLUMEN . HOC
IN . MEMORIAM
DICAT

PRAEFATIO

Volumen IX secundae seriei « Analecta OSBM » *seu XV seriei I et II in lucem prodiit adhuc anno 1974, ut quinquagenarium annum editionis « Analectorum OSBM » (1924-1974) celebraret. Varii eventus historiae Basilianorum S.ti Josaphat, ut Capitulum generale et electio novi regiminis Ordinis et Provinciarum, cum respectivis Capitulis provincialibus, in causa fuerunt, ut ulterior editio « Analectorum » usque ad annum 1979 postposita fuisset, et praesertim quia hoc anno Millesimus sexcentesimus annus, S.P. nostro Basilio Magno jubiliaris, ab eius transitu in gloriam coelestem, feliciter nobis prostabat celebrandus etiam editione « Analectorum OSBM », prout iam Capitulum generale an. 1976 desiderabat.*

Prima *proinde* sectio « *Analectorum OSBM* » *tribus voluminibus* « Operum » *annum hunc celebravit, numeris 36-37, 39, 40; etiam* sectio tertia *duo volumina* « Litterarum Basilianorum » *(1601-1760) huic Jubilaeo dicavit; manet, ut etiam* sectio secunda *volumine XVI « Analectorum OSBM », quatuor fasciculis constantem Jubilaeum hoc plurisaeculare memoraret, variis articulis, collectaneis, miscellaneis et bibliographiis collectis.*

Volumen hoc XVI variis linguis et quidem latina, ucraina, anglica, polona, russica constans, nec non varias materias complectens et quidem ex historia Ecclesiae Ucrainae secundi millenii.

Quatuor brevibus Articulis *de S. Basilio Magno praemissis, auctoribus B. Wawryk, A. Hawkaluk, A. Pekar nec non Maria J. Roman, omnibus quidem ex Ordine Basiliano, duo articuli maiores ex historia Ecclesiae Ruthenae in hac parte sunt adnexi: B. Balyk, De initiis christianismi et eparchiae Peremysliensis, nec non M. Wawryk, De historia Liturgiconis in Ecclesia Ruthena saeculo XVII, secunda medietate, in lingua ucraina exarati.*

In parte, quae dicitur « Documenta collectanea», *posita sunt quaedam documenta selecta, abbreviata vel per extensum proposita, ad historiam Ecclesiae Ruthenae illustrandam. Hic invenitur Elenchus Studentium Collegii Graecorum de Urbe, a D. Blažejovskyj lingua anglica exara-*

tus; Rationes theologicae et canonicae in defensionem Unionis, a P. A.G. Welykyj, in lingua latina propositae; Testamentum Episcopi Jacobi Susza, in lingua polonica a Sac. S. Leszek Glódz exaratum; Quaedam documenta concernentia Episcopum J. Bradač, lingua anglica proposita; Quaedam selectio documentorum Synodum Moscoviensem spectantia (1917-1918), lingua anglica exposita, a Dom. P. T. Sheshko collecta et commentata.

In Miscellaneis *proponitur a I. Gerus Tarnawecky quaedam expositio in lingua anglica de s.d. « Pomianyk »; dein Brevis contributio a M. Wawryk de noviter inventis libris saeculi XVIII, lingua ucraina proposita; tum P. A. Pekar agit de Episcopo Prešoviensi Josepho Gaganec, Visitatore Basilianorum in Transcarpatia et Galicia, et demum P. M. Wawryk in lingua ucraina exaravit brevem biographiam et laborem consideravit historico-scientificum P. Irenaei J. Nazarko, OSBM, Redactoris « Analectorum OSBM ».*

In Bibliographia *proposita est iam tertia vice collectio Fontium et Bibliographiae ad historiam Ecclesiae Ucrainae, in lingua ucraina exarata a P. Is. I. Patrylo, OSBM. Huic collectioni adiungitur Brevis collectio recensionum, a variis auctoribus et variis linguis exaratarum, sub titulo « Conspectus bibliographici ». Tandem hanc partem concludunt « Notae bibliographicae », vel Redactionis vel quorundam Auctorum.*

Hoc modo praesentatur vol. XVI « Analectorum OSBM », sectionis secundae, quod S. Basilio Magno, Monachatus orientalis Patriarchae et spirituali Scriptori nec non Ecclesiae Doctori et Patri dicatum, occasione XVI centenarii eius transitus.

Volumen hoc, dicatum Transitui S.P. Basilii, sumptibus totius Ordinis Basiliani S.ti Josaphat in lucem apparet, maiori ex parte auctoribus Basilianis confectum, etsi ex materiis miscellaneis historiae secundi millenii; quae materiae ad regiones Europae orientalis, ut plurimum, pertinent, ubi Basiliani ab ipsis initiis huius millennii degebant et florebant, nec non fidem christianam eiusque Ecclesiam diffundebant et a saeculo XVII in catholica quidem forma.

Dignum proinde et iustum fuit, ut Ordo Basilianus Sancto Patriarchae in memoriam volumen hoc dicaret ex hisce sane regionibus, in quibus fere per mille annos floruit et floret, nec non florere sperat.

Hoc modo « Analecta OSBM » suis tribus Sectionibus occasionem hanc celebrare sategerunt ad Maiorem Dei Gloriam.

Romae, die 30 Januarii 1979.

« ANALECTORUM OSBM » – REDACTIO

INDEX — ЗМІСТ

Praefatio VII

I. – ARTICULI:

WAWRYK B., OSBM – *De S. Scripturae apud S. Basilium studio, auctoritate et usu* 1
HAWKALUK ALEXANDER, OSBM – *De Deo Creatore et Ordinatore apud S. Basilium M.* 16
PEKAR A., OSBM – *St. Basil's correspondence with St. Athanasius of Alexandria* 25
S. ROMAN MARY J., OSBM – *St. Basil the Great and Aelfrik in the Light of the Hexaemeron* 39
БАЛИК БОРИС І., ЧСВВ – *До питання про початки Християнства та впископства в Перемишлі в IX-X ст.* 50
ВАВРИК М., ЧСВВ – *До історії Служебника в Укр. Катол. Церкві в 2-ій пол. 17-го ст.* 98

II. – COLLECTANEA:

BLAZEJOVSKYJ DMYTRO, SAC. – *Ukrainian and Bielorussian Students at the Pontifical Greek College of Rome (1576-1976)* 143
WELYKYJ A.G., OSBM – *Rationes theologicae et canonicae in defensionem Unionis an. 1632-1633* 193
GLÓDZ, SLAWOMIR LESZEK SAC. – *Testament Biskupa Jakuba Suszy (1687) (Testamentum Ep. Chelmensis J. Susza an. 1687)* 213
PEKAR A., OSBM – *Some documents concerning the "Bradač affair"* 221
SHESHKO PETER T., PH.D. – *The Russian Orthodox* Sobor *of Moscow and the Orthodox Church in the Ukraine: 1917-1918*; II 229

III. – MISCELLANEA:

GERUS-TARNAWECKY I. – *The Pomianyk in a Historical Perspective* 364
ВАВРИК М., ЧСВВ – *Нововідкриті початківські друки 18-го сторіччя* 370
ПЕКАР А., ЧСВВ – *Пряшівський владика Йосиф Ґаданець, Візитатор ОО. Василіян* 379
ВАВРИК М., ЧСВВ – *о. Іриней Іван Назарко, ЧСВВ, та його церковно - історична письменницька спадщина (1905 - 1976)* 394

IV. – BIBLIOGRAPHIA:

ПАТРИЛО Іс. І., ЧСВВ – *Джерела і бібліографія до Історії Української Церкви* 406
РІЗНІ – *Бібліографічні огляди* 488
РЕДАКЦІЯ – *Бібліографічні нотатки* 540

Argumenta latina articulorum ucrainicorum 550

I. ARTICULI

Basilius Wawryk, OSBM

DE S. SCRIPTURAE APUD S. BASILIUM STUDIO AUCTORITATE ET USU

Inter eximios S. Scripturae doctores iam ab antiquissimis saeculis longe celebrabatur S. Pater Basilius Magnus et tandem a Summo Pontifice Leone Papa XIII in praeclara Encyclica « Providentissimus » 18 Nov. 1893 omnem promeruit laudem ut qui huius disciplinae fines amplificavit [1]. Qui enim huius S. Doctoris tum genuina tum probabiliter authentica opera vel summis labiis attingit, facile experitur in eorum paginis excelsum dominium S. Scripturae, ita ut oracula divina iudiciorum et ratiocinationum illius suprema lex dicenda sint. Decet profecto in « Analectis Ordinis S. Basilii M. » illius Sancti transitus decimo sexto saeculo celebrando dedicatis, paucas saltem devovere paginas de S. Scripturae apud S. Basilium studio, auctoritate et usu. Hocce primitus eflormabat praeambulum nostrae dissertationis « *De exegesi S. Basilii Magni — De Canone, Textu et Inspiratione S. Scripturae* » ad lauream theologicam in Pont. Universitate Gregoriana in Urbe propositae a. 1940. Quamquam hanc ieiunam elucubrationem studuimus convenienter adaugere novissimis hac in re inquisitionibus ex continuo fluvio librorum et articulorum de S. Patre Basilio, nostram mediocritatem quidem experimur in illustrando hoc argumento ad instar S. Gregorii Nazianzeni, qui « ex multis unum ac pro multis » de Basilio non eo commemoravit, « ut ei cumulum aliquem gloriae afferret, nam nec mare fluviis, qui in ipsum influunt, opus habet, etiamsi plurimi

---

[1] *Enchiridion Biblicum*, Romae, 1954², N. 92/77.

maximique influant, nec is, quem laudamus, his qui ad ipsius encomium aliquid erogent »[2].

1. - De suo S. Scripturae studio ipse S. Basilius testatur, huius lectioni se applicatum fuisse a tenerrima aetate. « Ab antiqua — ita ille — origine et ab initio a christianis parentibus educatus, vel a puero didici ab ipsis litteras sacras »[3]. Absolutis tandem profanis studiis Caesareae, Constantinopoli Athenisque, Basilius rediit Cappadociam et paucos annos laudabiliter munere professoris eloquentiae fungebatur, sed c.a. 357 respexit, ut ipse ait, [4] ad lumen admirabile veritatis Evangelii ac vidit inutilitatem sapientiae principum huius saeculi et cum legisset Evangelium ibique perspexisset plurimum ad perfectionem valere bona sua divendere et cum egenis fratribus communicare ac nulla prorsus huius vitae sollicitudine distringi nec nulla affectione ad res terrenas animo converti, imitator devenit patrum deserti, quos ipse visitavit in Aegypto et Oriente, atque monachorum, quos in sua patria vidit imitari illorum instituta conantes. Et, sicut dicit L. Tillemont [5], acquisistis omnibus, quae artes et scientiae profanae habent nobiliora, totum eorum splendorem proiecit ad pedes discipulorum Jesu. Ita liber a commercio et tumultu humano in silentio solitudinis Ponticae Basilius totum se dicavit studio S. Scripturae, quod meretur specialem mentionem apud Rufinum [6], Socratem [7] et Sozomenum [8], ita ut secundum S. Ephremum in ss. libros « immersus e profundis Scripturarum extraxerit splendidam margeritam — summam theologicam scientiam »[9].

---

[2] *In laudem Basilii Magni*, 8 (PG 36, 504 C).

[3] *De iudicio Dei*, 1 (PG 31, 653 A).

[4] *Epist.* 223 (PG 32, 224 AB).

[5] *Mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique des six premiers siècles*, IX, Paris, 1703, 42. Pulchro stylo idem exprimit modernus auctor A. Alevissopoulos, *Das Gute und das Boese in der Sicht Basilios des Grossen in Zusammenhang mit seiner Welt-Erklärung*, Hannover, 1963, 10-11: « Plato steht bei Basilios nicht neben Paulus, sondern führt zu Paulus und der Heiligen Schrift überhaupt hin ».

[6] *Hist. Eccl.*, 2, 9 (PL 21, 518 B) de Basilio et Gregorio Nazianzeno scribit: « Omnibus Graecorum saecularium libris remotis, solis divinae Scripturae voluminibus operam dabant ».

[7] *Hist. Eccl.* 4, 26 (PG 67, 530 B).

[8] *Hist. Eccl.*, 6, 17 (PG 67, 1334-5).

[9] *S. Ephremi Syri, Opera omnia*, ed. J.S. et St.E. Assemanio, II, Roma, 1743, 290.

Ad S. Scripturae sensum melius assequendum S. Pater non solum incumbebat divinorum librorum lectioni, sed etiam perscrutabatur opera, quae huic intento inservire poterant. Imo H. Weiss [10] in Basilio admittit etiam accuratam archaeologiae scientiam, nimis insistens in respectivis notitiis in Basilianis scriptis sparsis, e.gr. de curribus bellicis eorumque aurigis [11], de templo hierosolymitano [12] et al. Nobis autem videtur hic scriptor plus aequo concedere, nam huiusmodi notitiae iam sufficienter poterant Basilio familiares evadere ex assiduo studio ss. librorum necnon ex historicis descriptionibus. Simili modo, quod attinet historiam populi hebraici, Sanctus praeter Bibliam cognovit alia monumenta et praesertim historiam « illam a diligenti viro Josepho conscriptam »[13] i.e. « De Bello Judaico » Josephi Flavii (37/8-102/3), et nominat Philonem Alexandrinum (c.a. 50) de manna scribentem [14].

Pari modo Basilius sibi familiares reddidit anteriores Patres et scriptores ecclesiasticos in S. Scriptura versatos. Et quidem ille saepe recurrit ad sententias operaque primorum exegetarum [15] nec non ad traditionem, ut ita dicamus, exegeticam [16]. Unde est, quod Rufinus eius modum inquirendi sensum Scripturae laude dignum dicit ea ratione, quod « non ex propria praesumptione, sed ex maiorum scriptis et auctoritate, quos et ipsos ex apostolica successione intelligendi regulam suscepisse constabat » [17]. Inter illos frequentissima occurrit

---

[10] *Drei grossen Kappadokier ...als Exegeten*, Braunsberg, 1872, 29.

[11] *Epist.* 190 (PG 32, 701 A).

[12] *De Spiritu S.* 27 (PG 32, 189 A).

[13] *Homil. tempore famis* 7 (PG 31, 324 A).

[14] *Epist.* 190 (PG 32, 700 C). - Secundum C.G. v.d. Pot, *Specimen theologicum de Basilio M., oratore sacro*, Amsterodami, 1835, 92, Basilius linguae hebraicae aut nullam aut certe admodum exiguam habuisse peritiam videtur et Weiss, *o.c.* 33, admittit imperfectam eius scientiam. Nobis autem videtur hoc gratis admitti, nam ipsius tempore non fuit consuetudo studere illi linguae, ut St. Hieronymus de Origene notat, eum didicisse linguam hebraicam « contra aetatis gentisque suae naturam » (*De viris illustribus* 54, PL 23, 665 B) et proinde ad explicandos locos, ubi Sanctus proditur eam calere (PG 29, 228/9, 297 D, 616/7; 31, 349 D, 456 A; 32, 149 A, 681 C), potest sufficere usus versionum Aquilae, Symmachi aut Theodotionis necnon Hexaplorum Origenis.

[15] *Hom. in Ps. 44*, 3 (PG 29, 392/3); *Hom. quod Deus non est auctor malorum* 4 (PG 31, 336 A); *Epist.* 236 (PG 32, 876 B'; *Ep.* 260 (PG 32, 956 A).

[16] *Hom. in Ps. 33*, 1 (PG 29, 349 C): « Talem quamdam rationem ex traditione ad nos usque transmissam tenemus »...

[17] *HE* 2, 9 (PL, 21, 518 B).

apud nostrum S. Patrem mentio Origenis [18], cuius operum praesertim de S. Scriptura studio occupabatur una cum amicissimo sibi S. Gregorio Nazianzeno, prouti Socrates [19] et Sozomenus [20] testantur. Huius sane studii pretiosum monumentum remansit ab utroque confecta in secessu Pontico ex Origianis scriptis Pylocalia (c.a. 358). Ex aliis antiquis scriptoribus christianis satis est nominare saepe in opere Basiliano « De Spiritu Sancto » [21] repetitos S. Clementem Romanum, Dionysium Romanum et Alexandrinum, Irenaeum, Athenagoram, Firmilianum, Eusebium Caesariensem et praesertim S. Gregorium Thaumaturgum, cuius fidelis discipula fuit Basilii avia, S. Macrina Senior. Adducuntur quoque apud nostrum S. Patrem sententiae de S. Scriptura anonymorum scriptorum, quorum exegesim ipse facit. Ita e.gr. sententiam de virginitate Beatissimae Deiparae, quae principem mundi latuit, repetit ex uno de antiquis [22], quem Th. Zahn [23] identificat cum Theophilo Antiocheno, et refert sententiam cuiusdam viri syri de S. Spiritu super aquas [24], quem nunc temporis vigens opinio S. Ephremum putat [25].

Iamvero Basilius iudicia aliorum omni cum attentione perscrutari solet, at gubernaculum animi sui, sicut alios adhortatur, non sinit irrevocabiliter auctoritati humanae committere [26]. Imo opinionibus antecessorum proprias explicationes ss. textuum modeste at firmiter contraponit. Sufficit saltem exempli gratia eius sententiam de verbis Psalmi 44,2 (« Eructavit cor meum verbum bonum ») citare: « Iam quidem nonnulli existimavere isthaec ex persona Patris de Verbo apud ipsum in principio existente dici... Mihi vero videntur haec ad prophetae personam referenda esse. Nam quae deinceps sententiam sequuntur, non amplius aeque planam exhibent nobis de Patre narrationem » [27].

---

[18] E. gr. *De Spiritu S.* 29 (PG 32, 204 AB).

[19] *HE* 4, 26 (PG 67, 530 B).

[20] *HE* 6, 17 (Ib. 1333/6).

[21] *De Spiritu S.* 29 (PG 32, 200 ss).

[22] *Hom. in s. Christi generationem* 3 (PG 31, 1464 C).

[23] *Forschungen zur Geschichte des Neutestam. Kanons u. des altchristlichen Literatur*, II: *Der Evangeliencommentar des Theophilus v. Antiochien*, Erlangen, 1883, 127 ss.

[24] *Hom. 2 Hexam.* 6 (PG 29, 44 B).

[25] *K. Smoronski*, « *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas* » - Inquisitio hist.-exegetica: « Biblica », 6 (1952), 275, 287.

[26] *Ad adolesc.* 1 (PG 31, 565 B).

[27] *Hom. in Ps. 44*, 3 (PG 29, 393 A).

Nec Origenis exuberans fama ipsius Basilii iudicium de valore eius operum obumbravit, ita ut Adamantii opiniones saepe corrigat [28] eumque categorice redarguat, « qui non omnino sanas habet in omnibus de Spiritu Sancto opiniones » [29]. Quod quidem S. Scripturam attinet, S. Pater recte admittit verborum sacrorum « corporalem sensum » et eorum « spiritualem intelligentiam » [30], sed sine ambagibus instat contra exageratum modum interpretandi libros divinos, ab Origene introductum, sic dictum analogicum, allegoricum, figurativum, incorporeum, qui illo tempore in usu fuit. « Novi — ita Basilius — leges allegoriae, etiamsi eas non ex me ipso excogitarim, sed in aliorum inciderim labores. Quas Scripturarum communes notiones qui non suscipiunt, aquam non aquam dicunt, sed aliam quamdam naturam, et plantam et piscem secundum suam ipsorum sententiam interpretantur. Quin etiam reptilium et pecorum generationem ad suas allegorias detortam perinde exponunt, ut quidam rerum sese imaginationi per somnum obiicientium interpretes, qui suas interpretationes ad proprium scopum accommodant. Ego vero cum fenum audio, fenum intelligo, et plantam et piscem et bestiam et pecus, omnia ut dicta sunt, sic accipio. Non enim erubesco Evangelium (Rom 1,16). ...Nonne potius Ei dedero gloriam, qui mentem nostram in rerum vanarum occupatione non detinuit, sed omnia ad aedificationem et perfectionem animarum nostrarum conscribi sanxit? Id quod quidam mihi videntur non intelexisse: qui captionibus quibusdam atque tropologiis ex suo ipsorum ingenio aliquid Scripturae asciscere auctoritatis conati sunt. Verum id ei competit, qui se ipsum Spiritus Sancti oraculis constituit sapientiorem, quique interpretationis praetextu commenta sua inducit. Haec itaque, ut scripta sunt, intelligantur » [31].

Haec videntur nobis sufficere, ut S. Doctor appareat revera omni fide dignus testis genuinae ecclesiasticae de S. Scriptura traditionis et illuminatus magister de quaestionibus, quae sacros libros respiciunt.

2. - Ante omnia eminet in eius scriptis atque eloquiis summa S. Scripturae aestimatio necnon profundissima reverentia, quotiescumque de hac loquitur. Quae sane in fide inconcussa de eius divina origine et inspiratione fundatur, sicut iam in nostro tractatu de « *Doctrina*

---

[28] *Hom. 3 Hex.* 3, 8 (PG 29, 60 A, 73/6).
[29] *De Spiritu S.* 29 (PG 32, 204 AB).
[30] *Hom. in Ps. 29,1* (PG 29, 305 C).
[31] *Hom. 9 Hexam.* 1 (PG 29, 188 BC-189 A).

S. Basilii Magni de Inspiratione S. Scripturae » (Roma, 1940, pp. 78) enucleavimus, atque filialem amorem Scripturae et submissionem ipsi ut fidei fonti gignit.

Optimum horum affectuum testimonium praebent nobis S. Patris verba et praxis. Ecce enim audis ab eo Evangelium Christi esse Evangelium nostrae salutis [32] atque Evangeliorum voces esse, quibus credidimus [33]. « Quid est proprium fidei? » — interrogat ille. « Certa et indubitata persuasio veritatis verborum divinorum, quae nulla neque ex naturali necessitate inducta neque pietatis nomine efficta ratiocinatione concutiatur » [34]. Alia ex parte conspicis Basilium sua de fide argumenta principaliter e S. Scriptura depromere et ad eam ut certissimam arbitram in litibus cum haereticis recurrere. « Quis autem expendendi modus iustior fuerit, — quaerit ex Eunomio — quam si datis nobis a Spiritu documentis orationem conferentes, quod quidem illis consonum invenerimus, id suscipiamus, quod vero iis adversatur, id nequaquam credamus atque ut inimicum effugiamus » [35]. Ratio autem est, quod ex Scripturarum demonstratione tum veritatis vim, tum haeresis debilitatem optime perspicere possumus [36]. Hunc sane oppugnandi haereticos modum S. Gregorius Nazianzenus salutiferam Basilii inventionem vocat: « Cum seipsum, quantum fieri poterat, collegisset et cum spiritu conclusisset atque et omnes humanos sensus excitasset et altissima quaeque Scripturae loca pervolvisset, piam doctrinam litteris consignat adversariisque colluctationibus et ingentem haereticorum audaciam frangit ac propulsat » [37].

Profecto S. Doctor non solum explicitis utitur Scripturae argumentis, sed apte deducit ex ipsis ulteriora argumenta et declarat, licere nonnulla menti Scripturae convenienter adiicere [38], dummodo a pio ipsius sensu non abhorreant [39]. Econtra criminandus videtur S. Patri quisquis humanis tantum ratiocinationibus nititur et nequaquam petitis e Scriptura probationibus [40]. Et prorsus vitandus est omnis,

---

[32] *Reg. fus. tract.* 8 (PG 31, 936 A); *Adv. Eunomium* 2, 22 (PG 29, 620 A).

[33] *Adv. Eunom.* 2, 15 (ib. 604 A).

[34] *Moralia* 80, 22 (PG 31, 868 C).

[35] *Adv. Eunom.* 2,1, (PG 29, 573 C).

[36] *Epist.* 105 (PG 32, 513 B). Eapropter usum Basilianum S. Scripturae in oppugnatione haereticorum summopere extollit S. Gregorius Nanz. in sua Oratione in laudem illius, 68 (PG 36, 588 B).

[37] *Ib.*43 (PG 36, 552 D-553 A).

[38] *Epist.* 159 (PG 32, 620 C).

[39] *De fide*, 1 (PG 31, 677 B).

[40] *Ep.* 263 (PG 32, 980 C), de Apolinario.

qui « non accedit ad sanos fidei sermones, sed Spiritus dicta reiciens, propriam doctrinam evangelicis documentis potiorem habet » [41].

Sicuti summa in veneratione Scriptura habetur apud Basilium ut fons fidei, ita quoque exhibetur ab ipso ut primarium fundamentum vitae asceticae et spiritualis. Omnibus enim et ubique illa annuntiat Dei voluntatem [42] atque eius meditatio est « maxima via ad officii (sui) investigationem. In hac enim rerum et agendarum praecepta reperiuntur, et beatorum hominum res gestae litteris traditae, veluti animata quaedam vitae secundum Deum institutae simulacra, ad bonorum operum imitationem proponuntur » [43]. Praesertim in asceticis suis operibus S. Pater mirabiliter primas et ultimas rationes uniuscuiusque consilii vel praecepti in S. Scripturae dictis invenire conatur, ita ut quisquis ea legit, facile conspiciat institutiones Basilianas consonare Christi Domini doctrinae. Quapropter ascesis Basiliana vitae monasticae evangelicum characterem plene conservat, ita ut W. Clarke suum de ipsa tractatum inscribat: « Biblical Foundation » [44]. Et Metrop. A. Šeptyckyj in hoc conspicit rationem, cur etiam nunc temporis illius doctrina ascetica sine aliquali tergiversatione admittitur, dum affirmat: « Opera S. Basilii fideliter et quasi solam doctrinam S. Scripturae referunt... Eius intentum est S. Scripturam nobis familiarem reddere necnon edocere, quomodo ex ipsa haurire eiusque lumine nosmet illuminare debeamus » [45].

Eapropter S. Pater in suis monasteriis introduxit ss. librorum lectionem tum privatam[46] tum communem [47] in refectorio, imo et saecularibus ipsam recommendavit [48]. Dein juvenes in scholis monasticis edocendos praecipit Scripturam, praesertim Proverbiorum sententias [49], et in Regula Breviori 95 necessarium putat « ab unoquoque ex iis, qui recens advenerunt, ex divina Scriptura edisci, et ut perficiatur pietas, et ut humanis traditionibus non assuescat » [50].

---

[41] *Ep.* 261 (Ib. 972 C).
[42] *Reg. brev. tract.* 45 (PG 31, 1112 B).
[43] *Ep.* 2 (PG 32, 228 B).
[44] *S. Basil the Great*, Cambridge, 1913, 106.
[45] *Asketyčni tvory S.O.N. Vasylija Vel.*, Lviv, 1929, VII.
[46] *Sermo asc. de renuntiatione*, 1 (PG 31, 628 A).
[47] *RB* 180 (PG 31, 1204 A).
[48] *Ep.* 269 (PG 32, 1000 B).
[49] *RF* 15 (PG 31, 953 C).
[50] PG 31, 1148 D.

Videtur igitur P. Humbertclaude iniuste affirmare, quod in monastico S. Basilii instituto non licere omnibus legere cunctam S. Scripturam, sed solis Superioribus [51]. Nam haec eius singularis opinio minime probatur et supradicta et aliis Brevioribus Regulis 235 et 236, quas ipse citat. In prima quidem loquitur de Superioribus quibus uberior scientia S. Scripturae praeprimis necessaria est propter ipsorum munus [52], at eo ipso non excluduntur a studio ss. librorum alii monachi [53]. Et in altera Regula loquitur de iis, qui quatuor ediscere Evangelia digni facti sunt, « quomodo hanc ob causam non sese extollere, sed potius magis timere debeant » [54]. Et haec verba nullam patiuntur apud S. Legislatorem exceptionem, nam apte concludit: « Hoc autem fit, si Domino credamus dicenti: 'Si haec scitis, beati estis, si feceritis ea ». Hinc pro utilitate omnium fratrum Sanctus in Moralibus suis apposuit « ad singulas regulas numerum etiam capitum Scripturae, quae in qualibet regula continentur, ut qui regulam legerit, numerumque ei appositum viderit,... deinde Scripturam ipsam sumpserit in manus et praedicti numeri caput investigaverit, ita demum testimonium ex quo regula confecta est, inveniat ». Quoniam autem S. Patri deerat tempus « primum ea etiam quae ex Veteri Testamento proferuntur, cum singulis N. Testamenti auctoritatibus responderent, regulis illis adiungere », licentiam dat, « si cui libuerit, sufficienti occasione ex iis, quae apponuntur testimoniis abrepta, V. Testamentum assumere... atque per se ipsum omnium Scripturarum concordiam ac consensum cognoscere, praesertim cum credentibus nihilque de veritate verborum Domini dubitantibus satis sit vel unica dictio » [55].

Hoc pacto S. Basilius primus inter fundatores religiosos in Mo-

---

[51] *La doctrine ascétique de S. Basile de Césarée*, Paris, 1932, 35: « le pouvoir de lire toute l'Ecriture, ce qui ne pas permis par les Règles qu'à ceux qui ont la préséance et la charge des autres ».

[52] PG 31, 1240 BC.

[53] T. Špidlik, *La Sophiologie de S. Basile*, Rome, 1961, 162: « Tous les moines forment un corps compact et pour cette raison la science d'un frère intelligent est utile à celui qui fait oeuvre manuel. Ce ne pour mettre un frein à la connaissance des Ecritures, mais bien pour la répartir adéquatement au contraire d'après l'utilité et la capacité d'un chacun, que Basile defend de lire et d'etudier à son gré. La direction du supérieur est nécessaire car il s'agit d'une chose très important ».

[54] PG 31, 1241 A.

[55] *De fide*, 6 (PG 31, 692 AB) - Cf. J. Gribomont, *Les Règles morales de S. Basile et le N. Testament*, in: *Studia Patr.* 2, Berlin 1957, 416-27.

ralibus et simili modo in Regulis brevius fusiusque tractatis transtulit sacros textus passum per passum in compaginem vitae monasticae, quoniam nullus asceta sui temporis fuit ita versatus in S. Scriptura. « Quindi il vescovo di Cesarea — dicit bene recentissimus scriptor P. Scazzoso — ci appare in primo luogo come un biblista, secondo la pregnanza di significati che questa parola assume in riferimento alla spiritualità degli antichi padri: la Bibbia è la scuola autentica, dove s'impara a 'seminari verba Dei', a tenere conto della tradizione, intesa come vita continuata nella verità, a considerare la Chiesa nella sua universalità, come l'unico luogo in cui la parola divina si accende di volta in volta della sua luce veritiera e inconfondibile [56]... Mai come nelle Regole basiliane la Scrittura ci si presenta come una novità che è sempre da scoprire: di fronte ad essa tutta la pienezza del finito secondo lo spirito dell'antica filosofia greca cede il posto all'irruzione dell'illimitato, che è segno più distintivo dei Vangeli » [57]...

« A mano a mano che il Padre cappadoce approfondisce la sua interpretazione della Scrittura, egli diventa un umile scrivano, pronto a sottolineare le parole e le frasi che Dio ci ha trasmesso nei sacri testi; la sua è un'opera di docile servizio, di attenzione ispirata dall'alto, di mesura equilibratrice, di discernimento, che indica agli altri, vivendola, la voce del Signore. L'originalità di San Basilio non è legata ad un'affermazione individuale del proprio ingegno e della propria cultura: essa è paragonabile ad uno strumento sensibilissimo ed invisibile che raccoglie e diffonde i principi biblici e la provvidenza dei divini insegnamenti; più l'autore si occulta, con maggiore limpidezza si presenta davanti a noi la luce della verità nel suo dinamismo inarrestabile. In questo egli esplica a servizio della Chiesa un ufficio carismatico e il suo magistero rivela molti punti di contatto con quello dei padri dei primi secoli... Come il Nazianzeno, Basilio si è dimostrato assai più pronto ad assimilare che non a creare, ad essere il rappresentante fedele e autorizzato della dottrina della Chiesa, più che non a costruire una originale visione biblica del mondo e dell'uomo. Mai come in questo caso l'assenza apparente di originalità si rivela un merito, in quanto permette al vescovo monaco di diventare, in tutta la dimensione del termine, il portavoce della tradizione, l'araldo che proclama dovunque la fede trinitaria e pneumatologica, il gerarca della Chiesa. Infatti

---

[56] *Introduzione alla ecclesiologia di San Basilio*, Milano, 1975, 127-8.
[57] *O.c.* 134-5.

l'esegesi basiliana della Scrittura diviene una sola cosa con la teologia della Chiesa, in funzione della quale egli esprime la sua fede ed unito alla quale la vive » [58].

3. - Speciali dein laude dignum iam suo tempore declaravit usum S. Scripturae apud S. Basilium ingeniosus Erasmus, qui eloquia ss. librorum in huius operibus comparavit gemmis, quae purpurae non sunt assutae, sed ibi natae videntur [59]. Hoc quidem iudicium resonat illud S. Hieronymi, qui de Basilio eiusque sodalibus S. Gregorio Nazianzeno et Amphilochio dicit: « Nescias, quid in illis primum admirare debeas, eruditionem saeculi, an scientiam Scripturae » [60]. Simili modo E. Fialon [61] de nostro S. Patre affirmat, quod quidem hellenisticis litteris sapientiaque nutritus, profanae scientiae cum biblia felicem fecit unionem. Perpulchre quoque observat Th. Spidlik: « Il est inutile que nous insistions sur le caractère biblique des écrits de Basile. Sans parler des citations explicites qui abondent à chaque page, le style lui-même est biblique, riche en expressions et tournures empruntées aux auteurs inspirés. Basile a un principe immuable: toute parole ou toute action doitêtr e garantie et confirmée par le témoignage de l'Ecriture (Mor. 26,1 - PG 31,744 CD) et nul n'a le droit de se donner licence d'accomplir des actions ou de prononcer des paroles qu'il estime bonnes et vertueuses, s'il ne les appuie sur de citations de Ecritures divines (P.R. 1 - PG 31, 1080C-81A) »[62].

Revera in operibus Basilianis eximia prorsus copia citationum scripturisticarum oculum percellit, nam solum in brevissimis epistolis (et litteris ad Libanium quasi sine dubio spuriis) sacra eloquia non habentur. Ita in scriptis nostri S. Patris, certe et probabiliter authenticis, dantur fere tria millia allegationum ex ss. libris et quidem 859 Veteris atque 2986 Novi Testamenti secundum nostrum computum, in quo errare humanum est, praeter allusiones ad S. Scripturam quasi continuas. Igitur usus N. Testamenti fortiter illum Veteris excedit idque S. Doctori omnino consonum est secundum eius iudicium, quod Novum Testamentum Veteri praeponitur idque superat [63].

---

[58] *O.c.* 142-3.
[59] PG 29, p. CCLXXVIII.
[60] *Ep.* 70 (PL 22, 667-8).
[61] *Étude historique et littéraire sur S. Basile*, Paris 1865, 196.
[62] *La Sophiologie*, 167.
[63] *De baptismo* II, q. 5, 1 (PG 31, 1592 B); *De fide* 2 (PG 31, 681 B); *Hom.*

Ex quo patet, memoriam eius fuisse S. Scripturae verum receptaculum, quod profecto praesupponit diuturnum et appositum ss. textuum studium. Nil igitur mirum, quod S. Doctor suam Scripturae cognitionem, si opus fuit, sine ulla haesitatione affirmavit. Non raro quidem utitur verbis: « Semper hoc modo Scriptura figurare solet » [64] aut econtra: « Nusquam dicit Scriptura » [65], vel interrogatus, utrum hoc aut illud in Scriptura est scriptum, categorice respondet: « Dicimus, quod tutum nobis est atque verum, hoc scriptum non esse » [66]...

In allegandis vero S. Scripturae passibus S. Basilius admodum accuratus et prorsus diversus est ab aliis sui temporis scriptoribus, qui morem hellenistarum sequentes, etiam ss. textus cum quadam libertate repetere solebant. Alienum enim fuit ab eius mente Scripturae dicta alterare aut ad suam licentiam accommodare, quod proprium est adulterantibus veritatem [67]. Itaque, observat O. Ring [68], quando sacer textus non dissonat a stylo Basiliano, S. Pater adducit eum verbaliter; in casibus vero contrariis admittit nonnunquam verborum elisiones [69], transpositiones [70], mutationes, prout constructio et harmonia orationis ipsius exposcit.

Ideo opus est in enucleandis S. Scripturae locis, si quid apud Basilium in his omissum vel mutatum inveniatur, circumspectione, ne subito hoc adscribamus codicibus, quibus ille usus est. Ita e.gr. in Epistola ad virginem lapsam filius prodigus in inciso Lc. 15,24 mutatur facile in filiam prodigam [71], et in Regula fusiori 2-a prima verba Psalmi 116,

---

in illud « In principio erat Verbum » 1 (PG 31, 472 B). – U. Fossa, *Evangelium S. Matthaei in operibus S. Basilii M.*, Roma, 1964 (thesis in Pont. Athenaeo S. Anselmi), 44, demonstravit ,eius citationes execedere alia Evangelia videlicet propter ipsius indolem cathecheticam quae praeeminenti pastorali intento Basilianorum scriptorum apprime respondebat.

[64] *Hom. in Ps. 44*, 5 (PG 29, 401 A).

[65] *Adv. Eunom*, 2. 29 (PG 29, 640 A).

[66] *Ep.* 160 (PG 32, 624 D - 625 A).

[67] *Hom. 2 Hexam.* 1 (PG 29, 29 C).

[68] *Drei Homilien aus der Frühzeit Basilius des Grossen*, Paderborn, 1930, 36, n. 1.

[69] Invenimus diminutum textum per omissionem verborum, quae cum re tractata non quadrabant, e. gr. Gen. 3, 12 in *Reg brev.* 46, Matt. 11, 22 in *Moral.* I, 1, Jo. 7, 28 in *Reg. br.* 120, 2 Thess. 3, 8-9, in *Reg. br.* 121 (Pg,31, 1112 D, 700 BC, 1164 B, 1165 A).

[70] E.gr. verba Eccl. 3, 1 in *Hom. de baptismo* 1 (PG 31, 424 B) omnio clare transposita afferuntur.

[71] PG 32, 381 B.

12 « Quid retribuam » proferuntur in plurali: « Quid retribuamus » [72]... Quapropter lectiones sacras tali modo mutatas aut abbreviatas non licet a priori tractare ut variantes textus scripturisticos, sed prius faciendus esset index omnium S. Scripturae integrorum passuum in operibus Basilianis, nam forsan in aliis locis accurata eorundem lectionum forma occurrit... Eapropter in perscrutandis biblicis textibus in Basilianis scriptis attendendum est ad prudens consilium A. Vaccari: « Citationes apud scriptores ecclesiasticos occurrentes... ultimum locum obtinent, si quaeratur tenor textus ob frequentem incertitudinem lectionis, tum quia Patres non raro citant ex fallaci memoria, non ex fido codice, tum quia ipse eorum textus vel est corruptus vel non critice certus »[73].

Nam etiam apud S. Basilium inveniuntur ss. textuum indicationes, quas Maurini ut erroneas notarunt, propter conflationem similium passuum in unum [74], respective cum indicationibus cum S. Scriptura nequaquam conformibus. At saltem aliquales non videntur rationabiliter rectificatae... E.gr. Abimelech, qui in libro Judicum 9,1 filius Jerobaal nominatur, secundum Maurinos apud Basilium inepte Gedeonis filius spurius dicitur [75]. Attamen Gedeon promeruit sibi nomen Jerobaal propter distructum simulacrum Baal (ib. 6,32; 7,1) et revera habuit filium Abimelech ex concubina in Sichem (8,31). Falsae memoriae quoque adscribunt, quod Basilius vocat Ader (Hadad vel Hader) regem Syrorum, dum in 1 Reg. 11,14 rex Edom nuncupatur [76]. Hoc probabiliter Basilio ideo contigit, quod Ader sese recepit ad Midianos, confines cum Syria...

Habemus denique aliis in locis Basilianis indicationes sacri libri, resp. auctoris, quae Maurinis erroneae apparent. E.gr. indicant verba

---

[72] PG 31, 916 A.

[73] *Institutiones biblicae*, I, Romae[5] 1937, 247. Indicari potest e.gr. nostra in re lectio Job 30, 25, quae adducitur in Basiliana *Hom. de gratiarum actione* 6. « Ego flevi super omni afflicto » (PG 31, 232 B), sicut exstat in editis et duobus manuscriptis, dum quatuor alii libri habent: « Ego... homine afflicto » (v.n. 8).

[74] E.gr. Mt. 25, 30 et 25, 41 in *Hom. in illud Lucae « Destruam »* (PG 31, 277 C); Mt 24, 29 et Joel 2, 31 in *Hom. 6Hex.* 4 (PG 29, 128 A), Jo. 1, 33 et Mt. 3, 17 in *De Spir. S.* 16 (PG 32, 140 C); Lc. 17, 2 et Mat. 18, 6 in *RB* 64 (PG 31, 1125 A), Lc. 15, 4 et Mt. 18, 2 in *RB* 102 (PG 31, 1153 B).

[75] *Hom. de humilitate* 2 (PG 31, 529 A).

[76] *Hom. quod Deus non est auct. mal.* 9 (PG 31, 352 A).

S. Pauli ad Philippenses (3,18), quae citantur apud Sanctum uti ad Galatas [77] et revera sunt correlativa ad Gal. 6,12...

Pariter Maurini simpliciter revocant ad Lc. 10,27 verba evangelica de supremo mandato: « Diliges Dominum Deum tuum », quae legisperitus judaicus dicitur hic proferre, [78] dum S. Basilius citat: « Diliges enim, inquit », quasi haec essent verba ipsius Christi, quod verosimilius est (Mt. 22,37-9 et Mc. 12,30-31). Et quod attinet alterum praeceptum (« Et proximum tuum sicut teipsum »), cui Basilius rursus adiicit: « quemadmodum etiam in Evangelio secundum Joannem Dominus docuit », hoc quod posset omnino bene respicere verba Divini Magistri ad Apostolos de novo praecepto (Jo. 13,34)...

Quidquid tandem sit, si quae menda Sancto acciderint, non impediunt, quominus cum H. Weiss [79] admiremur, quantopere S. Doctor in sacris libris versatus fuerit, sine adaequato adiutorio, quod modernas concordantias biblicas et thesauros vocabulorum biblicorum adumbraret, atque quanto abundet in allegandis aptissimis passibus biblicis cumulandisque locis parallelis S. Scripturae. Eapropter, quae supra ex Maurinis exempli gratia ut corrigenda et ad trutinam revocanda indicavimus, hoc fecimus in spe futurae criticae editionis operum S. Hierarchae Neocaesariensis, in qua pariter genuinae et correctae sacrorum textuum formae revindicandae essent, nam Maurinorum volumina tantum unam alteramque ipsorum lectionem variantem ex paucis manuscriptis adnotatam praeseferunt et, uti vidimus, minutiorem exegesim exposcunt...

Haec opera eo vel magis imponitur, quod S. Doctor saepe comparat diversas versiones ss. librorum ad determinandum exactum valorem singularum phrasium biblicarum et nonnunquam anteponit lectionibus versionis Septuaginta interpretum alias, quae ipsi apparent magis praecisae et convenientes. Hocce etiam constituit haud inferiorem laudem cuncti eius exegetici studii, in quo tantopere monstrabatur sollicitus, « ut constaret, in divinitus inspiratis verbis ne ullam quidem syllabam esse otiosam » [80].

« Chaque fois — observat bene G.I.M. Bartelink [81] — que S. Basile

---

[77] *Hom. de gr. act.* 2 (PG 31, 224 C).

[78] *RB* 276 (PG 31, 1276 CD).

[79] *Drei grossen Kappadokier*, 15.

[80] *Hom. 6 Hexam.* 31 (PG 29, 144 C).

[81] *Observations de S. Basile sur la langue biblique et theologique*, in: *Vigiliae Christianane*, 17 (1963), 585.

parle de la langue employée dans l'Ecriture Sainte, il le fait avec déférence. Il est plein d'eloges pour la précision de la langue biblique et défend celle-ci contre des attaques lancées contre elle. Il constate le fait q'aucun mot n'y est employé de facon superflue et il apprécie tout particulièrement le sens profond qui se cache souvent derrière de simples syllabes. S. Basile se rend parfaitement compte du caractère propre de l'Ecriture Sainte et il relève à plusieurs reprises des expressions et de tournures des phrases qui appartienent à l'usage courant de la langue de l'Ecriture Sainte. Il remarque parfois qu'un mot est employé dans un sens spécial ou encore qu'il est question d'une facon de s'exprimer ou des constructions propres à l'Ecriture Sainte »...

« Apud nos enim — affirmat Basilius — non sunt qui verba tornando expoliant, neque curae sunt sonorae voces, sed ubique claritatem anteponimus » [82]. Ideoque tantopere commendat amicissimo suo Amphilochio: « Haud perfunctorie voces theologicas audire, sed conari, quid in quaque dictione, quid in quaque syllaba reconditi sensus lateat perscrutari, non est eorum qui segnes sunt ad pietatem, sed qui vocationis nostrae scopum intelligunt... Doctrinae autem initium est oratio, orationis partes syllabae ac dictiones. Proinde syllabas excutere, non est aberrare a scopo... Nam si ex lege nec unum iota nec apex unus praeteribit, quomodo nobis tutum fuerit vel minutissima transilire? At quae a nobis enucleari postulasti, exigua sunt et magna: prolationis quidem compendio exigua atque ob id fortasse contemptui obnoxia, sed rerum significatarum vi magna ad similitudinem sinapis, quod cum sit minutissimum inter arida semina, si cura debita adhibeatur, in altitudinem satis magnam exsurgit, ubi vis, in eo latens, sese explicuerit... Itaque cum in minimis verbis conspiciam certamen maximum, spe praemii non detrecto laborem ratus sermonem tum mihi fore utilem tum audientibus satis magnum fructum allaturum » [83]...

« Tale è la venerazione che S. Basilio professa per le idee e gli insegnamenti contenuti nei libri santi che egli è pronto a rispettare anche in una sola parola la lingua che esprime quel contenuto sacro. Il vescovo di Cesarea non cerca nei testi una bella risonanza di vocaboli, ma l'esatto valore che questi intendono presentare, se è vero che i modesti apostoli parlano come « labbra di Dio » e che la loro parola è semplice e priva di inutili ornamenti: nella lingua scritturale tutto ha valore

---

[82] *Hom. 6 Hexam*, 2 (Pg 29, 121 A).

[83] *De Spiritu S.* 1 (PG 32, 69 B-71 B).

ed anche particelle apparentemente insignificanti mirano alla precisione rivelatrice dell'idea »[84].

Ita Scazzoso in sua inquisitione de usu S. Scripturae in operibus nostri Patris quam concludit perquam opportuna animadversione: « La lettura delle pagine divine, come avverte spesse volte San Basilio, è sostenuta dalla meditazione e dalla preghiera, senza di cui rimarrebbe fatica priva di efficacia »[85]. « C'est surtout la lecture assidue des saintes Ecritures — applaudit Spidlik — qui a fait de Basile ce qu'il est, un des plus grands maîtres de la vie monastique, une lumière de piété et un clairon de théologie: empli d'une sagesse meilleure et supérieure, ainsi est-il devenu la lumière du monde » (Canon liturgique en honeur de S. Basile)[86].

---

[84] CAZZOSO, 129.
[85] *Ib.*
[86] *La Sophiologie*, p. XIII.

P. Alexander Hawkaluk, OSBM

DE DEO CREATORE ET ORDINATORE APUD S. BASILIUM M.

Ex nostro maiori opere « *Nominum Divinorum quae apud S. Basilium Magnum reperiuntur Catalogus et Ratio* », anno 1966 conscripto, ex nostris conclusionibus praesentamus hic sequentem articulum, lingua latina quoad totum usi.

De Deo Creatore et Ordinatore

A) *Deus Creator*

In scriptis basilianis theologica tractatio de Deo Creatore praecedit caeteris thematibus.

De creatione novem Homiliae in Hexaemeron [1] a Basilio scriptae sunt sub fine vitae, in Quadragesima anni 378 et praedicatae Caesareae [2], ubi Sanctus analysi subicit librum Geneseos. Sub fine ultimae homiliae agitur de creatione hominis. Evidenter in his homiliis nomina Dei Creatoris abundantiora sunt, quam in caeteris operibus, tamen Basilius ad ideam creationis frequenter recurrere solet tam in exegeticis operibus, quam in dogmaticis et asceticis, quin etiam in epistolis.

In operibus S. Basilii invenimus 59 diversas formulas cum 191 citationibus expressis, inclusis etiam in nostro opere-dissertatione.

Maiorem numerum et varietatem praebent opera exegetica: homiliae in Hexaemeron (63 in 20 formulis) et homiliae in Psalmos (27 in 11 formulis). Etiam in operibus polemicis: adv. Eunomium (23 in 12 formulis) et in libro de Spiritu Sancto (17 in 12 formulis) Basilius prae-

---

[1] PG, vol. 29, 3-208.

[2] B. Pruche, *Basile de Césarée, Traité du S. Esp.*, Paris 1945, pag. 3.

sertim ad Deum Demiurgum recurrit, sub influxu philosophorum et scholae Alexandrinae, ad debellandos adversarios. Inter opera ascetica, praesertim homilia « Quod Deus non est auctor malorum »[3]; « Quod rebus mundanis adhaerendum non sit »[4]; homilia in Deuteronomium 15,9: « Attende »[5] et homilia de gratiarum actione II seu quae est in martyrem Iulittam[6], ubi « in multis innittitur Basilius Plutarchi libro « de tranquillitate animi »[7] — dignae memoria sunt. In his operibus doctrina Basilii de creatione exponitur.

Quaeri enim potest, utrum formulae istae eundem sensum Dei Creatoris praebent in operibus Basilii.

Quaestio sat complicata videtur, nam adest non parvus influxus philosophiae graecae, scholae Alexandrinae, Neoplatonicorum et Stoicorum, apud quos videbatur adesse distinctionem inter varia nomina; apud Basilium saepius spontanee adhibentur. Ipse permixtim utitur eis, tamen notatur quaedam differentia, v.g. inter « ktísas » et « plástes ». Primum verbum provenit a verbo « ktídzo », condo, fundo; quod in Mt. 19,4; Rom. 1,25 creo ex nihilo significat. Secundum a « plásso » — a materia aliqua fingo, formo, plasmo: Rom. 9,20 ex Is. 29,16 et 1 Tim. 2,13 ex Gen. 2,7 —; ergo supponit materiam iam existentem, ex qua Deus et format, tamen hoc nomen apud Basilium refertur ad formationem hominis, non mundi, ut patet ex formula « plásas himâs ». Etiam « ho ktístes » semel apparet tamquam modellator, artifex ex materia iam existenti, quam Creator ex nihilo[8]. « Ho ktísas » est frequentissimus (60 vicibus) in operibus Sancti, dum « ho plássas » tantum una vice in homilia « Quod mundanis adhaerendum non sit », et in II homilia de gratiarum actione.

Ita quoque « technítes » consideratur. In libro Sapientiae Salomonis invenitur, deinde in Origene. Sub hoc nomine praesentatur Deus Creator, ut artifex in operatione, in rebus iam creatis. Saepius etiam « demiurgos » in eodem sensu sumitur, qui iam ab apologetis, deinde a Clemente et Origene receptum est.

« Ho poietés, demiurgós » fere eundem sensum praebent, tamen « demiurgós » adhibetur magis in sensu ordinationis rerum: v.g. ex

---

[3] PG, vol. 31, pag. 329-353.
[4] PG, vol. 31, pag. 540-564.
[5] PG, vol. 31, pag. 197-218.
[6] PG, vol. 31, pag. 237-261.
[7] J. Gribomont, OSB, Introductio in PG, vol. 31, pag.4.
[8] PG, vol. 31, pag. 317 A.

comparatione verborum « demiurgós » et « poietes ». quod in una formula complexa coniunguntur. Demiurgus videtur esse artifex rerum iam existentium, cuius potentia sublineatur, dum « poietés » est magis amabilis, cui gloria a creaturis debetur, de quo Basilius cum maiori devotione loquitur, quem frequenter laudat, quem praesertim homo laudare debet.

« Ho ktísas » est verbum technicum christianum pro creatione ex nihilo, in traditione platonica.

Sunt etiam casus, ubi « poietés » cum « technítes » in una formula complexa iunguntur[9], ubi primum verbum sensum Dei Creatoris (ex nihilo) praebere videtur: alterum in sensu artificis in rebus iam existentibus, tamen est idem Deus.

Quandoque in eadem formula complexa verbum « demiurgós » sumitur in sensu ordinatoris, « ktístes » autem in sensu fundatoris[10].

Notandum est, saepius themata creationis cum nominibus « theós, patér » coniunguntur, speciatim tamen cum « arché, aitía ».

Si totam theoriam Basilii de creatione amplecti velimus, opus esset separatae dissertationis: ideo quaedam tantummodo capita innuimus, quae directe e nominibus Dei Creatoris eruuntur. Haec autem sunt: A. *Creator* (Pater-Filius-Spiritus Sanctus-SS. Trinitas); 1. Creator mundi; 2. Creator rerum; 3. Creator viventium; 4. Creator universorum. – B. *Ordinator* (gubernator providens).

A. *Creator* – Pater-Filius-Spiritus Sanctus-SS. Trinitas.

a) *Pater*. Varia extant nomina, quae Patrem Creatorem esse dicunt: « ho ktísas », « ho poietés ». Haec est traditio antiquissima.

b) *Filius*. Ut Creator his nominibus afficitur: « ho ktísas », « ho poietés », « ho ktístes », praesertim in complexis sublineatur vis creatrix Verbi: « ho demiurgós lógos », « ho uranú kai ges poietés kai despótes », « Christós ho poiésas », « despótes hemón kai poietés ». Sic saepius iam fecerant Apologetae et Alexandrini.

c) *Spiritus Sanctus*. Pauca sunt nomina, ubi expresse Spiritus Sanctus Creator dicitur, tamen vis creatrix tertiae divinae personae non minus praedicatur quam Patris et Filii. Spiritus Sanctus est « demiurgiké dýnamis ». Speciales functiones habet in creatione angelorum,

---

[9] PG, vol. 31, pag. 336 B.

[10] PG, vol. 29, pag. 620 C; ex contextu PG, vol. 29, pag. 449 BC.

quibus sanctitatem impertit [11]; in creatione caeli virtutes intulit: « Quemadmodum igitur Verbum opifex firmavit caelum, sic Spiritus qui ex Deo, qui a Patre procedit... omnes eius virtutes simul intulit. Itaque caelestis omnis virtus Spiritu firmata est: hoc est, soliditatem firmitatemque et constantiam, in sanctitate et in omni virtute sacris potestatibus conveniente ex Spiritu auxilia habet » [12]. Pluries Basilius de actione creatrici Spiritus Sancti loquitur [13].

d) *SS. Trinitas.* Omnes tres divinae personae participes sunt in creatione. Unaquaque divina persona functionem specificam exercet in creatione. Pro Basilio Pater est causa principalis (« prokatarktiké aitía »); Filius causa demiurgica (« demiurgiké »), Spiritus Sanctus causa quae perficit (« teleiotiké ») [14]. Tamen « principium eorum, quae sunt, unum est, per Filium condens et perficiens in Spiritu » [15]. « Itaque tria intelligis, mandantem Dominum, creans Verbum et sanctificantem Spiritum » [16], quod tamen non arguit aut Filium aut Patrem « indigere » auxilio reliquarum personarum ad creandum.

Fundamentum creationis est ipsa bonitas (« agathótes ») Dei, nam « ...quis, nisi ipsius bonitas Creatorem vel initium cogitasset humum sumere et pulchritudinem suis manibus ex luto conformare » [17], ideo est creatio libera non necessaria: « ...quid contigit, voluntate contigit creatoris nostri » [18].

Observari potest quaedam differentia usus nominum Dei Creatoris ex philosophis et Biblia. Philosophia ostenditur magis per creationem continuam lege naturali, ut v.g. apud Stoicos, dum nomina biblica creationem liberam, amorem (« agape ») sublineant.

1) *Creatio mundi.* Ipsi tituli homiliarum in Hexaemeron rem patefaciunt. Mundus a Deo originem duxit, qui creavit eum ex nihilo: « ek tou me óntos eis to éinai » [19], « ...rerum quae conspiciuntur magnitu-

---

[11] PG, vol. 29, pag. 333 C; cfr. A. HEISING, *op. cit.*, pag. 257-308.

[12] PG, vol. 29, pag. 333 B; 661 C; vol. 32, pag. 136 C; vol. 29, pag. 611 C.

[13] PG, vol. 29, pag. 661 B; 664 A; 669 C; 333 C; vol. 31, pag. 468 C; vol. 32, pag. 73 C; 140 B; vol. 29, pag. 44 BC; vol. 31, pag. 1464 B etc.

[14] PG, vol. 32, pag. 136 B; 105 C; 108 B.

[15] PG, vol. 32, *ibid.*

[16] PG, vol. 32, pag. 136 C.

[17] PG, vol. 31, pag. 317 A.

[18] PG, vol. 32, pag. 241 D.

[19] PG, vol. 29, pag. 180 C.

dinem solo voluntatis nutu» (« te rópe tu telématos mone eis to éinai paregagè ») condidit. Itaque si mundus et principium habet, et factus est, inquire, quis sit qui ei dedit principium, et quis illius sit conditor» [20].

Materia non est aeterna, ut aliqui philosophi volebant. Praeter mundum visibilem creavit Deus et mundum invisibilem [21].

2) *Creator rerum inanimatarum.* Basilius minutiose creationem rerum describit, praesertim in Hexaemeron, incipiens a creatione caeli et terrae [22], firmamenti [23], lucis-solis [24], etc., quae argumenta etiam in alia recurrunt, ut v.g. de creatione ignis in Ps. 14 meminit ipse [25], de creatione et exornatione caeli et terrae in opere adv. Eunomium [26] Deus est Creator et Artifex omnium rerum [27].

3) *Creator viventium.* – a. *Angeli.* Angeli creati sunt ante constitutionem mundi [28], a Demiurgo Verbo, Conditore Universorum et a Spiritu Sancto sanctitatem habent [29]. Multa de angelis disserit Basilius: ut circa naturam eorum [30], potestatem, numerum etc., tamen nomina divina in his quae disserit directe non occurrunt.

b. *Homines.* Sub fine homiliae IX in Hexaemeron Basilius de creatione hominis loquitur [31]. Quod ex defectu dici potest oriri, nam de mundo, de vegetalibus, de aquaticis, de volatilibus, de animalibus terrestribus Basilius fuse et minutione disserit, de homine partim tantum in fine ultimae homiliae. Tamen in homilia in Deutoronomium 15,9: Attende..[32]. adest continuatio eiusdem thematis. Incipit Basilius homiliam verbis: « Qui condidit nos Deus (« ho ktísas himás Theós ») ideo impertivit nobis sermonis usum... » [33]. Postea agitur de

---

[20] PG, vol. 29, pag. 8 C.

[21] M. BERGER, *Die Schoepfungslehre hl. Basilius des Grossen II*, Rosenheim 1897, pag. 19 sq., pag. 17, 21, 29, 44.

[22] PG, vol. 29, pag. 4 A, 17 B; 32 C.

[23] PG. vol. 29, pag. 60 CD, 61 A, 120 B.

[24] PG, vol. 29, pag. 120 B, 121 C.

[25] PG, vol. 29, pag. 248 A, 121 C.

[26] PG in libro *Adv. Eunomium*, ubi plurima de Spiritu Sancto, vol. 29, 31, 32.

[27] Cfr. PG, 31, pag. 336 B; 456 B, etc.

[28] Cfr. PG, vol. 29, pag. 13 B.

[29] PG, vol. 29, pag. 330 C.

[30] PG, vol. 29, pag. 388 C.

[31] PG, vol. 29, pag. 204 C sq.

[32] PG, vol. 31, pag. 197-218.

[33] PG, vol. 31, pag. 197 C.

anima (« psyché »), quae cogitationes producit [34], de mente [35], de sermonis usu [36], de duplici attentione [37]; describuntur membra: manus, pedes [38], oculi [39], aures [40], lingua [41], dentes [42], pulmones [43], cor [44], sanguis [45], caput et sensus: visus, auditus, gustus, odoratus [46], minutiose describit omnia; comparat cum animalibus irrationalibus [47], extollens dignitatem hominis, qui solus ex omnibus animalibus a Deo formatus est [48], et quidem manibus divinis ad imaginem Creatoris (« kat'eikóna genómenos tou ktísantos ») [49]. De creatione hominis ad imaginem Dei etiam in aliis operibus agit: in homilia in Psalmos: « ...homo ad Creatoris imaginem conditur » [50]; « anima ad imaginem Creatoris facta est » [51] et ideo differt homo a brutis ratione [52]; Mens ad imaginem Creatoris facta est [53], quae quandoque « cor » aut oculus animae » vocatur [54]. In alio loco de statera quaedam intus posita a Deo loquitur Basilius, qua rerum naturam discernere possumus [55]. Saepius dicitur esse noster [56], meus [57], tuus [58] Plasmator [59].

---

[34] PG, vol. 31, pag. 197 C.
[35] IBIDEM.
[36] PG, vol. 31, pag. 200 AB.
[37] PG, vol. 31, pag. 201 BC.
[38] PG, vol. 31, pag. 213 B; 212 C.
[39] PG, vol. 31, pag. 213 B; 216 D; 201 C.
[40] PG, vol. 31, pag. 200 AB.
[41] PG, vol. 31, pag. 213 B, 217 A.
[42] PG, vol. 31, pag. 217 A.
[43] PG, vol. 31, pag. 216 C, 201C.
[44] PG, vol. 31, pag. 217 A.
[45] PG, vol. 31, pag. 217 B.
[46] PG, vol. 31, pag. 216 C, 217A.
[47] PG, vol. 31, pag. 201 BCD.
[48] PG, vol. 31, pag. 212 B, 317 A, 549 A.
[49] PG, vol. 31, pag. 212 B 204, A.
[50] PG, vol. 29, pag. 449 BC, 452 A.
[51] PG, vol. 31, pag. 333 A; 344 B; vol. 29, pag. 437 C.
[52] PG, vol. 31, pag. 448 C.
[53] PG, vol. 32, pag. 864 C.
[54] PG, vol. 29, pag. 344 B; vol. 31, pag. 201 C.
[55] PG. vol. 29, pag. 480 A.
[56] PG, vol. 29, pag. 464 B; vol. 31, pag. 912 B.
[57] PG, vol. 29, pag. 472 B; vol. 31, pag. 240 B.
[58] PG, vol. 31, pag. 1449 C.
[59] PG, vol. 31, pag. 560 B.

Ex observatione de creatione hominis suspitio in mentem venit, fortasse homiliam Deut. 15,9: Attende..., scriptam esse tempore paulo ante aut paulo post homiliam, id est sub fine vitae Basilii. Modus comparationis hominis cum animalibus ad edocendos christianos de vita recta agenda, de cura animae et aequilibrio servando inter corpus et animam idem apparet, tamen genus litterarium aliquo modo differt.

4) *Creator omnium-universorum.* Deus ergo omnia condidit [60]. Ipse est universorum Artifex, [61] Conditor, Demiurgus universorum [62], Demiurgus universae creaturae [63], Conditor saeculorum [64], Conditor universorum [65], Conditor naturae [66], « ab eo condita sunt omnia: sive potestates, sive invisibilia, sive principatus, sive virtutes, sive throni, sive dominationes » [67].

Functio Verbi praesertim in creatione sublineatur: « cum omnis natura tum haec visibilis, tum intelligibilis, ad hoc ut consistat Dei cura egeat: Demiurgus Verbum universorum Deus, opem quantum cuique opus est distribuens... unicuique iuxta necessitatis congruentis modum dimetitur » [68]. Filius ergo curam habet de omnibus: dat auxilia, illuminat, iudicat, alit, deducit etc., unde multis nominibus appellatur [69]; haec dicta sunt de intellectualibus creaturis, sed etiam de creatione rerum »: « ...continet terram..., qui cuncta digessit in ordinem... ornavit; qui et montes aequaliter libravit et aquis terminos praescripsit, et omnibus quae in mundo sunt suum ordinem designavit: qui caelum... comprehendit; ...iis quae sunt causa, ut sint manat..., per ipsum perseverat ac persistunt omnia » [70].

Ideo « Deo subiecta sunt omnia, et tamquam Dominatori debitum

---

[60] PG, vol. 32, pag. 81 A; cfr. vol. 29, pag. 392 B, 181 B; 189 B, 193 C, 200 B, 449 D, 205 C; vol. 31, pag. 216 A, 549 B, 557 B, 564 A, 228 A; vol. 32, pag. 81 A.

[61] PG, vol. 29, pag. 117 C, etc.

[62] PG, vol. 29, pag. 589 V, 597 A, 76 B, 121 B; vol. 31, pag. 564 B; vol. 12, 73 C, etc.

[63] PG, vol. 32, pag. 104 CD.

[64] PG, vol. 29, pag. 593 A; vol. 32, pag. 88 C, etc.

[65] PG, vol. 29, pag. 32 C, 45 B, 576 B, 577 B; vol. 32, pag. 88 C, 877 C, etc.

[66] PG, vol. 29, pag. 121 C.

[67] PG, vol. 32, pag. 136 A.

[68] PG, vol. 32, pag. 101 A, 80 B.

[69] PG, vol. 32, pag. 101 ABC.

[70] PG, vol. 32, pag. 80 BC-81 A.

timorem, ac tamquam Demiurgo debitam gloriam persolvunt »[71], ex qualibet creatura debemus Deo gloriam dare[72]. Res laudem Creatoris manifestant: quidquid sub sensus cadit[73], bonae potestates[74], natura etiam inanimata[75] et « quasnam laudes luce dignas dixerimus nos; quam pulchram esse, Creator in antecessum testatus est? »[76], nam « vis intelligendi et cognoscendi Creatorem et Demiurgum suum inest in hominibus (sicut in angelis[77] quem ex operibus[78], per res), creatas[79], per creaturas[80], per visibilia[81], ex pulchritudine astrorum[82] ex pulchritudine et recto ordine rerum conditarum[83] cognoscere possumus ».

B. *Deus Ordinator* (Gubernator providens)

Problema creationis stricte cum providentia divina connectitur. Deus non tantum creavit omnia, sed etiam curam habet de suis creaturis, seu, ut dicit Basilius:

a) *in relatione ad mundum*: gubernat omnia (« ho pánta oikonomón »[84], « oikonomón to pan »[85], « ho ton hólon oikonomón »[86].) Est enim reactio contra fatalismum astrologum et cosmologiam Stoicorum.

Secundum Basilium providentia divina est factum inevitabile: « An non est qui gubernet rerum universitatem? non opifex optimus Deus (« ho aristotéchnes Theós »), providentiae ac administrationis suae

---

[71] PG, vol. 32, pag. 161 B.
[72] PG, vol. 29, pag. 181 A; vol. 32, pag. 101 D, 136 A.
[73] PG, vol. 29, pag. 28 B.
[74] PG, vol. 29, pag. 76 A.
[75] PG, vol. 29, pag. 76 B.
[76] PG, vol. 29, pag. 45 C.
[77] PG, vol. 29, pag. 449 B.
[78] PG, vol. 29, pag. 329 B, 117 C.
[79] PG, vol. 29, pag. 409 A.
[80] PG, vol. 29, pag. 544 B; vol. 32, pag. 136 A; vol. 29, pag. 92 B, 97 C, 197 B, 669 AB.
[81] PG, vol. 29, pag. 77 B; vol. 32, pag. 136 A.
[82] PG, vol. 29, pag. 117 C; vol. 31, pag. 244 C.
[83] PG, vol. 32, pag. 232 D; vol. 29, pag. 669 A.
[84] PG, vol. 29, pag.65 A; vol. 32, pag.232 D.
[85] PG, vol. 29, pag. 65 A.
[86] PG, vol. 29, pag. 669 A.

oblitus est? »[87]. « Deus universa... gubernat » (« Theós kibernón »)[88]. In homilia in Hexaemeron Basilius loquitur de dispositione sapiente et bene ordinatrice[89] Dei. Ipse est « ...Dominus caeli totius... tempestatum et temporum gubernator sapiens (« orón kaí kaíron sofós oikonómos ») cumque gubernat omnia »[90].

Hic patet influxus Stoicorum de providentia et gubernatione mundi[91], de qua etiam Origenes loquitur[92].

b) *in relatione ad hominem*: Specialem curam habet Deus de homine. Nam si Deus tam magnam sollicitudinem ostendit erga creaturam irrationalem, a fortiori erga hominem. « Bruta si prospiciunt sibi, ac propriam suam salutem servant, si novit piscis quid sibi eligendum sit aut effugiendum, quid nos omnes sumus dicturi, qui ratione cohonestati, lege eruditi, policitationibus inviti, et Spiritu edocti... »[93].

In brutis providet Deus per instinctum[94], apud homines per intellectum[95], imo « ...solatium dat..., procedit nobiscum ut medicus ...est gubernator animarum (« ho frósimos kai sofós ton psychon oikonómos »[96]), rerum nostrarum (« ta hemétera oikonomón Theós »)[97], totius vitae nostrae gubérnator (« ho páses hemón tes dzoés oikonomón Theós »)[98], sapiens ac providus rerum humanarum gubernator »[99].

Ideo amorem haberi oportet erga Creatorem. Sicuti liberi naturaliter amant parentes suos, quod etiam apud animalia manifestatur, a fortiori nos, qui ratione praediti sumus Creatorem amare debemus[100].

---

[87] PG, vol. 31, pag. 309 A.
[88] PG, vol. 29, pag. 200 C.
[89] PG, vol. 29, pag. 156 A, 157 A, 149 A.
[90] PG, vol. 31, pag. 317 A.
[91] PLUTARCHUS, *De Stoicorum repugn.* 35, 1050 et cfr. R. BRAUN, « *Deus Christianorum* ». *Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*, Paris 1962, pag. 159.
[92] PG, vol. 11, pag. 1561 D.
[93] PG, vol. 29, pag. 157 CD.
[94] PG, vol. 29, pag. 193 AB.
[95] PG, vol. 29, pag. 193 C.
[96] PG, vol. 31, pag. 340 C.
[97] PG, vol. 32, pag. 768 B.
[98] PG, vol. 32, pag. 1045 D; cfr. vol. 32, pag. 976 C, 505 B.
[99] PG, vol. 31, pag. 349 D.
[100] PG, vol. 29, pag. 197-200, A; vol. p 31ag. 912 B.

A. PEKAR, OSBM.

ST. BASIL'S CORRESPONDENCE WITH ST. ATHANASIUS OF ALEXANDRIA

The greatest defenders of the Nicean faith were, without any doubt, St. Athanasius of Alexandria [1] and St. Basil the Great [2]. St. Athanasius, because of his firm adherance to the teachings of the Nicean Council (325), gained admiration and great respect in Rome and among the Western bishops. St. Basil, on the other hand, managed to assert himself in the East [3] by his trinitarian doctrine as well as by his burning desire for peace and unity among the Churches.

In the middle of the fourth century divisions and the lack of discipline among the bishops of the East became the cause of great scandals [4] and considerably weakened the Nicean position in its fight against the trinitarian heresies. For this reason these two great Fathers thought to work hand in hand for the restoration of peace and unity

---

[1] Cf. X. LE BACHELET, *Athanase (Saint)*, in DThC I/2 (1931) 2143-2178; D. STIERMAN, *Atanasio, vescovo di Alessandria*, in "Bibliotheca Sanctorum" II (1962) 521-547; H. VON CAMPENHAUSEN, *The Fathers of the Greek Church* (London, A. & C. Black, 1963), p. 69-83, with recet bibliography. He was eulogized by ST. GREGORY OF NAZIANZ, *Oratio XXI* (P.G. 35, 1081-1128), calling him, "*Column of Faith*".

[2] Cf. P. ALLARD, *Basile (Saint)*, in DThC II/1 (1932) 441-455; D. STIERMAN, *Basilio il Grande*, in "Bibliotheca Sanctorum" II (1962) 910-937; H. VON CAMPENHAUSEN, *o.c.*, p. 84-100; P. ALLARD, *Saint Basile (329-379)*, Paris 1903; A. PEKAR, *St. Basil the Great – His Life and His Work* (New York, Good Shepherd Publ., 1963); J. ROMAN, *The Flaming Pillar of Cappadocian Caesarea* (Rome 1963); eulogized by St. Gregory of Nazianz, *Oratio XLIII* (P.G. 36, 493-606).

[3] By *the East* and *the Eastern Churches* – I'll be describing all the Churches of Syria and Asia Minor, which later formed the so called Patriarchate of Antioch.

[4] A deplorable situation of the Eastern Churches described by ST. BASIL, *On the Judgment of God*, 1-3 (P.G. 31, 653-660).

of the Churches. The opportunity presented itself in 371, when St. Athanasius notified St. Basil about the excommunication of a certain imperial official in Libya who was a native of Caesarea in Cappadocia. St. Basil hastened to reply [5], and from that time on a most promising co-operation developed between them, which was suddenly interrupted by the death of the Alexandrian bishop in 373.

Precarious Situation in the EAST

St. Basil the Great, after being elevated to the Metropolitan See of Caesarea in Cappodocia in 370, dedicated himself to the introduction of law and order in his vast ecclesiastical province [6]. But soon he discovered that the main source of hostility and discord among the bishops of the East was the Antiochian schism [7], which dangerously undermined the Nicean forces in their fight against Arianism, especially when the new pro-Arian Emperor Valens made Antioch the capital of the *pars Orientis* of the Empire [8] and exiled Bishop Meletius of Antioch for the third time.

---

[5] St. Basil, *Epistle 61* (P.G. 32, 416-417). We do not have Athanasius' letter to Basil. Official's name is mentioned by St. Basil. - N.B.: for English translation of St. Basil's letters I am using R.J. Deferrari, *St. Basil – The Letters* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961) in 4 volumes.

[6] At the beginning of his episcopacy St. Basil had to struggle with the opposition of some ambitious bishops – cf. Pekar, *o.c.*,p. 29-31.

[7] The so called *Antiochian Schism* goes back to 330, when Bishop Eustathius, defender of the Nicean faith, was exiled. At the time of St. Basil the Antiochian Church was divided into: 1) *Arian* – headed by Bishop Euzoius, who was supported by Emperor Valens, and 2) *Nicean* – which also was divided: a) a larger group followed Bishop Meletius and was supported by the majority of Eastern hierarchy, including St. Basil; b) a smaller group, under Bishop Paulinus, was supported by St. Athanasius and the West. Cf. F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche*, Paris 1905; very precise history by H. Lietzmann, *Geschichte der Alten Kirche*, Berlin 1944, vol. IV, p. 1-23; more detailed by E. Schwartz, *Zur Kirchengeschichte des vierten Jahrhunderts*, art. in "Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft" 34 (1935) 158-195. The Antiochian question at St. Basil's time is also covered by L. Duchesne, *Early History of the Christian Church* (London, J. Murray Publ. 1957), vol. II, p. 276-283.

[8] Valens was made the Emperor of *pars Orientis* by his brother Valentinian, who ruled *pars Occidentis* of the Roman Empire. Contrary to his brother's policy, Valens became involved with the Arians and decided to impose the Arian faith in his entire domain by force. Valens and his church policy is described by B.J.

St. Basil considered Meletius as head of all Churches of the East and the only shepherd capable of bringing to an end the Antiochian schism and of securing the victory of the Nicean faith [9]. On the other hand, the Caesarean bishop was convinced that the new threat of resurging Arianism, supported once again by the Emperor, could not be averted without the vigorous intervention of the Western episcopate. He hoped that the Western bishops would use their influence with their Emperor Valentinian to stop his brother Valens from interfering in church affairs. To achieve this end St. Basil needed the support of some influential personality in the West. Thus he turned to St. Athanasius, who after his return from his fifth exile in 366 became the Champion of the Nicean cause.

In fact, it was St. Athanasius who, desiring to end the Antiochian schism, first extended his reconciliatory hand to Bishop Meletius of Antioch. Summoned by Emperor Jovian in September, 363, Athanasius hurried to Antioch, hoping to be admitted into communion with Meletius. But Meletius "through the malice of his councillors" [10] refused to admit the Alexandrian shepherd into his communion. Consequently, St. Athanasius turned to Paulinus and recognized him as the head of the Antiochian Church. Thus Athanasius, on account of Meletius' refusal of communion, only deepened the Antiochian schism and departed from Antioch with a deep hurt in his heart [11]. But now, under the new

---

KIDD, *A History of the Church* (Oxford, Clarendon Press, 1922), vol. II, p. 227-266.

[9] For his adherence to the Nicean faith Bishop Meletius of Antioch three times suffered exile. His third exile lasted until the death of Valens, from 371 to 378. Cf. É. AMANN, *Mélèce d'Antioche*, in DThC X/1 (1928) 520-531; J.M. SAUGET, *Melezio, arcivescovo di Antiochia, Santo*, in "Bibliotheca Sanctorum" IX (1967) 296-300. St. Basil explained his attitude toward Meletius in his letter to Epiphanius: "As for the Church at Antioch – may the Lord grant us to see it united... While heresy has been divided against orthodoxy, orthodoxy has itself also been divided against itself. But as for us, since he who first spoke freely in behalf of the truth and fought through that noble contest in the reign of Constantius (i.e. ist exile of Meletius), I meam the Most Rev. Meletius, and since my Church took him into communion, having exceedingly great affection for him because of that steadfast and unyielding stand he made, we have held him in communion until the present day by the grace of God, and shall continue to hold him, if God so wills". – cf. *Epistle 258, 3* (P.G. 32, 949 C-952 A).

[10] Cf. *Epistle 258, 3.*

[11] More on this incident in DUCHESNE, *o.c.*, p. 271-282; F. CAVALLERA, *Le Schisme d'Antioche*, Paris 1905, p. 127-128: D. DE MANDIETTA, *Damase, Athanase,*

attack of Arianism, St. Basil considered it necessary that St. Athanasius be reconciled with Meletius and recognize him as the only valid bishop of Antioch, otherwise the unification and peace of the Churches in the East was unthinkable. By this humble gesture Alexandrian prelate would open the way for reconciliation with the West, where the opinion of Athanasius was highly respected and where they also considered Meletius as an intruder. For this reason St. Basil was ready to arbitrate peace between the two antagonists [12].

On his part, St. Athanasius greeted the election of St. Basil as Metropolitan of Caesarea with great joy and satisfaction. In his opinion Basil possessed all those qualities one would expect in a bishop, namely: personal holiness, a highly educated mind, administrative ability and refined eloquence. But, more important, from the point of orthodoxy Basil was absolutely irreproachable and a staunch defender of Nicean faith. For this reason, when some Eustathian monks became critical and abusive of their shepherd, St. Athanasius didn't hesitate to defend Basil, writing to priest Palladius to calm the monks and to remind them that they should be "grateful to God for having given to Cappadocia such a bishop as should be desired in every place", since he was convinced that the bishop of Caesarea would become the "glory of Church" [13]. The veteran Champion of faith sensed that in the person of St. Basil he finally found a worthy shepherd to whom he will be able to pass the torch of the true faith with all confidence.

As was mentioned before, it was St. Athanasius who first contacted St. Basil. Unfortunately we do not have preserved any letters written by St. Athanasius to his Caesarean colleague. But we possess six letters of S. Basil to the bishop of Alexandria [14], which were written between 371-372. Having received from St. Athanasius a notice about the excommunication of his countryman, Basil immediately informed

---

Pierre, Mélèce et Basile, art. in "L'Eglise et les Églises (1054-1954)", Chevetogne, Collection Irénikon, 1954, vol. I, p. 265: "This was a capital error on the part of Meletius", since Athanasius and his successor, Peter, had great influence in Rome. Pope Damasus considered Meletius intruder, schismatic and suspicious in his faith.

[12] Basil's ecclesiology was recently studied by P. Scazzoso, *Introduzione alla ecclesiologia di san Basilio*, Milano (Vita e Pensiero) 1975.

[13] Cf. St. Athanasius, *Epistle to Palladius* (P.G. 26, 1168-1169).

[14] Following are St. Basil's *Epistles* to Athanasius: 61, 66, 67, 69, 80 & 82. They were written between 371-372.

his Alexandrian colleague that he had complied with request and had promulgated the notice of excommunication to the faithful of Caesarea, since he personally approved the sentence [15].

Just at that time Emperor Valens, having subdued all his opponents, initiated his campaign of persecution, replacing orthodox bishops with Arian ones. The Emperor followed a simple method. On his arrival in a certain city he asked the local bishop to sign the Arian profession of faith, accepted at the Synod of Rimini [16], and to admit into his communion all the Arian bishops. In case of refusal the prelate in question was immediately imprisoned and deported to some distant place, while his episcopal see was entrusted to an Arian bishop. Any opposition was ruthlessly repressed by military intervention. Thus, on many occasions the orthodox churches were violated and profaned, the loyal clergy dispersed, and many people were executed or severely punished.

Such a violent way of promoting Arianism was systematically applied in all provinces of the East, starting with Church in Constantinople, where a militant Arian Bishop Demophilus of Berea was imposed. In Antioch the episcopal see was given to an old Arian, Bishop Euzoius, while the orthodox Bishop Meletius, for the third time, was deported into exile in Armenia Minor, and his loyal supporters were dispersed.

After Antioch, it was the turn of Asia Minor, starting with the provinces of Bythinia and Galatia, where Valens found hardly any resistance. As the Emperor moved toward the Province of Cappadocia, St. Basil prepared himself to resist and to defend his Church. But he knew that in this unequal fight with the Emperor he needed advice and proper guidance of more experienced man. It was then that his thoughts turned to St. Athanasius of Alexandria [17].

Reaching Towards WEST

St. Basil was convinced that in the unequal fight the Church of Caesarea would stand or fall together with the rest of the orthodox

---

[15] Cf. St. Basil, *Epistle 61* (P.G. 32, 416-417).

[16] Concerning Synod of Rimini (359) and its Arian Symbol of Faith, cf. Duchesne, *o.c.*, p. 236-240.

[17] Cf. St. Basil, *Epistle 69, 1* (P.G. 32, 430 C). Basil's epistolary concerning the reconciliation of the Churches received special treatment by A. Bayle, *St. Basile, Archévêque de Césarée*, Avignon 1878, p. 345-365.

Churches of the East. And yet, on account of various heresies and discords, the Eastern Churches were torn apart and unable to withstand another Arian persecution. They badly needed some asistance from the West [18]. St. Basil admired the zeal and unselfish dedication of Western bishops with which they promptly eliminated heresies and discords in their parts. He was also impressed by their great concern for the exiled Eastern hierarchs during the first Arian persecution, whom they so successfully defended and protected. He hoped that the Western bishops would again show the same zeal and concern for their Eastern colleagues in order that the Nicean faith would triumph once again. St. Basil also believed that under the pressure of the Western hierarchy Emperor Valentinian would intervene and restrain his brother, Emperor Valens, from further persecution.

Sadly enough, at that time relations between Rome and the East were very strained. If St. Basil was to be successful in reaching the West, he certainly needed an able mediator, who would be well received by his Western colleagues. Thus his eyes fell on St. Athanasius, who was highly competent in this field and whose *white hair* was greatly "venerated in the entire West" [19]. At the same time Basil was seeking reconciliation betwenn St. Athanasius and St. Meletius in order to end the Antiochian schism.

In the summer of 371 St. Basil wrote to Athanasius a letter in which he asked the Alexandrian bishop to: a) intervene in the interest of the Eastern Churches with the bishops of the West, soliciting their urgent assistance, and 2) be reconciled with Bishop Meletius, thus eliminating the Antiochian schism. St. Basil was convinced that Antioch was the key to the restoration of peace and unity among the hierarchs of the East [20].

Before sending his letter to Alexandria, St. Basil was reached by a messenger, deacon Dorotheus of Antioch, asking him to intervene at the imperial court in favor of Bishop Meletius, who had just been

---

[18] Cf. ST. BASIL, *Epistle 66, 1* (P.G. 32, 424 B): "I recognize but one way of helping our Churches – union with Western bishops". Referring to *the West*, I mean all the Churches of the Western Roman Empire, under the leadership of the Pope of Rome.

[19] IBID. The influence of St. Athanasius on Basil in this regard is studied by G.F. REILLY, *Imperium and Sacerdotium According to St. Basil the Great* (Washington, D.C., Cath. Univ. of America, 1945). p. 77-85.

[20] Cf. ST. BASIL, *Epistle 66* (P.G. 32, 424-425).

condemned to exile. St. Basil had some influential friends at the court, but they were "neither willing nor able to bring to the Emperor's attention the matter of the exiles", since they feared that "something worse" could happed to the Church [21]. St. Basil didn't hesitate any longer. He decided to send deacon Dorotheus to Alexandria in search of help.

To introduce deacon Dorotheus to St. Athanasius, Basil wrote another letter, in wich he again urged his Alexandrian colleague to consider reconciliation with Meletius who, according to the opinion of St. Basil, was a "man of blameless faith" and whom the entire East recognized as the true bishop of Antioch [22]. Such eulogy of Meletius, whom St. Athanasius considered his foe, considerably diminished Athanasius' enthusiasm toward St. Basil and was the main reason why St. Athanasius showed such little interest in the entire project of his Caesarean colleague. This was unpardonable mistake of St. Basil which from the very start jeopardized Basil's friendly relations with Athanasius [23].

St. Athanasius received deacon Dorotheus with a certain reserve and before taking any steps he decided to study the entire situation in Syria and Asia Minor, sending there one of his priests, Peter, on a fact-finding tour. St. Basil, pressed by time, became annoyed by unnecessary delay and decided on his own to send deacon Dorotheus to Rome. In exile St. Meletius was preparing a *Memorandum* to the bishops of the West, which was to be signed by as many Eastern bishops as possible [24]. St. Basil composed his own letter to Pope Damasus (366-384), entreating him to send to the East an *Ad Hoc* Delegation which would be authorized to settle the question of the Antiochian schism or, at least, to mediate some alliance within the divided community of Antioch. If neither could be achieved, then the delegation would be able to expose the guilty party [25] in order to point out with whom the West should maintain the ecclesiastical communion [26].

---

[21] Cf. ST. BASIL, *Epistle 68* (P.G. 32, 428 D).

[22] Cf. ST. BASIL, *Epistle 67* (P.G. 32, 425-428).

[23] Cf. D. DE MANDIETTA, *art. c.*, p. 264.

[24] Cf. ST. BASIL, *Epistle 68*. We don't have text of this *Memorandum*, but its contents can be reconstructed from Basil's *Epistle 68*.

[25] In Basil's mind there was no doubt that the "guilty party" was Bishop Paulinus, uncanonically ordained by Western Bishop Lucifer of Caliaris; – cf. DUCHESNE, *o.c.*, p. 278-279.

[26] Cf. ST. BASIL, *Epistle 70* (P.G. 32, 433-436). St. Basil was of opinion

At the same time St. Basil wrote another letter to Athanasius, asking him to recommend deacon Dorotheus in Rome and to urge Pope Damasus to send his representatives to the East in ordei to establish peace and unity among the Eastern Churches. But he insisted that Pope, before dispatching his delegation to the East, must condemn the "heresy of Marcellus as being dangerous, harmful and opposed to the true faith" [27]. As to the rest, "whatever pertained to the restoration of peace", St. Basil left to the discretion of his Alexandrian friend, whom he considered his "Spiritual Father" [28].

St. Basil's reiterated request for reconciliation with Meletius and for mediation with Pope Damasus under the condition that he condemn the "heresy of Marcellus" placed St. Athanasius in a very uneasy situation. On the one hand, St. Basil stressed the importance of Athanasius' reconciliation with Meletius, who previously had rejected his peaceful gesture. Now St. Athanasius thought, and justly so, that it was Meletius' turn to seak the desired peace [29]. On the other hand, there was a delicate question of Marcellus of Ancyra, whom Rome and the Western bishops considered a victim of Arians and accepted him

---

that the main reason of the estrangement between the East and the West was ignorance of true dogmatic, disciplinary and canonical situation of the Eastern Churches by the latter. Cf. AMANN, *art. c.*, p. 526.

[27] BISHOP MARCELLUS OF ANCYRA (d.ca. 374), at first, was great defender of the Nicean faith and St. Athanasius. But later, attacking the errors of semi-Arian Asterius, he went to another extreme, teaching that Jesus Christ had no personality of his own but merely was an external manifestation of the Father. Persecuted by Arians, he came to Rome where, at the synod of 339, was justified. He was also protected by Pope Julius II. But the Eastern hierarchs at the Synod of Antioch (345) condemned him. St. Athanasius informed about his heretical doctrine, did not mention his name, but condemned his doctrine, too. (cf. his *De Synodis 26, 6*; – *P.G.* 26, 732 A-B). It seems that the Westerners still considered him orthodox, what greatly disturbed St. Basil and the entire Eastern episcopate. It was only toward 380, that Pope Damasus, finally, condemned Marcellus' teaching without mentioning his name. (Cf. THEODORETUS, *Historia Ecclesiastica* V, 11; – *P.G.* 82, 1221 C-D). Marcellus was definitively condemned by the II Ecumenical Council in 381; – Cf. MANSI, III, 560 A.

[28] Cf. ST. BASIL, *Epistle 69* (*P.G.* 32, 429-434). Here again St. Basil raised a sensitive matter of Marcellus who, at one time, was a strong supporter of Athanasius.

[29] Cf. SAUGET, *art. c.*, p. 298. About St. Athanasius' attitude toward Meletius we can learn from Basil's *Epistles 89, 214 & 258*. Asked by St. Basil to take initiative in this regard (*Epistle 89*), Meletius remained silent; – cf. D. DE MANDIETTA, *art. c.*, p. 265.

to their communion, believing that he still kept the Nicean faith [30]. Besides, St. Athanasius was not well acquainted with Damasus, who became Pope after his departure from Rome and, therefore, was apprehensive to antagonize the Pope by forcing him to take more resolute action against a few Arian bishops that still remained in the West [31].

At the same time, being more diplomatic, St. Athanasius did not want to discourage his dedicated colleague of Caesarea, whom he highly respected, from trying to bring peace and unity to the badly divided Churches of the East. From this embarrasing situation St. Athanasius was rescued by deacon Sabinus of Milan[32], who arrived in Alexandria from Rome, bringing with him a Synodal Letter, *Confidimus quidem*, in which Pope Damasus and ninety-two Western bishops, gathered together at a synod in Rome (September, 371), condemned the Arian profession of faith of Rimini (359) together with its supporters, including their leading prelate, Bishop Auxentius of Milan [33]. Thus St. Athanasius, instead of sending Dorotheus on his way to Rome, sent him black to Caesarea with deacon Sabinus and the Synodal Letter. In this way he gave to his Caesarean friend an "opportunity to communicate with the West, without an obligation to make any concession to Meletius on his part" [34].

Deacon Dorotheus and his Roman friend Sabinus chose to return

---

[30] Here we have an obvious case of ignorance of doctrinal situation in the East. Hence repeated insistence of St. Basil to send their delegation to the East to study the situation.

[31] Cf. DUCHESNE, *o. c.*, p. 368. At that time there were still three Arian bishops tolerated by Pope Damasus: Auxentius in Milan, Ursacius in Singidunum, and Valens in Mursa. Since they were approved by Emperor Valentinian, Damasus had to wait until their death to be able to replace them.

[32] ST. SABINUS OF MILAN (S. Savio), since 376 was Bishop of Piacenza, and died ca. 420; – cf. F. MOLINARI, *Savino vescovo di Piacenza*, art. in "Bibliotheca Sanctorum" XI (1968) 701-704. About his Eastern mission; cf. M. RICHARD, *Saint Basile et la mission du diacre Sabinus*, art. in "Analecta Bollandiana" LXVII (1949) 178-202.

[33] Cf. Synodal Letter, *Confidimus Quidem* (371), in MANSI III, 459-460; its Greek text in SOZOMEN, *Hist. Ecl.* VI, 23 (*P.G.* 67, 1349-1353). Concerning Bp. Auxentius of Milan cf. DUCHESNE, *o. c.*, p. 285-286.

[34] Cf. RICHARD, *art. c.*, p. 188. Although the *Synodal Letter* (371) was addressed to all Churches of the East, the Church of Caesarea was "somehow" omitted from the list. St. Athanasius procured a copy of it, which was then delivered to St. Basil by Sabinus himself.

back to Caesarea by land, intending to spend the winter in Antioch. In this way Sabinus had an opportunity to study the situation of the Antiochian community in person. In Caesarea they arrived before Easter, 372. That winter was the most critical one of Basil's entire episcopacy. After many delays Emperor Valens finally reached the Province of Cappadocia with his military detachment and decided to spend the winter months in Caesarea. His first encounter with Basil took place on the Feast of Epiphany, 372. After a long conversation with the venerable bishop of Caesarea, the Emperor didn't dare to remove him from his episcopal see but, rather, bestowed upon him some favors [35].

Encouraged by his successful confrontation with Emperor Valens, St. Basil received deacon Sabinus and the Synodal Letter from Rome as an indication of improvement of relations between the East and the West, exactly as St. Athansius had desired. St. Basil did not even suspect that his name was not on the list of recipients of the mentioned above Synodal Letter [36].

Changing the Course

St. Athanasius' failure to answer his letter convinced Basil that his Alexandrian friend was hesitant to commit himself to Pope and Western bishops on behalf of the Eastern hierarchy. He suspected that Athanasius had a change of heart because of his insistence on the reconciliation with Bishop Meletius of Antioch, whose hostile reception in 363 he could not have easily forgotten. Basil recognized his mistake and decided to change his approach and to use more diplomacy in his correspondence with Athanasius. To soothe his feelings he wrote to Athanasius a complimentary letter, in which he ascribed his unexpected victory over the Emperor to the prayers and advice of his Alexandrian friend, hoping to continue to enjoy his friendship and fatherly guidance[37].

---

[35] P. Allard, *Saint Basile (329-279)*, Paris 1903, p. 78-84. Somewhat dramatic description of Basil's encounter with Valens is given by St. Gregory of Nazianz, *Oratio 43, 51-53* (*P.G.* 36, 561-564). The Emperor not only donated some state-owned land to St. Basil for his charitable institutions in the outskirts of city (called *Basiliade*), but also appointed him as an imperial commissioner to settle some ecclesiastical matters in Armenia Minor, what St. Basil successfully accomplished.

[36] Cf. n. 34 above.

[37] Cf. St. Basil, *Epistle 80* (*P.G.* 32, 456).

After the Easter, 372, St. Basil wrote to Athanasius another letter in which he once again presented to him the deplorable situation in the East and asked Athanasius to send him a *General Letter*, addressed to all Eastern bishops [38], in which he would extend to them his "advice on course of action" to be taken in order to achieve mutual peace and understanding. Considering Athanasius as their spiritual leader, the letter continued, the Eastern hierarchs expected that their Alexandrian colleague would take the "initiative in their discussions concerning communion", since "from his childhood he has courageously struggled in the defense of faith".

In his letters St. Basil recognized the fact that Athanasius, because of his vivid recollection of the past experience, might justly become suspicious of good intention of his Eastern colleagues. For this reason he offered himself to act as a mediator between the two parties and to send a copy of above mentioned *General Letter* only to the bishops, whom he trusted, concluding: "If you would reject this my design, at least absolve me from the blame for my efforts, since I have come to this embassy and mediation honestly and without any deceit. I only desire peace and mutual understanding among those who profess the same faith" [39].

St. Basil believed in the success of his new strategy. Therefore, sending deacon Dorotheus to Meletius in exile he, among the other things, implored the Antiochian shepherd to take now the initiative of reconciliation with Athanasius into his hands, saying: "I must remind your *Most Perfect Wisdom* (title) that it is impossible to promote or to accomplish any of those things, unless he (i.e. Athanasius) also is in communion with you, who once deferred granting it to him. For he himself is said to be most eager to be in union with us and to do all in his power to bring it about; but, they say, he is grieved because at that time (i.e. in 363) he was sent away without communion, and because the promises which were made (by you) to him remain even at the present time unfulfilled" [40]. Strangely enough, St. Meletius even now refused to extend a reconciliatory gesture to Athanasius.

St. Basil could not wait any longer, since deacon Sabinus was

---

[38] Of course he expected that Bishop Meletius of Antioch would also be included.

[39] Cf. St. Basil, *Epistle 82* (*P.G.* 32, 457-460).

[40] Cf. St. Basil, *Epistle 89, 2* (*P.G.* 32, 472 A-B).

returning to Rome shortly after the Easter, 372. Through him he dispatched a folder of new letters, repeating his plea for a Delegation to be sent to the East, which would study its unhappy situation and bring about a desired peace [41]. St. Athanasius once again remained silent. Before taking any further steps, he was waiting for the reaction from the West.

While Rome was delaying with its answer [42], the Alexandrian Champion was evidently fading away. Five days before his death, trying to protect his see from the intrusion of Arian bishop Lucius, St. Athanasius ordained yet his devoted friend and supporter Peter to be his successor in Alexandria [43]. On May 2, 373, he ended his earthly exile, without ever answering Basil's conciliatory letter. St. Athanasius, notwithstanding Basil's efforts, also never achieved reconciliation with St. Meletius of Antioch, although he greatly "desired that the communion between him and Meletius be established" [44].

Conclusion

St. Basil, in his great desire to bring about peace and communion among the Particular Churches, sought help and assistance from the

---

[41] Deacon Sabinus departed to Rome after the Easter of 372, with a packet of letters. St. Basil in his *Ep. 89* mentions three letters: 1) to the Illyrian bishops (*Epistle 90*; – *P.G.* 32, 472-476); 2) to the bishops of Italy and Gaul (*Epistle 92*; – *P.G.* 32, 477-484), signed by 32 Eastern bishops, including St. Basil, and sent as a Synodal Letter; and 3) to Bp. Valerian of Illyrians (*Epistle 91*; – *P.G.* 32, 475-476). This time in their letters they avoided all doctrinal differences and limited themselves to the plea to send a delegation to study their unhappy situation and help them to bring about peace in the East.

[42] Richard, *art. c.*, p. 199-200, is of opinion that Pope Damasus had been badly informed by Sabinus about St. Basil and considered it "better not to answer". But D. de Mendietta, *art. cit.*, p. 265-266, affirms that Pope Damasus returned back Basil's letters, because of their "*offensive tone*", through priest Evagrius of Antioch, returning to East in summer of 373. Basil's *Epistle 138, 2*; (*P.G.* 32, 580 B-C) seems to confirm de Mendietta's conclusion.

[43] Cf. C.W. Bright, *Peter II of Alexandria*, art. in Dictionary of Christian Biography IV (1887) 331-334; Kettler, *Petros II*, art. in Wissowa's Paulys Real-Encyclopädie XXVII (1938) 1288-1294; Peter's role in church policy of Pope Damasus is described by D. de Mandietta, *art. c.*, p. 261-277. Kettler clearly states that Peter "used his role of mediator between Rome and Eastern Churches only to frustrate all far-reaching attempts of Basil to unite together the Nicean East" (p. 1290).

[44] Cf. St. Basil, *Epistle 258, 3* (*P.G.* 32, 925 A).

Champion of Alexandria, St. Athanasius. In all his reconciliatory efforts he always kept in his mind these two objectives: 1) to induce St. Athanasius to a reconciliation with St. Meletius, recognizing him as the valid bishop of Antioch; and 2) to use the Alexandrian bishop as a peacemaker between the East and the West since, according to Basil's belief, the Eastern Churches were unable to withstand another Arian persecution without the assistance of the West.

Because of their own personal reasons, St. Basil was unable to reconcile the two veteran antagonists, St. Athanasius and St. Meletius. Nevertheless, St. Athanasius helped Basil to initiate a dialogue with the Western hierarchy. The history tells us that St. Basil found many obstacles in his efforts to extablish a meaningful relationship with the West. But his diplomacy and perseverance eventually achieved positive results, which St. Basil was not able to enjoy for his Maker, to Whom he had such great "haste to go" [45], took him away on January 1, 379, short even of his fiftieth birthday.

The positive results of St. Basil's ecclesiastical policy were following:

1) All the trinitarian heresies that disturbed the Eastern Church in Basil's time were finally condemned also by the Western episcopate (at the Synod of Rome, 378), opening the way to the unity of faith between the East and the West.

2) St. Meletius was definitively recognized as the valid bishop of Antioch (Autumn, 379) and was able to unite under his jurisdiction almost all the Churches of the East.

3) Finally, the II Ecumenical Coucil of Constantinople, opened under the presidency of St. Meletius of Antioch in spring of 381, paved a road toward complete reconciliation of the Eastern and the Western Churches. Their mutual bonds of faith, charity and ecclesiastical communion carried them to final victory over the trinitarian heresies in the spirit of the Nicean faith, so heroically defended both by St. Athanasius and St. Basil the Great [46].

In conclusion, I wholeheartedly concur with the opinion of Father

---

[45] Cf. St. Gregory of Nazianz, *Oratio 43, 49*.

[46] Cf. M. Crovini, *I malintesi di un famoso episodio storico del secolo IV: S. Basilio e Papa Damaso*, art. in "La Scuola Cattolica" XI (1928) 321-344, especially last five pages.

David A. de Mandietta, saying that "this restoration of unity of the Church and happy ending of the Antiochian schism were, in great measure, a result of the tireless efforts of St. Basil, who died before being able to contemplate a success of his policy" [47].

---

[47] Cf. D. DE MANDIETTA, *art. c.*, p. 273.

S. MARY JEROME ROMAN, OSBM

ST. BASIL THE GREAT AND AELFRIC IN THE LIGHT OF THE HEXAEMERON

Of perennial interest to writers is the 'universal prologue' [1] to the Mosaic cosmogony, known as the *Hexaemeron*, which stands out among the many writtings of the Old and New Testaments as the 'lofty portico' to the whole magnificent temple of subsequent revelation. [2] Commentators on the Genesis mention the author, Moses, who received the knowledge of the Creation from God through the dictation of the Holy Spirit. In the individual treatment of the passage on the authorship of the Genesis story, commentators differ on such points as, the order of events, the manner of expression, or, in the vocabulary [3]. The treatment of the creation of God's universe, and especially, the six days of creation is done with masterly perfection in the writings of the Fathers of the early Church — St. Basil the Great, Gregory of Nyssa, St. Ambrose, Origen, Hippolytus, Theophilus of Antioch, Clement of Alexandria, St. Jerome, and among the early English writers — Venerable Bede, Alcuin, and Aelfric.

I.

Basil's *Hexaemeron* is a group of nine sermons on the creation of the world in six days, which is likened to the sermons on the *Psalms*, an exegetical work, not «in the modern meaning of textual criticism» [4], but rather a religious commentary. St. Basil develops the text of Genesis

---

[1] JOHN-MARY SIMON, *A scriptural manual*, New York, 1924, vol. I, p. 189.
[2] *Ibid.*, p. 211.
[3] *Ibid.*, p. 211.
[4] PAUL ALLARD, *St. Basile*, Paris, 1903.

(I, 1-26), describes the creation, and rejects allegorical interpretations, keeping strictly to the letter. « He combines with his theme, excellent lessons on popular philosophy... and, from the imperfect scientific knowledge of his time, draws out a most elevated and delicate Christian spirituality. He holds up to admiration the wisdom of God as it is seen in the created world » [5]. St. Basil's work comes to an end with the fifth day, but St. Gregory of Nyssa, his brother, completed this work by adding a sermon on the creation of man [6].

Briefly outlined, St. Basil's nine homilies contain:

Homily I – the creation of heaven and earth, the false and contradictory teachings of the philosophers regarding the creation.

Homily II – chaos in the unfinished earth; creation of light, separation of light into day, and darkness into night; the refutation of sophism, which preaches the eternity of matter; and, against heresies of the Gnostics and Manesa.

Homily III – the designation of the firmament in the midst of waters; it includes a section against the abuse of the method of an allegorical interpretation of Holy Scripture

Homily IV – the separation of the lands and the seas; contains an invective against city dwellers who, in their racing after circus and theatrical performances, forget about their family and civic duties.

Homily V – the germination of the earth — the grass, fruit trees, herbs; compares their shortlivedness with the fleeting lot of the rich and the potentates.

Homily VI – creation of luminous bodies – the sun and moon, the seasons; combats astrology as harmful to public morality; defends the freedom of the will and the responsibility for human acts.

Homily VII – creation of moving creatures – fish and birds, making fitting comparisons with examples from life.

Homily VIII – creation of fowl and water animals; points out the indifference and cruelty of certain birds regarding their young, and compares them with unnatural fathers, who, out of avarice, sell their sons, or, out of caprice, divide the legacy unevenly.

Homily IX – creation of terrestrial animals, and man; compares the

---

[5] FULBERT CAYRE, *Manual of patrology*, (trans. H. Howitt), Paris, 1936, p. 413.

[6] *Oratio I-II* in Verba 'Faciamus hominem' (MIGNE, *Patrologia Graeca*, Vol. XLIV, pp. 257-97).

multitude of weak animals, destined for extinction, with the sterilty of the powerful carnivorous animals.

St. Basil's *Hexaemeron* is a song of praise to the beauty of creation, and to the magnificence of God's work, stressing his conception that «the Universe is the word of God» [7]. The most admired of St. Basil's works in earlier centuries, the Hexaemeron merits a place of honor among the exegetic writings of St. Basil [8].

The general framework is based on Genesis I, 1-26, with heavy leaning on Sacred Scripture. Berloco speaks of it as «the first synthetic vision of the Mosaic cosmogony and the study of nature, transmitted to Christianity» [9].

St. Basil's homilies, delivered ex tempore, and intended as Lenten sermons, which he preached at Caesarea while still a priest, to the artisans of the working class twice daily — in the morning and evening — during one week of Lent, were most likely taken down in shorthand, and later rewritten [10], and elaborated into the work known as the *Hexaemeron* today. In unfolding the great drama of creation to the humble workers to whom he preached, St. Basil endeavored to eliminate all longwinded verbosity and tortuosity of exposition [11], to give to his fluid and transparent style, so full of poetic simplicity, a paternal tone, which projected and emphasized the gentility of his soul[12].

St. Basil, a born orator and classicist of note, speaks to his listeners in a language both natural and learned, with an eloquence which simplicity or strenght never dimished [13]. He was able to light the way for his listeners, as with masterly hand he painted on nature's canvas, the beauties of nature, in a style direct and simple, yet comprehensible and delightful to his audience, as he led them through «this marvellous city of God's universe» [14]. By this means, he aimed to

---

[7] THOMAS ŠPIDLIK, S.I., *La sophiologie de S. Basile*, Roma, Orientalia Christiana Analecta 162, 1961, p. 61.

[8] OTTO BARDENHEWER, *Patrology: the lives and works of the Fathers of the Church*, (trans. 2nd ed. by Thomas J. Shahan), St. Louis, 1908, p. 227.

[9] FRANCESCO BERLOCO, *La creazione in Basilio Magno*, Palermo, 1956, p. 18.

[10] *Ibid.*, p. 20.

[11] *Ibid.*, p. 19.

[12] *Ibid.*, p. 20.

[13] A. DUC DE BROGLIE, *L'église et l'empire romain au IV siecle* (Vol. V), Paris, 1877, p. 90.

[14] ST. BASIL, *The Hexaemeron, Homily VI*, (trans. B. JACKSON, in *A select*

bring them to contemplate and love God and His marvellous creation.

To cite but one example — in his discourse on the beauty of visible creation, in the sixth Homily of the *Hexaemeron*, St. Basil urges his audience to contemplate the beauty of the sun. Almost immediately he turns the attention of his listeners from visible things to the invisible, when he exhorts them to contemplate the beauty of the Sun of Divine Justice:

> Si visibilia tam bona, qualia non videntur? Si coeli magnitudo mensuram humanae mentis excedit, qui sempiternorum naturam sufficiant aestimare? Si corruptioni sol obnoxius, tam bonus et magnus est, mobilitate velox, discursibus ordinatus, habens congruam amplitudinem, qua statutam rebus omnibus mediocritatem transgredi non queat? Decor autem naturae velut oculus quidam prospicuus ornamentum mundo perhibet. Si insatiabilis est ejus aspectio qualis in pulchritudine sol putabitur esse justitiae? Si caeco jactura est hunc non visere quantum dispendium patitur, peccator, vera luce fraudatus? [15]

Similar metaphorical comparisons [16] abound in all the nine homilies; the physical aspects of the universe are utilized to bring man's realization, some truth of doctrine.

II.

Aelfric, Abbot of Eynsham, was a holy writer, who holds a significat place in the history of English culture, in the century preceding the Norman Conquest. He is especially known as a writer of theological treatises, which throw light upon the beliefs of the Church in the Old English period. As the greatest of the Old English writers, Aelfric is considered the most important writer of the late West-Saxon period [17].

Born in Wessex about 955, Aelfric entered Aethelwold's monastery in Winchester, at the age of sixteen. Following the Benedictine Code, Aelfric was a pupil, deacon, and later ordained a priest in the monastery. Aelfric become Abbot of Eynsham in 1005. His writings were

---

library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church). *2nd ser.*, vol. 8 London, 1895, p. 82.

[15] J. - P. MIGNE, *The Hexaemeron*, P.G. **XXX**, cols. 923-4.

[16] T.L. SHEAR, *The influence of Plato on St. Basil.* Baltimore, 1906, p. 39.

[17] C.L. WHITE, *Aelfric: a new study of his life and writings*, Boston, Lamson, 1898, cf. Preface.

directed to the strengthening of the discipline of the church, and of elevating the religious culture of the people.

Of Aelfric's many and prolific writings his translation of Aethelwold's *De Consuetudine Monachorum* into the Anglo-Saxon language, as well as his version of St. Basil's *Hexaemeron*, adapted to the needs of the audience for which he wrote, called the *Exameron Anglice*, or the *Old English Hexaemeron*, are specially significat [18]. The Exameron Anglice is the Anglo-Saxon abbreviation of Aelfric. It is not a literal translation, but combines with the thoughts of St. Basil, extracts from The *Commentary upon Genesis* of the Venerable Bede, as well as original matter [19]. Aelfric also wrote treatises on celibacy of the clergy, pastoral letters, Catholic Homilies, the lives of Saints, an Anglo-Saxon Grammar, and other pastoral and liturgical tracts, in the Anglo-Saxon language. He is known as the outstanding literary figure of the Benedictine Reform. Aelfric died about 1020 [20].

Aelfric's *Hexaemeron* contains an introductory address to the reader, an account of the works of each of the six days of creation, of the fall of the angels before the creation of man, of the seventh day of rest, of the temptation and sin of man, of his expulsion from Paradise, and of his redemption through Christ [21].

In a dissertation, submitted as partial fulfillment of the requirements for the Master of Arts degrees at Fordham University, New York (1950), Sr. Mary Jerome Roman, OSBM, PH.D., compares the *Hexaemeron* of St. Basil with the *Exameron Anglice* of Aelfric, Abbot of Eynsham, and responds to the challenge that Aelfric was indebted to St. Basil as a source, when writing the Anglo-Saxon treatise on the six days of the creation. Although both writers employ a different style, and adapt their text to audience for which they prepared the sermons, there are passages which show the dependence of the English writer on St. Basil. These will be pointed out later in the context.

That the *Hexaemeron* of St. Basil was known to Aelfric is apparent when the passages quoted in the corpus of the thesis are compared with those of the *Exameron Anglice*. Since one of Aelfric's main sources

---

[18] BRIGHT, J.W., *Anglo-Saxon reader* (ed. J.R. Hulbert), New York, 1891, pp. 212-13.

[19] JACKSON, *op. cit.* p. 51.

[20] BRIGHT, *op. cit.*, CXXX.

[21] WHITE, *op. cit.*, pp. 116-17.

was Bede, it is logical to assume that Aelfric had access to Bede's library of works, which included the Hexaemeron of St. Basil in the translation of Eustathius Afer [22]. (cf J-P Migne, Patrologia Graeca, Tomus XXX, S. Basilius Caesariensis Episcopus, Paris, 1888, 870-1010: Eustathius: In *Hexaemeron* S. Basilii, Latina Metaphrasis). Bede himself mention Basil as a source in the preface of his Commentary « where he groups together as his main authorities, the *Hexaemeron* of Basil and of Ambrose, and several treatieses by Augustine » [23].

Aelfric is the typical Englishman, writing against a typically medieval background, for an exclusively English audience, in a style simple enough for the understanding of the common man. His motto is to « give sound nutriment to the untaught and to remain always under the control of the inner pressure to help his English people » [24]. St. Basil's aim is more cosmopolitan in scope. The born orator in him, adapts his language and style to the audience which he addresses. The classicist in him blends pagan with Christian and scientific learning, and makes him at home with every type of audience [25], both the poor, and the intellectuals, as he attempts to bring all his listeners to a closer union with God by the comtemplation of God's nature. Since Basil's work exemplified a blending of the pagan classic and Christian learning of the time, his style necessarily varies from that of Aelfric, whose aim was « to do his duty in instructing men in all such truth as he believed to be for their profit » [26].

« Since it is not likely that Aelfric had access to the original Greek of Basil, it is assumed that he used the Latin translation of Eustathius Afer, which is a close reproduction of the original. The influence of Basil on Aelfric is thus evident not from a direct borrowing of exact quotations or phrases, but rather from adaptation of particular thoughts and expressions, or combinations of patterns of thought which show signs of a Basilian influence » [27].

---

[22] A.H. THOMPSON, *Bede: his life, times and writings*, Oxford, 1936, p. 236 (cf. M.L.W. Laistner's bibliography of Bede's works).

[23] THOMPSON, *op. cit.*, pp. 239-40.

[24] AELFRIC, *Lives of Saints* (ed. W.W. Skeat), vol. 2, cf. Preface.

[25] SR.M. JEROME ROMAN, OSBM, *The indebtedness of the Exameron Anglice of Aelfric to the Hexaemeron of St. Basil the Great*, New York, Fordham Univerity, 1950, p. 56 (unpublished manuscript).

[26] WHITE, *op. cit.*, cf. Preface.

[27] ROMAN, *op. cit.*, p. 59.

III.

When Aelfric was writing his homilies in the last decade of the tenth century, ha was able to imbibe the heritage of several centuries of tradition, partly heathen, partly Christian — the Latin Vulgate and the Church Fathers [28], — just as did St. Basil rely on the teachings of the early Church Fathers and his contemporaries. Since Aelfric was writing for the uneducated classes, and knew quite well their needs and the extent of their mental abilities and learning, he had no reason for resolving highly complex and involved theories regarding the nature of the world and the entire universe [29]. The conception of the material universe as an ordered system was developed after Aelfric's and Basil's times, in about 1200. Yet, an analysis of these conceptions as, both Basil and Aelfric treated them relative to the universe, show a similarity of thought in both of their writings.

The word *universe* itself, in a physical sense, as used in the New Testament, is that of the Latin Vulgate; mundus (cosmos, in Greek); and middangeard (middle earth-dwelling or abode of men), in the old English language. Some specific examples from both Basil's and Aelfric's works will elucidate, we hope, the statement regarding the universe.

In Homily III, St. Basil refutes the opinions of certain writers of the Church, who mantain that God is praised by the waters that are above heaven, while the waters under heaven represent the wicked spirits. He tells us to "reject these theories as dream and old wives' tales", since he says, "the waters above the heavens, these waters privileged by the virtue which they possess in themselves, are not the only waters to celebrate the praises of God "[30].

Speaking of the gathering of the waters in Homily IV, St. Basil calls upon his listeners to stand "around the vast and varied workshop of divine creation, and carried back in mind to the times of old, shall we not view all the order of creation: Heaven, poised like a dome...; earth, this immense mass which rests upon itself..." [31] Aelfric, in this same context, speaking of the separation of the earth

---

[28] NELIUS O. HALVORSON, *Doctrinal terms in Aelfric's homilies*, Iowa, 1932, p. 18.

[29] IBID., p. 18.

[30] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily III (trans. Jackson), p. 71.

[31] IBID., p. 72.

from the waves of the sea, says "It does not lie upon anything, but it stands on the air through the might of Him alone, who created all things..." [32] Both texts are similar in their expression of the earth resting upon itself.

Homily VI – on the creation of luminous bodies, St. Basil gives striking comparison on visible being with lights in their relationship with the invisible Being:

> If sometimes, on a bright night, whilst gazin with watchful eyes on the inexpressible beauty of the stars, you have thought of the Creator of all things; if you have asked yourself who it is that has dotted the heavens with such flowers, and why visible things are even more useful than beautiful; if, sometimes in the day you studied the marvels of light, if you have raised yourself by visible things to the invisible Being, then you are a well-prepared auditor, and you can take your place in this august and blessed amphitheatre... The heavenly bodies are called the 'mysterious marvels of this great city of the universe...' [33] St. Basil further says that God commanded the sun to measure the day and the moon to rule the night.

Similarly Aelfric says:

> God then forthwith created two shining ligths, great and glorious, the moon and the sun, the sun in the morning for the lighting of the day and the moon in the evening, for the lighting of men in the night time with her signs [34]...

Homily V – on the germination of plants, speaks of te sap in plants and flowers. Here St. Basil says:

> ...and what a variety of colour! Look how in a meadow this same water becomes red in one flower, purple in another, blue in this one, white in that... And this diversity of colours, is it to be compared to that of scents...? [35]

Aelfric, in the same context, also comments on the diversity of colours:

> ...and the plants forthwith sprang up winsomely with manifold blossoms diversely coloured [36]...

---

[32] AELFRIC, *Exameron anglice*, (trans. of text of MS Hatton 115), p. 47.
[33] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily VI, p. 82.
[34] AELFRIC, *op. cit.*, *Exameron anglice*, p. 49.
[35] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily V, p. 81.
[36] AELFRIC, *Exameron anglice* p. 48.

Homily VII – on the creation of whales, St. Basil says:

> God created whales, (Gen. I, 21). Scripture gives them the name of 'great', not because they are greater than a shrimp and a sprat, but because the size of their bodies equals that of great hills. Thus when they swim on the surface of the waters one often sees them appear like islands [37].

Aelfric also calls the whales great:

> On the fifth day our Lord created out of water alone all the fishes in the sea and in the rivers, and all that creepeth in them, and the *great* whales after their kinds; and also all kinds of birds, likewise from water [38].

In Homily VIII – on birds, St. Basil says:

> If now you cast your eyes upon aquatic creatures, you will find that their organization is quite different. Their feet are not split like those of a crow, nor hooked like those of the carnivora, but large and membraneous: therefore, they can easily swim, pushing the water with the membranes of their feet as with oars. Notice how the swan plunges his neck into the depths of the water to draw his food from it, and you will understand the wisdom of the Creator in giving this creature a neck longer than his feet, so that he may throw it like a line, and take the food hidden at the bottom of the water [39].

Likewise, Aelfric says:

> The birds, indeed, that dwell in the waters are web–footed by God's providence, so that they may be able to swim and seek food for themselves. Some are long–necked, like swans and cygnets, that they may reach their food upon the ground [40]...

Homily IX – on the characteristics of elephants, St. Basil gives this description:

> This enormous creature, the greatest of terrestrial animals, created for the terror of those who meet it, is naturally huge and fleshly... Have you ever seen them in war marching at the head of the phalanx, like living towers, or breaking the enemies' battalions like mountains of flesh with their irresistible charge? If their lower parts were not in accordance with their size they would never have been

---

[37] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily VII, p. 94.
[38] AELFRIC, *Exameron anglice*, *op. cit.*, p. 52.
[39] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily VIII, p. 100.
[40] AELFRIC, *op. cit.*, *Exameron anglice*, p. 52.

> able to hold their own. Now we are told that the elephant lives three hundred years and more, another reason for him to have solid and unjointed feet [41].

Similarly, Aelfric says:

> The elephants are as large as some mountains and they can live three hundred years. They can be accustomed to warfare, by skill, so that men build a tower upon them and from it fight in their warfare. Then flees each horse, affrighted by the elephants, and if anyone withstandeth them, he is immediately trampled down [42]...

In Homily IX, on the soul of man as the image of God, St. Basil states:

> Cattle are terrestrial and bent towards the earth. Man, a celestial growth, rises superior to them as much by the mound of his bodily conformity as by the dignity of his soul...
> Brutes have one and the same soul of which the common characteristic is the absence of reason [43]...

Aelfric says:

> In the soul of the man is the likeness of God, consequently man is better than the soulless brutes which have no understanding concerning their own Creator [44]...

Although Aelfric's *Exameron Anglice*, as is evident from the foregoing quoted passages, is not a direct translation from St. Basil's *Hexaemeron*, in the sense that St. Ambrose's work is an imitation of St. Basil [45], it is nevertheless, one of the sources from which Aelfric abstracted his materials, with enlargement and modification from other sources also.

The passages inspected show a borrowing from St. Basil, either in the order of events, similarities in expression or of vocabulary, possibly from the Latin translation of Eustathius Afer, which is a very close reproduction of the original [46].

Hence, in conclusion, we state that the influence of St. Basil on Aelfric is evident not so much from a direct borrowing of exact quotations

---

[41] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily IX, p. 105.
[42] AELFRIC, *Exameron anglice*, *op. cit.*, p. 55.
[43] ST. BASIL, *op. cit.*, Homily IX, p. 102.
[44] AELFRIC, *Exameron anglice*, *op. cit.*, p. 59.
[45] T.L. SHEAR, *The Influence of Plato on St. Basil*, p. 39.
[46] ROMAN, *op. cit.*, p. 59.

or phrases, but rather from the adaptations of particular thoughts and expressions, or combinations of patterns of thought which show signs of the influence of St. Basil's work.

A work which was highly esteemed, even in antiquity, by both East and West and was considered Basil's most renowned work, must have been known either directly or indirectly to Aelfric, who was, himself, a biblical and patristic scholar of note, in the England of the late tenth and early eleventh century.

о. Борис Іван Балик, ЧСВВ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА ТА ЄПИСКОПСТВА В ПЕРЕМИШЛІ В IX-X СТ.

При новіших історичних дослідженнях письменницької та церковної діяльности слов'янських учителів св. Константина і Методія, здійсненої у Великій Моравії у другій половині IX ст., висувається проблему, а одночасно й обгрунтовані здогади про поширення їхньої місії на сусідні країни. В цій розвідці бажаємо дослідити питання, оскільки на підставі збережених історичних джерел треба висновувати, що десь тоді також і в околицях Перемишля поширилося християнство, а згодом було там навіть засноване єпископство.

Висвітлити проблему існування християнства в Перемишлі, а навіть єпископства, вже в X ст., стає необхідним постулатом історіографії. Натрапляємо, наприклад, на такі слова сучасного історика Андрія Поппе (*), який піддаючи критиці погляд історика Миколи Чубатого, твердить: « Домисел про єпископство, постале нібито в Перемишлі на початку X ст., є чистою фантазією, ніяким способом не служить йому (тобто домислові) посилання на результати післявоєнних дослідів археологічних ». Окреслює отже А. Поппе « домисел » про існування перемиського єпископства в X ст., — « мрією про дійсність », якої не було.

---

* Andrzej Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku*. Warszawa 1968, s. 24; Микола Чубатий, *Історія Християнства на Руси-Україні*, т. I (до р. 1353), Рим-Нью Йорк 1965, с. 124; Andrzej Zaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław-Warszawa 1974, s. 458; Zofia Wartołowska, *Dzieje Wiślicy w świetle odkryć archeologicznych*, z. 42-43. « Zespół badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszaskiej. Sprawozdania 1964-1965 ». Warszawa 1968. – Уривки текстів наводимо в нашім перекладі з польської мови.

Все-таки заради виправдання цих наших дослідницьких зусиль, тимчасово наведім погляди двох досвідчених професіональних археологів, котрі безсумнівно, навіть дуже притуплюють гостріть такого цілковито заперечного відкинення вищеназваним істориком А. Поппе можливости існування християнства та єпископства в Перемишлі в X ст. Отак Андрій Жакі, згадуючи про « дискусію відносно проблеми баптистеріїв у Вислиці та Кракові » (тобто знахідок з кінця IX та початку X ст.), і відносно « діяльности там Церкви західної, латинської », висуває здогад, що, за його окресленням, « на східніх рубежах Малопольщі, більш-менш у тому самому часі, могла почати діяльність Церква грецька, ортодоксійна, тобто православна. Будова церков у Перемишлі є пізнім, але виразним матеріяльним слідом цієї діяльности ». Так, отже, цей археолог власне внаслідок розкопаних фундаментів найдавніших церков у Перемишлі, добачує попередню (отже в X ст.) зорганізовану тут діяльність грецької Церкви.

Також гідні уваги є спостереження археолога Софії Вартоловської, дослідника розкопів у Вислиці, де знайдено аж два комплекси будинків — мурованих палаців, сполучених з ротондовими каплицями. С. Вартоловська приймає погляд, що « в XI ст. існували там (у Вислиці) два осередки влади », і тому палаци належали, один – до « княжої чи королівської влади », а другий – « тільки до організації церковної ». З уваги на те, що з початком 1.000 р., « Краків виступає як осідок єпископства », то на думку С. Вартоловської, « доцільність збудування єпископської резиденції, такої великої як палацовий комплекс у Вислиці, віддаленій заледве 60 км від Кракова, є дуже трудна до обгрунтування ». А далі С. Вартоловська так розмірковує: « Якщоб краківський єпископ мав резиденцію у Вислиці, то належало б вияснити факт, чому про неї не знаходимо згадки у хроніці Галла, ані в інших хроніках, писаних духовними особами ». Для С. Вартоловської комплекс палацовий з ротондою у Вислиці, підказує здогад, що в X-IX ст., могла тут бути резиденція єпископа, хоч про це не знаходимо підтвердження у пізніших письмових документах.

Згідно з такими розміркуваннями С. Вартоловської, треба аналогічно висновувати, що факт існування палацового будинку з ротондою в Перемишлі, по суті, такого самого будинку, як у Вислиці, стає безсумнівним, хоч і мовчазним свідком існування єпископського осідку в Перемишлі. Тим більше схиляємося до такого висновку, бо вже в XIII ст. натрапляємо на виразні вістки

про перемиських єпископів, хоч у раніших джерелах не знаходимо точнішого окреслення, коли перемиське єпископство виникло.

Вищенаведені погляди археологів вимовно свідчать, що « післявоєнні дослідження археологічні », проведені коло 1960 р. у Перемишлі на Замковій горі та у її підніжжя, а саме розкопані там фундаменти палацу і двох ротондових церков, якимсь способом таки « служать » здогадові про існування перемиського єпископства в X ст. Безперечно, питання про виникнення єпископства в Перемишлі, є дуже важке, але не годиться окреслювати позитивної розв'язки цього питання, « як чисту фантастичну мрію ». Зрештою це питання, із-за обмеженості джерельних вісток, вимагає не лише проникливого, докладного та всебічного аналізу джерельних матеріялів, але також і обережнішого формулювання висновків і відповідних тверджень.

Історик А. Поппе підозріває М. Чубатого в тому, що цей, приймаючи погляд про архиєпископство тмутороканське, та про єпископство перемиське в X ст., має намір « передусім показати споконвічні, на світанку християнства, зв'язки України з Римом ». З приводу таких висловлювань А. Поппе, хіба і від нас справа вимагає вияснення про спонуки та обставини, заради яких ми приступили до дослідження початків єпископства в Перемишлі. Отож, в основному та в першу чергу ми мали намір опрацювати питання про катедральний крилос і церкви в Перемишлі в XIV-XVI століттях. Але, щоб зрозуміти стан крилосу з цього часу, показалося необхідним висвітлити початки єпископства в Перемишлі та дальшу історію тамтешніх катедральних церков. Так поставлена проблема напевно не має на меті наголошувати зв'язки Руси-України з Римом, якщо взяти до уваги, що у названих століттях, під протекторатом папської булли, відбирано від перемиських русинів їхні церкви.

Вищенакреслені проблеми бажаємо висвітлити в низці розвідок. А в цій розвідці розглянемо найперше питання про політичні та церковні зв'язки Перемиської землі з велико-моравською, а згодом і чеською державою, у IX та X століттях. З діяльности слов'янських місіонерів Константина і Методія у Велико-Моравії, візьмемо до уваги лише моменти, котрі кидають світло на поширення та характерні риси християнства в околицях над Сяном.

1. - В ОБСЯЗІ ВЕЛИКО-МОРАВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Стародавній город над Сяном, який на історичному обрію у X ст. виступає під назвою Перемишля, ще в давніших племінних часах був одною з княжих столиць племені східних хорватів [1]. Відомість, що плем'я хорватів треба уміщувати від сторони Карпат також і в околицях над ріками Сяном і Дністром, передусім знаходимо у творі Константина Порфірородного « Про правління державою », написанім у половині X ст. Саме він твердить, що « хорвати граничать із турками у напрямі гір », (« hoi de Chrobatoi pros ta ore tois Turkois parakeintai ») [2]. В цьому реченні окреслюється, що хорвати мають спільну границю з « турками », то значить, з уграми, а гори — це Карпати, які відділяють краї цих народів. Основні поселення угрів у половині X ст. відбувалися головно у басейні над середнім бігом ріки Тиси [3]. А власне напростець,

---

[1] Питання про територію, склад населення і політичну залежність Перемиської землі до 981 р., всебічно та грунтовно обговорює: Я.Д. Исаевич, « *Грады Червенские* » *и Перемишльская Земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами* (*конец IX - начало XI в.*). « Исследование по истории славянских и балканских народов ». Эпоха средневековья. Отдельный оттиск. Москва 1972, с. 107-124; Юрій М. Левицький, *Білі Хорвати*, « Записки ЧСВВ », т. II(VIII), вип. 3-4, Рим 1956, с. 316; Antoni Kunysz, *Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu*. Rzeszów 1966, s. 64-65.

[2] *Monumenta Poloniae Historica*, (Pomniki Dziejowe Polski), ed. August Bielowski, Warszawa 1960, s. 21. – Пор. думку археолога Ярослава Пастернака, висловлену в статті: « *Княжий город Перемишль* », уміщену в книзі: « *Перемишль. Західний бастіон України*. Збірник матеріялів до історії Перемишля і Перемиської Землі », за ред. Проф. Б. Загайкевича. Ню Йорк-Филаделфія 1961, с. 18. Я. Пастернак наводить погляди численних істориків про місце поселення « Білих Хорватів ». М.ін. стверджує: « історичні джерела, зокрема « Повість временних літ » і твір візантійського царя Константина Порфирогенета (...) виразно вказують на те, що літописні хорвати жили обабіч Карпат ». А далі Я. Пастернак так пише (с. 19): « Цій темі ми присвятили були окрему доповідь п.з. « *Літописний Перемишль та проблема Білих хорватів* », у 1941 р., на науковій сесії Державного Університету ім. Франка у Львові. Приявний на сесії акад. Б. Греков у дискусії вповні погоджувався з нашою інтерпретацією джерел та з кінцевим висновком, що в ранній княжій добі хорвати поза Галичиною займали теж сьогоднішню Східну Словаччину та Карпатську Україну від р. Морави на заході аж по Семигород на південному сході ».

[3] Henryk Łowmiański, *Początki Polski*, IV, Warszwa 1970, s. 430.

на північ від неї, з гір Карпат випливає ріка Сян. Тут отже, по цей бік Карпат, над берегами Сяну, за свідоцтвом Порфіородного, жило плем'я хорватів. Як показують знайдені тут археологічні матеріяли, характерні для давньої руської культури, населення племені хорватів, замешкале над рікою Сяном, етнічно належало до східних слов'ян [4]. Також і « Повість временних літ » між руськими племенами називає хорватів.

Про те, що власне город над середнім Сяном – Перемишль, треба уважати за одну з столиць хорватів, свідчать незвичайні результати археологічних розкопків, проведених у цьому місті. Вони показують, що Перемишль уже в IX ст. був укріпленим городом, обведеним валами, а тому служив для населення прибіжищем у часі війни. Притім був осідком племінного князя та його збройної дружини, тобто осередком адміністративної та військової влади, а одночасно і центром релігійного життя і культу.

За часів моравського князя Святополка (871-894), край хорватів над Сяном підпав під володіння велико-моравської держави. Читаємо в « Житію Методія » (X), що тоді « Моравська область пространити начат (на) вься страны и врагы своя побіждати » [5]. А саме, на думку істориків, кн. Святополк (коло 875-880 р.) своє володіння поширив на Чехію, Шлезьк, на « край вислян », а також і на плем'я хорватів. Про експансію Святополка на терени східних хорватів і волинян, знаходимо свідоцтво у Ібн Ростега, перського анонімного географа, та у Гардізі, котрі Святополкові приписують край розташований над рікою « Рута », тобто над Прутом [6]. За слід поширення велико-моравської держави на сході, треба уважати згадку в документі празького єпископства з 1086 р., що воно сягало по Буг і Стир (чи Стрий) [7]. Таким способом стверджуємо, що до складу велико-моравської держави входив також і

---

[4] Питання етнічної належности населення над Сяном досліджує: М. Кучінко, *Південно-західні межі розселення східних слов'ян у IX-XIII ст.* « Укр. Істор. Журнал » 9/1973, стор. 103-105.

[5] Покористуюся « Житіями », які видав: Tadeusz Lehr-Spławinski, *Żywoty Konstantyna i Metodego*, (obszerne), Poznań 1959; – « *Słownik Starożytności Słowianskich* », t. III, Wrocław 1967, s. 292: « Morawskie Państwo ».

[6] Borivoj Dostal, *Das Vordringen der grossmaehrischen materiellen Kultur in die Nachbarlaender.* « Magna Moravia », Pragae 1965. s. 368.

[7] *Monumenta Germaniae Hist., Scriptores...* Nova Series, t. II, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 138; *Słownik Starożytności Słow.*, t. I, s. 357; « Dokument biskupstwa praskiego z 1086 r. ».

край хорватів, із головним їх городом над Сяном, пізнішим Перемишлем.

Унаслідок завоювання нових територій, змінилася структура велико-моравської держави. Здобуті краї не були включені до моравської держави, але залишилися в колі політичних впливів кн. Святополка. Поряд із суцільною територією самої Моравії, у границях Великої Моравії, знаходимо отже краї вільніше сполучені союзом з центральною владою кн. Святополка. Були це залежні від нього організми державно-васальні, а їхнім обов'язком було тільки платити щорічну, чи одноразову данину, або може давати військові відділи [8].

Правдоподібно таким способом, як союзна країна, до складу Великої Моравії входила також і територія племені хорватів над Сяном. Владу над цим племенем і далі очолював місцевий князь, який однак знаходився у васальній залежності від велико-моравського князя, і платив йому щорічну данину, чи давав військові відділи.

Із-за політичної залежности надсянських хорватів від великоморавської держави, треба прийняти, що також і тут між ними, подібно як серед вислян в околицях Кракова, було поширене християнство у зв'язку з місійною діяльністю солунських братів Константина (Кирила) і Методія.

2. - ПИТАННЯ ПРО СЛОВ'ЯНСЬКУ ЛІТУРГІЮ КОНСТАНТИНА І МЕТОДІЯ

На прохання моравського князя Ростислава, подане до візантійського царського двору в 863 р., Константин і Методій прибули як « учителі » та місіонери на Моравію. Константин був правдоподібно священиком, а Методій тільки дияконом. На завдання, котре мали вони тут виконати, вказують слова посольства кн. Ростислава, звернені до цісаря Михайла: « для людей наших, котрі відреклися поганства і тримаються християнського закону, не маємо учителя такого, який у нашій власній мові викладав би правдиву віру християнську ». Солунські брати мали отже передусім бути « учителями » моравських слов'ян і навчати їхньою мовою тамтешню молодь у майбутній, заснованій ними школі.

---

[8] Łowmiański, *op. cit.*, s. 376, 380.

Місійна діяльність Константина (в чернецтві Кирила, † 870 р.) і Методія, від 871 р. панонського та моравського архиєпископа († 885 р.), мала дуже важливе історичне значення для виникнення та розвитку літератури слов'ян [9]. Із-за винаходу нової азбуки — глаголиці, та із-за перекладів церковних книг на слов'янську (тобто на старо-болгарську) мову, стали вони основоположниками слов'янської літургії та письменности.

Перекладна праця Константина і Методія дозволяє нам зорієнтуватися також і в церковних книгах, яких вони в Моравії вживали при відправлюванні богослужень і літургії. В « Житії » Константина (XV) читаємо, що як тільки прибув він до Моравії, то « з великою честю прийняв його Ростислав, і зібравши учнів, віддав йому їх учити ». Константин, « скоро переклавши увесь церковний чин, навчив їх утрені, часів, вечірні, повечерниці і тайної служби ».

Крім того « Повість временних літ » [10], за ближче незнаним чеським джерелом, подає відомість, що після приїзду Константина і Методія у « словінську землю », вони « почали укладати письма азбучні пословінськи, і переклали апостол і євангеліє... А потім переклали псалтир і октоїх і прочі книги ».

Також і « Житіє » Методія (XV) оповідає, що він разом зі своїм братом Константином, « найперше » переклав « євангеліє з апостолом і вибраними службами церковними ». А далі розповідає, що він (мабуть у 883 р.), протягом шести місяців — від березня до

---

[9] Про письменницьку та церковну діяльність Константина і Методія виникла дуже обширна література. З найновіших досліджень загальний погляд на їхню діяльність подають: Francis Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs SS. Constantine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, New Jersey 1970; Franz Grivec, *Kostantin und Method, Lehrer der Slaven*. Wisbaden 1960. Критики чинять праці Грівеца закид, що вона змальовує Костантина і Методія як « посередників між Сходом і Заходом », і в тому, що « за мало критично » використовує поодинокі джерела. Пор. Fr. Graus, *Die Entwicklung der Legenden der sogenannten Slavenapostel Konstantin und Method in Boehmen und Maehren*. « Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas ». B. 19/1971, s. 161. – З досліджень, писаних українською мовою, гідні уваги: Іван Огієнко, *Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність*, I-II, Варшава 1927-28; о. Ісидор Нагаєвський, *Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні*, Рим 1954.

[10] *Повесть временных лет*, I-II, подготовка текста Д.С. Лихачева, под. ред. В.П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград 1950, I, с. 22-23; пор. « *Powieść minionych lat* », przekład i komentarz Franciszek Sielicki, Wrocław 1968, s. 228-230.

жовтня, — « посадив двох зі своїх учнів — священиків, вправних скорописців, і скоро переклав усі книги повністю, крім Маккавеїв, з мови г р е ц ь к о ї на слов'янську ».

Як бачимо, автор « Житія » виразно стверджує, що Методій загалом « усі книги » переклав « з грецької мови ». Одночасно у вищенаведених джерельних нотатках поіменно перераховуються церковні книги, перекладені солунськими братами на слов'янську мову: « псалтир, євангеліє, апостол ». Але, як належить виснувати з пізніших перекладів, зроблених уже після смерти солунських братів, вони не переклали цілої євангелії, лише ті її частини (« апракос »), які були потрібні до відправлювання богослужень. Так само слід здогадуватися, що переклали вони лише потрібні частини з « апостола », тобто частини для літургійного читання листів Апостолів, і деякі вживані в богослуженні псалми з псалтиря.

Притім виразно в « Житії » говориться, що Константин переклав « увесь церковний чин » відправи: утреню, часи, вечірню і « повечерницю ». Передусім це останнє, вжите з літургійної термінології, слово « повечерниця » вказує, що була це частина візантійського богослуження, а не латинського, в якому вона називається « completorium » [11]. Також і перекладена церковна книга « октоїх », тобто книга зі співами на « вісім голосів », а властива тільки грецькому богослуженню, свідчить безсумнівно, що Константин і Методій довершили свої переклади на слов'янську мову з грецької.

« Житіє » Константина (XV) загально подає відомість, що він переклав « увесь церковний чин ». Під цим словом треба розуміти, що він переклав « усі » богослужбові частини до відправи церковного культу. Збережені (з X ст.) рукописи деяких літургійних книг, показують ясно, котрих саме частин з літургійного богослуження Константин і Методій довершили перекладу. Тексти цих рукописів безперечно мають зв'язок з їхньою перекладацькою працею. Зокрема заслуговує на увагу рукопис « Евхологіон Синайський », який містить у собі не лише молитви з Требника, але також і значну частину Літургії св. Івана Золотоустого, а головно проскомидію, котра є спільна для Літургії св. Івана Золотоустого

---

[11] Grivec, *Konstantin u. Method*, s. 179.

та св. Василія В. [12]. Отак у « Житії » Константина (XV) говориться, що він, прибувши на Моравію, переклав також і « тайну службу », тобто Літургію, та навчив своїх учнів її відправи.

Розгляньмо ще питання відносно « мши св. Петра », про яку згадується в « Житії » Методія (XI). « Коли Святополк воював проти поган і зовсім не мав успіхів, а боротьба затягувалася, і коли наближався час святого Петра мші, то значить службі », Методій « післав до нього (кн. Святополка), кажучи: якщо пообіцяєш мені на святий Петрів день зі своїми воїнами творити (богослуження) у мене, віруй у Бога, що передасть тобі їх скоро. Так і сталося ». З тексту бачимо, що « мшу св. Петра або службу », Методій відправляв у день цього Святого (29 червня).

Літургія св. Петра [13], за своїми характерними рисами та властивостями, містить у собі елементи і з богослуження візантійсько-грецького, і з богослуження латинського. В залежності від того, котрий літургійний елемент визнати в ній основним, домінуючим, таке буде й окреслення цієї « Літургії св. Петра »: або як « римська мша, вкладена до візантійських рямців », або як « візантійська Літургія златинізована ». Дослідники здогадуються, що Літургія св. Петра виникла в Італії і була складена, разом із каноном, як найважливішою її частиною, найперше латинською мовою. Десь у першій половині IX ст., мабуть у патріярхаті в Аквілеї над Адріятикою, перекладено її на грецьку мову. Ніщо дивного, що потім, коло 868-869 рр., правдоподібно Константин, маючи вже готовий грецький текст, переклав Літургію св. Петра на слов'янську мову. Як уже перекладену на грецьку мову [14], вони

---

[12] Огієнко, *Костянтин і Мефодій*, II, с. 108-109; Dvornik, *Byzantine Missions*, p. 108-109; ks. Władysław Szcześniak, *Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej, rozważony w świetle dziejopisarstwa polskiego*, Warsawza 1904, ss. 39-51, зовсім не бере до уваги свідоцтва з « Життя Методія », про його переклади церковних книг з грецької мови, і тому твердить, що солунські брати відправляли богослуження по-слов'янськи, але тільки перекладені з латинських літургійних книг: « obrządek ten na Morawach i Pannonii południowej nie był obrządkiem wschodnim czyli greckim, lecz rzymskim czyli słowiansko-zachodnim » (s. 40).

[13] Проблематику Літургії св. Петра опрацьовує та її паралельний текст: латинський, грецький і слов'янський подає: Josef Vasica, *Slovanská liturgie sv. Petra*, « Byzantino-slavica », VIII, Praha 1939, s. 1-54.

[14] Латинська Літургія св. Петра, із-за її перекладу на мову грецьку, перестала бути тільки « латинською ». Тому незручно пише Дворнік (с. 113):

вже зовсім природно уважали її за однаково цінну і близьку, бо вживану в грецькім богослуженні, на рівні з Літургією св. Івана Золотоустого, до якої була дуже подібна і структурою, і формою. Тож нічого дивного що одну і другу переклали вони на слов'янську мову.

Літургія св. Петра, якщо аналізуємо її в слов'янському тексті, містить у собі молитви, які походять з латинської Літургії, як: Слава во вишніх Богу, колекту, секрету, Агнче Божий, молитву після св. Причастя. А навіть її літургійний канон є, за своїм походженням і формою, римський. Все-таки, хоч вище наведені тексти молитов, за своїм походженням і формою, є латинські, то однак вони є втягнені у рямки і накладені на підложжя візантійської Літургії.

Отак у слов'янському тексті Літургії св. Петра найперше вміщено з проскомидії « молитву предложення ». Літургія починається словами: « Благословенно Царство Отца і Сина і святого Духа, нині і присно і во віки віков ». А в дальшім бігу Літургії, по возгласі « Яко свят єси Боже наш », « людіє поют Трисвятоє » (Святий Боже). Потім священик говорить: « Воньмим, мир всім, премудрость воньмим », і є читання апостола та євангелії. Опісля в тексті коротко зазначено, що проказується: « Помилуй нас, і прочая », тобто ектенію потрійну (сугубу). А далі священик « творит великий вход », і проказує ектенію: « Исполним молитви наша Господеви ». По словах: « Возлюбим друг друга », читається « Вірую в единаго Бога ». Перед св. Причастям священик закликує: « Воньмим. Святая святим », а після св. Причастя прочитує « заам-

---

« The change from the Byzantine Mass liturgy of St. Chrysostom to the Latin one of St. Peter ». Так само не зовсім правильні є окреслення: « римо-слов'янська Літургія св. Петра », чи « західно-римська Літургія св. Петра ». Таких окреслень уживає о. М. Лацко, у доповіді « *Місіонерська метода святих Кирила і Методія: Слов'янська літургія* », у « Cirillo e Metodio – i Santi Apostoli degli Slavi », Roma 1964, p. 51-70; 1964, p. 51-70; (див. рецензію Івана Тилявського, Салез., « *Богословія* », Рим 1965, т. XXIX, с. 216-219). – Докладніше цю богослужбу мабуть треба б окреслювати як: « римо-грецько-слов'янська Літургія св. Петра », бо тільки таким способом вникаємо у властиву суть цієї Літургії, яка містить у собі також і елементи візантійської Літургії. – Проблематику відносно « Літургії св. Петра » і « Київських листків » докладніше вияснює: Josef Cibulka, *Początki chrześcijaństwa na Morawach*, Warszawa 1967, s. 128-131, але не бере до уваги основного візантійського елементу в Літургії св. Петра.

вонну молитву », « Благословеніє Господне на вас » « и творит отпуст ». А на закінчення Літургії, в її тексті відзначено, що це « конец служби святаго апостола Петра ».

Як бачимо, основний зруб у будові Літургії св. Петра, становлять молитви та обряди візантійської Літургії св. Івана Золотоустого. Неначе на канву цієї візантійської Літургії є вкладені молитви, а навіть канон римської Літургії, котрий, як нам відомо, був перекладений найперше на грецьку мову, а з грецької — на слов'янську. Однак у такій компілації (чи як дехто окреслює — симбіозі, синтезі або спливі) двох різних Літургій, цілість усетаки зберігає візантійський основний вигляд. Таким чином візантійська Літургія тільки збільшується, чи збагачується доданими молитвами з римської Літургії [15]. Тому-то влучно, як здається, є окреслення слов'янської Літургії св. Петра, як « візантійська Літургія златинізована », тобто насичена латинськими молитвами.

Можливо, що з Літургією св. Петра, яку відправляли в Моравії та Чехії десь під кінець IX і на початку X ст., мають зв'язок т.зв. « Київські листки ». Це — пам'ятка староцерковно-слов'янської мови, писана глаголицею [16]. Рукопис, що складається з

---

[15] Однак немає підстав окреслювати слов'янську Літургію св. Петра як « окремий слов'янський обряд ». Так напр. Микола Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні*, т. I, Рим-Нью Йорк 1965, с. 103, твердить, що « кирило-методіївське християнство » « мало свій окремий слов'янський літургічний обряд, посередній між обрядом візантійським і латинським ». Ks. Józef Umiński, *Obrządek słowiański w Polsce i zagadnienie drugiej metropolii polskiej w czasach Bolesława Chrobrego*. « Roczniki Humanistyczne », IV, z. 4, za r. 1953, s. 3: « Obrzędowość (słowiańska) nie była ani bizantyjska, ani rzymska ale odrębna »: « chrześcijaństwo metodiańskie przerobiło się bardzo szybko w pewnego rodzaju stop bizantyjsko-rzymski, posiadający jednak i elementy słowiańskie ». Автори не беруть до уваги, що Літургію св. Петра перекладено з грецької мови на слов'янську. Тому ця Літургія не була лише слов'янським «окремим» твором Константина і Методія. Літургія св. Петра була отже не тільки « латинською богослужбою », але також і грецькою.

[16] Останнім часом передрукував « Київські листки » в цілості: Stanisław Słoński, *Wybór tekstów starosłowiańskich (starobułgarskich)*. Warszawa 1952, ss. 37-44, « Fragmenty Kijowskie ». – Питання « Київських листків » висвітлюють: Klaus Gamber, *Die Kiewerblaetter in Sakramentargeschitlicher Sicht*. « Cyrillo-Methodiana ». Zur Fruehgeschichte des Christentums bei den Slaven, 863-1963. Boehlau 1964, ss. 362-366; Franz Zaguba, *Die Missionierung der Slaven aus « Welschland » (Patriarchat Aquileja) im 8 und 9 Jahrhundert*, ibid. ss. 294-305. – Однак обидва ці історики зовсім не беруть до уваги пига-

сімох карток, віднайшов у XIX ст., архимандрит Антонін у Єрусалимі, потім віддав його до бібліотеки Київської Духовної Академії, а тепер він знаходиться в Українській Національній Бібліотеці в Києві. З цієї причини дану історичну пам'ятку окреслено назвою: « К и ї в с ь к і листки ».

В цьому рукописі містяться змінні молитви з латинської Літургії — « мши »: початкова молитва, секрета, префація і молитва після св. Причастя. Молитви, уміщені в рукописі, відносяться до служби на день 23 листопада, в честь св. Климента, а також на той же день у честь св. Феліцити. Крім того є в рукописі разом аж шість формул таких же вищезгаданих літургійних молитов на кожний день тижня. Крім того по одній формулі є там текст таких же молитов у честь Святих Мучеників і « о всіх небесних силах ».

Літургійні молитви, збережені в « Київських листках », безперечно становлять уривок з цілости латинського служебника — міссалу, перекладеного на слов'янську мову. Точніше сказавши з « Сакраментарія », змінної частини. Латинський міссал, з якого було зроблено слов'янський переклад, походить з аквілейсько-зальцбурзького терену. Звідти латинський міссал дістався до Паннонії та Моравії ще перед приходом туди Константина й Методія.

Глаголицький текст рукопису « Київських листків », походить десь із кінця X ст., але переклад уміщених там молитов з латинського міссалу, довершено ще десь під кінець IX ст., або на початку X ст. Притім гідне це уваги, що обидві літургійні пам'ятки: слов'янська Літургія св. Петра та молитви у « Київських листках », є собі близькі лексикою мови. З близькости мови виснуємо, що обидві пам'ятки походять з кінця IX або початку X ст., з Моравії або Чехії, і там знаходилися в ужитті. Правдоподібно « Київські листки » містять додаткові, щоденно змінні молитви у

ння про Літургію св. Петра. – « Київські листки » названі так не від того, що їх уживано в IX ст. на Київщині, а від того, що після знайдення їх у Єрусалимі в XIX ст., зберігалися вони в бібліотеці Київської Духовної Академії. Тому хіба внаслідок непорозуміння речі Умінський (*твір цит.* с. 6) пише: « Pozostałościami po chrześcijaństwie i obrządku metodiańskim wśród Słowian Wschodnich, dla których ustaliła się pospolicie później nazwa Rusinów... są odnalezione niedawno fragmenty tzw. mszału Kijowskiego, zawierające modły o typie metodiańskim ».

Літургії св. Петра. На зв'язок з тією Літургією вказує і брак Префацій, і в Лат. « Сакраментарію ».

Однак невідомо, чи слов'янський літургійний міссал, з якого збереглися тільки фрагменти, вже переклали Константин і Методій [17]. Переклад міг довершити хтось із їхніх учнів, уже після їхньої смерти, напр. Горазд. Цей, за свідченням « Житія » Методія (XVII), був « учен же добрі в Латинския книги ». Така визначна « вченість у латинських книгах », правдоподібно проявлялася власне в тому, що Горазд був великим знавцем і перекладав на слов'янську мову передусім латинські літургічні книги. Перекладів із « латинських книг », як треба здогадуватися, вживано в новому слов'янському богослуженні, котре в Моравії відправлялося. Отак відомо з « Житія » Методія, що там відправлялася « мша або служба » св. Петра, в якій поряд з молитвами грецької Літургії вкладано також і молитви з Літургії римської. Таким чином, слідкуючи за перекладами, в моравській державі можна доглянути крім грецько-слов'янського богослуження, також і латинсько-слов'янську течію в літургійних відправах.

Як належить висновувати з тексту « Житія » Методія (XI), відправляв він Літургію св. Петра у свято цього апостола, на « святий Петрів день » – 29 червня. Бо говориться в « Житію », що коли « наближався » час « св. Петра мші, рекше службі », Методій умовив кн. Святополка, щоб з воїнами взяв у ній участь, на подяку за перемогу. Поза цим « Петровим днем », як належить здогадуватися, відправлялася інакша « служба », а саме Літургія св. Івана Золотоустого, котру, як вище говорилось, Константин і Методій також переклали.

Загальний погляд на Літургії, в котрих відбувалося богослуження в Моравії за часів Методія, можна собі скласти на підставі згадки у його « Житію » (XVII). Там читаємо, що після його смерти († 6.IV.885), його учні, « відбувши нараду і достойну честь йому віддавши, службу церковну по-латинськи, і грецьки, і слов'янськи відправили, і поклали в соборній церкві ». Похоронні богослуження над покійним архиєпископом Методієм відслужено в трьох мовах: латинській, грецькій та слов'янській. Як далі побачимо, в Моравії за часів Методія, богослуження відправлялося переважно слов'янською мовою.

---

[17] Дворнік, *твір цит.*, с. 113.

3. - СТАНОВИЩЕ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛІТУРГІЇ ПІСЛЯ СМЕРТИ МЕТОДІЯ

Виникає з черги питання про те, що сталося з відправою слов'янських богослужень у Моравії після смерти Методія. Справа цих богослужень ускладнюється у зв'язку з посольством папи Стефана V до кн. Святополка та з прогнанням з Моравії видатніших учнів Методія. А саме цей папа, заходами єпископа Нітри Віхінга, під кінець 885 р., вислав « до слов'ян » делегацію, в якої склад входили: єп. Домінік та священики Йоан і Стефан. Делегати везли з собою листа папи до кн. Святополка, а притім везли і « Commonitorium » [18], тобто інструкцію, дану собі папою відносно залагодження ряду церковних справ у Моравії. В листі до кн. Святополка та в інструкції, знаходилися такі важливіші справи, які мали делегати там вирішити: 1. Питання догматично-тринітарної формули у символі віри стосовно « походження Духа Святого від Отця і Сина »; 2. Щодо дотримування постів; 3. Відносно « наступника (Горазда), якого Методій, проти постанов усіх Святих Отців, відважився собі установити »; і врешті 4. Щодо заказу слов'янських богослужень. З цих чотирьох справ та, що відноситься до постів, зрештою не дуже то важлива, є найменше нам знана.

4. - ТРИНІТАРНЕ ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ СВ. ДУХА В МОРАВІЇ

Здається, що доволі пекучою та спірною справою, котру папські посли мали в Моравії залагодити, як це і видно з документів, була « догма католицької віри » відносно походження св. Духа, а конкретно щодо додавання « і Сина » в символі віри [19]. На поставлений противниками такого додавання закид, що це « заборонено Святими Отцями додавати щонебудь або віднімати » у символі віри, папські делегати повинні були відповісти так: « Свята Римська Церква є сторожем і укріпленням святих догмів ». Тобто папських делегатів було зобов'язано в інструкції, вимагати, щоб

---

[18] Текст папського листа й інструкції: T. Lehr-Spławiński, *Konstantyn i Metody*. Warszawa 1967, ss. 274-278.

[19] Це догматичне питання, дискутоване в Моравії, висвітлюють: И. Малишевскій, *Судьба Славянской Церкви в Моравіи и Паннноніи при ученикахъ свв. Кирилла и Меѳодія*. « Труды Кіев. Духъ. Академіи », 1886, т. II, Кіев 1886, с. 83-92; Огієнко, *Костянтин і Мефодій*, II, с. 136-147.

духовенство на Моравії додавало в символі віри « і Сина », і так показувало, що є тієї самої віри « зі Святою Римською Церквою ».

Дальші події у значній мірі були залежні від поглядів кн. Святополка у вищезгаданому тринітарному питанні, чи взагалі у справах віри. Цей князь, ще десь коло 879 р., як видно з листа папи Івана VIII до нього, дуже цікавився тринітарним питанням, і мав сумніви, по котрій стороні є правда. З метою отримати вияснення з Риму, Святополк вислав туди свого священика Йоана, який повідомив римські кола про сумніви Святополка « у правдивій вірі », у зв'язку з тим, що також і архиєп. Методій « інакше вчить ». Папа висловлює здивування, що Методій учить « інакше », аніж « визнавав словами та листом перед Апостольською Столицею ». До кн. Святополка, у 885 р., так пише папа Стефан: « чули ми, що пильно прагнеш ти правовірної віри, а це певним знаком пізнаємо з того факту, що ти хотів звернутися до твоєї матері, тобто до Святої Римської Церкви ». Притім папа заохочує кн. Святополка, щоб він віри Святої Римської Церкви « твердо » тримався.

Слід здогадуватися, що власне єп. Віхінг інформував Рим про таке прихильне відношення кн. Святополка до « догм » католицької віри. Натомість автор « Житія » св. Климента вкладає в уста кн. Святополка такі характерні слова: « Признаюся, що я чоловік зовсім невчений і в догмах невидющий, хіба тільки що грамотний; але християнство приймаю, і буду його приймати. А цих ваших сумнівів, що ви їх піднимаєте, не можу вирішити доказами і відрізнити єретика від православного ». В цих своїх висловах Святополк виступає як « нейтральний ». Однак, як показує дальший хід подій, він таки сприяв поглядові, згідному з інструкціями папи Стефана V, тобто відносно походження св. Духа « і від Сина ». Кн. Святополк не бажав, щоб на моравській Церкві тяжів закид єресі, та щоб німецькі князі глумилися з нього, що він єретик.

Про погляд самого архиєп. Методія та його учнів у цьому питанні щодо походження св. Духа, довідуємося з його, Методія, « Житія » (XII). Читаємо там, що « старий враг, завистник чоловічому роду, підбурив деяких проти нього... одні явно, другі потайки, ті (головно) котрі болюють на іопаторську єресь, слабших завертали до себе з правої дороги ». « Іопаторська єресь » — це власне погляд, пропагований на Заході, що Дух св. походить від Отця і Сина (гіос – син; патер – отець). Правдоподібно таку науку як « помилкову » має на увазі автор « Житія » (XVII), написаного

незабаром після смерти Методія, коли звертається до нього, щоб « ізбавляв від усякої напасти учеників своїх і учення поширював, і є р е с и проганяв ».

Також і під час дискусії з папськими делегатами, як подає « Житіє » св. Климента [20] (т.зв. Болгарська легенда, VIII), учні Методія Горазд і Клим так їм відповідали: « А щодо вашої нової віри, ми не знаходимо підтвердження її у св. Письмі, та і св. Отці не прийняли її, тому боїмося стати проклятими. Щоби Дух походив і від Сина, того ми не визнавали і не визнаємо, не зречемося віри і не станемо гірше невір ».

Вищенаведені джерельні відомості підтверджують, що в Моравії тринітарне питання відносно походження св. Духа, за архиєп. Методія, було дуже пекуче і дражливе. Одна і друга сторона (східна і західна) обвинувачували себе взаємно про неправильне навчання, а навіть про єресь. Але правдоподібно залагодження цієї справи не становило найголовнішої мети у висилці до Моравії папських делегатів. Також багато важливішою була справа наступства у проводі моравської єрархії.

5. - ВІДСУНЕННЯ ГОРАЗДА ВІД ВЛАДИ

Папа Стефан V, висилаючи посольство до Моравії, спирався на інформаціях єп. Віхінга про те, що Методій неначебто « всупереч усіх Святих Отців постановам відважився встановити собі наступника ». Отож перед смертю Методія, як оповідається в його « Житію » (XVII), запитали його учні: « кого хочеш, отче й учителю чесний, між своїми учнями, щоб був наступником на престолі? ». Методій: « показав їм одного зі звісних своїх учнів, що називався Горазд, і сказав: це є вашої землі свобідний муж і добре вчений у латинських книгах, правовірний; то буде Божа воля і ваша любов, як і моя », тобто згідно з вашим і моїм бажанням. Слід додати, що окреслення « правовірний » відноситься до ідентичного погляду Горазда про походження св. Духа, « і від Сина », тобто такого погляду, якого тримався Методій.

---

[20] Покористуємося найновішим виданням: *Bios Klementos. Život sv.Klimenta* (Legenda Bulharska). « Magnae Moraviae Fontes Historici », II, Brno 1967, s. 200-232. Уривки наводять: Огієнко, *Костянтин і Мефодій*, II, с. 132-165; Малишевский, *назв. праця*, с. 83-106.

Отак за згодою своїх учнів, архиєп. Методій призначив Горазда своїм наступником на моравській митрополії. Але Методій справи визначення свого наступника не узгоджував ані з кн. Святополком, ані з єпископом Нітри Віхінгом. Як наслідок цього треба уважати брак з боку Святополка підтримки для Горазда. Власне Віхінг мав найбільше претенсій перейняти митрополію по Методієві, тим більше, що Віхінга ще у 880 р. кн. Святополк, як свого кандидата, направив до Риму по єпископські свячення.

На такому грунті суперництва про митрополію, тепер у 885 р., виникла явна ворожнеча поміж єп. Віхінгом з одної сторони, та архиєп. Методієм і Гораздом — з другої. Правдоподібно із-за того, що Віхінг відмовився визнати Горазда наступником архиєп. Методія, цей навіть оголосив на єп. Віхінга анафему. У відповідь на те Віхінг, мабуть у порозумінні з кн. Святополком, вибрався зі скаргою до Риму. Тут, відповідно до свого ворожого настрою, змалював у темних кольорах стан християнства у Моравії не лише свою справу спору з архиєп. Методієм, але також і справу « віри » щодо походження св. Духа, та справу слов'янської мови в богослуженнях.

В результаті заходів єп. Віхінга, папа Стефан V визначив делегатів « до слов'ян »: єп. Домініка та священиків Йоана і Стефана. Вони, правдоподібно разом із єп. Віхінгом, вибралися десь під осінь 885 р. до Моравії. Згідно з даними собі папськими інструкціями, звернулися вони найперше до « володаря краю », кн. Святополка, який резидував у столиці, у Велеграді. Тут, обговоривши з ним доручені собі справи, приступили до їх виконання.

За відомостями, які знаходимо у « Житію » св. Климента, « єретики », тобто єп. Віхінг і його прихильники, « насильно » позбавили влади Горазда, призначеного Методієм на становище управителя моравської митрополії. Зрештою таке домагання поставив папа Стефан V в інструкції, даній делегатам. Вони мали доручення — від імені папи заборонити « наступникові, якого Методій, всупереч постановам усіх Святих Отців, відважився установити », щоб він « не виконував влади свого уряду, (« ne minestret ») аж поки особисто не з'явиться перед папою і живим словом дасть звіт про свою справу ». Рим бажав, отже, щоб Горазд, як наступник архиєп. Методія, отримав найперше підтвердження від папи, а також і дозволення на єпископські свячення. А поки це станеться, папські делегати, напевно за згодою кн. Святополка, заборонили Гораздові виконувати митрополичі адміністративні чинності.

Відсунення Горазда від влади ще більше загострило нехіть його прихильників супроти папських делегатів та супроти єп. Віхінга. Їх взаємне упередження виявилося передусім під час гарячої дискусії обох сторін, описаної в Болгарській легенді. Папські делегати виступили на ній з закидом до учнів Методія, що не визнають Духа « ісходячого від Отця і Сина ». На цей закид, від імені учнів Методія, відповідали Горазд і Клим: « А щодо вашої нової віри, ми не знаходимо підтвердження їй у св. Письмі, та й св. Отці не прийняли її, тому боїмося стати проклятими ». Як бачимо, Методієві учні рішуче заявляли, що вони не приймають новини, і ніяк не зречуться віри, та не будуть визнавати, « щоб Дух походив і від Сина ». Такими їх заявами прихильники єп. Віхінга дуже гарячкувалися, кричали та відгрожувалися руками.

Кн. Святополк був невдоволений непоступливим становищем Методієвих учнів « у догмі церковній про св. Трійцю ». Він побоювався, на що мабуть звертав йому увагу єп. Віхінг зі своїми прихильниками, щоб унаслідок релігійно-догматичної колотнечі не дійшло в краю на цьому тлі до заворушень проти нього. Тому прикликав учнів Методія і накинувся на них гострими словами: « що це за розбрат поміж вами і чого ви щоденно схоплюєтеся між собою, як вороги? Та чи ж не брати ви всі і чи не християни? Чому ви не згоджуєтеся один з одним і не дбаєте про єдність? » Горазд і Климент відповідали князеві: « Коли ж вони перемінять свої думки і погодяться з Євангелією та з св. Отцями, то ми прийдемо до них, як до братів, обіймемось і поцілуємось ».

Врешті кн. Святополк, у порозумінні з єп. Віхінгом і його прихильниками, постановив вирішити спір за допомогою т.зв. суду Божого, тобто на користь того, « хто перший присягне, що він вірує правдиво ». « Франки з великою готовністю погодилися скласти присягу. Вони навіть не дочекалися кінця княжого вирішення і відразу заприсягли ». Згідно зі своєю постановою, кн. Святополк тепер явно станув по стороні папських делегатів, єп. Віхінга та його прихильників щодо західної тринітарної формули про походження св. Духа « і від Сина ». Одночасно Святополк, керуючись інструкціями, привезеними собі від папи Стефана V, зобов'язав своїх підвладних додержуватися цієї формули в символі віри. Крім того в папському листі було наказано кн. Святополкові « впертих і непослушних, котрі спричиняють спори та деморалізацію, після першого і другого зауваження, якщо зовсім не поправляться, неначе сівачів куколю, з лона Церкви викинути, і щоб

одна вівця хвора не заразила цілу череду, силою цього доручення... ув'язнити і з краю викинути ».

Можливо, в тексті папського листа до кн. Святополка, слова про усування опірних з Церкви і з границь краю, є вставлені єп. Віхінгом, як і деякі дослідники здогадуються. Однак, фактично, дальші випадки покотилися згідно з вищезгаданою інструкцією папського листа. У Моравії настав погром учнів Методія: « змушувано їх прийняти догму », мучено, грабовано, в'язнено, заковано в кайдани, а врешті вигнано їх з « міста ». Такі потрясаючі події прогнання Методієвих учнів змальовується в « Житії » св. Климента. А ці відомості про погром підтверджує « Житіє » св. Наума: « оті єретики одних (учнів) багато мучили, а других продали жидам за гроші ».

6. - ПИТАННЯ ПАПСЬКОЇ ЗАБОРОНИ СТОСОВНО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛІТУРГІЇ

Гідне уваги, що в « Житії » св. Климента не згадується про натиск делегатів папи Стефана V на кн. Святополка стосовно здійснювання папського заказу відправляти в Моравії богослуження слов'янською мовою. А саме папа Стефан V, десь під кінець 885 р., звернувся з листом до кн. Святополка, якому, м.ін., так писав у справі богослужень слов'янською мовою: « А божественні Служби і святі Таїнства та урочисті Літургії, які той же Методій відважився правити слов'янською мовою (а він, — що більше не буде це чинити, підтвердив присягою при найсвятішому тілі св. Петра, тому боячись його фальшивої присяги), ніхто жодним способом нехай не осмілюється правити. Божою бо і нашою апостольською владою забороняємо під загрозою прокляття (богослуження слов'янською мовою), за винятком повчання для простого народу і не розуміючого (латини), якщо євангелії або апостола вияснення проголошується знавцями тієї (слов'янської) мови; на це дозволяємо і заохочуємо, і щоб якнайчастіше це діялося, закликуємо ».

Майже ідентичну інструкцію в справі слов'янських богослужень у Моравії подав папа Стефан V в « Commonitorium » для єп. Доміника та пресвітерів Йоана і Стефана, « що йшли до слов'ян ». А саме папа « апостольською владою, цілковито заборонював, щоб ніхто, жодним способом, не відважився відправляти Літургії і ті священні служби, які слов'янською мовою Методій відважився

відправляти, хоч він за часів попереднього папи Йоана присягнув, що далі не посміє це чинити ». А далі папа Стефан « похвалює і дозволяє » знавцям слов'янської мови, « після читання святої Євангелії та апостола, їх пояснити » цією мовою, « для навчання тих, котрі (по-латинськи) не розуміють ».

Як бачимо, ці два джерельні перекази лише тим різняться між собою, що в листі до кн. Святополка міститься ще і погроза прокляття за вживання слов'янської мови при відправі богослужби. Слова погрози, були можливо підроблено введені єп. Віхінгом до папського листа.

У вищенаведених документах папа Стефан V, посилаючись на заказ неначебто виданий у цій справі архиєп. Методієві папою Іваном VIII, забороняв уживати слов'янську мову в богослуженні. Дозволяв її вживати лише в душпастирстві, як мову навчання, так як зрештою це практикувалося на Моравії перед приходом туди Константина і Методія.

Треба здогадуватися, що єп. Віхінг, під час свого перебування в Римі, мав вирішальний вплив на редагування вищенаведених документів відносно заказу, неначебто давніше даного Методієві, відправляти слов'янською мовою. Правдоподібно в римській канцелярії взято до уваги листа папи Івана VIII (коло 879 р.), де цей так звертається до Методія [21]: « Чули ми, що Служби Божі співаєш у чужій (варварській) тобто у слов'янській мові, і з цього приводу нашим листом, переданим тобі Павлом, єпископом анконітанським, ми заборонили, щоб ти в цій мові урочистих літургій не відправляв, але або в латинській, або в грецькій мові, так як Церква Божа, в цілому світі та між усіми народами поширена, співає ». Знаходимо в цім папськім листі з 879 р. такі дальші знаменні слова, звернені до Методія, зрештою подібного змісту, як у листі до кн. Святополка з 885 р.: « Однак проповідати і мати промови до народу тобі (Методієві) вільно, бо псалмопівець заохочує, щоб усі народи хвалили Господа ». Можливо, що також і натяк у тім же листі папи Івана VIII до Методія з 879 р. про « його обітницю, зроблену словами та листом, вірити Святій Римській Церкві », став приводом до пізнішого (у 885 р.) кидання на Методія підозрінь про « кривоприсягу ». Можливо з тієї причини у папському листі з 885 р. натякується, немовбито Методій, колись

---

[21] Lehr-Spławiński, *Konstantyn i Metody*, s. 268-269.

у Римі, при єпископських свяченнях, присягою зобов'язався, що не буде відправляти Літургії слов'янською мовою.

Коли під кінець 885 р. папські делегати (мабуть разом із Віхінгом) прибули з Риму до Моравії, то з'ясували вони кн. Святополкові вищезгадані постанови папи Стефана V, а при тім подали князеві до відома і папський заказ уживання слов'янської мови в богослуженні. Виникає отже важливе питання, як віднісся тоді кн. Святополк і учні Методія до папської заборони слов'янських богослужень?

Безпосередньої та виразної відповіді на це питання не знаходимо в джерельних матеріялах, а лише натрапляємо на деякі дані, на підставі яких можемо зробити безсумнівні висновки. Отак, найперше, на підставі « Житія » св. Климента можемо зорієнтуватися, що між прихильниками єп. Віхінга, якого підтримували папські делегати, — з одної сторони, та учнями Методія, під проводом Горазда і Климента — з другої, відбувався гострий обмін поглядів і завзята дискусія передусім про походження св. Духа « і від Сина ». Але треба висновувати, що також подібно діялося, коли учні Методія довідалися від кн. Святополка та від папських делегатів чи від єп. Віхінга про папську заборону вживати слов'янську мову в богослуженні. Відповідь учнів Методія у цій справі була така заперечна, як у тринітарному питанні.

Учні Методієві безсумнівно покликувалися на письмо папи Івана VIII, попередника Стефана V, спрямоване до кн. Святополка, з червня 880 р. (« industriae tuae »). Тоді папа Іван писав, що « це в нічому не суперечить здоровій вірі та науці, щоб слов'янською мовою співати Служби Божі та читати євангелію й інші читання Нового та Старого Завіту, добре перекладені та вияснені, і ще інші частини часів співати ». При таких ясних словах папи Івана VIII, учні Методія беззаперечно показували, що твердження в листі папи Стефана V, немовбито Методій мав зобов'язатися « більше не відправляти слов'янською мовою », є незгідне з дійсністю; і що таке фальшиве твердження не може становити підстави до заборони їм богослужень слов'янською мовою.

Особисте відношення кн. Святополка до даної Римом у 885 р. учням Методія заборони відправляти слов'янську Літургію, було обумовлене з одного боку прихильністю Святополка до латинської Літургії, а з другого боку — об'єктивними труднощами здійснити всюди на Моравії відправлювання Служб Божих тільки латинською мовою. Отак папа Іван VIII, у листі до кн. Святополка з червня

880 р., дозволяючи відправляти в Моравії богослуження слов'янською мовою, додав такі слова: « і якщо тобі (князеві) і твоїм суддям більше подобається слухати Служби Божі латинською мовою, то наказуємо, щоб урочисті Служби Божі відправлялися для тебе по-латинському ».

З цих слів папи видно, що кн. Святополкові і його вельможам « більше подобалися » латинські богослуження аніж слов'янські. Безперечно таке замилування до латинських богослужень у Святополка зродилося внаслідок виховання у молодих літах у латинських школах і середовищі, де відправлялися тільки латинські Служби Божі. А власне Методій, як це вище говорилось, відправляв по-слов'янськи грецьку Літургію, або також і грецько-римську св. Петра.

Але маємо вістку в « Житію » Методія (XI), що кн. Святополк « на святий Петрів день, з воїнами своїми », був присутній на « святого Петра мши », яку по-слов'янськи відправляв Методій. Так отже не був кн. Святополк в основному противний відправам слов'янського богослуження. Тим більше, що папа Іван VIII, у листі до нього з червня 880 р., хвалив « письмо слов'янське », « винайдене Константином філософом », і заявив, що « здоровій вірі ані науці ніщо не перешкоджує чито Служби Божі у слов'янській мові співати, чи то святу євангелію і читання божественні Нового та Старого Завіту, добре перекладені та вияснені, читати, або всі інші служби часів співати ».

Однак дуже це знаменне, що в тому ж листі папа « наказує, щоб в усіх церквах його (кн. Святополка) краю, заради більшого показання пошани, читано насамперед євангелію по-латинськи, а потім перекладену на слов'янську мову, виголошувано для народу, котрий не розуміє латинських слів так, як це буває, як здається, в деяких (quibusdam) церквах ».

Треба додати, що вже і давніше (коло 870 р.) Рим вимагав від Методія читати євангелію найперше по-латинськи. Отак довідуємося з його « Житія » (VIII), що на прохання кн. Коцеля, папа Адріян післав до нього в Паннонію Методія. Одночасно папа у своїй « епістолі », зверненій до Ростислава, Святополка і Коцеля, відзначує, що посилає Методія у « їхні краї », щоб він там їх жителів « учив і викладав їм книги в їхній (слов'янській) мові, за всім церковним чином, повністю, і зі святою мшею, то значить, зі службою (Божою) і хрещенням, як це почав (чинити) філософ Константин ». Притім папа в тій же « епістолі » доручає « додержуватися одного

звичаю (се же єдин храните обычай), щоб на мши найперше читано апостол і євангеліє по-римськи, а потім — по-слов'янськи ».

Але, здається, Методій у Паннонії, під час відправи Служби Божої не читав євангелії по-латинськи. Багато світла на це питання кидає письмо баварських єпископів, яке походить десь із 870-873 рр. [22]. Вони жалілися, що « появився якийсь грек, на ім'я Методій, з новоскладеними слов'янськими книгами. У високодумній мудрості своїй, вигнав він латинську мову, римську науку та споконвічні латинські букви, зробив ненависними одній частині населення тієї землі л і т у р г і ї, є в а н г е л і я та служби церковні тих, що служили латинською мовою ». Власне згадка баварських єпископів, що Методій зробив « ненависними » м.ін. також і євангелії, досі читані ними латинською мовою, свідчать про те, що Методій не читав їх цією латинською мовою, незважаючи на бажання папи.

Також і з листа папи Івана VIII до кн. Святополка (від червня 880 р.) виходить, що єп. Методій не читав євангелії по-латині. А саме папа наказує, щоб « у всіх церквах вашого (кн. Святополка) краю, заради більшої пошани, читано євангелію по-латинськи, а потім, перекладену на слов'янську мову, виголошувано для народу, який не розуміє латинських слів, так як це буває, як здається, в деяких (quibusdam) церквах ». При кінці листа папа « наказує »: якщо кн. Святополкові та його суддям подобається слухати радше Служби Божої латинською мовою, щоб « урочисті » Служби Божі відправлялися для нього по-латинськи.

На підставі вищенаведених слів папського листа треба стверднти, що коло 880 р. в моравській державі Служба Божа латинською мовою відправлялася тільки деколи, на бажання кн. Святополка та його вельмож. Поза цими випадками, всюди в Моравії відправлялися Служби Божі слов'янською мовою, і читано такою ж мовою (слов'янською) євангелії. Видно, що також і єпископ Нітри Віхінг, коло 880 р., відправляв літургію по-слов'янськи. А тільки в « д е я к и х » (quibusdam) місцевостях читано євангелії і по-слов'янськи, і по-латинськи.

Одночасно є підстави прийняти, що Методій не читав євангелії по-латинськи, коли відправляв слов'янську Літургію. Бо якщо б він читав євангелію також і по-латинськи, то його приклад

---

[22] Цитую у перекладі І. Огієнка, *Костянтин і Мефодій*, II, с. 49.

був би зобов'язуючим для всіх моравських священиків, і в такому разі, звичай читання євангелії по-латинськи був би загально прийнятий, а не обмежувався б лише до « деяких місцевостей ».

В таких обставинах щодо мало поширеного, а навіть рідкісного вживання латинської мови у богослуженні в моравській державі, заборона відправи слов'янською мовою, видана в 885 р. Стефаном V, не рахувалася з дійсним станом речей, і через те ставалася неможливою до виконання. Тим більше, що знання латинської мови у моравського духовенства, коло 885 р., не було загально розповсюджене. Висновуємо це на підставі згадки в « Житію » Методія (XVII) про Горазда, якого Методій призначив своїм наступником. А саме, як гідну уваги прикмету Горазда там відмічено, що він був « добре вчений у латинських книгах ». Підкреслення « вченості » відносно знання латинської мови у Горазда свідчить, що воно було чимсь незвичайним у тодішніх обставинах серед загалу духовенства, тобто серед учнів Методія в Моравії: серед них таке знання латини було чимсь рідкісним.

З уваги на брак знання латинської мови серед загалу духовенства в Моравії незрозумілим, а то й дивним фактом стає заборона, видана йому папою Стефаном V у 885 р., відправляти « Літургії та священні таїнства слов'янською мовою ». Аналізуючи стан освіти клиру в Моравії, слід здогадуватися, що папська заборона слов'янських богослужень не була накладена ригористично і з натиском. До такого висновку доходимо на підставі того факту, що натрапляємо на пізніші літургічні церковно-слов'янські тексти, зредаговані в Чехії в XI ст. [23]. Вживання церковно-слов'янських книг у X-XI ст. посередньо доказує, що з папською забороною від 885 р. стосовно слов'янських богослужень, слов'яни не дуже то і рахувалися.

Правдоподібно в папській забороні слов'янських богослужень належить добачати одну з інтриг, тобто з прихованих зловмисних дій, до яких удавався єп. Віхінг, щоб папським заказом слов'янської Літургії тим ефективніше усунути Горазда від правління над Церквою в Моравії.

Як уже вище говорилось, виконання папської заборони з 885

---

[23] Boris O. Unbegaun, *L'hèritage cyrillo-mèthodien en Russie*. « Cyrillo-Methodiana ». Zur Fruehgeschichte des Christentums bei den Slaven, s. 470: « C'est là un probleme qu'il reste encore à èlucider ».

р., відправляти в Моравії богослуження слов'янською мовою, було залежне передусім від кн. Святополка, а він не міг і не хотів погодитися на скасування слов'янської Літургії, знаючи, що народ дуже бажає собі такого богослуження [24]. Помітне, що ніде в джерелах (напр. в Болгарській легенді), які відносяться до прогнання учнів Методія з Моравії, не згадується про причину прогнання — їхнього опору та протесту проти заказу, даного Римом, відправляти слов'янською мовою. « Житіє » св. Климента, коли оповідає про спори учнів Методія з « єретиками », тобто з прихильниками єп. Віхінга, наводить тільки дві спірні справи: позбавлення Горазда правління над Церквою в Моравії, та питання догматичної « новизни » про походження св. Духа « і від Сина ». Якщо отже спираємося на джерельних відомостях, зачерпнутих із « Житія » св. Климента, то належить висновувати, що справа вживання слов'янської мови в Літургії, не була поставлена як предмет гострого спору та дискусій між обома сторонами. З мовчанки джерел також висновуємо, що становище цієї мови, незважаючи на папський заказ, залишалося незмінне, тобто таке, яке було в Моравії за життя Методія.

Зрештою такий висновок робимо з дорікань кн. Святополка, висловлених учням Методія із-за колотнеч між обома сторонами неначе між « ворогами »: « Та чи ж не брати ви всі і чи не християни? Чому ви не згоджуєтеся один з одним та не стараєтеся про єдність? » Також гідні уваги є слова учнів Методія, Горазда та Климента, щодо противної сторони (єп. Віхінга та його прихильників): « Коли ж вони перемінять свої думки і погодяться з Євангелією та з св. Отцями, то ми прийдемо до них, як до братів, обнімемось і поцілуємось ».

Отже, на думку учнів Методія різнить їх тільки погляд у справах віри про походження св. Духа, і ніщо інше, як наприклад справа слов'янської мови в богослуженні. У світлі « Житія » св. Климента справа мови не була істотна, а тільки можливо маргінальна. Тим більше, що кн. Святополк не мав заміру проганяти учнів Методія з свого краю.

---

[24] Малишевский, *назв. праця,* с. 105-106.

7. - ПРОБЛЕМА ПРОГНАННЯ УЧНІВ МЕТОДІЯ З МОРАВІЇ

Розгляньмо хід і наслідки погрому, довершеного на учнях Методія після його смерти († 885 р.), щоб дійти до висновків, оскільки кількість прогнаних учнів Методія могла в основному привести до ліквідації слов'янської мови в богослуженнях на Моравії?

« Житіє » св. Наума оповідає, що « оті єретики одних (учнів Методія) багато мучили, а других продали жидам за гроші. А ті жиди, взявши священиків і дияконів, повели їх до Венеції ».

Натомість у « Житію » св. Климента знаходимо ще більше відомостей про погром учнів Методія, коли « злоба взяла владу »: « Одних мучили неполюдськи, у других грабували оселі, до свого нечестя додаючи користливість, інших голими тягали по терну, навіть людей старих... а хто з пресвітерів і дияконів були молодшими, тих продавали навіть жидам. А було їх зовсім немало, але коло двохсот (самих тільки) служителів вівтаря ». А далі оповідає « Житіє », що тих, котрі були « вчителями — Горазда, Климента, Лаврина (Саву), Наума й Ангеларія, — цих і багатьох інших славних мужів, закувавши в кайдани, вкинули до в'язниці, де всяку втіху заборонили, бо ані родичі, ані знайомі жадним способом не сміли відвідати їх ».

Врешті, в неприсутності кн. Святополка, « єретики » — вищезгаданих учнів Методія « виводять із в'язниці, б'ють і мучать нелюдськи, не щадячи ані сивизни, ані хвороби... ». « По такім нелюдськім битті, єретики, не давши святим хоч трохи попоїсти... віддали їх воїнам, щоб відвели їх у різні місця над Дунаєм, приговоривши горожан небесних на довічне вигнання з міста. Воїни, нарід варварський — (власне німці) — дикі з натури своєї, а до того збільшивши цю дикість за наказом, узявши святих, виводять із міста, роздягають і тягнуть голими... А коли вони були вже далеко від міста, то воїни, що вели, покинули їх, а самі вернулися до міста... А визнавці Христові... поспішали до Болгарії ».

З вищенаведеного тексту « Житія » св. Климента видно, що різного роду гноблення та знущання охопило всіх « служителів вівтаря », а яких нараховувано коло двохсот, разом пресвітерів і дияконів. Але з цього числа пресвітерів і дияконів, тільки деяких, а саме тих, що « були вчителями » — Горазда, Климента, Лаврина, Наума й Ангеларія, та « багатьох с л а в н и х мужів, заковано в кайдани ». Їх то воїни, згідно з даним собі наказом, серед на-

сильств, вивели далеко від « міста » в напрямі Дунаю, і там « покинули їх, а самі повернулися до міста ».

Так отже було ув'язнено, а згодом і прогнано п'ять « учителів », та « інших багатьох з в і с н и х » (« tutus de kai allus pleius onomastus ») учнів Методія. Звернім увагу на окреслення ув'язнених як « звісних » учнів, тобто з голосним ім'ям. Виникає питання, скільки серед двохсот духовних осіб могло знаходитися таких, які були « звісними », тобто, що користувалися більшою славою, популярністю? Належить прийняти як річ зрозумілу, що таких більше « звісних » чи славних учнів Методія не знаходилася надто велика кількість, тільки може чотири — п'ять осіб. Тим більше, що « Житіє », за природою свого стилю, має тенденцію не тільки згущувати краски щодо переслідування, але також і збільшувати кількість потерпілих учнів Методія.

Тому, як здається, треба висновувати, що з-поміж його учнів було ув'язнених і прогнаних з « міста », не більше як коло десяти чільніших осіб, а саме « учителів » і « звісних », тобто тих, що користувалися славою та популярністю. Були вони « звісними », безперечно, із-за видатніших духовних становищ, які в церковному правлінні на Моравії вони займали. Якщо приймемо таке твердження, то маємо підставу здогадуватися, що опір вищеназваних « учителів » і « звісних » виник передусім унаслідок усунення папськими делегатами провідника учнів Методія Горазда, від архиєпископської влади та віддання її єп. Віхінгові.

Усунення Горазда від архиєпископства, як здається, становило головну причину опору чільніших учнів Методія проти вимагань і заходів папських делегатів упорядкувати, згідно з даними собі інструкціями, церковні справи в Моравії. Учні Методія, удостоєні відповідальними становищами в духовному заряді і катедральній школі (як « учителі »), були напевно свідомі, що потім, як єп. Віхінг захопив би правління у свої руки, якщо не відразу, то з часом, саме їх усуне зі становищ.

Очевидно, ворожнечу загострював, але здається вже на дальшому плані, також і догматичний спір про походження св. Духа « і від Сина », а до того ж і папська заборона вживати в богослуженні слов'янської мови. З тієї причини видатні учні Методія, Горазд і Климент, від імені інших учнів, провадили завзяту дискусію з папськими делегатами та єп. Віхінгом, і не поступалися ні в чому перед їхніми вимаганнями.

При гострих спорах, правдоподібно, самі учні Методія заявля-

ли бажання, а може навіть і відгрожувалися, що скоріше вони покинуть Моравію і пошукають собі місця серед інших слов'ян, напр. в Болгарії, аніж мали б погодитися на ставлені їм вимоги. Обурений єп. Віхінг, використовуючи неприсутність кн. Святополка, наказав військовій сторожі, яка складалася з німців, вивести силою ув'язнених учнів Методія поза місто. Деяких з учнів, напр. Наума, правдоподібно із-за їхніх рішучих протестів, та можливо із-за більшої їх завзятости, висловленої гострим тоном, єп. Віхінг наказав тримати ще далі у в'язниці, а потім продати в неволю жидам. Отак, як здається, треба виясняти обставини та безпосередні причини виведення з « міста », чи прогнання коло десяти видатніших учнів Методія.

Містом, де відбувався суд над учнями Методія, і звідки їх « прогнано », була правдоподібно Нітра, осідок єп. Віхінга. За Нітрою промовляє та обставина, що це місто було розташоване ближче Дунаю, аніж столиця Моравії, Велеград. А власне читаємо в « Житії » св. Климента (XIII), що « єретики » « віддали їх (учнів) воїнам, щоб відвели їх у різні місця над Дунаєм » (« para ton Istron »).

Виникає ще питання, який сенс мало таке насильне виведення учнів з « міста »; « а коли вони були вже далеко від міста (« tes poleos ») то воїни, що вели їх, залишили їх, а самі повернулися до міста (« epi ten polin »). Виведено учнів « далеко від міста », хоч, як видно, не до самих кордонів моравської держави. Але таке виведення з « міста », як здається, мало свою символіку, немовбито це було вигнання з краю, а саме означало, що хоч би учні Методія і перейшли до іншого моравського міста, то і там так само досягне їх не так влада кн. Святополка, як гнів єп. Віхінга.

Безсумнівно, виїзд, ба навіть насильне вигнання видатніших учнів Методія, дало некорисні наслідки для розвитку Церкви на Моравії, якщо взяти під увагу її стан, котрий був там за життя Методія. Про зміни, які в моравській Церкві настали з вигнанням його учнів, можемо робити лише деякі здогади. Насамперед візьмім до уваги особовий склад моравського духовенства коло 885 р., тобто при кінці життя Методія, духовенства, яке належало до його учнів, і відправляло Літургію слов'янською мовою. З « Життя » св. Климента (23) відомо, що всіх пресвітерів, дияконів і піддияконів було до двохсот по церквах моравської митрополії. Вже вище було нами стверджено, що за наказом єп. Віхінга, було вигнано з « міста » п'ятьох « учителів » і « багато з в і с н и х » осіб

духовних. Якраз окреслення « звісних », тобто знаменитих осіб, визначує серед учнів Методія кількість, радше невелику — яких чотири-п'ять осіб. Крім « учителів » було отже прогнано правдоподібно тих, які належали до правління і були « звісними ».

Таким способом доходимо до висновку, що після погрому та вигнання близько десятьох видатних учнів Методія, в моравській митрополії залишилося ще коло 190 духовних осіб: пресвітерів, дияконів і піддияконів [25]. Іншими словами, висновуємо, що у своїй переважній більшості ці духовні особи таки залишилися в Моравії. А якщо взяти до уваги, що це духовенство, яке залишилося, переважно не вміло по-латинськи, і не могло відправляти латинської Служби Божої, то воно, незважаючи на папську заборону, про що вище говорилося, і далі служило богослуження слов'янською мовою.

Тим більше, що, за словами « Житія » св. Климента (XIII, 40), кн. Святополк про вигнання, а може і про ув'язнення « не знав, бо якщо тоді був би присутній, не були б могли вчинити такі речі (насилля) визнавцям правди ». Тобто кн. Святополк не дав своєї згоди на прогнання учнів Методія і на скасування відправ слов'янською мовою.

Безперечно, духовенство, яке у своїй більшості залишилося

---

[25] Погляд, який уточнюємо щодо кількости прогнаних учнів Методія, є близький до думки, яку висловлюють: Малишевський, *назв. праця*, с. 100, 105: « то всетаки их осталось еще довольно по крайней мере из числа тех 200, о которых говорить « Житіе »; Dvornik, *Byzantine Missions*, p. 194: « These were other disciples who hailed to escape from Wiching's clutches, but many must have found refuge in the castles of Slavic nobles who favored the Slavonic liturgy »; – Натомість інакшу думку висловлюють: Огієнко, *назв. праця*, II, с. 152, твердить: « Віхінг... всю працю Костантина й Мефодія погромив тут до останку: слов'янське Богослуження понищив, скрізь заводив римський обряд. Звичайно, де-не-де лишалася ще слов'янська Служба, бо ж певне не всі священики були вигнані, частина їх таки лишилася, місцево могла лишатися й слов'янська мова в церкві ». – Grivec, *op. cit.*, s. 154: « Waere (Gorazd) in Maehren geblieben, so haette er dort nicht oeffentlich auftreten koennen, sondern irgendwo im Verborgenen leben muessen, wie wohl einige andere Schueler Methods. Zweifellos wurde die slawische Liturgie in Maehren nicht sogleich gaenzlich ausgerottet, sondern lebte still in einigen Kirchen fort, sogar noch nach dem Verfall des maehrischen Reiches ». – Lehrs-Spławinski, *Konstanty i Metody*, s. 129: « Liturgia słowiańska w państwie wielkomorawskim przestała istnieć oficjalnie, trzymała się wprawdzie z pewnością tu i ówdzie nadal, ale była to już tylko wegetacja, pozbawiona znaczenia społecznego i kulturalnego ».

в Моравії, тепер визнало своїм зверхником єп. Віхінга та пристосувалося повністю до вимог Риму відносно проказування слів у символі віри про походження св. Духа « і від Сина », і відносно постів.

Є також підстави прийняти, що не всі видатні і вченіші учні Методія, головно уроженці Моравії, емігрували з цього краю. Так висновувати треба з факту, що в 899 р., з-поміж тамтешнього клиру, папські делегати знайшли відповідних кандидатів на чотирьох єпископів, яких і висвятили. Також і переклади церковних служб з латинської Літургії, які збереглися в « Київських листках » і були десь тоді довершені, а крім того, вже пізніше укладена слов'янською мовою в Чехії літургійна служба св. В'ячеславові [26], вбитому 929 р., свідчила б, що серед слов'янських пресвітерів після смерти Методія, не переводились більш учені особи.

Але напевно єп. Віхінг, сам прихильний введенню латинської мови в богослуженнях на Моравії, сприяв дальшому її навчанню серед кандидатів до духовного стану, та прикликав баварських священиків до Моравії. Однак коло 893 р. кн. Святополк, на рік перед своєю смертю († 894) усунув його від правління єпархією Нітри. Це сталося під час війни кн. Святополка з німецьким королем Арнульфом, який у 892 р., з великим військом вторгнув до Моравії та страшенно її пограбував і попалив. Війна між ними велася і в наступному 893 р. Під час цієї війни, єп. Віхінг і все німецьке духовенство в Моравії відкрито сприяло королеві Арнульфові та висловлювало свою ворожнечу супроти Святополка, як моравського князя. Безперечно, з тієї причини дійшло до розриву Святополка з Віхінгом. Цей, втративши ласку у Святополка, 893 р. виїхав з Моравії до короля Арнульфа, а навіть став його канцлером. З виїздом єп. Віхінга до Баварії, Церква в Моравії стала зовсім позбавлена свого єрархічного проводу.

8. - ВІДНОВЛЕННЯ МОРАВСЬКОЇ ЄРАРХІЇ В 899 Р.

Після смерти кн. Святополка († 894), велико-моравський престіл перейняв його старший син кн. Моймир II. Власне за володіння кн. Моймира здійснилося відновлення моравської єпископ-

---

[26] Grivec, *op. cit.*, s. 184.

ської єрархії. Довідуємося про цей факт з листів баварських єпископів [27], писаних до папи Івана IX у 900 р., в яких вони протестували проти створення окремої церковної провінції, незалежної від Зальцбурзького архиєпископства.

На підставі цих листів можна зорієнтуватися, що кн. Моймир, десь у рр. 898-899 вислав до Риму, до папи Івана IX, посольство з проханням створити в Моравії окрему, тільки від Риму залежну єрархію. Безперечно моравське посольство в Римі покликувалося на недавнє існування моравської митрополії та на колишні плани Апостольської Столиці поширити моравську церковну провінцію та збільшити єрархію. Отак папа Іван VIII, у листі з червня 880 р. [28] до кн. Святополка, говорить найперше про довершене висвячення Віхінга на єпископа Нітри. А далі папа висловлює бажання, щоб Святополк « також за згодою і волею архиєпископа (Методія), у відповіднім часі, скерував до нього (до папи) ще котрогось іншого корисного пресвітера або диякона для іншої церкви, в якій (кн. Святополк) уважав би єпископське душпастирство конче потрібним, а папа висвятив би його на єпископа ». Іван VIII бажає, щоб таким способом « вищеназваний архиєпископ (Методій) з цими двома, висвяченими папою єпископами, потім міг висвячувати єпископів, згідно з апостольським декретом, виданим для інших місць, у котрих єпископи повинні і можуть пристойно жити ».

Маючи таке рішення свого попередника у справі збільшення моравської єрархії, папа Іван IX, тепер у 899 р., без труднощів виконав бажання кн. Моймира. Тим більше, що для підкріплення своєї просьби, Моймир передав папі та його курії численні та багаті дарунки, як це видно із закиду симонії, ставленого німецькими єпископами морав'янам, (а посередньо і папі) немовбито вони від нього « за гроші купили собі право » на « свавілля ».

Посольство Моймира закінчилося успішним результатом. Папа Іван IX видав буллу, якою встановляв у Моравії окрему незалежну церковну провінцію з архиєпископом у проводі. Цей папський документ є знаний чеському літописцеві Космі як « привілей Моравської Церкви », (« privilegium Moraviensis Ecclesiae ». Для ви-

---

[27] *Magnae Moraviae Fontes Historici*, III, Brno 1969, p. 231, nr. 107; p. 231, nr. 109; p. 263, nr. 263. – Покористуюся перекладом листів: І. Огієнко, *Костянтин і Мефодій*, II, с. 155-158; пор. М. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні*, I, с. 122-124.

[28] T. Lehr-Spławinski, *Konstantyn i Metody*, s. 271.

конання папських рішень, Іван IX послав на Моравію трьох своїх легатів: архиєпископа Івана та єпископів Бенедикта й Даниїла. Вони прибули на Моравію, та згідно з бажанням Моймира, поставили для Моравської Церкви архиєпископа та трьох єпископів. Правдоподібно архиєпископом моравським став тепер Горазд, який ще 885 р. був призначений Методієм на це становище.

Виникає питання про те, якою була єрархія у Велико-Моравській Державі, відновлена коло 899 р., а саме, чи цілковито латинською (або златинщеною), чи « слов'янською », тобто опертою на традиційній формі, створеній солунськими братами, Константином і Методієм. Для кращого зрозуміння відновлення моравської єрархії, треба взяти до уваги, що сталося це саме тоді, коли в рр. 898-900 відбулися один за одним чотири німецькі походи, які чинили в Моравії жахливі вбивства, пожежі та спустошення [29]. Моймир з успіхом відбивав ці ворожі наїзди, однак ця обставина довготривалої воєнної ворожнечі поміж кн. Моймиром і німецьким королем Арнульфом, кидає виразне світло на питання, якою була єрархія, висвячена папськими легатами для Моравії, а саме, що вона по суті не була обряду латинського, з латинською мовою в богослуженнях. Такий висновок робимо на тій підставі, що в Моравії латинський обряд підтримувало головно місцеве німецьке духовенство, як напр. прогнаний у 893 р. з Моравії єп. Віхінг. Притім треба усвідомити собі, що в Моравії під час німецьких нищівних наїздів (у 898-899 рр.), кн. Моймир і місцеве населення ставилося з ворожою нехіттю до всього, що в'язалося з наїзниками — німцями. Тому то висновуємо, що в такому воєнному лихолітті висвячені для жителів Моравії єпископи не могли бути поклику вані з німецького духовенства, яке власне сприяло вживанню латинської мови в богослуженнях. Висвячені єпископи були отже місцевими морав'янами. А за словами баварських єпископів, « морав'яни скаржуться на них, що вони (баварські єпископи) супроти морав'ян — непомирені ». Так, отже, баварські єпископи стверджують вороже відношення до них з боку морав'ян.

Також і рішучі протести зальцбурзького архиєпископа Теотмара та інших п'ятьох баварських єпископів, зібраних на синоді в липні 900 р., дають свідоцтво, що на Моравії висвячена єрархія не була латинського обряду. А саме баварські єпископи у своєму

---

[29] Łowmianski, *Początki Polski*, IV, s. 386, 391.

письмі зверненім до папи Івана IX, від 13 липня, протестують, що його вищеназвані єпископи-делегати, прибули « до землі слов'янської, яка зветься Моравією ». У Моравії вони « від імені папи поставили в однім і тім самім єпископстві (пассавськім), одного архиєпископа і трьох єпископів ». А це зробили вони « без відома архиєпископа (зальцбурзького) і без згоди того єпископа (пассавського), що в його єпархії вони були ».

Могунцький архиєпископ Гаттон, у своєму листі до папи з того ж 900 р. згадує про передану собі скаргу баварських єпископів, що « морав'яни знову повстали проти їхньої церковної влади, і за дозволом папи заклали в себе окрему церковну провінцію ».

При тім баварські єпископи у своїм протесті до папи наводять правові підстави до своєї юрисдикції над морав'янами. Вони пишуть: « Ця земля (Моравія) зо всіми своїми мешканцями належала нашим (німецьким) королям і нашому народові, а також і нам (німецьким єпископам), не тільки в церковнім відношенні, але і щодо податків зі свого майна (тобто щодо десятини), бо ми їх (морав'ян) просвітили і з поган зробили християнами. І тому-то єпископ Пассавський, що до його єпархії належать люди тієї землі (Моравії), з самого початку навернення їх на християнство, їздив до тієї землі, коли тільки хотів... скликав синоди і робив усе, що потрібне до його сану, і ніхто відкрито не робив йому спротиву ».

Так було аж доти, « поки диявол не спокусив серця їхні (морав'ян, очевидно, у зв'язку з місійною діяльністю Костантина та Методія), і вони почали кидати християнство, відвертатися від правди, вчиняти війну, вперто боронитися, так що єпископові (пассавському) та проповідникам (німецьким) стала закритою туди (до Моравії) дорога, і там запанувала повна сваволя ».

За словами баварських єпископів, морав'яни « скаржаться, що вони (баварські єпископи) супроти них « непримирені ». Баварські єпископи в словах: « так, цього не можна не визнати », підтверджують свою непримиреність супроти морав'ян. А притім баварські єпископи вияснюють про себе, що « не вони в цьому винні, а їх (морав'ян) власна неслухняність. Бо коли почали вони (морав'яни) цуратися християнства, а до того відмовилися платити належну данину господарям, королям нашим (німецьким) та їх управителям, стали противитися зі зброєю в руках і непокоїти наш (німецький) народ, то серед них (морав'ян) вчинилося повстання. Але наші (німецькі королі) зброєю вдержали їх (мо-

рав'ян) для себе і знову повернули їх у рабство ». Вкінці баварські єпископи жаліються, що внаслідок « переслідувань » кн. Мойміра, « християнство терпить » (Christianitas dolebat).

Наводимо цей обширний текст із протесту баварських єпископів для вияснення стану політичних відносин між населенням моравської держави з одного боку, і німецькими королями та єпископами — з другого. Передусім звернім увагу на погляд баварських єпископів, і на спосіб, яким вони окреслювали своє церковне становище стосовно тієї церковної дійсности, котра виникла в Моравії у 863 р., з приходом Константина і Методія, і котра тепер знову появилася з відновленням моравської єрархії у 899 р.

Баварські єпископи стверджують про себе, що вони Моравію та її мешканців « просвітили та з поган зробили християнами »; що « з самого початку навернення на християнство », мешканці Моравії належали до єпархії та єпископства пассавського. Так отже баварські єпископи окреслюють морав'ян, навернених своєю місією перед 863 р., « християнами », тобто такими, якими є вони самі, баварські єпископи, включно з засобами культу, з латинським обрядом і Літургією. Ба, ці єпископи взагалі ототожнюють християнство з латинським обрядом.

Натомість про морав'ян, після прибуття Константина і Методія до Моравії у 863 р., і після введення там ними слов'янської Літургії, баварські єпископи висловлюються, що тоді морав'яни « почали кидати х р и с т и я н с т в о, відвертатися від правди ». Однак гідним уваги є спосіб окреслення морав'ян після відновлення моравської єрархії у 899 р.; а саме баварські єпископи стверджують, що морав'яни також і далі « цураються християнства ». Тобто, інакше кажучи, стверджують, що морав'яни, заради своїх слов'янських богослужень і єрархії, тепер є такими самими, якими були за часів Константина і Методія.

Моравська єрархія, створена в 899 р., на думку баварських латинських єпископів « цураєтся », тобто « відреклася християнства », практикованого латинськими єпископами, а є такою, за своїми прикметами, якою була за часів архиєп. Методія, тобто « слов'янською », тому, що користуєтся слов'янською Літургією. Хоч баварські єпископи у своїм протесті від 900 р. виразно не пишуть, що відновлена в Моравії єрархія, є « слов'янського обряду » [30],

---

[30] На тій підставі мовчанки в джерелах, твердить: Władysław Abra-

то однак говорять про неї такими рівнозначними окресленнями, в яких виключається єрархія латинського обряду.

Щоправда папські легати: архиєп. Іван та єпископи Бенедикт і Данило, були самі латинського обряду і правдоподібно в цьому обряді дали єпископські свячення чотирьом жителям Моравії. Однак, подібно як і Методій був висвячений у Римі на єпископа папою Адріяном, так і вони були висвячені папськими легатами, але не для латинського, а для « слов'янського обряду ».

Знаменно також і те, що при пізнішім створюванні Римом уже латинських єпископств в Оломунці (963 р.) і в Празі (973 р.), залежних врештою від митрополії в Могунції, зовсім не покликувались, як на прецедент, на установлену раніше (у 899 р.) моравську митрополію. Також із браку пізнішої традиції стосовно відновлення в 899 р. митрополії латинського обряду в Моравії, належить, отже, висновувати, що тоді Рим установив там не латинську, а « слов'янську » єрархію, з такою Літургією, яку послов'янськи відправляв архиєп. Методій.

9. - ЧИ СТВОРЕННЯ ЄПИСКОПСТВА В ПЕРЕМИШЛІ У 899 Р.?

З черги виникає питання про місця, де мали б свої резиденції чотири велико-моравські єпископи, висвячені у 899 р., папськими легатами. Висвячений архиєпископ (Горазд?), подібно як св. Методій, мав свою резиденцію мабуть у столиці Моравії, Старім Місті. Один єпископ напевно осів у Нітрі, де раніше був єпископом Віхінг. З можливих осідків висвяченого тоді єпископа належить виключити чеську Прагу, тому що в липні 895 р. чеські князі, на з'їзді в Ратизбоні, піддалися німецькому королеві Арнульфові, і саме тоді Чехія вже відірвалася від велико-моравської держави [31].

нам, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904; « widocznie więc legaci papiescy wprowadzili wyłącznie organizację łacińską, tym bardziej, że duchowni słowiańscy zostali już około r. 890 przez zarządzenie władzy państwowej odstawieni do Dunaju i z granic państwa wydaleni ». Питання щодо прогнання « священиків слов'янських » уже вище було нами висвітлено.

[31] Łowmiański, *Początki Polski*, IV, s. 385-386. Притім твердить, що Моймир II далі задумував « підпорядкувати собі Чехію і принаймні влучити

Натомість до Великої Моравії, в часі відновлення єрархії, належав край племені вислян, підкорений кн. Святополком ще 875 р. Князь вислян прийняв хрещення ще від св. Методія. Тому є підстави здогадуватися, що власне в краю вислян у 899 р. створено єпископство слов'янського обряду, з осідком у Кракові [32]. Можливо, що з того часу походять імена краківських єпископів Прохора та Прокульфа. — Або також можливо, що воно мало свій осідок у Вислиці, де розкопки показують фундаменти двох палацових комплексів з двома ротондами; один з них належав певно до церковного достойника чи був резиденцією єпископа (X - поч. XI ст.).

Врешті є підстави прийняти, що осідок четвертого єпископа, висвяченого папськими легатами у 899 р., у велико-моравській державі, знаходився в краю племені хорватів. Це плем'я, як нам відомо, вже від часів кн. Святополка, входило до складу його держави. Зокрема укріплений город над Сяном, котрий пізніше в X ст. виступає під назвою Перемишль, як столиця цього племені дуже підходив на осередок церковної єпископської влади [33].

На цей город, як на визначний християнський центр, вказують відкриті археологами в Перемишлі, на Замковій горі, між стародавніми валами фундаменти ротондової церкви та довгої прямокутної будівлі. Хоч ці камяні будівлі походять із X ст., то однак вони свідчать про те, що цей город ще раніше існував як видатний адміністративний осередок.

На започаткування та на дальший розвиток християнства серед хорватів у Перемишлі безперечно мав великий вплив пануючий

її до велико-моравської політичної системи, тому що один із трьох єпископів (крім митрополита), отриманих у 900 р. від Івана IX, був мабуть призначений для Чехії », тобто до її столиці Праги. Однак Ловмянський не бере до уваги, що папські легати коло 900 р. вже висвятили (« ordinaverunt ») єпископів. Слово « висвятили » вказує на довершений факт, а не щойно на майбутнє висвячування єпископа для Праги.

[32] *Там же,* стор. 493, 500. – Щодо Вислиці: Zofia Wartołowska, *Dzieje Wiślicy w świetle odkryć archeologiczynch,* s. 41-43. – Відносно єпископства в Кракові, дуже обережно висловлюється: Wiyold Hensel, *U źródeł Polski średniowiecznej,* s. 30, Wroclaw 1974. Подаю відносний текст у моїм перекладі: « відносно до Кракова, існують дані, щоправда посередні і в додатку мало певні, що десь на схилі IX ст. могло тут дійти до початків укорінення слов'янського культу ».

[33] Чубатий, *твір цит.,* с. 123-124.

двір і християнське середовище велико-моравських князів Святополка та Моймира. Правдоподібно під їх впливом і намовами, також і князь племені хорватів зі своїм двором над Сяном прийняв хрещення, подібно як це зробив « поганський князь, сильний вельми, що сидів у Висли », або як чеський князь Боживой.

Беручи до уваги політичну залежність краю племені хорватів від християнської Моравії, треба прийняти, що адміністративні та культурні зв'язки між цими країнами мусіли бути дуже живі і рухливі. Стягання щорічних податків моравськими урядниками та участь воїнів племені хорватів у походах моравських князів, причинилися до контактів, асиміляції та поширення християнських вірувань між хорватськими жителями над Сяном.

Притім читаємо в « Житію » Методія (X), що коли цей прибув до Моравії (коло 873 р.), кн. Святополк « поручив йому всі церкви і пострижених (тобто священиків і взагалі духовні особи) в усіх городах. Від того ж дня вельми почало рости учення Боже і пострижені збільшувалися в усіх городах і погани (почали) вірувати у правдивого Бога, своїх блудів відрікаючись. Тим більше, що і Моравська держава (« область ») почала поширятися на всі сторони і ворогів своїх побіджати ».

На думку автора « Житія », «учення Боже зростало», а Методій як єпископ висвячував і посилав « пострижених », тобто священиків, у першу чергу для « всіх городів » Моравії. Але при поширенні « Моравської області на всі сторони », внаслідок « побіди над ворогами », які досі були « поганами », відбулося і там таке ж « умноження » духовенства. Таким способом « Житіє » Методія вказує, що не лише в Моравії, але також і в завойованих Святополком країнах, зростало « учення Боже », « погани почали вірувати в правдивого Бога », а послідовно і до підкорених Святополком країв Методій висвячував і посилав священиків. « Житіє » Методія згадує найперше про розріст « учення Божого » та про умноження духовенства, але в словах « тим більше » — пов'язує успіх цих справ з поширенням « на всі сторони » Моравської держави.

Пов'язання у « Житію » розвитку християнства з поширенням велико-моравського володіння на « всі сторони », дає підставу висновувати, що також і в « усіх городах » завойованих країн, а передусім у головних городах єп. Методій, з волі кн. Святополка, « умножував пострижених », тобто посилав туди своїх священиків.

Таким способом « Житіє » Методія дає підставу прийняти, що

також і до краю хорватів, завойованих кн. Святополком, а передусім до головного їх города над Сяном, Перемишля, єп. Методій вислав із Моравії « пострижених » — священиків для поширення там « учення Божого ». Післані священики навчали отже « поган вірити в правдивого Бога і відрікатися від своїх (поганських) блудів ».

Із-за великої віддалі краю хорватів від Нітри, де єпископську владу мав Віхінг, священиків у городі над Сяном, не зміг досягнути погром учнів Методія, здійснений Віхінгом у 886 р. Тут, у надсянському городі, були отже догідні умови створити у 899 р. єпископство.

У книзі Константина Порфірородного « Про правління державою » знаходимо виразну згадку про встановлені зв'язки поміж жителями Моравії та хорватами. Читаємо там, що коли, коло 905 р., угри напали на Моравію, то цілковито її спустошили та заволоділи нею. Внаслідок угорського наїзду, « недобитки народу (моравського) розпорошилися, втікаючи до сусідніх народів, як болгарів, хорватів та й інших »[34]. Також треба взяти до уваги і відомість, котрою Константин Порфірородний на іншому місці докладніше визначує місця поселення хорватів, про що вже вище говорилось, а саме, що вони « з уграми межують у напрямі гір », тобто Карпат.

Туди, отже, поза Карпати, в поселення хорватів над Дністром і Сяном, звернулися втікачі з моравської держави перед навалою угрів. Безсумнівно, така еміграція з Моравії складалася не з простолюддя, а головно з визначніших мешканців цивільних, військових і напевно і з духовних. Еміграція моравських втікачів до Болгарії тепер у 905 р. напевно складалася з духовних осіб, зрештою подібно як це було після смерти Методія, у 886 р. Тоді до Болгарії втікли видатніші його учні — священики, і там дали початок виникненню болгарського літературного осередка.

Очевидно, еміграція християнського населення з Моравської держави до краю хорватів могла здійснитися лише в таких обставинах, якщо тут знаходилися для християнських емігрантів догідні умови до дальшого проживання та розвитку, тобто такі умови, які сприяли практикуванню їхньої християнської віри. Як нам відомо, в городі над Сяном вже від 899 р. існувало єпископство,

---

[34] M.P.H., I, s. 50.

і тому духовні особи з Моравії знайшли там прибіжище. А притім наплив захожих християнських емігрантів з Моравії напевно ще підсилив серед хорватів над Сяном у Перемишлі місцевий, уже християнський елемент.

Напливом моравських емігрантів повністю вияснюється питання про виникнення ротондової церкви, котра була збудована в X ст. між валами перемиського городища, власне на зразок моравських ротонд, (напр. у Микульчицях).

В городі хорватів над Сяном біженці з Моравії знаходили цілковиту безпечність перед уграми, тим більше що 906 р. князь племені хорватів, котрий досі був залежний від великоморавського князя, склав навіть « подружий зв'язок і договір з турками » (уграми)[35], тобто з династією Арпадів.

Десь у наступних роках Хорватією заволодів руських князь Олег. В його поході на Царгород, який відбувся в 907 (або може 911 р.) брали участь також і хорвати. Отак « Повість временних літ », під р. 907, оповідає про цей похід, що кн. Олег « поя же множество варяг, и словен, и чюдь, и кривичи, и мерю, и деревляны, и радимичи, и поляны, і сіверъ, и вятичи, и хорваты, и дулібы, и тиверци ». У « Повісті » хорвати є, отже, названі поряд з іншими племенами, котрі підлягали руському князеві Олегу, або були в союзі з ним. Залежність племені хорватів від Києва, полягала не лише в щорічних данинах, але також і в постачанні військових загонів руському князеві. Така участь хорватських воїнів у поході кн. Олега на висококультурну, християнську Візантію не була без значного впливу на їхнє пізнання християнської віри. Але напевно принаймні деякі з цих хорватських воїнів, учасників походу, були вже тоді християнами.

В тому часі можна доглянути сліди безсумнівного впливу християнського письменства, яке йшло на Русь з Моравії, посередництвом передусім города Перемишля. А саме здогадуємося, що св. Письмо і богослужбові книги прийшли на Русь, не з Болгарії, а з Моравії. Такий висновок робимо, розглядаючи прикмети мови, вжитої в договорі руського князя Ігоря з греками (з 944 р.). Мова договору не є болгаризованою церковно-слов'янською, а дуже наближеною до руської народної мови[36]. Тому треба ствердити, що

---

[35] Чубатий, *твір цит.*, с. 125.

[36] Ламанскій В.Н., *Славянское житіе св. Кирила, как религиозно-епи-*

мовні прикмети, властиві текстові договору, створилися не безпосередньо під впливом Болгарії, але шляхом, що провадив на Русь через Моравію. Культурним осередком такого пропливу письменства з Моравії став найближчий до неї город Руси, а саме город над Сяном, з часом названий Перемишль.

Однак розвиток християнства у племені хорватів над Сяном, крім визначніших осередків, здається не охоплював усього населення, коли у вищезгаданім творі Константина Порфірородного, « Про правління державою », писанім у половині X ст., говориться загально про Велику Хорватію як про « нехрещену » [37]. Християнство в краю хорватів могло більше поширитися після смерти кн. Ігоря (945 р.), коли володіння над Руссю перейняла його жінка Ольга, яка згодом і сама стала християнкою.

Беручи до уваги політичне суперництво поміж Руссю — з одної сторони, і Чехією та пізнішою Польщею — з другої, відносно оволодіння краєм племені хорватів, треба одночасно прийняти, що передусім обсяг поширення християнства в грецькім обряді слов'янською мовою серед цього племені, і створення там такої ж церковної організації, безсумнівно, значною мірою, спричинився до розмежування народности місцевого населення. Безперечно різниця мови у Літургії грецькій, але відправлюваній слов'янською мовою, у протилежність до Літургії, відправлюваної латинською мовою, сталася одним із чинників, котрі привели до уформування серед населення хорватів свідомости відносно своєї руської народности у відрізненні від народности лєхіцької — польської. Внаслідок захоплення околиць Кракова, що сталося десь у половині X ст., латинської мови в богослуженні вживало переважно духовенство, котре було залежне від празького єпископства, чи від пізніше, в тисячному році, заснованого латинського єпископства в Кракові. Безперечно, така різниця мови, вживаної в богослуженні, сприяла тим скорішій кристалізації серед населення його народної свідомости: руської та лєхіцької тобто польської.

ческое произведение и как исторический источник. Петроград 1915, стор. 169 і н.; Чубатий, *твір цит.*, с. 117.

[37] *МРН.*, I, p. 29. – Про погляд відносно грецької Літургії, відправлюваної слов'янською мовою, як засобу до виникнення відмінности народности руської супроти лєхіцької, у їх пограниччі, див.: A. Zaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, s. 458-459.

10. - ПРОБЛЕМА ЄПИСКОПСТВА СЕРЕД « НАРОДУ РУСИ » В ЛИСТІ ІВАНА XIII

З кінцевих років володіння сина княгині Ольги, кн. Святослава Ігоревича, натрапляємо на джерельні відомості про існування єпископства « слов'янської мови », в « народі Руси ». А саме чеський літописець Косма оповідає, що Млада — Марія, сестра чеського князя Болеслава II, коло 971 р., відвідала Рим. Через її посередництво у папи Івана XIII (965-972), цей, листом зверненим до того ж кн. Болеслава, висловив згоду на заснування єпископства в Празі.

Притім папа, за словами літописця Косми, заохочував цього князя, щоб на становище празького єпископа, « відповідно до постанов і декретів апостольських », вибрав « клирика в латинських науках дуже освіченого ». Одночасно папа перестерігав князя, щоб на це становище не призначував особи « обряду або секти народу Болгарії або Русі або слов'янської мови » (« verumtamen non secundum ritus aut sectam Bulgariae gentis vel Ruziae aut Sclavonicae linguae ») [38].

У цих словах папського листа, що дійшов до нас у такій формі, як його знаходимо в хроніці Косми, міститься натяк на те, що подібно як у народі Болгарії, так само в народі Руси існують уже розвинені та зорганізовані християнські громади, а навіть єпископства грецько-слов'янського обряду. Від них чеський князь Болеслав мав змогу прийняти висвяченого єпископа для єпископства, яке мало бути засноване в Празі.

Відносно можливости отримання єпископа з Русі, то папський лист дає підставу висновувати, що десь на Русі, а передусім на її теренах, ближчих до Чехії, знаходилася така християнська громада, звідки чеський король мав змогу отримати слов'янського єпископа. Треба взяти до уваги, що в столиці Русі, Києві, в тому часі тобто за володіння кн. Святослава Ігоревича, ще не існувало жодне єпископство. Натомість, як уже вище говорилось, саме в Перемишлі, десь від початків X ст. було засноване єпископство слов'янського обряду; тому є підстава приймати, що власне звідси, з Перемишля, на думку папи Івана XIII чеський князь Болеслав

---

[38] *Monumenta Germ. Hist., Scriptores Rerum Germ.*, Nova Series, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 44.

міг отримати єпископа .[39] В часі писання папського листа, перемиське єпископство не було однак підпорядковане Римові, бо в листі говориться згірдливо про « секту народу Богарії або Руси ».

Йдеться про те, як розуміти назву « Русь » (« Ruziae ») вжиту в папському листі, а саме, чи назву Русь, в часі його писання, можна застосувати до землі над Сяном, до Перемишля. Відповідь буде позитивна, якщо взяти до уваги, що цей край над Сяном заселювало плем'я хорватів, яких підкорив руський князь Олег і приєднав до Русі. Хорвати в 911 р. брали участь у його вдалім поході на Візантію і далі знаходилися під володінням руських князів: Ігоря та його сина Святослава, що погиб 972 р.

Після смерти цього останнього, вплив Русі на Заході ослаб [40]. Слабістю Руси покористувалася Чеська держава Перемишлідів, котра в 960-980 роках вже володіла Краківською землею. Могутній чеський князь Болеслав II, використавши насильну смерть Святослава Ігоревича в 972 р., поширив своє володіння з Кракова на Перемиську землю та захопив також і город над Сяном, Пе-

---

[39] Нагаєвський, *Кирило-Метод. Християнство*, с. 93, як здається, схиляється до думки, що в Мукачеві було вже єпископство від часів св. Методія, і що це єпископство « на Русі » існувало вже в X ст. Однак проти такого погляду промовляють ті обставини, що немає слідів (напр. археологічних), щоб визнати Мукачево в X-XI ст. видатнішим політичним і церковним центром. – До погляду на існування єпископства в Перемишлі в X ст., напевно схиляється: Andrzej Zaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 458: « ...na wschodnich kresach Małopolski, mniej więcej w tym samym czasie (tj. X w.) mógł rozpocząć działalność Kościół grecki, ortodoksyjny, czyli prawosławny. Budowa cerkwi w Przemyślu jest późnym, ale wyraźnym, materialnym śladem tej działalności ». - Натомість: H. Łowmiański, *Początki Polski*, IV, s. 509, взагалі не бачить можливости існування єпископства « на Русі » в часі писання папського листа, хоч сквапливо покористується згадкою в цім листі про « народ Болгарії », щоб підтримати свою гіпотезу про « болгарське єпископство » в Кракові. Ловмянський так пише: « Istotnie wzmianka o Rusi stanowi wyraźną interpolację późniejszą, nawet na pozór nie zrozumiałą, gdyż z tamtej strony nie zagrażało przecież Czechom nigdy niebezpieczeństwo narzucenia hierarchii odmiennego obrządku »; « późniejszy fałszerz niezręcznie 'zaktualizował' tę wzmiankę wtrącając słówko o Rusi ». – Якщо приймемо гіпотезу про існування єпископства в Перемишлі в грецько-слов'янським обряді в X ст., то слова навіть і підробленої булли про Русь, стають « зрозумілими », « зручними », і вказують, що саме звідтіль, з Перемишля, грозила для латинської єрархії небезпека — отримати слов'янського обряду єпископа для Праги.

[40] Исаевич, « *Грады Червенские* » *и Перемышльская земля*, с. 118.

ремишль. Коли візьмемо до уваги такі політичні обставини і той факт, що папський лист був писаний ще перед смертю кн. Святослава Ігоревича, то є підстава твердити, що перемиське єпископство знаходилося в « народі Руси ».

Такі висновки робимо, коли приймаємо за автентичний цілий текст папського листа, а в тому числі, і згадку про « народ Руси », так як цей лист знаходимо наведений у хроніці Косми. Але дехто з істориків (напр. Г. Ловм'янський) висувають здогад, що цей літописець навів « документ папи Івана XIII » у цій формі за « якимсь старшим зразком », додавши від себе слова відносно папського заказу брати від « народу Руси » кандидата на празького єпископа.

Але розгляньмо об'єктивно та критично навіть і таку можливість, немовбито цей фрагмент про « народ Руси » не знаходився в первіснім тексті папського листа, а лише літописець Космa подав у нім від себе згадку про Русь, відповідно сформулювавши папського листа. Навіть і з такого припущення стосовно інтерполяції цього фрагменту в первіснім тексті належить висновувати, що на думку Косми в « народі Руси » вже в половині X ст. існувало таке єпископство слов'янського обряду, звідки була можливість взяти єпископа до Праги.

Таке єпископство було якраз у Перемишлі вже десь від початку X ст. Перемиська земля вже в X ст. належала до Русі. Хоч по 972 р., перейшла була вона під володіння чеських Перемишлідів, то все-таки у 981 р. повернулась, а тим більше і далі в XI ст. належала до Русі. При такій умові існування єпископства в Перемишлі, авторові, можливо навіть і підробленого папського листа, чи літописцеві Космі, котрий текст листа про Русь наводить, чи опрацьовує аж десь з початком XII ст., і є переконаний про дійсність цього історичного факту існування єпископства в Перемишлі, було безперечно не лише зручнішим, ба навіть потрібним, окреслити в тексті цей край, звідки існувала можливість узяти для Праги єпископа, — « народом Руси ».

Так, отже, спираючись на погляді чеського літописця Косми, треба прийняти, що вже в половині X ст. було єпископство в краю, котрий належав до Русі, а саме в Перемишлі. Тим більше, що саме тут у Перемишлі, проведені на Замковій горі археологічні розкопки, відкрили фундаменти ротондової церкви та єпископської палати з X ст.

Отак зіставляючи джерельне свідоцтво літописця Косми з результатами археологічних розкопків на Замковій горі в Пере-

мишлі, спостерігаємо, що свідоцтво Косми про існуючий « обряд або секту народу Русі » підтверджується та доповнюється археологічними результатами. А саме висновуємо, що в Перемишлі в другій половині X ст. існувало єпископство в слов'янськім обряді, з катедральною церквою на Замковій горі.

Згадка в папському листі про « обряд або секту народу Болгарії », дає нам вказівку і допомагає розв'язати питання відносно організаційних зв'язків і юридичної залежности єпископства « народу Русі » в Перемишлі, а саме від патріярхату чи архиєпископства в Охриді в Болгарії.

Треба додати, що також у Кракові, на Вавелі, в X ст. була збудована слов'янська катедра св. Михаїла, при якій резидував єпископ. Був він залежний не від Риму, а залишався, подібно як перемиське єпископство, в організаційних зв'язках зі Східною Церквою, правдоподібно також із болгарською Охридою [41].

11. - ПІД ВОЛОДІННЯМ ЧЕХІЇ (973-931)

У тому часі, коли папа Іван XIII у своїм листі до чеського князя Болеслава II перестерігав його перед « обрядом або сектою народу Руси », держава руська під проводом кн. Святослава Ігоревича, названого із-за воєнних подвигів Завойовником, ще була дуже могутньою. Однак коли 972 р., він під час повороту з наддунайського походу загинув у борбі з печенігами при Дніпрових порогах, політична могутність Руси послабла. Політичну слабість Руси використав чеський князь Болеслав II, який у тому часі вже посідав Краківську землю. Він, уважаючи себе спадкоємцем великоморавської держави, десь тоді поширив границі свого володіння ще дальше на схід, на край хорватів, на Червенські городи та на Перемиську землю.

На підставі опису границь празького єпископства, підтверджених у 1086 р., а які наводить літописець Косма, висновуємо, що чеська держава сягала на сході по ріки Буг і Стрий [42]. Чехія перейняла тоді володіння, чи радше протекторат також і над краєм хорватів, разом із Перемиською землею, аж по ріку Стрий. На-

---

[41] Łowmiański, *Początki Polski*, s. 509-510.

[42] Исаевич, « *Грады Червенские* », с. 118-119.

віть назву « Перемишль » (немовбито тоді городові над Сяном надану) виводять звичайно від предка династії Перемишлідів « Перемисла », хоч це ім'я може бути і місцевого походження.

Залежність Червенських городів і Перемиської землі від Чехії, із-за великого віддалення, була мабуть набагато менша, аніж залежність від неї краківських вислян. Землі над Бугом і Сяном правдоподібно не входили у склад чеської держави. Їх залежність від Чехії, треба окреслити як союзно-данницьку, а не як підлеглість. Обіцянка племінних князів, зроблена чехам, давати їм воєнну поміч і платити данину, була радше викупом за право вирішувати внутрішні справи, щоб так обминути втручання сусідів: чехів і Руси, до правління місцевими справами. Можливо, що князі та вельможі Червенських городів і Перемиської землі лавіруючи, давали деякі політичні зобов'язання, одночасно Київській Русі та Чехії. Така гнучка політика забезпечувала місцевим, політичним органам правління фактичну незалежність від обох центрів [43], Києва і Праги.

Навіть така, дещо вільніша, політична залежність Перемиської землі від повністю вже тоді християнської Чехії, сприяла ще більшому проникненню її християнських впливів на країну над Сяном. Із-за вільнішої залежности столиці племені хорватів від чеської Праги, ця остання не могла однак обмежувати діяльности перемиського єпископства, яке організаційно було зв'язане з Болгарією. А саме, хоч у Празі коло 973 р. було засновано єпископство латинського обряду, яке претендувало до влади навіть на Перемиську землю — « по ріку Стрий », то однак воно знаходилося ще у початковій стадії, і як анемічне не могло протиставитися своїми впливами місцевому єпископству грецько-слов'янського обряду в Перемишлі.

Наявним доказом сприятливого становища, в якому тоді знаходилося єпископство в Перемишлі, є будівлі з каменю: ротондова церква та чотирикутний будинок, розташовані між оборонними валами перемиського городища [44]. Правдоподібно перемиська ротондова церква постала десь за чеського володіння, або може ще навіть раніше, з початком X ст. За цією останньою датою про-

---

[43] Там же, с. 120.

[44] Питанню про перемиські церкви в X-XII ст., присвячене окреме дослідження.

мовляють аналогічні до перемиської зразки ротонд у Моравії, яких фундаменти знайдено у Мікульчицях і Старім Місті.

Натомість правдоподібно за володіння Чехії (973-981) виникла сполучена з ротондою простора чотирикутна будівля — палата, тобто резиденція єпископа, де містився крилос — знаряд правління єпархією, а також і школа, в якій приймали науку кандидати на священиків.

Треба прийняти, що за чеського володіння чи протекторату над Перемиською землею сітка церков ще поширилася при дворах хорватських бояр, та можливо і чеських урядників, а майже все населення Перемиської землі в тому часі було вже охрещене.

12. - ПІД РУССЮ (ВІД 981 Р.)

Володіння чи протекторат Чехії над Перемишлем тривав тільки до 981 р., коли то руський князь Володимир Святославич Великий мирним походом приєднав його разом із Червенськими городами до Русі. Слова літописця про те, що Володимир « іде к Ляхом і зая гради їх », належить узгоджувати з фактом чеського володіння цими теренами [45]. Тому що залежність Перемишля від Чехії тривала короткий час, усього тільки вісім років, з тієї причини літописець або не знав про тамтешнє володіння чехів, або недоцінював цього факту. Тим більше, що чехи мабуть використовували військові загони « ляхів », тобто вислян і сандомирян, для своєї політичної експансії на цих теренах. Тому то літописець, не згадуючи про чехів, говорить, що Володимир зробив похід « до ляхів і зайняв їхні городи ».

Кн. Володимир В. після зайняття Перемишля правдоподібно і далі залишив місцевого князя у правлінні над плем'ям хорватів, зобов'язавши його платити щорічну данину та давати військові загони. Здається, що вимоги Києва супроти племені хорватів, стосовно їхньої залежности, а головно стосовно стягання данин, були тепер більші ніж тоді, коли вони знаходилися в залежності від Чехії. Правдоподібно хорвати власне з цього приводу проявляли своє невдоволення київським володінням, а навіть почали ворохо-

---

[45] Останнім часом ці питання критично обговорює Ислєвич, « *Грады Червенские* », с. 120-121.

битися. Можливо хорвати увійшли в стосунки з чеським князем Болеславом, намагали відірватися від Русі та знову приєднатися до Чехії. У відповідь на ворожі собі заходи, в 992 р. « іде Володимир на хорвати ». З дальших слів літописця [46]: « пришедшю єму с войны Хорватскыя », видно, що кн. Володимир воєнним походом змусив хорватів і далі визнавати над собою володіння Руси.

Від цієї пори Перемиська земля постійно залишається в складі Руси, також і в літах 1018-31, бо польський король Болеслав Хоробрий у своєму поході на Київ у 1018 р. зайняв тільки ті міста, котрі були йому по дорозі на Київ, а саме міста Белз і Червенські городи [47].

Виникає питання про становище християнських богослужень у Перемишлі після того, як у 981 р. кн. Володимир заволодів цим містом. Йдеться про те, що кн. Володимир, коли 979 р. переміг свого брата кн. Ярополка і став єдиним володарем Русі, відновив у Києві культ поганських богів. Так оповідає « Повість временних літ »: « и нача княжити Володимер в Києві єдин, и поставы кумиры на холму вні двора теремного... И жряху им, наричюща я богы » [48].

« Поставлення кумирів » при княжім дворі належить уважати як спробу кн. Володимира відновити на Русі поганську релігію та зробити її державною. Однак на це відновлення поганства треба дивитися у світлі та перспективі остаточного охрещення і кн. Володимира, і всього населення Руси в рр. 987-988. Тому відновлення Володимиром поганства в Києві належить уважати за короткочасний відрух пімсти переможця над християнами — прихильниками кн. Ярополка.

Однак згодом, кн. Володимир, рахуючись із фактом не лише численної кількости християн серед населення на Русі, але також із поширенням християнської релігії майже на всі держави, сусідні з Руссю, зачав і сам схилятися до християнства, та за словами літописця, шукати « правдивої віри ».

Через оволодіння Перемишлем кн. Володимир, як володар, станув тут безпосередньо віч-на-віч з християнською релігією, з

---

[46] Лихачев, *Повесть врем. лет,* I, с. 84.

[47] Исаевич, « *Грады Червенские* », с. 122-123.

[48] Лихачев, *Повесть,* I, с. 56; пор. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні,* I, с. 205.

церквами та богослуженнями, що відправлялися в грецько-слов'янському обряді. В Перемишлі існувало вже навіть і єпископство з доволі численним духовенством. Контакт кн. Володимира, встановлений з християнським князем хорватів, який у 981 р. став його підвладним, а далі контакт з тамтешнім християнським єпископом, правдоподібно служили Володимирові заохотою до рішення прийняти християнську віру в грецько-слов'янському обряді.

Під час заволодіння Перемишлем у 981 р., кн. Володимир, усуваючи місцеву чеську залогу й адміністрацію, правдоподібно власне тут (у Перемишлі, або може аж у Кракові) захопив у полон чешку, дочку якогось достойника, і взяв собі її за жінку, з якою мав сина Вишеслава. Вона як християнка мала напевно чималий вплив на християнське усвідомлення кн. Володимира та на прийняття ним християнства. А навіть можливо, що власне перемиський єпископ охрестив його у грецько-слов'янському обряді [49].

Дальша доля християнства в Перемишлі та в Перемиській землі в'яжеться з хрещенням кн. Володимира та офіційним введенням християнської віри на Русі в рр. 988-990. Оголосивши християнство урядовою релігією, Володимир, за словами літопису, « нача ставити по градом церкви і попи, і люди на крещеніє приводити по всім градом і селом » [50].

Зовсім природно треба прийняти, що якраз Перемиське єпископство, котре вже від декількох десятків років було досить добре зорганізоване й упорядковане, доставляло, як не до Києва, то в найближчі, сусідні околиці перших « попів » — священиків до виконування хрещення « по всім градом і селом » Руси в грецько-слов'янському обряді.

А після створення Візантією митрополії в Києві, що сталося кілька років по хрещенні Русі [51], (десь коло 996 р.), єпископ Перемишля став тепер у безпосередній залежності не від болгарсько-охридського патріярха, а від Київського митрополита.

---

[49] Питання хрещення кн. Володимира обговорює Чубатий, *там же,* с. 215-217.

[50] Лихачев, *Повесть,* I, с. 81.

[51] A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.,* Warszawa 1968, s. 15-39.

о. Михайло Ваврик, ЧСВВ

ДО ІСТОРІЇ СЛУЖЕБНИКА В УКР. КАТОЛ. ЦЕРКВІ В 2-ІЙ ПОЛОВИНІ 17-ГО СТ.

Як перейти за порядком намагання за видання богослужбових книг у Київській з'єднаній митрополії впродовж 17-го віку, яким присвячений окремий нарис у попередньому 15-му томі « Записок ЧСВВ » (ст. 111-23), то бачимо, що в них першусього видніє насущна потреба Служебника споміж найбільш необхідних церковних друків Требника, Часослова тощо, без огляду на те, що саме він являється першою літургічною публікацією молоденької українсько-білоруської Церкви з віленської печатні Л. Мамонича 1617 р. Не згадуючи того, що вже 1630 р. сама Конґреґація Пропаґанди в Римі була рішилася видати перевірені за виправленими грецькими текстами церковнослов'янські Літургії, видимо, що між вимогами для реорганізації Київської з'єднаної митрополії, яку то мала перевести намічена її візитація в 1647 р., на першому місці стоїть вимога друку архиєратикона і служебника та інших церковних книг після попередної ревізії та поправи. А коли до цього не прийшло, через вибух козацько-польської війни, то 1655 р. сам митр. А. Сєлява із своїми єпископами настирливо просив, щоб Пропаґанда видала в Римі часослов і служебник й інші літургічні книжки, і вона рішила зараз таки приступити до служебникового друку. Лише трагічною воєнною ситуацією в Польщі, залитій московською, козацькою і шведською навалою, можна пояснити, що він не появився; але як це лихоліття минуло, василіянська капітула в Вільні 1667 р., під проводом митр. Г. Колєнди, рішила приступити до друку служебників й требників, після належної їхньої ревізії та віднови друкарні при тамошньому святотроїцькому монастирі. Подібно теж наступний митр. К. Жоховський зачав у 1679 р. у Римі старання про запомогу на друк служебника, часослова, требника й інших потрібних церковних книжок та після їх невдачі

вспів принаймні видати другий після Мамоничевого Літургікон з'єднаної Церкви у Вільні 1692 р.

Різниться він від першого вже своїм назверхнім форматом, бо є подвійно більший від Мамоничевого, тому що крім трьох літургійних чинів містить ще апостоло-євангельські читання на недільний та празничний круг церковного року. А попри це неменше він замітний своїми відмінами [1] від традиційної відправи Служби Б., яку Мамоничевий Служебник подає в її архаїчній формі, що наподобляє ще первісну її рецензію в венецьких Служебниках 17-го ст. та інших домогилянських виданнях (м.і. Стрятинський Служебник 1604 р.) [2]. Все таки не можна ніяк забувати, що Літургікон Жоховського взагальному зберігає старинну традицію, з виїмком деяких практик, що завелися в літургійному житті Київської з'єднаної митрополії від якого півстоліття і не без певної селекції були тут деякою мірою злеґалізовані [3]. Тому саме так важливе є висвітлювати щораз краще той попереджаючий богослужбовий процес на підставі досі незнаних чи невивчених літургійних пам'яток обрядової спадщини Українсько-Білоруської кат. Церкви 17-о ст. та її чільніших обрядовців з їхньою малознаною творчістю й вкладом в її вікову скарбницю...

Безсумніву на тлі такого довжелезного проміжку 75-ох літ між Мамоничевим Служебником і Літургіконом Жоховського, куди більшої ніж звичайно ваги набирають рукописні церковні книги, що постали серед з'єднаних українців і білорусинів того часу. Якщоб вірити словам єп. Пахомія Войни-Оранського в його « Зеркалі » з 1645 р., то їх мало бути повно по церквах і монастирях, і то давних, попри видання Мамонича, в яких зберігається і правовірність і старина [4]. Однак ледве чи можна його слова приймати

---

[1] J. Bocian, *De modificationibus in textu slavico Liturgiae S.J. Chrysostomi apud Ruthenos subintroductis*, in : Chrysostomica, Roma, 1908, 947 ss; A. Raes, *Le Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest*: Orient. Christ. Per. 8 (1942), 1-2, 100-2.

[2] І. Рудь, *Літургія св. Івана Золотоустого в першій половині XVII ст. в часах Й.В. Рутського*, в: Унійний Зїзд у Львові (Праці Богословського Наук. Т-ва, XI-XII), Львів, 1938, 169.

[3] J. Praszko, *De Ecclesia Ruthena Catholica Sede Metropolitana vacante 1655-1665*, R. 1944 – Appendix: Vicissitudines ritus byzantino-slavici saec. XVII, p. 208-1.

[4] « Dwojakich ksiąg zażywamy, zdawna pisanych y drukowanych. Ksiegi drukowane te od nas unitów z Leona Mamonicza drukarni wyszly, w których

беззастережно, бо не лише тодішний протиунійний письменник К. Сакович [5], але й самі Пахомієві сучасники, Холмський єп. М. Терлецький і митр. Селява свідчать [6], що їхні вірні з-за браку своїх богослужбових видань купували церковні книги у православних. Все таки можна припускати, що багато з них помагали собі переписуванням потрібних богослужбових книг, якщо не могли докупитися православних видань, тому що їх наклад, як зазначує митрополит, бував невисокий [7].

Проте дуже мало таких рукописів з 17-го ст. дійшло до наших часів, тимбільше, що майже неможливо з тодішних бібліотечних інвентарів та принагідних джерельних вказівок усталити, чи дійсно та або інша рукописна книга була саме в тих часах написана. Отак, як мова про служебники, маємо у списку церковних книг Супрасльського монастиря 1645 р. поданих 9 служебників, але незнать, чи друкованих, а чи й рукописних, і щойно в реєстрі з 1668 р. зазначені три Мамоничеві і два писані служебники [8]. Знову ж в інвентарі римської прокуратури св. Сергія і Вакха 1661 р. подані два служебники, писаний і друкований [9]. І з захристії святотроїцького монастиря в Вільні єп. М. Білозор, від'їздаючи на Пинську катедру, взяв один з рукописних служебників та не віддав ніколи [10]. Якже ж іде про таку важну богослужбову книгу як архиєратикон, то навіть православні його не друкували і тому їхні ієрархи (митр. Йов Борецький, П. Могила, С. Косів, Д. Балабан та архиєп. Л. Баранович) мали свої рукописні святительські чиновники. Натомість для перших з'єднаних митрополитів М. Рагози, І. Потія тай відай і Й. Рутського і Р. Корсака служив цін-

---

y fides inviolata antiquitus wcale dotrzymana jest... A widziałżeś księgi w monasterach, cerkwiach, oprócz druku Mamoniczewskiego? Co się tycze pisanych, tych każda cerkiew pełna, tych dawne pismo jest wsparciem nauki prawej ». (*Źwierciadło albo Zasłona* – вид. С. Голубев, *Петр Могила,* II, Київ, 1898, Прилож., ст. 349).

[5] *Epanorthosis albo Perspektywa,* Kraków, 1642, 13-4 (див. Голубев, II, 336).

[6] Див. ЗЧСВВ, XV, 116-8.

[7] A. Welykyj, *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae,* I, R. 1960, N. 277, p. 190.

[8] *Археографическій Сборник документов относящихся к исторіи Северо-зап. Руси,* IX, Вильно, 1870, 205, 243.

[9] *Monumenta Ucrainae Historica,* III, R. 1966, 118.

[10] *AC,* X, 1874, 141.

ний архиєрейський требник з 16-го ст., що його цей останній привіз до Риму та залишив у прокураторській резиденції при своїй скоропостижній смерти 1640 р. [11], аж поки він біля 1789 р. не перейшов до багатої рукописної колекції кард. Ст. Борджі і згодом до Ватиканської Бібліотеки. А вже митр. Селява мав власний рукописний Освященник, залишений при смерті 1655 р. для Жировицького монастиря [12], і його наступник Г. Коленда посідав архиєратикон із служебником, написаний о. Никодимом Козіцьким, ЧСВВ († 1655), що прегарним письмом виготовив більше літургічних рукописів [13].

Проте ближче нам відомі лиш три рукописні уніятські служебники з 17-го ст., що зберігалися до першої світової війни в Публичній Бібліотеці в Вільні, з опису її багатої колекції Ф. Добрянського під Ч. 190/174 з половини того віку з Турова, Ч. 191/

---

[11] В розвідці про нього ми висловили здогад, що цей Требник був у руках Київських митрополитів М. Рагози та Іпатія Потія (ЗЧСВВ, X (1963), 3-4, 434-8). Але нічого більше не можна було вгадати, яким чином і коли саме він дістався до Риму. Бо щось подібного не можна було вичитати з інвентарів василіянської резиденції в Римі з 1656 р. (APF, *Congr. Part.* 6, 32-51) A. Welykyj, *Litterae Basilianorum*, I, R. 1979, 87, де зазначені якісь Manuscripta Metropolitae Russiae, а чи з вищезгаданого інвентаря 1661 р., що має окремий виказ річей, привезених митр. Корсаком до римської резиденції, м.і. один требник у 4-ку і другий in folio (MUH, III, 120). Навіть в цьому останному випадку годі взнати, про який требник тут мова, рукописний чи друкований, і таке інше. Аж тепер це задовільно вияснив недавно опублікований лист єп. Я. Суші до Конґреґації Пропаґанди 1683 р., в якому виразно кажеться, що цей митрополичий Требник привіз до Риму митр. Корсак і він там залишився по його смерти. Суша обстоював у своєму письмі потребу вибирання митрополита на єпископському соборі і при тому покликувався на цей пам'ятник, що має старинний чин вибору владик: «Est de hoc in libro Slavonico, in folio, Romae relicto a R.mo Korsak, Metropolitano, Trebnik vulgo dicto, seu agenda Metropolitana. Videant hunc Religiosi nostri Collegii Graeci Romae, Ruthenice seu Slavonice scientes et vertant in latinum! (A. Welykyj, *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*, III, Roma, 1974, 227).

[12] Він знаходиться в рукописному відділі Ленінградської Академії Наук (В. Срезневскій–Т. Покровскій, *Описаніе рукописнаго отдела Б-ки Ак. Н.*, I, Спб. 1910, 220) і містить тільки чини рукоположення єпископа та архимандрита.

[13] *Vitae Basilianorum XVII s. ex M.scripto mtr. L. Kiszka* (AOSBM, 1, 2-3, 287). Ф. Добрянскій, *Описаніе рукописнаго отдела Виленской Публ. Б-ки*, В. 1882, Ч. 242/162, 387, зазначує його Кормчу, написану для Жировицького монастиря.

168 і Ч. 192/234 з Супрасльського м-ря (о. С. Піліховського, ЧСВВ, сперед 1693 р.) [14], які вичерпно використав Н. Одинцов до свого цінного нарису про уніятські богослужби 17-18 ст., на підставі саме тієї збірки [15].

Тому набирає окремої ваги віднайдений у 1972 р. єп. Ч. Сіповичем, апостольським візитатором для білоруських католиків, рукописний текст архиєрейської Літургії (з латинським перекладом) з 1-ої половини 17-го ст., що його 1652 р. подарував із власноручним підписом латинський єп.-помічник Т. Скуминович з Вільна для римської резиденції св. Сергія і Вакха [16]. Наміряючи його опублікувати фототипічним виданням з належним коментарем, владика Сіпович зволив нам подати деякі важніші орієнтаційні подробиці з цього першорядного пам'ятника обрядовости Київської з'єднаної митрополії в її перших десятиліттях після Берестейської Унії. Очікуючи із самозрозумілою нетерпеливістю його заповідженого видання, ми хочемо оце на сторінках « Записок ЧСВВ » долучити проаналізований опис двох інших літургічних текстів з 2-ої половини 17-го ст., щоб насвітлити її богослужбовий процес недалеко до появи вищезгаданого Служебника митр. Жоховського 1692 р.

Перший з них находиться в дуже рідкій сьогодні книжці « Гармонія » відомого василіянського літургіста і протоархимандрита о. Пахомія Огілевича з 1671 р. і становить його вступну частину п.т. « Екфонемата » грецької Літургії, тобто польський переклад голосної партії Служби Б. для вжитку вірних латинського обряду, з найпотрібнішими вказівками її церемоній. Виданий, як бачимо, для зовсім практичної цілі, він представляє живий образ літургій-

---

[14] Він описує їх під Ч. 190-2 (ст. 299-304).

[15] *Уніатское богослуженіе в XVII и XVIII веках по рукописях Вил. Публ. Б-ки*: « Литовскія Епарх. Ведомости », 1886, Ч. 21-2,25 (ст. 197-9, 203-5, 232-3). Натомість жадних таких уніятських богослужебних рукописів не наводить А. Хойнацкій, *Западнорусская церковная унія в ея богослуженіи и обрядах*, Київ, 1871. І прямо годі зрозуміти, як він міг договоритися до того, що саме тоді латино-польська пропаґанда задурно ширила між необразованими уніятами всякі церковнослов'янські служебники, требники, бревіярі (ст. 9), коли таких не стрічається в жадних колекціях і згори щось таке можна виключити, бо такі видання, зроблені в Римі і то глаголицькою азбукою, були призначені для латинників, т.зв. глаголашів у Дальмації...

[16] Ч. С(іпович), *Рукапіс Архіерейскай Літургіі в XVII стагодзя*: « Божым Шляхам », 1972, Ч. 4, 11-2.

ної відправи у з'єднаних церквах того часу на Білорусі. Натомість другий це зовсім анонімовий рукописний служебник з лекціонарем, як Літургіконом Жоховського, з латинським перекладом всіх його складових партій, із збірки вищезгаданого кард. Ст. Борджі у Ватиканській Бібліотеці, що, на нашу думку, найправдоподібніше походить з 1690-тих рр. і представляє один з евентуальних його еляборатів у злуці з підготівкою до друку Служебника 1692 р.

1. - « Екфонемата » грецької Літургії та « Гармонія » її з римською міссою о. Пахомія Огілєвича, ЧСВВ (1671 р.)

Вже з самого наголовку видно, що йдеться тут про поважну публікацію, де в одну цілість получені два тематично пов'язані еляборати, написану цим визначним автором 1671 р. і видану в святотроїцькій василіянській друкарні у Вільні, з якої рік скорше вийшов знаний тільки з титулу Полустав, що не дійшов до наших часів [17].

Як відомо, ім'я Огілевича записане в історії Василіянського Чина нестертими буквами, так завдяки виокій богословській ерудиції та чернечій святості, як і письменницьким талантом й пильним трудом та провідною ролею в його заряді впродовж довгих десятиліть [18]. Родом з Мінська, прийшов він на світ 12.6.1624 в родині міського лавника Григора і Реґіни Маслянчанської та вже в ранніх літах вступив до Чина, так що аж два роки провів у битенським новіціяті, щоб могти зложити монашу професію. Нижчу школу перейшов Пахомій у Новгородку і відтак учився реторики в Холмі, під проводом молодого Якова Суші, визначаючися бистрим умом і пильністю в науці та присвічуючи іншим своєю глибокою побожністю. Вслід за тим був 1645 р. висланий до Риму як диякон та відбув філософічно-богословські студії в Грецькій Колеґії св. Атанасія, завершивши їх докторатом у 1652 р. [19].

---

[17] ЗЧСВВ, XV, 119-21.

[18] Cf. *Vitae Basilianorum XVII* s., p. 354: Ven. Pachomius Ohilewicz (AOSBM, III, 3-4 (1930), 510-1). D. Zankiewicz, OSBM, *Katafalk Zakonny*, k. 10: Pachomiusz Ohilewicz Protokonsultor (AOSBM, XIV (1973), 1-4, 87-8); M. Wojnar, *De Protoarchimandrita Basilianorum*, R. 1958, 264-7; Praszko, 34 et passim.

[19] Arch. Coll. Gr. 14, *Catalogo degli Alunni 1624-1730*, f. 18v-19. Cf. D. Blazejowskyj, *Ukrainian a. Bielorussian Students at the Pont. Greek College 1576-1976* (AOSBM, XVI (1979), 1-4.

З поворотом до краю навчав Огілевич спершу в новоотвореній духовній семінарії в Мінську і відтак реторики в Новгородку та був проповідником у святотроїцькому монастирі в Вільні і навіть побував у Супраслі й Битені, поки не став намісником найбільшого тодішнього монастиря в Жировицях. Скоро він позискав собі прихильність старенького митр. А. Селяви († 1655) і в своїм Чині так, що вже на капітулі 1656 р. був вибраний генеральним конзультором. У слід за тим капітула 1659 р. доручила йому місію до Риму в обороні Чина та з'єднаної Церкви, загрожених московською окупацією на Білорусі й Литві та виставлених на повну ліквідацію в Гадяцькій умові 1658 р. Та заки до цього могло прийти через заогнену боротьбу Полоцького архиєп. Г. Колєнди проти Василіян, був Огілевич вибраний на генерального вікарія Чина на Жировицькій капітулі 1661 р. до помочі для нового протоархимандрита єп. Суші і ніс головний тягар прямо трагічної зовнішної і внутрішної ситуації, з повною мужністю та посвятою так, що щойно в літі 1662 р. зміг удатися до Вічного Міста.

Там пробув він понад два роки серед бідних обставин римської резиденції та всяких недостатків. Після повороту домів та наладнання церковних відносин, був Огілевич 1665 р. знову вибраний генеральним вікарієм при новім протоархимандриті митр. Колєнді та наново потверджений на цьому уряді на капітулі в Бересті 1667 р. і відтак у Новгородку 1671 р. Вкінці на капітулі 1675 р. став він вибраний першим протоархимандритом із звичайних монахів, від часу митр. Й. Рутського, а не з ієрархів, як було до того часу. Зложивши 1679 р. цей найвищий уряд, остався о. Пахомій протоконзультором Чина аж до своєї боговгодної смерти перед 1690 р. у Жировицях і залишив заслужене ім'я Божого Слуги не в самих лише василіянських анналах, але навіть у неприхильних для Чина тогочасних записках відомого Петра Камінського, без жадного ущербу [20].

Не стали у цьому на заваді його латинізаційні обрядові погляди, що відбігали від строгого консерватизму єп. Суші [21] так, що Огілевич побіч нього був найбільше признаним літургічним авторитетом у з'єднаній Церкві 2-ої половини 17-го ст. Вже на віленській капітулі 1667 р. обом їм була доручена, у зв'язку з на-

---

[20] В. Щурат, *В обороні Потієвої Унії*, Львів, 1929, 16 нн.

[21] Про це обширно пише Прашко, 257 нн. Див. ще нашу відмітку 26.

міченим церковним собором, виправа служебника й требника, які мали бути йому предложені до затвердження [22]. І знову наступна капітула 1671 р., на пропозицію митр. Колєнди, Огілевичеві була поручила загалом цензуру всіх друків у новообладнаній святотроїцькій печатні у Вільні [23]. Згодом він був учасником унійного з'їзду з'єднаної та православної ієрархії в Люблині (т.зв. Коллькоквіюм Люблинське) 1680 р. під проводом митр. К. Жоховського [24] і незабаром на конференції з'єднаних єпископів та провідних василіян, під проводом папського нунція Опіція Паллявічіні, в Варшаві 25.3.1683 Огілевич був вибраний до комісії, що мала займитися приготуванням до друку служебника, требника й часослова [25].

Вже ці його обрядові заінтересування та м.і. теж переписка з боляндистами у справі « руських » Святих у 1671 р. [26] заставили нас перед літами запізнатися з названою у вступі його літургічною працею, завдяки братній услузі о. Йосафата Романика, ЧСВВ, в Варшаві, який постарався про її фотокопію з тамошної Народової Бібліотеки. Насправді вона складається, як ми натякнули, з двох трактатів, об'єднаних одним довжелезним наголовком у тодішному барокковому стилі:

« Ecphonemata Liturgiey Greckiey, to jest: To co przy Liturgiey Kapłan y (Dyakon) y Chór wgłos tylko śpiewają: ze Mszey S. Bazylego Wielkiego y S. Jana Chryzostoma wyjęte: y językiem Słowieńskim y Charakterem Polskim z nowym Wykładem na język Polski na przeciwnych Painach położonym: do tego z Sumą Rubryk teyże Liturgiey

---

[22] *Capitulorum Volumen Polonicum* – AC, XII (1900), 96; Praszko, 264-5.

[23] AC, XII, 104.

[24] C. Zochowski, *Colloquium Lubelskie*, Leopoli, 1680, 5-7, у М. Кояловича, *Литовская Церковная Унія*, II, Спб. 1861, 423.

[25] Praszko, 275-6; A. Welykyj, *Epistulae Metropolitarum Kioviensium Catholicorum*, III, R. 1958, 75.

[26] Інформацію Огілевича з 1671 р., що він мав у руках протилатинське писання Теодосія Печерського з бібліотеки кн. К. Острожського, наводить відомий болляндист Д. Папеброк (Papebrochius) у вступі (ст. III) і відтак у коментарі (ст. XXVII) до т.зв. *Ephemerides Moschoviticae*: Acta Sanctorum Maji, I (1968). Ширше про це пише о. І. Кульчинський, *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, Paris^{5}, 1859, 19. Натомість єп. Суша, пише Занкевич, поручав почитати св. Антонія і Теодосія Печерських, бо вони жили ще за церковної єдности на Руси (*Elogium J. Susza*: AOSBM, III (1971), 1-4, 241.

sporządzone y do Druku pǫdane – Tudziesz Harmonia albo Krótkie Pogodzenie Różnic w Obrzędach między Mszą S. Rzymską a Liturgią Grecką z obiaśnieniem Obrzędów y Dołożeniem Sposobu Nabożnego a pożytecznego Słuchania Mszy S. tak Rzymskiey iako Greckiey napisane y do Druku podane ». (вел. 8 , 182 ст. непаґінованих) [27].

Після титулу йде присвята цього діла для Олександра Полубінського, маршалка Вел. Князівства Литовського (ст. 2-8) та звернення до читачів, так католиків як і нез'єдинених (9-14) [28] і коротка відмітка про постання самої книжки (15-6). У слід за тим на 46 ст. (17-63) дає Огілевич транскрибований латинкою церковний текст голосних партій літургії І. Золотоустого на сторінках зліва, а з-права їхній польський переклад, з відносними літургічними рубриками, що вложені на всю ширину обох сторінок, на своїх місцях, між обома текстами. Безпосередно по « Екфонематах » слідує « Гармонія », майже тричі більша, що має 114 ст. (64-178) та складається з 6 розділів: 1) Поділ і частини літургії, 2) Пояснення кожної з них, 3) Різниці між латинською та грецькою Службою Б., 4) Причини їх зрізничкування і 5) Велич св. літургійної відправи, та 6) Спосіб побожної застанови над поодинокими її чинностями.

Вже з цього коротенького змісту « Гармонії » можна вичути, що то твір дійсно ориґінальний, а з його лектури переконуємося, що її автор був добре обізнаний з патристичною та літургічною літературою і мав під рукою не лише Ґоара, Аркудія, Алляція, але навіть грецькі й церковнослов'янські рукописні тексти, а то й писання київських схолястів (П. Могили, Й. Ґалятовського тощо) і московський Служебник... Тому однак, що Огілевич писав для читачів латинського обряду, він, більше ніж може й було треба, розводиться над церемоніями римської місси як над грецькими обрядами, бо цьому мав зарадити вже поданий на вступі переклад голосних партій нашої літургії та її поодиноких рубрик.

В цьому ділі — пише він у вступному слові — його вже були

---

[27] K. Estreicher, *Bibliografia Polska XV-XVIII w.*, 28,(Kraków, 1910). 301-2.

[28] Тут Огілевич висловлює гарно своє ставлення до православних: « Я радби в цукор перемінитися, щоб міг якимбудь способом розпустити жовч, яку бідна Русь виссала з греків, і здичілі душі погладити, та радби своєю кровю це доказати »...

випередили Битенські василіяни, що 1652 р. видали польський переклад літургії св. Івана Золотоустого для вжитку вірних латинського обряду, які приходили до руських церков, головно там, де не було близько латинських костелів. Була то маленька і невибаглива книжечка, затитулована з грецька « Герменія » (Виклад) [29], без належних рубрик і тільки з самим текстом голосних літургійних молінь, невиправлених за грецьким ориґіналом, та й уже давно розійшлася. Тому на прохання вищезгаданого маршалка Полубінського, що був готовий оплатити новий друк, Огілевич узявся до тієї праці, хоч був занятий іншим ділом, над яким уже довший час трудився [30]. Для того йому це завдання виглядало за нагле, але відразу слід сказати, що він з ним справився задовільно. Бо в першій мірі доконав правильної транскрипції церковнослов'янського тексту так, що його « Екфонемата » є цінним пам'ятником колишньої власної, ще не змосковщеної вимови на Білорусі, що зберіглася ще лише в теперішній Укр. Кат. Церкві [31]. При тому він виправив його, де було треба [32], за грецьким текстом і додав потрібні рубрики для кращого слідкування за відправою Служби Б. та ще подав належні пояснення в долученій « Гармонії ». Не дивно, отже, що ще за свого життя дочекався Огілевич другого видання своїх « Екфонематів » у Кракові 1685 р.[33] А враз

---

[29] Естрейхер такої публікації не знайшов, тільки навів про неї оці дані з Огілевичевого вступу до « Екфонематів ».

[30] Занкевич згадує ще його « Xięgę Jedność S., nad ktorą długi czas pracował, z Nowogrodka i z Dermania xiągi zwożąc, sądy Boże, czemu iemu iey skączył y na świat nie wydał, i o Cudach Nayśw. Panny Zyrowickiey » (AOSBM, XIV, 88).

[31] І. Огієнко, *Українська літературна мова XVI ст.* і *Український Хрехівський Апостол,* І, Варшава, 1920, 233, 234 наводить деякі церковні слова в польській транслітерації з « Екфонематів » почаївського видання 1784 р., так що незнати, чи то якийсь невідомий друк чи помилена дата Огілевичевої книжки.

[32] Н.пр. він уживає форми « Єдинородний Сине і Слово Божіє » (замість: Слове Божій), але ще зберігає в Вірую: « І в Духа Святаго Господа і животворящаго »...

[33] Естрейхер, 302. Але подає ще третє видання (за Йохером) в Почаєві 1708 р., коли там іще друкарні не було... Та й І. Франко, *Азбучна війна в Галичині 1859 р.*: « Записки Н. Т-ва Шевченка », т. 144, 89-90 цитує якісь « Екфонемата » в Почаєві 1800, 1817 р., хоч з 19-го ст. відомий лиш передрук Огілевичевих « Екфонематів » у Перемишлі 1842 р. (І. Левицкій, *Галицко-руская библіографія XIX ст.*, І, Львів, 1888, Ч. 246, ст. 21).

з « Гармонією » його твір становить цінне джерело для досліду обрядового процесу в з'єднаній Київській митрополії 2-ої половини 17-го ст.

Що правда, в Огілевичевих « Екфонематах » маємо тільки ті частини Літургії, що голосно співалися чи виголошувалися: виголоси, єктенії й строфи, і ніодної молитви, що проказується потихо, та подані лаконічно рубрики. Тому годі відразу збагнути, за яким служебником він тут ішов: чи за Мамоничевим, як згори можна сподіватися, а чи за Могилянським, що тоді був загально вживаний у православних українців та білорусинів. Відомо пречінь, що саме перед виданням Огілевичевих « Екфонематів » василіянська капітула у Вільні 1667 р., під проводом митр. Колєнди, приняла на своїй 4-ій сесії рішення, щоб відправляти Літургію і зокрема освячувати чашу за Мамоничевим текстом: « Се єст кров моя », а не: « Сія єст... », як стояло в Могилянськім Служебнику. І в тому сенсі дещо перед тим було доручено єп. Суші та Огілевичеві виправити служебник й требник для наміченого загального собору з'єднаної Церкви [34]. Тому саме собою насувається, що Огілевич більш ніж хто будь інший вважався зв'язаний цим рішенням, як генеральний вікарій Чина і як вибраний літургічний ревізор... Та відразу паде в вічі, що в « Екфонематах » формулка освячення вина йде не за Мамоничевим текстом, а звучить: « si est krow moja », як було ще в київському Служебнику 1629 р. (ст. 59).

Після такого замітного спостереження слід тим уважніше переходити поодинокі формулки та рубрики Огілевичевої Служби Б., наскільки вони йдуть за Мамоничевим або за Могилянським Служебником, а чи не є часом відмінні від одного і другого. І як на те, вже в коротенькій вступній рубриці про проскомидію, Огілевич каже, що сам священик вливає до чаші вино і воду, в противенстві до всіх служебників 17-го ст., які поручають це робити дияконові [35]. Подібно теж на початку його Служби Б. священик цілує престіл і дає дияконові цілувати хрест, у відміну від Мамоничевого й Могилянського тексту, що кажуть священикові цілувати євангеліє, а дияконові престіл [36]. Знову ж у мирній єктенії та далі

---

[34] АС, XII, 96-7; Прашко, 264-5.

[35] Рудь, *Літургія*, 175.

[36] Рудь, 179 того не згадує.

в Літургії Огілевич поминає Великого Господара (Литовського) замість короля в Мамоничевім та Могилянськім Служебнику, але самі прохання подає в Могилянській редакції (О єже пособити, О благорастворенії... О єже ізбавитися...). Так само він ставить антифонні молитви перед виголосами як у Могилянському Служебнику 1639 р., а не після них, як було в Мамоничевому та київському з 1629 р.[37] Теж мольба Трисвятого в нього перед виголосом « Яко свят »..., який священик проказує до кінця, у відміну від усіх служебників, що кажуть йому це робити до: « нині і присно », бо тут диякон виголошував: « Господи, спаси благочестивия і услиши ни, і во віки віков »[38]. Неменше замітне в Огілевича, що перед читанням євангелія диякон просить голосно священика: « Благослови Владико... » і священик таксамо голосно каже: « Бог молитвами », хоч усі служебники приписували робити цей діялог тихо — з одиноким виїмком Могилянського з 1629 р. і то лиш на Літургії св. Василія В. (ст. 132-3). Тобто тут проявилася втерта практика по з'єднаних церквах робити його голосно, що відтак закріпилося настало в Служебнику митр. Жоховського 1692 р. і в пізніших виданнях з'єднаної Церкви (див. далі).

В дальшому тексті Огілевича бачимо після сугубої єктенії ще додану другу за покійних, яка в Мамоничевому Служебнику не фіґурує, хоч була тут уже в віленському з 1583 р.[39] Отже він у тому пішов хіба що за Могилянськими Служебниками, але від себе докинув до неї ще зазив: « Во блаженное успеніе і во вічний покой преставльшемуся рабу Божію нині поминаємому вічная память ». Більше нас застановляє, що на великому вході нема ще в Огілевича поминання Римського Архиєрея і — що більше — немає цього теж у « Во первих... ». Насправді ще 1626 р. перший римський прокуратор о. М. Новак інформував Конґреґацію Пропаґанди: « In nostris Missalibus... ponimus nomen Pontificis in duobus locis Missae, quod diaconus alta voce decantat, et Metropolita dum celebrat, ad differentiam Schismaticorum, qui pro Patriarchis Schismaticis Deum orant, et ut nomen Pontificis hactenus apud Ruthenos peregrinum et odiosum fiat commune et amabile ».[40]

---

[37] Ст. 180.
[38] Ст. 181-2.
[39] Ст. 187.
[40] Arch. Prop.F., *Scritt. rif. Congr. Gen. MPR. 337*, f. 386. Cf. Praszko, 248.

Годі сказати, наскільки ця інформація, досить неспрецизована, відповідала фактичному станові, бо згодом відомий К. Сакович, у своїй Перспективі 1642 р., згадував тільки митрополиче поминання папи і знову Холмський єп. Суша на Жировицькій капітулі 1661 р. повторив те саме та поручив василіянам поминати Римського Архиєрея на тих місцях в Літургії та інших відправах, де було приписано згадувати місцевого ієрарха [41]. І це — читаємо в капітульнім протоколі — всі радо зачали робити таки на другий день та не сумніваємося, що так зробив теж Огілевич, вибраний тоді на генерального вікарія Чина. Але надиво бачимо, що в « Екфонематах » він обмежується тільки до поминання папи при кінці Служби Б., в загальному многолітствії: « Многа літа Святійшему Архієрею Вселенскому, Господару нашему Великому Королю. Спаси Господи, Преосвященнаго Архієпископа нашего і весь чин священическій, іноческій, всіх отец і братію нашу і вся православния христіяни ». Незнати, чи взяв він це з вищезгаданої « Герменії », бо надармо ми шукали на це якогось вияснення в « Гармонії ». Але так чи інакше, така — можна сказати — прикінцева згадка Римського Архиєрея в його Службі Б. вказує хіба що на пливкий стан папського поминання в тодішній практиці по з'єднаних церквах, бо лише єп. Суша виразно каже про себе у вищезгаданій рекомендації для Жировицької капітули, що вже запровадив його у своїй єпархії, і ледве чи василіянська практика могла загально принятися по інших єпархіях, без загального церковного собору. І як на те з вищенаведених Служебників ВПБ-ки 190-1 перший з половини 17-го ст. вже дає поминання папи на великому вході та « Во первих », а другий — зовсім того не згадує [42] та, як побачимо, навіть далеко пізніші літургійні чини містять його не на тих самих місцях Служби Б. чи інших відправ... Натомість Огілевич уже має « Вірую » із словами « і Сина », хоча в тому випадку Суша був проти цього додатку, з огляду на нез'єдинених; бо це вже загально практикувалося тоді в з'єднаній Церкві, як стверджує о. Пахомій у виясненні до Пропаґанди 1663-4 р.[43] та на вступі до « Екфонематів » на адресу православних [44].

---

[41] АС, XII, 72; Прашко, 258.

[42] Одинцов, 203, 204. Тому на нашу думку Боцян, 936 і за ним Рудь, 186 за аподиктично твердять, що від Жировицької капітули 1661 р. загально принялося поминати папу на великім вході та в анафорі « Во первих ».

[43] Прашко, 262; Рудь, 192-3.

[44] Вже на Віленській капітулі 1667 р., під проводом митр. Колєнди, не

У слід за тим, він уже дає Могилянську формулку « Милость мира, жертву хваленія », замість архаїчної Мамоничевої « Милость, мир, жертва хваленія », а в « Свят, свят... » затримує ще слова « слави єго » за служебниками 17-о ст. замість « слави твоєя » в грецьких виданнях. Натомість нема в нього згадки теплоти, що вже не згадується в Служебнику ВПБ-ки 190 [45], ні губки [46], тільки приписується священикові, щоб сам стирав пальцями освячені частички до чаші. Далі — після причастя вірних — Огілевич за загальним приписом служебників свого віку каже, що священик на « Спаси Боже » благословить людей (тобто рукою) [47], але як у вищезгаданій архиєрейській Літургії єп. Сіповича (див. вище) поручає тут співати тропар: « Видіхом світ істинний », що був заведений у московських служебниках від 1655 р.[48] відай було це вже тоді в практиці по з'єднаних Церквах, бо у православних служебниках цього загалом не було, та появилося в Служебнику митр. Жоховського і в наступних виданнях з'єднаної Церкви.

У слід за тим священик уже сам споживає св. дари, таки при престолі, за звичаєм, що по всій правдоподібності вже тоді загально прийнявся [49] і згодом перейшов до Служебника 1692 р. В Огілевича теж перший раз бачимо молитву подяки за причастя « Благодарим тя », на її властивому місці, тобто в часі єктенії « Прості приємше », у відміну від Мамоничевого Служебника й інших того віку, що її дають відразу по священичому причасті [50], і хіба під його впливом теж у Літургіконі Жоховського. Цікаво теж, що його заамвонна молитва — єдина довша з повним текстом в « Екфонематах » — відхилюється і від Мамоничевого і Могилянського тексту, бо починається словами: « Благословяй благословящая » (благословящих — Мам., благословящыя — Мог.) та при кінці

чекаючи собору, було рішено по всіх єпархіях проказувати Вірую з « і Сина » (AC, XII, 99) і сам митрополит доносить до Пропаґанди 1670 р., що в нововиданому Полуставі цей додаток зроблений (Welykyj, *Epistolae Metr.* II, R. 1956, 293).

[45] Одинцов, 204.

[46] Проти губки драстично застерігається Жоховський, *Colloquium Lub.*, 28.

[47] Рудь, 199.

[48] А. Дмитріевскій, *О стихире « Видехом » в текстах литургіи св. І. Златоустаго и св. Василія Вел.*: « Руководство для сельских пастырей, 27, 1886, Ч. 10, 265-78.

[49] Прашко, 267-8.

[50] Рудь, 198.

опускає « поклоненіє », що є в обох служебниках. І так само кінцеве благословення в нього відмінне від одного й другого тексту: « Благословеніє Господне на всіх (нема в них) вас всегда » (з пропуском: того благодатію – Мог.)[51].

На жаль до цих наших спостережень з перегляду Огілевичевих « Екфонематів » не вспіли ми знайти ще щось замітне в його « Гармонії », крім того, що за його словами (на ст. 136 непаг.) з'єднані священики вже не « напувають » освячених ангців освяченим вином (для хворих) та що більш освічені православні стидаються це робити і потім висушувати їх на розпаленій цеглі чи твердити, що неосвячене вино в чаші на Літургії Напередосвячених Дарів освячується через змішання із св. агнцем[52]. Та вже з того, що ми з його скороченого літургійного тексту навели, бачимо, що Огілевич не тримався стисло Мамоничевого формуляра, як поручала василіянська капітула в Вільні 1667 р. і згодом конференція з'єднаної ієрархії в Варшаві з 1683 р., де він був вибраний до комісії для приготування до друку служебника, требника та часослова. А натомість з його формулки освячення недвозначно виходить, що Могилянська рецензія служебника здобувала собі тут і там прихильність...

І як на те, на цю якраз справу кидає дещо більше світла один досі ще недосліджений рукописний Служебник, на нашу думку, саме з того переходового часу перед виданням Літургікона 1692 р.

2. - Рукописний Служебник Борджянської церковнослов'янської колекції, Ч. 13-14 Ват. Бібліотеки, з кінця (?) 17-го ст.

Після деякого пожвавлення літургічних публікацій з'єднаної Церкви на початку 1670-их рр., що зазначилося, як ми бачили,

---

[51] І. Рудь, 200. Проте і в Могилянській Літургії Напередосвячених Дарів 1629 р. стоїть ця Огілевичева формула благословення (« на всіх вас, того благодатію », ст. 277).

[52] Ми з розмислом підкреслюємо цю мову Огілевича, тому що Прашко, 290-1 і А. Raes, *La Communion au Calice dans l'Office byzantin des Présanctifiés*: OCP, 20, 1954, 169-73 говорять тільки про становище П. Могили. При тій нагоді сміємо заявити, що « Гармонія » заслугувала б окремої студії з-за багатої своєї тематики, а кінцева її партія подає гарний спосіб слухання Служби Б. (від ст. 150), що робить честь о. Пахомієві і ще тепер може, у відповідній перерібці, служити побожним душам до глибшого розуміння Служби Б.

виданням Віленського Полуставу 1670 р. та « Гармонії » П. Огілевича, треба було чекати добрих 20 літ на появу нового богослужбового друку — Служебника митр. К. Жоховського в 1692 р., дарма що василіянська капітула 1671 р. поручила продовжати те діло в новообладнаній святотроїцькій друкарні в Вільні. Насправді, вже в 1679 р. зачав Жоховський з іншими ієрархами старатися про видання літургічних книг, що їх брак так дуже відчувався, та про фінансову допомогу Апостольської Столиці і притягнув до цієї справи нового варшавського нунція, Опіція Паллявічіна (1680-8). І він відразу собі взяв цю справу до серця й старався поперти її в Римі різними наворотами, а коли з того нічого не вийшло, відбув з митрополитом та єпископами і представниками Василіянського Чина окрему конференцію в Варшаві, 25.3.1683. На ній запало рішення улаштувати друкарню для видання служебника, требника і часослова, які мала приготовити за Мамоничевими текстами літургічна комісія, зложена з Жоховського та єпископів Я. Суші, М. Білозора і Лева Заленського та василіян Огілевича і Самуїла Піліховського й відомого унійного діяча, єзуїта Т. Рутки [53].

А втім вистарчить тільки кинути оком на Служебник Жоховського, щоб ствердити його відміну від Мамоничевого 1617 р. під зглядом укладу й тексту, так що можна говорити про понехання первісного рішення з 1683 р. На жаль ця справа залишається досі невиясnена, бо поза одним другим документом, що кидає деяке світло на роботу митрополита, нема змоги виявнити властивий процес такої переміни першого проєкту його Служебника. Тому ми вважаємо не без користи звернути увагу на один рукописний служебник з Ватиканської Бібліотеки, що видається нам з ним пов'язаний.

Ще вчасі наших дослідів над церковнослов'янськими рукописами Ватиканської книгозбірні на початку 1940-их рр. натрапили ми в великій рукописній колекції кард. Ст. Борджі († 1804) на цінний Требник Київських митрополитів з 16-17-го ст. (Museo Borgiano Propaganda Fide Illirico 15) і новіший від нього рукописний двотомник (Ill. 13-14), що має на заголовній картці інтересний титул: « Служебник Россійскій со тлумаченіем латинским sive Missale Ruthenum cum versione Latina ». І дійсно містить він

[53] Див. відм. 25.

тексти трьох літургій та вибір апостольських і євангельських перікопів на неділі й свята цілого року, з латинським повним перекладом — у двох колюмнах. У короткому конспекті його змісту, який по латині подав на початку першого і другого тому італійський славіст Ulisse de Nunzio, стоїть тут і там зазначено: saeculo XVIII, in Polonia in monasterio Basiliano manuscriptum.. По всій правдоподібності він тільки повторив натяк, що його свого часу зробив І. Кукулєвіць в побіжному виказі церковнослов'янських рукописів Конґреґації Пропаґанди, яка успадкувала Борджянську колекцію, що цей Служебник походить з 18-го ст.[54] Так теж він згадується і в нашій розправі про вищезгаданий митрополичий [55] Требник і в найновішому інвентарі церковнослов'янських рукописів Ват. Б-ки М. Япундзіця [56].

Але коли нам прийшлося ближче познайомитися з цим двотомником, то відразу нас насторожило проти такого датування вже то одне, що свято св. священомуч. Йосафата в ньому стоїть під днем 2.11.ст.ст. і то так у церковному календарі на початку 1-го тому і при літургійних читаннях апостола та євангелія у 2-му томі. Бо ця дата відповідає роковому дневі його смерти 12.11. в 17-му ст., коли різниця між юліянським і григоріянським календарем виносила 10 днів, але вже не підходила до 18-го віку, коли вона зросла на 11 днів. Ще й тому промовляє вона проти ставлення цього Служебника на 18-е ст., що ще 1679 р. митр. Жоховський вистарався в Римі перенесення свята св. Йосафата на 16.9. ст.ст. та цю саме дату ввів він у свій Служебник, так що відтоді вона завживалася в церковних книгах з'єднаної Церкви аж до Львівського Собору 1891 р.[57] Вкінці, тропар і кондак в Служебнику Борджянським для св. Йосафата є ще «з общини» для священомученика (И нравом(ъ) — Во їєреехъ — к. 172 первісної паґінації), а в Жоховського вже є власний тропар-кондак (к. 136) і так далі в наступному столітті...

У слід за тим дальші обсліди Борджянського Служебника навели нас на думку, що тут маємо одну з перших компіляцій ве-

---

[54] J. Kukuljević-Sakcinski, *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*: «Arhiv za povjestnicu jugoslavensku», Knjiga IV, Zagreb, 1867, 375.

[55] ЗЧСВВ, X (1963), 3-4, 393.

[56] M. Japundzić, *I codici slavi della Biblioteca Vaticana*: «Ricerche Slavistiche», XI (1968-9), 107.

[57] M. Wawryk, *Festum S. Josaphat*: AOSBM, XII, 1967: 1-4, 174 s.

ликого служебника, як у виданні Жоховського, уложену для урядової цілі, коли зважити, що всі його тексти мають побіч точний латинський переклад. І вже з цього згляду він заслугує на увагу, бо чогось такого не представляють вищезгадані рукописні служебники Віленської Публ. Б-ки 190-2. Складається він із двох поважних фоліянтів у 4-ку (мм 315-215), позначених на хребтах старою сіґлею L-VII-12-13 (за приміщенням у первісному Борджянському Музею) і теперішною Borgia Illirico 13-14 в Вт. Б-ці, та нараховує разом 390 кк. з тугого бомбицинного паперу з поздовжними лініями, який подекуди має невиразну філіґрань коня в колі [58].

Оба вони мають від недавна паґінацію, позначену нумератором: перший том — по двох вступних білих картках, почавши від титульної картки до 171-ої, а другий — по 4-ох порожних, від 1-ої записаної до 153-ої включно, бо решта незаписаних 60 карток її не потребує. Насправді вона й для нас не виглядає потрібна, хіба що для орієнтації в початковій секції 1-го тому, яка по згаданій титульній картці має кк. 2-27 зовсім чисті та календар 12-ох місяців на кк. 28-33 і ще дві кк. 34-5, приготовані до писання (з відповідними обрамівками на кожній сторінці). Бо щойно на її 36-ій картці маємо початок служебникового тексту з первісною паґінацією, поробленою самим писарем. Вона йде до к. 132-ої і далі продовжується в 2-ім томі від к. 133 до 285-ої, де й кінчиться писаний текст на лицевій сторінці. З того виходить ясно, що весь цей текст був аж при оправі розділений на два томи з додатком вищезгаданої першої партії на початку і 4-ох чистих карток при кінці 1-го і знову 4-ох других на початку 2-го тому та 60-ох інших при його кінці. Видно, що ці вільні картки перед і по-служебниковім тексті мали ще бути записані, але ця робота спинилася на вищезгаданому календарі, що і так залишився без паґінації. Тому ми будемо в дальшому нашому викладі покликуватися на цю стару паґінацію, без уваги на теперішний поділ первісного еляборату на два томи.

Переходячи до його подрібного опису, хочемо першусього зазначити, що титульна картка Борджянського Служебника вигля-

---

[58] C.M. Briquet – A. Stevensen, *Les Filigranes*, Amsterdam, I, 1968, p. 230, III, N. 3574; E. Headwood, *Watermarks mainly of the 17th a. 18th centuries*, Hilversum, 1950, pl. 359-280, з р. 1699. В українських описах філіґранів Каманіна-Витвицької та Мацюка такої філіґрані не знаходимо...

дає вложена аж при оправі і є його одинокою прикрасою: представляє портик, в якому вписаний гарною антиквою наголовок, що його ми вище навели, в ренесансовому обрамованні двох бічних пілястрів на високому стилобаті з карнизами, перекритими випнутим фронтоном з вогненним стовпом у центрі, з дописаними довкруги нього словами: « Talis est Basilius Magnus », який підтримують два нахилені до себе ангели. В долішному правому кутку маємо зазначку рисівника СС , але вона нам нічого не каже, так що лише з наведеної дописки на вогненному стовпі можемо вносити про василіянське походження цього орнаменту і в слід за тим — самого рукопису. На жаль, у ньому залишені вільні місця на картках, де мали бути подібним способом орнаментовані заголовки св. літургій та інших текстів. До того слід завважити, що сам титул « Служебникъ Россійскій » зроблений у значінні « руського », як недвозначно виходить з його латинського перекладу « Missale Ruthenum » у стилі київських схолястів 17-го ст. та митр. К. Жоховського, який на початку свого Служебника 1692 р. помістив вступне слово до « россійского читателя » і підписався митрополитом Київським, Галицьким і « всея Россіи ».

Як іде про календар 12-ох місяців, що до речі не має титулу (« соборник » чи « місяцеслов »), почуваємося заскочені, що він зачинається січнем, а не вереснем, як водиться в церковних книгах. Тому однак, що від 1-го січня теж зачинаються в другій частині рукопису апостоли-євангелія на нерухомі свята (к. 139) та празничні « отпусти » (к. 284), добачуємо в цім певну тенденцію і то в розріз із Служебником Жоховського, що у своєму календарі церковного року та в апостольсько-євангельських перікопах тримається візантійського стилю. Проте такий виїмок ми вже стрічали в вищезгаданому Требнику київських митрополитів 16-го в.[59] і не виключаємо можливости, що він міг своїм авторитетом й стариною вплинути теж на писаря Борджянського Служебника, бо письмо календаря зраджує ту саму руку. Він міг про це знати з автопсії, якщо сам був у Римі, чи перечувати про це від інших, які цей монументальний літургічний пам'ятник бачили в римській прокураторській резиденції, де він переховувався по смерти митр. Р. Корсака 1640 р. (див. вище).

Приступаючи отак до опису властивого корпусу Борджян-

---

[59] ЗЧСВВ, X, 425, 400.

ського рукопису, бачимо в ньому одну з найперших спроб великого служебника, який утривалив друком митр. Жоховський своїм виданням 1692 р. в українсько-білоруській Церкві до наших часів. На самому початку стоїть у ньому « Устав бденія » (к. 1-21 об) та « Чинъ утр(е)ни » (22-54 об), відтак йде Проскомидія (без титулу, 55-76 об), Літургія св. І. Золотоустого (б.т. 77-119), св. Василія Вел. (б.т. 119 об-132 об) і Напередосвячених Дарів (б.т. 133-8 об), потім Апостоли-Євангелія на нерухомі свята (б.т. 139-82) та неділі й рухомі свята (б.т. 182 об-257 об), вкінці Тропарі воскресні (257 об-63) й тріодні від Неділі Митаря-Фарисея до празника « Тіла Господнього » (263-70) та Апостоли-Євангелія « общі » й на всякі потреби (271-84) та відпусти (284 об). Всю ту роботу виконав один писар вправною рукою високим й старанним уставом без поправок чи додатків, атраментом чорним і червоним у наголовках, рубриках і заголовних буквах, так у церковних як і латинських текстах, і закінчив їх словами: « Слава Богу – Laus Deo » (к. 285).

Хоч після того ще три наступні сторінки приготовані до дальшого писання відповідними обрамівками та поділом на дві колюмни, то виглядає, що тут скінчилася властива робота над цим великим служебником, в якому апостольсько-євангельська партія становить другу цілість після Літургій. І якщоб при розділі всього еляборату при оправі Служба Б. Напередосвячених Дарів не була перенесена до 2-го тому, то він містивби тільки Лекціонар і то в кращому порядку ніж у Служебнику Жоховського, що за взором грецького Літургікона, виданого в Римі 1683 р. розділив апостольсько-євангельські перікопи на дві частині — недільну перед літургіями і празничну після них. Тим чином Борджянський Служебник зберігає первісний уклад слов'янських Служебників, виданих у Венеції 1519, 1527, 1554 і 1570 рр. [60], що в додатку до літургійних чинів мають поважну партію апостольсько-євангельських читань.

Ось що каже про це редактор церковнослов'янського Служебника Божидара Вуковича 1519 р. сербський монах Пахомій, у кінцевім слові: « Съвръшисе сїе бжственье книгы лѣтургїе въ нихже

---

[60] Цього видання ми не стрічали, але знаємо, що воно тотожне з попередними, з И. Каратаева, *Описаніе славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами,* I, Спб. 1883, Ч. 79, ст. 174.

приложихом отпусте же и възглашенїа вечерньа и оутрьньа млвы же лѣт(і)йнїе, и разлияніе на потребу єугліа страстна же, и въскрсна и аплы и єугліа празником господскіим и нарочитіимъ стымъ от мсца сеп(темврїа) до мсца августа и апслы и єугліа велиые мце (тобто чотиродесятниці) ». Тому, що цей служебник не має паґінації, ми самі обрахували, кілько в ньому займили місця літургійні чини і відтак цей додаток, і вийшло, що апостольсько-євангельська партія має аж 153 кк. в порівнанні з 82-ма літургійними... При тому показалося, що й пізніші доступні нам його видання з 1527 та 1554 р. теж без паґінації, повторяють майже без зміни сторінку за сторінкою цей першодрук, і то саме мав зробити наступний венецький служебник 1570 р. Тому вже з цього одного годі називати появу подібних служебників в Київській з'єднаній митрополії « нечуваною » новиною та копійованням римського міссала... Насправді цього рода скомпонований друкований служебник не позбавлений давніших рукописних взірців — грецьких і слов'янських требників чи служебників з апостоло-євангельськими читаннями на весь церковний рік або бодай на 40-цю і 50-цю чи на « общину » тощо. Того зовсім могли не знати руські василіяни, що вчилися в грецькій Колеґії св. Атанасія в Римі, чи жили в резиденції св. Сергія і Вакха, але напевно були обзнайомлені бодай з першим грецьким Служебником, виданим для італогрецьких василіян у Римі 1601 р. [61], де після Літургії св. І. Золотоустого (ст. 1-24) є додані вибрані тропарі, прокімени, апостоли, алилуярії та євангелія з общини і на різні потреби та важніші празники (25-64).

Проте ще 1626 р. перший римський прокуратор М. Новак заявляв, що апостольсько-євангельські читання не мають місця в руському служебнику [62], бо дійсно їх нема в Мамоничевому виданні 1617 р. Було то у зв'язку із співпрацею о. Новака та згодом ще василіян П. Боровика, Й. Ісаковича і М. Терлецького над виданням глаголицьких книг у Римі, зокрема Міссалу 1631 р. для слов'янських римокатоликів на балканському півострові. Тому

---

[61] *Sacrae Liturgiae seu Missae SS. J. Chrisostomi, Basilii Magni et quae Praesantificatorum Donorum dicitur,* quibus utuntur toto anni tempore etiam pro Sanctis Monachi Italograeci iuxta ritum ordinarii Typici Sacri Monasterii Cryptae Ferratae, Roma, 1601.

[62] Evangelium... et Epistola (in Liturgico) non ponuntur, quia in ritu Graeco est separatim liber Evangeliorum... (et) liber Epistolarum pertinet ad Chorum (APF, *Scritture rif. nelle Congr. Gen. MPR, 337,* 384). Cf. Praszko, 248.

слушно каже о. А. Рас [63], довголітний дослідник літургічного процесу в Укр. кат. Церкві 17-20 ст., що зовсім неслушно православні письменники звикли узалежнювати появу в з'єднаній Київській митрополії великого служебника у 2-ій половині 17-го ст. від цього глаголицького міссалу. Бо, хто як хто, завважує він, то перший використав його митр. П. Могила, що до свого Служебника 1639 р. долучив обширне « Собраніе нуждних и благопотребных єктеній », уложених за його формулярами і до них додав відповідні тропарі та апостоло-євангельські читання, навіть декуди з повними текстами, які опісля передруковувалися в православних служебниках не тільки в Києві, але й у Львові, до початкових десятиліть 18-го ст. Та як там не було, найстарший з трьох вищезгаданих рукописних служебників Віл. Публ. Б-ки (Ч. 190) з половини 17-го в. вже мав при кінці додаток літургічних читань недільного кругу (від Неділі Всіх Святих) та на нерухомі свята (к. 193-340) [64]. Та рішальним був тут остаточно вплив великого грецького Служебника, що появився в Римі 1683 р. під протекторатом кард. Ф. Нерлі, покровителя митр. Жоховського, де апостольсько-євангельські перікопи поміщені у двох партіях — для пасхального часу і недільного круга перед трьома літургіями, а для нерухомих свят після них, бо такий самий порядок — як ми вже завважили — бачимо в віленському Служебнику 1692 р.[65]

Отак мимоходом ми подали три замітні різниці між Борджянським Служебником і митр. Жоховського: пам'ять св. Йосафата 2.11 замість 16.9 ст.ст., початок церковного календаря від 1-го січня, а не за традиційним порядком від вересня, та одноцілий лекціонар ще без поділу на дві секції перед і після літургійних чинів. Та й неменше паде в ньому в вічі своєрідна ортографія, якої ми деінде не стрічали в ніодному рукописному елябораті 17-го ст. Це першусього постійно наголошуване з придихом й, зглядно двоточковане « й », та « іа » замість « я » в середині й при кінці слова. Та неменше специфічна тут тенденція писати « и » замість правильного « ѣ » і в текстах, і в рубриках, чи не на кожній сторінці, включно з деформованим: « О... вселенским (зам.: вселенстѣм) архієреи »,

---

[63] *Le liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest*: « Orientalia Christ. Per. » 8, 1942, 1-2, 98.

[64] Добрянскій, 301.

[65] Прашко, 278-9.

а там, дуже часте « и » зам. « ы » та тверде « р » замість мягкого: Цару небесный, по раду (зам.: ряду), творат (-ят), зра, градый... Коли дві перші відміни притаманні радше українським пам'яткам 17-го в., то не можна згори казати, що принаймні це непалятальне « р » вказувало б на білоруського писаря Борджянського Служебника, бо воно теж панівне в поліських говорах, так що приходиться скорше приписувати його українському ніж білоруському писареві [66]. На цю думку наводить нас й те, що тут постійно в богослужбах поминається король, а не великий господар (литовський), як це робить Мамоничевий Служебник та Огілевич у своїх « Екфонематах » (з одним-другим виїмком), так що ледви чи міг Борджянський рукопис постати в границях Великого Князівства Литовського...

Після отих його річевих даних можемо висунути деякі здогади про час його походження, бо того вимагають його інтересні признаки, про які буде далі мова, та зокрема його, так сказати, урядовий характер, з огляду на супровідний латинський переклад. Насправді того, вже від перших заплянованих друків церковних книг коштом Апостольської Столиці для Київської з'єднаної митрополії, вимагала Конґреґація Пропаґанди, так що і Борджянський Служебник був найправдоподібніше призначений до друку чи принаймні до перевірки конґреґаційними ревізорами в Римі...

Впродовж 17-го ст. нам відомі лише три спроби видати служебник для з'єднаної Церкви в друкарні Пропаґанди, в 1630-их рр. та знову 1655 р. і відтак на початку 1680-их рр.[67] Перша з них ледви чи вийшла поза сам проєкт, бо не маємо про нього якихсь документальних даних. Натомість на прохання митр. А. Селяви Пропаґанда 1655 р. згодилася на друк служебника й часослова і навіть поручила єп. Ф. Соймирову перевірити служебниковий текст, предложений, по всій правдоподібності, римським прокуратором Г. Бєньковським. Та до самого друку тоді не дійшло, але

---

[66] І. Огієнко, *Розмежування памяток українських від білоруських*: ЗЧСВВ, VI, 1-2 (1936), 281-4; В. Аниченко, *Вопросы разграничения белорусских и украинских памятников*: « Советское Славяноведение », I, 1965, Ч. 6, ст. 25-34; G. Shevelov, *Bielorussian versus Ukrainian*: « The Journal of Bielorussian Studies », III, 2 (1974), 91-100. Тому, що в Борджянському Служебнику звичайно замість ъ-ь вживається паєрик за писарською манєрою того часу, ми його не узгляднюємо в цитатах з цього тексту і тільки « ь » даємо в дужках, де він його заступає.

[67] ЗЧСВВ, XV, 116-23.

не сумніваємося, що рукописний еляборат для тієї цілі не можна ідентифікувати з Борджянським Служебником. Проти того промовляє поміщене в ньому окреме « Увищеніє », як відправляти читану Літургію і то на агнці, наперід викроєнім, та без церемоній співаної Служби Б. (к. 75-6 об – див. повний текст далі). А втім така інструкція вповні противиться категоричному заказові василіянської капітули 1650 р., під проводом самого митр. Селяви, правити читані Літургії із зміненими на латинський лад церемоніями [68]. Тому годі уявити собі, що хтось мігби був помістити того рода « Увіщеніє » в пропонованому до друку тексті служебника ще за життя Селяви, у розріз з цією капітульною постановою, що наказала приноровлятися в літургійній відправі до старовинних обрядів і поручила карати проступників. І це одне з Борджянського Служебника вистарчає, щоб його відсунути на пізніші часи, коли насправді вже тут і там увійшли в ужиток читані Літургії, без приписаних церемоній (див. далі).

Тим то найскорше можна його ставити у зв'язок з виданням церковних книг за митр. Жоховського, який дістав 1680 р. згоду Пропаґанди занятися їх друком в її поліглотті, як тільки він пришле їхні тексти до Риму. Проте ледви чи зараз таки цей еляборат навіть у такій невикінченій формі, як він нам представляється в Борджянському Служебнику, міг був бути присланий до Риму, коли зважити, що вже 1681 р. стало відомо, що з проєкту Конґреґації нічого не вийде, та й у тодішній кореспонденції між митрополитом і нунцієм Паллявічіні і Пропаґандою нема жадного натяку на таку працю... На жаль, невідомо нам нічого про працю літургічної комісії, установленої, як було сказано, 1683 р. в прияві нунція для тієї справи, бо зараз таки вибухнув гострий і затяжний спір між Жоховським і василіянською протоархимандричою Курією, в якому Паллявічіні і два члени комісії, Суша та Заленський, стали по стороні Чина...

Щойно після його поладнання в 1686 р. вона таки зачалася, але найперший її слід знайшла аж в інтересному листі нунція до секретаря Пропаґанди з 5.5.1688 з цінними даними про підготівку до друку Служебника митр. Жоховського [69]. Тому, що від ряду

---

[68] AC, XII, 48.

[69] Частинно його видав Прашко, 276 і в цілості МЦН, IV, 1967, 174-5 та Великий, *Litterae Nuntionum Apost. historiam Ucrainae illustrantes*, XIV, R. 1977, 146.

літ — читаємо в ньому — нунцій заходився коло друку Служебника й Требника, він не занедбав звернути митрополитові увагу, коли цей нарешті приступив до того діла, що належало б післати його до ревізії до Риму. У відповідь Жоховський признав йому рацію, що так повинен би зробити, але боїться, щоб це не затягнуло видання Служебника, для якого він уже згодив друкарів. Одначе Паллявічіні зо свого боку постарався розвіяти його побоювання та заохотив, щоб він дав перекласти (на латину) текст служебника двом знавцям церковнослов'янської мови і прислав йому до висилки до Риму, де б його переглянули добрі богослови, обізнані з церковнослов'янщиною... Для тієї цілі нунцій навіть долучив до свого листа окрему картку з церковним перекладом молитви інтенції на початку латинської місси, щоб секретар міг зорієнтуватися, чи хто в Римі зможе це прочитати.

З того першусього виходить, що для Паллявічіні не була до того часу відома якась спроба латинського перекладу Служебника в роді Борджянського і в рівній мірі самому Жоховському. Та й нам видається неправдоподібне, щоб він згодом передумав нунцієву пропозицію і самий став ініціятором Борджянського еляборату, бо напевно не був би в ньому залишив первісної дати свята св. Йосафата 2.11 ст.ст., а переставив його на 16.9. Відомо пречінь, що Жоховський в тому випадку навіть переіначив дозвіл на факультативне вересневе святкування св. Священомученика у бреве папи Інокентія XI на аподиктичне доручення...[70] Не думаємо, що його міг скомпонувати перший василіянський член літургічної комісії з 1683 р. Огілевич, бо це хіба що було понад його сили підприняти такої тяжкої праці. За те з тих десь років походив один з трьох відомих рукописних Служебників Віл. Публ. Б-ки з 17-го ст. (Ч. 192), що його використав Н. Одинцов у своїй вищезгаданій розвідці про уніятську богослужбу 17-18 ст. Уложив його другий василіянський член згаданої комісії о. Самуїл Піліховський († 1693), що працював довгі літа в холмському монастирі за життя єп. Суші († 1687) і потім при митр. Жоховському в Вільні для видання Служебника 1692 р. Він мав написати кілька служебників, архиєратиконів та інших літургічних книг[71]. За описом Ф. Добрянського[72]

---

[70] ЗЧСВВ, XII, 173.

[71] Zankiewcz, *Katafalk Zakonny*, k. 15: AOSBM, XIV, 97. Він брав теж участь у « Кольоквіюм » в Люблині 1680 р. (див. відм. 24).

[72] Ст. 303-4. Його Жоховський по Самуїловій смерти († 23.5.1693) пода-

вищезгаданий його Служебник мав уже « Уставъ обрядовъ яже должны сутъ хранитися от іерея въ лит(у)ргисаніи изряднѣе же єгда совершаєтъся лит(у)ргія без пѣнія но точію чтенная яже латинским языком нарицается лекта » (к. 23-33). Але вже з цього одного наголовку бачимо, що ортографія Піліховського правильна без дивовижних відхилень Борджянського еляборату. В ньому була теж партія апостольсько-євангельських читань на нерухомі свята церковного року п.т. « Соборник 12-тим мѣсяцем » перед літургійними чинами і на недільний круг від Пасхи до Вел. Суботи після них — отже у відмінному порядку як в Борджянському Служебнику (див. вище). Крім того, на початку його чина Літургії св. І. Золотоустого був там вложений церковний переклад латинської молитви наміреннѧ перед міссою « Аз хощу литургисати », якого Борджянський рукопис не має, та були ще інші відмінні від нього подробиці, як видно з цитатів у нарисі Одинцова (див. далі). Отже ледве чи міг Самуїл бути яким чином причетний до його постання...

Тому зовсім природно вищезгаданий лист Паллявічіні до секретаря Пропаґанди навів нас на думку перешукати її архівні документи з того часу, щоб довідатися, який був наслідок його звернення до Риму. Але наші вперті розшуки не дали бажаного висліду, а то й виключили припущення, чи сам нунцій не заанґажував когось з василіян до праці, наміченої в його листі до Жоховського, щоб таки виготовити запляновамий служебниковий текст з латинським перекладом для апробати Апостольської Столиці. Бо в своїм короткім листі з Варшави 18.8.1688 перед виїздом до Риму Паллявічіні щераз пригадує секретареві Пропаґанди справу служебника і требника, чи його мається ревідувати в Римі, щоб не забув про це повідомити його наслідника в нунціятурі [73]. Отже він зо своєї сторони хіба що не зробив жадного кроку в тім напрямі, а все лишив до децизії Конґреґації.

На жаль, не знайшовши жадного відгуку його інтервенції в конґреґаційних актах, можемо тільки висловити голе припущення, що Пропаґанда взяла її до уваги і невідомим нам способом причинилася до постання Борджянського рукопису. Могла вона до цього заанґажувати нового римського прокуратора Полікарпа

рував для Супрасльського монастиря, як стоїть у вступній записці (к. 20 сл.).

[73] Welykyj, *Litterae Nuntiorum*, XIV, 151.

Филиповича (1690-1700), що не належав до прихильників митр. Жоховського і згодом показався визначним літургістом у часі Замойського Собору, а то й використати до тієї праці здібного вихованка Колегії Пропаґанди о. Лева Кишку (1687-91) [74], родом з Ковля на Поліссі, надзвичайно працьовитого письменника, бо кінцева фраза Laus Deo на кінці Борджянського еляборату (к. 285) зовсім нагадує почерк такої самої кінцівки в його об'ємистих Актах (Acta Kisciana), що зберігаються в рукописному відділі Нац. Б-ки в Відні. Але як воно не було б, то найправдоподібніше він постав таки в Римі, а не в якімсь василіянськім монастирі в Польщі, як здогадувалися де Нунціо і Япундзіць, бо в ньому, як побачимо, вплетені цитати з київського Служебника 1629 р., відай того самого, що й досі зберігається в бібліотеці Укр. Папської Семінарії св. Йосафата в Римі з залишків колишної василіянської прокуратури... Але тому, що в Римі митр. Жоховський мав впливового протектора кард. Нерлі, що напевно обстоював його Служебник уже на викінченні, проєкт Паллявічіні і з ним конґреґаційний рукопис так і залишився неактуальний, а сам еляборат переховувався опісля правдоподібно в Архіві Пропаґанди, бо не стрічаємо його навіть у дуже докладному списку рукописів та книжок василіянської резиденції св. Сергія і Вакха, зробленому прокуратором І. Кульчинським у 1735 р.[75]

Приступаючи зряду до його подрібної аналізи, найперше скажемо кілька слів про згаданий вище вплив київського Служебника 1629 р., бо це заторкує важливу для українського літургіста квестію Могилянського впливу на богослужбові тексти з'єднаної Церкви, замість Мамоничевої рецензії церковних книг з початку 17-го ст. Натрапляємо вже на це в Борджянській рубриці на проскомидії, що при священичім облаченні долучує до приписаних усюди молитовок ще т.зв. страсні формули, як це робить київський Служебник 1629 р. (ст. 111-5) [76]. Бо приписавши (після нововведеного наплечника, про який буде ще мова) ієреєві брати стихар з формулкою « Возрадовася », Борджянський рукопис до-

---

[74] Blazejowskyj, *Ukrainian and Bielorussian Students in Pont. Collegio de Prop.Fide 1627-1846*: AOSBM, XV, 208.

[75] ЗЧСВВ, XV, 185, 194; між ними згадується Liturgicon Kiioviense, typo impressum in 4 тобто такого самого розміру як Могилянський 1629 р.

[76] Рудь, 172-3.

дає: « Прилагаєтся у с(х)изматиков и сей стих: Ирод же укорив Ісуса со вои своими... » (к. 59 об). Насправді київський Служебник 1629 (ст. 110) і пізніші православні видання подають ці страсні стихи « от старих россійских зводов » для довільного вжитку. Подібне спостерегли ми при них і в Борджянському тексті, бо зараз таки коло наведеної рубрики стоїть вертикальна лінійка і такі самі зазначки поставлені при дальших страсних формулках. У слід за тим вони поставлені й при інших виїмках з Могилянського тексту. Виглядає нам, що писар Борджянського Служебника розставив їх для орієнтації, як та чи інша рубрика чи формулка звучить у православному служебнику для евентуальної селекції бодай деяких з них при остаточній редакції літургійного тексту... На такий здогад навів нас їхній точний переклад на латинську мову, побіч церковного тексту, бо він навіть краще ніж оригінал віддає наглядну несумісність деяких рубрик, де маємо Могилянські приписи скомбіновані в одно з відмінними, а то й наглядно противними у практиці з'єднаної Церкви.

Так виглядає м.і. Борджянський припис, щоб на проскомидії поминати найперше чотирьох патріярхів і щойно по них Римського Архиєрея та власного єпископа: « Помяни Владыко человѣколюбче єпископство православных четырех патрїархов восточныя церкве и вес(ь) по них вишшїй и нижшїй причет церковный. Помяни Господи Вселенскаго Архиєрея нашего Імр, Єпископа нашего Імр (Memento clementissime Domine Episcopatus fidelium quatuor Patriarcharum Sanctae Orientalis Ecclesiae et cuncti post eos superioris ac inferioris ordinis ecclesiastici. Memento Domine Universalis Pontificis nostri N., episcopi N. – f. 68v). Тут бачимо початкове речення: « Помяни Владыко... причет церковный », з Могилянського тексту (ст. 127), закреслене, так що властиве поминання в з'єднаній Церкві зачиналося таки від Римського Первосвященика. Подібно й дальша рубрика є Могилянська, дещо змінена: « Здиже и єгоже хощет єпископа (пропущено: точію!) православного поминаєт » (к. 68 об). Ще штудерніще є скомбінована рубрика, що на Літургії диякон, після апостола, приступає до священика і « тихо глаголет велегласно (secreto - ait alta voce): « Благослови Владыко »... (к. 88). Тобто бачимо, що тут получена рубрика з Літургії св. Івана Золотоустого 1629 р. (ст. 19) в одно (і) із звичаєвою практикою у з'єднаній Київській митрополії, що ті формулки диякон і священик виголошували голосно, як це якимсь чином проникло на цьому місці й у Василієву Службу Б. того самого київського Служеб-

ника (ст. 132-3; див. вище ст. 109). І тільки лінійка, поставлена Борджянським писарем побіч слова « тихо » та й слова « глаголет велегласно » написані в окремій стрічці вказують, що він не приймає за свою Могилянську рубрику, а лише її зазначує...

Такі закреслені Могилянські рубрики й формулки, деколи навіть досить об'ємисті, маємо в Борджянській проскомидії та Літургії св. І. Золотоустого аж до освячення і можемо вказати на їхне властиве джерело — київський Служебник 1629 р. Бо впало нам в очі, що слова освячення хліба тут ті самі, що у Мамоничевому Служебнику: « Пріймите и ядите, се єст(ъ) тило моє », але для вина вони відмінні: « Пійте от нея вси, сія єстъ кров моя » (к. 110 і таксамо в Василієвій Літургії, к. 126), що перший раз фіґурують в київському Служебнику 1629 р. (ст. 58-9 і 178-9 в Василієвій Літургії) замість « се єст кров моя » Стрятинського, Мамоничевого й інших домогилянських служебників. А втім саме освячальні слова: « се єст... сія єст »... то одна з замітніших признак Служебника 1629 р., що відрізняють його від наступного видання 1639 р. та інших помогилянських православних служебників, які мають теперішні загально приняті слова освячення: « сіе єст... сія єст »... Насправді вже перед Борджянським Служебником ці освячальні слова: « се єст... сія єст » є теж в вищезгаданому рукописі Архиєрейської Літургії Т. Скуминовича з 1. пол. 17 ст., як нас запевнив Преосв. Сіпович, і далі вживалися у з'єднаній Церкві принаймні по василіянських монастирях, коли василіянська капітула в Вільні 1667 р. настоювала, щоб освячувати чашу словами « се єст кров моя », а не « сія єст... » та й Огілевич у своїх « Екфонематах » цю формулку подає (див. вище ст. 108). Тому ми перейшли за порядком поодинокі закреслені запозичення в Борджянськім Служебнику та порівняли їх з Могилянським виданням 1629 і 1639 р. й ствердили, що вони взяті таки з першого, а не з другого. Але не місце їх тут наводити, бо це більш підхоже при аналізі Борджянського тексту тому, що попри закреслені є ще в ньому і незазначені такі запозичення, тобто приняті до нього і з ним однозгідні. А й сказаного вище досить, щоб зорієнтуватися в композиції Борджянського літургійного тексту, що тим чином становить переходовий етап у процесі наближення до Могилянського Служебника 1639 р., який ми бачимо в Літургіконі митр. Жоховського.

З'ясувавши так стан й склад і наш погляд на постання Борджянського Служебника, переходимо тепер до подрібного пере-

гляду його поодиноких партій і чинів, щоб визначити його своєрідні ціхи та значіння саме в цьому процесі, що завершився тим виданням 1692 р. До цього ми притягаємо теж вищезгаданий рукописний Служебник С. Піліховського, наскільки позволяють цитати з його літургійних чинів у нарисі Одинцова про уніятську богослужбу 17-18 ст., бо він виглядає хронологічно найближчий до Борджянського і докладніше використаний в цього автора ніж два інші уніятські Служебники Віл. Публ. Б-ки (190 і 191) з 17-го в. (гл. відм. 15).

Проте найменше щось приходиться нам сказати про поміщений на вступі Борджянського рукопису календар 12-ох місяців, бо аж дивно, що в ньому число « руських » святих обмежене тільки до св. Бориса й Гліба, виписаних червонилом під днем 24.7, та Покрова Богоматері 1.10 і св. Йосафата 2.11 (див. вище). Тому нема що про це більше казати, бо до них ще повернемося при мові про святочні читання й тропарі тощо, у другій частині нашого опису.

Натомість у чині воскресної вечірні з литією та утрені маємо цілий ряд інтересних подробиць про спосіб їхньої відправи, що їх Одинцов не подає із згаданих рукописних Служебників 17-го ст. І так уже на вечірній великій єктенії подається окреме прохання « О святѣйшем вселенским Архиєреи нашем Імр » перед митрополитом і єпископом (к. 4) і відтак цікавий припис, як священик виголошує її возглас: « Їерей стоя посреди олтара, руки на кнѣзи (тобто: кінці) положив глаголет: « Яко подобаєт ти... поклоненіє », очи на небо воздвѣгъ руки слагаетъ и прочее умилно глаголет: « Отцу... Духу », паки руки на кнѣзи: « нинѣ и присно и въ вѣки вѣком » (к. 4 об). Отже тут для нас в першій мірі цікавий припис, щоб священик стояв на мирній єктенії при престолі, а не перед царськими воротами. Бо вже подібний припис виголошувати возглас з руками на престолі подається в Служебнику Піліховського [77], проте Одинцов не поспішився назвати це латинізацією... Ще цікавіший виглядає тут спосіб відчитування вечірних молитов в часі співу « Блажен муж », а не підчас 103-го псальма: Як хор зачне співати « Бл. муж... нечестивых (пс. 1,1), алилуя », читач серед церкви читає весь псалом « молчком » і священик мовить 1-у молитву. Відтак хор: « И пут(ь) нечестивых по-

[77] Він приписує, щоб священик по « Милость мира » виголошував « Благодать... положь руцѣ на святѣй трапезѣ » (к. 236 об. – Одинцов, 203).

гибнет (пс. 1,6), ал. », а священик проказує 2-у молитву. Хор: « Вскую шаташася язицы... тщетным, ал. » (пс. 2,1), а читач — весь псалом і священик проказує 3-ю молитву. Хор: « Блаженни вси... нань, ал. » (пс. 2,12) і священик проказує 4-у молитву. Хор: « Господи, что ся умножиша... на мя, ал. » (пс. 3,1), читач — весь псалом та ієрей 5-у молитву. Хор: « И на людех... твоє, ал. » (пс. 3,9), читач відходить на своє місце, а священик 6-у молитву. Хор: « Слава Отцу... вѣком, аминь, ал. », а священик 7-у молитву. Хор: « Ал. 2, Слава теби, Боже », а священик мовить 8-му молитву. Притому зроблена заввага, щоб священик проказував молитви, не звертаючи увагу на хороспів, та опісля чекав перед вівтарем із зложеними руками до кінця псальмодії. Тоді диякон виголошує малу єктенію, а хор співає: « Господи, помилуй 2, Теби, Господи, аминь » (к. 4 об-7). Та найцікавіше тут подвійне Аллилуя, яке можна б уважати відгомоном колишньої традиції, що привела до затяжних спорів на Московщині, а серед з'єднаних українців і білорусинів трималася силою давнього передання...[78]

Відтак (після сугубої єктенії — без папського поминання) в просительній єктенії (12 об-13) бачимо злучені по два прохання: Вечера-Ангела, Милости, оставленія гріхом, Добрих та Прочеє, Христианския, що теж повторяється на Літургії (к. 104 і об, 114 і об). Натомість у вступному литійному проханні « Спаси Боже » поминання Святих переписане з київського Служебника, включно з іменами « святых трех святителей Кіевских Петра, Алексія и Іоны россиіских (!) чудотворцевъ... и преподобныхъ и богоносных отецъ наших Антонія и Феодосія Печеръ Кіевскіх », але з приспівом лише 12-ьох « Господи помилуй » замість 30 (к. 14 об-15). Проте після моління за короля йде: « Єще молимся о святѣйшом вселенским Архиєреи нашем Імр, Метрополити нашемъ Імр, Єпископи нашем Імр, аще єст монастыр глаголетъ: отци нашем честным (!) игумени іеромонаси » (к. 15 і об)... та всі інші Могилянські прохання. За те в кінцевій молитві « Владыко многомилостиве », після св. Миколая, вставлені імена св. Атанасія і Кирила Олександрійських та « святаго священномученика Іосафата, архиєпископа полоцкаго » перед вищезгаданими митр. Петром, Олексієм та Йоною і по них іще св. вмуч. Юрія, Димитрія, Теодора, Варвари та Катерини, яких нема в київському тексті, Івана Нового « иже в

---

[78] Е. Голубинскій, *Исторія русской Церкви,* II/2, Москва, 1911, 446.

Сочави », Антонія і Теодосія Печерських знову з київського тексту, та преп. Макрини і Марії Магдалини та щойно тут св. Якима й Анни та храмового святого — до кінця (к. 17 об-18). Слід іще додати дещо відмінне: « Благословеніе Господне на всих васъ всегда »... та замість великого середний відпуст від « Премудрость — Честнѣйшую » (к. 21).

Зр̓яду на утрені маємо відсилки до вечірних єктеній і на відміну від Могилянського тексту (ст. 86) нема (може через помилку – див. далі) « Мир всім » перед читанням Євангелія, яке священик відтак виносить на грудях для цілування вчасі 50-го псалма (к. 43-44). За те диякон кадить на великому славослов'ї, до якого священик завзиває: « Слава Богу давшему нам світ », а після нього оба вони стають по боках, як читач посередині співає воскресний тропар: « Днесь спасеніє » чи « Воскрес із гроба ». Після того, як є неділя, диякон каже: « О єже сподобитися », священик « Мир всім » і читає Євангеліє та щойно по ньому співається стихира євангельська (к. 52 об-3). Цієї подробиці не стрічаємо в жаднім друкованім слов'янськім чині утрені та не можемо пояснити інакше, як тільки далеким відгомоном старинного уставу Великої Церкви в Царгороді, що подавав воскресне Євангеліє при кінці утрені [79], як ще тепер маємо на утрені Вел. Суботи. Вкінці цікаво, що мирування приписується аж по відпусті утрені (к. 54 і об), можливо з огляду на нарід, що збирався на св. Літургію.

У слід за тим у чині проскомидії Борджянський Служебник уже приписує священикові перед стихарем вбирати « малий стихар », тобто наплечник (humerale – к. 59) із словами: « Плещи моя » (пс. 50,6), як це було і в Служебнику Піліховського, але ще залишає вмивання рук по облаченні (к. 62), яке цей уже переставив перед ним [80], як у Служебнику Жоховського (к. 80 об). Далі йде досить неясно скомбінована рубрика, що диякон вливає вино до чаші, « держа в руци от вина вкупи и воды » — і в другій лінії: — « во сосуди соединенно или » — знов у новій лінії: — « во двих сосудех » (к. 65) з Могилянського Служебника 1629 р. (ст. 120), але з закресленими словами в другій лінії. Це так, немовби диякон мав вливати з двох посудин окремо вино і воду, що теж Могилянська рубрика дозволяє. Але далі вже йде тільки Мамо-

---

[79] М. Скабалланович, *Толковый Типикон,* I, Київ, 1910, 492.
[80] Одинцов, 198.

ничева рубрика, що по благословенні священика диякон вливає до чаші « вино и мало ничто от воды » (к. 65 об), як було і в Піліховського [81].

Ще більш видовжена його низка поминань Святих на к. 65 об - 68 об, бо тут після Матери Божої та ангелів й св. Івана Хрестителя, як у Могилянському тексті (ст. 121-2) є додані з Мамоничевого Служебника імена Мойсея, Іллі, Єлисея, Давида, Єсея і трьох вавилонських юнаків та пророка Давида. Теж крім св. ап. Петра й Павла згадуються ап. Андрій, Яків та Іван Богослов (66 об), що їх нема ні в тексті Мамонича ні в Могили. Знову ж у поминанні святителів після св. Миколая згадується св. Йосафат і закреслені (!) московські митр. Петро, Олексій та Йона і Симеон Суздальський з Могилянського тексту (66 об - 67). Далі чин мучеників обіймає тут крім св. Степана, Юрія, Димитрія, Теодора ще мученицъ Теклю, Катерину, Варвару і Параскеву, Івана Нового з Сучави (закресленого!) та « роских чудотворных страстотерпец кіевских князей Романа и Давида и Антонія, Євстахія и Іоанна в Вилни Христа ради пострадавших » та св. священомуч. Кукши і Пимена Печерських (к. 67) з Могилянського тексту. Дивне однак, що далі в чині преподобних є закреслені навіть св. Антоній і Теодосій Печерський враз з іншими київськими подвижниками, а за те додані Марія Магдалина, Євфросинія (Полоцька?) та Марія Єгиптянка (к. 67 об)...

А противно спостерігаємо, що число просфор тут обмежене до одної, бо хоч, за Могилянським текстом, після першої, що з неї вирізується агнець, ще згадуються шість до кінця поминань (65 об - 71), то вони закреслені бічними лінійками так, що частички беруться хіба що з тієї самої просфори. На той сам лад бачимо тут скомбіноване поминання чотирьох східних патріярхів і щойно по них вселенського Архиєрея (Папу), як ми вже вище навели (ст. 125), але перед ним і по ньому текст позакреслюваний, так що він один тут остається у відміні від Архиєрейської Літургії єп. Скуминовича, що — за інформацією Преосв. Сіповича — поминає все православне єпископство і вселенського Архиєрея [82].

З дальших проскомидійних церемоній згадаємо лише, що тут

---

[81] Тутже, 198.

[82] Теж у Служебнику Піліховського тут було папське поминання (Одинцов, 198).

закреслена вказівка, що диякон губкою обтирає краї дискоса з одробин (к. 71), тобто що вона вже тоді не вживалася в з'єднаних церквах, тимбільше, що вже зовсім не згадується тут у Літургії при згортанні освячених частиць до чаші та при її обмиванні по причасті... А при кінці проскомидії наш текст має весь кінцевий уступ з Могилянського Служебника, але з покрайними лінійками при вступних молитвах до Літургії та при діялозі диякона із священиком перед її початком, бо вони перенесені перед Благословенно царство; притому закреслена теж рубрика, що диякон отвирає « великія врата » (к. 75), правдоподібно тому, що її тут не мав Мамоничевий Служебник [83] і Літургія вже віддавна правилася при відкритих дверях [84]. Натомість тут поміщене в Борджянськім Служебнику окреме « Увищеніе » (75 - 76 об) про вихід єпископа на Службу Божу та про читану Літургію, як ми вже вище згадали:

« Єгда єпископъ чинно литургизуєт, вмисто єго єдин (75 об) от їерей просфомидию (!) творит, посем исходят чинно ко дверем церковным їереи и диакони єлико ихъ будет одианныи во святыя одежды, двима предидущема со лампадома, єдином(у) со крестом, диакон бо со кадилницею, презвитер со священною водою, и тамо ожидают єпископа. Входящаго же во церков диакон мало ничто

---

[83] Рудь, 173.

[84] Що отвирання царських дверей уже не практикувалося по василіянських монастирях, виходить з Віленської капітули 1667 р., яка приписує їх замикати на співаних Службах Б. за давним уставом (АС, XII, 97). Іще в часах Саковича вони замикалися, як видно з його *Перспективи,* що її наводить Прашко, 251. Насправді він згадує тільки про освячення, яке буває при замкнених дверях, а Прашко розтягає це і на всю літургію крім малого і великого входу та причастя. А втім — усі служебники 17-го ст., крім Мамоничевого, поручають дияконові отвирати їх на початку Служби Б. і щойно по великому вході замикати, з виїмком Стрятинського Служебника 1604 р. (ст. 124) і Мамоничевого (ст. 86). Цього, на жаль, не згадує Рудь, 190, ні не наводить опісля рубрики, що є також у цих обох Служебниках (Стрят. 205 і Мам. 117), щоб перед причастям людей отвирати царські врата. Не тут місце шукати належного пояснення, чому оба ці Служебники мають такі недоговорення, бо для нас й без того самозрозуміле, що і малий і великий вхід відбувався тут при отвертих від початку літургії царських вратах. Що більше І. Огієнко *Свята Служба Б. св. О.Н. Іоана Золотоустого,* Львів, 1922, Ч. II, 40, відм. 253, твердить що « по давньому українському звичаю Святі Врата на Літургії увесь час відчинені зачиняються тільки після « Отченаш » — і на доказ того наводить Стрятинський Служебник (ст. 205).

кадит, посем приємъ єпископ кропило, кропит я священною водою, прочія же люди благословляя знаменіем креста, грядет ко (к. 76) великому олтару, ликом трижди поющим: Буди имя... вѣка. Єпископъ же пред олтар пришед преклон(ь) колины и помолився ничто, встаєт и облачается в святыя одежды, посем зачинает службу божію яко нижей. Аще не литургизует чинно, но чтет службу точію, вся творит непреминно, яко прост їерей ».

« Во читанной же служби ничто бывает єже диакон глаголати мает, ни бывает ризаніе (76 об) агнца, но первые агнец уготовляется, вмисто же ризанія десницею поводит над агнцем, идеже ризатися мает, поклоненіє же образом не бывает, кадило даром и церкви не приносится, по молитви: "Боже, Боже нашъ", абіе да исходит їерей ко олтару глаголя псалом 50: "Помилуй мя, Боже", и приходя ко олтару преклон(ь) главу, поставляет сосуды святыя обычно, и сицевое творит начало (Благословен Бог наш) ».

І саме цей припис, щоб читану Літургію відправляти без усяких церемомій, не міг бути, як ми вище сказали, запропонований до запроєктованого Служебника 1655 р., з огляду на категоричний приказ Віленської капітули 1650 р., зберігати в ній стародавні обряди, заказуючи їх зміняти на латинський лад. На нашу думку, це найскорше стосувалося тих, що відправляли читану Службу Б. без усяких церемоній, за латинським способом, бо згодом теж єп. Суша, що не опускав жадної церемонії так у співаній як і в читаній Літургії [85], настоював на Жировицькій капітулі 1661 р., щоб монахи зберігали однообразність в одних і других Службах Б.[86] і ще окремо Віленська капітула 1667 р. наложила, щоб кожний василіянин правив особисто проскомидію [87]. Та й, вкінці, відомий П. Камінський у своїм противасиліянськім памфлеті 1685 р. закидав, що по монастирях проскомидії зовсім не правлять, але взявши на ринку булку або обарінок з тіста на дріжджах та врізавши з того шматочток у келії чи де вдасться, завивають в папірчик і щойно в церкві кладуть на чашу [88]. Самозрозуміло це найскорше стосувалося читаної Літургії, бо ледви чи міг хто важитися без проскомидії виходити на співану Службу Божу... Ось

---

[85] Zankiewicz, *Elogium*: AOSBM, XIV, 240.
[86] АС, XII, 74.
[87] Тутже, 96.
[88] Щурат, *В обороні Потієвої Унії*, 88, 93.

чому — на наш погляд — Борджянське « Увіщеніє » принаймні накладало правити проскомидію теж при читаній Літургії, але і хотіло санкціонувати її відправу без церемоній співаної богослужби. Подібно зробив і Піліховський у своїм Служебнику, в окремім Уставі читаної Літургії (к. 23-33), але, як виходить з його титулу, не посунувся аж до Борджянського припису правити її з занадто зредукованими церемоніями, як видимо з того, що з цього Уставу наводить Одинцов [89]. І всетаки, хоч він виразно зазначує, що « из представленных особенностей чина литургіи чтомой более существенныя из них вполне сходны с богослужебной практикой церкви православной », то Устав Піліховського не був принятий до митрополичого Служебника 1692 р. І те саме, можна припускати, було б стрінуло й « Увіщеніє » Борджянського Служебника, з огляду на його занадто великі відміни в читаній Літургії, в порівнанні із співаною.

Переходячи до його літургійного тексту, зазначуємо лише замітніші характеристичні признаки в порівнанні із Служебником Піліховського (к. 222-46) та Жоховського. Як уже ми вище сказали, бачимо тут на початку Літургії вступні молитви і діялог диякона й священика (к. 77-8), що досі стояв у служебниках при кінці проскомидії. Священик, приступаючи до престола, цілує його і лише хреститься на Благословенно царство, не підносячи євангелія (к. 78) [90]. В мирній єктенії тут вложене, як на вечірні, прохання « О святѣйшом вселенским Архиєреи нашем » (к. 78 об) і при молитві 1-го антифона, яка тут стоїть по возгласі « Яко подобает », як у Мамоничевім Служебнику та Могилянськім 1629 р., додана заввага, що священик її проказує з піднесеними руками (к. 79 об), отже хіба що й мольби 2-го й 3-го антифона. Відтак на « Єдинородний Сине » священик робить поклін на « вочеловичивыйся » і відступає на правий бік престола (к. 81). Ця саме подробиця не стрічається з жаднім іншім літургійнім тексті і може навіть стояти у зв'язку з приписом, щоб при архиєрейській відправі єпископ сідав після цього поклону; але навіть, як це назвати за-

---

[89] Див. вище ст. 123. Одинцов, 233, дещо з нього наводить: малий вхід священик робить, якщо є євангеліє на престолі, на « Яко свят » обертається до людей, на великому вході ставить дискос на чашу, по причасті людей на « Всегда нині »... робить повний круг і споживає св. Тайни при престолі.

[90] Рудь, 178.

позиченням з латинської місси, то воно не мало ще однакої форми [91], бо вже у « Вірую » Борджянський текст не згадує ні словечком подібного поклону на « воплотившагося » (к. 106 об), як є деінде.

Далі священик виголошує « Яко свят єси... нині і присно », звернений « ко западу » ((conversus versus occidentem – к. 85) [92], як стоїть у Могилянському Служебнику 1629 р. (ст. 15), а не « ко востоком », як в виданні 1639 р. (ст. 245). Але притому тут закреслений заклик диякона: « Господи, спаси благочестивыя и услиши нас » на знак, що як в « Екфонематах » Огілевича він не вживався, а лиш його кінцеві слова: « и во вѣки вѣком ». У слід за тим діялог між дияконом і священиком перед євангельським читанням тут приписується « велегласно », як в Огілевича, а не « тихо », як стоїть у Мамоничевім та Могилянськім Служебнику (гл. вище ст. 125) і перед самим Євангелієм нема й сліду мирствования (Мир всім – 89) в повній згоді з усіма служебниками так з'єднаної як і православної Церкви та Огілевичевими « Екфонематами ».

Відтак, після сугубої єктенії — без моління за папу — поміщена єктенія за покійних з зазивом, як в Огілевича: « Во блаженное успеніе » (к. 92 об). По єктенії оглашенних священик розкриває ілітон (« літон » – к. 93 об), як у Мамоничевім Служебнику та Могилянськім 1629 р. [93], а диякон, як служить, проказує наново підчас ієрейських молитов прохання мирної єктенії, злучені водно: « О свышнем-о мири — о святом храми » та « о святой обители-о благорастворениі-о єже избавитися... » та священик, по возгласі « Яко да под державою », звертається до народу (к. 94 - 96 об).

В часі великого входу священик вкладає дияконові дискос на голову (к. 99 об) і виголошує поминання, переписане щоправда з Могилянського тексту, але так позакреслюване побічними лі-

---

[91] Служебник Піліховського цей поклін приписав на слова « спасенія нашего ради », тобто на « воплотитися », бо і в « Вірую » теж він повторений на « воплотившагося » (Одинцов, 199).

[92] Рудь, 182.

[93] Слід завважити, що Могилянський Служебник 1639 р. вже каже про ілітон « и антиминс в нем сущій » (ст. 276 — див. Рудь, 187), а за ним пізніші православні служебники — з виїмком Львівського з 1691 (к. 86), що згадує тут лиш ілітон, подібно як Служебник ВПБ-ки 190 і Піліховського (Одинцов, 203) та Жоховського і наступні літургійні тексти з'єднаної Церкви аж до наших часів. Див. про це Прашко, 291-2, і розправу M. Izzo, *The Antimension in the Liturgical a. Canonical Tradition of the Byzantin a. Latin Churches*, Romae, 1975, 114, 125-6.

нійками, що воно зводиться до слів: « Преосвященнаго митрополита Імр, боголюбиваго єпископа нашего Імр, и вес(ь) священическій, иноческій и діяконскій чин и всих вас православных христіян да помянет Господь... » (к. 100 і об) [94]. Подібно теж позакреслювані й тропарі по вході « Во гробі плотски » і « Яко живоносец » (з Могилянського Служебника 1629 р., бо без « прійде же Сімон Петр » що є аж у виданні 1639 р. і в інших помогилянських текстах!) [95]; з тим теж закреслена, тобто вилишена, Могилянська рубрика, щоб диякон при вході замикав царські двері (к. 102), якої насправді нема в Мамоничевому Служебнику, та й друга, що священик здіймає тут покровці з дискоса і чаші — одна й друга пропущена в Служебнику Жоховського.

У слід за тим Борджянський Служебник повторяє Могилянський припис, щоб священик вчасі « Вірую » (з « і Сина ») сам, або з співслужителями, тримав воздух над св. дарами (к. 106), і подає за ним наступну рубрику, щоб він по « Станим добри... — Милость », піднявши його із св. дарів, проказував: Святий Боже (к. 107), але закреслює її як непотрібну [96], залишаючи її останні слова, тобто, що тут диякон відкладає воздух з покровцями (к. 107 об). Отже він тут різниться частинно від Могилянського Служебника і частинно від Мамоничевого, що не каже підносити воздух на « Вірую », але аж по « Станім-Милость ». Все таки частинно зберігає його старинну версію слів « Милость, мир (pacem), жертву (Мам.: жертва) хваленія »... У слід за тим Борджянський текст дає припис тодішних служебників, щоб диякон, приступивши до священика з лівої сторони, обмахував відкриті дари рипідою (к. 107 об), але вже у « Свят, свят... » дає слова: « славы твоєя » (к. 109) у відміну від усіх попередних служебників та Огілевича, що тут мають: « славы єго » [97].

Перед освяченням Борджянський Служебник каже, щоб священик брав дискос у руки при словах анафорової молитви: « во

---

[94] Натомість у Служебнику Піліховського (к. 234) є поминання папи і короля (Одинцов, 203).

[95] Рудь, 190.

[96] Піліховський противно теж приписує здіймати його тут із словами « Святий Боже » (Одинцов, 203 зазначує: тричі!). Рудь, 191-2.

[97] Цікаво, що і Львівський православний Служебник 1691 р. тут уже дає « славы твоєя » (99 об), але ще зберігає давну форму (єго) в Василієвій Літургії (160). Рудь про це не згадує.

святыя своя... руки », робив три хрестики над дискосом по словах: « благодарив и благословив, освятив » і далі за Могилянською рубрикою 1629 р. (ст. 58-9) « восклон(ь) главу со умиленіем и воздвиг десницу свою сложив персты аки благословити » (к. 109 об - 110), виголошував слова освячення хліба й вина, які ми вже вище навели (ст. 126).

І тут саме кінчаться редакторські вставки з Могилянського тексту на рубриці, щоб диякон показував при освяченні священикові хліб і вино (к. 110), бо Борджянський літургійний чин звідси до кінця Літургії та відтак у чинах Василієвої Служби Б. і Напередосвячених Дарів ледве чи яку Могилянську рубрику дослівно наводить і не має вже ніодного закреслення... Натомість на тім тлі виступають відразу його власні нововведення та відміни, що його — як побачимо — наближують до Служебника Жоховського, принаймні в осталій частині Літургії св. І. Золотоустого.

Це видно вже частинно з того, що тут у « Во первих » (к. 113) є, як в нього, поминання « Вселенскаго Архиєрея » (без слів Жоховського: « Папу Римскаго »), і то його одного, — єдине в усіх літургійних текстах з'єднаної Церкви: без митрополита [98]. Та по « Отченаші » приписується обмиття рук по возгласі « Благодатію... » [99] (к. 115) і роздріблення агнця з тою самою формулою як в Жоховського: « Раздробляется... агнец Божій, раздробляем... никогдаже скончеваем. — Исполненіе вѣри Святаго Духа » (к. 116). Далі, як в Жоховського, нема згадки теплоти [100] і перед причастям є лише молитва: « Вірую Господи — Вечери — Помяни мя (з биттям у груди) — Да не в суд », без: Боже милостив » (116 об) [101]. Незнати, чому не згадується про причастя диякона, але молитва « Благодарим ти » стоїть тут іще по причасті, як в усіх служебниках 17-го ст., з виїмком Огілевича, Піліховського [102] і Жоховського, що її дають по « Да исполнятся ». Нема за те вже згадки губки,

---

[98] Цікаво, що Піліховський на « Во первих » папи не поминає (Одинцев, 204).

[99] Піліховський (к. 241 об) дає це по молитві « Воньми, Господи » (Одинцов, 204).

[100] Теж в Піліховського її нема (Одинцов, 204).

[101] За те Піліховський подає ще інші три молитви перед « Вірую, Господи »: « Множества ради », « Господи, нісм достоїн », « Боже наш, ослаби », якщо священик не відмовив їх перед Службою Б. (Одинцов, 204-5).

[102] Одинцов, 205.

як ми це зазначили при проскомидії, і сам священик стирає частички до чаші, як в Огілевича, Піліховського [103] та Жоховського (перед причастям з чаші).

Ще цікавіше, що не диякон, а сам священик з чашею в руках завзиває « Со страхом Божїим » (к. 117), бо того не стрічаємо ні в Огілевича ні в Жоховського. « И посем благословяя їєрей глаголет: Спаси Боже » — тобто рукою, як в усіх служебниках 17-го ст. і в Огілевича, з виїмком Піліховського [104] та Жоховського, що це поручають робити чашею. Аж на « Всегда нині... » священик, обернувщись, благословить людей чашею і зараз потім споживає св. тайни при престолі (к. 117 і об), як у Служебнику Піліховського [105] та Жоховського. Натомість нема тут відповідей народу (хору) на всі ці священичі зазиви ні згадки про « Да исполнятся », ні молитви перед кінцевим благословенням, ні натяку про роздачу антидора... А саме благословення має своєрідну форму: « Буди благословеніе Господне на всих вас » (к. 118 об), хоч у Василієвій Літургії тут стоїть: « Благословеніе » і т.д. (к. 132 об).

З цього подрібного перегляду Борджянського літургійного чина виразно бачимо, що його перша частина найінтересніша через цитати з Могилянського тексту 1629 р., а противно друга зводиться до скороченого формуляра в порівнянні з літургійними друками 17-го ст., а то навіть з пропусками не лише рубрик, як дияконське причастя, але й таких текстів, як кінцева молитва « Исполненіе закона »... Якже ж мова про наглядні запозичення з латинської місси, то їх у ньому якби не було, бо хоч є введений поклін на « Єдинородний Сине », при чому священик відступає на край престола (див. вище ст. 116), то зате його не згадується в Символі віри, де він є в Служебнику Піліховського. До того ще священик обмиває руки перед причастям й стирає частички до чаші перед причастям освяченого вина, але від того ще далеко до правдивих латинізмів у Піліховського, які маємо наведені в Одинцова, в його викладі повної Літургії в уніятських служебниках 17-18 ст., не лише з самого її чину в обрібці о. Самуїла (к. 222-46), але і з його вступних глав про літургію взагалі та про випадки при її відправі

---

[103] Тутже.

[104] Цікаво, що Піліховський не дає відповіди « Видіхом світ » на « Спаси Боже ».

[105] Проте другого благословення чашею на « Всегда » не приписує (Од. 205).

(к. 15-22), і ще окремо з його уставу читаної Служби Б. (к. 23-33). Тут ми згадаємо тільки деякі з них, почавши від Самуїлового перекладу латинської молитви наміреня, яка була теж у Служебнику ВПБ-ки 191: « Аз хощу лутургисовати и совершити Тѣло и Кровь ГНІХа по чину св. кафолическія церкви и о благопоспѣшествіи святой соборной апостольской (191: римской) церкви, аминь » [106]. Відтак перед проскомидією священик мовить вступні молитви навколішках і вмиває руки перед облаченням, а фелон бере аж при її кінці. Знову ж на початку Служби Б. він показує по « Благословен Бог » молитву « Царю небесний » навколішки « на нижней ступени » (престола) [107]. А з інших церемоніяльних приписів, що нагадують латинську практику, згадаємо тільки, що Піліховський, попри традиційний спосіб ділити агнець перед причастям на чотири частини, дозволяє священикові переломлювати його на дві половини та вкладати до чаші тільки відломану з першої частинку до чаші і по « Вірую Господи » брати дискос лівою рукою і так причащатися більшою й меншою осталою частицею та зараз таки згортати решту дрібок до чаші перед причастям освяченого вина [108]. І без огляду на те, що, за словами Одинцова Служебник Піліховського з виразними своїми латинізмами належить до нечисленних виїмків між уніятськими служебниками 17-18-го ст., то все таки він не відступає навіть у своїй читаній Службі Б. від оригінального вигляду Літургії [109].

Лишається ще сказати кілька слів про Борджянську Літургію св. Василія і Напередосвячених Дарів, бо одна і друга тут поміщена в дуже скороченому вигляді. Перша навіть не має жадного вступного викладу, як її правити з вечірнею, що знаходиться в усіх друкованих служебниках, а відразу зачинається від молитви оглашенних та пропускає єктенію з молитвою « ко просвіщенію » за тих, що мали хреститися перед Пасхою, яку подають Служебники 17-го ст., бо вона і так уже не мала жадного практичного застосовання... Теж і Літургія Напередосвячених Дарів, скорочена до найпотрібніших молитов і рубрик, не має цісї єктенії ні найменшого натяку на приготовання освяченого агнця ні

---

[106] Одинцов, 197.

[107] Тутже, 198-9.

[108] Цікаво, що традиційну форму ломання св. агнця подає він на читаній літургії (Одинцов, 233), а свою власну на повній (Од. 205).

[109] Одинцов, 205 і 233.

на проскомидію та саму відправу до « Нині сили ». І тут є лише коротенька рубрика, що священик і диякон « творят тихо воход, по входи глаголет диакон Исполним » (к. 135 об), хоч, як відомо, він перейшов у 2-ій половині 17-го ст. замітну метаморфозу, як видно в Служебнику митр. Жоховського (к. 115 об). А вже зовсім нема тут нічого про причастя священослужителів, що в Служебнику Жоховського п'ють з чаші без жадної формулки, бо вино в ній не є освячене (к. 119 об), тільки молитва « Благодарим ти » зараз таки тут поміщена, як у Могилянському Служебнику 1629 р. Також за Могилянським текстом по « Приступите », яке тут виголошує священик, поданий повний текст відповіди вірних: « Благословлю Господа на всякоє время, выну хвала єго в устих моих, хлиб небесный и чашу живота вкусите и видите, яко благ Господь, ал. 3 » (к. 137 об). Натомість після « Всегда... вѣком » нема тут згадки, чи співається « Да ісполнятся », як у Служебнику Могилянськім, чи « Благодарим тя, Христе Боже наш... », як у Жоховського. Отже можна тільки жаліти, що Борджянський редактор так сильно скоротив формуляр цієї Літургії, що вона виглядає немов незаторкнена вищезгаданою метаморфозою, яку вже тоді перейшла в з'єднаній Українсько-білоруській Церкві, тимбільше що й Одинцов дав дещо про неї одиноко з найстаршого йому відомого уніятського рукописного Служебника ВПБ-ки 190 з половини 17-го віку, де вона ще має давний вигляд [110].

Насправді незнати, з якої причини це сталося, а якщо грав тут ролю поспіх, то він був неоправданий, щоб в одному і тому самому еляборатї Літургії св. І. Золотоустого одна частина була основно опрацьована, а друга надто схематично, як ми це вище зазначили, і вслід за тим обі Служби Б. св. Василія та Напередосвячених Дарів ще більше поскорочувані, коли натомість апостоло-євангельські читання йдуть за ними в повному церковному тексті і латинському перекладі...

Затримавшись може навіть задовго при першій половині Борджянського Служебника, хочемо ще дещо сказати про другу, що містить апостоло-євангельські читання для нерухомих свят і для недільного кругу. Першусього паде в очі, що тут нема читань для руських Святих, навіть таких, як св. Борис і Гліб, що були зокрема почитані на Білорусі і тому зазначені червонилом у вступ-

---

[110] Ст. 232-3.

ному календарі, під роковим днем 24.7. Нема теж їх для віленських мучеників Антонія, Євстафія та Івана (14.4) і преп. Єфросинії Полоцької (23.5), що поминаються на проскомидії, чи преп. Макрини (19.7), яка не лиш згадується з ними, але ще окремо й на литії та має службу в Служебнику Жоховського. Натомість зроблений тут виїмок для св. Марії Магдалини (22.7), що з Євфросинією поминається в нашім Служебнику на литії та проскомидії і має теж службу в Жоховського. Тим дивніше воно, що Борджянський редактор помістив у своїм лекціонарі окремі служби з тропарями, прокіменами, читаннями й іншими стихами для латинсько-польських святих: св. Казимира Ягайловича (4.3), Станислава, єпископа Краківського (7.5), які святкувалися передусім у самому Вільні, для Антонія « з Падвы » (13.6), що був дуже почитаний у Холмі [111], і на « Посищеніе » Преч. Богородиці (2.7) [112], хоч їх і сліду нема в Служебнику митр. Жоховського...

Натомість св. Йосафат (2.11) не має ще тут власного тропаря-кондака, як ми вже на початку зазначили, а тільки « общі » для священомученика (к. 172), як було при початковому його святкуванні після беатифікації 1643 р.[113] Отже виходило б, що Борджянський лекціонар був уложений іще перед Служебником Жоховського, який для нашого святого має вже тропар « Світильник світлий » і аж два кондаки (для вибору) з таким самим початком: « Кровій твоїх теченьми (струями) » — перший, з проханням небесного заступництва для всіх і другий окремо для міста Полоцька та всіх монастирів (к. 136). Бо і дальші частини Борджянської служби для св. Священомученика (к. 172 об - 3 об) є відмінні від

---

[111] Його службу має Служебник ВПБ-ки 191 і Піліховського (Добрянскій, 303, 304). Про пізніші видання див. Хойнацкій, 49-50, 52. Про його почитання на російській Україні ще на початку цього століття див. С. Булгаков, *Настольная книга для священно-церковно-служителей,* Харьков, 1900, 740. Ще тоді були тут і там по церквах його образи (Н. Теодорович, *Историко-статистическое описаніе церквей и приходов Волынской епархіи,* III, 465). Теж пісня в його честь, що співалася на Холмщині, під ім'ям преподобного Антонія пустинника фіґурує в *Богогласнику,* виданім Холмським Святорождественським Братством, 1903, вид. 7-е, Ч. 60; С. Щегловля, *Богогласник,* Кіев, 1918, 114).

[112] Прашко, 302, між латинопольськими Святими, що почиталися частинно між з'єднаними, не згадує ні Казимира, ні Станислава, ні Посіщення Пресв. Богородиці.

[113] Єп. Й. Боцян, *Йосафатіяна*: ЗЧСВВ, XII, 462.

Віленського Служебника, тобто хіба ще первісні: прокімен « Святим иже сут », читання 1 Послання св. Петра 4,12-15, алилуя: Паси(й) Израіля і Єв. Йо. 10,7-16 (причасна нема!). Отже і під тим оглядом маємо тут цінний причинок до літургійного почитання св. Йосафата в 17-му ст. перед його оформленням у Служебнику 1692 р. і в пізніших друкованих церковних книгах з'єднаної Церкви.

Неменш вартісний Борджянський лекціонар для історії свята Пресв. Євхаристії, « На Тило Господне » (к. 256 і об), що тут приходить аж при кінці літургійних перікоп на неділі та рухомі празники, бо нічого незнаємо, як це свято виглядало в Служебнику Піліховського (к. 214-5) і ВПБ-ки 191, де воно вже фіґурувало [114]. Тому однак, що Жоховський не прийняв його до свого Служебника, Борджянський текст тим для нас цінніший, бо має його літургійні читання — I Кор. 1,23-32 і Йо 6,55-8 — і відтак у відділі тропарів подає його тропар « Хлиб пресвятѣйший » і кондак « Се предлежит » та прокімен « Господ(ь) пасет мя » зі ст. « Уготовал єси » та алилуя зі ст. « Что воздам » (к. 269 об - 70). Тому годиться на цьому місці подати принаймні цей найстарший нам відомий текст тропаря, бо кондак, як відомо, є перекладом з грецької служби Пресв. Євхаристії в Антологіоні Антона Аркудія (Рим, 1598, 874), і в нічому не різниться від його теперішного тексту: « Хлиб пресвятѣйший, єгоже аггели (и) архаггели трепещуще желают (з пропуском « видѣти », як і в латинськім перекладі: trementes desiderant), днес(ь) на престоли зрится и человиком во снид(ь) дается, в немже ми пребогатую твою милост(ь), Христе Боже нашъ зраще, Бога тя со плотію зриніем случаев (sub accidentibus) утаєннов (! — velatum утаєннаго) исповидуем глаголюще: сподоби нас причастниками быти, да и жизни вѣчныя насладимся » [115]. Також є тут уже й служба Пресв. Тройці, як у Служебнику Піліховського (к. 215): її читання поміщені тут аж після Пресв. Євхаристії (к. 256 об - 7 об) — видно через недогляд, бо тропар-кондак стоять правильно по тропарях Неділі 50-ці (к. 268 об) [116].

---

[114] Добрянскій, 303, 304.

[115] Див. латинський його переклад в статті о. Ю. Миляника, *De officio liturgico Festi Divinae Eucharistiae apud Ucrainos Catholicos*: «Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata », 7, 1953, 181.

[116] Цікаво, що і в Служебнику Піліховського ця служба поміщена після євхаристійної (Добрянскій, 304).

Кінчаючи на цьому наші спостереження про склад і характеристичні признаки Борджянського Служебника, висловлюємо скромну думку, що при дошкульному браку пам'ятників обрядовости Укр. Кат. Церкви з 2-ої половини 17-го ст. він у неодному насвітлює її скомплікований процес та вияснює неодну сторінку Служебника митр. Жоховського 1692 р., якщо наш погляд на його походження з того часу правильний.

II. DOCUMENTA COLLECTANEA

Dmytro Blažejovskyj

UKRAINIAN AND BIELORUSSIAN STUDENTS AT THE PONTIFICAL GREEK COLLEGE OF ROME (1576-1976)

1976 is the hundredth year of the existence of the Pontifical Greek College of Rome and of its service to the Church. The Greek College has had considerable impact, not only on the Byzantine (Greek) rite Church as a whole, but also on that of the metropolitanate of Kyjiv in particular. During the years of the existence of the Catholic Metropolitanate of Kyjiv (1596-1805), eight of its sixteen metropolitans were former students of the Greek College: Rutskyj, Korsak, Sielava, Kolenda, Žochovskyj, Zalenskyj, Smohoževskyj and Rostockyj, as well as a notable number of the bishops of the Catholic Kyjivan Church. In more recent years, it is noteworthy that the second Ukrainian born cardinal, Metropolitan Silvester Sembratovyč of Halyč, and the best known Ukrainian liturgist, Isidore Dolnyckyj, were both also former students of the Greek College of Rome.

There have been several books written concerning the Greek College, but about the students of the Kyjivan Church attending it, there has been only one study, and it has dealt with the number of students from Kyjiv to be received there [1].

The Greek College was opened on November 3, 1576 with six students. It was officially approved by Gregory XIII on January 13, 1577. Its main promoter and protector was Julius Anthony Cardinal

---

[1] Blazejovskyj D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665-1784)*, Rome 1975, p. 36-44.

Santori. In the beginning, the rectorship changed hands frequently. Then, in 1591, the rectorship was given to the Jesuits, at the proposition of Cardinal Santori, who previously had been opposed to this choice. After the death of Cardinal Santori (1602), in 1604 the Jesuits had to give up the direction of the college. From 1604 until 1622, it was under the rectorship of the Somaschi and then of the Dominican Fathers. In 1622, the Jesuits were reappointed, and directed the college until the suppression of their order by Clement XIV in 1773. From that year on, until its temporary closing in 1803, and from its reopening in 1845 until 1886, the rectors were appointed from the secular Roman clergy. The college was under the care of the Resurrectionist Fathers from 1886 until 1890 and from 1890 until 1897 again under the Jesuits. From 1897 until the present, it has been entrusted to the Benedictines.

The first two students from the metropolitanate of Kyjiv came to the Greek College in 1578. Although their names are not in the college documents, from other sources it can clearly be seen that they attended the college. The third student, Peter Potij, in all probability was there from 1595 to 1601, but he likewise is not mentioned. It seems that these three students must have been convictors, or boarders, since convictors were not included in the register of students. From 1601 to 1621, the college records are missing. Other sources indicate that during this period there were received at least eight students from the Kyjivan metropolitanate. Metropolitan Rutskyj (1613-1637) in 1615 obtained eight places from Paul V, and in 1623 obtained two additional places from the Prop. Fide [2], but, as can be seen from the following list, the number of six, through various subterfuges, was not observed during the entire period of the existence of the metropolitanate of Kyjiv. In 1845, when the college reopened, Ukrainian students were received from the metropolitanate of Halyč, but the places were determined by arrangement with the government of Vienna, which at that time ruled Halyč. Students were received at the Greek College until the Pontifical Ukrainian College was founded in 1897 at Piazza Madonna dei Monti 3. Between 1923 and 1925, five students from Ukrainian and Bielorussian territories were received at the Greek College. They studied for the "Exarchatum Russiarum", under which jurisdiction were placed the eastern, central and northwestern Ukrai-

---

[2] MUH, t. 9-10, p. 359, no. 291; p. 365, no. 298; p. 366, no. 299.

nian provinces and all Bielorussia. One could well question why the Ukrainian students were not sent to the Ukrainian College.

It is difficult to determine accurately the nationality of students from the metropolitanate of Kyjiv, since Bielorussia was under the ecclesiastical jurisdiction of Kyjiv, and the name "Ruthenians" was applied also to the Bielorussians. The terminology "ex Lithuania", "Polonus", etc., does not necessarily indicate ethnic nationality. Since ethnic Lithuanians and Poles were of the Latin rite, they would hardly have been attending the Greek College, and with a few possible execeptions, students so indicated must have been either Ukrainians or Bielorussians. The Grand Duchy of Lithuania, with its capital at Vilno, included Lithuania, Bielorussia and the northwestern Ukrainian national territories, so the term "ex Lithuania" could mean either Ukrainian or Bielorussian, whereas the term "Polonus" could only mean Ukrainian, since the eastern, central and southwestern Ukrainian territories, but none of the Bielorussian territories, were under the direct rule of Poland.

Included in the following list are students from the Transcarpathian Ukrainian territories, although these were not under the jurisdiction of the metropolitanate of Kyjiv or Halyč. Also included are students from Križevci (Croatia) from the latter half of the eighteenth century, since Ukrainians had started to migrate there to form a considerable part of the faithful of that diocese.

The spelling of family names of the past centuries is always a problem. Since the territories of the metropolitanate of Kyjiv had the misfortune to be under different political rules, the names were accordingly pronounced, spelled and misspelled. To confuse matters further, in the pontifical colleges the names were Latinized or Italianized. For the sake of simplification, all names in the following list have been spelled according to the Ukrainian language, using the internationally accepted transliteration of the Paris Slavic Institute.

It is possible that some students are missing from the list. For several, vital information is missing. The reason for this is that the registers do not include every student's name, or give complete information about them. In such cases, the missing information had to be taken from other available sources in order to make the list as complete as possible, in the hope that it will be of some use to historians and add another bit of information to the study of Church history.

SOURCES, BIBLIOGRAPHY AND ABBREVIATIONS

ARCHIVUM COLLEGII GRAECORUM DE URBE (ACG):

t. 1 Notizie del Collegio Greco.
t. 3 Professioni di fede, giuramenti, etc.
t. 4 Rito Greco. Ordini Sacri.
t. 5 Rito Greco. Ordini Sacri II.
t. 6 Accettazioni, dimissioni, dispense.
t. 7 Requisiti degli Alunni.
t. 8 Requisiti degli Alunni II.
t. 10 Historia Collegii Graeci de Urbe.
t. 13 Catalogo degli Alunni dal 1731 al 1803.
t. 14 Catalogo degli Alunni dal 1624 al 1730.
t. 22 Principi del Collegio Greco di Roma. Registro degli Alunni dal 1591 al 1601.
t. 23 Notizie di alcuni Alunni del Collegio Greco dall'apertura del 1845.
t. 32 Registri delle ordinazioni dal 1758 in poi.
t. 33 Giuramenti dal 1847 in poi.
t. 53 Giuramenti dei secoli XVI-XVIII.
t. 54 Primi giuramenti, seconda metà del secolo XVIII.
t. 55 Secondi giuramenti, seconda metà del secolo XVIII.
t. 59 Ammissioni, ordinazioni, fedi, istanze, suppliche varie.
t. 60 Ammissioni, ordinazioni, fedi, istanze, suppliche varie II.
t. 72 Alunni, secolo XIX.

ARCHIVUM S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE (APF):

Scritture riferite dei Congressi:

t. 1 Collegio Greco dell'anno 1577 al 1779.
t. 2 Collegio Greco dall'anno 1780 al 1845.
t. 3 Collegio Greco dall'anno 1845 al 18...

BIBLIOTECA VALLICELLIANA, Roma Ms K. 17: *Collectanea de rebus Graecorum et illorum Collegio.*

BIBLIOTECA VATICANA. *Vaticani Latini* (Vat. Lat.)

Cod. 5527: Collegium Graecum.
Cod. 8684/1: De rebus Ruthenorum.

BLAŽEJOVSKYJ D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665-1784)*, Rome 1975.

BLAŽEJOVSKYJ D., *Ukrainian and Bielorussian Students in the Pontificio Collegio Urbano de Propaganda Fide (1627-1846)*, in "Analecta Ordinis S. Basilii Magni" 9 (Rome 1974) 202-222.

DE MEESTER P., *Le Collège Pontifical Grec de Rome*. Extrait de "La Semaine en Rome", Rome 1910.

FOSCOLOS M., *I vescovi ordinanti per il rito greco a Roma*, in "Risveglio - Zgimi" 11/2 (1973) 22-32.

KOROLEVSKIJ C., *Les premièrs temps de l'histoire du collège grec de Rome (1575-1622)*, in "Studion" 3 (1926) 33-39, 80-89; 4 (1927) 81-97, 137-151; 6 (1929) 40-48, 49-75.

KOROLEVSKIJ C., *Un demi siècle de l'histoire du collège grec de Rome: Le Régime Bénédictin 1897-1947*, ACG, Ms. 400.

KRAJCAR J., *The Greek College in the Years of Unrest (1604-1630)*, in "Orientalia Christiana Periodica" 32 (Rome 1966) 5-38.

KRAJCAR J., *The Greek College under the Jesuits for the First Time (1591-1604)*, in "Orientalia Christiana Periodica" 31 (Rome 1965) 85-118.

MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, (MUH), t. 1-12, Rome 1964-1975.

NETZHAMMER R., *Das griechische Kolleg in Rom*, Salzburg 1905.

PERRI V., *Inizi e finalità ecumeniche del Collegio Greco in Roma*. Estratto da "Aevum" 44 (Milan 1970) 1-71.

RODOTÀ P., *Dell'origne, progresso, e stato presente del rito greco in Italia*, 3 vol. Rome 1757-1763.

SCORDINO A., *L'Archivio della Trinità di Mileto e del Collegio Greco in Roma*. Estratto dall'"Archivio Storico per la Calabria e la Lucania" 39 (Roma 1971) 55-89.

WELYKYJ A.G., *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia* (WAP), 5 vol., Rome 1953-1955.

WELYKYJ A.G., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* (WDPR), 2 vol., Rome 1953-1954.

WELYKYJ A.G., *Epistolae Metropolitarum* (WEM), t. 1-8, Rome 1956-1965.

WELYKYJ A.G., *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900)*, (WLE), t. 1-4, Rome 1972-1976.

WELYKYJ A.G., *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)* (WLN), t. 1-13, Rome 1959-1969.

WELYKYJ A.G., *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes* (WLP), 1-7 vol. Rome 1954-1957.

WOS J.W., *Cronaca degl'allievi del Collegio Greco in Roma (1577-1640)*,

in "Archivio Storico per la Calabria e la Lucania" 40 (Rome 1972) 129-193.

* * *

1578. - MAMONYČ (Momonowitz) ...Il vescovo di Samogitia [Melchior Gedrojc (1574-1608)]... mi ha fatto intender che havea già trovati due putti Ruteni ne la maniera che si desiderava [5.4.1578]... Vescovo di Samogitia... che si desiderava per lo Collegio Greco... havendo già trovati due Lituani Ruteni, l'uno... nobile di 17 anni e l'altro di 12 anni figliuolo di Consolo di Vilna, che passa per nobile, e ricco... che fa a le sue spese stampar li libri Ruteni in Vilna... me l'ha ultimamente mandati qui... penso tenerli appresso di me et condurli in Italia in mia compagnia et con prima occasione mandarli a Roma; ambedue parlano latino competentemente et si mostrano di bonissima indole [25.4.1578]... mi sono valuto de la commodità del Padre Possevino con mandar a Roma sotto la cura et disciplina sua li due giovanetti Ruteni et il Moscovito... Collegio Greco, dove havrà a stare [12. 7.1578]... è costi un Consolo de' Ruteni di cui già alcuni anni condussi a Roma un suo figliuolo alunno di Sua Santità, et un altro menai in Olmuzzo [Joannes Momonowitz]... Il suo figliuolo maggiore ch'è in Roma mi prega coll'inclusa ch'io procuri la salute del padre [4.2.1584].

WLN, t. 1, p. 93, no. 91 (28.7.1577); p. 99, no. 99 (5.4.1578); p. 100, no. 101 (25.4.1578); p. 104, no. 106 (12.7.1578); FLOROVSKY A.V., *Češti Jesuité na Rusi*, Prague 1941, p. 51-53.

? ...nobile di 17 anni [25.4.1578] ...due giovanetti Ruteni [12.7.1578].

WLN, t. 1, p. 100, no. 101 (25.4.1578); p. 104, no. 106 (12.7.1578).

1595. - POTIJ (Poceius) PETRO ... venerunt Episcopi Rutheni... Petrum Poceium... Romae a parente relictum... nostra impensa hactenus aluimus et sustentavimus, ut bonis artibus operam daret... Nunc... a patre revocatus... in patriam redit... hunc... Maiestati Tuae valde ex animo commendamus... [30.1.1601]; in questo soprascritto Cathologo non si mettono li convittori che stanno in detto Collegio... li quali sono di presente 12 [1596].

WDPR, t. 1, p. 298-300, nos. 186-187 (30.1.1601): Clement VIII to King Sigismund III and to Bishop Maciejowki; MUH, t. 9-10, p. 246-248, nos 173-174; Idem; MUH, t. 1, p. 204, no. 297 (8.8.1601): Petro Potij to Card. Aldobrandini; WLE, t. 1, p. 14, no. 10: Idem; ACG, t. 22, f. 112.

1596. - MOROCHOVSKYJ (Morocoschij, Moroscovio) ELIA STEFANIDE (Joachimus Elias) di Leopoli Rutheno, a. 20 incirca, ingr. 16.2.1596, humanista, fisica, Ph. Th. mandato dal... Sr. Cardinale, che si ricevesse per alunno... È stato in Collegio otto anni... fù d'indole ottima... che havendo finiti li suoi studi nel Collegio Greco ritorna in patria [29.3.1603]... è venuto a me [8.6.1603]... fù fatto Vescovo di Valedomira.

ACG, t. 1, f. 38, no. 163; t. 10, f. 135-136; t. 22, ff. 112, 116; WOS, p. 162; WLN, t. 2, p. 205, no. 749 (29.3.1603): Card. Aldobrandini to Nuncio Rangoni; MUH, t. 1, p. 215-216, no. 317: Idem; WLE, t. 1. p. 24-25, no. 20 (7.6.1603): Nuncio Rangoni to Card. Aldobrandini.

1599. - RUTSKYJ (Ruschius) GIOVANNI (Joannes, Giuseppe) VELLAMINO (Velamin) Ruteno di Lituania... a. 23, ingr. 3.11.1599, th, ... fù d'indole ottima. Fù poi fatto Metropolita... e si chiamo Giuseppe... Morì... 1637... Suae Maiestati... cum socio eius introduxi [7.6.1603].

ACG, t. 1, f. 38-39, no. 166; t. 10, f. 117-133; t. 22, f. 117-118; WOS, p. 162; WLE, t. 1, p. 25, no. 20 (7.6.1603): Bishop Maciejowski to Card. Aldobrandini; WEM, t. 1, p. 4-20. APR I, f. 15-18. (See footnote on p. 192).

1604. - ŠUJSKYJ (Suischi) GIOVANNI, Ruteno, fù d'indole ottima, studiò Filosofia, dopo la quale partì richiesto da' i Parenti... stato in Collegio sette anni. Egr. 19.2.1610.

ACG, t. 1, f. 41, no. 176; WOS, p. 164. APR I, f. 27-29.

1609. - TRYZNA (Trisna, Trisnius, Trizna) MARTINUS (Martianus) ...Martino... figliuolo del Sig. Marescial di Slonimo... del rito greco ne la Santa Unione,... destinato da suoi parenti a lo stato ecclesiastico, mi viene caldamente raccommandato da molti Signori di qualità... affinche... sia collocato costì nel Collegio Greco [1.3.1609]... Trisnium... paulo post Laurentii Creusae discessum Collegium nostrum suscepit... Laureaque potitum dimisit... iur. 26.10.1612: Ego... Polonus, dioecesis Vilnensis polliceor inprimis Ritum Catholicum Latinum Romanum me servaturum... in patriam meam reversurum atque ibi quantum in me erit fidem Catholicam, quam in hoc Collegio didici disseminaturum... Quod adtinet reditum vestrum, redite... cum Domino Tryzna, ad quem... viaticum mittemus [-.10.1617]... Si partì dottore et ritornato in patria si fece Canonico, era di buonissima et quieta natura, modesto et humile. Fù poi fatto Coadiutore del Vescovo di Vilna,

Referendario del Re di Polonia e Vice-Cancelliere nel Gran Ducato di Lituania. Egr. 1619.

ACG, t. 1, f. 46, no. 221; t. 3, f. 139; t. 10, f. 142; t. 53, f. 54; WOS, p. 168; WLN, t. 3, p. 11, no. 953 (1.3.1609): Nuncio Simonetti to Card. Borghese; MUH, t. 9-10, p. 320, no. 262: Idem; WEM, t. 1, p. 52, no. 10 (–.10.1617). APR I. f, 32-42.

1611. - KREVZA (Creusius, Creuza) LAURENTIUS (Leo). Hunc paulo post Velaminum Romae Collegium excipit, nec nisi Divinarum Scientiarum magisterio insignem Laureaque ornatum dimisit... si partì Teologo per indispositione, era di bellissimo ingenio, et arrivato in Ruscia, si fece Monaco di San Basilio, Superior Monasterii [1617], fù poi creato Vescovo di Smolenscho... egr. 1613

ACG, t. 1, f. 43, no. 193; t. 10, ff. 137-138, 142; WOS, p. 165-166; WEM, t. 1, p. 52, no. 10 (–.10.1617). APR I, f. 29-32.

1612. - STAVSKYJ (Stafschi) LUCAS Polonus ex provincia Russiae, ex dioecesi Leopoliensi, iur. 26.10.1612... Ruteno, si partì Filosofo, di buonissima natura e devotissimo, il quale adesso è morto.

ACG, t. 1, f. 48, no. 243; t. 53, f. 53; WOS, p. 170.

1616. - SIELAVA (Sialova, Sielavius) ANTONIUS (Anastasius) ...Fratres meos Anastasium [Sielava] presbyterum et Hieronymum [Počapovskyj] diaconum ... obedientiam a me debitam prestabunt [19.9.1617]...Charissime... Anastasi... Quod adtinet ad reditum vestrum, redite... viaticum mittemus [–.10.1617]... Antonius quem nonnuli Anastasium nominant, initium studiorum in Romano Grecorum Collegio... annus fuit... sextus decimus a sexcentesimo atque millesimo. Antequam Romam pergeret, Philosophicis Theologisque disciplinis instituendus, iam Magni Basilii sodalitio in Russia dederat nomen... Polocensis Antistes... Totius Russiae... Metropolita. Egr. 17.9.1619.

ACG, t. 1, f. 48, no. 239; t. 10, f. 139-142; WOS, p. 170; WEM, t. 1, p. 31, no. 6 (19.9.1617); p. 52, no. 10 (–.10.1617); t. 2, p. 173-180. APR I, f. 39-45.

1616. - POČAPOVSKYJ (Poczapouschius, Pozoposchi) HIERONYMUS (Hieremias, Ieremia) ... Antonii Sielavae, aequalis ferme atque in Graecorum Collegio convictor et studiorum instituti Collega... quem ob consuetam religiosis viris nominis mutationem, Hieronimum... nominare... Padre Ruteno, Monaco di San Basilio, si partì Theologo... fù Vescovo... di Luceoria; è di bellissimo ingenio... A fratribus meis

ex Collegio Graeco Monachis S. Basilii Magni accepi litteras [–.10.1617]... Fratres meos Anastasium presbyterum et Hieronymum diaconum... obedientiam a me debitam prestabunt [19.9.1617]... Quod adtinet ad reditum vestrum, redite... cum Domino Tryzna... viaticum mittemus... scribo etiam Fratri Hieronymo... Dominum Tryznam salutate [–.10.1617]. Egr. 17.9.1619.

ACG, t. 1, f. 48, no. 240; t. 10, f. 142; WOS, p. 170; WEM, t. 1, p. 29, no. 5 (21.12.1616); p. 31, no. 6 (19.9.1617); p. 52, no. 10 (–.10.1617). APR I, f. 39-45.

1617. - ZARESKYJ (Zarenschius, Zareschi) NICEPHORUS ... Per fratres nostros [Zareskyj and Rudnyckyj], quos misi Romam scripsi vobis [Sielava and Počapovskyj] fusius, nunc... occasione vestri discessus [–.10.1617]... Alterum est, quod fratribus meis Ordinis... S. Basilii in Urbe pro nunc residentibus Nicephoro presbytero et Cypriano commiserim [10.9.1621]... Quemadmodum nunc redeant Nicephorus et Cyprianus... Et hic [Nicephorus] adeo in philosophica et theologica facultate profecit, ut singularem in disputationibus adeptus sit laudem [7.1.1622]... millesimo sexcentesimo vigesimo secundo, die vero decima sexta, mensis Januarii... Nicephorus Ruthenus scholaris... fidei catholicae iuxta praescriptam formulam... graeco idiomate sua manu subscripsi... audientibus... Petro Arcudio... Lyceum nostrum anno... decimo nono post millesimum sexcentesimum [date faulty?] adiit. Ibidemque... Divinis studiis... annos quatuor... si partì Teologo, et hora... serve al suo monastero con opinione di Santità... Praeses Dobrobuziensis claustri creatus. Egr. 14.4.1622.

ACG, t. 1, f. 48, no. 241; t. 3, f. 106-107; t. 10, f. 143; WOS, p. 170; WEM, t. 1, p. 51, no. 10 (1617); p. 71, no. 74 (10.9.1621): Metr. Rutskyj to Card. Ludovisi; MUH, t. 9-10, p. 347, no. 284: Idem; MUH, t. 1, p. 323, no. 502 (7.1.1622): Card. M. Barberini to Metr. Rutskyj; WLE, t. 1, p. 63, no. 46: Idem. APR I, f. 45-52.

1617. - RUDNYCKYJ (Rudnischi) CYPRIANUS ...quos misi Romam [1617]... designavi Nicephorum presbyterum et Cyprianum diaconum... Collegii Graecorum de Urbe alumnos [10.9.1621]... nunc redeunt Nicephorus et Cyprianus [7.1.1622]... Padre Ruteno, Monaco di San Basilio, si partì Dottore havendo insegnato un'anno grammatica greca in Collegio. Egr. 14.4.1622.

ACG, t. 1, f. 48, no. 242; WOS, p. 170; WEM, t. 1, p. 51, no. 10 (1617); p. 70, no. 23 (10.9.1621): Metr. Rutskyj to Gregory XV; MUH, t. 1, p. 323, no. 502 (7.1.1622): Card. M. Barberini to Metr. Rutskyj; WLE, t. 1, p. 63, no. 46: Idem.

1621. - PIDBERESKYJ (Podbereski) ADRIANUS, OSBM, Ruthenus, p. Alexander, a. 25, ingr. –.12.1621, sacerdos, Ph. 3, egr. 28.11.1624 Carissime... Adriane... sputum sanguinis vehementer me terret; malo vos habere vivum hic domi sine doctrina, quam mortuum cum omnibus doctrinis [8.6.1623]...quem phtysis multum... debilitavit [11.2.1624]... si partì per indisposizione ed morì nel viaggio... ad feliciorem vitam transitus est... prope Gradiscam, civitatem Carniolae... quem Velaminus sibi... successorem...destinaverat.

ACG, t. 1, f. 55, no. 285; t. 10, f. 144-145; t. 14, f. 3; WOS, p. 175; WEM, t. 1, p. 91, no. 36 (8.6.1623); MUH, t. 9-10, p. 383-384, no. 314 (11.2.1624); p. 471, no. 375. APR I, f. 50-67.

1621. - KORSAK (Corsak) RAPHAEL, OSBM, Ruthenus, p. Simeon, m. A. Orska, a. 20, ingr. –.12.1621, diaconus, Th., egr. 28.11.1624... Fratrum meorum Ordinis ... in Urbem euntium [Pidbereskyj and Korsak] obsecro... auctoritatem suam interponere dignetur... ut eo facilius in Collegium Graecorum recipiantur [10.9.1621]... Reddidit illas [litteras] Adrianus presbyter et Raphael diaconus... misi in Collegium Graecorum educanti... qua visi sunt benevolentiam sibi conciliare [7.1.1622]... Cum Corsakio eodem pariter anno [1621] atque ille [Pidbereskyj] ingressus est... Hic millesimo sexcentesimo decimo nono [date faulty] inter Collegii nostri alumnos cooptatus... sibi enim tam rigide semper carnibus interdixit... studiò tre anni di theologia... Fù poi fatto Metropolita di Russia e mandato dal Re di Polonia ad Urbanum VIII per trattare negotii di molta importanza, e fù dal Papa fatto Vescovo Assistente. Egr. 28.11.1624.

ACG, t. 1, f. 55, no. 286; t. 10, f. 143-144; t. 14, f. 3; WOS, p. 175; WEM, t. 1, p. 71, no. 24 (10.9.1621): Metr. Rutskyj to Card. Ludovisi; MUH, t. 1, p. 323, no. 502 (7.1.1622): Card. M. Barberini to Metr. Rutskyj; WLE, t. 1, p. 63, no. 46: Idem; WEM, t. 2, p. 5-18. AHR I. f, 50-67.

1624. - ORANSKYJ (Oranschi, Horanski) PACOMIUS, OSBM, p. Michael, m. Theodora Kisilowa, Voligniensis e Russia, a. 25, ingr. 8.10.1624, iur. 16.11.1625, sacerdos, Th. 2, egr. 12.5.1626. Discessit quia non satis bene se habebat in hoc coelo... studiò due anni di Theologia, fù osservantissimo delle sue Regole, non mangiando carne in Collegio... fatto Vescovo di Pinsco... Kisielium Chioviae Palatinum avum maternum habuit.

ACG, t. 1, f. 58, no. 301; t. 10, f. 145-146; t. 14, f. 5; t. 55, f. 77; WOS, p. 177.

1624. - KVASNINSKYJ ANDREAS ZLOTY (Sloti, Sloti Kisanouski, Slotti), OSBM, p. Joannes, m. Sophia Prasouna, Peorsciensis e Lithuania, a. 25, ingr. 8.10.1624, iur. 16.11.1625, sacerdos, [egr. 1628] ... studiò due anni di Theologia, fatto predicatore del Vescovo di Smolensko, e scacciato da' Moscoviti... fu fatto poi amministratore del Vescovo di Pinsk.

ACG, t. 1, f. 58, no. 302; t. 10, f. 147-148; t. 14, f. 5; t. 53, ff. 77, 206; WOS p. 178. APR I, f. 67-85.

1624. - DUBOVYČ (Dubovicci, Dubovici, Dubovicius) ALEXIUS, OSBM, p. Ignatius, m. Anna Bargicouna, Vilnensis, a. 19, ingr. 8.10. 1624, clericus [egr. 2.5.1628]... studiò Rettorica, Filosofia, et per indisposizione si partì, studiando Teologia in Gratz... predicato alcuni anni in Vilna... Archimandrita Vilnensis... fatto Vescovo di Turonio.

ACG, t. 1, f. 58, no. 303; t. 14, f. 5; t. 53, ff. 77, 206; WOS, p. 178. APR I, f. 85.

1626. - TYŠKEVYČ (Tischeuiz, Tiscikeviz, Tiszkewicz, Tyskievicius) PHILO, OSBM, p. Josephus, m. Barbara, Ruthenus, a. 23, ingr. 15.6.1626, diaconus, Ret., Ph. 3, Th. 1, egr. 4.5.1631 Collegio nostro idoneus... studiò Rettorica, Filosofia, et un'anno di Teologia, doppò ritornò alla Patria.

ACG, t. 1, f. 60, no. 316; t. 14, f. 7; t. 53, f. 78; WOS, p. 179. APR I, f. 96.

1626. - KOPEC (Copec, Copei, Copez) ADAMUS, saecularis, p. Philo, m. Elisabetha Craptouiciouna, Ruthenus, a. 18, ingr. 15.6.1626, iur. 5.4.1628, Ret., Ph. 3, Th. 4, [egr. 1633]... finì il corso di Filosofia et Teologia, doppò ritornò in Russia.

ACG, t. 1, f. 60, no. 317; t. 14, f. 8; t. 53, f. 77; WOS, p. 179.

1627. - LOSOVSKYJ (Losouskius, Lososchi, Lossouschi) NICEPHORUS, OSBM, p. Stanislaus, m. Leonora Ossinschi, Policiensis, a. 23, ingr. 1.12.1627, iur. 5.4.1628, sacerdos, Log., Ph. 3, Th. 4, [egr. 1633]... ritornato in Russia s'esercita in predicatore... ad Zidicinensem Praefecturam... ad Polociensis... successionis cum iure traductus est.

ACG, t. 1, f. 62, no. 324; t. 10, f. 149-150; t. 14, f. 8; t. 53, f. 78; WOS, p. 180.

1627. - ORANSKYJ (Oransky Woina, Ornaski) JACOBUS VOJNA (Jacomo), saecularis, p. Michael, m. Theodora Chisilouna, Voliniensis,

a. 19, ingr. 1.12.1627, iur. 5.4.1628, Log., Ph. 3, Th. 1, [egr. 1632]... post Philosophica Theologicaque praecepta hic audita... cum revertisset... sese Magno Basilio... consecravit Dobrinensis Archimandrita... Ornaski Jacomo Ruteno secolare, studiò Filosofia ed un'anno di Teologia, et essendo ritornato in Polonia si tratiene nella Corte del Re.

ACG, t. 1, f. 62, no. 325; t. 10, f. 150; t. 14, f. 8; t. 53, f. 79; WOS, p. 180.

1633. - BOROVYK (Borovik, Borrovius) PHILIPPUS, OSBM, p. Eustachius, m. Theodora, Lithuanus, a. 27, ingr. 2.5.1633, sacerdos, Phys., Th. 4, egr. 8.9.1638, studiò Metafisica e quattro anni di Theologia, fù di ottima natura, e buon religioso... Procurator Romae per 14 annos.

ACG, t. 1, f. 64, no. 341; t. 10, f. 154; t. 14, f. 10; WOS, p. 182.

1633. - ISAKOVYČ (Isacovicius) JOSAPHAT, OSBM, p. Luca, m. Axenia, Lithuanus, a. 26, ingr. 2.5.1633, sacerdos, Phys., Th. 4, egr. 8.9.1638.

ACG, t. 1, f. 64, no. 342; t. 14, f. 10; WOS, p. 182.

1634. - KORSAK (Corsach, Corsak) EUSTACHIUS, p. Joannes, m. Christina, Ruthenus Novogrodensis, a. 15, ingr. 16.7.1634, Gr. 1, egr. 1635, partì del Collegio doppò haver studiato un anno di grammatica.

ACG, t. 1, f. 65, no. 347; t. 14, f. 11; WOS, p. 183.

1634. - KORSAK (Corsach, Corsak) NICOLAUS, p. Andrea, m. Catharina, Ruthenus, Polociensis, a. 16, ingr. 16.7.1634, Gr. 1, [egr. 20.5.1635, si partì per grammatico, propter infirmitatem.

ACG, t. 1, f. 65, no. 348; t. 14, f. 11; WOS, p. 183. APR I, f. 109.

1636. - KOLENDA (Colenda) GABRIEL, OSBM, p. Joannes, m. Marina, Lithuania Provinciae Vilensis districtus, a. 30, ingr. 1.12. 1636, sacerdos, Th. 3, egr. 24.11.1639... Studiò tre anni di Theologia, si partì dal Collegio con licenza del Protettore ad instanza del Metropolita di Russia venuto in Roma... poi Metropolita di tutta la Russia... Morì il 1673.

ACG, t. 1, f. 68, no. 365; t. 10, f. 151-154; t. 14, f. 14; t. 53, f. 228; WOS, p. 185; WEM, t. 2, p. 211-217. APR I, fol. 117-120.

1636. - ŠUJSKYJ (Sciuschi, Suiski, Szuyski) CLEMENS, OSBM, p. Joannes, m. Catharina, districtus Brestensis, a. 21, ingr. 1.12.1636, iur. 9.1.1637 [signed: Szuyski], diaconus, Ph. 3, Th. Moralis 1, discessit e Collegio adversae valetudinis causa, obiit Venetiis paulo post discessum... Se ne vanno al Collegio Graeco duoi nostri Padri, miei nepoti, cioè il Padre Gabriele Colenda, actu Praesbyter, per la Theologia, et il Padre Clemente Sciuyschi, diacono, per la Philosofia [20.8.1636]... duo Monachi Rutheni... uniti, Cassianus Sakovicius, antea Archimandrita Dubnensis, et Clemens Suischi, diaconus... fuerint denuntiati, quod... contra Decreta... a S.D.N. probata exierint a Religione eiusdem Sancti Basilii, in qua professi erant, et transierint ad Ritum Latinum, et sacerdotis saecularis latini habitum assumpserint... Eminentissimi... eosque censuris ecclesiasticis ad reditum ad eorum Religionem compellere, unanimiter censuerunt, approbante Sanctissimo D.N. Urbano octavo [6.9.1643].

ACG, t. 1, f. 68, no. 366; t. 14, f. 14; t. 53, f. 228; WOS, p. 185; WEM, t. 3, p. 126, no. 44; WLP, t. 1, p. 168, no. 269.

1640. - ILLOVSKYJ (Ilkonski, Ilkowski) ZACCHARIAS, OSBM, p. Joannes, m. Maria, ex distr. Slonimensi, a. 30, ingr. 8.1.1640, iur. 5.2.1640 [signed: Illowski], sacerdos, Th. 3.

ACG, t. 1, f. 69, no. 372; t. 14, f. 13; t. 53, f. 232; WOS, p. 186; WLE, t. 2, p. 332, no. 181.

1643. - KOPIJEVYČ (Copieuicz, Kopieuis, Kopjevius) ISAACIUS, OSBM, p. Joannes, m. Eudoxia, ex Novogrodeco; a. 38, ingr. 12.10 1643, iur. 11.3.1645, sacerdos, Th., egr. 2.6.1645, discessit revocatus a suo Metropolita. Obiit paulo post in Polonia.

ACG, t. 14, f. 16; t. 53, ff. 85, 242.

1644. - KORSAK (Corsach, Corsak) NICOLAUS, OSBM, p. Michael, m. Regina Socholinschi, ex Polocia, a. 29, ingr. 30.8.1644, iur. 7.9.1644 sacerdos, Th. 2, egr. 28.3.1646, revocatus a suo Metropolita.

ACG, t. 6, f. 88; t. 14, f. 17; t. 53, f. 242. APR I, f. 140

1644. - MILENKEVYČ (Milenkiewicz, Milincheuius) CHRISTOPHORUS, OSBM, p. Martinus, m. Anatolia, ex urbe Grodno, a. 27,

ingr. 30.8.1644, iur. 25.3.1645, sacerdos, Th. 2, egr. 7.12.1646, revocatus a suo Metropolita.

ACG, t. 14, f. 17; t. 53, ff. 85, 242. APR I, f. 137-144.

1644. - TERLECKYJ (Terleskius) ADAMUS, p. Alexander, m. Anna Volaticka, Chelmensis, a. 20, ingr. 9.3.1644, iur. 2.11.1645, Humanit. 1, lect. 18.1.1653, subd-diac. 19.1.1653, presb. 2.2.1653, egr. 26.10.1653, discessit absolutis omnibus studiis Philosophiae et Theologiae, ingressus est in Religionem S. Basilii in Polonia.

ACG, t. 14, f. 17; t. 53, ff. 86, 244. APR I, f. 138-148.

1645. - BENKOVSKYJ (Bienchovius, Bienkowski) GREGORIUS, OSBM, p. Petrus, m. Dorothea, ex dioecesi Vilnensi, a. 27, n. 23.4.1619, ingr. 18.12.1645, iur. 3.2.1646, diaconus, [egr. 1651], Procurator Generalis negotiorum Ecclesiae Ruthenae in Urbe et Rector ecclesiae et hospitii SS. Sergii et Bacchi.

ACG, t. 14, f. 18; t. 53, ff. 86, 244; WAP, t. 1, p. 244n.

1645. - OHYLEVYČ (Ohilevius, Oileuius) PACHOMIUS, OSBM, p. Gregorius, m. Regina Maslanczanska, ex Minsco, a. 22, n. 12.6.1624, ingr. 18.12.1645, iur. 1.1.1646, diaconus, egr. 20.8.1652, discessit absoluta Theologia et doctoratus laurea accepta, Generalis sui Ordinis.

ACG, t. 10, f. 156-157; t. 14, f. 18; t. 53, ff. 86, 244.

1652. - KORNIEV (Corniew) JOANNES KORMAM (Cormam), p. Theodorus, m. Anna Scuminowicz, ex civitate Vilna, a. 18, n. 30.11.1634, ingr. 19.1.1652, Log., ingressus est Religionem Societatis Jesu in domum Novitiatus S. Andreae.

ACG, t. 14, f. 21.

1653. - MARTYŠKEVYČ (Martischevius, Martischeviz, Martiszkiewicz, Matiskieuetius) STEPHANUS, OSBM, p. Gregorius, m. Maria Businski, a. 23, ingr. 5.11.1653, iur. 21.11.1655, diaconus, Th. 1, presb. 25.12.1654, egr. 22.6.1657, discessit absolutis studiis, totius Ordinis Generalis Praeses est factus.

ACG, t. 10, f. 158; t. 14, f. 22; t. 53, ff. 88, 258.

1653. - BILOZOR (Bialozor) MARTIANUS, OSBM, p. Stanislaus, m. Anna, Lituania, a. 24, ingr. 5.11.1653, sacerdos, Th. 1, egr. 6.10. 1657, absolutis studiis, Pinsci ac Turonii... Antistes.

ACG, t. 10, f. 154; t. 14, f. 22.

1656. - DE CAMILLIS JOANNES (Josephus), p. Stamanus, m. Pluma Mainerie, Chius, n. 7.12.1641, ingr. 26.3.1656, Gr. 3, iur. primum iuxta bullam Urbani VIII 6.1.1657, iur. secundum 8.6.1658. Doctor Ph. et Th., egr. 15.10.1668. Missus a S. Congr. de Prop. Fide ad missionem Crimmiam. Postea monachus S. Basilii M. Congregationis Ruthenorum et Romanus Procurator Generalis. Ep. Sebastiensis et Munkaczensis, Vicarius Apost.cus in Hungaria, Sac. Caes. Regiaeque Majestatis Consiliarius.

ACG, t. 14, f. 24; APF, *Collegio Greco*, t. 1, f. 87; t. 2, f. 3.

1658. - BOHDANOVYČ (Bohdanowicz) HIERONYMUS, OSBM, p. Thoma Samuel, m. Dorothea, Lithuania, a. 26, ingr. 7.1.1658, Th., presb. 23.4.1659, egr. 4.4.1660, discessit...ob malam valetudinem.

ACG, t. 14, f. 24.

1658. - CYPRIJANOVYČ (Cyprianowicz, Cypryanowicz, Cyprianouictius) SIMEON, OSBM, p. Joannes, m. Marina Jachieniczouna, Lithuania, a. 24, ingr. 7.1.1658, Log., diac-presb. 26.10.1659, egr. 17. 8.1664, absolutis Philosophiae et Theologiae studiis... in utraque laureatus.

ACG, t. 10, f. 156; t. 14, f. 25; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 89-90.

1658. - ŽOCHOVSKYJ (Zokoskius) CYPRIANUS, OSBM, p. Alexander, m. Anna Mogilnicka, Polocensis, a. 23, ingr. 2.3.1658, Log., diac-presb. 29.4.1663, egr. 17.8.1664, absolutis Philosophiae et Theologiae studiis in utraque laureatus, Archiepiscopus totius Russiae.

ACG, t. 10, f. 155-156; t. 14, f. 25; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 89-90; WEM, t. 3, p. 5-10.

1658. - BALEVYČ (Baliewicz) ATHANASIUS, OSBM, p. Basilius, m. Regina, Palat. Brestensis, a. 26, ingr. 22.8.1658, Log., Phys., Metaph., insignitus ordine diaconatus, egr. –.11.1661, discessit de mandatu Praesulis.

ACG, t. 14, f. 25; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 89-90.

1663. - BABINSKYJ JOSEPHUS, OSBM, p. Mattheus, m. Maria, Ruthenus, a. 24, n. 11.11.1646, ingr. 18.11.1663, sacerdos, Log., Phys., Metaph., Th. 3, egr. 27.8.1669 ob infirmam valetudinem.

ACG, t. 14, f. 27; WEM, t. 2, p. 274, no. 53.

1664. - MALACHOVSKYJ (Malachowschi) JOANNES, OSBM, Ruthenus, ingr. 15.11.1664, convictor, egr. 2.7.1665 ex causa infirmitatis... unius anni tantum... propriis sumptibus... alebatur, nec ob incommoda valetudine diutius... immorari permissus fuerit...Vilnensis... Praefectus... Episcopus Premisliensis.

ACG, t. 10, f. 157; t. 14, f. 28.

1665. - MALEJEVSKYJ (Maleieschi) GEORGIUS EMANUEL, OSBM, p. Basilius, m. Eufrosina Sandieska, distr. Pinscensis, a. 33, ingr. 15.2.1665, sacerdos, Th. 4, egr. 7.7.1668.

ACG, t. 14, f. 28.

1665. - MICHNEVYČ (Michinievicz) BENEDICTUS, OSBM, p. Carolus, m. Maria Mielescowa, Palat. Polocensis, a. 27, ingr. 15.2.1665, sacerdos, Log., Phys., Metaph., egr. 20.6.1668.

ACG, t. 6, f. 260; t. 14, f. 28.

1665. - GUGUREVYČ (Gugoremi, Gurgurewicz) THEODOSIUS, OSBM, p. Mattheus, m. Theodora, Leopoliensis, a. 27, ingr. 12.7.1665, convictor, sacerdos, Log., egr. 17.11.1666, discessit... mansurus in SS. Sergio et Baccho.

ACG, t. 14, f. 29; WLE, t. 2, p. 274, no. 171.

1665. - PILICHOVSKYJ (Pilchovischi) SAMUEL, OSBM, p. Theodorus, m. Agatha, ex oppido Manastyryscze, a. 23, ingr. 12.7. 1665, convictor, diaconus, Log., egr. 17.11.1666, discessit...mansurus in SS. Sergio et Baccho.

ACG, t. 14, f. 29; WLE, t. 2, p. 274, no. 171.

1668. - VJENČEK (Wieczek, Wienczyk) EUSTACHIUS, OSBM, ex Sillesia, a. 22, ingr. 16.6.1668, Log., egr. 18.8.1669 revocatus a suis Superioribus in Poloniam.

ACG, t. 14, f. 30; WEM, t. 2, f. 274, no. 53.

1669. - SMOHOREVSKYJ (Smogoreuuski) SAMUEL, OSBM, Lituanus, a. 24, ingr. 4.2.1669, sacerdos, Phys., Th. 3, egr. 25.10.1673 revocatus a suis Superioribus, mortuus est in itinere Varsaviae, dum Roma rediret in patriam.

ACG, t. 14, f. 30.

1671. - KAMINSKYJ (Vaminski) PETRUS, OSBM, Ruthenus, ex Prussia, a. 20, ingr. 15.1.1671, diaconus, Phys., egr. 31.7.1671 dismissus ob casum Bullae.

ACG, t. 14, f. 31; WEM, t. 2, p. 301, no. 79.

1672. - KOZIOL SIMEON, OSBM, Severiensis, a. 25, ingr. 2.11. 1672, diaconus, Th. per duos annos, egr. 5.4.1674 revocatus a suis Superioribus, in Collegio promotus ad sacerdotium...facoltà di ordinarsi sacerdote da Mons. Onofrio Costantini, Arciv. di Debri.

ACG, t. 6, f. 162; t. 14, f. 32.

1673. - ZALENSKYJ (Zaleski, Zelenskius) LEO ŠLUBYČ (Szlubic), OSBM, p. Franciscus, m. Anna Glinska, Luceoriensis, a. 25, ingr. 18.12.1673, sacerdos, Metaph., Th. per annos duos, egr. 17.5.1676 valetudinis causa revocatus a suis Superioribus, Metropolita totius Russiae.

ACG, t. 10, f. 158; t. 14, f. 33; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 176; WEM, t. 3, p. 177-180.

1673. - KUSSEL (Kusselius) JOACHIMUS, OSBM, p. Stephanus, m. Anna Dorosevicz, Vilnensis, a. 25, ingr. 18.12.1673, sacerdos, Th. 1-4, egr. 14.6.1677 revocatus a suis Superioribus, doctor iam in Philosophia et postea in Theologia suscepit lauream in Collegio die 23 maii 1677 privatim.

ACG, t. 14, f. 33.

1676. - ŠYPILLO (Szypillo, Zipillo) CIRILLUS EPIMAK, OSBM, p. Stanislaus, m. Helena Andruszkiewiczowna, Palat. Polocensis, a. 25, ingr. 1.11.1676, sacerdos, Log., Ph., Th., egr. 28.5.1684, doctoratus in Ph. et Th.

ACG, t. 14, f. 35; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 188; WAP, t. 2, p. 77, no. 631; WLP, t. 2, p. 126, no. 679.

1676. - LODZJATA AUGUSTINUS, OSBM, p. Casimirus, m. Barbara Koninska, Palat. Polocensis, a. 21, ingr. 1.11.1676, diaconus,

Log., Ph., Th., egr. 22.5.1683, doctoratus in Ph. et Th., magnis dignus laudibus ob insignem pietatem, modestiam et prudentiam, factus Episcopus Chelmensis.

ACG, t. 6, f. 248; t. 14, f. 35; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 186.

1677. - OHURCEVYČ SIMEON, OSBM, p. Joannes, m. Maria Mikulechowna Skuminowna, Vilnensis, a. 23, n. 20.8.1654, ingr. 21.11. 1677, sacerdos, Ph., Th. quod ingeniose absolvit duobus annis, egr. 14.8.1682 cum optima fama ingenii et indolis, Doctor in Collegio in Philosophia et Theologia 12.8.1682.

ACG, t. 6, f. 206; t. 14, f. 36.

1683. - KOSAKOVSKYJ (Kossakowski) ADRIANUS, OSBM, p. Georgius, m. Anna Buchanowna, Polonus ex dioecesi Varmiensi, a. 19, ingr. 25.11.1683, Log., Ph., Th., subd-diac. 22.7.1685, presb. 5.12. 1688, egr. 18.11.1689, Doctor in Ph. et Th. 11.11.1689, discessit in Hungariam cum... De Camillis Ep. de Sebane.

ACG, t. 4, f. 258-259; t. 14, f. 37.

1683. - IVANOVYČ MARIANUS, OSBM, p. Athanasius, m. Barbara Ihnatowiczowna, Vilnensis, a. 19, ingr. 25.11.1683, Log., Th., subd. 24.6.1685, diac-presb. 1.11.1688, egr. 8.5.1690, Doctor in Ph. et Th., remansit Romae Procurator Ordinis.

ACG, t. 4, f. 258-259; t. 8, f. 104; t. 14, f. 38.

1684. - FYLYPOVYČ (Philippowicz) POLICARPUS, OSBM, p. Matthias, Lithuanus Tursensis, a. 24, ingr. 5.11.1684, Th. 4, subddiac. 12.11.1684, egr. 17.6.1685, Doctor iam in Ph. et postea in Th. suscepta privatim laurea in Collegio 27 Maij 1685, discessit cum laude ingenii, pietatis et modestia... ricevuta da me [Card. Spada] l'Autentica del suo Dottorato ha proceduto il med° giorno il suo viaggio verso la Patria.

ACG, t. 6, f. 257; t. 14, f. 38.

1685. - HUTOROVYČ (Hantorowicz) JOSAPHAT, OSBM, p. Andrea, m. Elisabeth Witelmoyciowna, Palat. Novogrodensis, a. 26, ingr. 19.6.1685, sacerdos, Th., egr. 16.7.1687, Doctor iam in Ph., Archiep. Smolecensis.

ACG, t. 7, f. 282; t. 14, f. 38; WEM, t. 3, p. 134, no. 74.

1687. - DOROŠKOVSKYJ (Droskiwicki) MELETIUS, OSBM, p. Samuel, m. Catharina, Ruthenus ex Palat. Polocensi, a. 24, n. 27.9. 1663, ingr. 7.12.1687, sacerdos, Th. 3-4, [egr. 1689], post lauream Ph. in Alma Universitate Vilnensi adequatam Doctor Th. 17.9.1689... fratello cugino del Metropolita [Zochovskyj].

ACG, t. 3, f. 192-195; t. 7, f. 282-283; t. 14, f. 40; WAP, t. 2, p. 91, no. 649; MUH, t. 4, p. 174, no. 86.

1691. - KIZYKOVSKYJ (Kisichoski, Kizykowski) JACOBUS, OSBM, p. Theodorus, m. Pelagia, Ruthenus ex Palat. Volinensi, a. 27, n. 19.8.1665, ingr. 26.10.1691, sacerdos, Th. 2-4, egr. 4.5.1693, Bacalaureus et Magister in Ph., Doctor in Th. 3 Maii 1693, a Zar Moscoviae Principe Polociae... pro fide vulneratus, per noctem integram diversis poenis cruciatus, et mane suspensus die 11 Julii 1705.

ACG, t. 14, f. 41; MUH, t. 4, p. 174, no. 86.

1691. - FABRICIUS ADRIANUS, p. Thomas, m. Catharina, Pruthenus Varmiensis, a. 17, n. 14.3.1673, ingr. 26.10.1691, subdiaconus, Ret., Log., Phys., Th. 1, egr. 21.7.1696 valetudinis causa, ordines minores suscepit Vilnae, studuit Ph. tribus annis, Th. unico anno.

ACG, t. 14, f. 41.

1692. - ŠPERKOVYČ (Sperowicz) JOANNES, p. Eustachius, m. Sophia Oliarcewiczowna, Vilnensis, a. 19, ingr. 21.10.1692, Ret., Log., Phys., Th. 1-3, egr. 28.8.1698, ordines minores a Constantino Honufrio, Archiep. Debrensi.

ACG, t. 4, f. 00; t. 14, f. 41.

1693. - ROGOVSKYJ (Rhogoschi, Rogouski) PALLADIUS (Theodorus), p. Simeon, m. Xenia, Moscus ex Urbe Tueri, Monachus Ruthenus, a. 28, n. 8.2.1665, ingr. 15.9.1693, diaconus in Moscovia, Log., Phys., Ph., Th. 1-3, egr. 9.6.1698, ordinatus in nostro templo sacerdos... permittente SS.mo, bacalaureus et magister in Ph. et Th. seu Doctor in utraque facultate. Veneno sublatus a Schismaticis in Missionibus.

ACG, t. 4, ff. 193-194, 199; t. 14, f. 41.

1698. - PIHOVSKYJ (Piehowski, Piechowski) INNOCENTIUS, OSBM, Ruthenus, ingr. 14.11.1698, diaconus, Th. 3, egr. 18.8.1700, ord. presb. approbata 31.3.1699.

ACG, t. 4, f. 272-274; t. 14, f. 44.

1698. - KOZAČENKO (Cozacenco) GERMANUS, OSBM, Lithuanus, ingr. 14.11.1698, Th. 2, egr. 10.6.1702, subd., diac., presb. ordinibus insignitus in nostro templo ritu graeco, laurea doctorali tum in Ph. tum in Th. insignitum... Collegii alumnus per quatuor integros annos tresque alios Ph... in Collegio Olomucensi Pontificia... conclusiones theologicas magna cum laude defenderit.

ACG, t. 3, f. 192-194; t. 4, f. 264; t. 14, f. 44.

1698. - ČERCZYCKYJ SAMUEL (Prokopovyč Theophanes?), Monachus Ruthenus, ex Chiovia, a. 23, ingr. 14.11.1698, diaconus, Ph. 2, egr. 28.10.1701, ingenii optimi optimique progressus, defendit publice totam Ph. cum laude. Fugit e Collegio 28 Octobris 1701 sine ulla causa cum scandalo omnium, nec usquam repertus fuit. Tandem innotuit Chioviam suam patriam repetivisse ibique in dementiam abiisse... dicunt eum [Theophanum Prokopovyč] studuisse Romae falso sub nomine sed aufugit sine ulla causa cum scandalo omnium.

ACG, t. 14, f. 45; WAP, t. 2, p. 285n.

1700. - CYBULSKYJ (Cibulski, Zibulschi) ARSENIUS, OSBM, p. Andrea, m. Anna Kozarkowna, Vilnensis, a. 29, ingr. 30.4.1700, sacerdos, Phys., Metaph., Th. 1-4, egr. 14.9.1705, Doctoratus in Ph. ac Th.

ACG, t. 14, f. 45.

1702. - KRUŠEVYČ (Krusceviz, Kruschewicz) HILARION, OSBM, p. Adalbert, m. Regina Rudzka, ex Polonia Varsaviensi, a. 26, n. 19. 11.1675, ingr. 13.2.1702, Th. 1, egr. 11.9.1705, diaconatum accepit in templo nostro et post paucos menses sacerdotium.

ACG, t. 7, f. 248; t. 14, f. 46.

1704. - SOKOLYNSKYJ LAURENTIUS DRUCKYJ (Drucki), OSBM, p. Florianus Casimirus, m. Marianna Kusmiska, ex Alba Russia, e castro Susza, a. 23, n. 19.12.1681, ingr. 29.2.1704, Th. 1, egr.

17.5.1708, diaconus et deinde sacerdos. Habuit actu magnam Theologiam et insignitus fuit Laurea Doctorali... in Collegio Romano Societatis Jesu... Archiep. Smolenscensis.

ACG, t. 3, f. 216-217; t. 14, f. 47.

1706. - GODEBSKYJ THEOPHILUS, OSBM, p. Basilius, m. Elisabetha Piasecka, distr. Pinscensi in Russia Nigra, a. 21, ingr. 4. 1.1706, diaconus, Log., Ph., Th. scholasticae et per annum Th. moralis, egr. 16.6.1710, Ep. Pinscensis.

ACG, t. 14, f. 47; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 343.

1706. - TRULEVYČ (Trulceviz) BENEDICTUS, OSBM, p. Joannes, m. Marianna, Palat. Minscensis, a. 26, ingr. 13.11.1706, sacerdos, Log. Ph., Th., egr. 1.3.1713, factus Procurator sui Ordinis in Curia Romana.

ACG, t. 14, f. 48; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 351.

1708. - VYNNYCKYJ (Vieninski, Vignicki, Winniki) ANTONIUS, p. Petrus, m. Barbara Kremska, Premisliensis, a. 13, n. 13.2.1695, ingr. 15.1.1708, Gram. 3, egr. 7.6.1710.

ACG, t. 8, f. 319; t. 14, f. 48; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 323-324, 341.

1710. - HODERMARSKYJ (Hodermaski) PROCOPIUS, OSBM, p. Petrus, m. Maria Bezyla, ex gente Rutena Ungarus ex comitatu Sarogicensi, a. 21, ingr. 23.6.1710, Log., Phys., Metaph., presb. 26.2. 1713, egr. 13.7.1713, discessit propter malam valetudinem... per annum fere integrum... humanitate expetierit... in Pontificio Caesareo Convictu Olomucensi.

ACG, t. 8, f. 10; t. 14, f. 49; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 345, 353.

1711. - ŠACINSKYJ CONSTANTINUS, OSBM, p. Stanislaus, m. Catharina Szlubiez Zalenska, Palat. Voliniae, a. 23, n. 4.5.1688, ingr. 26.10.1711, diaconus, Metaph., Th., factus est sacerdos, egr. –.9. 1716... de domo Olomucensi transferat se ad Collegium Graecum... Abbas Cobrinensis.

ACG, t. 8, f. 193-194; t. 14, f. 50.

1713. - JACHYMOVYČ SPIRIDION, OSBM, p. Stephanus, m. Martha, Cobrinus in Lithuania, a. 22, ingr. 11.2.1713, Ret., subd-diac. 29.7.1714, presb. 2.8.1716, egr. –.5.1720.

ACG, t. 14, f. 50. APR 2, f. 4-10.

1714. - LIŠČYNSKYJ ISIDORUS, OSBM, p. Casimirus, m. Sophia Trzcinski, Palat. Brestensis, a. 22, ingr. 23.12.1714, Phys., Ph. 3, Th. diac-presb. 1.5.1718, egr. –.9.1719.

ACG, t. 14, f. 51. APR 2, f. 4-11.

1716. - LEBECKYJ (Lebeski) CORNELIUS, OSBM, p. Petrus, m. Anna, Lithuanus, a. 27, n. 17.3.1689, ingr. 3.12.1716, Th. 1, diac-presb. [egr. 1720?]... in hoc anno convictor factus postea alumnus – ita conventum est. Nullus in hoc anno admissus fuit alumnus. Ep. Vladimiriensis et Protoarchimandrita Ordinis.

ACG, t. 14, f. 51. APR 2, f. 4-11.

1720. - KUDOVSKYJ (Cudouuski) DAMIANUS, OSBM, p. Eustachius, m. Justina, Lithuania, a. 23, ingr. 21.10.1720, Log., Phys,. Metaph., Th. 1-2, diac. 1.2.1722, presb. 14.3.1722, egr. 6.10.1725, defendit totam Ph. publice cum laude, mortuus est in Lithuania apud suos Monachos.

ACG, t. 14, f. 53. APR 2, f. 12-24.

1720. - PETROVYČ (Piotrowicz) ARTEMIUS, OSBM, p. Joannes, m. Theophila, Lithuania, a. 21, ingr. 21.10.1720, Log., Phys., Metaph., Th. 1-4, egr. 6.9.1727. Defendit publice totam Th. cum laude.

ACG, t. 14, f. 53. APR 2, f. 15-32.

1720. - BILECKYJ (Bielecki) LAURENTIUS, OSBM, Lithuania, a. 24, ingr. 21.10.1720, sacerdos, Log., Phys., egr. 13.6.1722, discessit ob malam valetudinem.

ACG, t. 14, f. 53.

1722. - LEVYCKYJ JOSAPHAT, OSBM, p. Andreas, m. Maria, terra Chelmensis, a. 24, ingr. 30.10.1722, Log., Phys., Metaph., Th. anno uno et tribus mensibus, diac. 9.5.1724, presb. 9.2.1727, egr. 22. 2.1727, discessit ob infirmam valetudinem.

ACG, t. 14, f. 54.

1725. - ZAVADSKYJ (Zauuadzki) MAXIMILIANUS, OSBM, p. Petrus, m. Elisabeth Zasutynska, Palat. Brestensis, a. 25, ingr. 30.11.1725, Metaph., Th., egr. 30.4.1730.

ACG, t. 14, f. 56. APR 2, f. 26-32.

1727. - TARASYCKYJ (Tarasichi) THEOPHANES, OSBM, p. Theodorus, m. Atanasia Basilewiczowna, Jaroslavia, a. 22, n. 20.1.1705, ingr. 26.10.1727, Log.

ACG, t. 14, f. 57. APR 2, f. 48-62.

1727. - ČEČKOVSKYJ JUSTINUS, OSBM, p. Leo, m. Catarina Lagneska, ex terra Voliniensi in districto Czernihoviensi [sic!], a. 19, n. 6.5.1708, ingr. 26.10.1727, Log. [egr. 1734], Suscepit in Collegio Subdiaconatum et Diaconatum, etiam Sacerdotium die Junii 1734.

ACG, t. 5, f. 110-111; t. 14, f. 57.

1730. - ŠEVAROVSKYJ (Scewerouski, Szewiarowski) SILVESTER, OSBM, p. Joannes, m. Helena Moskiewiczowna, Lythuanus, a. 22, ingr. 25.10.1730, Th. [egr. 1734], dopo il corso della Theologia già compito licenza di prendere gl'ordini Sacri da Mons. Basilio Matranga, Archiep. Acridenzi... ad titulum dicti Collegii et Missionum [conceditur] 25.7.1734.

ACG, t. 5, ff. 88-89, 110-111; t. 14, f. 58. APR 2, f. 48-61.

1734. - SMOHOŽEVSKYJ JASON, OSBM, p. Carolus, m. Rozalia Tyszkewiczowa, Lithuania, distr. Wolkvyscensis, ingr. 15.11.1734, Log., Th. 1-3, presb. 3.7.1740, egr. 5.7.1740, discessit sub finem 3ii anni Th., ob adversam valetudinem... Subd-Diac. da Mons. Dionisio Modino... 1.12.1758 fù consecrato Vescovo di Witepsk nell'Alba Russia da Mons. Schirò in rito Greco, assistendo li Mons.ri Giorgio Lascaris, Arciv. di Teodosia, e Vicario di S. Pietro in Vaticano, e Innocenzo Klein, Vescovo di Transilvania di rito Greco, nella chiesa di S. Atanasio.

ACG, t. 5, ff. 104, 122; t. 13, f. 2; t. 32, f. 1; WEM, t. 8, p. xv-xxxix.

1734. - DEDUL JOSAPHAT, OSBM, p. Romualdus, m. Joanna Yelska, Polonus ex Podolia, a. 25, n. 23.9.1709, ingr. 15.11.1734, Log.,

Th. 1-4, egr. 6.5.1741, suscepit Ordines subdiaconatus, diaconatus et sacerdotii... permissio ord. min. 2.4.1735, maior. 28.3.1736.

ACG, t. 5, ff. 106, 122; t. 13, f. 3.

1734. - ČAPICHOVSKYJ SPIRIDION, OSBM, p. Theodorus, m. Anastasia Zarembowiczowna, Polonus ex Podolia, n. 8.9.1708, ingr. 15.11.1734, Metaph., egr. 17.7.1739, suscepit ord. subd., diac., presb... Matranga, Archiep. Acridensis.

ACG, t. 5, f. 106; t. 13, f. 3. APR 2, f. 63-85.

1738. - ONYŠKEVYČ AMBROSIUS, OSBM, p. Stephanus, m. Catharina Lipinska, Ruthenus ex Russia, n. 24.7.1717, ingr. 10.11.1738, Phys., Th. 1-4, subd-diac. 25.4.1743, presb. 4.11.1743, egr. –.4.1744.

ACG, t. 5, ff. 92, 113-114; t. 13, f. 4; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 441.

1738. - PALKOVYČ (Palkovics, Palkowsky) GABRIEL, OSBM, p. Paulus, m. Maria Jaros, Ungarus Hodermarkensis, Croatia, n. 28. 8.1715, ingr. 7.12.1738 ex speciali indulto SS.mi, Th., permis. subd-diac. 14.2.1740, permis. presb. 2.10.1741, egr. 15.5.1742... bapt. 28.8. 1715 in Kismark: Michael Gabriel Palkowsky, alias Palkowicz. Post discessum fuit Ep. Drosipuensis... zelantissimus. Decessit vita summo totius Provinciae dolore 1755.

ACG, t. 5, ff. 82-83, 92; t. 7, f. 57; t. 13, f. 4; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 443.

1739. - NOVOSILSKYJ AUGUSTINUS, OSBM, p. Alexander, m. Tatiana Czaykowska, Polonus ex distr. Premisliensi, n. –.11.1711, ingr. 10.12.1739, Th., egr. 4.4.1743 absolutis studiis Th., subd., diac., presb. accepit in Collegio.

ACG, t. 5, f. 92; t. 13, f. 5.

1740. - MLODOVSKYJ ANTONIUS, OSBM, p. Stanislaus, m. Barbara Nestorowiczowna, Ruthenus ex Volynia, a. 17, n. 15.8.1724, ingr. 10.7.1740, Log., quatuor minores ordines, post discessum Ep. Vladimirensis. Egr. 1743.

ACG, t. 13, f. 6. APR 2, f. 87; APR 3, f. 13.

1742. - NAROLSKYJ (Narolschi, Naroschi, Narotski) MAXIMILIANUS, OSBM, p. Michael, m. Constantina Nevoznoviczowna (Ne-

renowiczuwna), Palat. Russiae, a. 20, n. 5.10.1722, bapt. 7.10.1722, ingr. 27.6.1742, Th. 1... filius Rev.mi Michaelis, Decani Prochicensis, Parrochi Jaroslaviensis... supplica di poter esser ordinato suddiacono et diacono. Egr. 25.4.1746.

ACG, t. 5, ff. 81-82, 84-85; t. 8, f. 1; t. 13, f. 7. APR 3, f. 31.

1742. - JAGODZYNSKYJ BASILIUS, OSBM, p. Adalbertus, m. Rozalia Crakoska, Ruthenus ex Palat. Russiae, a. 24, ingr. 9.9. 1742, Th. 1, subd. 25.3.1744, diac. 4.4.1744. Egr. 8.11.1744.

ACG, t. 5, f. 94; t. 13, f. 7: *Vat. Lat.* 8684/1, f. 139v. APR 3, f. 13-23.

1743. - KARPINSKYJ ILARIONE (Heraclius), OSBM, permis. subd-diac. 28.3.1746: Arbitrio Ep.pi Graeci, servatis servandis... supplica d'esser ordinato sacerdote essendo diacono... Licenza per l'ordinazione del P. Ilarione Karpinski, Monaco Ruteno, alunno. Attenta relazione P. Rectoris de scientia et de bonis moribus Oratoris... alumni Collegii Graecorum Urbis, licentiam impertimus... ad Sacrum Presbyteratum. Datum... 8 Julii 1747. Ingr. 28.11.1743. Egr. 31.3.1750.

ACG, t. 5, ff. 102, 236-237; t. 59, f. 78. APR, 3, f. 30-46

1744. - RATOMSKYJ JOSAPHAT, OSBM, ... alunno nel Collegio Greco di Roma... trovandosi molestato da effetti ipocondriaci e continui giranti di testa, supplica... permetterli di potarsi a prendere un poco d'aria a Frascati... supplica un prestito di scudi trenta dal Collegio. Pro gratia arbitrio P. Rectoris... 1745. Il rettore... crede... che sia bene l'accordare... la grazia... con timore d'insania. Essendosi rimesso in buon sistema di salute... procuri... che... si ritorna, non ostante qualche opposizione: ordine del Card. Spada al rettore che Ratomski ritorni al Collegio 4.8.1745. Ingr. 8.11.1744. Egr. 26.4.1746.

ACG, t. 6, ff. 416, 466; t. 43 A, f. 101; APR 3, f. 23-31.

1746. - PIDVEŠČYNSKYJ (Poduieszczynski, Podwezczynski, Podwietzynski) VALERIANUS, OSBM, ...Alunno del Collegio Greco, essendo in procinto di partire dal Collegio, supplica a concederli la grazia di potersi ordinare Subdiacono, Diacono e Sacerdote. [Nota del Rettore]: Il supplicante ha sempre dato tale saggio di se nella esemplarità, applicazione allo studio, et speranza, che lo stimo meritevole della grazia. Ingr. 8.11.1746. Egr. 18.12.1748.

ACG, t. 5, f. 118; WAP, t. 4, p. 113, no. 1253; p. 130, no. 1265; t. 43 A, f. 102; APR 3, f. 35-43.

1748. - HREHOROVYČ SILVESTER, OSBM, p. Nicolaus, m. Anna Chudlicka, ex terra Leopoliensi, n. –.4.1725, ingr. 15.10.1748, Ph., supplica di poter prendere ordini sacri... examinasse... invenisse aptum... ad ordines. Tipaldi, S.J., in Collegio Romano Theologiae Moralis Doctor. Examinatum esse idoneum ad ... ordines ... P. Micole, S.J. ... Penetentiarius in Basilica Vaticana, 14.4.1753. Egr. 16.4.1754.

ACG, t. 5, ff. 68-69, 116-117; t. 13, f. 8. APR 3, f. 44-64.

1750. - ROSTOCKYJ THEODOSIUS, p. Casimirus, m. Anna, Lithuanus, n. 1727, ingr. 6.11.1750, Th. Ordines: subd., diac., presb. Coadiutor Metropolitae totius Russiae. Egr- 16.4.1754.

ACG, t. 13, f. 9. APR 3, f. 57-64.

1750. - HORBACKYJ (Orbazchi) GEDEON, p. Antonius, m. Cristina, ex Russia Alba, n. 1724, ingr. 6.11.1750, Th. Ordines: subd. diac... supplica permesso ... al... prete. Si concede: 14.12.1753, Card. Valenti, Protettore. Egr. 16.4.1754.

ACG, t. 5, f. 70-71; t. 13, f. 9. APR 3, f. 58-64.

1752. - LESEVYČ (Lesievic) GEDEON, OSBM, p. Basilius, m. Catharina, Polonus ex Podolia, n. 1730, ingr. 13.2.1752, Th., egr. 3.4. 1755, Doctoratus Ph. et Th. ...concederli permesso di poter prendere gli ordini sacri, ...si accorda la richiesta grazia. Dalle nostre stanze nel Quirinale 24.12.1753, ...già ordinato diacono... supplica... dispensa d'età da undici mesi per poter esser ordinato sacerdote. Ex aud. SS.mi. Juxta petitum... annuit. Card. Valenti 29.3.1754. Egr. 3.4.1755.

ACG, t. 5, f. 64-67; t. 13, f. 9. APR 3, f. 55-66.

1754. - KOBLJANSKYJ SALUSTIUS, OSBM, p. Petrus, m. Efrosina, ex Russia, a. 25, ingr. 20.4.1754, Th., egr. 23.4.1757, lect. 2.2 1755, subd. 10.2.1755, diac. 17.2.1755, presb. 8.5.1755, discessit absoluto Th. Curriculo. In Collegio optime se gessit.

ACG, t. 13, f. 10; t. 59, ff. 92-93, 118. APR 3, f. 64-72.

1754. - BASTAŠYČ (Bastassich) JOSAPHAT, p. Joannes, m. Anna Golubic, Silisburgo, [Sichelburg, Žumberak? in Croatia], n. 1.5. 1740, ingr. 18.11.1754, 1.7.1765, iur. 8.9.1755, Gram. 1, Ph., Th., egr. 7.9.1762, 28.8.1765. Sacerdotio gradus initiatus. Optime in Collegio

se gessit in omnibus. Discessit 7.9.1762 absoluto Ph. curriculo, valetudinis causa, cum facultate E'mi Protectoris. Rediit 1.7.1763 valetudine confirmatus. Iterum discessit absolutis studiis, fuit magister linguae grecae. Richiamato dal Vicario Apostolico per li Greci Uniti di Croazia.

ACG, t. 13, f. 10; t. 53, f. 119; t. 60, f. 20-21.

1754. - VAŽYNSKYJ, PORPHYRIUS, OSBM, p. Casimirus, m. Victoria, Lithuania, n. 5.8.1732, ingr. 26.10.1754, Th., diac., egr. 27.3. 1758, Ep. Chelmensis.

ACG, t. 13, f. 10; t. 43 A, f. 102; APR 3, f. 66-78.

1754. - RODZEVYČ LEO, OSBM, p. Damianus, m. Teresia, Alba Russia, a. 25, ingr. 26.10.1754, Th., diac-presb. 25.12.1756, egr. 26.6. 1758 absoluta Th. Satisfecit omnino Superioribus Collegii.

ACG, t. 13, f. 10; t. 59, f. 114-115; t. 43 A, f. 29.

1755. - STRILECKYJ (Strelecki, Strzelecki, Starzlaski) HIERONYMUS, OSBM, p. Joannes, m. Theodora, Palat. Volhyniae, n. 20.8. 1732, ingr. 2.10.1755, Log., subd. 14.6.1758, diac. 18.6.1758, presb. 15.2.1761, egr. 1761, Superioribus satisfecit.

ACG, t. 13, f. 11; t. 32, f. 1; t. 59, ff. 130-133, 210-211.

1756. - BOSIČKOVYČ (Bosichkovich, Bosisckovich) JOACHIM, p. Nicolaus, m. Anna, ex Clostar, dioc. di Crisio, n. 1744, ingr. 21.6. 1756, iur. (1) 21.1.1759, (2) 16.5.1761, Gram. 1, egr. 22.9.1768 absolutis studiis atsi cum mediocri profectu, propter ingenii animique tenuitatem, sac. 6.1.1769. Fuit magister graecae. Optimus moribus... Superioribus satisfecit.

ACG, t. 13, f. 11; t. 54, f. 1; t. 55, f. 3; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 598.

1757. - FIDRYCKYJ ALIPIUS, OSBM, p. Thymoteus, m. Agata, Wolhynia, n. 1.10.1733, ingr. –.5.1757, Metaph., presb. 18.6.1758, egr. 10.8.1761. Optime se gessit.

ACG, t. 13, f. 11; t. 32, f. 1.

1758. - TERLECKYJ PARTHENIUS, OSBM, p. Dominicus, m. Marjanna Golynska, Palat. Polocensis, a. 27, n. 2.7.1731, ingr. 28.6.

1758, Th., presb., egr. 12.4.1761, Optime se gessit et suis Superioribus satisfecit.

ACG, t. 13, f. 12.

1758. - VEREŠČAKA (Verasciak) JOSAPHAT, OSBM, p. Felicianus, m. Francisca, Palat. Brestensis, n. 21.8.1737, ingr. 26.10.1758, Phys., Th. 1-3, diac. 9.3.1761, presb. 2.8.1761, egr. 3.4.1763, dum 3° Th. anno studerit revocatus a suis Superioribus in Poloniam. Ingenio et diligentia mediocri. In ceteris optime satisfecit... Presb... con dispensa di 20 giorni.

ACG, t. 13, f. 12; t. 32, f. 3; t. 59, f. 188-189; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 523.

1761. - TARNOVSKYJ ANTONIUS, OSBM, p. Joannes, m. Eudoxia, Palat. Podoliensis, a. 23, n. 8.2.1738, ingr. 8.9.1761, Th., subd. 30.11.1762, diac. 6.12.1762, permis. presb. 24.3.1764, egr. 5.5.1765 absolutis studiis...commoratus est per 30 dies apud Hospitium Ruthenorum. Satisfecit in omnibus.

ACG, t. 13, f. 13; t. 32, f. 5; t. 59, ff. 208-209, 270-271; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 523.

1761. - ŠEPTYCKYJ (Szeptiki) NICEPHORUS, OSBM, p. Ludovicus, m. Anna, Palat. Russiae, a. 23, ingr. 8.9.1761, Log., Th. 1-3, subd. 25.4.1765, diac. 2.5.1765, presb. 1.11.1766, egr. 7.8.1767, Th. 3 completo. Chrysmate delibatus 24 Aprilis [1765] sub conditione in sacello domestico ab Ill.mo Schirò. Satisfecit quam maxime pietate, studio, aedificatione, et nisi esset adeo subtimidus adolescens, absolutissime laudabilis foret.

ACG, t. 13, f. 13; t. 32, ff. 8, 11; t. 60, ff. 9-10, 28-29; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 523, 574.

1761. - KIRYATT AMBROSIUS, OSBM, p. Laurentius, m. Anastasia, ex Principatu Curlandiae, a. 22, n. 10.9.1739, ingr. 17.11.1761, Th., subd. 17.2.1765, diac. 3.3.1765, presb. 31.3.1765, egr. 5.5.1765, discessit a Roma vero, ubi commoratus est per dies apud Hospitium Ruthenorum, 4 Junii absolutis studiis. Satisfecit in omnibus.

ACG, t. 13, f. 13; t. 32, f. 8; t. 60, f. 1-2; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 523.

1763. - ZELENKA (Zielonka) VINCENTIUS, OSBM, p. Antonius, m. Susanna Gieysztowa, Ruthenus ex Palat. Trocensi, n. 3.9.

1742, ingr. 18.12.1763, Th. 1, subd. 1.4.1764, diac. 15.4.1764, presb. 2.5.1765 con la dispensa nell'età... di un giorno, egr. 24.9.1766, absolutis studiis. Optime se gessit omnibus suis partibus. Satisfecisset plenius, nisi scrupulis plus iuste attendisset.

ACG, t. 13, f. 14; t. 32, f. 7-8; t. 59, f. 272-273; t. 60, ff. 7-8, 13-14; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 565.

1764. - GVOZDANOVYČ (Gvozdanoich, Guosdanovich) ATHANASIUS THEODORUS, p. Petrus, m. Martha Ruchnov, Zihilburgensis in Croatia, n. 22.2.1748, ingr. 6.10.1764, iur. 14.4.1765, Gram. 2, permis. usque ad diac. 2.4.1773, lect. 8.4.1773 Giovedì Santo, subd. 11.4.1773 Sabato Santo, diac. 12.4.1773 Pasqua, presb. 2.5.1774, S. Atanasio, Gio. Crisostomo Arciv. di Durazzo, egr. 9.6.1774. Doctorali Laurea in Ph. et Th. insignitus est in Collegio de Prop. Fide... non sine optimo tum doctrinae tum probitatis testimonio discessit.

ACG, t. 13, f. 14; t. 32, f. 14-15; t. 54, f. 11; t. 60, f. 100-101; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 584, 606; t. 2, f. 71.

1765. - OCHOCKYJ JOSAPHAT, OSBM, p. Mattheus, m. Marianna, Palat. Podoliae, n. 5.2.1746, ingr. 23.9.1765, Phys., Th., subd-diac. 14.2.1768, presb. 25.11.1769, con la dispensa di 3 mesi e 5 giorni, egr. 23.4.1770, S. Crismate delibatus est ab Ep.po di Schiro in ecclesia Rom. SS. Trinitatis 14 Iunii 1767 et deinde per gradus ordinatus sacerdos. Bene se gessit, profecit in studiis, pietate addictus. Laurea doctorali in Th. insignitus est in Collegio Romano. Per aliquod dies Romae commoratus est apud suum P. Procuratorem Generalem.

ACG, t. 13, f. 14; t. 32, f. 11-12; t. 60, ff. 25-26, 64-65, 70-71.

1765. - HREBNYCKYJ FLORIANUS, OSBM, p. Franciscus, m. Leonora, Palat. Polocensis, n. 18.1.1746, ingr. 11.12.1765, Metaph., Th., subd. 12.11.1769, diac. 19.11.1769, presb. 25.11.1769 con dispensa di mesi 2, e giorni 7, egr. 10.4.1770... Confirmato sub conditione ed ordinato dalla Tonsura fino al Suddiaconato inclusive 12.11.1769, ...Laurea doctorali in Th... in Collegio Romano. Bene se gessit, mediocriter profecit in studiis, satisfecit Superioribus. Commoratus est aliquod dies apud Procuratorem Generalem.

ACG, t. 13, f. 15; t. 32, f. 11-12; t. 60, ff. 66-67, 72-73; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 578; WEM, t. 4, p. 231-245.

1766. - VILČYNSKYJ MAXIMILIANUS, OSBM, p. Joseph, m. Constantia, ex Volihinia, a. 25, ingr. 29.9.1766, sacerdos, Th. 1, egr. 10.4.1770. Laurea doctorali in Th... in Collegio Romano. Optime se gessit, multum in studiis ac pietate profecit. Commoratus est aliquod dies apud P. Procuratorem Generalem.

ACG, t. 13, f. 15; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 565, 578.

1767. - BILYNSKYJ (Bilinski) JANUARIUS, OSBM, p. Joannes, m. Marianna, Palat. Podoliae, n. 24.6.1744, ingr. 22.11.1767, Th. 1, subd. 12.11.1769, diac. 19.11.1769, presb. 18.11.1770, egr. 25.3.1771 absolutis studiis. Optime se gessit.

ACG, t. 13, f. 15; t. 32, f. 11; t. 60, ff. 68-69, 78-79; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, ff. 584, 609.

1771. - DOROŠEVSKYJ (Doroscievski) HIERONYMUS, OSBM, p. Mattheus, m. Maria, Ruthenus Palat. Duplinensis, ingr. 9.11.1771, iur. 23.4.1772, sacerdos, Th. 2, egr. 11.4.1773. Convictor. Non ita multo post inter alumnos cooptatus est. Optimo pollet ingenio et diligentia, ac religiosis moribus plene satisfecit.

ACG, t. 13, f. 16; t. 54, f. 15; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 602.

1771. - FYLYPOVYČ (Filipowicz, Philipovicz) IGNATIUS, OSBM, p. Joannes, m. Catharina, Palat. Russiae, n. 2.8.1749, ingr. 19.11.1771, iur. 23.4.1772, Th. 1 iam completi, subd. 15.12.1771, diac. 22.12.1771, presb. 13.4.1773 con dispensa di 4 mesi, egr. 4.7.1774, Doctorali Laurea in Ph. ac Th... in Collegio Romano de Prop. Fide... non sine morum ac doctrinae laude ad suos concessit.

ACG, t. 13, f. 16; t. 32, ff. 13, 15; t. 54, f. 15; t. 60, f. 98-99; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 607; t. 2, f. 71.

1773. - KNJAŽYNSKYJ (Kniezinski) INNOCENTIUS, OSBM, p. Joannes, m. Marianna, Lithuanus, n. 25.12.1752, ingr. 13.9.1773, iur. 3.7.1774, Th., Cresima-subd. 27.11.1774, diac. 18.4.1775, presb. 28.5.1776. Insignitis fuit omnibus Ordinibus usque ad Presbyteratum ab Archiep. Joanne Xmo de Joanne, egr. 30.6.1777. Doctorali Laurea in Th... in Collegio de Prop. Fide... discessit, in suo Conventu Pascoli in Urbe per aliquot tempus commoratus est. Optimo pollet ingenio...

ACG, t. 13, f. 16; t. 32, ff. 18, 19, 21; t. 54, f. 16.

1774. - VADYNSKYJ (Wadynski, Vasinzchi) SOZON, OSBM, p. Symeon, m. Magdalena, Palat. Podoliae, n. 28.11.1750, ingr. 21.11. 1774, Th., subd. 18.4.1775, diac. 23.4.1775, presb. 2.5.1775, egr. 14.5. 1777. Laurea doctorali... in Collegio de Prop. Fide. Parum Superioribus satisfecit... asperitatem et irreverentiam erga Superiores.

ACG, t. 13, f. 16; t. 32, f. 19; t. 54, f. 16-17.

1777. - JEDŽEJOVSKYJ LUCIDUS, OSBM, p. Petrus, m. Anna, Polonus, Osmiana, ingr. 23.6.1777, iur. 18.1.1778, Th. 1, subd. 22.11. 1778, diac. 25.11.1778, presb. 21.11.1779, Laureatus in Ph. et Th. in Collegio Urbano. Ph. et mathematicae Professor in Scholis S.B.M. Vladimiriensibus.

ACG, t. 13, f. 17; t. 32, f. 24-25; t. 54, f. 19; t. 60, f. 153; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 616.

1777. - SULŽYNSKYJ LUCAS, OSBM, dioec. Luceor., ingr. 23.6.1777, iur. 18.1.1778, Th. 1, presb. 25.11.1778 cum dispensa super tribus mensibus. Laurea doctorali ... in Collegio Urbano.

ACG, t. 13, f. 17; t. 32, f. 24; t. 54, f. 18-19; t. 60, f. 153; APF, *Coll. Gr.*, t. 1, f. 616.

1779? - GLOVNEVSKYJ THEODOSIUS, OSBM, Prov. SS. Trinitatis, dioecesis Chelmensis, iur. 2.2.1781.

ACG, t. 54, f. 20A; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, f. 48.

1779? - PRYVYDZKYJ (Przywidzki) JOSAPHAT, OSBM, Prov. Protec. BVM, dioec. Luceoriensis, p. Martinus, m. Sophia, iur. 2.2. 1781, Cresima-subd. 30.11.1781, diac. 6.12.1781.

ACG, t. 32, f. 26; t. 54, f. 20A; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, f. 48.

1781. - TOMAŠIVSKYJ (Tomaszeski) AUGUSTINUS, OSBM, p. Timotheus, m. Helena, Lithuanus, Mscislavia, a. 22, ingr. 15.11. 1781, iur. 8.9.1783, Th., subd. 6.12.1783, diac. 8.12.1783, presb. 25.12. 1784, egr. 8.1.1785, Laurea doctorali insignitus, discessit a Collegio... rediturus post paucos menses ad suam Provinciam. Plurimum studuit. Parum disciplinae sese accomodabat.

ACG, t. 13, f. 18; t. 32, ff. 29, 31; t. 54, f. 21-22; t. 60, ff. 18-19, 166-167.

1783. - NEDILSKYJ (Niedzielski) ATHANASIUS, OSBM, p. Antonius, m. Agnes, Polonus Kioviae, dioec. olim Kamienecensis, a. 21, ingr. 4.8.1783, iur. 2.2.1784, Th., subd. 19.11.1786, diac. 26.11. 1786, presb. 25.12.1786, egr. 11.1.1787 rediturus post paucos menses in suam Provinciam, Laurea doctorali insignitus.

ACG, t. 13, f. 18; t. 32, f. 32; t. 54, f. 23; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, ff. 59, 67, 73-75, 83.

1785. - NOVAKIVSKYJ JOSEPHUS, OSBM, Prov. SS. Trinitatis, p. Joannes Philippus, m. Catarina, Zyrowice, distr. Slonimensis, a. 25, ingr. 2.11.1785, iur. 4.5.1786, sacerdos, Th., egr. 11.1.1789. Plurimum studuit, sed fere nihil sese domesticae disciplinae accomodavit. Commoratus per aliquod menses in Hospitio Ruthenorum SS. Sergii et Bacchi ac deinde in suam patriam reversus.

ACG, t. 13, f. 19; t. 54, f. 24; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, ff. 77, 89.

1787. - BEREŽYNSKYJ LAURENTIUS, OSBM, Prov. Protec. BVM, p. Stephanus, m. Praxedes, Polonus de civitate Luceoria, a. 26, ingr. 5.11.1787, iur. 13.5.1788, sacerdos, Th., egr. 28.2.1791 rediturus in suam Provinciam post paucos menses, in SS. Serg. et Bac. moraturus. Optime se gessit.

ACG, t. 13, f. 19; t. 54, f. 25; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, ff. 87, 105.

1789. - KAMINSKYJ CAESAREUS, OSBM, Prov. SS. Trinitatis, p. Franciscus, m. Catherina, Palat. Wilnensis, a. 23, ingr. 12.1.1789, iur. 21.5.1789, subdiaconus, Th., diac. 30.5.1789, presb. 2.5.1790, egr. 29.6.1791 rediturus post 15 dies in suam Provinciam, optimis moribus atque ingenio praeditus non sine optimo probitatis testimonio.

ACG, t. 13, f. 19; t. 32, f. 32; t. 54, f. 27; t. 60, f. 191-192.

1791. - KOSTKEVYČ JOANNES, OSBM, Polonus, ingr. 15.11. 1791, Th., egr. 30.6.1792, ob adversam valetudinem... in suam Provinciam reversurus et bene se gessit.

ACG, t. 13, f. 20; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, ff. 109, 111.

1791. - ROSTOCKYJ (Rostoscki) AMBROSIUS (Aloysius Antonius), OSBM, Prov. SS. Trinitatis, p. Georgius, m. Justina, ex civitate Slonim, n. 27.12.1772, ingr. 15.11.1791, iur. 17.7.1792 [signed: Aloysius Antonius Rostocki], Log., Th., cresima-subd. 13.4.1794, diac.

17.4.1794, presb. 13.9.1795 da Giuseppe Angeluni, Vescovo di Durazzo, egr. 8.9.1796, doctorali Laurea in Ph. et Th. insignitus est in Collegio Romano, discessit non sine optimo tum doctrinae tum probitatis testimonio... Et licet ex veteri consuetudine ii solum admittantur, qui theologiae sese applicare statim possint, humanissimus tamen protector Rostockium non reiecit, quamvis philosophicis adhuc studiis detineri debeat [30.11.1792?].

ACG, t. 13, f. 20; t. 32, ff. 33, 35; t. 54, f. 30; t. 60, ff. 203-205, 211-214; APF, *Coll. Gr.*, t. 2, f. 109; MUH, t. 7, p. 177-178, nos. 83, 84.

1791? - POPOVSKYJ JOSEPHUS, OSBM, Prov. Protec. BVM, ...pro studio sacrae Theologiae... ad Venerabile Collegium Graecorum... expediam... Josephum Popovski et Ambrosium Rostoscki... receptos iam fuisse inter alumnos in hoc nostro Graecorum collegio.

MUH, t. 7, p. 177-178, nos. 83, 84.

1793. - VIGURA EFREMUS, OSBM, p. Simeon, Polonus ex civitate Niechweroszcz, dioec. Kijoviensis, ingr. 2.12.1793, iur. 15.6. 1794, Log., subd. 13.9.1795, egr. 20.11.1796. Dimissus fuit e Collegio cum fere nihil Constitutionibus Collegii se accommodaret, turbas misceret, aliquos ab obedientia erga Superiores avocaret.

ACG, t. 13, f. 21; t. 32, f. 35; t. 54, f. 31.

1845. - BILYNSKYJ (Bielinski, Bilinski) JOSEPHUS, Leop., Debova, ingr. 6.11.1845, Th. 1, egr. 31.1.1846, praevia Superiorum venia admissus in Collegium Urbanum.

ACG, t. 72, f. 1, no. 1; BLAŻEJOVSKYJ D., *Ukrainian and Bielorussian Students in the Pontificio Collegio Urbano de Propaganda Fide (1627-1846)*, in « Analecta OSBM » 9 (1974) 221.

1845. - RAČYNSKYJ JOANNES, Prem., Starzawa, n. 10.9.1829, ingr. 6.11.1845, Ret., egr. 14.10.[1847] ab Episcopo suo et Parentibus in patriam revocatus.

ACG, t. 72, f. 1, no. 2; APF, *Coll. Gr.*, t. 3, [folios not numbered] (1.8.1847).

1845. - ČERLJUNČAKEVYČ JOSEPHUS, p. Jacobus, Prem., Oleszice, n. 2.4.1829, ingr. 6.11.1845, iur. 19.4.1848, Ret., Ph., Th. egr. 11.8.1852, Dr. Th., Presbyter coelebs Galitiae ordinatus. In Sem. Viennensi Gr. Ruth. Praefectus constitutus.

ACG, t. 33, f. 6; t. 72, f. 1, no. 3.

1845. - DEJNYCKYJ LEO, p. Joannes, Leop., Markopolit., n. 23.2.1832, ingr. 6.11.1845, iur. 19.4.1848, Gram., Hum., Ret., Ph., Th., subd. 14.11.1856, diac. 16.11.1856, presb. 23.11.1856, egr. 6.12. 1856. Leopoli 24.1.1860 vita functus.

ACG, t. 32, f. 42; t. 33, f. 8; t. 72, f. 1, no. 4.

1845. - DOLNYCKYJ ISIDORUS, p. Joannes, Leop., Zalosce Stare, n. 21.2.1831, ingr. 6.11.1845, iur. 19.4.1848, Gram., Hum., Ret., Ph., Th., egr. 30.6.1855. Apr. 1856 sacerdos coelebs Leopoli ordinatus. Domum rediit, studiorum curriculo absoluto. Virtute, scientia prudentiaque mitet. † 1925.

ACG, t. 33, f. 7; t. 72, f. 2, no. 5.

1845. - SINKEVYČ (Sienkiewicz) DIONYSIUS, Prem., Czerniawa, n. 20.10.1830, ingr. 6.11.1845, Gram. 2, egr. 14.10.1847, ab Episcopo et Parentibus in patriam revocatus.

ACG, t. 72, f. 2, no. 6.

1845. - STRUMINSKYJ HILARIUS, p. Julianus, Leop., Jaroslavica, n. 19.7.1831, ingr. 6.11.1845, iur. 1.11.1848, Gram., Hum., Ret., Ph., Th., egr. 30.6.1855. Studiis absolutis domum rediit, ibique uxorem duxit et deinde Presbyter ordinatus.

ACG, t. 33, f. 9; t. 72, f. 2, no. 7.

1853. - SEMBRATOVYČ SILVESTER, p. Antonius, Prem., Desznica, n. 3.9.1836, ingr. 31.10.1853, iur. 29.6.1857, Hum., Ret., Ph., Th., subd. 31.8.1860, diac. 2.9.1860, presb. 1.11.1860, egr. 3.7. 1861, Dr. Th., virtutibus scientiaque praeditus ac multa pollens prudentia. 28.2.1879 Ep.pus. tit. Juliopolitanus; 27.3.1885 Metr. Leop. et S.R.E. Cardinalis Presbyter tit. S. Stephani creatus 29.11.1895. † 4.8.1898.

ACG, t. 32, f. 44; t. 33, f. 13; t. 72, f. 5, no. 17.

1853. - SEMBRATOVYČ JULIANUS, p. Antonius, Prem., Desznica n. 29.10.1837, ingr. 31.10.1853, iur. 29.6.1858, Gram., Hum., Ret., Ph., Th., subd. 25.5.1862, diac. 9.6.1862, presb. 14.6.1862, egr. 10.7. [1862], vir bonus, sed mediocris ingenii.

ACG, t. 32, f. 44; t. 33, f. 15; t. 72, f. 5, no. 18.

1853. - KONSTANTYNOVYČ THEOPHILUS, Prem., Krepna, n. 1.6.1840, ingr. 31.10.1853, Gram. 1-2, Hum., Ret., egr. 16.5.1857, discessit utpote non vocatus.

ACG, t. 72, f. 5, no. 19.

1856. - KOLANKIVSKYJ JOANNES, Leop., Perehinski [sic!], n. 18.6.1841, ingr. 11.2.1856, 2.12.1861, Gram. 1-2, Hum., Ret., Ph., egr. 4.3.1860, 10.7.1862, domum rediit ob male firmam valetudinem, sed revera ob defectum vocationis... Collegium regressus studiorum causa, sed 10 Julii 1862 patriam repetiit.

ACG, t. 72, f. 6, no. 22.

1856. - KOZANOVYČ THEOPHILUS, Leop., Olzanica, n. 12.3. 1842, ingr. 11.2.1856, Gram. 1-2, Hum., egr. 7.9.1859, salutis causa ac 16 Novembris 1861 post diuturnam infirmitatem vita functus in sua patria.

ACG, t. 72, f. 6, no. 23.

1857. - KOCJUBA JOANNES, Leop., Leopolis, n. 4.6.1840, ingr. 22.10.1857, Gram., Hum., Ret., Ph., egr. 9.12.1863, salutis recuperandae causa. Bonam animam ac plurima charismata sortitus. Juvenis simplex et rectus. Ingressus est Collegium Leopoliense et ibi Th. studium dedit. 1868 uxorem duxit ac 1869 Premislii presbyter ordinatus.

ACG, t. 72, f. 6, no. 24.

1858. - JAMINSKYJ VALERIANUS, p. Athanasius, Prem., Jablonka nizna, n. 1.2.1844, ingr. 4.11.1858, iur. 29.6.1863, Gram. 1, Hum., Ret., Ph., Th., subd. 24.3.1866, diac. 29.12.1866, presb. 30.12. 1866, egr. 13.7.1867, Dr. Th., coelebs, pius, prudens, corde bonus et animo volenti.

ACG, t. 32, f. 47-48; t. 33, f. 13; t. 72, f. 8, no. 30.

1865. - KOPYSTJANSKYJ (Kopyscianski) SILVESTER, Prem., Hanczova, n. 11.3.1849, ingr. 7.11.1865, Ret., Ph., egr. 12.8.1868, Dr. Ph., non vocatus discessit.

ACG, t. 72, f. 13, no. 50.

1865. - KOSTECKYJ HIERONYMUS, p. Onuphrius, Leop., Dzieduszyce, n. 20.6.1850, ingr. 7.11.1865, iur. 1.11.1868, Ret., Ph., Th.,

egr. 15.6.1872, Dr. Ph., Dr. Th., vix lauream theologicam adeptus, contra Superiorum consilia sub matris iam iam morituraе pretextu... invisendae discessit non ordinatus. In patriam reversus uxorem viduam duxit, deindeque ordinatus cum dispensatione apostolica ab aetate et bigamia. Pietati studiisque addictus valde, sed puerili asperoque animo.

ACG, t. 33, f. 25; t. 72, f. 13, no. 51.

1865. - MUDRYK ALEXANDER, p. Joannes, Leop., Leopolis, n. 20.4.1850, ingr. 7.11.1865, iur. 1.11.1870, Gram. 2, Hum., Ret., Ph. 1, Th. 1-4, subd. 25.3.1874, diac. 29.3.1874, presb. 5.4.1874, egr. 11.7.1874. Pius, benemoratus, vereque catholicus, bonam de se spem ingerit.

ACG, t. 32, f. 56-57; t. 33, f. 32; t. 72, f. 13, no. 52.

1865. - PAKIŽ (Pakicz, Pakiez) MARTINUS, p. Andreas, Leop., Czertez, n. 19.6.1849, ingr. 7.11.1865, iur. 1.11.1869, Gram. 1, Hum., Ph., Th. 1-4, subd. 5.4.1873, diac. 12.4.1873, presb. 13.4.1873, egr. 13.7.1873. Pietatis disciplinaeque studiosissimus cultor. Adversa valetudine parum in studiis profecit, ex medicorum dictamine in patriam missus. Mitis erga Superiores, asper cum inferioribus.

ACG, t. 32, ff. 50, 52; t. 33, f. 28; t. 72, f. 14, no. 63.

1865. - SEMBRATOVYČ THEOPHILUS, p. Michael, Prem., Krolova, n. 31.7.1853, ingr. 7.11.1865, iur. 1.11.1870, Gram. 2, Hum., Ret., Ph., Th. 1-4, subd. 25.7.1875, diac. 1.8.1875, egr. 7.8.1875, Dr. Th., emensoque summa cum laude studiorum cursu, omnibusque optimi alumni partibus plenissime expletis diaconus ob defectum aetatis patriam reversus est.

ACG, t. 32, f. 60-61; t. 33, f. 33; t. 72, f. 14, no. 64.

1869. - MALYNJAK NICOLAUS, p. Dyonisius, Prem., Kamiana, n. 2.9.1851, ingr. 15.12.1869, iur. 1.11.1870, Ph., Th., subd. 9.5.1875, diac. 16.5.1875, presb. 23.5.1875, egr. 7.8.1875, Dr. Ph., Dr. Th., pius vereque catholicus, sed ingenio aliquantulum levis.

ACG, t. 32, f. 58-60; t. 33, f. 38; t. 72, f. 17, no. 67.

1869. - DURKOT PETRUS, p. Joannes, Prem., Zegestow, n. 13.4.1856, ingr. 15.12.1869, iur. 2.5.1874, Gram. 2, Hum., Ret., Ph.,

Th., egr. 14.5 1878, pius et probus adolescens, qui in studiis pro ingenio profecit... reversus... a suo Episcopo ordinandus, ut genitori id poscendi uxorem gerat.

ACG, t. 33, f. 00; t. 72, f. 18, no. 69.

1872. - KULČYCKYJ THIMOTHEUS, p. Gregorius, Leop., Leopolis, n. 5.3.1857, ingr. 1.11.1872, iur. 2.5.1874, Hum., Ret., Ph., Th., egr. 1.7.1879, cum venia Em. Protectoris discessit. In Collegium graecum Leopolitanum, ibique studia con facturus... corde bono et bono ingenio praeditus, sed levis, ideoque sub prudentis directoris auspitiis utilem in Vinea Domini operam navare poterit.

ACG, t. 33, f. 43; t. 72, f. 18, no. 72.

1873. - BILORUSKYJ (Bialoruski) JOANNES, p. Joannes. Leop., Leopolis, n. 1.11.1862, ingr. 3.11.1873, 24.10.1878. iur. 9.5.1881. Gram. 2, Hum., Ph., Th., egr. 10.8.1877, 15.10.1881. natale solum repetiit ad debiles corporis vires reficiendas. Rediit die 24 Octobris 1878, sed 15 Octobris 1881 iterum discessit.

ACG, t. 33, f. 50; t. 72, f. 19, no. 73.

1874. - HRUŠKA GREGORIUS, p. Theodorus, Leop., Zarubince, n. 10.10.1859, ingr. 15.11.1874, iur. 9.5.1881, Gram. Super., Hum., Ret., Ph., Th., egr. 12.7.1883, cupiens studia theologica in Sem. Leop. absolvere... ingenio praeditus, natura iracundus, Superiorum voluntati obsequens.

ACG, t. 33, f. 51; t. 72, f. 20, no. 78.

1875. - NYČAJ NICOLAUS, p. Antonius, Prem., Wolica Komorowa, n. 17.1.1857, ingr. 12.11.1875, iur. 2.5.1879, Hum., Ret., Ph., Th. 1-4, egr. 24.5.1882, studiorum curriculo confecto.

ACG, t. 33, f. 47; t. 72, f. 21, no. 83.

1875. - BABYČ ANDREAS, Leop., Dolina, n. 1.12.1861, ingr. 12.11.1875, Gram., egr. 8.3.1877, suo cupiens vivere ingenio, dimissus.

ACG, t. 72, f. 21, no. 84.

1878. - PASLAVSKYJ VLADIMIRUS, p. Julianus, Prem., Niklowice, n. 19.1.1863, ingr. 24.10.1878, iur. 8.5.1884, Gram., Hum., Ret.,

Ph. 1-2, Th. 1-3, lect. 1.3.1885, subd. 31.5.1885, diac. 1.11.1885, presb. 20.12.1885, egr. –.–.——.

ACG, t. 32, f. 67-69; t. 33, f. 61; t. 72, f. 27, no. 106.

1878. - KYŠAKEVYČ (Kiszakiewicz) LEO, p. Joannes, Prem., Lezajscensis, n. 11.5.1863, ingr. 24.10.1878, iur. 8.5.1884, Gram., Hum., Ret., Ph., Th. 1-3, lect. 1.3.1885, subd. 26.7.1885, diac. 1.11.1885, presb. 31.1.1886, egr. 16.8.1886, tum ob adversam valetudinem, tum ob studiorum difficultatem, tum etiam ob legum Collegii observantiam, quam sibi, presbytero, nimis molestam videbatur, e Collegio discedere voluit. In Collegio bene se gessit, sed jugum disciplinae non multum sibi placuit.

ACG, t. 32, f. 67-69; t. 33, f. 62; t. 72, f. 27, no. 107.

1883. - LUKAVSKYJ MICHAEL, p. Basilius, Leop., Jataxy, n. 3.10.1861, ingr. 13.10.1883, iur. 5.5.1885, Ph., Th. 1, lect. 1.3.1885, egr. 12.1.1886, a parentibus revocatus, non regressurus, modo in Sem. Leop. studia prosequitur. Fuit mediocris ingenio, virtute parvus.

ACG, t. 32, f. 67; t. 33, f. 68; t. 72, f. 34, no. 136.

1883. - JURYK STEPHANUS, p. Gregorius, Leop., Mikolajow, n. 8.1.1864, ingr. 13.10.1883, iur. 5.5.1885, Ph., Th. 1-2, lect. 1.3.1885, subd. 31.5.1885, diac. 20.6.1886, presb. 19.6.1887, egr. 23.4.1888, finitis studiis, cum suo Archiep. Silvestro Sembratowicz, qui ad solemnitatem 50 jubilei Leonis XIII Papae Romam venit, in patriam profectus est. Bonum habuit ingenium et satis modeste se gessit.

ACG, t. 32, ff. 67-68, 71; t. 33, f. 67; t. 72, f. 35, no. 137.

1883. - CHOMYN EUSTACHIUS, p. Gregorius, Leop., Baninnia n. 9.3.1866, ingr. 13.10.1883, iur. 3.6.1887, Ph. 1-2, Th. 1-2, lect. 1.3. 1885, egr. 5.6.1887, expulsus propter actum inobedientiae publicae et scandalosae, quam post iteratam admonitionem nec recognoscere, nec poenitentia reparare voluit, ac non nisi iam domo egrediens veniam petiit... ad reparandum scandalum... relegari debuit... erat pertinacis obstinatique animi.

ACG, t. 32, f. 67; t. 33, f. 70; t. 72, f. 35, no. 138.

1883. - KAZANEVYČ ANATOLIUS LEO, p. Emilius, Prem., Kropielniki, n. 12.9.1866, ingr. 14.11.1883, iur. 23.1.1887, Ret., Ph.,

Th. 1, lect. 31.5.1885, egr. 14.12.1887, dimissus est, quia in studiis nihil proficiebat neque in examinibus probari potuit. Fuit iuvenis tardi ingenii... abiit cum intentione ingrediendi Seminarium.

ACG, t. 32, f. 68; t. 33, f. 73; t. 72, f. 35, no. 139.

1885. - PACANOVSKYJ CLEMENS, Leop., Premislia, n. 20.10. 1865, ingr. 28.11.1885, Log., Metaph., egr. -.11.1886, nondum annum integrum in Collegio explevit et iam in patriam ob malam valetudinem coactus est... anno sequenti defunctus Leopoli.

ACG, t. 72, f. 37, no. 148.

1886. - ZALITAČ ROMANUS, p. Michael, Prem., Czestynie, distr. Zolkiew, n. 17.3.1869, ingr. 31.10.1886, iur. 27.5.1888, Ph. 1-2, Th. 1-3, lect. 6.4.1890, egr. 19.7.1891, studiis nondum absolutis abiit... expresse significavit E.mo Card. Praefecto velle se uxorem ducere antequam sacris initiatur.

ACG, t. 33, f. 85-86; t. 72, f. 39, no. 153.

1886. - KRUŠYNSKYJ THEODORUS JOSEPHUS, p. Josephus, Prem., Siedliska, distr. Jaworow, n. 16.6.1870, ingr. 31.10.1886, iur. 27.5.1888, Ph. 1-2, egr. 12.-.1888 dimissus ob infirmitatem chronicam. Nimis in se confusus atque ad instituendum difficilis.

ACG, t. 33, f. 84-85; t. 72, f. 39, no. 154.

1887. - KOBYLJANSKYJ NICOLAUS, Leop., Markowa, n. 18.5. 1868, ingr. 8.2.1887, egr. 12.4.1889 ob malam valetudinem et domum profectus est post duos annos commorationis suae in hoc Collegio, quo tempore quasi semper in lecto jacebat atque in dies magis vires amittebat.

ACG, t. 72, f. 39, no. 156.

1887. - KULČYCKYJ THEOPHILUS, p. Joannes, Prem., Wołoszynowa circa Stare Miasto, n. 10.3.1866, ingr. 13.11.1887, Ph. 1-2, egr. 26.12.1888, quia regulae hic observandae nimis arduae ipsi videbantur.

ACG, t. 72, f. 40, no. 160.

1887. - LYSJAK LEO, Prem., Uchnow, distr. Rawa Ruska, n. 5.11.1865, ingr. 13.11.1887, egr. 27.11.1888, e Collegio exiit... ob languorem quendam melancholicum, propter distantiam a domo patria.

ACG, t. 72, f. 41, no. 161.

1888. - POLOCHAJLO LUCAS, p. Silvester, Prem., Sokol, n. 9.9.1870, ingr. 11.3.1888, 6.1.1893, iur. 16.12.1889, Ph. 1-2, Th. 1-4, subd. 2.7.1893, diac. 9.7.1893, presb. 23.7.1893, egr. 27.7.1891, 20.7. 1894, discessit... ob valetudinem ... reversus... absolutis deinde studiis... et propter ingenii morositatem nullum sui desiderium reliquit.

ACG, t. 32, f. 75; t. 33, f. 94-95; t. 72, f. 41, no. 162.

1888. - KOTECKYJ ANTONIUS, Prem., Topolnica, distr. Stare Miasto, n. 12.11.1861, ingr. 25.3.1888, Ph. 1-2, Th. 1, egr. 15.12.1889 salutis causa... patriam coactus est petere... mediocris ingenii, valde difficilis... contra Superiores, uno verbo semen discordiae.

ACG, t. 72, f. 41, no. 163.

1888. SUBA GEORGIUS, Munkaciensis, Cseke, Zemplen, n. 24. 4.1869, ingr. 27.10.1888, Th. 1-4, subd. 4.12.1891, diac. 6.12.1891, presb. 17.4.1892, egr. 13.7.1892, Dr. Th., Canonicus Muncaceviensis.

ACG, t. 33, f. 91; t. 72, f. 42, no. 165.

1888. - VASKO STEPHANUS, p. Joannes, Munkaciensis, Olaszi, Zemplen, n. 2.12.1870, ingr. 27.10.1888, iur. 16.12.1889, Ph. 1-2, egr. 26.10.1890, ad restituendam valetudinem.

ACG, t. 33, f. 92; t. 72, f. 42, no. 166.

1888. - DEMČUK MICHAEL, Leop., Stanien, Kaminka Strumylowa, n. 28.8.1873, ingr. 7.11.1888, iur. 16.12.1889, Hum., Ret., Ph. 1-2, Th. 1-4, lect. 2.5.1893, subd. 28.4.1895, diac. –.12.1895, presb. 29.12.1895, egr. [1896], Dr. Ph., Dr. Th. Probate pietatis, iuvenis omnibus carissimus, ingressus Ordinem S. Basilii.

ACG, t. 32, f. 75-76; t. 33, f. 93; t. 72, f. 42, no. 167.

1888. - ŽELECHIVSKYJ CONSTANTINUS, p. Constantinus, Prem., Premislia, n. 23.5.1873, ingr. 29.11.1888, egr. –.1.1889, patriam defectu vocationis.

ACG, t. 72, f. 43, no. 170.

1889. - KONRAD NICOLAUS, p. Josephus, Leop., Strusiow, Trembowla, n. 16.5.1876, ingr. 27.12.1889, iur. 1.6.1892, Gram. 1-2, Hum., Ret., Ph. 1-2, egr. 7.5.1899, completo studiorum curriculo et Doctorali Laurea donatus. Bonus iuvenis, sed nimis rutheni ritus zelatur. Ordines non suscepit, sed hoc in posterum reservavit.

ACG, t. 33, f. 96-97; t. 72, f. 43, no. 172.

1890. - SALAMON ONESIMUS, Prem., Wyssowa, n. 27.2.1876, ingr. 20.11.1890, iur. 27.2.1893, Gram., Hum., Ret., Ph. 1-2, Th. 1-3, egr. -.8.1898, ante ultimum Th. annum inchoatum, valetudinis infirmae causa.

ACG, t. 72, f. 44, no. 173.

1891. - KURČABA JOANNES, p. Theodorus, Leop., Zelechow. n. 16.2.1877, ingr. 17.11.1891, iur. 27.2.1893, Gram., Hum., Ret., Ph., Th. 1, egr. 11.5.1900, laudabiliter se gessit... per biennium munere cantoris eccl.ci et moderatoris chori in ecclesia Collegii diligentissime functus est... nullos recepit ordines... habet propositum vitam sacerdotalem in matrimonio peragere, iuxta ritum graeco-ruthenum.

ACG, t. 33, f. 103; t. 72, f. 45, no. 178.

1891. - PASIČYNSKYJ ROMANUS, Prem., Bodnarka, n. 24.5. 1875, ingr. 15.12.1891, Hum., egr. 19.10.1892. Dimissus eo quod minus idoneus huic Collegio videbatur.

ACG, t. 72, f. 45, no. 179.

1892. - SEMBRATOVYČ LEO ISIDORUS, p. Michael, Leop., Leopolis, n. 16.2.1880, ingr. 14.1.1892, iur. 6.12.1896, Gram. 1-2, Hum., Th. 1-4, lect. 2.2.1900, egr. 20.3.1901 post examina 1 semestri quarti anni Th. Ordines sacros non suscepit, ut in Galitia matrimonio prius jungeretur... nimis rebus mundanis deditus, alte de se sentiens et superioribus non adeo submissus.

ACG, t. 33, f. 113; t. 72, f. 45, no. 180.

1892. - ČERNECKYJ (Cernecki AEMILIUS, p. Basilius, Prem., Stroniativ, n. 21.3.1874, ingr. 8.12.1892, iur. 10.6.1893, Hum., Ret., Ph. 1, egr. 20.11.1895, 9.6.1897. Discessit infirmae valetudinis causa...

Die 9 Junii 1897 iterum discessit obstinate petens reditum, ut matrem infirmam reviseret.

ACG, t. 33, f. 105; t. 72, f. 46, no. 184.

1894. - IVANCIV NICOLAUS, Leop., Tustoglowy, n. 18.11.1870, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, Th., presb. 14.6.1897, egr. 21.4.1899, relinquit expleto... curriculo ... magnae pietatis ac virtutis, Ordinem S. Basilii amplexus est.

ACG, t. 32, f. 76; t. 72, f. 48, no. 191.

1894. - ČEREPANJAK ATHANASIUS, Prem., Siemaszowa, n. 13.5.1867, ingr. 4.11.1894, Th. 1, egr. 14.7.1895, dimissus.

ACG, t. 72, f. 48, no. 192.

1894. - KULČYCKYJ ZMAJLO GREGORIUS, Prem., Kulczyce, n. 19.4.1871, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, presb. 14.6.1897, egr. 7.5.1899.

ACG, t. 32, f. 76; t. 72, f. 49, no. 193.

1894. - OLIJNYK VLADIMIRUS, Stanisl., Wisniowczyk, n. 9.3.1872, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, egr. 21.3.1896. Abiit sponte sua e Collegio cum intentione... amplectendi ritum latinum in Seminario Cracoviensi.

ACG, t. 72, f. 49, no. 194.

1894. - ZOLDAK BASILIUS, Stanisl., Miloszowice, n. 21.1.1869, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, presb. die Paschatis 1898, in eccl. SS. Sergii et Bacchi, egr. 8.5.1899. Bonus iuvenis et bonae spei.

ACG, t. 72, f. 49, no. 195.

1894. - KOVČ BASILIUS, Leop., Lubienniaty, n. 27.8.1878, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, Th. 1-3, egr. –.6.1898. Discessit ante ultimum Th. annum... ob infirmam valetudinem. Bonus et disciplinae observantissimus, ceteris parum acceptus.

ACG, t. 72, f. 49, no. 196.

1894. - BAZJUK ALEXIUS, Leop., Dobrzany, n. 26.3.1873, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, Th., presb. die Paschae 1898, egr. 11.4.1899.

Fantasiae nimis indulgens, non parvas sibi ceterisque cruces comparavit.

ACG, t. 72, f. 50, no. 197.

1894. - MARČAK VLADIMIRUS, Leop., Kalusz, n. 1.1.1871, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, Th., egr. 5.2.1897, –.5.1899. Domum ad tempus reversus... ut valetudini consuleret. Iterum in Collegium rediit. Discessit initio mensis Maii 1899 expleto cursu... nimis fantasiae indulgens. Ordines non suscepit Romae.

ACG, t. 72, f. 50, no. 198.

1894. - TYMČYŠYN MICHAEL, Prem., Pakoszowka, n. 30.4. 1873, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, Th., egr. 28.4.——. Discessit... expleto suae educationis curriculo, ordinibus non susceptis.

ACG, t. 72, f. 50, no. 199.

1894. - SKOMOROVSKYJ MIECISLAUS, Leop., Berezowica Wielka, n. 30.7.1873, ingr. 4.11.1894, Ph. 1-2, egr. 18.5.1895. Ratione sanitatis rediit in patriam.

ACG, t. 72, f. 50, no. 200.

1896. - ČYŽ CIRILLUS, Stanisl., Perespa, n. 20.6.1876, ingr. 7.11.1896, egr. –.–.——, disciplinae Collegii impatiens, multa praeiudicia in Latinos fovet... petiit, ut remitteretur domum, ut se commercio traderet.

ACG, t. 72, f. 53, no. 206.

1896. - KUNYCKYJ (Cunizchi) LEONTINUS, Leop., Orzechowa, n. 30.5.1876, ingr. 12.10.1896, egr. 15.2.1897. Collegii disciplinae impatiens, obstinate petiit, ut remitteretur in patriam, quod factum est omnium levamine; erat enim iuvenis indolis difficillimae.

ACG, t. 72, f. 53, no. 207.

1896. - BARTOŠ STEPHANUS, Stanisl., Sokotorka, n. 30.5.1873, ingr. 7.11.1896, egr. 27.4.1900 Ex ordinibus susceperat tantum lectoratum .. phantasiae indulget; ceterum laudabiliter se gessit.

ACG, t. 72, f. 53, no. 208.

1896. - BODREVYČ DANIEL, Prem., Javorow, n. 1876, ingr. 7.12.1896, egr. –. Domum reversus est post diuturnas petitiones revidendi matrem infirmam.

ACG, t. 72, f. 55, no. 209.

1922. - TROTTMANN JOHANNES THEODORUS, p. Clemens Bernardus, m. Anna de Graas, Leyden, Hollandia. Leopoli pro Ruisia. Latinus deinde graecus 16.3.1923, n. 1.11.1899, ingr. 6.10.1922. Convictor. Th. 1-3 Warmand, Th. 4, in Prop. Fide 1922/23, iur. 2.11.1923. Pont. Inst. Orient. 1923/25. Doctor 6.7.1925. Transiit ad ritum byzantinum 16.3.1923 ad quinquennium. Iam minoratus 22.4.1923 subdiaconatum accepit ab Ill.mo et Rev.mo Scepticky Andrea, in Eccl. SS. Sergii et Bacchi, diac. 8.7.1923, sac. 25.12.1923, egr. 9.7.1925. Improviso mortuus est Pragae.

ACG, t. 72, f. 165, no. 349.

1923. - JANKEVYČ (Jankiewitsch) ROMANUS, p. Wladislaw Petrowicz, m. Sofia Ivanowna, Exarchatus Russiarum, Vilna, n. 26.2. 1903, ingr. 9.6.1923, Ph., egr. 2.5.1924, byzantinus a die 16 Jan. 1924... ex Collegio Urbano proveniens, Convictor. Gymnasium in Charbin. Discessit... valetudinis valde debilis.

ACG, t. 72, f. 167-168, no. 355.

1923. - CHOMENKO JOANNES, p. Sophron, m. Maria Krewska, Leop., Kamianetz Podilskyj, ex Ucraina, Wynnicja (Vynnyzja), n. 11.11.1892 (V.S.), ingr. 11.7.1923, iur. 25 10.1924, Th. 1-2, egr. 19.7. 1925 Convictor. Ph. studia in Collegio Ukrainorum absolvit. Laureatus... morbo "phtysi" graviter correptus a familia nostra dolorose segregatus est. Auram romanam ei exitiosam decernente medico... Viennam Austria petiit. Post 15 annos sacerdos ordinatus est 3 Novembris 1940.

ACG, t. 33, f. 134; t. 72, f. 167-168, no. 356.

1923. - BRATKO NICOLAUS, p. Elia, m. Catharina Vypoustkovsky, Exarchatus Russiarum, Odessa, ex Ukraina, Zagradowka, Kherson, n. 6.12.1896 (V.S.), ingr. 26.10.1923, iur. 25.10.1924, Th., subd. 26.5.1925, diac. 11.6.1926, presb. 3.7.1927, egr. –.7.1927, Dr. Th., Convictor, Ph. in Universitate Lugdunensi. Alumnus optimus, pietate, ingenio moribusque clarus. Dilectissimus Superioribus suis-

que condiscipulis, omnibus exemplum ad imitandum reliquit. Discessit in Julio 1927, sed anno 1928/29 dum studebat in Instituto Orientali, in Collegium ut hospes reversus est. Defunctus Lugduni 2 Aprilis 1958.

ACG, t. 33, f. 133; t. 72, f. 171-172, no. 364.

1924. - KYPRIJANOVYČ ROMANUS, p. Valentinus, m. Helena Fiandt, Exarchatus Russiarum, Sebastopolis, n. 5/18.1.1902, ingr. 9. 11.1924, iur. 31.10.1925, Th., subd. 11.6.1926, diac. 10.7.1927, egr. –, Dr. Th., Convictor. Ad sacerdotium noluit ascendere et ab Commissione pro Russia licentiam obtinuit, ut vitam monasticam in monasterio experire posset. Anno 1936 voto solemni non emisso sub iurisdictionem S. Congregationis rediit. † 11.5.1975.

ACG, t. 33, f. 142; t. 72, f. 179-180, no. 379.

1925. - GUDSOVATYJ ELIAS, p. Elias, m. Anna Popadjuk, Exarchatus Russiarum., Leopolitan, Tschertesch, n. 1.8.1897, ingr. 1.11.1925, iur. 30.10.1926, Ph., Th. 1-2, egr. 1929, studia gymnasialia et lycealia in Galizia et Russia, Handelshochschule Berolini. A S. Congregatione Orientali missus est in Collegium nostrum. Convictor. Origines et gesta anteriora huius alumni fuerant semper obscura. Indolis subdoli, pronus ad murmurandum contra Superiores et ad seminandum zizania inter alumnos, gravi damno fuit quibusdam discipulis, maxime ex junioribus. Tum demum (1929) S. Congregatio illum amovit et mandavit ut hospitem in Seminarium Marianorum (S. Nicola de Tolentino). Sed aliquot post menses ex novis difficultatibus ortis cum Superioribus, Romam reliquit et Varsaviam petiit, ubi mox ad orthodoxiam miserabiliter transgressit.

ACG, t. 33, f. 145; t. 72, f. 185-186, no. 389.

1953. - NADSON ALESSANDRO, p. Antonius, m. Anna Devydove, Russia Alba, n. Horodski 8.8.1926, ingr. 8.10.1953, iur. 1.10.1954. Liceo polacco, stud. matheseos Univ. Londonensi. Ph. 1953/55, Th. 1955/59, licentiatus in Th. Univ. Gregor., subdiac. 14.11.1956, diac. 8.12.1957, sac. 23.11.1958.

ACG, t. 72, no. 528.

METROPOLITANS, BISHOPS AND PROTOARCHIMANDRITES GREEK COLLEGE STUDENTS

Name	date of entrance	office and term of office
Bilozor, Marcianus	1653	Pinsk, 1666-1697. Polock, 1697-1707.
De Camillis, Josephus	1656	Mukačiv, 1689-1706.
Fylypovyč, Polycarpus	1684	Mukačiv, (nominatus) 1710.
Godebskyj, Theophilus	1706	Pinsk, 1720-1730. Volodymyr, 1730-1756.
Horbackyj, Gedeon	1750	Pinsk, 1769-1784.
Hutorovyč, Josaphat	1685	Smolensk, 1697.
Kolenda, Gabriel	1636	Polock, 1655-1674. Metropolitan, 1665-1674. Proto. OSBM, 1661-1666 (faction), 1666-1674. Luck, 1666-1674.
Korsak, Raphael	1621	Halyč, 1626-1631. Proto. OSBM, 1626-1640. Pinsk, 1631-1637. Metropolitan, 1637-1640.
Kreuza, Leo	1611	Proto. OSBM, 1623-1626. Smolensk, 1625-1639.
Kušelyč, Joachimus	1673	Proto. OSBM, 1698-1703.
Kvasninskyj, Andreas Zloty	1624	Smolensk, 1640-1654. Pinsk, 1654-1665.
Lebeckyj, Cornelius	1716	Proto. OSBM, 1727-1729. Volodymyr, 1729.
Losovskyj, Nicephorus	1627	Luck, 1637.
Malachovskyj, Joannes	1664	Peremyšl, 1669-1691. Cholm, 1691-1692.
Malajevskyj, Georgius	1665	Smolensk, 1690.
Martyškevyč, Stephanus	1653	Proto. OSBM, 1679-1686.
Mlodovskyj, Antonius	1740	Volodymyr, 1778.
Morochovskyj, Joachimus	1596	Volodymyr, 1613-1631.
Ohurcevyč, Simeon	1677	Proto. OSBM, 1690-1698.
Ohylevyč, Pachomius	1645	Proto. OSBM, 1675-1679.
Oranskyj, Pachomius	1624	Pinsk, 1637-1653.
Počapovskyj, Hieronimus	1616	Luck, 1621-1636.
Rostockyj, Theodosius	1750	Cholm, 1785-1790. Metropolitan, 1787-1805.
Rutskyj, Joannes Veljamin (Josephus)	1599	Halyč, 1611-1626. Metropolitan, 1613-1637. Proto. OSBM, 1617-1623.
Sembratovyč, Silvester	1853	Metropolitan of Halyč, 1885-1898.
Sielava, Antonius (Anastasius)	1616	Polock, 1624-1655.

Name	date of entrance	office and term of office
		Metropolitan, 1641-1655.
		Proto. OSBM, 1641-1655.
Sokolynskyj, Laurentius Druckyj	1704	Smolensk, 1709-1727.
Smohoževskyj, Jason	1734	Polock, 1762-1780.
		Metropolitan, 1780-1788.
Važynskyj, Porphyrius	1754	Proto. OSBM, 1772-1788.
		1788-1790.
		Cholm, 1790-1804.
Vilčynskyj, Maximilianus	1766	Proto. OSBM, 1790-1793.
Zalenskyj, Leo Slubyč	1673	Volodymyr, 1679-1708.
		Luck, -1702.
		Metropolitan, 1694-1708.
Žochovskyj, Cyprianus	1658	Polock, 1674-1693.
		Luck, -1693.
		Metropolitan, 1674-1693.

STUDENTS OF GREEK COLLEGE PRESENT AT SYNOD OF ZAMOSTJA

Fylypovyč, Policarpus	1684	Kozačenko, Germanus (Justinus)	1698
Godebskyj, Theophilus	1706	Pihovskyj, Innocentius	1698
Jachymovyč, Spiridion	1713	Šacynskyj, Constantinus	1711

STUDENTS OF GREEK COLLEGE PRESENT AT SYNOD OF LVIV (1891)

Čerljunčakevyč, Josyf	1845	Malynjak, Nykola	1869
Dolnyckyj, Isydor	1845	Pakiž, Martyn	1865
Juryk, Stepan	1883	Sembratovyč, Lev	1892
Kopystjanskyj, Silvester	1865	Sembratovyč, Silvester	1853
Krušynskyj, Josyf	1886	Sembratovyč, Teofil	1865

ALPHABETICAL LIST OS STUDENTS AND YEAR OF ADMISSION TO THE GREEK COLLEGE

1. Babinskyj Josephus	1663	8. Benkovskyj Gregorius	1645
2. Babyč Andreas	1875	9. Bereżynskyj Laurentius	1787
3. Balevyč Athanasius	1658	10. Bileckyj Laurentius	1720
4. Bartoš Stephanus	1896	11. Biloruskyj Joannes	1873
5. Bastašyč Josaphat	1754	12. Bilozor Martianus	1653
6. Bazjuk Alexius	1894	13. Bilynskyj Januarius	1767
7. Beniaminus	1639	14. Bilynskyj Josephus	1845

15. Bodrevyč Daniele 1896
16. Bohdanovyč Hieronymus 1658
17. Borovyk Philippus 1633
18. Bosičkovyč Joachim 1756
19. Bratko Nicolaus 1923
20. Čapichovskyj Spiridion 1734
21. Čečkovskyj Justinus 1727
22. Čerczyckyj Samuel 1698
23. Čerepanjak Athanasius 1894
24. Čerlunčakevyč Josephus 1845
25. Černeckyj Aemilius 1892
26. Chomenko Joannes 1923
27. Chomyn Eustachius 1883
28. Cybulskyj Arsenius 1700
29. Cyprijanovyč Simeon 1658
30. Čyž Cirillus 1896
31. De Camillis Joannes 1656
32. Dedul Josaphat 1734
33. Dejnyckyj Leo 1845
34. Demčuk Michael 1888
35. Dolnyckyj Isidorus 1845
36. Doroševskyj Hieronymus 1771
37. Doroškovskyj Meletius 1687
38. Dubovyč Alexius 1624
39. Durkot Petrus 1869
40. Fabricius Adrianus 1691
41. Fidryckyj Alipius 1757
42. Fylypovyč Ignatius 1771
43. Fylypovyč Policarpus 1684
44. Glovnevskyj Theodosius 1779?
45. Godebskyj Theophilus 1706
46. Gudsovatyj Elias 1925
47. Gurgurevyč Theodosius 1665
48. Gvozdanovyč Athanasius 1764
49. Hodermarskyj Procopius 1710
50. Horbackyj Gedeon 1750
51. Hrebnyckyj Florianus 1765
52. Hrehorovyč Silvester 1748
53. Hruška Gregorius 1874
54. Hutorovyč Josaphat 1685
55. Illovskyj Zaccharias 1640
56. Isakovyč Josaphat 1633
57. Ivanciv Nicolaus 1894
58. Ivanovyč Marianus 1683
59. Jachymovyč Spiridion 1713
60. Jagodzynskyj Basilius 1742
61. Jaminskyj Valerianus 1758
62. Jankevyč Romanus 1923
63. Jedžejovskyj Lucidus 1777
64. Juryk Stephanus 1883
65. Kaminskyj Caesareus 1789
66. Kaminskyj Petrus 1671
67. Karpinskyj Ilarion 1743
68. Kiryatt Ambrosius 1761
69. Kizykovskyj Jacobus 1691
70. Knjažynskyj Innocentius 1773
71. Kobljanskyj Salustius 1754
72. Kobyljanskyj Nicolaus 1887
73. Kocjuba Joannes 1857
74. Kolankivskyj Joannes 1856
75. Kolenda Gabriel 1636
76. Konrad Nicolaus 1889
77. Konstantynovyč Theophilus 1853
78. Kopec Adamus 1626
79. Kopijevyč Isaacius 1643
80. Kopystjanskyj Silvester 1865
81. Korniev Joannes Cormam 1652
82. Korsak Eustachius 1634
83. Korsak Nicolaus 1634
84. Korsak Nicolaus 1644
85. Korsak Raphael 1621
86. Kosakovskyj Adrianus 1683
87. Kosteckyj Hieronymus 1865
88. Kostkevyč Joannes 1791
89. Koteckyj Antonius 1888
90. Kovč Basilius 1894
91. Kozačenko Germanus 1698
92. Kozanevyč Anatolius Leo 1883
93. Kozanovyč Theophilus 1856
94. Koziol Simeon 1672
95. Krevza Laurentius 1611
96. Kruševyč Hilarion 1702
97. Krušynskyj Theodorus 1886
98. Kudovskyj Damianus 1720
99. Kulčyckyj Theophilus 1887
100. Kulčyckyj Thimotheus 1872
101. Kulčyckyj Zmajlo Gregorius 1894
102. Kunyckyj Leontius 1896
103. Kurčaba Joannes 1891
104. Kussel Joachimus 1673
105. Kvasninskyj Andreas Zlotyj 1624
106. Kyprijanovyč Romanus 1924
107. Kyšakevyč Leo 1878
108. Lebeckyj Cornelius 1716

109. Lesevyč Gedeon 1752
110. Levyckyj Josaphat 1722
111. Liščynskyj Isidorus 1714
112. Lodzjata Augustinus 1676
113. Losovskyj Nicephorus 1627
114. Lukavskyj Michael 1883
115. Lysjak Leo 1887
116. Malachovskyj Joannes 1664
117. Malejevskyj Georgius 1665
118. Malynjak Nicolaus 1869
119. Mamonyč 1578
120. Marčak Vladimirus 1894
121. Martyškevyč Stephanus 1653
122. Michnevyč Benedictus 1665
123. Milenkevyč Christophorus 1644
124. Mlodovskyj Antonius 1740
125. Morochovskyj Elia Stefanide 1596
126. Mudryk Alexander 1865
127. Nadson Alessandro 1953
128. Narolskyj Maximilianus 1742
129. Nedilskyj Athanasius 1783
130. Novakivskyj Josephus 1785
131. Novosilskyj Augustinus 1739
132. Nyčaj Nicolaus 1875
133. Ochockyj Josaphat 1765
134. Ohurcevyč Simeon 1677
135. Ohylevyč Pachomius 1645
136. Olinyk Vladimirus 1894
137. Onyškevyč Ambrosius 1738
138. Oranskyj Jacobus Vojna 1627
139. Oranskyj Pachomius 1624
140. Pacanovskyj Clemens 1885
141. Pakiż Martinus 1865
142. Palkovyč Gabriel 1738
143. Pasičynskyj Romanus 1891
144. Paslavskyj Vladimirus 1878
145. Petrovyč Artemius 1720
146. Pidbereskyj Adrianus 1621
147. Pidveščynskyj Valerianus 1746
148. Pihovskyj Innocentius 1698
149. Pilichovskyj Samuel 1665
150. Počapovskyj Hieronymus 1616
151. Polochajlo Lucas 1888
152. Popovskyj Josephus 1791
153. Potij Petrus 1595
154. Pryvydzkyj Josaphat 1779?
155. Račynskyj Joannes 1845
156. Ratomskyj Josaphat 1743
157. Rodzevyč Leo 1754
158. Rogovskyj Theodorus 1693
159. Rostockyj Ambrosius 1791
160. Rostockyj Theodosius 1750
161. Rudnyckyj Cyprianus 1617
162. Rutskyj Joannes 1599
163. Šacinskyj Constantinus 1711
164. Salamon Onesimus 1890
165. Sembratovyč Julianus 1853
166. Sembratovyč Leo Isidorus 1892
167. Sembratovyč Silvester 1853
168. Sembratovyč Theophilus 1865
169. Šeptyckyj Nicephorus 1761
170. Ševarovskyj Silvester 1730
171. Sielava Anastasius 1616
172. Sinkevyč Dionysius 1845
173. Skomorovskyj Miecislaus 1894
174. Smohorevskyj Samuel 1669
175. Smohoževskyj Jason 1734
176. Sokolynskyj Laurentius 1704
177. Šperkovyč Joannes 1692
178. Stavskyj Lucas 1612
179. Strileckyj Hieonymus 1755
180. Struminskyj Hilarius 1845
181. Suba Georgius 1888
182. Šujskyj Clemens 1636
183. Šujskyj Joannes 1604?
184. Šulžynskyj Lucas 1777
185. Šypillo Cirillus 1676
186. Tarasyckyj Theophanes 1727
187. Tarnovskyj Antonius 1761
188. Terleckyj Adamus 1644
189. Terleckyj Parthenius 1758
190. Tomašivskyj Augustinus 1781
191. Trottmann Johannes 1922
192. Trulevyč Benedictus 1706
193. Tryzna Martinus 1609
194. Tymčyšyn Michael 1894
195. Tyškevyč Philo 1626
196. Vadynskyj Sozon 1774
197. Vasko Stephanus 1888
198. Važynskyj Porphyrius 1754
199. Vereščaka Josaphat 1758
200. Vjenček Eustachius 1668
201. Vigura Efremus 1793
202. Vilčynskyj Maximilianus 1766

203. Vynnyckyj Antonius	1708	209. Zelenka Vincentius	1763
204. Zalenskyj Leo Šlubyč	1673	210. Žochovskyj Cyprianus	1658
205. Zalitač Romanus	1886	211. Zoldak Basilius	1894
206. Zarenskyj Nicephorus	1617	212. «Nobile di 17 anni»	1578
207. Zavadskyj Maximilianus	1725	213. Giedroyc Mercurius	1744
208. Želechivskyj Constantinus	1888	214. Laščevskyj Silvester	

N.B After this article had already gone to press, it came to my attention that I had overlooked three volumes in the *Archivio della Provincia Romana Societatis Jesu* containing information concerning the Marian Sodality, the "Congregazione dell'Assunta", in the Greek College: *Atti della Congregazione Mariana del Collegio Greco*, B41a v. 1 (1592-1647), v. 2 (1718-1740) and v. 3 (1741-1760). Almost all of the students from the Metropolitanate of Kyjiv were members; several were officers and even prefects. Unfortunately much of this information could not be included in this article. Where space did allow for inclusion, the abbreviation APR 1, 2 or 3 is indicated as a source.

These volumes give the names of two students not included in the registers of the Greek College:

1744 GIEDROYC MERCURIUS, OSBM, ingr. 8.11.1744, egr. 31.3. 1750. APR 3, f. 23-49.

1747 LAŠČEVSKY SILVESTER, OSBM, ingr. 10.2.1747, sodalis 16.2. 1747, egr. 13.2.1752. Dr. Ph., Dr. Th. APR 3, f. 35-55; ACG, v. 43A *Miscellanee*, f. 29.

A.G. WELYKYJ OSBM

RATIONES THEOLOGICAE ET CANONICAE IN DEFENSIONEM UNIONIS AN. 1632-1633

Fere 40 annos pars non-unita Ruthenorum tentabat destruere s.d. Unionem Berestensem an. 1595-96. Longum regimen Regis Sigismundi III Waza (1587-1632) omnia haec tentamina inutilia effecit in sua totalitate, etsi plurimos partiales successus permisit, persistente in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae s.d. "Libertate nobilitari", qua vigente, tentamina non-Unitorum saepe ex parte et ad tempus quosdam successus habuerunt, praesertim an. 1605-1609, 1620-1622 etc. Sed longum regimen Sigismundi III tandem aliquando finem suum habere debuit, quo tempore non-Uniti spem suam erexerunt. Mors Regis evenit die 30 Aprilis 1632, quae reliquit Regno Poloniae sat longum Interregnum, quia Reges Poloniae per liberam electionem providebantur; electio sat longum tempus praeparabatur, duce Archiepiscopo Gnesnensi, Primate Regni.

Inter candidatos ad thronum Poloniae erat etiam filius primogenitus Regis Sigismundi ex Anna, Regina, natus 9 Iunii 1595, qui tempore obitus Regis erat iam Rex Suetiae, et ab anno 1610 praetendebat ad thronum Moscoviae, cuius Regni regimen armis postulabat, et aliquo tempore etiam administrabat. Post obitum Patris, Vladislaus Rex Suetiae sibi animos electorum Poloniae inclinare tentabat, praesens in loco et partem habendo in praeparatione electionis. Praesertim sibi animos conciliare tentabat dissidentium Regni, evangelicorum et orthodoxorum, qui viribus unitis hoc tempore agebant, et postulata sua ad pacificandos animos proponebant, minis variis non spretis, praesertim ex parte Moscoviae, quae suas terras ad Smolensk recuperare intendebat. Etsi erat unicus candidatus tempore Comitiorum, semper tamen Varsaviae manebat et in iis partem habuit ut Rex Sueciae, qui varias partes pacificare contendebat, Comitiis instantibus.

Quaestio maxima et quidem primaria, minis bellicis non exclusis, erat quaestio orthodoxorum eorumque pacificationis cum Unitis. Iam tempore s.d. Convocationis Generalis mense Iulio, facta fuit Confoederatio Schismaticorum cum Haereticis et facta sunt prima delineamenta postulationum communium, tempore Interregni proponenda Statibus Regni "in Causa hominum Religionis Graecae... similiter et aliorum in Religione dissidentium"[1]. Post primas discussiones, formata est Commissio sub ductu Regis Suetiae Vladislai, quae variis componebatur partibus: catholica, orthodoxa et protestantica; mox Commissio divisa fuit in duas sectiones, ex quarum pars secunda egit de "pacificatione hominum Religionis Graecae". Post sat longam discussionem "hominum Religionis Graecae", tum catholicorum tum orthodoxorum, mense Iulio-Augusto, tempore Comitiorum convocationis generalis, quo tempore res et negotia controversa fuerunt specificata et discussa sub directione Regis Suetiae Vladislai, efformata fuerunt s.d. "Puncta Pacis inter Incolas Regni Poloniae et Magni Ducathus Lithuaniae Nationis Ruthenae in Religione Graeca existentis... primum ad effectuationem totius Reipublicae, praesentibus Deputatis utriusque gentis et ordinis conclusa", et tempore secundae periodi Comitiorum, scilicet electionis, "Capitoli de Schismatici Rutheni acceptati de Rutheni Uniti" fuerunt, prout notant varia Acta huius temporis, et quidem conditionate ex parte Unitorum, scilicet "si SS.mo placuerit", quam conditionem etiam Rex Suetiae Vladislaus acceptavit, et res remissa fuit Romam ad Summum Pontificem, ad probandum et examinandum; die 8 Novembris 1632 electus fuit Rex Poloniae Vladislaus Rex Suetiae, et quidem unanimiter, die 13 Novembris solemniter promulgatus in Wola ad Varsaviam, et tandem coronatus Cracoviae die 6 Februarii 1633, a Primate Regni Joanne Wężyk. Et sic incepit regimen Vladislai IV, usque ad 20 Maji 1648.

Certum est "Puncta Pacificationis inter homines Religionis Graecae" sat longo tempore discutiebantur a variis coetibus hominum et variis in locis, tum in Polonia, tum Romae; tum in Commissionibus Saecularium, tum Spiritualium. In litteris ad Nuntium Poloniae, post electionem et coronationem datis. Ill.mus Fr. Ingoli scribebat che "La Santità di Nostro Signore ordinò una Congregatione particolare (che ebbe 10 sessioni) d'alcuni Cardinali e Teologi e Canonisti, per far

---

[1] Citatur hic documentum contemporaneum de data 1 Julii 1632.

esaminar li Capitoli dati da cotesti Heretici e Scismatici a nostri Latini et Uniti, et essendosi in quella diligentemente considerati e maturamente discussi, s'è trovato, che parte di essi è manifestatamente contro la Religione Cattolica e a favore dell'heresia e dello scisma, parte contro l'immunità e la libertà ecclesiastica, e parte finalmente contro li privileggi concessi et ordini dati dal Re Sigismondo III... a favor di essa Religgion Cattolica, degl'ecclesiastici e seculari Cattolici e della Chiesa, e beni loro. E perciò come tali, in vigore delle leggi tanto civili quanto canoniche, e quello che importa di più, del Jus Divino sono nulli e di niun momento, e si devono dannare, cassare, ed annullare e levare dagli Atti de Comitii del Regno"[2].

La stessa opinione fu data anche nella "istruzione per Mons. Nunzio", dove si dice espressamente che "in dieci Congregazioni particolari ... e con udir più volte il Padre Valeriano, Cappuccino" et haec adnotatio iungit aliquomodo rationes Romae adductas cum illis quae discutiebantur Varsaviae in Commissione regia theologorum et canonistarum, quia P. Valerianus erat Legatus Regis Vladislai ad Pontificem in hac materia, "perchè in essi si contengono materie contrarie alle leggi divine et humane concernenti la fede, la Religione Cattolica, la libertà ecclesiastica, la giustitia e l'istesso privileggio del Re Vladislao, confirmato dalli Re Alessandro, Sigismondo primo, e Sigismondo terzo"[3].

Hae igitur "rationes" simul collectae inveniuntur in documento inferius posito, et sunt quasi fundamentum totius discussionis politicae huius temporis, quae tum Varsaviae tum Romae in mentibus et verbis praesertim Ecclesiasticorum erat. Hoc documentum hic posuimus praeprimis, ut demostremus, discussionem annorum 1632-1633 in defensionem Unionis Varsaviae et Cracoviae habitam, fuisse non solum politicam, sed etiam theologicam et canonicam ita, ut potuit decisiones sat graves praebere tum Statui Regni Poloniae tum Ecclesiae Catholicae et personae responsabiles revera ex dictamine conscientiae egisse, non solum ex rationibus politicis.

---

[2] Citatur hic ex documento manuscripto: « *Lettera mostrabile al Nuntio di Polonia* », ut videtur Francisci Ingoli, Secretarii Cong. de Prop. Fide; vol. 336, fol. 128.

[3] APF, *Istruzioni*, 1623-1638, vol. 1, fol. 206.

"SPECIALIS INFORMATIO CIRCA PUNCTA SCHISMATICIS IN ELECTIONE PROMISSA"

APF, *Scritt. rif. n. Congregazioni Generali*, vol. 336, f. 223-225.

Primo[4].

Metropolita Chioviensis totaliter in perpetuum ab Unitis tollitur. – Sciendum enim, quod omnia bona Metropoliae, et Episcopatuum Ruthenorum ita se habeant, ut illorum fundationes expresse dicant: Damus, Donamus, Inscribimus Ecclesiae Sanctae Sophiae, Sancti Salvatoris, re ita ut nunquam nullibi quidquam tenent Episcopi Uniti alio titulo Bona, quam quae inscripta sint Ecclesijs suis Cathedralibus. Si ergo Schismaticis datur Sancta Sophia, dari debebunt necessario omnia Bona ad illam pertinentia. Et licet expresse tantum darentur illa, quae sunt in Palatinatu Chioviensi, et bona in Lituania existentia Unito reservarentur, tamen iam Metropolita esse non posset, quia nec quadringenti scudi illi relinquerentur, sustentationi illius neutiquam proportionati. Hinc enervatis illius viribus, penitusque deficienti nervo difficultatum, auferri Metropolitanum Unitum est necesse. Sciendum deinde, totum honorem Metropolitae Uniti esse a titulo Chioviensi, utpote antiquissimo, quique olim ante Concilium Florentinum viginti Archiepiscoporum, et octuaginta Episcoporum fuerat Metropolita, dum Moschovia huic Metropoliae tota in spiritualibus subijceretur. Pulso itaque ex civitate Chioviensi Metropolita Unito, verum erit dicere, Russiam non esse subiectam Summo Pontifici, quia Metropolita Unitorum non erit Metropolita Chioviensis. Et licet detur Unitis Monasterium Vidubicense; tamen iam non esset Chioviae, quia dictum Monasterium 5 miliaribus distat Chiovia.

Secundo (f. 223v).

Episcopatus Praemisliensis in perpetuum Schismaticis adiudicatur – Notandum vero, quia in hoc Episcopatu plurima sunt Bona pluri-

---

[4] Antequam poneremus hic documentum « *Rationes principaliores pro Unitis Ruthenis* », utile visum est nobis ponere hic hanc « *Specialem informationem circa Puncta Schismaticis in Electione promissa* », de quibus postea tractant « rationes principaliores », ut melius intelligantur. Agitur de documentis contemporaneis et autenticis.

morum Catholicorum Nobilium Romani Ritus, in quibus subditi sunt Uniti; hi proinde, dato Schismatico Episcopo, propter defectum Pastorum apostatabunt. Et licet liberum quasi relinquatur, ut Uniti recognoscant vicinum Pastorem Unitum, tamen simplex vulgus in Dioecesi Episcopi Praemisliensis, a tot saeculis existens, nullo modo adducetur, ut alium extra suam dioecesim agnoscat Pastorem.

Notandum praeterea, quod Serenissimus Sigismundus III, providens Episcopatui Praemisliensi, ut post mortem moderni, qui iam senex est, succederet quoque Unitus, dedit Privilegium pro Coadiutoria cuidam Nobili insigni Catholico, qui dictum Episcopatum potuit insigniter in spiritualibus et temporalibus renovare. Ac proinde ne Regnum vacillet et ille bonus Catholicus non citatus nec convictus a Regijs non decidat promissis, et quasi infamis honore debito abiudicetur, ex eo quia est Catholicus, S.R.E. est providendum.

Episcopus Luceoriensis in perpetuum Schismaticis promittitur. – Cuiusque Episcopus in persona sua reddidit obedientiam Clementi VIII. Modernus vero Episcopus multis millibus, vastatum alias hunc Episcopatum, per varia subselia cum iniustis possessoribus decertans insigniter auxit. Immo pro Bonis Ecclesiae, ut alter Stanislaus, si non occubuit, certe plagis insigniter succubuit. Et ecce tantis promeritis, profuso etiam proprio Patrimonio pro Christi Peculio, etiam advitalitate, et Privilegijs spoliari decernitur! ex eo quia est catholicus, et catholice se toto vitae suae tempore gessit. Credo quod de hoc ipso sufficientem ipsemet dederit informationem in memoriali novissime ad S. Congregationem misso.

Tertio (f. 224).

Episcopatus Mscislaviensis aufertur ab Archiepiscopo Polocensi, et datur schismatico. – Supponendum autem, quod Mscislaviensis Districtus situs sit in medio duorum Episcopatuum Unitorum, nempe Polocensis, et Smolenscensis. Vel ideo a Schismaticis affectatus, ut praedictos Episcopatus lepra schismatis afficerent. Et revera summopere dolendum est, novellam vineam Smolenscensem huic evidentissimo exponi periculo, per quam in totam Moschoviam S. Unioni ingressus parabatur, et non temere sperabatur. Eo quod dum non esset ullus vicinus Pseudo Episcopus, tot Uniti iam numerarentur in Districtu Smolenscensi, ut quolibet anno in festo Paschatis Smolensci aliquot millium fuerint communicantes.

Supponendum 2do: In ijsdem Punctis, Schismaticis promissa est Ecclesia Sanctae Trinitatis, Mscislaviensis Cathedralis, cui cum inscripta sint bona Episcopatus Mscislaviensis, tracta, ut dicitur, navi, trahentur omnia quae sunt in navi.

Supponendum tertio: Pro hoc schismatico Episcopo, assignatur Monasterium Mohiloviense Sancti Salvatoris, quod Uniti Monachi a viginti fere annis possidentes, privilegio Serenissimi Sigismondi III muniti, a fundamentis plane erexerunt; per quos eximium fructus Mohiloviae sperabatur; tum hi, per summum dedecus et iniuriam, a fructu laborum suorum pellerentur.

Supponendum 4to: Quod Mstislaviae, Mohiloviae, et Orsae, in praecipuis Civitatibus Archiepiscopatus Polocensis, omnes principales Ecclesiae Schismaticis promittantur, et vix in suburbijs aliquae capellae ruinosae pro Unitis relinquantur, vel hoc ipso Unionem in exilium agendo. Inter Haereticos autem et Schismaticos, illud vel maxime observatur, in quam partem successus inclinet, ibique veritatem putent, ubi felicioribus in oculis hominum itur incrementis.

Quarto (f. 224v).

Archimandritia sive Abbatia Pecerensis Chioviensis, in perpetuum ad schisma devolvitur. – Nobilissimum hoc est Ruthenae Ecclesiae beneficium, et quo nobilius nullum, etiam inter Episcopatus Ruthenos habetur, et est quasi Proto-Abbatia totius Russiae. Haec alias a Clemente VIII, per Bullam specialem Metropolitae Unito inscripta.

Quinto.

Vilnae tres ecclesiae Schismaticis dantur, ultra alias duas quas actu possident. – Advertendum, hic summo dolo hoc a Schismaticis affectari, quia dictae ecclesiae, nempe Resurrectionis, et S. Georgij, sunt illae, ad quas Uniti quotannis solennes instituunt processiones. Resurrectionis vero dicta et S. Joannis sunt quasi quidam passus inter ecclesias Unitorum SS.mae Trinitatis, et Beatissimae Virginis, ad quas processio solennissima quotannis instituitur. Hinc summo impedimento Unitis essent loca praedicta propter processiones, quas eodem tempore illi instituerent.

Advertendum praeterea: Privilegia Confraternitatis SS.mae Trinitatis, a Sigismundo III collata, et Unitis adiudicata, cum ecclesia

SS.mae Trinitatis, ad Schismaticos devolvuntur. Illorum proinde titulo et Scholas, et Xenodochia, et Seminaria, et Typographias, et novas ecclesias erigent, quia haec omnia includuntur in dictis Privilegijs.

Advertendum denique: Per idem Punctum, ita annullatur processus contra Schismaticos, et lites ab Unitis intentatas, ut non modo ex nunc datus sit in Magistratu Schismaticis locus, verum etiam Uniti ad inferiorem locum detrusi, cum periculo, ne etiam extrudantur, propter eam qua Schismatici pollent, et frequentiam et potentiam.

Sexto (f. 225).

Monasterium Grodnense Schismaticis promittitur. – Grodna est Civitas Podlachiae principalis, tota quanta non modo unitissima est, sed cor Sanctae Unionis optime potest dici. Quippe quae viginti leucis et ultra in circuitu Schismaticis et illorum pseudo-ecclesiis careat, propter frequentiam et potentiam Catholicorum. Districtus vero Grodnensis populosissimus est, ecclesijs in circuitu unitis abundantissimus. Ac proinde Schismaticis concedere monasterium Grodnense Unitorum, esset introductio apri silvestris ad tot animas devastandas.

Sed et hic dolus Schismaticorum observandus: quia additur, ut in Monasterio Grodnensi, vel ipse Pseudo-Metropolita, vel illius Suffraganeus resideat. Ergo iam novus et alius in Lithuaniam Pseudo-Episcopus introducitur, ad iurisdictionem in animas longe lateque fundandam, atque ad radicem plane Unionis securim admovendam.

Septimo.

Commissio pro ecclesijs ab Unitis auferendis, totaliter tollet Unionem, ut per se in terminis ex ipso puncto patet.

Octavo.

Cura pastoralis Schismaticorum ita implicat in adiecto, ut vel illis perfectus pastoratus adiudicandus, vel si hic negatur, neque cura omnino concedenda.

Nono.

Minsci, et Novogrodeci, quae sunt praecipuae civitates Lithuaniae, in quibus quotannis iura tribunalitia exercentur, et Nobiles plurimi

Rutheni conveniunt, omnino schismaticis ecclesijs carere debent. Vel saltem quas habuerunt hactenus, habeant.

Decimo.

Polociae, ne detur ulla ecclesia Schismaticis, Josaphat, servus Dei, S.R. Ecclesiae supplicat.

* * *

"RATIONES PRINCIPALIORES PRO UNITIS RUTHENIS CONTRA SCHISMATICOS"

APF, *Scritt. rif. n. Congregazioni Generali*, vol. 336, f. 193-198.

Ratio Prima.

Quia est contra Jus Naturale Oves proprio Pastori adimere, et alieno immo lupo tradere, lupum in caulam Gregis Dominici inducere, Civitatem Domini hostibus diripiendam tradere, Patrimonium Christi in Sacrificium Belial convertere, animarum salutem evidentissimo periculo exponere, caecis Ductoribus ducatum praebere. Ac proinde cum haec omnia sint intrinsece et ex sui natura mala, nullo modo videntur authoritate Apostolica Schismaticis concedi posse, etiamsi ad bonum finem dicerentur facta. Becan. in Controvers. L.º 5, c. 20. Innocent. 4. in Rescripto ad Legatum Cypri. – Sed et contra: Idem Ius naturale est, de legitima possessione Unitos, non citatos iudicare, multo minus convictos, sine culpa eorum deturbare, eo solum nomine, quia sunt cum S.R.E. Uniti. Alioquin si essent Schismatici, vel si vellent ab Unione desciscere, pacifice Ecclesijs et illarum bonis fruerentur, quasi vero Fides Catholica, praecise, exhaeredet.

Ratio Secunda.

Quia est contra Jus Divinum et Ecclesiasticum Jurisdictionem Pastorum Ecclesiasticorum Catholicorum imminuere, quae sese extendit ad omnes Catholicos, Haereticos, et Schismaticos, intra limites suae Dioecesos contentos, qui licet lepra sint infecti haereseos et schis-

matis, non tamen oves esse desinunt. Alioquin Christus non mitteret Apostolos ad quaerendas oves, quae perierunt (per infidelitatem seu perfidiam) ex Israel, si illis et successoribus illorum perfectum Pastoratum supra omnes omnino Christianos Fideles et a Fide aberrantes non credidisset? Sagena scilicet est Ecclesia, quae bonos et malos pisces complectitur. Et hoc est quod Christus Dominus insinuavit, cum Petro et eius successoribus, ac successorum Petri subdelegatis pascendas Oves et oves commiserit: Bonas scilicet ad regendum, malas ad reducendum. Quare Capitula pro Schismaticis edita S.R. Ecclesiam Juribus suis privant, quibus sine facto suo spoliari nec potuit nec debuit. C. Quanto; C. venientes; C. sicut nostris, de jureiurando.

Ratio Tertia (f. 193v).

Quia Bona Ecclesiastica sub poena excommunicationis non possunt alienari ab Ecclesia, ut expresse Bulla Caenae Domini et passim Canones. Notum etiam est Concilium Lugdunense, in quo Graeca quoque Ecclesia et interfuit, et decimotertio, ut dicit Tritemius, est S.R.E. redunita; Et sane si Christus Dominus dicit: quod venit ad me, non eijciam foras; quomodo quis audebit e manibus Domini per vim extorquere? Bona Ecclesiarum Unitarum non sunt Unitorum, sed Dei. Ite, inquit, in Vineam meam; Vineam suam locabit alijs; Pastores corruperunt vineam meam, si meam, suam, non Unitorum. Verba hic referam Can. de Reb. Ecclesiasticis non alienandis, tit. 9: can. 11: Hoc consultissimum. Contractus omnes, etiam iuramenti, poenae vel alterius cuiuslibet firmitatis adiectione vallatos, quos de talibus alienationibus contigerit celebrari, et quicquid ex eis secutum fuerit, decernimus adeo viribus carere, ut nec ius aliquod tribuant, nec praescribendi etiam Causam parent. Et infra: Laici vero qui Praelatos, vel Capitula Ecclesiarum seu alias personas ecclesiasticas ad submissiones huiusmodi hactenus compulerunt... cuiuscunque sint conditionis aut status, excommunicationis sint sententia innodati. Ita Canon. Unde patet, quod si et permittatur haec alienatio, et haec permissio juramento firmetur, ipsum juramentum irritum sit et inane.

Ratio Quarta.

Tradere hostibus Ecclesiae ecclesias cum iure docendi in illis haereses, contra Primatum Papae et bona ecclesiastica stabilia et mobilia, cum jure administrandi Sacramenta illegitime et illicite, animas

innumeras, cum jure recipiendi quosvis Apostatas et insigniter improbos, a Pastoribus legitimis corrigi nolentes puniendi, quoque nolentes in schismate persistere et maius malum est, quam Sacros v.g. Codices eisdem hostibus concedere, et tamen sub Diocletiano Christiani maluerunt mortem subire, quam illos Ethnicis tradere. Martyrol. Rom. Jan. 2. Et sane pleni sunt Annales Ecclesiastici exemplis SS. Patrum et zelosissimorum Christianorum, qui maluerunt vel infra ecclesiarum parietes interfici, vel extra ecclesias exilium et quaevis supplicia pati, quam consensum praebere alienationi ecclesiarum etc. Trahit scilicet sua quemque ut voluptas ita et Religio, ipsos etiam Ethnicos, dum fana ab illis tollerentur. Quid est quod vitio vertatur Unitis, si pro Aris sanguinem etiam suum devoveant?

Ratio Quinta (f. 194).

Supposito, quod Lege positiva non possit quidquam in Repub. Catholica concedi et statui pro Haereticis et Schismaticis, sed tantum permissiva, facile evincitur, quod si Episcopatus, Monasteria, Ecclesiae cum suis Bonis auferantur ab Unitis, et dentur Schismaticis, atque haec donatio Lege firmetur, actus formaliter positivus exerceretur. Auferre enim possidentiam Catholico et tradere Haeretico est positive operari. Aliud profecto est sinere rem in statu in quo est, vel declinat, quod est pemittere; aliud sua opera in aliud mutare vel impellere, quod est ponere. Et sane nunquam, nullibi Catholica Ecclesia crevit per depressionem Catholicorum et alienatum ab illis Cathedrarum, et aliarum cum suis bonis ecclesiarum. Quomodo Unio S. procedet in Russia per istos favores Schismaticis praestitos, per donationem integrorum Episcopatuum, Abbatiarum, Ecclesiarum etc. cum hac amplius Clausula, ut nunquam possint Schismatici illis quae darentur privari? V.g. si Episcopus Schismaticus, Abbas, Parochus vellet esse et esset Unitus, hoc ipso pelli deberet ex Episcopatu, Abbatia et Parochia. Mola haec profecto plus quam asinaria esset, ad quam vertendam per summam iniuriam tantopere animae alligantur.

Ratio Sexta.

De essentia Legis est obligare, quodsi Lege aliqua caveretur, ut aliqui Episcopatus, Monasteria et Ecclesiae in perpetuum cederent Schismaticis, Lex obligaret ad schisma radicandum, fidem catholicam a limitibus Dioecesium Schismaticorum arcendam; quomodo autem

Legis imperio alligabit catholicus Princeps Cathedras, Civitates, Communitates etc. ad schisma, et haereses? Velint nolint subijciet Pastoribus haereticis et schismaticis? Sane si inter bonos facile est esse malum; quomodo quis inter tot malos, ad malitiam schismatis alligatos, ad meliorem fidei Catholicae frugem sese receperit, si duce fore Catholico careat, immo ut careat, lege compellatur?

Ratio Septima.

Lex non potest ferri ab ullo quoad res vel personas, in quas non habet Jurisdictionem et potestatem Legislator. Sed in Episcopos Ruthenos Unitos, et Bona illorum Ecclesiastica Resp. Polona non habet iurisdictionem et potestatem, a qua Jure Divino et Ecclesiastico, ut Catholicae Ecclesiae ditio, sunt excepti. Ergo ab illa non potest Lex ferri in damnum et diminutionem Episcopatuum et Ecclesiarum Rhutenarum Unitarum.

Ratio Octava (f. 194v).

Quia post Concilium Florentinum, in quo Ruthenus Metropolitanus Isidorus factus est Cardinalis et consec. cum sua Dioecesi in gremium S.R.E. receptus, obtinuit Privilegium a Vladislao Jagiellonide Anno 1443; idemque confirmarunt Successores eius: Alexander Rex I, anno 1505; Sigismundus Primus 1543; Sigismundus III anno 1625. In quo expressa verba sunt sequentia: – Praeterea ut iidem Episcopi seu Vladicae caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti Ritus et Rhutenorum (Unitorum cum S.R.E. in Conc. Florent.) vitae adminiculis sustentati ad laudes Deo exsolvendas, eo commodius intendere possint, ipsis et eorum Ecclesijs universis, in Dominijs nostris ubicunque existentibus, omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur, quae ab antiquo ad ipsas Ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas, et in quibuscunque terris et districtibus nostris in praesens habitas, cum omnibus eorum iuribus pia mansuetudine duximus restituendas et restituimus per praesentes, temporibus in aevum successoris etc. – Hucusque verbotenus Privilegium latino idiomate scriptum, quod originaliter habent Uniti. Sed et omnes Successores Vladislai Jagiellonidis, Reg. Pol., hoc Privilegium in suis Coronationibus, simul cum alijs Privilegijs Juramento firmarunt: Casimirus Jagiellonides, Joannes Albertus, Alexander, Si-

gismundus Primus Casimiridae, Sigismundus Augustus, ultimus familiae Jagieloniae per filios superstes, Henricus, Stephanus, Sigismundus III, et ipse Serenissimus modernus Vladislaus IV. Referam hic ipsa juramenti verba, quod praestitit in Comitijs Coronationis Cracoviae Anno 1633, Februarij 6, quae sic se habent: – Spondeo ac Sancte iuro Deo Omnipotenti ad haec S. Jesu Christi Evangelia: quod omnia Jura, Libertates, Immunitates, Privilegia Publica et Privata, Juri Communi utriusque gentis et libertatibus non contraria, ecclesiasticas et saeculares, Ecclesijs, Catholicis Romanis (et Graecis), Principibus, Baronibus, Nobilibus, Civibus etc. Incolis et quibuslibet Personis cuiuscunque status et conditionis existentibus, per Divos Praedecessores meos Reges et quoscunque Principes Regni Poloniae et Mag. Duc. Lit. etc. etc. iuste et legitime datas, concessas, emanates et donatas, manutenebo, observabo, custodiam et adimplebo in omnibus conditionibus, articulis et punctis in eisdem expressis etc. – Ecce jus Unitorum Municipale, quo illos per summam iniuriam spoliare Schismatici affectant.

OBIECTIONES PRINCIPALIORES PRO SCHISMATICIS RUTHENIS CONTRA UNITOS (f. 195)

1.ª Obiectio.

Potest quis tuta conscientia sequi opinionem probabilem, etiam singularem, relicta probabiliori. Cum autem probabilis opinio illa sit, quam unus aliquis Theologus tueatur, ergo Serenissimus Poloniae Rex potest tuta conscientia sequi sententiam v.g. Patris Magni et alterius occulti Theologi, et accipere ab Unitis ac Schismaticis dare quae volunt.

R. – Dictum illud de opinione probabili sequenda pertinere ad directionem privatae conscientiae, quae sibi tantum vel si timorata est prodest, vel si cautoriata, nocet. At in publicis negotijs, quae in Commune conferuntur, illa Regula dirigi debeat, quae pluribus vel passim probatur, non quae singulis placet. Et ideo, secundum Doctores, Judex iudicans contra communem, sequendo singularem facit litem suam. Et sane si Princeps aliquis, quem obsequendi manet necessitas, non authoritas imperandi, non potest aliquod in favorem etiam Ecclesiae, circa ecclesias disponere, ut Symmachi P. Synodus docet; quomodo in iniuriam Ecclesiae circa illam definire potest, sequens privati alicuius sententiam?

2.ª Obiectio.

Obligatio Legis cessat aliquando in particulari vel ob praeiudicium boni publici, vel ob intolerabile damnum privati; ergo obligatio Legis de non alienandis bonis ecclesiasticis cessabit in Russia, quia timetur Rebellio Schismaticorum, quae summo esset boni publici praeiudicio.

R. – Hoc de cessatione Legis dictum procedere, cum Lex fit onerosa ex natura rei, scilicet attenta temporum et locorum conditione, citra tamen malitiam alicuius nitentis contra Legem. Schismatici autem Rhuteni, conantes eripere Episcopatus, etiam nituntur contra Legem divinam et humanam.

DICES. – *Si dabitur Schismaticis, quod petunt, non est manifestus Dei et Religionis contemptus? Ergo illi nil nituntur contra Legem Divinam et humanam.*

R. – Immo vero manifestissime Deus et Religio contemnitur per schisma; quia Domus Dei fit spelunca latronum, quippe illi merito apud Deum sibi ducunt, si aliquem ex Catholicis perimant; veritas Evangelij corrumpitur, quia Spiritus S. a Filio processio impugnantur; Dei Vicarius spernitur etc. Sacramenta Unitorum comburrunt et Sacramentalia, portatilia, casulas ipsas, et Catholica Religio non contemnitur?

3.ª Obiectio (f. 195v).

Si Rhuteni Uniti non cedant Schismaticis partem ex illis quae possident voluntarie et per viam compositionis, periculum est, ne amittant totum per sententiam Reipublicae.

R. – Mater illa quae non est passa filium coram Salomone dividi, totum cum gaudio et benedictione consecuta est. Et sane vel Jura Unitorum clara sunt, vel dubia. Si clara, cur diffiditur causae? Si dubia, certe potior est conditio possidentium Unitorum; et favorabilior Ecclesiae Causa apud Catholicos, nisi totaliter integritati Iudicum diffidamus.

DICES. – *Videntur esse clara Jura Municipalia pro Schismaticis, quia per centum annos et ultra Schismatici possidebant Bona ecclesiastica in Russia, et ante Florentinum Concilium, et post. Et quidem possidebant bona fide, quia scilicet crediderunt, se cum suis SS. Patribus con-*

venire. Ergo cum currat praescriptio pro Schismaticis Rhutenis, illis debebuntur Bona ecclesiastica.

R. – Ubi non est Catholica Fides, ibi neque potest esse possessio bona fide. Ac proinde neque praescriptio ecclesiastica potest ibi currere, ubi non est vera Ecclesiae fides. Cum autem inter Schismaticos, ut ex terminis patet, et vel maxime in haeresim ex schismate vergentes, prout sunt Rhuteni schismatici, non sit vera Catholica fides, neque fuit unquam per illos Bonorum ecclesiasticorum bonae fidei possessio, neque praescriptio ecclesiastica unquam pro illis militabat. Etsi unquam vim praescriptio habuit, antequam Unitis restituerentur, tamen iam restituta nullomodo ab Unitis repeti possunt pro Schismaticis, quippe praescriptio contra olim Dominum, exceptionem tantum praescribendi dat cum possidet, et ab olim Domino convenitur pro restitutione, non autem actionem ad repetendum, si res in possessionem prioris Domini revertatur.

4.ª Obiectio.

Spes est futurae Universalis Unionis in Russia, si favor hic Schismaticis ostendatur.

R. – Spes omnino incerta; e diametro autem periculum animarum certissimum, certissima Dei offensa.

DICES. – *Si est aliquid periculum, minus tamen est quam quod timetur, si negentur omnia Schismaticis. Licet autem eligere minus malum ad vitandum maius; minus enim malum induit rationem boni respectu maioris mali.*

R. – Licet eligere minus malum poenae, non culpae; vel si culpae licet eligere, permissive tantum non autem cooperative. Ideo, secundum Apostolum, non licet facere malum, ut eveniat bonum. Nisi forte circumstantiae totaliter eximant malum a ratione mali. Nunquam autem perditio animarum, haeresis et schisma per conditiones eximi potest a ratione mali.

5.ª Obiectio (f. 196).

Schismatici, ut haeretici, ipso Iure ecclesijs et beneficijs privantur. Ergo ad Fiscum et Rempubl. Bona ad illum Ecclesiasticum pertinebunt, et potest dare cui ille vult, et Schismaticis.

R. 1.º – Jam dedit Unitis, a quibus non potest repetere amplius pro Schismaticis. – *R.* 2.º – Confiscantur bona Privatorum non Ecclesiarum. Sed si debent auferri a Schismaticis et dari alicui, debent dari veris Dei Ministris, Summo Pontifici, Domino Universarum Ecclesiarum subiectis, non illis qui non intrant per ostium. Hinc et si Bona Schismaticorum et Haereticorum ad aliquem fiscum pertinent, pertinebunt ad fiscum illius, in cuius Dominio ante fuerunt. Sed fuerunt in Dominio Ecclesiae, ergo ad fiscum Ecclesiae pertinebunt, non ad Laicos, qui sunt Ecclesiasticorum incapaces. (:Vergentis, de Haereticis:) Ergo etiam debent inter illos distribui, inter quos vult et iubet Ecclesia. Jubet autem et vult inter Catholicos; ergo Catholicis, Unitis debent dari. Et si data sunt, negat ab illis omnino auferri.

DICES. – *Ita quidem deberet esse. Sed Rex et Resp. sibi prospiciunt, timentes ne dum Schismaticis condescendere nolunt, ad pessima quaeque desperantes deducant.*

R. – Rex et Respub. debent sibi prospicere modis debitis et licitis, non autem male agentibus cooperando. Cooperabitur autem si quid ab Unitis auferet et dabit schismati.

6.ª *Obiectio.*

Nunquam Uniti pacifice Bona ecclesiastica possidebant, quia Schismatici semper contra illos vociferabantur.

R. 1.º – Contra S. Romanam Ecclesiam omnes Haeretici et Schismatici protestantur; quid inde? hae voces nunquam de Sede Romana Vicarium Christi dimovere possunt. Ergo neque Schismatici et Haeretici Unitos iure suo spoliabunt, licet contra illos toto coelo vociferentur. – *R.* 2.º – Hae interpellationes factae fuerunt coram Judice incompetente. Ergo non evincunt, ut donationes, quae Unitis factae sunt a Regibus Poloniae, robur suum non obtineant.

DICES. – *Unio Rhutenorum per Episcopos et Clerum sine populo facta est. Ergo Unitis non favet quoad pacificam Bonorum ecclesiasticorum possessionem.*

R. – Hoc argumentum sapere haeresim modernorum, qui decisiones circa materiam fidei etiam penes populum constituunt. Satis hic sit quod habetur, c. Ecclesia S. Mariae: De Constitutionibus: – Nos, inquit, attendentes quod Laicis super Ecclesijs, et personis eccle-

siasticis nulla sit attributa facultas, quos obsequendi manet necessitas, non autem authoritas imperandi; a quibus si quid motu proprio statutum ferit, quod Ecclesiarum etiam respiciat commodum et favorem, nullius firmitatis existit.

7.ª Obiectio (f. 196v).

Non tradentur Schismaticis oves, sed villae, sed redditus ecclesiarum.

R. – Daretur Titulus et Jurisdictio, cum cautela non impediendi per Unitos. Ergo et oves supra quas sine impedimento Jurisdictio exerceri debet.

DICES. – *Vix tres Unitos reperiri in illis Episcopatibus, qui darentur Schismaticis; omnes vero reliqui sunt Schismatici.*

R. 1.º – Etiam tres pretioso Christi sanguine redemptos esse, quos proinde indignum est exponi ad devorandum leoni, quaerenti dispersas et pastore ac adiutore destitutas oves, ut devoret. Sed et scabie infectae oves et a recto tramite aberrantes non praeiudicant Juri suorum Pastorum, quia et ipsae commissae sunt Petro et eius successoribus, ut nolentes etiam compellant intrare in Ovile Christi. – R. 2.º – Etiamsi nullus tandem esset Unitus, schisma tamen per legem non potest in integris urbibus et Provincijs radicari.

INSTABIS. – *Datur regressus Unitis ad Dioeceses schismaticas, ergo non totaliter Unio ex urbibus et Provincijs eliminatur.*

R. – Uniti sanguine proprio S. propagant Unionem in proprijs Unitorum Dioecesibus, propter induratum ob schisma Rhutenorum cervicem, summo muniti Episcoporum suorum favore; quomodo tandem propagabunt, dum odio persequentur a Pseudo-Episcopis?

8.ª Obiectio.

Tempore Sigismundi Augusti, Regis I, anno 1569 Privilegia data sunt Rhutenis magna ex parte. Sed tum Rhuteni non fuerunt in Unione. Ergo data sunt ut non Unitis.

R. – Hoc argumentum fallaciam accidentis committit. Est enim ab esse simpliciter, ad esse tale. Ac proinde distinguo maiorem: Data sunt Privilegia Ruthenis ut sic, abstrahendo ab Unitis et non Unitis-concedo. Praecise, ut Schismaticis, nego. Hinc nulla mentio ibi fit alia,

nisi Ruthenorum. Atqui Uniti sunt Rutheni. Ergo et illis favent, non autem Schismaticis tantum.

DICES. – *Primo, Uniti non sunt Rhuteni, sed Latini, ac proinde collata Privilegia Ruthenis non serviunt illis.*

R. – Religio Ruthena ut Graeca et contradistinguitur Romanae et non excludit fidem Romanam. Alioquin SS. Patres Graecos faceres Latinos. Et sane Papa est Pater tam Graecorum quam Latinorum. Ecclesia Catholica Universalis aeque Orientem ambit ac Occidentem.

DICES. – *Secundo, dum darentur haec Privilegia non fuerunt Uniti.*

R. – Transeat (licet possemus negare); Catholica Fides nunquam est causa exhaeredationis. Etiamsi ergo maioribus nostris non Unitis data essent, nos Uniti ijsdem gaudere debemus.

9.ª *Obiectio* (f. 197).

Serenissimus Rex Poloniae modernus iuramento se obstrinxit, omnia quae promisit per capitula illa Schismaticis in praxim post coronationem reducturum; agitur ergo de verbo Regio, iuramento firmato, et iam aliqua ex parte in praxim reducto.

R. – Promisit et iuramento firmavit conditionate, scilicet si S.D.N. approbabit.

DICES. – 1º, *Juramenta Haereticis et Schismaticis sunt tenenda, si semel praestantur, alioquin dicent Catholicos periuros, cum maximo scandalo.*

R. 1.º – Si libertatem religionis et quamcumque fidei materiam concernant, aegre admodum id ab omnibus Theologis concedetur. Cum enim eiusmodi Juramenta sint illicita et invalida, videntur posse, si per timoratam conscientiam inita. – *R.* 2.º – Juramenta conditionata serventur sane, sed etiam conditio ponatur. Hoc autem Serenissimi juramentum conditionatum fuit, ut super dixi, nempe sub ratihabitatione Summi Pontificis, quae conditio per ipsum Serenissimum et antequam iuraret pridie in toto Senatorij et Equestris Ordinis conventu per Oratores illius, et in ipso plane Juramenti actu per illum ipsum apposita fuit; licet propter certas causas id scripto non fuerit expressum. Si ergo S.D.N. non approbaverit, juramentum erit nullum. Becan. in manuali controvers. L.º 1. – *R.* 3.º – Hoc juramentum in electione Serenissimi

per vim ac metum extortum fuit, ergo non tenet; c. ad Audientiam de Papis quae vi ac metu, §. Petitio vestra, de jurejurando. – *R.* 4.º – Contra hoc juramentum protestati sunt Ordines Regni et Mag. Duc. Lith. Ergo non esset scandalosa illius irritatio, quia per Remp. intenta.

DICES. – 2º, *In Gallia et Austria multa sunt Haereticis jurata, et tenentur.*

R. 1.º – Errores non sunt allegandi. – *R.* 2.º – In Gallia et Austria non modo Bona ab Ecclesiasticis catholicis et Ecclesiae non auferuntur, quin etiam toto, ut aiunt, bello in restituendis pristino vigori et decori Ecclesijs defutatur.

URGES CONTRA: – Passaviensis cum Haereticis conventio. – Sed usque illa Casum nostrum evincit, quia illa transactio, res quas tantum actu Haeretici possidebant, omnes illis cesserunt; in nostro autem casu et quae hactenus Schismatici possidebant, omnia ad illos in perpetuum devolverentur, et plurima de novo ab Unitis auferri deberent. Et quod summe dolendum, Uniti tot expensis, Bonorum etiam patrimonialium totali profusione, Bona ecclesiastica dilapidata, et integro saeculo ab Ecclesia alienata recuperarunt, Monasteria exaedificarunt, Ecclesias restaurarunt, et ecce omnibus in pace iam constitutis privari debebunt cum summa derisione.

10.ª *Obiectio* (f. 197v).

Non videtur damnum animarum secuturum ex hac Ecclesiarum ab Unitis cum Bonis illarum alienatione, quin immo cessurum id in lucrum animarum. Schismatici enim Rutheni, qui summo odio persequuntur Unitos, satius convertentur immediate simul ad fidem et ad Ritum Romanum, quam inducentur, ut in eodem Ritu Graeco persistentes, Romanam tantum fidem amplectantur. Et hoc ipsimet passim iactant Scismatici, facilesque se promittunt ad conversum post hanc conniventiam.

R. 1. – Unio non impedit quin etiam modo Rutheni schismatici fidem et Ritum Romanum simul amplectantur; quin immo et palam et privatim alterutrum illis amplectendum proponunt Uniti. Sciunt enim optime ad salutem satis esse alterutrum, nempe vel fidem tantum Romanam Catholicam, Ritum vero Graecum, vel fidem simul et Ritum Romanum. Neque vero Unio non impedit, verum etiam maximo est ad fidem Romanam, et Ritum amplectendum Schismaticis incitamento. Dum enim vident Schismatici quod S.D.N. non modo tolerat.

Ritum Graecum, sed in tantum etiam amet gentem Graecam, et in particulari Ruthenam, idque verbis et rebus ab omnibus Unitis Rutenis demonstratur, fit ut amore hoc gratuito pellecti, S.R.E. sese dedant vel inviti. Et sane non modo videmus, sed plane palpamus hanc quam dico veritatem, quia per hos fere 40 annos, ab initio renovatae Unionis sub f.m. Clemente VIII, Pontifice Maximo, tot facti sunt Catholici et Romani ex Ruthenis Nobilibus et Civibus, quot praeteritis saeculis fere. Et si gloriari in infirmitatibus nostris possumus, sudore et labore ipsorum Unitorum, qui dum Fidem Catholicam Romanam multis persuaserunt, ad Ritum etiam Romanum sequendum, supposita iam fide catholica, faciles reddiderunt. – *R.* 2. – Negando quod praestito hoc Schismaticis beneficio facilius ad Ritum Latinum convertentur, quin immo fient obstinatiores, licet ipsi Schismatici contrarium iactant. Hic scilicet dolus est Schismaticis et haereseos, dum aliquid extortum eunt a Catholicis, ut multa promittant, dummodo illis condescendatur, et ut quasi voluntarie sacrificent sinantur; postquam vero obtinuerint quod affectant, vix posteris in tertia et quarta generatione locum relinquant ad conversum. – *R.* 3. – Si omnes Schismatici transibunt ad Ritum Latinum, dabimus illis omnia Bona ecclesiastica, et ipsi Ritum Latinum amplectemur. Nunc autem quoad usque Schismatici sunt Ritus Graeci, Uniti, ut Pastores illorum legitimi, Bonis et Juribus Ruthenis Ecclesiasticis gaudere debemus. (f. 198) – *R.* 4. – Non est cur tantopere credatur in tam arduo et gravissimo negotio Schismaticis. Jam non S.R.E. multoties callidis illorum est delusa promissis. Scilicet quaterdecies ad Concilium Florentinum inclusive S. sunt amplexi Graeci Unionem, a qua tamen miserrime quaterdecies desciverunt. Hinc et Rutheni schismatici, satis sibi ducunt verba dedisse fidei, dummodo suae illorum perfidiae faventur. – *R.* 5. – Quicquid sit de Nobilibus, et ex aliqua parte de Civibus, nego vulgus facilius ad Ritum Latinum convertendum, quam ad Unionem.

DICES. – *Quid cum Rusticis, si Nobilitas convertatur tota.*

R. – Pro Rusticis etiam, quibus se primo natum videndum praebuit, Christus Dominus mortuus est.

INSTABIS. – *Nobiles Poloni cum sint absoluti Rusticorum Domini cogent facile ad Ritum Latinum Rusticos.*

R. – Aegre admodum id practicari posse. Experientia didicimus Sacrilegia plurima committi per Rusticos, si ad Ritum Latinum cogantur. Deinde, satius pagos et villas relinquent, quam Ritum deserent;

cum Sancta Unio nullibi villas evacuaverit. Denique non est necesse fieri per plura, quod potest fieri per pauciora. Plus autem est et longe maioris operis revocare Schismaticos a Ritu simul et perfidia illorum, quam a schismate tantum, servando eundem Ritum, quem ipsi Rustici putant de essentia salutis. Ergo facilius est populos salvare per Unionem cum S.R.E., quam ad Ritum Romanum eos pertahendo.

Sac. Sławomir Leszek Głódź

TESTAMENT BISKUPA JAKUBA SUSZY (1687) (TESTAMENTUM EP. CHELMENSIS J. SUSZA, AN. 1687)

Dotąd nieznany i nieopublikowany Testament biskupa Jakuba Suszy znajduje się w Wojewódzkim Archiwum w Lublinie w zespole akt: Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki. *Wspomniany zespół akt liczy 1070 jednostek archiwalnych i obejmuje lata 1604-1875. Główne partie całego zespołu dokumentów stanowią*: akta biskupów, akta konsystorza oraz Seminarium Duchownego. *Na szereg ksiąg i poszytów składają się zarządzenia i dekrety, księgi wizyt pasterskich oraz wszelkiego rodzaju dokumenty kościelne (akta gruntowe, statystyki, korespondencje i akta sądowe).*

Warto zaznaczyć, że akta omawianego zespolu były kilkakrotnie sygnowane. Najstarszą jest sygnatura literowa (duże litery). *Następną jest sygnatura cyfrowa* (cyfry rzymskie). *W czasie II wojny światowej akta uporządkował kustosz Aleksander Kossowski według układu rzeczowego przyjątego w archiwistyce niemieckiej. W tym czasie dokonano połączenia omawianego zespołu z zespołem Konsystorza prawosławnego Chełmskiego, nadając im nową sygnaturę* (ołówek niebieski i czerwony). *Wreszcie w trakcie ostatniego porządkowania archiwum w 1955 roku, wydzielonym aktom Konsystorza Grecko-Katolickiego nadano sygnaturę ciągłą* od nº 1-1070. *Przy każdym numerze sygnatury podano tytuł księgi i ilość stron.*

Interesujący nas Testament biskupa Jakuba Suszy *znajduje się w poszycie opatrzonym sygnaturą nº 29, a zatytułowanym* "Akta Sądu Biskupiego Chełmskiego i Bełzkiego z lat 1684-1705". *Tekst liczy siedem stron (126-133) i pisany jest w języku polskim.*

Pierszy swój testament biskup Susza napisał jeszcze 30 lipca 1685 r. Potwierdzenie tego testamentu znajdujemy w XXIII tomie "Akty izd. Wil. Kom.", nr. 337: [1]

---

[1] *Акты издаваемые Виленскою Комиссіею для разбора древнихъ актовъ, т. XXIII: Акты Холмскаго еродскаго суда,* Вильна 1896, стор. 349.

"Feria sexta post festum sancti Petri in vinculis proxima, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo quinto. *Perillustris et Reverendissimus episcopus Chelmensis ritus graeci testamentum suum approbat*:

'Coram officio actisque etc. personaliter veniens perillustris et reverendissimus Jacobus Susza, episcopus ritus graeci Chelmensis et Belzensis, Archimandrita Zydyczynsis, sanus etc. recognovit: quia ipse testamentum ultimae voluntatis suae, ratione in eodem contentorum, de actu et data illius hic Chelmae die trigesima Julii anno praesenti millesimo sexcentesimo octuagesimo quinto confectum et conscriptum manuque sui recognoscentis et perillustris ac admodum reverendi Augustini Lodziata, coadjutoris episcopatus Chelmensis et Belzensis, propria subscriptum in omnibus illius conditionibus, contentis, punctis, clausulis, articulis, nexibus ligamentisque generaliter universis approbat, confirmat et ratificat, recognitionis praesentis vigore".

Ostatni swój testament biskup Susza napisał 7.I.1687 r., a zmarł dwa miesiące potym, dnia 4 marca.[2]

TESTAMENT JAŚNIE PRZEWIELEBNEGO J.E.M.O. JAKUBA SUSZY EPPA CHEŁ.Y BEŁ. ARCHIMAN. ŻYDYCZYN. ZA WOLĄ SAMEGO WPISANY, KTÓRY OD SŁOWA DO SŁOWA TAKOŻ W SOBIE MA:

IN NOMINE DOMINI. AMEN.

Ja Jakub Susza z Łaski Bożej y Stolicy S. Apostolskiej Episkop Chełmski y Bełzki Archimandryta Żydyczyński czując się w słabości zdrowia mego, ale na umyśle będąc cale zdrowym, oświadczam się iż iakom z młodości moiey y prawie z dzieciństwa wstąpiwszy do S. Zakonu Oyca naszego S. Bazylego Wielkiego; y tak rok iuż szes(ć)-dziesiąty wtóry trwając w Wierze S. Katolickiey y w Jedności z Powszechnym Kościołem Stolicy Apostolskiej Rzymskim będąc, nieodmiennie, nienaruszenie y statecznie zostawał, tak y teraz do ostatniego roku mego zostanię y wierzęm wszystko co S. Kościoł Rzymski y Grecki w jedności Swiętej będący wierzy. A Przynaiświetszey Tróycy Oycu, Synowi y Duchowi Swiętemu, Jedynemu Bogu, że mnie z niewymownego miłosierdzia swego, stworzyć, okupić i poświęcić do wiary swiętey, Zakonu, Kapłanem, y wysokiego Stanu Ep.pskiego postawić raczył,

---

[2] Tam że, str. CXX.

tako najpokorniej podziękowawszy, temuż w Trójcy Jedynemu Panu duszę moją w ręce polecam, y żeby miłościw oney był, z głębokości uniżenia mego, dla Krwi Przenajswietszej Zbawiciela mego upraszam.

Ciało moje grzeszne, aby w Chełmie pod samym ołtarzem i schodami Naszej Panny Cudownego obrazu pochowane było; albo też w ołtarzu wielkim, tak żeby pod Ołtarz teyże Nayswiętszey Panny podchodziła truna. Przewielebnego Oyca Aleksandra Augustyna Łodziaty, Nominata i Successora mego y Wielebney Kapituły moiey, y Wielebnych Oyców i Braci mego Zakonu Swiętego Bazyłego Wielkiego usilnie proszę i napominam, bożem temuż swiętemu miejscu y Nayswiętszej Pannie życzliwie we wszstkim przez lat czterdzieści siedm służył.

Pogrzeb móy ma być według przeznaczenia y według słuszności stanu mego, żadnego wielkiego nie czyniąc kosztu i z Folwarku Ep.pstwa mego maią być nato expensa y z czego inszego o czym niżej. To Imć. X. Nominat y Wielebna Kapituła mnie dla miłości Bożey y dla mego niegodnego Oyca i Pasterza, gdyż ja ustawicznie koszty na Cerkiew Bożą, y na chwałę iego Swiętą, y na potrzeby dałem (str. 127), dobra pospolitego łożył a żadnych pieniędzy nie zbierał. Wielebney Kapituły moiey Chełmskiey y Zakonników Reguły Swiętego Bazylego Wielkiego upraszam, aby w miłości, zgodzie Swiętey, y wzaiemnym uszanowaniu żeby żyli, y Prawa ieden drugiemu nie naruszali, ale raczey zachowali.

Kolenczycki Monastyrek y S. Spasa z dawien dawna zakonnikom należące, według samych imion, że się monastyrami zwą, za Przywileyem Królów Jegomościów Panów Naszych miłościwych trzymayą y dlatego Cerkwi Kathedralney y naszey Panny Obrazowi zasługuią.

Co Wielebni Oycowie Kapitulni pilnuiąc swoich Parafii uczynić nie mogą, zwłaszcza że to się dzieie y z ozdobą y z wygodą wszelką ludzi na to mieysce Swięte uczęszczaiących, którzy y od samego Zakonu S., y Imć. X, że (by) w tym mieyscu mieszkali maią potwierdzenie, a pod ręką Zakonu S. y Imć. X. Metropolity salvo iure suo zostaną.

Tychże Zakonników Swiętego Bazylego Chełmskich y Wielebney Kapituły upraszam, aby obrońcami i pomocnikami byli ubogich zwłaszcza sierot Zakonnic naszych Chełmskich, y niedopuszczali ni od kogo onych opprimować y onych według sił swoich wspomagali: o co oboie to jest strony Zakonników y Zakonnice, samego Imć. X. Successora mego upraszam, y przed Maiestatem Boskim napominam, aby y Braciey swoiey y tak też y Zakonnic pomienionych był obrońcą, opiekunem y Promotorem.

Maią i Zakonnice Consens od Imć. X. Metropolity Swiętey Pamięci

Sielawy na Monastyrek swóy y na grunta y folwarki od Naiaśnieyszego Króla Im. Pana Naszego miłościwego Jana Kazimierza y teraźnieyszego Króla Im. Jana Trzeciego. Ja też onym poskupował za własne pieniądze grunta i folwareczki, nieuszczerbiaiąc Ep.pstwa mego; Które grunta wiecznymi czasy maią Zakonnicom zostawać z Monastyrkiem onych, y nie wolno nikomu ani im samym onych sprzedawać; chociażby żadną miarą nie mogły zakonnice mieszkać w Chełmie, tedy ie sprzedawszy na posąg sobie powinny obrócić, do innych Monastyrków przenosić się a że za licencią naywyższego w Rusi naszey Pasterza Imć. X. Metropolity.

Odnośnie Imć. X. Metropolity Przewielebnego y wszystkich innych Imci oo. Episkopów w iedności Swiętey zostaiących, także wszystkich Przełożonych Zakonu St. Bazylego Wielkiego, y wszystkich ogółem Zakonników Starszych y Mnieyszych, iako Braci moich przy tym ostatnim teraźnieyszym moim pożegnaniu przepraszam, ieżelim kiedy którego z nich, lub pisaniem lub słowem lub też iakim innym sposobem uraził (str. 128), to wszystko żeby mi dla Miłości Bożey odpuścili wielce a wielce proszę. Takoż y ia sam wzaiem wszystkie moie urazy którekolwiek, y odkogokolwiek poniosłem z całego serca mego odpuszczam; a pokornie wszystkich upraszam, aby przed Maiestatem Boskim zwłaszcza przy Ofiarach Swiętych o duszy moiey pamiętali. Imci X. Nominata mego proszę, aby uniwersały swoie po Dieceziey Chełmskiey y Bełzkiey, także y w administracyiey Łuckiey napisać kazał, żeby wszyscy kapłani po trzy Służby Boże za duszę moią odprawili.

Jadąc do Rzymu wziąłem od Kapituły moiey złotych trzysta monety pospolitey Polskiey dawnieyszey, co poszło na Decimalną Sprawę. Dlaczego Decimae z Miasta rozdziełam: z którey dwie części maią iść na Zakonników przy Kathedrze moiey Chełmskiey zostaiących, a trzecia część Oycom Kapitulnym, albo raczey Kapłanom Chełmskim Parochialnym w Kathedrze nasługującym, ducta Proportione każdego z nich usługi Kathedralney; iakoże iuż pismem moim sporządził, y ciż Oycowie Parochialni Chełmscy po niektórych wioskach Decimę całą lubo nie tak iako należy, ale tu sami sobie popsowali. Decimae Rudniewską y Czułczycką na kapłanów Parochów y Kapitułę. Nowosielska, Stołpska Krzywowolska, tę Zakonnikom do S. Spasa.

Dług Imći Panu Stanisławowi Duchaniczowi nieboszczykowi podczas Administracyiey moiey Włodzimierskiey y Brzeskiey odemnie zaciągniony tak wypłaciłem: naprzód dałem onemu na zasiew zboża na wiosnę potrzebnego, to iest owsa y jęczmienia kilkadziesiąt korcy albo więcey, ktore podwodami onemu wożono do Brześcia. Dałem

potym pszenicy Chełmskiey także z kilkadziesiąt korcy, a na tenczas pszenica płaciła (sie) blisko dwadzieścia złotych korzec. Imć. X. Pociy S. Pamięci Ep.pus Włodzimierski, dał mu sto złotych, y co innego, pozwoliwszy mu mieszkanie w Różance maiętności swey dziedziczney, ato kontentuiąc go ratione ukrzywdzenia iego. Dałem też ia odemnie złotych sto czterdziescie dziewięć, iako iest w kwitach, y prawdziwie tak iest a nieinaczey. Synowi też iego dałem w Chełmie gdy był w Cancelariey nad Julinie za wolą Rodzica złotych trzydzieście a nieinaczey. A pozatym gdy iuż cale podupadł nieboszczyk Duchanicz, przysłał do mnie, któremu dałem hreczki i innego zboża nie tak za dług iako respektuiąc na iego usługi; y iuż się żadnych długów przez (str. 129) czas życia swego nie upominał. Innych długów żadnych nie mam y nikomu nic nie winienem, gdyż wszystko wypłaciłem. Oprócz zasług czeladzi naszey domowey, y folwarkowey według należności każdemu y porachowania.

Co do Białopola, Pokrowy y Chełma należność iużem czeladzi pooddawał za rok 1685, a inne które po roku 1685 tym y daley w Roku 1686, aby były zapłacone z Crescenciey moiey, Imć. X. Nominata mego upraszam. Co do rozporzędzenia rzeczy moich Cerkiewnych niedomowych. Cerkiewne rzeczy iako zakonne w zawiadowaniu y dozorze Zakonników naszych, tak też aby przy tychże y pod ich ręką wszystkie w Zakrystiey y w Cerkwi zostawyły proszę Successora mego; takoż aby były de novis spisane y na Chwałę Bożą obrócone i używane.

Aparata wszystkie którekolwiek y ia sam moim własnym sumptem sporządziłem, maią należeć Cerkwi Kathedralney Chełmskiey do używania, według potrzeby tak Zakonników iako y Successorowi memu. Pastorał móy y mitra Pakościańską, y druga mitra Żydyczyńska y inne wszystkie srebra Episkopskie ad Pontificalia należące, Cerkwi y Successorowi memu ad usum. Także kielichy co za mnie stanęły, Puszki duże do Naiśw. Sakramentu, Kadzielnice dwie, navicella, walizeczka z Ampułkami, osijalnik co w zastawie, ale nie odemnie, y insze wszystkie rzeczy ktorem sprawił, Cerkwi niech zostają Naiswiętszey Pannie Dobrodzieyce moiey. Służebnik moy z Ewangelią którom oprawił, Cerkwi y Successorowi. Biblioteka moia z Xięgami nieboszczyka X. Terleckiego, mnie samemu od niego darowanemi, wszystko ma należeć Monastyrowi Chełmskiemu; ale tak żeby od Chełma przez żadnego nie były abalienowane. Na którą Bibliotekę iuż dawno Zakonnicy maią odemnie na piśmie uczynioną donatię, i od X. Metropolity S. Pamięci Kolędy confirmatią; dlatego i wszystkie inne xięgi, małe y wielkie, y potym odemnie pokupione, do teyże Biblioteki przyłączam.

Rydwan móy Imć. X. Successorowi. Konie moie rydwanowe na pogrzeb móy sprzedać albo na Dei ius. Podiezdków zaś parę Polubowych gniadych P.W. Oycu Starszemu dzisieyszemu Chełmskiemu, uważając iego pracy y zasługi dla mnie podięte w chorobie ciężkiey, daruię y aby oddane były proszę. Koni moich dziesięcioro w Folwarku zostaie Imć. X. Cudowskiemu. A osobliwie aby chłopcu memu Kostyłowskiemu za gospodarstwa (Ego podpisem mei eum dico) z Crescenciey moiey aby oddane były czterdzieści złotych proszę (str. 130).

Monastyrowi (a sztuk dziesięć oddałem iuż Imć. X. Successorowi) y kuchenne naczynia wszystkie. Krzyżyk móy szczerozłoty, w którym niewielka odrobina znayduie się drzewa Krzyża S., przedać na pogrzeb y potrzeby Cerkiewne zwłaszcza na Dei ius. Zegar większy iakom dawno iuż oddał Monastyrowi, tak y teraz temuż oddaię. Zegar mnieyszy Pannom Zakonnym. Suknię moią to iest Mantia nowa Swiatytelska, Sutanna, Szubka Successorowi, Rękawice y Czapka sobolowa którom mu oddał w 1685 roku, druga teraźnieysza Pannom, aby sobie sprzedały, którem sprawił in novembri anni 1686. Sukienkę moią nową podszytą nowymi szlamami lisiemi Pannom Zakonnym oddaię. Kłobuk ieden z materiey iedwabney Imć. X. Nominatowi.

Ciało moie grzeszne tylko w zakonnym habicie, w starey sutannie, w starym kłobuku położyć w starey czapie. Chusty moie białe rozdzielić Zakonnikom. Pościel moią wszystką oddaię Pannom Zakonnym z nową kołdrą. Czarkę moią srebrną pozłocistą dużą z iednorożcami tymże pannom leguię, aby na swoie potrzeby sprzedawszy obróciły.

Kiecy, obrazy w pokoiu y komorze Successorowi memu wszystkie; kobierce dwa y kieca nowa od łużka, na cerkwi potrzebę Wielebnym Oycom Zakonnikom wedlug dispozycji Superiora maią być distribuwane; trzeci zaś kobieżiec i kylim Pannom Zakonnym. Innie drobiazgie wszystkie, iako ... miednica, tymże Wielebnym Ojcom oddaię. Pannom trzy Obrazki moskiewskie na blasze, a P.W.O. starszemu Połustaw moy daruię. Inne książki do klasztoru.

Wiele też proszę Imć. X. Successora mego, aby według wszystkich sił promoveat Zakon y Zakonników, Kapitułę y Zakonnice y Szkółki, którekolwiek są, nie opuszczał, pauperów dla ozdoby Cerkiewney y śpiewania chował y karmił, y według możności opatrował. Zakonnikom y Pannom Zakonnym chleba dodawał, a grunta im według potrzeby ... do robienia. Pannom Zakonnym z Folwarku Bialopolskiego owiec udzielić dwadziesięcioro, krów dwie, pszczół dziesięcioro, gdyż wszystkie za moim staraniem y sumptem rozpłodziłem a przedtym nic nie znalazłem gdy (str. 131) odbierałem. Rzeczy Cerkiewne a zwłaszcza

Obrazu Naszey Panny które są w Kaniu (?), nie odbierać stamtąd, póki P. Bóg nie obdarzy mieysca tamtego y X. Kulesza maneat tam aż obstaluje insze mieysce. Biblia Stara Słowiańska, Testament Słowiański ad Propaganda Collegium do Rzymu. Monastyrowi Chełmskiemu owiec diesięcioro, młodzików z Folwarku dwa, a inne wszystkie bydło, konie, klaczy po Folwarkach Successorowi. Xięgi o Nayświętszey Pannie, na którem łożył złotych Polskich do pułtrzecia tysiąca, iuż na ręce zakonne oddałem i oddaię. A reszta onych aby przy cerkwi Cathedralney Chełmskiey zostawała y sprzedana była, na ozdobę Cerkwi Bożey, potrzebę Zakonników. Proszę też Iasnie Przewielebnego Imć. X. Metropolitę y wszystkich Ichm. oo. Episkopów naszych y Rev. Prow. aby (po) przeyściu moim o Duszy moiey mieli staranie, y Msze Swięte aby się za mnie odprawiały w iurisdictiach swoich zlecili.

Za executora zaś Testamentu mego proszę być Jaśnie Przewielebnego Imć. X. Leona Załęskiego, iako pobliżu zostaiącego Episkopa Włodzimierskiego y Brzeskiego, Protothroniego etc. że(by) z łaski swoiey hoc pium non renuat opus, quod sibi meritum, mihi autem et bonis commissis emolumentum adfert y powtóre proszę Imć. P. aby mi w tey materiey Braterski zyczliwy chciał wyświadczyć favor.

Jaśnie Imć. Pana Podskarbiego Nadwornego Koronnego y całey Ziemi Chełmskiey iako naypokorniey upraszam, aby za Ichmć promotią y posiłkiem, Prawa Zakonników y Zakonnic Chełmskich na Seymiku Laudo Ius pierwey a potem da P. Bóg na Seymie potwierdzić raczyli. Tudzież aby Imć. X. Executorowi Testamentu mego (si necessitas fuerit) patrocinio byli, uniżenie y pokornie proszę. Działo się to w Chełmie przy Kathedrze, miesiąca Decembra, a zaś Roku Pańskiego Tysiąc Sześćset osiemdziesiąt szóstego. Comkolwiek dał na Kahał Bełzki to iest (str. 132) Pannom Zakonnym S. Bazylego Chełmskim tysiąc złotych Polskich, a na lampę Ziemi Chełmskiey za moie pogłówne, na którey mego własnego srebra y przykupionego nadto nieco drobiazgów od Nayświętszey Panny dziesięć grzywien i sześć lowić dałem. Rzemieślnikowi słusznie zapłaciłem y na ogień czterysta złotych w tymże Kahale położyłem. Ku temu na ogień drugiey Lampy dałem trzysta złotych iednego Zakonnika y kapłana naszego. Na Bóg żywy Imć. X. Successora mego upraszam, aby woley moiey krzywdy nic nie uczynił, ale tym Ogniem Zakonnicy zawiadowali. Oto też pomienionych Ichmć P.P. Podlaskiego y Ziemi Chełmskiey pilnie proszę, aby tego nie dopuszczali czynić onemu. Crescentię moią tegoroczną, iako w Białopolu tak y w Pokrówce, zwłaszcza w Pokrówce y na polu od Kathedry moiey niecałą pieniędzmi memi zebrałem, y przynajmniey

trzysta złotych ieśli nie więcey łożyłem. Tedy ieśli za żywota mego pszenicy nie przedam, całe na Dei ius y na Zakonników y Zakonnice proporcionalnie oddaię; albo raczey żeby tysiąc złotych za pszenicę i za inną Crescentię odebrawszy, Pannom Zakonnym naszym Chełmskim oddano; tym kosztem żeby tysiąc złotych w Bełzie na Kahale złożonego Oycom naszym Zakonnym Chełmskim ustąpiły, a co zostanie na Dei ius obrócone było. A inna Crescentia Imć. X. Successorowi, iednakże aby Sługom Bożym Zakonnym naszym y Zakonnicam według możności udzielił. Oto wszystko tegoż Imć. X. Successora upraszam, żeby tak a nie inaczey czynił to co idzie o Boga, y sumienie żeby sobie nieuraził. A Imć. P. Podskarbiego y Ziemi Chełmskiey proszę, aby tegoż Imć. X. Executora cało przysięgać raczyli.

Dług nakazany dekretem Grodzkim Chełmskim na Franciszku Bielskim ieśliby za życia swego nie oddał, Zakonnikom moim zlecam y leguię, którą to ostatnią wolę moią (str. 133) w tym Testamencie położywszy, y posetnie proszę Imć. X. Successora aby niwczym iey nie był przeciwnym.

A skończyłem to wszystko dnia siódmego miesiąca Januarego ponowemu Tysiąc sześćset osiemdziesiąt siódmego Roku. U którego w Testamencie podpis ręki prawdziwy temi słowy. – Jakub Susza, Ep.p Chełmski y Bełzki, Archim. Żydycz. (†) Y mieysce pieczęci przyciśnioney.

A. PEKAR, OSBM

SOME DOCUMENTS CONCERNING THE « BRADAČ AFFAIR »

Undoubtedly one of the greatest bishops of the Mukačevo Eparchy was Bishop John Bradač (1768-1772) who, according to our leading historian, Rev. George K. Žatkovyč[1], *"cecidit veluti victima pro Ecclesia Graeco-Catholica Ruthenorum"*[2]. Through the dedication and perseverance of Bishop Bradač, the Eparchy of Mukačevo was liberated from the grip of the Roman Catholic bishop of Eger and was canonically recognized as a full eparchy by the Holy See on September 19, 1771[3].

Bishop Bradač's adversary, Bishop of Eger, Count Charles Eszterházy (1762-1799), used all possible means to frustrate Bradač's efforts and push him aside from the Mukačevo episcopal throne. But he succeeded only in discrediting him before the Apostolic Nuncio in Vienna and the Holy See. At the end of 1770, a good opportunity to destroy Bishop Bradač's reputation presented itself.

While in Vienna fighting his cause, Bishop Bradač was entrusted by the Imperial Court to supervise the publication of a Ruthenian primer, the *"Bukvarj"* and a prayer book, the *"Sbornyk tserkovnykh molenij"*. Unfortunately, at the end of the *"Bukvarj"* Bradač added the Athanasian Symbol of Faith according to an older formulary, in which the *"Filioque"* was missing. This was enough for Bishop Eszterházy to accuse his fellow-bishop of schism and heresy. Ironically, neither did the *"Sbornyk"*, printed at the beginning of 1771, please

---

[1] Rev. *George K. Žatkovyč* (1855-1920), Carpatho-Ucrainian historian, member of the Hungarian Academy of Sciences and the Scientific Society of Ševčenko in L'viv. See my biography of him in the *"Byzantine Catholic World"*, Pittsburgh, Pa., Nov. 8, 1970, p. 14; Nov. 15, 1970, pp. 14-15.

[2] Cf. *"Lystok"*, Užhorod 1890, p. 55.

[3] Cf. B. PEKAR, *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis a. 1771*, Romae, Analecta OSBM, 1956.

Bishop Božičkovič of Svidnik (the Eparchy of Križevci since 1777), who accused Bishop Bradač of schismatic convictions. Thus, Bradač was attacked on all sides, supported only by the Imperial Court. Eventually, after being cleared of all accusations, Bishop Bradač was confirmed as the Ordinary of the newly "established" Eparchy of Mukačevo, but his heart could take no more. Before his untimely death at the age of 40, in the agony, he continuously mumbled: "Am I a schismatic? Am I a schismatic?"[4].

The efforts to discredit Bishop Bradač on the basis of errors found in his *"Bukvarj"* and *"Sbornyk"*, calling forth a heroic defense on the part of the accused, are described by me as the *"Bradač Affair"*. This whole affair precipitated the convocation of the Synod of Vienna in 1773, well after Bradač's death, during which his most worthy defender proved to be his successor, Bishop-Elect Andrew Bačynskyj (1773-1809).

Publishing the documents of the Vienna Synod of 1773, Prof. Lacko has also included the documents concerning Bishop Bradač[5]. Checking the register, I found certain documents overlooked. Hence my decision to publish them and complete the list.

The first document, dated February 25, 1771, reveals the distrustful attitude of the Apostolic Nuncio toward Bishop Bradač, especially after learning that Bradač originally belonged to the Roman rite[6]. The Secretary's letter of March 16, 1771, proves that the Apostolic Nuncio had no reason to distrust the Bishop. The third letter of July 11 and the fourth of July 24, 1771, prove that Bishop Bradač did enjoy the support of the Imperial Court. Finally, the letter of April 4, 1772, betrays continued suspicion and mistrust on the part of the Apostolic Nuncio, which outlived Bradač himself[7], obvious victim of ecclesiastical intrigues.

All here mentioned documents are extracted from the Secret Vatican Archives, for which I use the abbreviation: ASV.

---

[4] Cf. *"Lystok"*, 1890, p. 55.

[5] Cf. MICHAEL LACKO, S.J., *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Romae, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975.

[6] Here in doc. N. 1 we read: "Among other things, Apostolic Vicar Bradač said that he was born in the Latin rite and that during the first year of his priesthood he was still celebrating in the Latin rite".

[7] Cf. LACKO, *o.c.*, docum. N. 60, pp. 198-199.

DOCUMENTS

I.

Vienna, February 25, 1771.

The Apostolic Nuncio in Vienna [1] *to the Secretary of State* [2] *concerning the audience of Bishop J. Bradač.*

ASV, *Nunciature of Germany*, vol. 389, ff. 231-232.

Il Vicario Apostolico Bradatz portatosi l'altro jeri a farmi visita, entrò subito a mettermi in vista il suo zelo per la Santa Unione, citandomi un Sacerdote Scismatico, che egli attualmente istruiva per guadagnarlo ad essa, ragguagliandomi del sano metodo, che teneva per tale efetto. Assicurò che si darebbe la briga di fondare un Seminario giudicato da lui sommamente necessario, al difetto del quale frattanto suppliva come meglio poteva, facendo insegnare a proprie spese il Catechismo, la lingua Latina, ed altri utili idiomi ad una moltitudine di miserabili fanciulli Greci uniti[3], che se ne mostrano e capaci e zelanti, come pure i loro genitori, onde ne sperava gran vantaggio alla Santa Unione. Passò a dire, che ben gli era noto quanto si studiassero i suoi Contrari di screditarlo e presso la Santa Sede, e presso me medesimo: che per altro egli era nato nel rito Latino, ed anche durante il primo anno del suo Presbiterato aveva uffiziato come Latino; ma poi per consiglio del suo Vescovo (forse avrà voluto intendere il Vicario Apostolico, suo Predecessore) era passato al rito Greco, previa la necessaria Dispensa[4].

A tutto questo risposi, che una delle somme e più gelose premure del Sommo Pontefice si è certamente di procurare il bene della Santa Unione, e di declinare quanto potrebbe recarle il minimo detrimento. Feci molto del *Filioque*, che è la primaria tessera contro lo scisma, e che egli Vicario Apostolico ha voluto escludere dal Simbolo Atanasiano nell'ultima ristampa dell'Alfabeto Ruteno, facendo in ciò valere una critica, ed erudizione troppo inopportuna, e senza dubbio di cattiva sembianza.

---

[1] Archbishop Anthony E. Visconti, the Apostolic Nuncio in Vienna (1767-1774).

[2] Cardinal Opizio L. Pallavicini, the Secretary of State (1769-1785).

[3] *"Greci"* – refers to the rite, meaning: *Byzantine Catholics*, in Europe: *Greek Catholics*.

[4] The Bishop in question is Bishop Michael M. Olšavskyj (1743-1767), who was granduncle of Bradač.

Al che il Vicario Apostolico replicò, che il *Filioque* si ricercava in mille altre occasioni, ma che in alcuni luoghi della Diocesi Agriense[5], ed in altri dell'Ungheria, ove non era in uso, l'introdurlo non servirebbe che a far nascer disordini; che su questo punto egli si riportava a quanto è stato chiaramente pronunziato dalla Santa Memoria di Benedetto XIV, dove distingue fra ciò che i Greci [6] son tenuti a credere, e a professar palesemente in alcune occasioni, e ciò, che debbono dire, o tacere in altre[7].

Soggiunse per esemplificare, che in alcuni luoghi, ove ne' Diptici Ecclesiastici non si pregava per il Sommo Pontefice, a lui Vicario Apostolico era venuto fatto d'introdurne la rubrica, ma non egualmente gli era riuscito in altri luoghi, dove il Clero si era opposto a tal novità, quantunque unito alla Santa Sede.

Per ultimo Vic(ario) Apost(olico) mi fece premurosa istanza, che gli formassi il Processo Informativo, o almeno ricevessi la sua Professione di Fede[8], essendo egli, per quanto disse, obbligato a partir da Vienna per Pasqua di Resurrezione, e prevedendo che troppo disagio ed incommodo sarebbe per costargli il suo ritorno a questa volta.

Io me ne scusai brevemente e perentoriamente con dire, che non mi era per anco(ra) stata data veruna commissione su questo particolare. (*Decoded*)

2.

Rome, March 16, 1771.

The Secretary of State to the Apostolic Nuncio in Vienna concerning the Canonical Process for Bishop John Bradač.

ASV, *Nunciature of Vienna*, vol. 175, f. 171; vol. 90, f. 49; *Nunciature of Germany*, vol. 658, f. 14; vol. 662, f. 88.

---

[5] Since the Eparchy of Mukačevo was not yet canonically established (September 19, 1771), it was considered by the Apostolic See as part of the Roman Catholic Diocese of Eger, *Agria* in Latin.

[6] Here again "*Greci*" refers to the rite, meaning: *the Catholics of Greek rite.*

[7] Bradač is referring to the Bull, "*Allatae sunt*", July 26, 1755, the copy of which was also sent to his predecessor, Bishop M. Olšavskyj; cf. M. LACKO, *o.c.*, p. 102.

[8] Empress Maria Theresa in her letter to the Holy Father, dated January 16, 1771, nominated Bishop Bradač as the Ordinary of newly established Eparchy of Mukačevo; cf. A. BARAN, *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, Romae 1973, n. 9, p. 37-39.

Si è già minutato il Decreto Concistoriale, che deve precedere la spedizione delle Lettere Apostoliche per la Erezione del nuovo Vescovado di Munkacz, nè rimangono à liquidarsi che alcune poche modalità, sulle quali Mons(ignor) Seg(reta)rio della Cong(regazio)ne [1] sta attualm(ent)e trattando col Sig(no)re Card(inale) Alessandro Albani[2]. In tale stato di cose se Mons(igno)re Bradacz troverasi tuttavia all'arrivo di questa mia in Vienna, e se desidera di fare in di lei mani la Professione della Fede prima di partirsene, potrà V(ostra) S(ignoria) Il(lustrissi)ma riceverla[3]. Anzi essendo già imminente la formale Erezione del Vescovado, non ho difficoltà, che V(ostra) S(ignoria) Il(lustrissi)ma istruisca il solito processo, almeno "super qualitatibus Personae promovendae", e qualora la Corte il desiderasse anche l'altro sullo Stato Ecc(lesiasti)co d(ell)a Chiesa; perchè sebbene possa questo risultare dai documenti, che qui si hanno in pronto per l'Erezione sud(dett)a e dalle disposizioni di questi, che ne sono qui informati; ciò non ostante, se si brama, che V(ostra) S(ignoria) Il(lustrissi)ma compili tanto l'uno, che l'altro Processo, potrà ella eseguire ancora il secondo, esponendo, quanto risulterà dalle disposizioni di costi, e rimettendosi per il di più a quanto dovrà altronde costarne qui in Roma.

L'Augusta e Pia Sovrana ha preso il giusto, anzi l'unico partito, che può tranquilizzare la Sua coscienza sull'Articolo delle Stampe Greche, rimettendosene alla decisione di N(ost)ro Sig(no)re. Il S(anto) Padre ne sta già esaminando la materia, e formato ch'egli ne abbia maturo giudizio ne comunicherà a Sua M(aes)tà i sentimenti, e le direzioni opportune.

(*From the Register of Coded Letters*)

3.

Vienna, July 11, 1771.

The Apostolic Nuncio in Vienna to the Secretary of State concerning "Bukvar'" and Bishop Bradač's confirmation.

ASV, *Nunciature of Germany*, vol. 393/4, f. 40rv; vol. 385, f. 157rv.

---

[1] At that time the Secretary of the Consistorial Congregation was Archbishop Peter M. Negrone.

[2] Cardinal Alexander Albani (1692-1779), the Prefect of Vatican Library, was the Imperial Procurator in Rome.

[3] That's exactly what Bishop Bradač asked for; cf. preceding letter.

Em(inentissim)o Sig(nore).

Ho pienamente eseguita la Veneratissima Commissione di V(ost)ra Em(inen)za sul proposito dell'Abecedario Ruteno qui ultimamente stampato, e in contrasegno di tale adempimento le compiego le due chieste Copie rimessemi da questa Suprema Cancelleria di Stato[1]. Frattanto in sospettazione di quanto verrà per pronunziarne il Sommo Pontefice, la vendita dell'Abecedario qui rimane interdetta.

Ma in tal congiuntura essendo caduta natural menzione del Vescovo Greco Rossense [2] nominato alla Sede Vescovile di Munkacs[3], il Signor Barone de Sperges [4] non ha tralasciato d'insistere per la più sollecita possibile spedizione delle Bolle Pontificie ad esso Prelato, ond'egli possa subito portarsi alla sua nuova Diocesi. È vero, mi ha soggiunto il Sig(no)r Barone, che il Sig(no)r Card(inal)e Alessandro [5] da noi ripete in nome della Santa Sede l'Originale del correlativo Decreto Concistoriale [6] qua trasmesso, giudicandosi necessaria tal restituzione prima dell'emanazione d'un nuovo Decreto uniforme alle osservazioni da noi fatte[7]; ma è altrettanto vero che non siamo in grado di rispedir immediatamente lo stesso Originale, perchè finora inutili sono state le nostre diligenze per raccapezzarlo, nè sappiamo ancora in quali mani si trovi. Nel mentre per altro che replicheremo le più esatte, le più sincere ricerche per quest'efetto, supplichiamo la Santità Sua a non darcene debito a segno di differir più oltre le necessarie finali condizioni per lo stabilimento del Vescovado Munkacsiense, giacchè que' Greci [8] diffi-

---

[1] The Chancery of the Imperial Court in Vienna was headed by Prince Wenzel A. von Kaunitz-Rietberg, the Chancellor of State (1753-1794).

[2] The Apostolic Vicar J. Bradač, tit. Bishop of Rhosum (modern Arsus, Turkey), was consecrated on May 1, 1768. He was confirmed as the first Ordinary of the newly established Mukačevo Eparchy on September 23, 1771.

[3] Bradač was nominated on January 16, 1771, by the Empress Maria Theresa.

[4] Baron J. von Sperges was a member of the Imperial State Council and official at the Court Chancery.

[5] I.c. Card. Alexander Albani, the Imperial Procurator in Rome.

[6] Cf. first Decree of March 20, 1771 in A. BARAN, *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIII, n. 1, p. 1-3. On the cover page there is a remark: "Non ebbe effetto per varie difficoltà eccitate dalla Corte di Vienna, onde si dovette concepire in altra forma, come si può vedere nell'altra Posizione del 20 Luglio dell'anno corrente".

[7] Cf. "*Reflectiones Curiae Imperialis*", which were communicated to the Apostolic Nuncio on April 28, 1771, in ASV, *Nunciature of Vienna*, vol. 79, ff. 226rv & 229r.

[8] Here again the term, "*Greci*" refers to the Catholics of the Greek (Byzantine) rite.

denti, e gelosi di tal indugio, hanno già cominciato a far dello strepito, e a promover forti querele, che tornano in grave pregiudizio della Santa Unione.

. . . . . .

Io mi sono fatto carico col Sig(no)r Barone de Sperges d'appoggiar tale istanza presso V(ost)ra Em(inen)za appunto per combinar essa colle vivissime premure immediatamente dimostratemi dalla stessa Imperatrice Regina, e partecipate poi a V(ost)ra Em(inen)za col mio ultimo ossequioso Dispaccio.

E per fine umilissimamente mi confermo,

(*Manusdript to be put in code*)

4.

Rome, July 24, 1771.

The Secretary of State to the Apostolic Nuncio in Vienna concerning "Bukvar'" printed by Bishop Bradač.

ASV, *Nunciature of Vienna*, vol. 90, f. 196r.

Ill(ustrissi)mo e Rev(erendissi)mo Sig(no)re.

Accenno a V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma la ricevuta delle due richieste copie dell'Abcedario Ruteno ultimam(ent)e costì stampato, ne lascio di significarle nel tempo stesso la soddisfazione provata da N(ost)ro Sig(no)re nell'intendere, che la vendita dell'Abcedario med(e-si)mo sia stata costì frattanto interdetta; di che ha data la S(anti)tà Sua alla M(aes)tà della Imp(eratri)ce Regina tutta la lode, di che è degna la sua Pietà, per aver provveduto con ciò a quel pericolo, che potrebbe seco portare l'ulteriore spaccio. Faccia Ella gustare alla M(aes)tà Sua questo applauso del S(anto) Padre, il quale sarebbe consolatissimo di poter rinnovarlo per un simile provvedimento, che desse la pia Sovrana intorno ad altri Libri a V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma ben noti; e le bacio le mani.

Roma, 24 Lug(lio) 1771

D(i) V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma
Serv(ito)re,
L(azzaro) Card(inale) Pallavicini, m.p.

5.

Mukačevo, April 11, 1772.

Bishop John Bradač to the Apostolic Nuncio in Vienna concerning his oath and submission to the Holy See.

ASV, *Nunciature of Vienna*, vol. 79, f. 255rv (copy).

Quemadmodum nihil antiquius habui, quam ut Sanctissimis Sedis Ap(osto)licae Jussis ad nutum faciam satis, ita in consequentiam eorundem praescriptam quoque Juramenti obligationem incunctanter expleturus Fogarasinum ad Transylvaniam properavi, ibique effective praeatactum Juramentum in manibus Ill(ustrissi)mi, et R(everendissi)mi D(omi)ni Athanasii Rednik illius Dioecesis E(pisco)pi [1] juxta formam sub clauso pendenti sigillo mihi Roma expeditam, ac per me etiam taliter Praetitulato Praesuli exhibitam die 16-a praeterelapsi mensis Martii deposui[2].

Quia vero in praedicta formula Juramenti haec verba alias poni solita: *Et faciam ab aliis observari, Haereticos, Schismaticos, et Rebelles D(omi)no N(ost)ro, et Successoribus pro posse prosequar* – deesse reperta sunt, et parte quidem ab una dubium abortum est num non scribentis fortasse errore calamus eisdem pepercerit, parte vero ab altera metus aderat, ne ex defectu memoratae propositionis mancum, et irritum fieret Juramentum, id circo eo lubentius haec quoque verba addere elegi, quo avidior sum pro sincera mea erga Sedem Ap(osto)licam observantia omnes illius intentiones adamussim exequi.

Dum itaque hujusce depositi Juramenti mei Processum isthic advolutum Ex(cellen)tiae V(est)rae humillime praesentare praesumerem, eumque in Archivum Sacrae Nunciaturae Viennensis reponi exorarem, Patrocinantibus Gratiis devolutus jugi cum veneratione emorior[3].

---

[1] Most Rev. Athanasius Rednik, Bishop of the Rumanian Byzantine Catholic Eparchy of Fogaraš (1764-1772).

[2] Fogaraš was ten days journey away from Mukačevo. When Bishop J. Bradač arrived to Fogaraš at the end of February, 1772, he found Bishop Rednik sick in bed. After waiting over three weeks, he finally made his solemn oath, signed by Bishop Rednik, on March 16, 1772. Bishop Rednik died on May 2, 1772, and Bishop Bradač on July 4, 1772.

[3] This is a copy of Bradač's letter, extracted from the Register of the Apostolic Nuncio in Vienna. The original, probably, was forwarded to Rome.

PETER T. SHESHKO, PH.D.

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH *SOBOR* OF MOSCOW AND THE ORTHODOX CHURCH IN THE UKRAINE (1917-1918): II

The documents which were published above [1] presupposed—at least implicitly—that the dioceses of the Orthodox Church in the Ukraine formed an integral, inseparable part of the All-Russian Orthodox Church. On the other hand, the documents presented here refer to various movements in the Ukraine towards political—and consequently also towards ecclesiastical—autonomy in late 1917 and throughout 1918. More precisely, they refer specifically to the attitude of the Russian Orthodox Church *Sobor* of Moscow of 1917-1918—and hence of the whole Russian Orthodox Church—towards these movements.[2]

PART B: DOCUMENTS WHICH REFER TO THE ATTEMPTS TO FORM AN AUTONOMOUS UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH IN 1917-1918

The first major preoccupation of the *Sobor* of Moscow regarding the Ukrainian question was to decide whether it should sanction the planned and already announced regional *Sobor* of the Ukrainian Orthodox Church which was to open in Kiev on December 28, 1917 (January 10, 1918),[3] and if so, whether it should send an official delegation to Kiev to discuss its convocation.[4] Related to these questions were state-

---

[1] Section I (Historical Background) and Section II (Documents – part A) of this article were published in the *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. VIII, Fasc. 1-4, Romae, 1973, pp. 161-240.

[2] These movements are described above, Section I, pp. 180ff.

[3] The opening of the first session of this *Sobor* had to be postponed until January 6 (19), 1918; cf. above, Section I, pp. 187ff.

[4] Documents on this question are found below, pp. 239.

ments made by some speakers at the *Sobor* regarding the past autocephalous [5] and present independence movements in the Ukraine. Following this discussion, the *Sobor* of Moscow received some information regarding the activities of the *Sobor* of Kiev.[6] The last major topic discussed by the *Sobor* of Moscow [7] was the "Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine"[8], approved by the *Sobor* of Kiev on June 26 (July 9), 1918 and forwarded to the Ukrainian Government for approval from the point of view of its compatibility with State laws. After having studied and approved it in general terms, the Ukrainian Government sent it to Patriarch Tykhon for his approval and blessing[9]. He, in turn, referred it to the *Sobor* of Moscow for review. The *Sobor* made many substantial changes to that Statute, after which Patriarch Tykhon approved and blessed

---

[5] In this work the distinction between autonomy and *autocephalia* is very important especially when discussing the aspirations of the Ukrainian Orthodox Church in 1917-1918. Martinus JUGIE defines these terms as follows: "Differentia inter Autocephaliam et Autonomiam in hoc potissimum consistit quod Ecclesia *autocephala* nulli immixtioni alterius Autocephaliae, etiam in casibus extraordinariis, obnoxia est quantum ad propriam gubernationem et rerum ecclesiasticarum administrationem soliusque concilii oecumenici jurisdictioni subjicitur; Ecclesia vero *simplici autonomia* donata a suprema auctoritate alius Autocephaliae, illius scilicet ad quam ut pars prius pertinebat et a qua canonice divisa est, in aliquibus adhuc pendet. Autocephaliae matri generatim competit jus ordinandi primum pastorem Ecclesiae filiae, sacrum chrisma ei tradendi, in rebus majoris momenti interveniendi exarchum mittendo, appellationes recipiendi, ut primatis vel synodi Autocephaliae in officiis liturgicis memoria fiat, obligationem imponendi. »; MATINUS JUGIE, *Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia Catholica Dissidentium* », Vol. IV, p. 226.

[6] This is found below, pp. 325.

[7] This is insofar as can be ascertained from the documents of the *Sobor* of Moscow which are available to us at the present time. The list of these documents is found above, Section I, p. 177, note 68.

[8] This Statute is reproduced and translated below, pp. 335.

[9] Regarding this question, Prof. B.R. BOCIURKIW makes the following statement: "Without waiting for its (i.e. the Statute's) ratification by the Hetman government, Patriarch Tikhon approved the Statute by his letter to Metropolitan Antonius Khrapovitsky of September 26, 1918", in KUBIJOVIČ, V. (Editor), *Ukraine, A Concise Encyclopaedia*, Vol. II, p. 168. In view of the documents reproduced below (pp. 338 ff.), this statement is not very accurate. The Ukrainian Government did have time to review the Statute. After having reviewed it, the Ukrainian Government sent this Statute, together with a covering letter signed by its Prime Minister and its Minister of Confessions (cf. below, pp. 347-8) to Patriarch Tykhon for his approval and blessing.

it in its modified form.[10] Then, on October 30 (November 12), 1918 (during the third session of the *Sobor* of Kiev) the Ukrainian Government—through its Minister of Confessions, O. Lotots'kyj—stated that it found these modifications to be unacceptable and therefore rejected the Statute in its modified form.[11]

* * *

Summary of the contents of Section II, Part B:

Part B: Documents which refer to the Attempts to form an Autonomous Ukrainian Orthodox Church in 1917-1918

1) References made in the *Sobor* of Moscow about the autocephalous tendencies of the Ukrainian Orthodox Church throughout its history (p. 232); 2) References made in the *Sobor* of Moscow about the independence movement in the Ukraine (p. 237); 3) Debate in the *Sobor* of Moscow on whether it should send a delegation to Kiev and on whether it should approve the convoked *Sobor* of Kiev (p. 239); 4) The *Sobor* of Moscow and the first session of the *Sobor* of Kiev (p. 325); 5) The *Sobor* of Moscow and the second session of the *Sobor* of Kiev (p. 327); 6) "The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine" (p. 332); 7) The replies of the *Sobor* of Moscow and of Patriarch Tykhon regarding "The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine" (p. 343); 8) The Ukrainian Government rejects the modified Statute (p. 353).

Selected Bibliography (p. 355).

---

[10] This is are found below, pp. 332 ff. Unfortunately, at the present time, we do not have the *Dejanija* of the *Sobor* of Moscow which contain the debates on this question. We only have the reply of the *Sobor* of Moscow regarding the "Temporary Statute", as well as the modified statute itself.

[11] This question is discussed above, Section I, pp. 191-194. The documents are found below, pp. 353.

1. REFERENCES MADE IN THE SOBOR OF MOSCOW ABOUT THE AUTOCEPHALOUS TENDENCIES OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH THROUGHOUT ITS HISTORY:

During the debate on whether the patriarchate should be restored in the Russian Orthodox Church,[12] *Archpriest N.P. Dobronravov* [13] *delved deeply into the history of the Orthodox Church in the Ukraine to show some examples of the autocephalous tendencies which it had had throughout its history.*

...Я [13] не стану перечитывать всѣ эти каноны. Я укажу только на то основное правило, на которое ссылаются и защитники и противники патріаршества. Это 34 Апостольское правило: «Епископамъ всякаго народа (ἑκάστου ἔθνους) подобаетъ знати перваго въ нихъ и признавати его, яко главу». Я уже не буду говорить о томъ, что по мнѣнію авторитетныхъ канонистовъ здѣсь ведется рѣчь не о патріархѣ, а о митрополитахъ. Я соглашусь и съ тѣмъ, что здѣсь идетъ рѣчь о патріархѣ, но тогда позвольте спросить: какъ нужно понимать эти слова «епископамъ каждаго народа подобаетъ знати перваго въ нихъ и признавати его, яко главу?» Въ томъ ли смыслѣ, что епископамъ всякаго христіанскаго государства нужно знать одного главу? Конечно, никто не скажетъ, что нужно понимать такъ, потому что мы знаемъ, что въ Греко-Римской имперіи патріархъ былъ не одинъ, а ихъ было нѣсколько, что, однако, никогда не считалось противорѣчащимъ 34 Ап. правилу. Слѣдовательно, и у насъ на Руси можетъ быть не одинъ патріархъ Московскій, а могутъ быть и патріархъ Украінскій и патріархъ Сибирскій и т.д., и 34 Апостольское правило не опровергаетъ возможности ихъ появленія. Намъ говорятъ: «ну и пусть». Я не знаю, кому какъ, но мнѣ очень больно, что здѣсь на Соборѣ нѣтъ представителей древней православной Церкви Грузинской [14]. Вотъ къ

---

[12] This took place during meeting 28 of the *Sobor* of Moscow, on October 21 (November 3), 1917.

[13] N.P. Dobronravov, 55 years old, with a Master's degree in theology, was an instructor of religion in a Moscow military academy. He was a member of the *Sobor* because he had participated in the activities of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 69.

[14] This is a reference to the fact that the Georgian Church had recently proclaimed itself autocephalous because it wanted to return to its traditional independence. The Georgian Church was annexed to the All-Russian Church in the early part of the nineteenth century, but the Georgians were never very happy with this union. Shortly after the czarist regime was overthrown, the

чему это « ну и пусть » приводитъ. Я не знаю, кого какъ, но меня сильно опечалило бы, если на будущемъ Соборѣ мы не увидимъ еще и южно-русскихъ [15] епископовъ. Я не знаю, кто какъ, но я не скажу никогда: « ну и пусть »... Говорятъ, что и при всякомъ управленіи возможно раздѣленіе Церкви. Но мы должны всячески стараться этого избѣжать. Мы знаемъ изъ исторіи, что юго-западная Русь всегда ревниво оберегала свое церковное значеніе. Въ домонгольскій періодъ [16] Кіевъ былъ во главѣ церковнаго управленія, и если при монголахъ митрополиты жили во Владимірѣ и Москвѣ, то все-таки назывались кіевскими, и особаго Кіевскаго епископа, подчиненнаго митрополиту, не было. А когда Московскій митрополитъ сдѣлался самостоятельнымъ [17], мы знаемъ, Кіевская митрополія чрезъ 10 лѣтъ отдѣлилась отъ Московской [18]. Вотъ что говоритъ исторія, и эти уроки прошлаго не заставляютъ ли задумываться при сужденіяхъ о будущемъ? Намъ говорятъ, что патріархъ, который послужитъ объединяющимъ началомъ, останется спайкой въ Русской Церкви, по выраженію докладчика [19]. Эта мысль обыкновенно разнообразится во многихъ рѣчахъ. Существенный мотивъ сводится къ слѣдующему положенію. При Синодальномъ управленіи развивается центробѣжная сила, вслѣдствіе чего

Synod of the Georgian Church proclaimed the Georgian Church autocephalous. This was recognized by the Provisional Government on March 28, 1917. On this question one could consult J. Chrysostomos, OSB, *La Storia della Chiesa russa nei primi anni della rivoluzione, La restaurazione del patriarcato e le sorti della Chiesa ortodossa-russa dalla rivoluzione del '17 al 1925*, p. 69.

[15] Ukrainian: regarding the use of this terminology, cf. above, Section I, p. 163, note 6.

[16] The Mongols destroyed Kiev in 1240.

[17] This refers to Jona who was nominated Metropolitan of Kiev and of All-Russia to replace Metropolitan Isidore of Kiev who had accepted union with the pope during the Council of Florence. On this question one could consult A.M. Ammann, *Storia della Chiesa Russa e dei Paesi Limitrofi*, pp. 120ff. On the role played by Metropolitan Isidore of Kiev during this Council, cf. Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge University Press, 1961, *passim*.

[18] This happened under Gregory II of Kiev (1458-1472); cfr. A.M. Ammann, *op. cit.*, pp. 133-138; 595.

[19] This was Bishop Mitrofan of Astrakhan, 49 years old, chairman of the *Sobor*'s Commission on the Supreme Administration of the Church. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 78. His main presentation to the *Sobor*, dealing with the project of restoring the patriarchate in the Russian Church, is found in *Dejanija*, Vol. II, part 2, pp. 225ff.

все растекается, распыляется, разбѣгается; при патріаршествѣ же, — напротивъ, дѣйствуетъ сила центростремительная, — тогда все объединяется, все стекается. Поэтому говорятъ, что вотъ « патріархъ расточенная соберетъ ». Въ доказательство этого указываютъ на монгольскій періодъ: Церковью тогда управлялъ одинъ митрополитъ, и, несмотря на всю тяжесть тогдашняго положенія государства, онъ всѣхъ объединялъ, и это повело не только къ церковному объединенію, но и къ государственному. Будь у насъ патріархъ, говорилъ докладчикъ, тогда не было бы такого печальнаго явленія, какъ автокефалія Грузинской Церкви. Вѣдь, вотъ болгарская церковь тяготѣетъ къ грекамъ, потому что у нихъ патріархъ. Но оправдываетъ ли исторія эту теорію объединенія церкви при патріархѣ? Не всегда. Докладчикъ зоветъ насъ въ монгольскій періодъ. Позвольте сначала сходить въ періодъ домонгольскій. Русскою Церковью тогда управлялъ одинъ митрополитъ, но что же Русь вслѣдствіе этого объединялась и въ гражданскомъ отношеніи? Вы знаете что было тогда... А теперь обратимся къ періоду монгольскому. Въ монгольскій періодъ развѣ мы видимъ, что всѣ области тянутъ къ Московскому митрополиту? И что если какія изъ нихъ желаютъ отдѣлиться и сдѣлаться самостоятельными, то этому препятствуетъ тяготѣніе къ единому митрополиту? Пусть на это отвѣтитъ исторія. Въ 1308 году князь Галицкій [20], какъ извѣстно, пожелалъ отдѣлиться отъ сѣверныхъ областей не только въ гражданскомъ отношеніи, но и духовномъ. Онъ захотѣлъ имѣть особаго митрополита, святителя Петра [21]. Что же? Юго-западные христіане возстали противъ этого? Развѣ кто говорилъ, что митрополитъ долженъ быть только одинъ для всей Россіи? Этого не было. И если Константинопольскій патріархъ [22] поставилъ святителя Петра для всей Россіи, то не потому, чтобы кто-либо его просилъ объ этомъ, а потому, что самъ хотѣлъ этого. Что это — центростремительная сила или центробѣжная? Послѣ Петра вступилъ митрополитъ Теогностъ [23]. При немъ на югѣ явились

---

[20] Jurij I (1301-1315); cf. A.M. Ammann, *op. cit.*, pp. 76-77.

[21] Peter, Metropolitan of Kiev (1307/1308-1326); cf. *Ibid.*, pp. 68-69; 594.

[22] Athanasius—during his second term of office (1303-1311); cf. *Ibid.*, pp. 68; 77; 591.

[23] Metropolitan of Kiev (1328-1353); cf. *Ibid.*, pp. 69-82; 594.

незаконные митрополиты Теодоръ [24] и Теодоритъ [25]. Что же, русскіе прогнали ихъ съ юга? Нѣтъ: ихъ убралъ Константинопольскій патріархъ. Скажите же, что это — тяготѣніе къ единому митрополиту?...

Предсѣдатель [26]. Истекъ срокъ вашей рѣчи. (*Голоса*: Просимъ!)

Протоіерей Н. П. Добронравовъ [13]. Я говорилъ полчаса, по мнѣ уступлено другимъ ораторомъ еще полчаса. Продолжаю. Я могъ бы привести много и другихъ фактовъ, говорящихъ, насколько сказывались центростремительныя силы при митрополитахъ, но позволю себѣ остановиться только на слѣдующемъ. Въ 1448 году Русская Церковь сдѣлалась вполнѣ самостоятельной. Можно сказать, что русскій митрополитъ съ этого времени сталъ патріархомъ, хотя еще и не назывался такимъ именемъ [27]. Что же: это послужило спайкой Русской Церкви? Вспомните, что произошло менѣе, чѣмъ черезъ 10 лѣтъ. Въ 1458 г. Кіевская митрополія отдѣлилась отъ Московской, да такъ и осталась отдѣленной до 1687 года, на весь періодъ патріаршества [28]. Я спрашиваю: что же это спайка?... Говоря все это, я не желаю сказать, что патріаршее правленіе этому виной: я только констатирую факты. Я желаю сказать: не говорите, что если будетъ патріархъ, тогда у насъ непремѣнно все объединится [29]...

On October 28 (November 10), 1917,[30] *still during the debate on whether the patriarchate should be restored in the Russian Church, Bishop Mitrofan of Astrakhan* [31] *mentioned that the metropolitans of Kiev in ancient Rus'*

---

[24] He was made Metropolitan of Halyč (1337-1347) by Patriarch John XIV of Constantinople (1334-1347); cf. *Ibid.*, pp. 77-78; 595.

[25] He had requested Patriarch Calixtus I of Constantinople (1350-1354; 1355-1358) to consecrate him Metropolitan of Kiev. When he refused, Theodorite went to Trnovo where he was consecrated metropolitan by the Bulgarian patriarch, Eutimius; cf. *Ibid.*, p. 82.

[26] Metropolitan Tykhon of Moscow.

[27] The Russian patriarchate was officially proclaimed in 1589; cf. *Ibid.*, pp. 200ff.

[28] Peter the great officially abolished the Russian patriarchate in 1721; cf. *Ibid.*, p. 330. The last Russian patriarch, Adrian, died in 1700; cf. *Ibid.*, p. 323.

[29] *Dejanija*, Vol. II, part 2, pp. 348-350.

[30] This presentation was made during the 31st. meeting of the *Sobor* of Moscow.

[31] Cf. above, note 19, for his biographical data.

were in effect equivalent to patriarchs. The patriarch was the unifying force in the Church. However, there was a time when the Church in "Western Rus' " was autonomous and did not fall under the jurisdiction of the Russian patriarchs; that, however, was due to political, and not to ecclesiastical, reasons.[32] *The Church in "Western Rus' " always wanted to be part of the Russian Church, and for that reason the unification of that Church with the Russian Church was painless.*[33]

...Патріархи сохраняли духъ Православія и жизнь Церкви; они являлись жизненными центрами, вокругъ которыхъ совершалось движеніе церковной жизни. Патріархи вообще въ Церкви имѣли такое значеніе, что самую церковную исторію пишутъ по патріархамъ. То же значеніе патріарховъ мы наблюдаемъ и въ Русской Церкви. Вотъ почему мы и не слышали здѣсь рѣчей противъ отдѣльныхъ личностей нашихъ патріарховъ. Но зато мы слышали рѣчи о Никонѣ [34], когда раздавался голосъ со стороны единовѣрцевъ [35], или православныхъ старообрядцевъ [36]: цѣня идею патріаршества, они готовы даже съ нимъ примириться, ибо находятъ, что его дѣятельность въ сильной степени зависѣла отъ внѣшнихъ давленій на него. Но раньше патріарховъ были у насъ митрополиты,

---

[32] During the period of the Russian patriarchate (i.e. 1589-1700/1721), "Western Rus' " was part of the Polish-Lithuanian State. On this question one could consult A.M. Ammann, *op. cit.*, pp. 163ff.

[33] This assertion is somewhat arbitrary because this unification was not always voluntary. On this one could see G. Luznycky, *Persecution and Destruction of the Ukrainian Church by the Russian Bolsheviks*, pp. 8-9; 15-29; G. Luznytsky, *Ukrajins'ka Tserkva miž Schodom i Zachodom. Narys Istoriji Ukrajins'koji Tserkvy*, pp. 449ff.

[34] Nikon was patriarch of the Russian Church from 1652-1667; cf. A.M. Ammann, *op. cit.*, pp. 227ff.; 594.

[35] The *Sobor* of Moscow defines *edinovertsi* as follows: "*Edinovertsi* are children of the One, Holy, *Sobornaja* and Apostolic Church who, with the blessing of the local Church (*Pomestnaja Tserkov*), in unity of faith and discipline, hold their church services according to the liturgical books which were published under the first five Russian patriarchs and live according to the strict observance of the Old-Russian mode of life"; Art. 1 of the "Decree of the Holy *Sobor* of the Russian Orthodox Church on *Edinoverie*", approved by the *Sobor* on February 22 (March 7), 1918. This decree is found in *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 2, p. 3.

[36] The problem of *staroverie* or *staroobrjadtsi* (Old Believers) dates back to the time of Patriarch Nikon, or even earlier. A.M. Ammann discusses this question in his *op. cit.*, pp. 225ff.

и слѣдовательно Русь какъ будто обходилась безъ патріарховъ. Но, вѣдь, митрополиты въ древней Руси были въ сущности тоже патріархи, и въ ихъ служеніи особенно важна идея собиранія Русской земли. И это церковно-историческое служеніе первоіерарховъ особенно важно въ настоящій моментъ, когда назрѣваетъ вопросъ объединенія съ центромъ окраинъ, при ихъ теперь развивающихся центробѣжныхъ стремленіяхъ.

Не можетъ быть, далѣе, какъ это пытаются доказать, званіе патріарха и сѣменемъ раздора между первоіерархомъ и другими епископами нашей Церкви, ибо они объединяются на той одной идеѣ, чтобы патріархъ велъ Церковь къ торжеству ея и славѣ. На этой почвѣ не можетъ быть раздора между іерархами. Патріаршество всегда было силой собирательной. Указываютъ на Западную Русь, которая и при нашемъ патріаршествѣ нѣкоторое время была въ церковномъ отношеніи автономной. Но эта автономность находитъ свое объясненіе въ обстоятельствахъ нецерковныхъ: причины ея были политическія [32]. Но сама же Западная Русь въ центрѣ своего духовнаго существованія всегда считала необходимымъ единеніе съ великой церковной Россіей, и потому ея объединеніе съ послѣдней подъ единымъ патріархомъ въ свое время совершилось безболѣзненно [33]. Русь всегда была сильна духомъ мощи, носителями которой были патріархи. Этато мощь церковная намъ и нужна...[37]

2. References made in the Sobor of Moscow about the independence movement in the Ukraine

Continuing the above discussion, Prof. Titlinov [38] expressed his opposition to the idea of restoring the patriarchate in the Russian Church because of the dangers which he saw were facing Russia at that time. Even though everyone wanted Russia to remain strong and united, there, nevertheless, was the political danger that various peoples in the Russian Empire—

---

[37] *Dejanija*, Vol. III, pp. 5-6.

[38] B.V. Titlinov, 38 years old, doctor in Church history, was a professor at the theological academy of Petrograd. He was an elected delegate to the *Sobor* and also an *ex officio* delegate because he had been a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 91. He was a prolific writer on ecclesiastical questions.

therein including the Ukrainians[39]*—would separate from Russia. If that should happen, it would only be natural that ecclesiastical autonomy would follow upon political independence. In that case, collegial authority would better represent all the groups in the Church. If, in this political context, an "All-Russian" patriarch were nominated, it might happen that, in a few months, his title of "All-Russian" would have to be dropped.*

...Мы должны считаться и съ другой опасностію раздѣленія: мы не знаемъ, въ какую форму выльется будущее устройство государственной жизни. Мы всѣ желаемъ, чтобы Россія была великой, единой и сильной, какъ раньше. Но кто скажетъ, что это будетъ такъ, когда на нашемъ политическомъ горизонтѣ появляются тучи, которыя грозятъ принести нѣчто противоположное. Мы не застрахованы отъ расчлененія нашего государства. Къ раздѣленію стремятся не только инородцы, но и тѣ, кто находится въ родствѣ съ нами: мы знаемъ, какъ стремятся къ раздѣленію жители Украйны[39]. Всѣ эти автономіи движутся въ области государственной, но онѣ имѣютъ связь съ такимъ же движеніемъ и въ области церковной. Всякая автономія политическая неизбѣжно стремится и къ церковной обособленности. Централизація власти, которая вложена въ идею патріаршества обнаруживается рѣзче, чѣмъ при системѣ коллегіальнаго управленія. Коллегіальное управленіе даетъ возможность равномѣрнаго представительства отъ разныхъ группъ въ церковной организаціи, а идея единовластія устраняетъ это представительство. Если явится одинъ патріархъ Московскій, который получитъ наименованіе Всероссійскаго, то не можемъ поручиться, что черезъ нѣсколько мѣсяцевъ должны будемъ снять титулъ Всероссійскаго. Опасность разъединенія вполнѣ реальна, а преимущества патріаршества гадательны...[40].

Also I.M. Bič-Lubenskij[41] *referred to the various political movements to separate Finland, Poland, the Ukraine and other peoples from the Russian Empire. But, contrary to Titlinov's position,*[42] *he sustained*

---

[39] This movement for political independence and ecclesiastical autonomy of the Ukraine is described above, Section I, pp. 18off.

[40] *Dejanija*, Vol. II, part 2, pp. 357-358.

[41] I.M. Bič-Lubenskij, 50 years old and a judge by profession, was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kharkiv. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 63.

[42] His presentation is found immediately above.

that these political movements and uncertainties made a central religious authority, i.e. the patriarch, all the more necessary in order that the unity of Rus' be maintained.

...У насъ теперь эта историческая гражданская крѣпость рушится; наша государственность, повидимому, мало заинтересована въ цѣлости ея, отдѣляя Финляндію, Польшу, Украину и другія національности. Остается крѣпость вѣры, которая дастъ намъ возможность, подъ водительствомъ духовнаго главы, сплотиться воедино и удержать единство вѣры и въ этомъ сохранить недѣлимой Русь. Что касается словъ, буквально приведенныхъ мной, какъ доказательство выставляемыхъ мною положеній, то авторъ ихъ — мой оппонентъ, проф. Титлиновъ (см. « Христіанское Чтеніе » за 1913 г., мартъ мѣсяцъ) [43].

3. Debate in the Sobor of Moscow on whether it should send a delegation to Kiev and on whether it should approve the convoked Sobor of Kiev:

From the attitude and preoccupation of the Sobor *of Moscow towards the political developments in the Ukraine at the end of 1917 and throughout 1918, one can see how tight the relationship between the Russian Orthodox Church and the Orthodox Church in the Ukraine really was. Towards the end of 1917 the movement for political independence of the Ukraine was growing rapidly, and that in turn influenced the movement for the autonomy—or even* AUTOCEPHALIA [44]*—of the Orthodox Church in the Ukraine* [45]*. This question was first mentioned in the* Sobor *of Moscow on November 20 (December 3), 1917,* [46] *when the chairman of that meeting* [47] *announced that the delegates to the* Sobor *from the Ukrainian dioceses* [48] *were holding a separate meeting to discuss the convocation of the regional* Sobor *of the Ukrainian Church in Kiev* [49]*. He also informed the* Sobor

---

[43] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 298.

[44] These terms are defined above, note 5.

[45] This movement is described above, Section I, pp. 180ff.

[46] This was during the *Sobor*'s 46th. meeting. The topic which was being discussed was the reform of the supreme administration of the Church.

[47] Archbishop Antonij of Khrakiv.

[48] They are listed in *Dejanija*, Vol. I, part 1, pp. 97ff.

[49] The convocation of the *Sobor* of Kiev is discussed above, Section I, pp. 182ff. Later on during the same day Archbishop Evlogij read the decisions (of

that the Ukrainian delegation had authorized him to allow the SOBOR *to proceed with its deliberations in their absence.*

Предсѣдательствующій [47]. Члены Собора — представители Украинскихъ епархій, оставшіеся въ комнатѣ № 8 для экстреннаго разсмотрѣнія вопроса о созваніи областного Собора Украинской Церкви въ г. Кіевѣ, уполномочили меня продолжать дальнѣйшее обсужденіе проекта о Высшемъ Церковномъ Управленіи въ ихъ отсутствіе. Итакъ, перейдемъ къ обсужденію ст. 5-й [50]. Прошу докладчика [51] дать объясненія [52].

The Ukrainian delegation to the SOBOR *of Moscow ended its separate meeting later the same day. That afternoon Archbishop Evlogij* [53] *informed the* SOBOR *about the various preoccupying tendencies against the unity of the Church which had begun to develop in the Ukrainian dioceses. This worried the delegates to the* SOBOR *from the Ukrainian dioceses. For that reason they held a meeting during which they unanimously agreed that the representatives from the Ukrainian dioceses should hold a regional* SOBOR *in Kiev to study the contemporary situation in the Church, greatly influenced as it was by the political developments in the Ukraine. He then suggested that the* SOBOR *of Moscow approve the proposal that such a regional* SOBOR *should take place and that it should be chaired by the metropolitan of Kiev*[54]. *The actual program of this regional* SOBOR *would be decided upon at a later date. Archbishop Evlogij then read the following declaration to the* SOBOR: "*In view of the extraordinary importance of the political developments in the Ukraine and of their influence on the life of the Church, it*

---

this special meeting of the Ukrainian delegation) to the *Sobor* of Moscow; cf. below, pp. 241.

[50] This article discusses the composition of the Holy Synod and the duration of membership in the Holy Synod. It was presented to the *Sobor* on November 20 (December 3), 1917; cf. *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 25. This article was later incorporated into article 4 of the *Sobor*'s decree "On the Supreme Administration of the Church" (cf. *Ibid.*, pp. 26 — 32), and, in its approved version, it is found in *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij...*, part 1, p. 7.

[51] I.I. Sokolov. For his biographical data, cf. above, Section II, Part A, pp. 221, note 75.

[52] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 25.

[53] For his biographical data, cf. above, Section II, part A, p. 196, note 3.

[54] At that time, Metropolitan Vladimir was the metropolitan of Kiev. He was assassinated by the Bolsheviks on January 25/26, 1918; cf. above, Section II, Part A, pp. 233-234.

becomes absolutely imperative that the Sobor *(of Moscow), through a special intervention, decide on the convocation of the Ukrainian Regional Church* Sobor *in Kiev in the very near future, for it to decide on the situation of the (Ukrainian) Church under these new political conditions".*

Архіепископъ Волынскій Евлогій [53] (внѣочередное заявленіе). Въ послѣднее время изъ Кіева получены извѣстія, очень тревожныя, касающіяся церковной жизни Украинскихъ епархій. Получены свѣдѣнія о томъ, что тамъ назрѣваютъ теченія, угрожающія миру и единенію церковному. Это вызываетъ тревогу у представителей тѣхъ епархій. У насъ было совѣщаніе и на совѣщаніи мы единогласно признали желательнымъ, чтобы въ ближайшее время представители Украинскихъ епархій собрались на Украинскій Областной Церковный Соборъ въ Кіевѣ и обсудили создавшееся положеніе Церкви, очень острое, въ виду политическихъ событій, которыя Вы знаете. Поэтому, по уполномоченію представителей тѣхъ епархій, мы обращаемся съ заявленіемъ о созывѣ въ ближайшее время Украинскаго Областного Собора въ Кіевѣ.

Программа и все относящееся до порядка созыва Украинскаго Областного Собора будутъ разработаны въ ближайшемъ времени, но мы считаемъ нужнымъ въ экстренномъ порядкѣ испросить благословеніе Священнаго Собора на самую идею созыва Областного Собора. Это нужно сдѣлать сейчасъ-же, въ спѣшномъ порядкѣ, ибо медлительность можетъ принести вредъ, который послѣ трудно будетъ исправить, — я и просилъ-бы Священный Соборъ дать намъ благословеніе собраться, подъ руководствомъ митрополита Кіевскаго [54], для обсужденія создавшагося положенія Церкви на Украйнѣ въ новыхъ политическихъ условіяхъ. Я прочитаю наше заявленіе: « Въ виду чрезвычайной важности политическихъ событій на Украйнѣ и вліяніи ихъ на церковную жизнь, представляется крайне необходимымъ немедленное въ экстренномъ порядкѣ постановленіе Собора о созывѣ въ ближайшее время Украинскаго Областного Собора въ Кіевѣ для опредѣленія положенія Церкви въ новыхъ политическихъ условіяхъ ».

Предсѣдательствующій [55]. Это окончательное ходатайство, или Вы считаете нужнымъ обосновать его?

Архіепископъ Волынскій Евлогій. Намъ [56] хотѣлось-бы, чтобы

---

[55] Archbishop Antonij of Kharkiv.

[56] Here it could be interesting to note that, during the entire debate on

Соборъ одобрилъ самую мысль о созывѣ Украинскаго Областного Собора въ Кіевѣ [57].

This request made to the SOBOR *of Moscow by the Ukrainian delegates initiated a lengthy debate on the Ukrainian question in general, and, in particular, on whether it should allow the Ukrainian dioceses to hold their own regional* SOBOR. *Archpriest Aggeev* [58] *asserted that the Central (Ukrainian)* RADA *had decided to convoke the* SOBOR *in Kiev for December 27, 1917 (January 9, 1918).*[59] *On the question of approving the convocation of the* SOBOR *in Kiev, he was of the opinion that the* SOBOR *of Moscow should not, at the present time, allow the Ukrainian dioceses to hold their own regional* SOBOR, *but that it should initiate talks directly with the Central* RADA *and try to come to an agreement with it. The question whether the* SOBOR *of Moscow should approve the convocation of the Ukrainian Revional* SOBOR *should be postponed to a later date.*

Прот. К.М. Аггеевъ [58]. Какъ ни исключительны обстоятельства, заявленіе Преосвященнаго Евлогія [60] требуетъ большого обсужденія. Центральная Рада рѣшила созвать въ Кіевѣ Церковный Соборъ 27 декабря [59]. Насъ просятъ тоже дать благословеніе на открытіе въ Кіевѣ Украинскаго Областного Собора. Это что-то неладно. Нужно войти въ переговоры и соглашеніе съ Радой. Конкуренція или созывъ вслѣдъ за тѣмъ Соборомъ своего Собора въ Кіевѣ представляется неудобнымъ. Поэтому нужно обсудить вопросъ о созывѣ Украинскаго Областного Собора хотя-бы въ экстренномъ засѣданіи, а до того времени не выносить никакого постановленія [61].

---

the Ukrainian question, it was not Metropolitan Vladimir of Kiev, but Archbishops Evlogij of Volyn and Antonij of Kharkiv who played the leading roles.

[57] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 32-33. For the *Sobor*'s approval of this request, cf. below, pp. 252-254.

[58] K.M. Aggeev, 49 years old, with a Master's degree in theology, was the chairman of the education commission of the Holy Synod. He was an *ex officio* delegate to the *Sobor* because he had been a member of the Pre-*Sobor Soviet*. He had also been elected substitute member of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 60.

[59] The Central *Rada* had decided to convoke the *Sobor* of Kiev for December 28, 1917 (January 10, 1918); cf. document printed above, Section I, pp. 186-187, note 26.

[60] Cf. above, Section II, Part A, p. 196, note 3, for some of his biographical data. His presentation is found immediately above.

[61] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 33.

K.K. Myrovyč[62] *was of the opinion that it was still too early to determine the actual role played by the Central* RADA *in preparing the convocation of the* SOBOR *of Kiev, even though news in that regard were not comforting. The question of the political independence of the Ukraine had already been decided affirmatively. The least one could expect was that the Ukraine would become an autonomous republic, but still remain federated with the Russian republic. The* UNIVERSAL[63] *published by the Central* RADA *had already been accepted by the Ukrainian people. Regardless of whether one agreed or not with what had happened, one had to accept it as a* FAIT ACCOMPLI. *The previous relationship between the Russian and Ukrainian Churches could not continue. New forms of relationship between these two Churches—adapted to the new political conditions in the Ukraine—must be found. The Ukrainian Church should be granted an autonomous, or even an autocephalous, structure in local matters, but it should still remain united with the Russian and other Eastern Churches in matters of faith, canons and rites. Since this was what the people wanted, it should be given to them; otherwise local organizations will take the initiative and will reform the Church by themselves. The* SOBOR *of Moscow should, therefore, immediately approve the convocation of the* SOBOR *of Kiev. Its actual details could be worked out later by the* SOBOR *of* MOSKOW.

К.К. Мировичъ[62]. Полученныя изъ Кіева извѣстія не даютъ возможности опредѣлить, какое участіе принимаетъ Рада въ созывѣ Кіевскаго Областного Собора и въ чемъ выразится ея содѣйствіе. Можетъ быть, нѣкоторыя самочинныя организаціи вступили на путь подготовки къ Собору и вошли въ переговоры съ Радой. Свѣдѣнія съ мѣста рисуютъ дѣло въ тревожномъ видѣ и нельзя закрывать глаза на опасность положенія. Вопросъ о національномъ

---

[62] K.K. Myrovyč, 50 years old, candidate in theology and a resident of Kiev, was the deputy administrator of a religious school in Kiev. He was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kiev. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 78.

[63] This is a reference to the Third *Universal* of the Central *Rada*. It was prepared on November 6-7 (19-20), 1917, and was proclaimed on November 9 (22), 1917. It is found in D. DOROSHENKO, *Istorija Ukrajiny, 1917-1918*, Vol. I, pp. 179-181. cf. also M. HRUSHEVS'KY, *A History of Ukraine*, p. 532, and Oleh S. PIDHAINY, *The Ukrainian-Polish Problem in the Dissolution of the Russian Empire, 1914-1917*, pp. 204-208. An English translation of this *Universal* is found in J. BUNYON and H.H. FISHER, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918, Documents and Materials*, pp. 435-437, as well as in W.H. CHAMBERLIN, *The Russian Revolution 1917-1921*, Vol. I, pp. 479-482.

самоопредѣленіи малороссовъ разрѣшенъ положительно. Самое меньшее, что малороссы получатъ національную автономію, но, учитывая наличныя реальныя условія, можно ожидать учрежденія самостоятельной Украинской республики, федеративно связанной съ республикой Россійской. Въ этомъ смыслѣ Радой изданъ универсалъ [63], онъ принятъ народомъ и по поводу его изданія въ нѣкоторыхъ церквахъ служили благодарственные молебны. Какъ ни печально, какъ ни непріятно это для нѣкоторыхъ, но нужно считаться съ совершившимся фактомъ. И прежнія отношенія Украинской Церкви къ Церкви Великороссійской не могутъ оставаться. Прежняя одежда обветшала и нужно создавать новыя формы церковныхъ отношеній, соотвѣтствующія новымъ политическимъ условіямъ. Создавшееся положеніе Церкви на Украйнѣ можно опредѣлить, какъ широкую автономію, или автокефалію, при сохраненіи союза съ Церковію Русскою и со всѣми восточными Церквами въ ученіи вѣры, въ канонахъ и обрядахъ, но всѣ дѣла мѣстной церковной жизни будутъ рѣшаться на мѣстѣ. Таково затаенное желаніе народа и если мы не пойдемъ ему навстрѣчу, то самочинныя организаціи возьмутъ инціативу въ свои руки, насильно осуществятъ задачу церковнаго обновленія и создадутъ церковную смуту. Поэтому я бы просилъ Соборъ экстренно, безъ промедленія, высказаться за созывъ Украинскаго Областного Собора, который во всякомъ случаѣ необходимъ. Подробности-же дѣла, программу Областного Собора можно обсудить послѣ, по выясненіи дѣла и учетѣ силъ [64].

The chairman of this meeting [65] *then requested the Ukrainian delegates to the* SOBOR *of Moscow to form a special commission which would study the question of the convocation of the* SOBOR *of Kiev and would prepare a report on this question for the* SOBOR *of Moscow.*

Предсѣдательствующій [65]. Можетъ быть, мы согласимся на томъ, чтобы представители отъ Украинскихъ епархій устроили совѣщаніе о созывѣ Областного Собора, а заключеніе, къ которому придетъ совѣщаніе, было доложено Собору въ среду.

Напомню вотъ еще о чемъ. Завтра въ 7 часовъ вечера въ Со-

---

[64] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 33-34.

[65] Archbishop Antonij of Kharkiv.

борной Палатѣ назначено чтеніе проф. П.Н. Жуковича [66], соприкосновенное съ этимъ важнымъ вопросомъ, объ архіепископѣ Георгіи Конисскомъ [67]. Можно просить проф. Жуковича перенести чтеніе съ 7 на 6 часовъ вечера. Это возможно?

Проф. П.Н. Жуковичъ. Нахожу это возможнымъ.

Предсѣдательствующій. Итакъ, лекція проф. П.Н. Жуковича о Георгіи Конисскомъ состоится завтра въ 6 часовъ вечера въ Соборной Палатѣ, а совѣщаніе по Малороссійскимъ церковнымъ дѣламъ въ 7 часовъ въ комнатѣ № 8 [68].

Prof. Myščenko [69] *insisted that the* SOBOR *of Moscow should vote immediately on the question of the Ukrainian Church* SOBOR. *The Ukrainian delegates to the* SOBOR *of Moscow had already unanimously accepted the position that a* SOBOR *of the Ukrainian dioceses should be held in Kiev*[70]. *Delays could be dangerous. In reply to the chairman's* [71] *question whether the* SOBOR *of Moscow should wait for more detailed information on this question, Prof. Myščenko referred to bishop Nikodim's* [72] *visit to Moscow and his report to the* SOBOR *on the situation in Kiev. In order to avoid a possible schism, he continued, the* SOBOR *of Moscow should immediately approve the concept of the convocation of the* SOBOR *of the Ukrainian dioceses in Kiev; the details of that* SOBOR *could wait until later. Otherwise, the Ukrainian Church might go the way of the Georgian Church* [73].

Проф. Т.И. Мищенко [69]. Пожаръ тушатъ, когда огонь горитъ. Мы просимъ экстренно разсмотрѣть вопросъ о созывѣ Украинскаго

---

[66] Prof. P.N. Žukovič, 59 years old and a doctor in Church history, was professor at the theological academy of Petrograd, from which he was elected delegate to the *Sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 70.

[67] Archbishop Georgij Konisskij was the archbishop of Mohyl'ov in White Russia (1755-1795). Before his elevation to the episcopacy, he was professor of philosophy and theology at the Theological Academy of Kiev; cf. A.M. AMMANN, *Storia della Chiesa russa e dei Paesi limitrofi*, pp. 345; 366; 374; 376.

[68] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 34.

[69] Cf. above, Section II, Part A, p. 219, note 67, for his biographical data.

[70] This decision is found above, p. 240-241.

[71] Archbishop Antonij of Kharkiv.

[72] Nikodim was bishop of Čyhyryn and vicar-bishop of Kiev; cf. *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 163.

[73] The separation of the Georgian Church from the Russian Church is described above, p. 232-3, note 14.

Областного Собора. Всѣ мы знаемъ, что есть побужденія къ такой спѣшности. Это рѣшеніе принято представителями Украинскихъ епархій единогласно [70] и не случайно, это обдуманное рѣшеніе. Каждый день и часъ промедленія можетъ быть опасенъ. Необходимо взять дѣло въ свои руки, а не передавать его въ чужія. Иначе будетъ поздно. Нужно немедленно вынести рѣшеніе. Я-бы просилъ голосовать вопросъ сейчасъ-же.

Предсѣдательствующій [71]. Желательны болѣе подробныя свѣдѣнія.

Проф. Т.И. Мищенко. Отъ насъ просятъ болѣе подробныхъ свѣдѣній. Ничего тайнаго въ этомъ дѣлѣ нѣтъ. Вчера прибылъ изъ Кіева Преосвященный Никодимъ [72] и привезъ свѣдѣнія о томъ, что тамъ дѣлается, и этими свѣдѣніями вызывается спѣшность дѣла. Мы должны предупредить созывъ самочиннаго Собора и возможность схизмы. Мы имѣемъ горькій опытъ Грузинской схизмы. Хорошо-ли что Грузины самочинно объявили свою автокефалію [73]. Сейчасъ нужно рѣшить вопросъ о созывѣ Украинскаго Областного Собора принципіально, а потомъ уже выработать правила, опредѣлить детали. Нужно помнить, что это дѣло живое и отнестись къ нему энергично и со вниманіемъ. Я прошу голосовать вопросъ сейчасъ-же.

(*Голоса*: Устроить совѣщаніе сегодня вечеромъ!) [74]

Since no one in the SOBOR *had spoken out against the necessity of convoking the* SOBOR *of Kiev, the chairman of this meeting* [75] *put the following question to a vote: should the* SOBOR *vote on this question immediately, or should this vote be postponed until the Ukrainian commission of the* SOBOR *could present a more detailed report on this question. The* SOBOR *decided not to wait for further information, and voted in favor of, and blessed the convocation of the Regional* SOBOR *in Kiev in December, 1917.*

Предсѣдательствующій [75]. Никто не возражаетъ противъ необходимости созыва Областного Собора по Украинскимъ дѣламъ. Вопросъ ставится только о томъ: сейчасъ-ли рѣшить этотъ вопросъ, или дождаться болѣе обстоятельнаго доклада въ среду? Ставлю этотъ вопросъ на голосованіе.

---

[74] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 34-35.
[75] Archbishop Antonij of Kharkiv.

ПОСТАНОВЛЕНО: *благословить созывъ Областного Церковнаго Собора, канонически созываемаго, въ г. Кіевѣ въ декабрѣ 1917 года* [76].

Предсѣдательствующій. Итакъ, Священный Соборъ признаетъ необходимымъ и благословляетъ созывъ въ ближайшемъ времени Церковнаго Областного Собора по малороссійскимъ дѣламъ.

Засѣданіе закрыто въ 2 часа 40 мин. дня [77].

On November 23 (December 6), 1917, Archbishop Evlogij [78] *informed the* SOBOR *of Moscow about the various preoccupying movements which were developing in the Ukrainian dioceses. Some were even dangerous to peace and unity of the Church. That worried the delegates to the* SOBOR *from these dioceses. For that reason they held a special meeting* [79] *during which they unanimously agreed that representatives of the Ukrainian dioceses should meet in a Regional Ukrainian Church* SOBOR *in Kiev to study the very difficult situation in which the Church found itself because of the recent political developments. The details and the program of that* SOBOR *would be left to a later date. These delegates requested, however, that the* SOBOR *of Moscow immediately approve the concept of convoking the Regional Ukrainian* SOBOR *in Kiev—to be held under the chairmanship of the metropolitan of Kiev—to discuss the situation of the Church in these new political circumstances. They all agreed on the following declaration:*

> "In view of the extraordinary importance of the political developments in the Ukraine and of their influence on the life of the Church, it becomes absolutely imperative that the *Sobor* (of Moscow), through a special intervention, decide on the convocation of the Ukrainian Regional Church *Sobor* in Kiev in the very near future, for it to decide on the situation of the (Ukrainian) Church under these new political conditions".

This declaration was forwarded to the SOVIET *of the* SOBOR *which was to return it—together with its decision—to the General Assembly of the* SOBOR.

---

[76] The decision of the Ukrainian Church *Rada* on this question is found above, Section I, pp. 184-185, note 25.

[77] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 35.

[78] Cf. above, Section II, Part A, p. 196, note 3, for his biographical data.

[79] This is described above, p. 239-242.

Секретарь [80]. Поступило заявленіе преосвященнаго Евлогія [78] по дѣлу о созывѣ Областного Церковнаго Собора въ г. Кіевѣ по Украинскимъ дѣламъ, слѣдующаго содержанія:

« Въ послѣднее время изъ Кіева получены извѣстія, очень тревожныя, касающіяся церковной жизни Украинскихъ епархій. Получены свѣдѣнія о томъ, что тамъ назрѣваютъ теченія, угрожающія миру и единенію церковному. Это вызываетъ тревогу у представителей тѣхъ епархій. У насъ было совѣщаніе [79] и на совѣщаніи мы единогласно признали желательнымъ, чтобы въ ближайшее время представители Украинскихъ епархій собрались на Украинскій Областной Церковный Соборъ въ Кіевѣ и обсудили создавшееся положеніе Церкви очень острое, въ виду политическихъ событій, которыя Вы знаете. Поэтому, *по уполномочію представителей тѣхъ епархій, мы обращаемся съ заявленіемъ о созывѣ въ ближайшее время Украинскаго Областного Собора въ Кіевѣ.*

Программа и все относящееся до порядка созыва Украинскаго Областного Собора будутъ разработаны въ ближайшемъ времени, но мы считаемъ нужнымъ въ экстренномъ порядкѣ *испросить благословеніе Священнаго Собора на самую идею созыва Областного Собора.* Это нужно сдѣлать сейчасъ же въ спѣшномъ порядкѣ, ибо медлительность можетъ принести вредъ, который послѣ трудно будетъ исправить, — я и просилъ бы Священный Соборъ дать намъ благословеніе собраться, подъ руководствомъ митрополита Кіевскаго, для обсужденія создавшагося положенія Церкви на Украйнѣ въ новыхъ политическихъ условіяхъ. Я прочитаю наше заявленіе:

« Въ виду чрезвычайной важности политическихъ событій на Украйнѣ и вліянія ихъ на церковную жизнь, представляется крайне необходимымъ немедленное въ экстренномъ порядкѣ постановленіе Собора о созывѣ въ ближайшее время Украинскаго Областного Собора въ Кіевѣ для опредѣленія положенія Церкви въ новыхъ политическихъ условіяхъ ».

Согласно общему порядку это заявленіе будетъ разсмотрѣно въ Соборномъ Совѣтѣ и засимъ доложено, съ заключеніемъ Совѣта, Священному Собору [81].

---

[80] The secretary of the *Sobor*, V.P. Shein, was elected to that position by the *Sobor* during its 15th. meeting, held on August 19 (September 1), 1917; cf. *Dejanija*, Vol. I, part 2, pp. 72-73. For his biographical data, cf. above, Section II, Part A, p. 208, note 38.

[81] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 129.

The next day [82] *V.N. Beneshevič* [83] *read a note to the* SOBOR *from the Ukrainian delegates. In it they sustained that it was imperative for the* SOBOR *to send a delegation—headed by Metropolitan Platon of Tiflis* [84] *and working under the jurisdiction of Metropolitan Vladimir of Kiev* [85]*—to inform the Ukrainians that the* SOBOR *had approved the convocation of the* SOBOR *of Kiev, so that it could study the problems facing the Church caused by the recent political developments in the Ukraine. This delegation should contact the Central* RADA[86]*, as well as various local Church organizations and try, by all means possible, to bring peace to the life of the local Church. They also listed the members of this delegation.*

The SOVIET *of the* SOBOR *approved this request. It also added that this delegation should leave for Kiev on November 25 or 26 (December 8 or 9), 1917.*

Помощникъ Секретаря В.Н. Бенешевичъ [83]. Поступило заявленіе, за подписью 42 Членовъ Собора (первый подписалъ архіепископъ Евлогій) [87], слѣдующаго содержанія:

« Представители Украинскихъ епархій, въ составѣ епископовъ, клира и мірянъ, обсудивъ вопросъ о положеніи церковныхъ дѣлъ на Украйнѣ, признаютъ необходимымъ, въ связи съ состоявшимся постановленіемъ Собора о созывѣ Областного Украинскаго Собора [88], принять слѣдующія мѣры: 1) послать въ Кіевъ делегацію, на которую возложить обязанность сообщить въ Кіевѣ о состояв-

---

[82] November 24 (December 7), during the *Sobor*'s 50th. meeting.

[83] Cf. above, Section II, Part A, p. 200, note 18, for some of his biographical data.

[84] Metropolitan Platon of Tiflis, 51 years old, with a Master's degree in theology, was the Exarch of the Caucasus and the metropolitan of Odessa and Kherson. He was a former chairman of the Holy Synod, member of the Pre-*Sobor Soviet*, member of the *Soviet* of the *Sobor*, chairman of the *Sobor*'s commission on missions, and a member of the Sacred Synod. He was a member of the *Sobor* both *ex officio* and as a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 83. For his reply to his election to this position, cf. below, p. 310-311. Here it could be interesting to note that he was still using the title of Metropolitan of Tiflis, even though the Georgian Church had already proclaimed itself autocephalous; cf. above, note 14.

[85] Cf. above, Section II, Part A, pp. 233-234; about Metrop. Vladimir.

[86] Cf. above, Section I, pp. 180ff.

[87] Cf. above, Section II, Part A, p. 196, note 3, for some of his biographical data.

[88] Cf. above, p. 241-248, for the *Sobor*'s decision on this question.

шемся постановленіи Всероссійскаго Собора о созывѣ въ ближайшее время Украинскаго Областного Собора для свободнаго каноническаго рѣшенія вопросовъ, выдвигаемыхъ въ Церкви новымъ политическимъ положеніемъ страны; 2) поручить той же делегаціи войти въ сношеніе по сему дѣлу съ центральной Украинской Радой [86] и съ мѣстными церковными организаціями и всѣми мѣрами содѣйствовать умиротворенію мѣстной церковной жизни; 3) въ составѣ делегаціи, на которую возлагается исполненіе указанныхъ порученій, закрытымъ голосованіемъ были избраны: митрополитъ Платонъ [84], священникъ І.О. Ботвиновскій [89], міряне К.К. Мировичъ [90] и М.А. Касьяновъ [91]. Эта делегація должна дѣйствовать съ благословенія Его Высокопреосвященства, Высокопреосвященнѣйшаго Владиміра, митрополита Кіевскаго [85], а если-бы онъ самъ пожелалъ ѣхать въ Кіевъ, то — подъ его непосредственнымъ руководствомъ и по его указаніямъ. На все вышеизложенное мы, нижеподписавшіеся, и испрашиваемъ Соборнаго соизволенія. Дѣло это просимъ разсмотрѣть спѣшно ».

Соборный Совѣтъ, заслушавъ это заявленіе, полагалъ-бы: принять предложеніе о посылкѣ въ Кіевъ делегаціи отъ Собора и, въ виду предположенія митрополита Владиміра отправиться въ Кіевъ 24 ноября, назначить срокомъ отбытія делегаціи 25 или 26 ноября [92].

In a very lengthy discourse to the SOBOR, *Archimandrite Mattej* [93] *expressed his opposition to the idea that the* SOBOR *should send a delegation to Kiev* [94] *and that the Ukrainian Church be permitted to hold its*

---

[89] I.O. Botvinovskij, 54 years old and a seminary graduate, was a priest from Smila in the Circassian region of the Ukraine. He was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kiev. *Dejanija*, Vol. I, part 1, pp. 63-64.

[90] Cf. above, note 62, for his biographical data.

[91] M.A. Kas'janov, a 43 year old layman with an elementary school education, was a peasant in the region of Uman'. He was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kiev. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 73.

[92] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 147-148. The contents of this meeting are repeated in greater detail below, pp. 273-277.

[93] Cf. above, Section II, Part A, p. 210, note 43, for some of his biographical data.

[94] The document of the *Sobor* of Moscow on this question is found above, pp. 249-250.

own regional SOBOR[95]. *He held that the* SOBOR *of Moscow made its decisions on this question much too quickly, without adequate reflection. If the Ukraine were independent, then it could hold its own* SOBOR. *But since the Ukraine was still part of Russia, then the* SOBOR *of Moscow—which was able to solve all the problems of the All-Russian Church—could also solve the problems of the Church in the Ukraine. Reforms in the Ukrainian Church should be enacted by the* SOBOR *of Moscow. To support his case, he delved into the histories of both peoples and also presented a long list of canons.*

Archimandrite Mattej continued his presentation to the SOBOR *by sharply condemning the movement for the autonomous—or even autocephalous—structure of the Ukrainian Church. He considered that movement to be the work of Free-masons who wanted to divide Russia and the All-Russian Church into small groups; in his opinion these people were excommunicated. He protested against the* SOBOR's *decision to send a delegation to Kiev: he considered that to be against canon law because the* SOBOR *could not send a delegation to someone who was excommunicated. He suggested that the Ukrainian* SOBOR *should be postponed until after the end of the war, at which time the boundaries of the warring countries would be determined and the political situation in the Ukraine would be clarified.*

Архимандритъ Маттей [93]. Вопросъ, который подлежитъ разрѣшенію Священнаго Собора, въ высшей степени важный. Вопросъ объ Украинскомъ Соборѣ поступилъ на разсмотрѣніе нашего Собора 20 ноября въ концѣ засѣданія, въ то время, когда стрѣлки на часахъ показывали почти 2 часа, поставленъ былъ съ рѣшительностью и быстро разрѣшенъ [95].

Я вспоминаю свою академическую жизнь и одного изъ ея профессоровъ, который рекомендовалъ намъ, студентамъ, никогда не разрѣшать быстро вопросовъ церковной жизни. Между тѣмъ принятое рѣшеніе Собора сдѣлано было неестественно быстро, оно, можно сказать, было вырвано у насъ. Я думаю, что многіе изъ Членовъ Собора не поняли должнымъ образомъ существа дѣла, дали принципіальное согласіе на созывъ особаго Украинскаго Собора. (*Голоса*: Понимаемъ). Если поняли, виноватъ, прошу извинить.

Послѣ того, какъ вопросъ о созывѣ Украинскаго Собора и о посольствѣ делегаціи отъ Собора въ Кіевъ [94] перешелъ на обсужде-

---

[95] This document is found above, pp. 246-247.

ніе въ совѣщаніе представителей Украинскихъ епархій [96], я, хотя и не малороссъ, но какъ сынъ Кіевской Академіи и Кіево-Печерской Лавры, счелъ себя обязаннымъ быть на этомъ Совѣщаніи.

Въ Совѣщаніи указывалось на то, что потребность въ Соборѣ Украинскомъ вызывается не только церковными, но и политическими событіями въ связи съ объявленіемъ Украинской республики, о чемъ населеніе Украйны извѣщено универсаломъ [97]. Если-бы Малороссія составляла отдѣльную республику, я готовъ-бы былъ согласиться съ точкой зрѣнія представителей Украинскихъ епархій. Но, вѣдь, Малороссія входила и входитъ въ составъ нашего Государства [98]. При органическомъ единеніи съ ней Великороссіи началась текущая печальная міровая война, и не прежде окончанія ея могутъ быть очерчены опредѣленно границы нашего Государства. Посему утверждать теперь фактъ существованія Украинской республики преждевременно и не оть украинцевъ зависятъ теперь тѣ или иныя очертанія границъ нашего Государства вмѣстѣ съ Украйной въ будущемъ.

Далѣе, въ Совѣщаніи обвиняли церковную власть въ томъ, что она не сумѣла вовремя предусмотрѣть положеніе украинцевъ въ національной церковной жизни на Украйнѣ и удовлетворить ихъ. Но настоящій Соборъ нашъ, на которомъ имѣются представители Украинскихъ епархій, для того и созванъ, чтобы исправить прошлыя ошибки церковной власти и возродить церковную жизнь Россіи. Теперь полная возможность церковнаго строительства во всѣхъ областяхъ. Удивительно было слышать, когда епископъ — малороссъ заявилъ на Совѣщаніи, что мы просмотрѣли это явленіе. Если оно коренится въ психикѣ малороссовъ, то сей епископъ и другіе епископы должны были-бы забить тревогу. Если на самомъ дѣлѣ у малороссовъ съ политическимъ переворотомъ началось и церковно-національное движеніе, то почему же представители Украинскихъ епархій, на первыхъ же своихъ засѣданіяхъ

---

[96] Cf. above, p. 239 ff.

[97] A description of this movement is found above, Section I, pp. 180ff. Bibliographical references to the Third *Universal* of the Central *Rada* of the Ukrainian Government are found above, note 63.

[98] It should be noted here that, on November 22 (December 5), 1917, the Central *Rada* of the Ukrainian Government, by publishing the Third *Universal* (cf. preceding note), did proclaim the Ukraine to be an autonomous republic, but still remaining federated with Russia.

Собора, когда организовались Отдѣлы его, не выступили съ откровеннымъ заявленіемъ о своихъ особыхъ трудностяхъ въ церковной жизни, не терпящихъ отлагательства и требующихъ разрѣшенія настоящаго Собора? Я думаю, что на Соборѣ никто не сталъ-бы протестовать противъ этого законнаго пожеланія и былъ-бы организованъ особый Отдѣлъ Собора, который и представилъ-бы вниманію Собора цѣлую схему преобразованій Малороссійской Церкви [99]. Почему-же теперь въ концѣ сессіи Собора [100] нѣкоторые домогаются созыва Украинскаго Собора?

Для меня непонятно и то, что на Совѣщаніи представителей Украинскихъ епархій былъ представленъ и проектъ текста декларацiи, съ которой поѣдетъ делегація къ Кіевской Радѣ. Характерно, что въ этой декларацiи упомянуто, что Соборъ проситъ Раду оказать содѣйствіе къ созыву Украинскаго Собора, который имѣетъ обсудить всѣ вопросы церковной жизни Украйны въ новыхъ политическихъ условіяхъ ея, включительно до автокефаліи Украинской Церкви, и, къ сожалѣнію, я не услыхалъ со стороны присутствующихъ открытаго протеста противъ текста этой декларацiи. Я думаю, что въ данный моментъ національно-церковное движеніе въ Кіевѣ создается искусственно. Къ великой радости, въ томъ же засѣданіи Совѣщанія представители епархій Подольской, Херсонской, Таврической заявили, что они ничего не имѣютъ общаго съ автокефаліей Малороссійской Церкви. Представитель Черниговской епархіи заявилъ [101], что избиратели его уполномочили на избраніе Патріарха Всероссійской Церкви. Изъ устъ малороссовъ — простецовъ мы не слыхали ни одного слова объ автокефаліи. Это — отрадное явленіе. А представитель Подольской епархіи заявилъ о ненужности особаго Украинскаго Собора, при наличности настоящаго Собора.

---

[99] In his book, *Vidrodžennja Tserkvy na Ukrajini (1917-1930)*, p. 16, Metropolitan Vasyl Lypkivs'kyj contradicts this statement made by Archimandrite Mattej. He says that, when the *Sobor* of Moscow was inaugurated, the representatives from the Ukrainian dioceses to the *Sobor* did request it to study some of the problems of the Church in the Ukraine, but to no avail; cf. also above, Section I, p. 182.

[100] The first session of the *Sobor* of Moscow ended on December 15 (28), 1917; cf. above, Section I, p. 177.

[101] For a reply from A.T. Gorain, delegate to the *Sobor* of Moscow from Černyhiv, to this statement, cf. below, pp. 309-310.

Далѣе указывалось на то, что начавшееся церковно-національное движеніе въ Малороссіи, клонящееся въ сторону церковной автономіи, вполнѣ законно, такъ какъ оно коренится въ особой психикѣ малороссовъ, отличной отъ великороссовъ. Но вспомните исторію христіанства на Руси. Кіевъ — колыбель Россіи, купель святого крещенія. Оттуда пошли первые проповѣдники христіанства, великіе молитвенники наши. Въ Кіево-Печерской обители всѣ находили пріютъ для спасенія — и малороссы и великороссы. Оттуда шли подвижники на проповѣдь вѣры Христовой къ своимъ роднымъ славянскимъ племенамъ, бывшимъ во тьмѣ язычества. Напримѣръ, священномученикъ Кукша отправился на проповѣдъ къ роднымъ ему Вятичамъ, гдѣ и закончилъ свое благовѣстіе мученической кончиной. За тысячелѣтній періодъ существованія Русскаго Государства мы сроднились съ Малороссіей и до сего времени не думали о тѣхъ преградахъ, которыя теперь намѣчаютъ нѣкоторыя отдѣльныя личности. Сонмъ святыхъ угодниковъ Божіихъ, почивающихъ въ пещерахъ Кіевской Лавры, свидѣтельствуетъ, что малороссы проходили свое служеніе въ Великороссіи, а великороссы въ Малороссіи. Какъ питомецъ Кіевской Академіи считаю долгомъ заявить, что въ Академіи никто изъ насъ студентовъ не думалъ о какой-либо пропасти между малороссами и великороссами. Всѣ мы жили въ единодушіи, у меня были друзья изъ малороссовъ. Живя въ Кіево-Печерской Лаврѣ почти 3 года, я наблюдалъ то же явленіе единодушія братства, состоявшаго изъ малороссовъ и великороссовъ. Правда, были, а, можетъ быть, и теперь есть, исключенія, но они касались отдѣльныхъ личностей. Такъ, напримѣръ, лицо, стоящее во главѣ одного изъ важныхъ послушаній въ Лаврѣ, было изъ Полтавской епархіи, и вотъ на это послушаніе мобилизуются имъ исключительно полтавцы съ пренебреженіемъ ко всѣмъ другимъ членамъ братства не полтавцамъ; но это болѣзненное явленіе, и о немъ я замѣчаю вскользь. Что касается общей вражды малороссовъ по отношенію къ великороссамъ, то я этого рѣшительно не наблюдалъ ни въ Академіи, ни въ Лаврѣ, что и подтверждаю своею священническою совѣстью.

Припомните, что, при обсужденіи вопроса о патріаршествѣ, одинъ изъ ораторовъ предупреждалъ, что если этотъ вопросъ будетъ рѣшенъ Соборомъ утвердительно, то какъ-бы это рѣшеніе не вызвало нежелательныхъ эксцессовъ со стороны Украинцевъ [102].

[102] This statement could refer to speech of N.P. Dobronravov who spoke

Фактъ совершился: Патріархъ избранъ [103]. И вотъ въ Кіевѣ организуется самочинное сообщество, назвавшее себя братствомъ Воскресенія [104]. Это братство, по сообщенію епископа Никодима [105], заготовило проектъ воззванія ко всѣмъ малороссамъ съ призывомъ не признавать Всероссійскаго Патріарха. Это — ужасное явленіе, и на него надо взглянуть открытыми глазами. Въ тотъ моментъ, когда у насъ явился отецъ отцовъ Святѣйшій Патріархъ, какія-то злыя руки враговъ Церкви началя вливать въ сердца малороссовъ ненависть къ великороссамъ. Мнѣ хочется сказать этимъ лицамъ, зажигающимъ пожаръ: одумайтесь! Предъ какой великой отвѣтственностью вы стоите! Потушите Кіевскій пожаръ, о которомъ засвидѣтельствовали здѣсь! Вы хотите разъединить единую Русскую Православную Церковь въ тотъ моментъ, когда мы должны объединиться вокругъ Патріарха! Я усматриваю причинную связь между недовольствомъ со стороны нѣкоторыхъ Членовъ Собора принятымъ на Соборѣ рѣшеніемъ вопроса о возстановленіи патріаршества и учрежденіемъ этого самочиннаго « общества Воскресенія » въ Кіевѣ. Характерно, кто входитъ въ это общество! Оно состоитъ изъ лицъ недовольныхъ митрополитомъ Владиміромъ [106], который въ свое время не призналъ возможнымъ утвердить проектированный Кіевскимъ епархіальнымъ съѣздомъ составъ епархіальнаго Совѣта. Эти-то лица, не признающія митрополита, и выступили во главѣ общества Воскресенія, они же теперь не признаютъ и Патріарха. Совѣщаніе представителей малороссійскихъ епархій рѣшило послать къ этому обществу и Кіевской Радѣ делегацію отъ Собора [107]. Но можетъ-ли Соборъ послать делегацію къ такому обществу? Нѣтъ. Позвольте предложить вашему вниманію каноническія правила, какъ Церковь относится къ лицамъ,

---

against the restoration of the patriarchate in the Russian Church (found above, pp. 232-235), or to the intervention of B.V. Titlinov (also reproduced above, pp. 237-38).

[103] Cf. above, Section I, pp. 178-179.

[104] Cf. *Ibid.*, p. 183.

[105] Bishop Nikodim's visit to Moscow is mentioned above, pp. 245-6.

[106] Cf. above, Section II, part. A, pp. 233-234.

[107] Contrary to Archimandrite Mattej's position, the *Sobor* of Moscow did instruct its delegation to contact various Church organizations in Kiev in an attempt to bring peace to the Orthodox Church in the Ukrainian dioceses; cf. above, pp. 249-250.

которыя становятся въ творчествѣ церковной жизни на путь обособленія отъ правящаго своего епископа.

31 Апостольское правило говоритъ: « Аще который пресвитеръ, презрѣвъ собственнаго епископа, отдѣльно собранія творити будетъ, и олтарь иный водрузитъ, не обличивъ судомъ епископа ни въ чемъ противномъ благочестію и правдѣ: да будетъ изверженъ, яко любоначальный, ибо есть похититель власти. Такожде извержены да будутъ и прочіе изъ клира къ нему приложившіеся. Міряне же да будутъ отлучены отъ общенія церковнаго. И сіе да будетъ по единомъ и второмъ и третіемъ увѣщаніи отъ епископа ».

39 Апостольское правило говоритъ: « Пресвитеры и діаконы безъ воли епископа ничего да не совершаютъ. Ибо ему ввѣрены людіе Господни, и онъ воздастъ отвѣтъ о душахъ ихъ ».

8 правило IV Вселенскаго Собора свидѣтельствуетъ слѣдующе: « Клирики при богадѣльняхъ, монастыряхъ и храмахъ мученическихъ да пребываютъ, по преданію Святыхъ Отецъ, подъ властію епископовъ каждаго града, и да не исторгаются, по дерзости, изъ подъ управленія своего епископа. А дерзающіе нарушати сіе постановленіе, какимъ бы то ни было образомъ, и не подчиняющіеся своему епископу, аще будутъ клирики, да подлежатъ наказаніямъ по правиламъ; аще же монашествующіе, или міряне, да будутъ отлучены отъ общенія церковнаго ».

11 правило Картагенскаго Собора гласитъ: « Аще который пресвитеръ въ своемъ поведеніи осужденъ будетъ: таковый долженъ сосѣднимъ епископамъ возвѣстити, дабы они выслушали дѣло, и дабы чрезъ нихъ примирился онъ съ своимъ епископомъ. Аще же сего не сотворитъ, но (отъ чего да сохранитъ Богъ) надмеваясь гордостью, удалитъ самъ себе отъ общенія съ своимъ епископомъ, и вмѣстѣ съ нѣкоторыми, производя расколъ, принесетъ Богу святое приношеніе: таковый да будетъ признаваемъ находящимся подъ клятвою, и да лишится своего мѣста, впрочемъ съ разсмотрѣніемъ, не имѣетъ ли справедливыя жалобы на епископа ».

13 правило Двукратнаго Собора говоритъ: « Вселукавый, посѣявъ въ Церкви Христовой сѣмена еретическихъ плевелъ, и видя, яко онѣ мечемъ Духа посѣкаются изъ корени, вступивъ на другой путь козней, покушается безуміемъ раскольниковъ разсѣкати тѣло Христово: но и сей его навѣтъ совершенно воспящая, Святый Соборъ опредѣлилъ нынѣ: аще который пресвитеръ или діаконъ, по нѣкоторымъ обвиненіямъ, заврѣвъ своего епископа, прежде соборнаго изслѣдованія и разсмотрѣнія, и совершеннаго осужденія его,

дерзнетъ отступити отъ общенія съ нимъ и не будетъ возносити имя его въ священныхъ молитвахъ на литургіяхъ по церковному преданію: таковый да подвергнется изверженію, и да лишится всякія священническія чести. Ибо поставленный въ чинъ пресвитера, и восхищающій себѣ судъ, митрополитамъ предоставленный, и прежде суда, самъ собою осуждати своего отца и епископа усиливающійся, не достоинъ ни чести, ниже наименованія пресвитера. Послѣдующіе же таковому, аще суть нѣкіе отъ священныхъ, такожде да лишены будутъ своея чести; аще же монахи или міряне, да отлучатся вовсе отъ Церкви, доколѣ не отвергнутъ сообщенія съ раскольниками, и не обратятся къ своему епископу ».

15 правило того же Собора говоритъ: « Что опредѣлено о пресвитерахъ и епископахъ и митрополитахъ, то самое, и наипаче, приличествуетъ Патріархамъ. Посему, аще который пресвитеръ, или епископъ, или митрополитъ, дерзнетъ отступити отъ общенія съ своимъ Патріархомъ, и не будетъ возносити имя его, по опредѣленному и установленному чину, въ божественномъ тайнодѣйствіи, но прежде соборнаго оглашенія и совершеннаго осужденія его, учинитъ расколъ, таковому Святый Соборъ опредѣлилъ быти совершенно чужду всякаго священства, аще токмо обличенъ будетъ въ семъ беззаконіи ».

5 правило Антіохійскаго Собора гласитъ: « Аще который пресвитеръ, или діаконъ, презрѣвъ своего епископа, отлучитъ самъ себе отъ Церкви, и начнетъ творити особыя собранія, и поставитъ жертвенникъ, а призываемый епископомъ не покорится, не восхощетъ ему повиноватися, и бывъ призываемъ единожды и дважды, не послушаетъ: таковый да будетъ совершенно изверженъ изъ своего чина, и отнюдь не можетъ до служенія допущенъ быти, ниже паки воспріяти прежнюю свою честь. Аще же укоренъ будетъ возмущая Церковь, и возставая противу ея: то яко мятежникъ, да будетъ укрощаемъ внѣшнею властію ».

Предсѣдательствующій [108]. Довольно читать: мы знаемъ каноническія правила.

Архим. Маттей. Я говорю тѣмъ, кто не знаетъ.

Предсѣдательствующій. Вы не имѣете права возражать Предсѣдателю. Я прошу слушать Предсѣдателя, иначе прошу удалиться съ катедры.

---

[108] Archbishop Arsenij of Novgorod.

Архим. Маттей. Хорошо, Владыко.

Предсѣдательствующій. Прошу продолжать.

Архим. Маттей. Въ образованіи Кіевскаго общества мы видимъ дѣйствіе масонства, которое стремится раздѣлить единую православную Русскую Церковь на мелкія церковныя единицы и уже порознь покончить съ ними. Въ политической жизни такое раздѣленіе уже достигнуто, масонство рѣшило достичь его и въ церковной жизни и къ тому принимаетъ всѣ мѣры. Я думаю, что Священный Соборъ не пойдетъ на этотъ путь. Вспомните, какъ Христосъ Спаситель предъ Своими страданіями въ первосвященнической молитвѣ молилъ объ объединеніи всѣхъ вѣрующихъ во Имя Его: « Да будутъ всѣ едино: какъ Ты, Отче, во Мнѣ, и Я въ Тебѣ, такъ и они да будутъ въ Насъ едино; да увѣруетъ міръ, что Ты послалъ Меня » (Іоан. XVII, 21), а теперь во время нашего Священнаго Собора враги Христа и Его Церкви всѣ силы прилагаютъ нарушить то, о чемъ молится Спаситель. Я рѣшительно протестую противъ вырваннаго у Собора 20 ноября выраженія принципіальнаго согласія на созывъ Украинскаго Собора [109] и предлагаю вниманію Собора слѣдующее: а) посылку делегаціи отмѣнить, какъ незаконную, ибо Соборъ не можетъ посылать делегацію къ тѣмъ, которые подлежатъ анатемѣ; б) созывъ Малорусскаго Собора пріурочить ко времени по окончаніи войны и заключеніи мира, когда опредѣлятся географическія границы нынѣ воюющихъ государствъ, а, слѣдовательно, и условія политической жизни Украйны; в) предложить митрополиту Кіевскому, какъ правящему епископу, обратиться съ увѣщаніемъ къ тѣмъ преторіанцамъ, которые начали создавать раздоръ въ церковной жизни; г) программу для Украинскаго Собора, а равно всѣ неотложныя преобразованія въ малорусской церковной жизни провести чрезъ настоящій Соборъ при участіи представителей Малорусскихъ епархій, ибо нашъ Соборъ является правомочнымъ органомъ при опредѣленіи нормъ церковной жизни. — Здѣсь будутъ удовлетворены всѣ пожеланія малороссовъ, которые не противорѣчатъ единству церковной жизни; д) немедленно обратиться съ посланіемъ ко всѣмъ чадамъ Церкви объ избраніи Патріарха и состоявшемся 21 ноября настолованіи его, а въ посланіи къ малороссамъ на малороссійскомъ языкѣ удѣлить вниманіе и ихъ особенностямъ церковной жизни, сказавъ, что Всероссійскій Помѣст-

---

[109] This is found above, pp. 247-8.

ный Соборъ всегда пойдетъ навстрѣчу ихъ законнымъ желаніямъ реформы церковной жизни (согласно съ мѣстными условіями), не противорѣчащимъ основной идеѣ единства церковной жизни Православной Русской Церкви.

(*Голоса*: Правильно!) [110]

Also V.I. Zelenstov [111] *did not agree with the* SOBOR'S *decision regarding the Ukrainian question because he thought that it was made too quickly and without sufficient information. He then referred in detail to the history of the Ukrainian Church to show some of its tendencies towards having an autocephalous structure. He also claimed that the Ukrainians were instrumental in abolishing the Russian patriarchate in 1721.*

В.И. Зеленцовъ [111]. Я не буду касаться политической стороны жизни Украйны, не буду касаться и поставленнаго на обсужденіе вопроса съ тѣхъ сторонъ, которыя соприкасаются съ политическими условіями Украйны: я хочу остаться въ области чисто церковной. Я въ страшномъ недоумѣніи: неужели постановлено созвать въ Малороссіи Соборъ? Кто просилъ объ этомъ? Кто вопіетъ: пожаръ, пожаръ? Но мы не знаемъ, гдѣ загорѣлось, что горитъ? Пожаръ бываетъ разный: когда горитъ дерево, — тушатъ водой, а когда смола, то отъ воды бываетъ взрывъ.

Предсѣдательствующій [112]. Мнѣ представляется, что нашъ Соборъ не постановилъ созвать Соборъ въ Малороссіи: онъ только одобрилъ мысль о созывѣ Собора и постановилъ послать делегацію въ Кіевъ, чтобы разузнать всѣ подробности дѣла [113].

В.И. Зеленцовъ. Я очень радъ разъясненію Предсѣдательствующаго. Среди Членовъ Собора, въ частности украинцевъ, я слышалъ разные слухи: одни говорили, что Украинскій Соборъ будетъ Учредительнымъ Соборомъ, другіе нѣтъ. Мы находимся въ туманѣ. Намъ предлагается теперь новое рѣшеніе.

Предсѣдательствующій. Я прошу не передавать слуховъ.

В.И. Зеленцовъ. Я прошу, съ своей стороны, чтобы намъ были

---

[110] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 148-153.

[111] V.I. Zelentsov, 42 years old and a theological academy graduate, was a lay missionary in the diocese of Ekaterinoslav, from which he was elected delegate to the *Sobor* of Moscow. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 70.

[112] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[113] Thes decisions are found above, pp. 247-8, 249-250.

оглашены всѣ свѣдѣнія, какія привезены изъ Кіева, чтобы мы знали, что тамъ дѣлается. Тамъ было гораздо больше того, что мы знаемъ. Тамъ было и то, что явился Алексій, бывшій архіепископъ Владимірскій, который и сталъ во главѣ движенія [114].

Предсѣдательствующій. Мы это слышали, а посылаемая нами делегація имѣетъ въ виду установить событія на основѣ дѣйствительныхъ данныхъ.

В.И. Зеленцовъ. Я говорю это къ тому, чтобы указать мотивы для доклада того, что привезено изъ Кіева, чтобы Соборъ могъ рѣшать дѣло не въ темную. Я не хочу много утруждать ваше вниманіе, напомню только: всякій разъ, когда на Украйнѣ была самостоятельная митрополія, тамъ были такія волненія, о которыхъ можно говорить только съ ужасомъ. Приходилось даже возстановлять православную іерархію. Доходило до того, что Константинопольскій Патріархъ [115], убѣдившись, какое великое зло составляетъ автокефалія въ Западной Руси, писалъ въ 1389 г. новопоставленному митрополиту Кипріану[116]: «настоящимъ синодальнымъ дѣяніемъ постановляемъ, чтобы митрополитомъ Кіевскимъ и всея Россіи и былъ и назывался киръ Кипріанъ, который до конца своей жизни да завѣдываетъ ею и всѣми областями ея... И всѣ послѣ него митрополиты всея Россіи да будутъ такими же, наслѣдуя одинъ послѣ смерти другаго. И это да сохранится ненарушимо отнынѣ впредь во всѣ вѣки. И никогда да не нарушится настоящее дѣяніе и постановленіе ни нами, ни преемниками нашими, ибо опытомъ удостовѣрились мы въ томъ, какъ велико зло — раздѣленіе и раздробленіе на части сей Церкви и какъ велико добро имѣть одного митрополита въ цѣлой этой епархіи».

Это было въ 1389 году. Дѣло доходило до уніи, до потери православной іерархіи [117]. Слабое сохраненіе православія перекинулось въ Великороссію при Петрѣ [118]. Петръ упразднилъ патріар-

---

[114] Archbishop Oleksij's role in this movement is described above, Section I, pp. 183-184.

[115] Anthony IV (1389-1390; 1391-1397); cf. A.M. Ammann, *Storia della Chiesa russa e dei Paesi limitrofi*, p. 591.

[116] Cyprian Tsamblak, metropolitan of Kiev (1381-1382; 1389/1390-1406); cf. *Ibid.*, pp. 89-90; 594.

[117] This question is discussed in *Ibid.*, pp. 84ff. On this question one could also consult A. Welykyj, OSBM, *Documenta Unionis Berestensis eiusque Auctorum (1590-1600)*, Analecta OSBM, Series II, Sectio III, Romae, 1970.

[118] Peter the Great (1682-1725).

шество [119]. Какъ? 20 лѣтъ онъ ставилъ русскими іерархами малороссовъ: создалась цѣлая группа малорусскихъ епископовъ, окружавшихъ Петра. Кто составляетъ Регламентъ?[120] Теофанъ Прокоповичъ [121]. Кто былъ плохимъ мѣстоблюстителемъ патріаршаго престола? Стефанъ Яворскій [122]. Все было сдѣлано руками малороссовъ. (*Голоса*: Довольно). Оставаясь на церковной точкѣ зрѣнія, я позволю себѣ обратить ваше вниманіе нато, что малороссы при церковной самостоятельности всегда оказывались слабыми; они, въ частности, даже сами отправились въ Великороссію, чтобы удержать православіе.

Если посылать делегацію и давать ей наказъ, то нужно писать то, чему учитъ многовѣковая исторія, надо считаться съ уроками исторіи. Пусть это дѣло будетъ разсмотрѣно на Соборѣ, какъ слѣдуетъ, пунктуально, а не въ темную [123].

A.I. Nadeždin [124] *was critical of the independence movement in the Ukraine and of the attempts to create other republics out of the old Russian Empire. This same mentality was also invading the Church. He was*

---

[119] This occurred in 1721; cf. A.M. AMMANN, *op. cit.*, pp. 329-330.

[120] This refers to the "Dukhovnyj Reglament" of Peter the Great of 1721 (written by Theofan Prokopovyč). It was published under the following title: *Dukhovnyj Reglament, tščaniem i poveleniem Vsepresvetlejšago Deržavnago Gosudarja PETRA PERVAGO, imperatora i samoderžtsa vserossijskago, po soizvoleniju i prigovoru Vserossijskago Dukhovnago Čina i Pravitelstvujuščago Senata, v tsarstvujuščem Sankpeterburge, v leto ot Roždestva Khristova 1721*, 3rd. edition, Moscow, 1883, pp. 195.

[121] Theofan Prokopovyč (1681-1736), scholar, writer and theologian of protestant tendencies, was nominated bishop of Pskov by Peter the Great in 1718. His "Dukhovnyj Reglament" became the foundation of Peter the Great's reform of the Russian Church in 1721 which abolished the patriarchate and created the Sacred Synod. Theofan Prokopovyč later became metropolitan of Novgorod. A.M. AMMANN, in *op. cit.*, pp. 324ff, gives a detailed description of these movements in the Russian Church under Peter the Great, as well as of the role played by Theofan Prokopovyč in these movements.

[122] Stefan Javorskyj (1658-1722), theologian and writer, was bishop of Rjazan', and, from 1701 (Patriarch Adrian died in 1700) to 1721 (when the Russian patriarchate was abolished), he was the *locum tenens* of the Russian patriarch; cf. *Ibid.*, pp. 319ff.

[123] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 153-155.

[124] A.I. Nadeždin, 53 years old, a peasant with an elementary school education, was elected to the *Sobor* as a lay delegate from the diocese of Novgorod. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 79.

also of the opinion that it was premature for the SOBOR *of Moscow to send a delegation to Kiev. The Ukrainian Church should be given an autonomous structure only if the Ukraine should separate from Russia.*

А.И. Надеждинъ [124]. Я хочу сказать слѣдующее. Русскій народъ съ полученіемъ свободы какъ будто помолодѣлъ, и даже впалъ въ младенчество. Младенчество начало обнаруживаться въ гражданской жизни. Возникли республики: Кронштадская, Красноярская. Это все какое-то ребячество: какъ будто малыя дѣти занимаются играми. Все это въ гражданскомъ быту. Но вотъ и въ духовной жизни зарождается эта психологія. Этого я не понимаю. Тамъ понятно: въ одной губерніи пьютъ водку, а мы не хотимъ! Тамъ я понимаю. Но въ духовной жизни должно быть все крѣпко, проникнуто единеніемъ. Наша Церковь не отвергаетъ Константинопольскаго Патріарха; я не понимаю, чего хочетъ Малороссія? Въ гражданской жизни производятся опыты, но Кронштадская республика уже не существуетъ; думаю, что и на Украйнѣ автономія не осуществится. И потому въ духовной жизни идти навстрѣчу пожеланіямъ малороссовъ преждевременно. Если отдѣлится Украйна, тогда и можно будетъ подумать объ устройствѣ церковной жизни тамъ, объ автономіи, будетъ и митрополитъ и т.п. А теперь я нахожу невозможнымъ посылать депутацію; надо остаться въ выжидательномъ положеніи; затѣя эта ребяческая.

Предсѣдательствующій [125]. Дѣлаю Члену Собора А.И. Надеждину замѣчаніе за его неумѣстное выраженіе [126].

Prof. P.P. Kudrjavtsev [127] *took this opportunity to describe the background to the convocation of the* SOBOR *of Kiev: The Fraternity of the Resurrection of Christ, headed by the former Archbishop Oleksij of Volodimir*[128]*, decided—without the blessing of Metropolitan Vladimir of Kiev* [129]*—to convoke a regional* SOBOR *of the Ukrainian Church for De-*

---

[125] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[126] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 155.

[127] Prof. Kudrjavtsev, a 48 years old resident of Kiev, with a Master's degree in theology, was a professor in the theological academy of Kiev. He had been a member of the Pre-*Sobor Soviet* as well of the *Soviet* of the *Sobor*. He was also elected a substitute member of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 74.

[128] This is described above, Section I, pp. 183ff.

[129] Metropolitan Vladimir's assassination by the Bolsheviks is described above, Section II, Part A, pp. 233-234.

cember 28, 1917 (January 10, 1918). It was to be composed of the bishop, two clerical and two lay delegates from each Ukrainian diocese[130]*. In order to obtain the support of the Ukrainian Government, the Fraternity informed the Central* RADA *about its intention to convoke a* SOBOR *in Kiev.*

In view of the foregoing it was clear that the SOBOR *of Kiev was not convoked according to the norms of canon law and that the actions of the Fraternity could not be justified. On the other hand, however, the Ukrainian movement in the Church probably had deep roots among the people. It was also closely connected with the Ukrainian political movement and that made it a very powerful force. Furthermore, the Ukrainian Government itself was becoming stronger and recognized by neighboring states.*

Kudrjavtsev continued his presentation to the SOBOR *by quoting many examples of the close relationship between Church and State throughout the history of the Russian and Ukrainian peoples. He concluded his speech by saying that, since this movement in the Ukrainian Church had deep roots and could not be suppressed, one had to try to keep it united to the* SOBOR *of Moscow and also avoid a division between the Ukrainian faithful and their bishops. It was, therefore, necessary that the* SOBOR *immediately send its delegation to Kiev to study the actual situation there and to bring peace to the local Church. This delegation should inform those who were involved in the Ukrainian movement that the* SOBOR *of Moscow had approved the convocation of the Regional* SOBOR *of Kiev.*

Проф. П.П. Кудрявцевъ [127]. Никогда мнѣ не было такъ трудно говорить съ этой катедры, какъ въ этотъ разъ. Собору приходится не только высказывать сужденія, но и выносить опредѣленное рѣшеніе. Для этого рѣшенія нужно время, необходимо и спокойствіе. Но времени нѣтъ, ибо дѣло не терпитъ отлагательства, и спокойствіе мнѣ трудно сохранить.

Я — уроженецъ средней Россіи, но въ теченіе вотъ уже 20 лѣтъ служу тому краю, о которомъ приходится говорить. Прежде всего остановлюсь на фактической сторонѣ дѣла. Въ Кіевѣ нѣсколько священниковъ и мірянъ во главѣ съ бывшимъ архіепископомъ Владимірскимъ Алексіемъ образовали братство во имя Воскресенія Христова [128], образовали самочинно, безъ благословенія Кіевскаго митрополита [129]. Это братство пришло къ рѣшенію созвать на 28 декабря Областной Церковный Соборъ. Затѣмъ была

---

[130] This document is found above, Section I, pp. 184-185, note 25.

рѣчь о томъ, что до того времени на богослуженіи не надлежитъ возносить имени Патріарха всея Руси. О необходимости созвать Областной Украинскій Соборъ постановлено было сообщить преосвященнымъ соотвѣтствующихъ епархій. Отъ каждой епархіи на Соборъ должны явиться по 4 представителя (по 2 клирика и по 2 мірянина), кромѣ того, епископъ [130]. Для осуществленія этого постановлено обратиться за содѣйствіемъ и къ гражданскому Правительству, Украинской Радѣ; ставился вопросъ и о томъ, на какія средства долженъ быть созванъ Соборъ, но рѣшеніе этого вопроса было отложено. Что это братство дѣйствовало не такъ, какъ это требуется церковными канонами и церковнымъ сознаніемъ, объ этомъ едва-ли нужно говорить. Это, несомнѣнно, печальная сторона дѣла. Весь вопросъ въ томъ, какъ быть съ этимъ явленіемъ и какъ къ нему относиться? Если-бы я былъ убѣжденъ, что это движеніе создано искусственно, что оно не имѣетъ глубокихъ корней, то я стоялъ-бы за рѣшительныя мѣры такъ или иначе парализовать это движеніе и не остановился-бы передъ тѣмъ, чтобы примѣнить мѣры, указываемыя канонами. Но пусть дѣйствія братства не могутъ быть одобрены; не являются-ли они проявленіемъ движенія, имѣющаго болѣе глубокіе корни? Въ этомъ весь вопросъ. Его нельзя рѣшить съ математической точностью, и въ то же время требуется разрѣшить возможно скорѣе. Если это движеніе не имѣетъ корней, то оно, хотя и вызываетъ смуту, тѣмъ не менѣе можетъ пройти. Но если оно имѣетъ корни, то оно будетъ себя проявлять то тамъ, то здѣсь, и приметъ болѣе острую форму. Церковное общество городовъ, въ особенности Кіева, въ громадномъ большинствѣ не на сторонѣ этого движенія; что же касается селъ и деревень, то это вопросъ. Самое страшное въ этомъ дѣлѣ съ церковной точки зрѣнія, — это раздѣленіе между паствою и пастырями. Этотъ вопросъ и приходится рѣшать. Я смотрю на это движеніе такъ, что оно находится въ связи съ политическимъ движеніемъ. И связь эта не поверхностная, а глубокая. Движеніе это носитъ національный характеръ, а если это такъ, то нужно признать, что мы имѣемъ дѣло со стихіей необычайно могущественной. Разъ пробуждается эта стихія, она заглушаетъ голосъ, можетъ быть, и разума и справедливости. Неминуемо создается явленіе некорректное, такое, которое нормальнымъ во всякомъ случаѣ нельзя назвать. Мнѣ думается, въ данномъ случаѣ пробуждается національная стихія и эта стихія свое дѣло сдѣлаетъ. Вѣдь, тоже самое мы наблюдали и въ области политической: самочинно образовалось правительство, ко-

торое и на мѣстѣ долгое время не признавалось. Проходять мѣсяцы, и оказывается, что съ властью Рады [131] начинаютъ считаться даже Правительства союзныхъ государствъ. Точно также и съ Ленинымъ вступаетъ въ сношеніе единственно, по моему, законный верховный главнокомандующій ген. Щербачевъ [132]. Все это происходитъ на нашихъ глазахъ. То же мы наблюдаемъ и въ исторіи. Во время борьбы Москвы съ Тверью право было на сторонѣ Тверского князя, а перевѣсъ силы на сторонѣ Московскаго князя, и этотъ князь восторжествовалъ. Видно, такова участь человѣческихъ дѣлъ. То же и въ церковной области. Въ національномъ движеніи я вижу нѣкоторую накипь, но нельзя по характеру этой накипи судитъ о движеніи въ его глубинѣ, и было-бы незаконно всецѣло осуждать его. Наша Церковь никогда не отрицала значенія національной стихіи. Какъ только та или другая область пріобрѣтала извѣстную долю политической самостоятельности, она получала и извѣстную долю церковной самостоятельности. Напримѣръ, Ярославъ [133] назначаетъ Иларіона [134] митрополитомъ безъ санкціи Константинопольскаго Патріарха [135], и Константинопольскій Патріархъ признаетъ Иларіона; этимъ дѣло кончается. Но фактическая сторона дѣла имѣетъ и нѣкоторое каноническое оправданіе: церковныя дѣленія могутъ совпадать съ политическими. Хотя національное движеніе выражается въ формѣ, несомнѣнно, неодобрительной, оно имѣетъ болѣе глубокіе корни, чѣмъ это кажется. И едва-ли возможно парализовать и прекратить его, да едва-ли это и нужно. Въ исторіи юго-западной Церкви мы найдемъ много печальнаго, на что и указалъ Членъ Собора В.И. Зеленцовъ [136], но вотъ, напримѣръ, фактъ, который говоритъ о томъ, что тамъ имѣло мѣсто не одно печальное: Кіевская Академія, это единственное церковно-народное учрежденіе. Горсть иноковъ и мѣщанъ, при поддержкѣ

---

[131] The Central *Rada* of the Ukrainian Government.

[132] General Ščerbačev became the Russian Commander-in-Chief after the Bolsheviks began truce negotiations with the Germans on November 15 (28), 1917. Prior to that appointment, he was the commanding officer of the Russian army on the Rumanian front; cf. Oleh Pidhainy, *The Formation of the Ukrainian Republic*, p. 317.

[133] Prince Jaroslav of Kiev (1019-1054); cf. A.M. Ammann, *op. cit.*, pp. 18ff.

[134] He was metropolitan of Kiev from 1051 to 1054; cf. *Ibid.*, pp. 21; 594.

[135] Patriarch Michael I Caerularius (1043-1059); cf. *Ibid.*, pp. 21; 590.

[136] His discourse to the *Sobor* is found above, pp. 259-260.

запорожцевъ, находитъ духовныя и матеріальныя средства и создаетъ свою школу; значитъ, были тамъ и церковныя силы. И я долженъ сказать, что и теперь тамъ наблюдается, — пусть не повсемѣстно и ближе къ Кіеву, — живыя и своеобразныя проявленія благочестія, которыя слѣдуетъ хранить. Намъ надо заботиться не объ устроеніи федеративной республики [137], а о томъ, чтобы населеніе всѣхъ областей нерушимо хранило вѣру, и чтобы Церковь навсегда сохраняла положеніе главнаго дѣятеля и опредѣляла жизнь населенія. Я опасаюсь, какъ-бы Кіевское движеніе не стало распространяться и не повело-бы къ раздробленію и распаденію страны...

Предсѣдательствующій [138]. Прошу васъ перейти къ конкретному предложенію.

Проф. П.П. Кудрявцевъ. Мой выводъ таковъ. Это движеніе имѣетъ глубокіе корни; подавить его невозможно, но нужно употребить всѣ мѣры къ тому, чтобы оно не отрывалось отъ связи съ Церковнымъ Соборомъ; нужно предупредить раздѣленіе между паствой и архипастырями. Поэтому нужно немедленно послать посольство и не къ братству, и не къ Радѣ, хотя оно и будетъ бесѣдовать съ представителями и братства и Рады. Это посольство обслѣдуетъ дѣло и постарается внести умиротвореніе въ церковную жизнь. Оно немедленно должно поѣхать къ лицамъ, которыя захвачены національной стихіей, и сказать, что нѣтъ надобности дѣйствовать обособленно, что они могутъ встрѣтить самое внимательное отношеніе къ своимъ нуждамъ: Церковный Соборъ одобряетъ мысль о созывѣ Областного Собора; раздѣленіе вредно, надо дѣйствовать совмѣстно. Разъ мы это признаемъ, посольство должно ѣхать скорѣе, можетъ быть, даже нынѣ и не позднѣе вечера слѣдующаго дня. Каждый день промедленія все болѣе осложняетъ дѣло [139].

The following speaker, Prince Georgij N. Trubetskoj [140], *said that he was in favour that the* SOBOR *of Moscow send its delegation to Kiev.*

---

[137] At that time the Ukraine was thinking of becoming an autonomous republic within a federation with Russia. This was the purpose of the Third *Universal* published by the Ukrainian Central *Rada* on November 22 (December 5), 1917; cf. above, note 63.

[138] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[139] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 155-158.

[140] Prince G.N. Trubetskoj, 44 years old and a university graduate, was

Given the fact that Russia was disintegrating, one should be ready to accept new alternatives and solutions. One of these might be to allow—in contrast with previous regime of imposed uniformity throughout the whole of Old-Russia—a certain amount of diversification in the life of its various regions. The reunification of Russia will be achieved only by uniting its separated regions and by accepting local laws.

The SOBOR's *attitude towards the Ukrainian question should follow that pattern. Its delegation—working in unity with the Metropolitan of Kiev and supporting him in this difficult situation—should gather information. It should explain all the various tendencies in the Ukrainian movement, and separate that which is legally acceptable from what appears to be unacceptable (such as the question of* AUTOCEPHALIA).

Prince Trubetskoj concluded his presentation by saying that he considered it to be absolutely necessary for the SOBOR *to send its delegation to Kiev. This delegation should show the Ukrainians that the* SOBOR *of Moscow was not hostile towards them; that it wanted to unite all the dioceses of the Ukraine into one metropolitan region—or* METROPOLIA [141]*—of the Russian Church. The very fact that the* SOBOR *was willing to send a delegation to Kiev should show the Ukrainians that it was willing to accept whatever was possible to accept.*

Кн. Г.Н. Трубецкой [140]. Въ своемъ словѣ постараюсь быть краткимъ. Въ этомъ дѣлѣ нужно прежде всего устранить элементы страстности и подойти къ нему съ крѣпостію церковнаго сознанія и спокойствіемъ государственнаго разумѣнія. Не достаточно сказать: « не пріемлю », — нужно считаться съ фактомъ. Мы стоимъ предъ весьма печальнымъ фактомъ распада Россіи. Въ борьбѣ съ этимъ распадомъ нельзя ограничиваться однимъ « не пріемлю »: нужно искать другихъ выходовъ. Эти выходы могутъ заключаться въ допущеніи нѣкотораго разнообразія въ жизни отдѣльныхъ областей. Старая Россія страдала излишнимъ однообразіемъ. Если те-

---

on the staff of the Director of the Diplomatic Chancellery of the Chief of Staff of the Armed Forces. Previously he had been a Russian envoy to Serbia. A resident of Moscow, he was elected delegate to the *Sobor* by the army. He was later elected by the *Sobor* substitute member of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 91. Later on during this debate he was elected member of the *Sobor*'s delegation to Kiev; cf. below, pp. 314-5.

[141] These metropolitan regions are described above, Section II, Part A, pp. 230-232.

перь состоится объединеніе Россіи, оно будетъ собираніемъ отдѣльныхъ областей. Нельзя не признавать законовъ мѣстной жизни. Нужно только вводить мѣстную жизнь въ общее русло, тогда единеніе съ Россіей будетъ крѣпче. Таковъ долженъ быть взглядъ и на Украинскій вопросъ. Должна быть послана делегація освѣдомительнаго характера, въ единеніи съ Кіевскимъ митрополитомъ и съ его благословенія. Ему должна быть оказана помощь и поддержка въ этомъ трудномъ положеніи. Делегація на мѣстѣ должна выяснить всѣ теченія и то, что можетъ быть и должно быть сдѣлано изъ законныхъ пожеланій, и отдѣлить то, что таковымъ не представляется, напримѣръ, вопросъ объ автокефаліи.

Такимъ образомъ, я считаю необходимымъ послать делегацію, каковая должна дѣйствовать въ этомъ дѣлѣ съ крайней осмотрительностью и осторожностью. Она должна внушить на мѣстѣ, что Соборъ съ любовію относится къ тому, что было заявлено здѣсь въ смыслѣ устроенія особой митрополичьей области, которая должна входить въ составъ Россійской Церкви [141]. Самый фактъ посылки делегаціи будетъ говорить о томъ, что мы не стоимъ на почвѣ нетерпимости, а со вниманіемъ относимся ко всему тому что можетъ быть принято [142].

Prof. Myščenko [143] *seconded the position of Prince G.N. Trubetskoj. Refuting the position of those who claimed that there was no danger in the Ukrainian Church, or that this danger was brought about artificially,* [144] *he mentioned that Bishop Nikodim's trip from Kiev to Moscow* [145] *showed how urgent this question really was.*

But what should the SOBOR *do? Some said that it should write a pastoral letter to the Ukrainians. That, however, would not be advisable because the* SOBOR *did not know exactly what was going on in Kiev. The purpose of its delegation would be to discover the real situation in Kiev and report it to the* SOBOR, *so that the* SOBOR *would be able to act accordingly. The* SOBOR *should also authorize its delegation to inform the Ukrainians that it did not object to their holding a Regional* SOBOR *in Kiev which would decide on all the burning local questions.*

---

[142] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 158.

[143] Cf. above, Section II, Part A, p. 219, note 67, for his biographical data.

[144] This is a reference to a statement which Archimandrite Mattej made to the *Sobor*; cf. above, pp. 250-259.

[145] Bishop Nikodim's visit to Moscow is referred to above, pp. 245-246.

Проф. Т.И. Мищенко [143]. Чрезвычайно зрѣлая рѣчь предыдущаго оратора даетъ мнѣ право высказаться короче. Но другіе ораторы высказывали горячія и въ то же время своеобразныя сужденія. Говорятъ, что пожара нѣтъ; представляютъ, что онъ отсюда вызванъ искусственно [144]. Но преосвященный Никодимъ [145] пріѣхалъ сюда и сидѣлъ здѣсь. Очевидно, есть обстоятельства, которыя побудили его ѣхать. Значитъ, нужно не только быть несгораемымъ, но и не чувствовать жженія, чтобы не замѣчать событій. Соборъ не долженъ спокойно смотрѣть на событія и долженъ принять рѣшеніе. Одинъ изъ ораторовъ — слушателей моихъ лекцій — говорилъ, что на своихъ лекціяхъ я рекомендовалъ вдумчиво относиться къ рѣшеніямъ церковныхъ вопросовъ [146]. И теперь всѣмъ скажу, что вдумчиво, но это не значитъ, что не нужно дѣйствовать быстро. Говорятъ, что пожаръ вызванъ отсюда здѣсь присутствующими. Но эти лица сидятъ тутъ съ 15 августа [146], а я отсутствую изъ Кіева съ 15 мая, работая въ Предсоборномъ Совѣтѣ [147]. Какъ я могу содѣйствовать пожару, или его угашенію? Итакъ, что предпринять? Предлагаютъ написать посланіе. Но можно-ли чего-нибудь достигнуть посланіемъ? Мы не освѣдомлены, что тамъ дѣлается. Задачей посольства должно быть — узнать на мѣстѣ о происходящемъ, какъ указалъ князь Трубецкой. Но иногда и этого бываетъ недостаточно. Соборъ долженъ посольству дать извѣстныя полномочія предпринять шаги: указать, что Соборъ не будетъ враждебно относиться къ созыву Малороссійскаго Собора, который рѣшитъ всѣ мѣстные, больные вопросы. Конечно, это не можетъ вызывать возраженій и въ этомъ отношеніи я не понимаю даже преній. Здѣсь говорятъ, что знаютъ Малороссію, а между тѣмъ основываются въ данномъ случаѣ только на томъ, что 4 года пробыли въ учебномъ заведеніи [144]. Отношеніе Собора и отдѣльныхъ лицъ выяснилось. У всѣхъ дѣятельность епископа Алексія [148] вызываетъ подозрительное отношеніе. Надо что-то предпринять, и уже предпринято. Здѣсь нельзя медленными письменными сношеніями дѣйствовать, а необходимо на мѣстѣ разузнать и доложить Собору, который потомъ и приметъ рѣшеніе [149].

---

[146] This is the date of the opening of the *Sobor*; cf. above, Section I, pp. 176ff.

[147] The activities of the Pre-*Sobor Soviet* are described above, Section I, p. 175.

[148] The role of Archbishop Oleksij, formerly of Volodimir, in the Ukrainian movement is described above, Section I, pp. 183-184.

[149] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 158-159.

According to M.A. Kal'nev [150], *the Ukrainian question was not unexpected, since it had its roots in the historical past of the Ukrainian people. The Ukrainians were demanding only those things to which they had a right, such as the Ukrainization of their schools, their priests and their local Church life. But that did not mean that they wanted to become autocephalous. This was obvious from the various diocesan congresses held throughout the Ukraine, during which the question of* AUTOCEPHALIA *had hardly been raised.*

As a consequence of the fragmentation of the Russian Empire, the Church might also become divided. The only hope to keep the people united was through the Church. AUTOCEPHALIA *would be very dangerous to the Ukrainian Church, because the Catholics and the uniates would be very happy to see the Ukrainian Church separate from the Russian Church.*

The delegation from the SOBOR *of Moscow should inform the Ukrainians that it would be the* SOBOR*—and not the Ukrainian Church* RADA [151]*—which would convoke the Ukrainian Regional* SOBOR *in Kiev. During this* SOBOR *the delegates will discuss the questions which had been raised during the diocesan congresses throughout the Ukraine. Some of their decisions were foreseeable. They will decide in favor of Ukrainianizing their schools, local Church life, Church language* [152]*. They will also decide in favour of remaining united to the Russian Church.*

The delegation from the SOBOR *of Moscow—working in the spirit of peace and love—should find out what are the real developments in the Ukrainian dioceses. At the same time it should also let the Ukrainians realize that the All-Russian Church had the authority to forbid and to threaten, and that its* SOBOR *would take the appropriate decisions.*

М.А. Кальневъ [150]. Предъ нами вопросъ не неожиданный: онъ имѣетъ основанія въ историческомъ прошломъ. Если же это явленіе не новое, а коренится въ самой жизни украинскаго народа, то необходимо уяснить, чего же хочетъ украинскій народъ? Я самъ съ Украйны, изъ Херсонской епархіи, гдѣ много украинцевъ. Не

---

[150] M.A. Kal'nev, 53 years old, with a Master's degree in theology, was a lay missionary in the diocese of Kherson, from which he was elected delegate to the *Sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 72.

[151] The role of the Ukrainian Church *Rada* in the convocation of the *Sobor* of Kiev is described above, Section I, pp. 182ff.

[152] The question of the use of the vernacular language in Church services is discussed above, Section II, Part A, pp. 215-221.

надо закрывать глаза на то, что тутъ много недосказаннаго, что многіе желаютъ автокефаліи. Народъ желаетъ того, чего ему не даютъ: украинизаціи школы, священниковъ, церковнаго быта, ибо « кацапы », выражаясь просто, разрушаютъ то, что дорого украинскому сердцу; имъ украинскіе обычаи непонятны. Но другой вопросъ: а желаетъ-ли народъ автокефаліи? Нѣтъ, нѣтъ и нѣтъ! Уважаемый о. архимандритъ [153] говоритъ, что вопросъ можно рѣшить здѣсь. Нѣтъ, мы не можемъ: этотъ вопросъ при избраніи насъ на епархіальныхъ съѣздахъ проходилъ мелькомъ и не выдвигался. Всѣ, и духовенство и міряне, говорили, что должна быть дана свобода украинскому духовенству, что автокефаліи не желаемъ. Здѣсь двѣ категоріи вопросовъ: первая — это вопросы школы, быта, и вторая — это вопросъ объ автокефаліи. Вопросъ объ автокефаліи не поднимался въ Херсонской епархіи. Въ другихъ епархіяхъ: въ Волынской, Полтавской, Екатеринославской, трехъ уѣздахъ Таврической, онъ рѣшенъ, какъ въ Херсонской. Членъ Собора отъ Подольской епархіи заявилъ [154], что если вопросъ объ автокефаліи будетъ рѣшенъ на Соборѣ въ положительномъ смыслѣ, то Подолія не приметъ его. То же и въ другихъ Малороссійскихъ епархіяхъ. Какъ же намъ отнестись? Посылать-ли делегацію? Архимандритъ [153] сказалъ, что не нужно посылать, такъ какъ это неканонично и непрактично. Можетъ быть, и неканонично, но я не скажу, что непрактично. Отъ того или иного рѣшенія вопроса можетъ произойти страшная смута: къ разложенію государства тогда присоединится и разложеніе церковное, будетъ еще большее несчастье. Если есть надежда на единеніе народа, то въ лонѣ Церкви, и автокефалія нанесла-бы народу ударъ и въ лицо и въ спину; враги православія — католики и уніаты — не дремлютъ. Я знакомъ съ этимъ дѣломъ, и моими трудами до 900 душъ уніатовъ, съ Божіей помощію, было присоединено къ православію. Никто не будетъ такъ радъ раздѣленію, какъ католики и уніаты. Вражда къ намъ идетъ изъ-за границы въ лицѣ базиліанъ [155]. Враги со всѣхъ сторонъ ждутъ ударить на насъ, а почва благопріятная. Подумайте: до 80 священниковъ изгнано изъ Кіевской епархіи! Въ уніи народъ под-

---

[153] Archimandrite Mattej; cf. above, pp. 250-259.

[154] This took place during the special meeting of the Ukrainian delegation to the *Sobor* of Moscow described above, pp. 239-242.

[155] The Order of St. Basil the Great—known today as the Basilian Order of St. Josaphat.

чиненъ священникамъ; Шептицькій [156] и иже съ нимъ не спятъ. Что же дѣлать для предотвращенія этой главной опасности? Мы скажемъ делегатамъ своимъ, чтобы они не нервничали, мы скажемъ, что не Кіевъ рѣшитъ, а народъ, что не кіевляне, а Всероссійскій Соборъ созоветъ Украинскій Соборъ, и не Рада [151]. Делегаты должны обсудить вопросы, которые были предложены на епархіальныхъ съѣздахъ. А какъ рѣшать ихъ, — это ясно: украинизація школы, быта, языка [152]. И единеніе съ Великороссійской Церковью. Успокоится-ли смута? Я склоненъ думатъ, что нѣтъ: люди авантюры будутъ продолжать ее. Но есть другая сила Церкви — запрещеніе. Я знаю, народъ не пойдетъ на отдѣленіе. Мое предложеніе: послать делегацію разузнать о происходящемъ. Т.И. Мищенко [157] вѣрно сказалъ, что мы ходимъ въ потьмахъ. Освѣдомленіе на мѣстахъ — главная задача делегаціи; необходимо къ людямъ подойти осторожно, въ духѣ мира и любви, но при этомъ сказать, что за Всероссійской Церковью остается голосъ прещенія и угрозы, и Соборъ рѣшитъ, что нужно. Вотъ единственный способъ рѣшенія вопроса, иначе будетъ безконечная смута, и споръ между Великороссійской и Малороссійской церквами, а также и между отдѣльными лицами [158].

After this speech, the SOBOR *adjourned until the evening.*

Предсѣдательствующій [159]. Вопросъ спѣшный, а еще 12 записавшихся ораторовъ. Я долженъ сообразоваться съ нѣкоторыми условіями — хозяйственными и т.д. Можетъ быть, соберемся вечеромъ? (*Голоса*: Вечеромъ). Тѣмъ болѣе, что Владыка Кіевскій [160], кажется, сегодня уѣзжаетъ и онъ долженъ знать результаты нашихъ засѣданій. Въ 5 час. соберется Отдѣлъ, который редактируетъ ст. 18 [161] о Высшемъ Церковномъ Управленіи, а въ 6 час вечера

---

[156] Cf. above, Section II, Part A, p. 214, note 48, for some biographical information on Metropolitan Sheptytskyj.

[157] His speech is found above, pp. 268-269.

[158] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 159-160.

[159] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[160] Metropolitan Vladimir; cf. above, Section II, Part A, p. 233, note 101a, for some of his biographical data.

[161] This article discusses the role of the patriarch in the Russian Church as the chairman of the Holy Synod and of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. It was presented to the *Sobor* for debate on November 23 (December 6), 1917;

пожалуйте всѣ сюда. Прошу имѣть въ виду, что нельзя выработать безукоризненный законъ, и лишь опытъ покажетъ его несовершенства: прошу тыхъ, кто будетъ редактировать, не затягивать преній.

Засѣданіе закрыто въ 2 часа 15 мин. дня [162].

K.K. Myrovyč [163] *opened the next meeting* [164] *with a speech in which he tried to explain the recent developments in the Ukrainian Church. He referred to the special meeting of the Ukrainian delegates to the* SOBOR *of Moscow* [165]*—chaired by Archbishop Evlogij* [166]*—during which the mission of its delegation to Kiev, as well as the whole situation of the Ukrainian Church, were discussed. He then read the decisions of that meeting: Because of the new political developments in the Ukraine and because of the changes in the situation of the Ukrainian dioceses caused by these developments, the* SOBOR *of Moscow approved the convocation of the regional* SOBOR *in Kiev. It was to be composed of all the bishops, as well as representatives of the clergy and of the laity, from all the dioceses of the Ukraine. During that meeting it was also decided that:*

I) *the* SOBOR *of Moscow be asked to send a delegation—composed of 1 bishop, 1 priest and 2 laymen—to Kiev to investigate the reasons which induced Archbishop Oleksij to organize a Church congress in Kiev without proper blessing and authorization* [167];

II) *this delegation should tell the Ukrainians that this action—being contrary to Church law—was damaging to the Ukrainian Church, and that they should try to legalize these tendencies;*

---

this debate is found in *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 125-128. It was to have continued on November 25 (December 8), but it had to be postponed because the *Sobor* had to continue its deliberations regarding the Ukrainian question. Because Vol. V of *Dejanija* is not available to us at the present time (cf. above, Section I, p. 177, note 68), these further debates are not available to us. In its approved version, this article forms part of article 20 of the *Sobor*'s decree "On the Sacred Synod and on the Supreme Ecclesiastical *Soviet*", approved on December 7 (20), 1917, and is found in *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, p. 10.

[162] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 160.

[163] Cf. above, note 62 for his biographical data.

[164] Meeting 51, which began at 6 p.m. on November 24 (December 7), 1917, was chaired by Archbishop Arsenij of Novgorod.

[165] This meeting is referred to above, p. 239 ff.

[166] His biographical data are found above, Section II, Part A, p. 196, note 3.

[167] Cf. above, Section I, pp. 183ff.

III) *the delegation should contact the* RADA [168] *about its collaboration in the convocation of the All-Ukrainian Church* SOBOR;

IV) *all this be done as quickly as possible, after which the Delegation should report its findings to the* SOBOR *of Moscow; and*

V) *the delegation be composed of: Metropolitan Platon of Tiflis* [169], *Father Jakov Botvinovskij* [170], *K.K. Myrovyč,* [163] *and M. Kas'janov* [171].

К.К. Мировичъ [163]. Съ тяжелымъ чувствомъ я занимаю эту катедру. Я долженъ былъ сдѣлать усиліе, чтобы записаться на этотъ разъ въ число ораторовъ. Насколько я учелъ настроеніе Собора, я вынесъ такое впечатлѣніе, что, по мнѣнію высказывавшихся здѣсь, будто бы въ нѣкоторой части Собора существуетъ преувеличенный взглядъ на Кіевскія событія. Выходя изъ собранія [165], я услышалъ такое замѣчаніе: «ну, подсудимый, что скажете въ свое оправданіе?» Вотъ по этимъ побужденіямъ я и выступаю предъ вами. Когда говорятъ, что человѣкъ субъективно оцѣниваетъ событія, это понятно. Я пораженъ происходящимъ, я могу высказать субъективный взглядъ на событія, — это простительно. Но здѣсь было сказано: тамъ пустили краснаго пѣтуха, а здѣсь бьютъ въ набатъ; допускается какая-то связь между тѣмъ, что дѣлается тамъ, и тѣмъ, что говорится нѣкоторыми ораторами здѣсь. Проф. Т.И. Мищенко такъ эти рѣчи и понялъ, и въ этомъ смыслѣ высказался здѣсь [172]. Кажется, чтобы дѣлать подобные упреки, нужно имѣть основанія. Еслибы ораторъ, дѣлавшій эти упреки, ближе подошелъ къ дѣлу, онъ узналъ бы, что мы люди — аполитичные, люди обыкновенные, жители Кіева, которымъ особенно близки скорби и радости родной намъ страны. Здѣсь высказывалось далѣе, что будто бы событія, помимо того, раздуты, преувеличены, переданы въ одностороннемъ освѣщеніи. Архимандритъ Маттей [173] говорилъ, что никто ни въ Черниговской, ни въ Екатеринославской, ни въ Харьковской, ни въ Подольской епархіи не стремится къ отдѣленію. Если ничего не было и нѣтъ, то зачѣмъ же Соборъ за-

---

[168] The role of the *Rada* in the convocation of the *Sobor* of Kiev is described above, Section I, pp. 180ff.

[169] His biographical data are found above, note 84.

[170] His biographical data are found above, note 89.

[171] His biographical data are found above, note 91.

[172] Prof. Myščenko's presentation to the *Sobor* is found above, pp. 268-9.

[173] Archimandrite Mattej's presentation to the *Sobor* is found above, pp. 250-59.

нимается этимъ вопросомъ, зачѣмъ образована была по этому дѣлу особая комиссія [165], откуда взялись тѣ 20 голосовъ, которые я получилъ въ качествѣ делегата въ Кіевъ? Когда въ комиссіи говорилось о томъ, что въ случаѣ созыва Украинскаго Собора нельзя не извѣстить Раду, я высказался въ томъ смыслѣ, что нельзя не извѣстить; и заготовилъ текстъ обращенія, который и прочелъ. Здѣсь было и слово автокефалія. Текстъ не былъ принятъ, и я не настаивалъ на его принятіи. Этотъ текстъ у меня въ карманѣ. Зачѣмъ же дѣлать полунамеки, посланъ ли онъ и куда посланъ? Ясно, что отдѣльный Членъ Собора не могъ послать его. А для чего бросались здѣсь подобные полунамеки, для васъ должно быть ясно... Архимандритъ Маттей [173] говорилъ съ катедры, что его въ Кіевѣ встрѣчали охотно и любовно, и что онъ имѣетъ къ Украйнѣ любовь хотя, быть можетъ, и своеобразную. Высокопреосвященный Антоній [174] сказалъ замѣчательныя слова: « Хотятъ отдѣляться политически, пусть отдѣляются: можетъ быть, въ путяхъ Промысла Божія, это будетъ и лучше. Хотятъ автокефаліи, ну и пусть устраиваютъ автокефалію, только сохранили бы чистоту вѣры ». Вотъ подлинная любовь. И нужно-ли въ этомъ случаѣ бояться раздѣленія? Развѣ мы не чувствуемъ единенія съ Константинопольской, Антіохійской, Александрійской патріархіями? А любовь архимандрита Маттея — больная любовь. Спрашиваютъ: почему мы въ самомъ началѣ не подняли этого вопроса? А если бы мы подняли ранѣе, намъ опять отвѣтили бы, что мы стремимся къ сепаратизму. Мы не хотѣли поднимать вопроса преждевременно, пока не пришли извѣстія о Кіевскихъ событіяхъ.

Въ заключеніе я прочту о цѣляхъ посольства делегаціи въ Кіевъ, какъ эти цѣли были формулированы въ комиссіи подъ предсѣдательствомъ архіепископа Евлогія [166]:

« Въ виду созданія на Украйнѣ новыхъ условій политической жизни и необходимости вытекающихъ изъ этого факта измѣненій въ положеніи Украинскихъ епархій, Освященный Соборъ Помѣстной Русской Церкви постановленіемъ своимъ опредѣлилъ разрѣшить созывъ въ г. Кіевѣ въ ближайшее время Областного Собора, состоящаго изъ епископовъ, представителей клира и мірянъ епархій, входящихъ въ предѣлы Украины.

---

[174] This refers to Archbishop Antonij of Kharkiv. For his biographical data cf. above, Section II, part A, p. 199, note 13.

Но такъ какъ нѣкоторыми лицами отъ клириковъ г. Кіева и пребывающимъ на покоѣ бывшимъ архіепископомъ Владимірскимъ Алексіемъ [167] уже безъ благословенія на то Собора и мѣстной духовной власти предприняты шаги по созванію въ Кіевѣ съѣзда духовенства и мірянъ Украинскихъ епархій и, по сообщенію прибывшаго изъ Кіева викарія, Преосвященнаго Никодима, епископа Чигиринскаго, указанной группой лицъ сдѣланы отвѣтственныя выступленія передъ высшимъ краевымъ органомъ власти — Верховной Украинской Радой [168] — съ просьбой о содѣйствіи созыву всеукраинскаго съѣзда духовенства и мірянъ, группа членовъ Собора Украинскихъ епархій на собраніяхъ своихъ для обсужденія создавшагося въ Кіевѣ положенія постановила:

I) Просить Освященный Соборъ Помѣстной Русской Церкви немедленно отправить въ г. Кіевъ делегацію изъ Членовъ Собора: епископа, священника и двухъ мірянъ, поручивъ ей на мѣстѣ узнать, какія причины побудили указанныхъ лицъ къ выступленію безъ благословенія и даже безъ предупрежденія мѣстной церковной власти къ созыву съѣзда; какія цѣли ими преслѣдуются и какіе шаги для достиженія этихъ цѣлей уже сдѣланы.

II) Выяснивъ неканоничность ихъ дѣйствій и возможность внесенія черезъ это смуты въ жизнь Церкви на Украйнѣ, приложить всѣ средства къ тому, чтобы овладѣть этимъ церковнымъ теченіемъ и направить его въ каноническое русло. Пути къ этому расчищены состоявшимся постановленіемъ Собора о созывѣ Областного Украинскаго Собора.

III) Войти въ сношеніе съ Верховной Радой [168] о содѣйствіи съ ея стороны созыву Всеукраинскаго Областного Собора.

IV) Исполнивъ это порученіе въ кратчайшій срокъ, о всѣхъ своихъ дѣйствіяхъ делегація имѣетъ дать отчетъ Освященному Собору.

V) Въ составъ посылаемой комиссіи закрытымъ голосованіемъ избраны слѣдующія лица: Платонъ, митрополитъ Тифлисскій [169], священникъ Іаковъ Ботвиновскій [170]. Изъ мірянъ: Константинъ Мировичъ [163] и Моисей Касьяновъ » [171].

Вотъ тѣ цѣли, которыя намѣчены были въ комиссіи подъ предсѣдательствомъ архіепископа Евлогія. Онѣ вполнѣ совпадаютъ съ

тѣми цѣлями, о которыхъ здѣсь говорили кн. Г.Н. Трубецкой [175] и другіе ораторы [176].

Archbishop Evlogij [177] *spoke next. In his presentation he severely criticized Archimandrite Mattej* [178] *for disagreeing with the* SOBOR's *decision to send a delegation to Kiev and to allow that a Ukrainian Regional* SOBOR *be held in Kiev* [179]. *At the same time he accused him of taking that position even though he was not thoroughly acquainted with the problems in the Ukraine. He also vehemently disagreed with the accusation that the Ukrainians wanted to separate; in this context he stated that, during his whole ecclesiastical and political life, he had always worked to keep Rus' unified. Disagreeing again with Archimandrite Mattej, he said that there was no reason why this delegation should not contact the Ukrainian* RADA [180], *since the Russian Church had dealt with the Provisional Government of Kerensky and was now dealing with the revolutionary Bolshevik Government.*

Archbishop Evlogij analyzed the Ukrainian question as follows: A rapidly growing movement in Kiev, supported by the Ukrainian Government and its armed forces, was advocating the separation of—or even schism in—the Ukrainian Church. This organization decided to convoke a Ukrainian Church SOBOR *in Kiev for December 28, 1917* [180]. *In reply to the question: "what position should the* SOBOR *of Moscow take towards this illegal and uncanonical* SOBOR", *Archbishop Evlogij said that the* SOBOR *of Moscow should not allow it to take place because, if it did, that would benefit Metropolitan Andrej Sheptytskyj,*[181] *the leader of the Ukrainian Catholics. The* SOBOR *of Moscow should, therefore, not allow that this illegal and uncanonical* SOBOR *be held in Kiev, but it should give the Ukrainians the possibility of holding a legal and canonical* SOBOR *which would then take the final decisions regarding the Ukrainian questions. The* SOBOR *of Moscow should not have any fear of the* SOBOR *in Kiev because the Ukrainians did not want to separate or become auto-*

---

[175] His presentation to the *Sobor* is found above, pp. 266-268.

[176] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 161-164.

[177] Cf. above, Section II, part A, p. 196, note 3, for some of his biographical data.

[178] Archimandrite Mattej's speach to the *Sobor* is found above, pp. 250-9.

[179] The *Sobor*'s decisions on these questions are found above, pp. 239 ff.

[180] Cf. above, Section I, pp. 180ff about the Rada.

[181] For some of his biographical data, cf. above, Section II, Part. A, p. 214, note 48.

cephalous; it would serve to strengthen ecclesiastical unity. The SOBOR *of Moscow, therefore, should send its delegation to Kiev to make the Ukrainian* SOBOR *legal and canonical. For these reasons it was necessary that the delegation be sent to Kiev and that a canonical Ukrainian* SOBOR *be convoked.*

Архіепископъ Волынскій Евлогій [177]. Меня крайне удивляетъ та самоувѣренность, съ какой архимандритъ Маттей [178] такъ рѣзко критикуетъ идею Собора и делегаціи [179]. На чемъ же основывается эта самоувѣренность? Связей съ Украйной у него нѣтъ. Онъ говоритъ, что пребывалъ въ Кіевской Академіи и въ Кіево-Печерской Лаврѣ во дни обученія въ академіи, и вотъ на основаніи этихъ студенческихъ воспоминаній онъ приступаетъ къ рѣшенію такого сложнаго вопроса. Вѣдь, послѣ его пребыванія въ Кіевѣ, прошла, можно сказать, цѣлая эпоха, совершился цѣлый переворотъ. Можно ли говорить о томъ, что происходитъ теперь, на основаніи того, что было во дни его студенчества? Представители Украинскихъ епархій уже дали ему достойный отвѣтъ. Но позвольте же и мнѣ, — 25 лѣтъ работающему на Украйнѣ, близко знакомому съ ней, сказать свое слово. Мнѣ горько было слышать упреки, что мы стремимся къ раздѣленію, къ сепаратизму. Я въ теченіе 30 лѣтъ ревностно служилъ идеѣ недѣлимой Руси. Этой идеей окрашена вся дѣятельность моя, и въ Государственной Думѣ [182], и въ Холмской епархіи [183], и въ Галиціи [184]. И наше посольство [185] служитъ не раздѣленію, а тому, чтобы погасить раздоръ въ самомъ началѣ, дабы не разгорѣлся онъ въ пожаръ. Я не буду останавливаться на упоминаніи о декларації: Членъ Собора Мировичъ [186] по этому вопросу уже отвѣтилъ. Я сдѣлаю только къ его заявленію одну

---

[182] Archbishop Evlogij was a member of the very short-lived Second *Duma* in 1907. He was also a member of the Third *Duma* from its beginning, (during the summer of 1907) to 1912; regarding this question, cf. his *Put' Moej Žizni*, pp. 173-229.

[183] Archbishop Evlogij returned to Kholm in June, 1912 and remained in that diocese until 1914; cf. *Ibid.*, pp. 230-241.

[184] In the spring of 1914, Archbishop Evlogij was transferred to the diocese of Volyn which had been recently vacated by Archbishop Antonij who had been transferred to the archdiocese of Kharkiv; cf. *Ibid.*, pp. 236ff. It was in his capacity as Archbishop of Volyn that he was participating in the *Sobor* of Moscow.

[185] This is a reference to the *Sobor*'s delegation to Kiev.

[186] His presentation to the *Sobor* is found above, pp. 273-277.

поправку. Когда Мировичъ хотѣлъ прочитать проектъ обращенія къ Радѣ [180], я остановилъ его и не допустилъ обсужденія этого обращенія. Архимандритъ Маттей привелъ здѣсь намъ цѣлый арсеналъ каноническихъ правилъ, но его возраженіе имѣло бы силу только въ томъ случаѣ, если бы депутація отправилась безъ благословенія мѣстной епархіальной власти, но въ самой этой бумагѣ упоминается объ этомъ благословеніи. Съ кѣмъ же въ сношеніе должна войти эта депутація? Съ Радой? — спрашиваютъ насъ. Но почему же и не съ Радой? Вступали же мы въ сношеніе съ правительствомъ Керенскаго, вступаемъ съ теперешнимъ революціоннымъ правительствомъ; унизительнаго въ этомъ ничего нѣтъ. Но эта делегація будетъ обращаться не только къ Радѣ, но и къ представителямъ мѣстной Церкви. Далѣе, если бы она вступила въ сношеніе и съ раздорниками, развѣ это недопустимо? Христосъ сказалъ: « Аще согрѣшитъ къ тебѣ братъ твой, иди и обличи его между тобою и тѣмъ единѣмъ. Аще тебе послушаетъ, пріобрѣлъ еси брата твоего. Аще ли тебе не послушаетъ, пойми съ собою еще единаго или два, да при устѣхъ двою, или тріехъ свидѣтелей станетъ всякъ глаголъ. Аще же не послушаетъ ихъ, повѣждь Церкви; аще же и Церковь преслушаетъ, буди тебѣ якоже язычникъ и мытарь » (Мт. XVIII, 15-17).

Насъ зовутъ на путь прещенія [187]. Но Христосъ этотъ путь указываетъ, какъ послѣднюю мѣру. Если бы мы стали на этотъ путь, мы принесли бы дѣлу только вредъ. Такимъ образомъ, всѣ возраженія архимандрита Маттея оказываются недостаточно обоснованными. Что касается положительныхъ основаній, то я уже излагалъ ихъ. Сущность дѣла сводится къ слѣдующему. Въ Кіевѣ возникло движеніе въ сторону разъединенія и, можетъ быть, раскола. Оно разростается. Силу ему даетъ его связь съ Украинскимъ Правительствомъ и съ войсками [180]. И вотъ эта-то самочинная организація зашла такъ далеко, что постановила созвать на 28 декабря Украинскій Соборъ. Развѣ мы можемъ допустить этотъ Соборъ? Развѣ онъ не возжетъ пожара? А каштаны будутъ таскать графъ Шептицкій [181] и его сотрудники. Нашъ долгъ не допускать самочиннаго Собора, а дать возможность созвать каноническій Соборъ. Бояться этого Собора не слѣдуетъ. Здѣсь не одинъ представитель Украйны заявлялъ, что народъ не хочетъ раздѣленія, что

---

[187] V.g. Kal'nev; cf. above, pp. 270-272.

онъ не стремится къ автокефаліи. Въ народѣ крѣпка мысль о единствѣ, и мы получимъ соборное закрѣпленіе этого единства. Соборъ этотъ долженъ состояться возможно скорѣе, чтобы не сказали: поздно. А чтобы онъ былъ каноничнымъ, нужно отправить въ Кіевъ делегацію. Никакихъ особыхъ полномочій делегаціи не слѣдуетъ давать: она должна внести успокоеніе и сказать, что всѣ вопросы будутъ перенесены на Украинскій Соборъ, который скажетъ свое рѣшающее слово. Такимъ образомъ, делегація непремѣнно должна быть послана, и Украинскій Соборъ непремѣнно долженъ быть созванъ [188].

A.A. Salov [189] *agreed with Archbishop Evlogij that the* SOBOR *of Moscow should send a delegation to Kiev. However, it should not make any promises to the Ukrainians because only the* SOBOR *of Moscow had the jurisdiction to do so. He also suggested that—if the* SOBOR *of Kiev were canonically convoked—representatives of the Ukrainians who lived outside of the Ukraine should also participate in it.*

А.А. Саловъ [189]. Я хочу остановить вниманіе Собора на двухъ положеніяхъ. Одно изъ нихъ уже раскрылъ архіепископъ Евлогій, и о немъ я скажу два слова. Я считаю необходимой, полезной и цѣлесообразной посылку депутаціи. Но эта депутація не должна давать никакихъ обѣщаній: эти обѣщанія можетъ сдѣлать только Соборъ. Если миссія депутаціи окончится благополучно, и она внесетъ успокоеніе въ мятежъ, это будетъ великимъ благомъ для Церкви и большимъ утѣшеніемъ для Собора. Второе соображеніе касается вопроса, котораго никто не затрогивалъ. Я — русскій, но являюсь представителемъ Таврической епархіи, гдѣ двѣ трети малорусскаго населенія. Если Украинскій Соборъ соберется не самочинно, то, по моему убѣжденію, всѣ представители епархій съ украинскимъ населеніемъ должны быть признаны и членами Украинскаго Собора. У насъ есть извѣстный соборный опытъ; затѣмъ, насъ выбирали представители не только русскаго, но и малорусскаго населенія: мы имѣемъ право присутствовать на Украинскомъ Соборѣ и можемъ подѣлиться своимъ опытомъ [190].

---

[188] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 164-165.

[189] A.A. Salov, a 53 year old resident of Moscow and a member of the regional court of Moscow, was elected delegate to the *Sobor* by the laity of the diocese of Tavrida. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 86.

[190] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 165.

Prof. S.N. Bulgakov [191] *began his speech to the* SOBOR *by asking what position should the* SOBOR *take towards the fire which had developed in the Ukraine. Rejecting the position of those who suggested that the* SOBOR *should excommunicate the leaders of this movement* [192], *he held that the* SOBOR *should act in a dignified manner and in accordance with Church laws. Furthermore, he asked, where did truth and error lie in this whole question? In principle, the Church did not impede the development of local traditions, but—as in the case of* EDINOVERIE [193]*—blessed them. Some said that this movement had deep nationalistic roots* [194]. *However, it was also true that the religious movement in the Ukraine rejected the contemporary political and national movement*[195]. *Nevertheless, separatism was dangerous since it was the surfacing of provincialism which had been defeated by the election of the Russian patriarch* [196]. *It was also endangering the universal unity of the Church. However, in this case, the All-Russian Church was also paying for its past errors, such as the fact that only recently did the Gospels* [197] *become available in the Ukrainian language; local traditions in the Ukraine—and elsewhere—had not been duly respected in questions of Church administration, etc. If the religious movement in the Ukraine was influenced by political considerations, it will pass because Ukrainian interests can be best protected with the Ukrainian Church remaining united with the All-Russian Church, because the strength of the Church lies in its unity. However, should the Ukrainian Church decide to become autocephalous, it would deprive itself of a hierarchical*

---

[191] S.N. Bulgakov, a 46 year old doctor in political economy and professor at the Moscow Commercial University, was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Tavrida. The *Sobor* later elected him member of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 64. Ordained a priest in 1918, he was the author of many theological works and, from 1925 until his death in 1944, he was professor of dogmatic theology at the Orthodox Theological Institute in Paris; cf. N.O. LOSSKI, *Histoire de la Philosophie Russe des Origines à 1950*, Paris, 1954, pp. 196ff.

[192] This refers to the position held by Archimandrite Mattej; cf. above, pp. 250-259.

[193] A definition of *edinoverie* is found above, note 35.

[194] M.A. Kal'nev; cf. above, pp. 270-272.

[195] This is discussed above, Section I, pp. 180ff.

[196] Cf. above, Section I, pp. 178-180.

[197] It is not clear whether the speaker is referring here only to the 4 Gospels or to the whole New Testament, even though the latter hypothesis seems more probable.

foundation [198]. *He then proposed that the following text of instructions be given to the* SOBOR's *delegation*:

> "The All-Russian Church *Sobor*, which highly esteems filial faithfulness not only to universal, but also to local traditions, invites the Ukrainian *metropolia* to explain its local needs regarding the construction of the life of the Church. At the same time, it expresses its hope that its adherence to its local traditions will not induce the sons of the Ukraine to abandon the traditions of the whole Russian Church—in that way damaging the unity of ecclesiastical love" [199].

Проф. С.Н. Булгаковъ [191]. Предъ Священнымъ Соборомъ стоитъ трудный и большой вопросъ: какъ отнестись къ пожару, возникшему на Украйнѣ? Разумѣется, чтобы наше поведеніе было достойно Собора и церковно, мы должны дать отчетъ себѣ въ событіи по существу, какъ оно должно найти себѣ отраженіе въ церковномъ сознаніи. Конечно, мы могли бы по отношенію къ разнаго рода увлеченіямъ облечься въ тогу непримиримаго фарисейства, поступить по канонамъ, провозгласить анатему [192], но едва ли это было бы согласно съ требованіемъ христіанской любви, — быть « всѣмъ вся ». Но мы не можемъ сойти и съ почвы, на которой долженъ стоять Церковный Соборъ. Въ чемъ же правота въ разсматриваемомъ дѣлѣ и въ чемъ неправота? Церковь не только не тѣснитъ мѣстныхъ преданій, но благословляетъ ихъ, лобызаетъ и всячески привѣтствуетъ. Фактическимъ доказательствомъ тому можетъ служить существованіе единовѣрія [193], какъ особаго быта въ Церкви. Я не хочу поставить на одну доску единовѣріе съ Кіевскимъ движеніемъ. Я не хочу сказать, что въ оградѣ церковной не тѣсно различнымъ мѣстнымъ преданіямъ, если они не рушатъ вселенскаго преданія и не вызываютъ мятежа. Въ нашемъ случаѣ должны быть проявлены и голубиная кротость и зміиная мудрость. Граница легко

---

[198] This was what eventually happened when a part of the Ukrainian Orthodox Church became autocephalous. Since no validly consecrated Orthodox bishop would consecrate Archpriest Vasyl' Lypkivs'kyj metropolitan of Kiev, in 1921, he was consecrated bishop by a *Sobor*, in Kiev, composed only of priests and laymen; cf. his *Vidrodžennja Tserkvy na Ukrajini*, pp. 55-56, as well as P. CLEMENTE KORTCHAGIN, OSBM, *La Eglesia Orthodoxa Ukraniana*, Madrid, 1965.

[199] Towards the end of this meeting, the *Sobor* approved this text; cf. below, p. 316.

можетъ быть переходима. Говорили, что это движеніе имѣетъ глубокіе и народные корни [194]. Но нельзя закрывать глаза на то, что религіозное движеніе въ Украйнѣ является отраженіемъ политическаго и національнаго движенія [195]. Несомнѣнно, что въ смыслѣ церковнаго сознанія сепаратизмъ тамъ опасенъ и имѣетъ нецерковный уклонъ. Въ избраніи Патріарха [196] мы преодолѣли уклонъ Русской Церкви въ сторону провинціализма, теперь этотъ провинціализмъ поднимаетъ голову въ другомъ мѣстѣ и хочетъ нарушить вселенское единство. Наша делегація должна уяснить, нѣтъ ли здѣсь стремленія свое преданіе поставить на мѣсто вселенскаго, и не удовлетворится ли ихъ національное сознаніе тѣмъ, что ихъ преданію будетъ отведено соотвѣтствующее мѣсто. Намъ приходится имѣть дѣло въ данномъ случаѣ и съ своими старыми грѣхами. Еще недавно Евангеліе [197] на украинскомъ языкѣ было запретной книгой. Быть можетъ, и въ дѣйствіяхъ церковной администраціи не все было сообразно съ мѣстными нуждами края. Есть грѣхи, которые должны быть не только сознаны, но и преодолѣны, и не потому, что возникъ пожаръ, — это было бы недостойно Собора, — а потому, что мы на самомъ дѣлѣ твердо чтимъ мѣстное преданіе, — и на Украйнѣ, и въ другихъ мѣстахъ, — въ мѣру нужды церковной. Если это движеніе навѣяно политическимъ настроеніемъ, оно разсѣется, какъ дымъ. Мы могли бы сказать, что то, что можетъ быть желательно съ точки зрѣнія Украинскихъ интересовъ и національныхъ особенностей, могло бы быть получено безъ нарушенія единства съ Россійской Церковью, ибо въ единствѣ сила Церкви. При автокефаліи Украинская Церковь лишена была бы іерархической основы [198], началась бы смута... Если мы пошлемъ делегацію, то, можетъ быть, для нея не лишни были бы нѣкоторыя указанія Собора относительно того, какъ онъ думаетъ о цѣли этой делегаціи. Мы могли бы въ этомъ случаѣ принять нѣкоторыя руководящія положенія, не для посылки туда, а для самой делегаціи. Эти положенія могли бы быть формулированы приблизительно такимъ образомъ: Всероссійскій Церковный Соборъ, высоко цѣня сыновнюю вѣрность вѣрующихъ не только вселенскому, но и мѣстному преданію, приглашаетъ украинскую митрополію выяснить свои мѣстныя нужды касательно устроенія церковнаго быта. Вмѣстѣ съ тѣмъ онъ выражаетъ надежду, что приверженность мѣстному преданію не побудитъ сыновъ земли Украинской отступить отъ преданія всей Россійской Церкви и тѣмъ нарушить единство любви церковной.

Воть эти положенія могли-бы быть положены въ основу дѣла делегаціи. И еще: мы могли-бы поручить передать радостную вѣсть о томъ, что есть въ Русской Церкви Всероссійскій Патріархъ, и, можеть быть, Патріархъ преподастъ имъ свое благословеніе [200].

L.K. Artamanov [201] *sustained that this movement in the Ukraine was neither new nor unexpected; this question had already been raised in the All-Russian Congress of Clergy and Laity* [202]. *It should, nevertheless, be taken seriously. However, it was only legitimate and holy that nations should strive to safeguard their faith together with their own marvellous and precious local traditions. Such phenomena will occur again. He then suggested that the* SOBOR *should quickly approve its decree on the division of the All-Russian Church into metropolitan areas or* METROPOLIA-S [203]. *A* METROPOLIA *should be considered as a local Church and, as such, should have the right to hold regional* SOBOR-S *which would be able to decide on local matters. The boundaries of the* METROPOLIA-S *should be drawn very carefully and they should coincide with ethnic lines. The* SOBOR *of Moscow should also deal very carefully with the Ukrainians because they were divided by sectarians, attacked by "uniates" and Catholicism, as well as being exhausted by the war. The* SOBOR's *delegation should inform them about the activities and aims of the* SOBOR *of Moscow. It should also inform them that the* SOBOR *of Moscow had already approved the idea of the convocation of the* SOBOR *of Kiev* [204] *and that it would create the* METROPOLIA *of Kiev—embaracing the whole Ukraine—which would be permitted to hold regional congresses to solve local questions. This would be one of the conditions to calm this situation.*

Л.К. Артамоновъ [201]. Движеніе, о которомъ идетъ рѣчь, не новое; этотъ вопросъ поднимался и на всероссійскомъ съѣздѣ ду-

---

[200] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 165-167.

[201] L.K. Artamanov, a 58 year old general of the Russian infantry, was a graduate of the Engineering Academy and of the Military Academy of the Chief-of-Staff. Before the *Sobor* he had participated in the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 62.

[202] This congress was held in Moscow from June 1 (14) to June 12 (25), 1917. Resumés of its activities are found in the *Vserossijskoj Tserkovno-Obščestvennoj Vestnik*, 1917, 42, 44-47, 49, 57, 59, 60, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 73.

[203] The *Sobor* of Moscow approved the creation of *metropolia*-s on December 7 (20), 1917; cf. above, Section II, part A, pp. 230-232.

[204] The *Sobor* of Moscow's approval of the convocation of the *Sobor* of Kiev is found above, p. 247.

ховенства и мірянъ [202]. Необходимо отнестись къ нему вдумчиво и серьезно. Стремленіе народовъ сохранить свою вѣру съ чудными дорогими преданіями, — это чувство законное и святое. Это нѣжный цвѣтокъ, къ которому нельзя прикасаться съ неумѣтыми руками. Здѣсь можно затронуть много разныхъ струнъ. Вотъ почему Собору должно готовиться и къ другимъ явленіямъ такого рода. Итакъ, необходимо вдумчивое и серьезное отношеніе. Въ этой области — въ Украйнѣ — есть много и неприрожденныхъ малороссовъ, поэтому делегація не должна забыть и этихъ сыновъ Церкви. Вспомните, въ какомъ положеніи оказались русскіе въ Грузіи [205] и Закавказьѣ: они въ отчаяніи нигдѣ не встрѣчали защиты. Будемъ надѣяться, что малороссы отнесутся къ этому элементу съ полнымъ уваженіемъ, также и мы къ нимъ. Мое предложеніе: Соборъ долженъ принять мѣры къ скорому проведенію постановленія о митрополичьихъ округахъ. Митрополичій округъ — это то же, что областная Церковь; округъ можетъ созвать свой Соборъ, областной митрополичій съѣздъ, который рѣшитъ наболѣвшіе вопросы. Пусть раздѣленіе на округа будетъ сдѣлано съ величайшей осторожностью, чтобы округа совпадали съ границами національными и бытовыми. Къ Украйнѣ должно отнестись со вниманіемъ; она разъѣдена штундой, атакована уніатами и католичествомъ, сжата тяжкими условіями войны. Эта страна въ тяжеломъ положеніи. Не забудемъ, что Великороссія — въ настоящее время царство, которому нельзя сочувствовать, безтолочь страшная. Мы лишены возможности извѣстить всѣхъ чадъ Церкви о себѣ. Боятся, что мы вынесемъ такія постановленія, которыя будутъ идти въ разрѣзъ съ національными и бытовыми условіями церковныхъ областей. Одной изъ задачъ делегаціи должно быть ознакомленіе съ Соборомъ, ходомъ занятій его, задачами его, отмѣтить, что никакихъ путъ и ни на кого Соборомъ не налагается, а напротивъ, онъ снимаетъ оковы съ шеи, рукъ и ногъ. Когда узнаютъ, къ чему стремится Соборъ, что онъ даетъ согласіе на Украинскій Соборъ [204], что при раздѣленіи на округа митрополичій округъ обниметъ всю Украину и ему будетъ дано право созвать областной съѣздъ, на которомъ будутъ разрѣшены мѣстныя нужды, то это будетъ одно изъ условій успокоенія [206].

---

[205] The situation of the Georgian Church is referred to above, note 14.

[206] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 167-168.

V.F. Kharkov [207] *was of the opinion that the Ukrainian movement had profound roots in both political as well as religious life. The Ukrainians were only demanding that their Church be Ukrainanized. On the crucial question whether they wanted to separate from Russia, he held that only a small minority—and not the majority—of Ukrainians wanted to do so. However, should the delegation of the* SOBOR *of Moscow impede the convocation of the* SOBOR *of Kiev, then the Ukrainians would probably separate. This delegation should, therefore, try to steer this movement into the proper channel and try to achieve unity in peace and love.*

В.Ф. Харьковъ [207]. Я выступаю предъ Священнымъ Соборомъ, какъ представитель Полтавской епархіи, являющейся центромъ Малороссіи, а уроженецъ — Рязанской епархіи. Меня не могутъ заподозрить въ какихъ-либо особыхъ симпатіяхъ къ Украинскому движенію. Въ теченіе 15 лѣтъ состою я на службѣ въ Полтавской епархіи, и мнѣ приходилось присматриваться къ жизни Украйны. Украинское движеніе имѣетъ глубокіе корни не только въ области политической, но и въ церковной жизни. На съѣздахъ Украинскій вопросъ поднимался. Вы слышали представителя Херсонской епархіи М.А. Кальнева [208] онъ познакомилъ Васъ съ желаніями, о которыхъ заявляетъ Украйна: украинизація Церкви, вопросъ объ отношеніи къ « кацапамъ ». Нужно имѣть въ виду главное обстоятельство: стремятся-ли украинцы къ отдѣленію, или нѣтъ? Есть часть украинцевъ, которая стремится къ полному отдѣленію. Но эта часть не такъ значительна; большая часть украинцевъ не имѣетъ такого стремленія. Но если мы пошлемъ делегацію съ прещеніемъ, то я болѣе, чѣмъ убѣжденъ, что отдѣленіе произойдетъ. Издаются циркуляры о созывѣ Украинскаго Собора. Это дѣло надо взять въ свои руки. Есть малороссійская пословица: пока солице взойдетъ, роса очи можетъ выѣсть. Необходимо скорѣе ввести это теченіе въ какое-нибудь русло, послать делегацію, цѣлью которой должно быть достиженіе единенія въ вірѣ и любви. Дай Богъ, чтобы делегація потушила нарождающійся пожаръ [209].

---

[207] V.F. Kharkov, 39 years old and a candidate in theology, was a teacher in the theological seminary of Poltava. A resident of Poltava, he was elected delegate to the *Sobor* by the laity of that city. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 92.

[208] M.A. Kal'nev's presentation is found above, pp. 270-2.

[209] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 168.

After the above presentation, speeches were limited to 5 minutes.

Предсѣдательствующій [210]. Поступило предложеніе о прекращеніи записи ораторовъ и о сокращеніи рѣчей до 5 минутъ.

ПОСТАНОВЛЕНО: *запись ораторокъ прекратить, рѣчи ораторовъ сократить до 5 минутъ* [211].

The next speaker, S.I. Četverikov [212], *who favored a close fraternal unity between Russia and the Ukraine, described the situation in the Ukraine as being very complex and fluctuating. One was able, however, to distinguish three distinct tendencies in the Ukrainian movement. The first—a minority movement, irreconcilable with Moscow—demanded complete political and ecclesiastical separation of the Ukraine from Russia and expressed dissatisfaction and hostility to everything that was Russian. The second—a fairly strong cultural movement, composed of people who loved what was Ukrainian, such as its life, its religious particularities and its literature—strove for the cultural development of their country and for the Ukrainization of their schools, their Church and their literature. The third was one of both political and ecclesiastical apathy. The movement to keep the unity between the Ukraine and Russia was prevailing. This had been discussed during the diocesan congresses in the Ukraine, during discussions with the clergy and the laity, and especially during the All-Russian Congress of Clergy and Laity* [213], *where the Ukrainian delegation declared that the Ukrainians did not want to separate from Russia. They also expressed their wish that a Ukrainian* SOBOR *be held prior to the All-Russian* SOBOR. *They also favoured the Ukrainization of the Church and political self-determination.*

Četverikov concluded his presentation by suggesting that the SOBOR's *delegation should contact the* RADA *to put this movement on a canonical footing.*

Прот. С.И. Четвериковъ [212]. Я представитель той же Полтавской епархіи, что и предыдущій ораторъ, уроженецъ же — Екатеринославской епархіи, гдѣ провелъ и дѣтство; дальнѣйшее же мое

---

[210] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[211] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 168.

[212] S.I. Četverikov, 50 years old, a teacher of religion and a candidate in theology, was elected to the *Sobor* by the clergy of Poltava. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 93.

[213] Cf. above, note 202, for some information regarding this congress.

воспитаніе протекало въ Москвѣ, подъ сѣнію обители Преподобнаго Сергія. И съ той и съ другой частью государства я связанъ, и та и другая мнѣ дороги. Безъ боли не могу подумать, что можетъ произойти раздѣленіе моей родины на двѣ части. Не могу подумать, что Москва не въ моемъ государствѣ, или Кіевъ не въ моей, а въ другой странѣ. Поэтому я являюсь горячимъ сторонникомъ тѣснаго и братскаго единенія между Великороссіей и Украйной. Живя 10 лѣтъ въ Полтавѣ и наблюдая тамъ жизнь, въ особенности въ послѣдніе 8 мѣсяцевъ, могу сказать, что картина настроеній тамъ представляется крайне сложной: нельзя точно сказать, сепаратизмъ, или другое что, настроеніе крайне пестрое и можетъ легко мѣняться въ ту или другую сторону въ зависимости отъ политическихъ и другихъ обстоительствъ. Здѣсь собственно три теченія. Первое — непримиримое къ Москвѣ; его представляютъ тѣ, кто стоитъ за полное отдѣленіе отъ остальной Россіи и въ государственномъ, и церковномъ отношеніяхъ, съ недовольствомъ и враждой ко всему великорусскому; но это теченіе незначительное. Второе — культурное теченіе, значительно сильное: его представляютъ люди, которые любятъ украинство, свой бытъ, церковныя особенности, литературу и желаютъ культурнаго развитія страны своей, стремятся къ украинизаціи школы, Церкви и литературы. Третье теченіе характеризуется равнодушнымъ отношеніемъ и къ Церкви и къ государству, боязнью, какъ-бы не вызвать возбужденія страстей и осложненій. Преобладаетъ стремленіе о сохраненіи единенія и союза съ Великороссіей. Это сказалось на епархіальныхъ съѣздахъ, въ разговорахъ съ духовными и мірянами, и особенно на всероссійскомъ съѣздѣ духовенства и мірянъ [213]. Тамъ насъ, представителей отъ 8 Украинскихъ епархій, было до 150 человѣкъ, больше, чѣмъ на Соборѣ, украинская секція составила резолюцію, въ которой заявила, что Малороссія желаетъ итти вмѣстѣ съ Великороссіей, какъ двѣ сестры, а не стремится къ разрыву; высказано было пожеланіе, чтобы Украинскій Соборъ былъ созванъ до Всероссійскаго; секція, наконецъ, высказалась за украинизацію Церкви и національное самоопредѣленіе. Если-бы тогда Украинскій съѣздъ состоялся, то не пошли-бы разговоры объ образованіи митрополичьяго округа изъ 8 Украинскихъ епархій. Теперь же делегація Собора должна войти въ сношеніе съ Радой, украинское движеніе необходимо ввести въ русло каноническое [214].

---

[214] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 168-169.

G.I. Bulgakov [215] *was convinced that the Ukrainians did not want to separate from Russia. The whole problem in the Ukraine consisted in that the Ukrainians were being manipulated by the Jesuits. The* SOBOR *of Moscow should, therefore, have a pastoral attitude towards them. It should send a delegation to Kiev to study the situation there and to see what measures must be taken to bring peace to the Ukraine and to put this movement on a canonical course. He also suggested that the* SOBOR *of Moscow should—before the end of its first session* [216]*—approve the project of creating metropolitan regions in the Russian Church, because that would unify all the Ukrainian dioceses into one* METROPOLIA [217].

Г.И. Булгаковъ [215]. Послѣ 10 лѣтъ изученія исторіи Украйны и Юго-Западной Россіи я подчеркиваю ту глубину преданности Православію и идеѣ патріаршества, какой обвѣяна вся эта исторія. И теперь въ глубинѣ Украинскаго народа нѣтъ стремленія къ сепаратизму. И теперь начинаются со стороны іезуитовъ разнаго рода попытки и посягательства. Отъ Собора требуется пастырское отношеніе къ Украйнѣ. Необходимо послать делегацію для освѣдомленія о движеніи и выясненія, какія нужно принять мѣры къ умиротворенію Украйны. Вотъ путь, на которомъ Соборъ долженъ стоять. Еще отмѣчу, что движеніе украинское надо направить въ каноническое русло. Тутъ была рѣчь о митрополичьихъ округахъ [217]. Десятки окружныхъ Соборовъ существовали. Мое предложеніе: поручить отдѣлу о Высшемъ Церковномъ Управленіи разработать внѣ очереди въ спѣшномъ порядкѣ проектъ учрежденія митрополичьяго округа для объединенія Украинскихъ епархій и разсмотрѣть этотъ проектъ въ пленарномъ засѣданіи до перерыва [216] занятій Собора [218].

A.A. Khotovitskij [219] *affirmed that the Ukrainian movement had real roots in the Ukraine and whoever tried to exploit these roots—e.g.*

---

[215] Cf. above, Section II, part A, p. 215, note 53, for some of his biographical data.

[216] December 15 (28), 1917; cf. above, Section I, p. 177.

[217] In its approved version, this decree is found above, Section II, part A, pp. 230-232.

[218] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 169.

[219] Archpriest Khotovitskij, 45 years old and a candidate in theology, was the rector of the church of the Assumption in Helsinki, and was elected to the *Sobor* from the diocese of Finland. He was also attached to the church of Christ the Saviour in Moscow. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 92.

Archbishop Oleksij [220]*—should be reprimanded. He also said that the* SOBOR'S *delegation to Kiev will be faced with a delicate situation because the Ukrainians will demand that the clergy in the Ukraine be Ukrainian. He also sustained that the anti-Russian sentiment among the Ukrainians came from Austria. He then suggested that the* SOBOR *should ask Metropolitan Vladimir of Kiev* [221] *not to leave Moscow for Kiev—as he had planned—in order to avoid exposing himself to insults. He concluded by saying that this delegation should find out what was the real situation in the Ukraine.*

Прот. А.А. Хотовицкій [219]. Я знаю психологію украинцевъ: самъ я съ Волыни, жилъ среди нихъ, сталкивался съ ними въ Америкѣ. Делегація должна обезвредить то, что присосалось къ движенію. Корни движенія дѣйствительно существуютъ, и кто хочетъ имъ насильственно воспользоваться, по отношенію къ этимъ лицамъ, прещеніе не только умѣстно, но и необходимо, они его заслуживаютъ, какъ, напримѣръ, архіепископъ Алексій Дородницынъ [220]. Надо ввести Малороссію и Великороссію въ братскія любовныя отношенія. Зная псилохогію малороссовъ, я скажу, что делегаты прежде всего встрѣтятся съ деликатнымъ обстоятельствомъ: украинцы прежде всего возбудятъ вопросъ о томъ, чтобы служебный персоналъ былъ изъ малороссовъ.

Предсѣдательствующій [222]. Прошу не называть личностей, — опредѣленнаго еще неизвѣстно ничего.

Прот. А.А. Хотовицкій. Тутъ присоединился демагогическій элементъ, крайній противорусскій. Противорусское теченіе идетъ изъ Австріи. Мое предложеніе: просить Владыку Кіевскаго [221] временно остаться и не ѣхать въ Кіевъ, чтобы не дать повода оскорблять іерархическую власть нашу и не нанести ударъ нашему престижу. Еслибы Владыка остался, то делегація разузнаетъ, что на Украйнѣ происходитъ, и выяснитъ, что дѣлать надо. Если со стороны украинцевъ проявится непримиримость, то такимъ образомъ старѣйшій іерархъ будетъ огражденъ. Я убѣжденъ, что остро-

---

[220] The role of Archbishop Oleksij in this movement is described above, Section I, pp. 182ff.

[221] Regarding Metropolitan Vladimir of Kiev, cf. above, Section II, part A, pp. 233-234.

[222] Archbishop Arsenij of Novgorod.

та будетъ улажена и безболѣзненно. Украинцы потребуютъ къ себѣ малороссовъ, и они будутъ правы [223].

According to A.I. Judin [224], *it was necessary to send a delegation—or even several—to Kiev to save the situation. However, if that did not solve the problem, then stronger measures should be taken.*

А.И. Юдинъ [224]. На мой взглядъ делегація необходима. Когда были слышны выстрѣлы, содрогались зданія и делегація ходила, то сказали, что поздно. Теперь слышатся выстрѣлы духовные, нужно послать делегацію. Я согласенъ съ архіепископомъ Евлогіемъ [225], но я не согласенъ съ тѣми, кто предлагаетъ анатему [226]. Мнѣнія бываютъ разныя: въ Москвѣ на Театральной площади встрѣтишь одно мнѣніе, а у губернаторскаго дома — другое. Не слѣдуетъ затягивать время, а посылать надо делегацію, и не одну, а двѣ, три и болѣе. Надо всѣ мѣръі принять и, когда не послушаютъ, употребить уже строгія мѣры [227].

Archimandrite Mattej then took the floor to confute the various criticism which had been made of his first speech [228]. *He was convinced that the very fact that the Ukrainians wanted to hold their own* SOBOR *in Kiev proved that they wanted to become autonomous; otherwise, the* SOBOR *of Moscow would have been able to answer their needs. He also reaffirmed his opposition—based on canonical grounds—to the* SOBOR *sending a delegation to Kiev, because that would set a precedent for others to follow. However, if a delegation were to be sent, then it should be sent only in the name of the Ukrainian delegates to the* SOBOR *of Moscow, and not from the* SOBOR *itself.*

Архим. Маттей [228]. (*Голоса*: Довольно!) Я не буду подробно возражать профессору Т.И. Мищенко [229] и другимъ ораторамъ [230]

---

[223] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 169-170.

[224] A.I. Judin, 42 years old with an elementary school education, was a peasant farmer and tanner. He was elected to the *Sobor* by the laity of the diocese of Olonetsk. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 72.

[225] His presentation to the *Sobor* is found above, pp. 277-280.

[226] Archimandrite Mattej held this position; cf. above, pp. 250-259.

[227] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 170.

[228] His first presentation to the *Sobor* on this question is found above, pp. 250-259.

[229] T.I. Myščenko's presentation to the *Sobor* is found above, pp. 268-9.

[230] Some of the other speakers who criticized Archimandrite Mattej's opposi-

которые поминали мое имя, я скажу К.К. Мировичу [231]. О совѣщаніи [232] я сказалъ, что представитель Черниговской епархіи противъ Собора, представитель Подольской епархіи за Патріарха. Ничего другого я не говорилъ. Это фактическая сторона. По словамъ К.К. Мировича, я говорилъ, что проектъ декларації [233] уже какъ будто отосланъ въ Кіевъ. Я говорилъ о томъ, что такое « Братство Воскресенія » [234], а не объ этой декларації. Чѣмъ вызывается необходимость Украинскаго Собора 28 декабря, и почему не могутъ повѣдать нужды украинцевъ этому Помѣстному Всероссійскому Собору? Если нѣтъ рѣчи объ автономіи, зачѣмъ спѣшить съ Соборомъ? Почему о намѣреніяхъ украинцевъ на нашемъ Соборѣ не заявили намъ въ началѣ, а только послѣ вопроса о патріаршествѣ? [235] Я противъ посылки делегаціи на каноническомъ основаніи. Посольство можетъ создать прецедентъ. Соборъ прерветъ занятія 15 декабря. Гдѣ гарантія, что въ какомъ-нибудь другомъ городѣ не возникнетъ пожара? Кто будетъ тушить? Если эта делегація и можетъ быть послана, то во всякомъ случаѣ не отъ Собора, а отъ украинскихъ представителей на Соборѣ. Если движеніе глубоко пустило корни, то поѣдутъ представители отъ всѣхъ восьми украинскихъ епархій во главѣ съ епархіальными архіереями. Боюсь, — не создать-бы второй Грузіи! [236]

(*Голоса*: Правильно!) [237].

On the other hand, N.I. Znamirovskij [238] *suggested to the* SOBOR *that both parties in question should forget past grievances and remember*

---

tion to the *Sobor* sending a delegation to Kiev were: M.A. Kal'nev, cf. above, pp. 270-272; S.N. Bulgakov, cf. above, pp. 281-284; Archbishop Evlogij, cf. above, pp. 277-280; A.I. Judin, cf. above, p. 291.

[231] K.K. Mytovyč's presentations to the *Sobor* is found above, pp. 273-277.

[232] This is a reference to the special meeting of the Ukrainian delegates to the *Sobor* of Moscow held on November 21 (December 4), 1917; cf. above, pp. 239ff.

[233] This project is found above, pp. 282-3.

[234] The "Fraternity of the Resurrection of Christ" is described above, Section I, p. 183.

[235] The election of the patriarch is described above, Section I, pp. 178-180.

[236] The situation of the Church in Georgia is described above, note 14.

[237] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 170-171.

[238] N.I. Znamirovskij, a 38 year old candidate in theology, was the inspector of the theological seminary of Perm. He was elected delegate to the *Sobor* by the laity of that diocese. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 71.

that both the Russians and the Ukrainians were members of the same people and the same Church. He also considered it imperative that the SOBOR *should send a delegation to Kiev as a mission of peace and love to investigate the real situation in the Ukraine and inform the Ukrainians that the Church wanted them to maintain their unity with itself. This delegation should also inform the Ukrainians that any separation from their lawful bishop* [239] *would be anticanonical, because also delegates from Ukrainian dioceses had participated in the* SOBOR *which had elected him. He also suggested that this delegation—strengthened by four specialists in Ukrainian questions who would be designated by the whole* SOBOR*—be sent to Kiev immediately to gather information regarding the real situation in the Ukraine, as well as to help to maintain the unity of the Ukrainian Church with the Russian Church in questions of faith and discipline.*

Н.И. Знамировскій [238]. При рѣшеніи тяжкаго и больного Украинскаго вопроса нужно разъ навсегда оставить личные счеты, нужно забыть старыя историческія обиды, причиненныя той или другой стороной, не нужно разжигать прежняго, уже давно забытаго, домашняго спора между членами единой великой семьи, и помнить, что всѣ мы — и великороссы и малороссы — сыны единаго великаго Русскаго Православнаго народа, чада единой святой Православной Россійской Церкви. И въ сознаніи этого единства пусть внимательно, всесторонне будетъ разслѣдовано происшедшее недоразумѣніе. Въ виду того, что Соборъ не имѣетъ ясныхъ и точныхъ свѣдѣній объ украинскихъ событіяхъ, отправленіе посольства въ Кіевъ необходимо. Оно будетъ тѣмъ голосомъ мира, голосомъ истинно Христовой любви по отношенію къ нашимъ братьямъ украинцамъ, который для нихъ и для насъ въ настоящую минуту такъ существенно необходимъ. Пусть украинцы знаютъ, что къ нимъ ихъ матерь Церковь относится съ любовью и желаетъ имѣть ихъ въ неразрывномъ единеніи съ собой. Вотъ что должна сказать имъ наша делегація. Пусть эта наша делегація будетъ къ полномъ смыслѣ Божьимъ посольствомъ — вѣстникомъ небеснаго мира. Она должна быть выразителемъ общаго соборнаго разума. Она должна сказать имъ, что въ наши тяжкіе дни общей смуты не время производить распри и несогласія, что всякое отдѣленіе отъ своего за-

---

[239] The patriarch of Moscow; his election is described above, Section I, pp. 178-180.

коннаго епископа [239] антиканонично и влечетъ за собою строгое вразумленіе со стороны Церкви что, наконецъ, непризнаніе только что избраннаго всѣмъ Соборомъ, въ томъ числѣ и представителями Украины, всероссійскаго отца отцовъ является великимъ грѣхомъ предъ Богомъ, раздраніемъ святой Христовой ризы, раной, безжалостно наносимой единому живому тѣлу многострадальной Церкви Русской. Она ни въ коемъ случаѣ не должна искусственно подсказывать Украйнѣ того духа раздѣленія, котораго, быть можетъ, тамъ и нѣтъ. Иначе она возьметъ на себя великую отвѣтственность предъ Церковью и исторіей. Ея цѣль — миротворческая, ея цѣль — непосредственное ознакомленіе съ событіями на самомъ мѣстѣ ихъ происшествія и освѣдомленіе объ этомъ Собора. И она должна, немедля ни минуты, приступить къ осуществленію своей задачи. Это требуется и важностью момента, и опасностью отъ волковъ, губящихъ стадо. Мое конкретное предложеніе: во-первыхъ — немедленное посольство делегаціи въ Украйну, во-вторыхъ — добавленіе въ число делегаціи еще четырехъ знакомыхъ съ Украинскимъ вопросомъ Членовъ по избранію всего Собора въ виду первостепенной важности вопроса для всей Церкви Русской, и, въ-третьихъ — наказъ посольству: освѣдомленіе съ обстоятельствами дѣла, съ цѣлью сохраненія нерушимаго единенія Украйны съ Православною Церковью Россійской, какъ въ догматахъ, такъ и дисциплинѣ, — нерушимаго единенія духа въ союзѣ мира [240].

According to Archmandrite Gurij[241], *the primary purpose of this delegation should be to heal the division within the Church caused by the refusal of some priests in Kiev to mention the patriarch's name in the diptychs*[242]. *If the Ukrainian Church became autocephalous, the Churches in Bessarabia, Siberia and other regions would follow suit. The* SOBOR's *delegation, composed of delegates from each Ukrainian diocese, should be increased*

---

[240] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 171-172.

[241] Archimandrite Gurij, 37 years old, doctor in Church history, was the inspector of the theological academy of Kazan'. He was elected delegate to the *Sobor* by the monks. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 68.

[242] The Ukrainian Church *Rada*, in its declaration published at the beginning of December, 1917, explicitly forbade the Ukrainian clergy to mention the name of the patriarch in the diptychs. This declaration is found above, Section I, p. 186, note 26.

by one or two delegates from the Russian dioceses, and that would symbolize the fullness of the Church.

Архим. Гурій [241]. Мнѣ хотѣлось бы сказать о той тяжелой боли, какую я испыталъ, когда наканунѣ интронизаціи Патріарха [243] сообщили, что цѣлая половина Русской земли хочетъ обособиться отъ нашего Святѣйшаго Патріарха. Особенно тяжело во всей этой исторіи то, что, какъ я услышалъ, въ Кіевѣ группа священниковъ не хочетъ поминать нашего Святѣйшаго Патріарха [242]. Я думаю, что каждое русское сердце должно обливаться кровью, слыша это слово. Только что блеснула надежда церковной полноты [244], и вотъ обнаруживается фактъ раздранія церковной одежды! Я думаю, что первой задачей делегаціи должно быть уврачеваніе этой язвы церковной: она должна обратиться къ этой группѣ священниковъ и во имя братской любви просить удержаться отъ церковнаго раздора. Если состоится автокефалія Украинской Церкви, это повлечетъ стремленіе другихъ окраинъ къ тому же. Возникнутъ автокефальныя Церкви въ Бессарабіи, Сибири и, можетъ быть, другихъ мѣстахъ. Что будетъ, если послѣдуетъ автокефалія Украинской Церкви? Куда дѣнутся епископы, священники, педагогическій персоналъ духовно-учебныхъ заведеній? У насъ столько іерарховъ изъ малороссовъ, священниковъ, преподавателей: не повторится ли та же печальная картина изгнанія іерарховъ изъ епархій, какъ и въ началѣ революціи? Теперь это будетъ много печальнѣе прежняго. Здѣсь говорилось, что въ составъ делегаціи должны входить не только представители Кіева, но и другихъ епархій. Долгъ справедливости требуетъ, чтобы въ составъ делегаціи входили представители отъ каждой Малороссійской епархіи. Въ этомъ посольствѣ должны быть одинъ или два представителя и отъ Великорусскихъ епархій: пусть будетъ полнота церковная и въ этомъ представительствѣ. Хотѣлось бы обратиться и къ малороссамъ, которые увлечены мыслію объ автокефаліи, съ увѣщаніемъ не дѣлить тѣла церковнаго. Пусть будетъ единство Русской Церкви подъ главенствомъ нашего Святѣйшаго Патріарха [245].

---

[243] This took place on November 21 (December 4), 1917; cf. above, Section I, p. 180.

[244] This refers to the restoration of the patriarchate in the Russian Church.

[245] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 172.

After having narrated the events which were happening in the Ukraine, Bishop Andronik of Perm[246] *made the following concrete recommendations regarding the Ukrainian problem:*

1. *Ecclesiastical authorities should deprive Archbishop Oleksij, formerly of Volodimir*[247]*, of the right to celebrate the liturgy for rebelling against his own bishop, the* SOBOR *of Moscow and the patriarch; he should also be brought before an ecclesiastical tribunal and be expelled from the Ukraine;*

2. *Metropolitan Vladimir of Kiev*[248] *should be instructed to place Archbishop Oleksij's clerical and lay collaborators on trial for schismatic activities;*

3. *Metropolitan Vladimir, together with the bishops of the other Ukrainian dioceses, should be instructed to convoke an All-Ukrainian Church* SOBOR *in Kiev—with the participation of the delegates from the Ukrainian dioceses to the* SOBOR *of Moscow—to discuss the most important matters facing the Ukrainian Church, after these had been previously discussed on the parish and diocesan levels;*

4. *All the bishops in the Ukraine should be instructed to write—in the name of the* SOBOR *of Moscow—pastoral letters to their faithful, exhorting them to preserve peace and unity in the Church, to reject the schismatics, and not to heed the* SOBOR *which had been convoked for December 28, 1917 (January 10, 1918) in Kiev*[249]*;*

5. *If a delegation from the* SOBOR *of Moscow were to be be sent to Kiev, it should be instructed to investigate the autocephalous tendencies in the Ukrainian Church and encourage the Ukrainians to maintain peace in the Church;*

6. *The* SOBOR *of Moscow should write an encyclical letter to all the faithful, informing them about the election and enthronement of Patriarch*

---

[246] Bishop Andronik of Perm, 47 years old, candidate in theology, was a member of the Pre-*Sobor Soviet* and chairman of the *Sobor*'s commission on the legal situation of the clergy in Russia and on their rights to own property. An *ex officio* delegate to the *Sobor*, he was also elected substitute member of the Sacred Synod. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 61.

[247] Regarding the role of Archbishop Oleksij, formerly of Volodimir, in the Ukrainian movement, cf. above, Section I, pp. 183ff.

[248] Some of Metropolitan Vladimir's biographical data are found above, Section II, part A, pp. 233-234, note 101a.

[249] Documents related to the convocation of the Ukrainian Church *Sobor* in Kiev are found above, Section I, pp. 184-187, notes 25-26.

Tykhon,[250] *demanding obedience to him and stipulating that his name should be included in all diptychs.*[251]

Епископъ Пермскій Андроникъ [246]. Изъ устъ Преосвященнаго Никодима [252] мы слышали о томъ, что творится въ Кіевѣ; двѣ недѣли назадъ группа пресвитеровъ и мірянъ подъ прикрытіемъ братства [253] составила комитетъ для созыва Украинскаго Церковнаго Собора на 28-е декабря [249], каковой Соборъ и долженъ учредить автокефалію Украинской Церкви. Въ этомъ комитетѣ не получилъ голоса Членъ нашего Собора протоіерей Е.З. Капраловъ [254]; онъ долженъ былъ оставитъ собраніе. Во главѣ этого исполнительнаго комитета стоитъ бывшій архіепископъ Владимірскій Алексій [247]. Въ бесѣдѣ съ Преосвященнымъ Никодимомъ онъ не объяснилъ своего участія, а признался лишь, что они собираются въ цѣляхъ подготовки къ Собору и автокефаліи. А когда Преосвященный Никодимъ сказалъ, что безъ благословенія митрополита неудобно это дѣлать, то Алексій отвѣтилъ: « Устройте мнѣ монастырь для житья ». Когда такіе люди входятъ въ тѣло Церкви, то знаемъ, чего отъ нихъ ожидать, и какъ можетъ пострадать неповинный народъ. Относясь къ Украинскому народу со всею предупредительною любовію, мы должны оградить его отъ вліянія подобныхъ личностей, чтобы не случилось горькой бѣды. Говорятъ, за ними стоятъ цѣлые полки; нѣтъ, за ними стоитъ митрополитъ Шептицкій [255]. Онъ давно ждетъ осуществленія своей мечты относительно отдѣленія Украинской Церкви. Я вношу такое предложеніе:

1) Примѣнительно къ канонамъ, въ цѣляхъ пресѣченія, бывшаго Владимірскаго архіепископа Алексія Епископскому Совѣщанію надлежитъ запретить въ священнослуженіи теперь же за крамолу на правящаго архипастыря и даже на Церковный Соборъ и

---

[250] These events are described above, Section I, pp. 178-180.

[251] Cf. above, note 242.

[252] Other references to Bishop Nikodim's visit to Moscow are found above, p. 245-246; 255.

[253] This is a reference to the Fraternity of the Resurrection of Christ which is described above, Section I, p. 183.

[254] Archpriest E.Z. Kapralov, 49 years old, with a Master's degree in theology, taught religion in Kiev, from where he was elected delegate to the *Sobor* of Moscow. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 72.

[255] Cf. above, Section II, part A, p. 214, note 48 for some of his biographical data.

Святѣйшаго Патріарха, исполненіе чего и будетъ предложено Св. Синоду, — съ вызовомъ архіепископа Алексія на церковный судъ и съ непремѣннымъ удаленіемъ его изъ предѣловъ Украйны.

2) Епархіальному Кіевскому митрополиту Владиміру[248] поручить архипастырскою любовію воздѣйствовать на сообщниковъ архіепископа Алексія, пресвитеровъ и мірянъ, въ случаѣ надобности примѣняя и къ нимъ строго каноническій судъ за схизматическое самочиніе.

3) Ему же — митрополиту Кіевскому Владиміру — поручить, по сношеніи съ архіереями Украинскихъ епархій, устроить общеукраинскій Церковный Соборъ въ Кіевѣ съ участіемъ на ономъ Членовъ Всероссійскаго Церковнаго Собора отъ Украинскихъ епархій — для выясненія и рѣшенія всѣхъ важнѣйшихъ церковныхъ дѣлъ ихъ, по особой программѣ, послѣ обсужденія того на приходскихъ, благочинническихъ и епархіальныхъ собраніяхъ.

4) Всѣмъ архіереямъ Украинскихъ епархій поручить обратиться къ своимъ паствамъ съ призывомъ, отъ имени Всероссійскаго Церковнаго Собора, хранить миръ церковный, единство вѣры и отвергаться отъ раздорниковъ, хотящихъ раздирать хитонъ Христовъ, чтобы вмѣстѣ съ ними не подвергнуться вѣчной участи раздорниковъ Корея, Датана и Авирона, почему не слушаться призыва раздорниковъ на самочинный Всеукраинскій Церковный Соборъ 28-го декабря с.г.

5) Если будетъ признано умѣстнымъ отправить на Украйну делегацію отъ Собора, ей поручить — выяснить положеніе дѣла по возникшему вопросу объ автокефаліи Украинской Церкви, призывать украинцевъ тѣми или иными путями къ храненію церковнаго мира, съ угрозою и прещеніемъ отъ Собора — объявить раздорниковъ въ схизмѣ, могущей порадовать только враговъ Церкви — уніатовъ и папистовъ.

6) Всероссійскому Церковному Собору теперь же составить свой актъ о состоявшемся избраніи и настолованіи Святѣйшаго Всероссійскаго Патріарха Тихона [250], о чемъ и извѣстить всѣхъ чадъ Церкви Россійской, съ указаніемъ возношенія имени Святѣйшаго Патріарха на богослуженіи [251] и съ призывомъ къ сыновнему послушанію ему [256].

---

[256] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 172-174. The debate on these questions is found below, pp. 318-323.

V.K. Nedel'skij[257] *was in favor that the* SOBOR *send a delegation to Kiev to gather information about the real situation in the Ukraine. However, he opposed the idea that the Ukrainian Church should hold its own* SOBOR *in Kiev. The Ukrainian delegates to the* SOBOR *of Moscow—together with delegates from other regions—could easily solve the Ukrainian question within the framework of the* SOBOR *of Moscow. Furthermore, it could even be dangerous for the Ukrainian Church to hold its own* SOBOR. *He then suggested that the* SOBOR *of Moscow should form a special commission which would study the Ukrainian question.*

В.К. Недѣльскій[257]. Съ чувствомъ большого удовлетворенія я выслушалъ изъ усть Членовъ Собора К.К. Мировича[258] и Высокопреосвященнаго Евлогія[259] заявленіе о цѣляхъ и задачахъ делегаціи. Конечно, эта делегація и желательна, и полезна, и цѣлесообразна. Если она, облеченная опредѣленными полномочіями, будетъ имѣть въ виду только освѣдомительную задачу относительно того, что происходитъ въ Кіевѣ, я думаю, что мы всѣ пожелаемъ успѣха этой делегаціи. Но что меня смущаетъ, такъ это мысль о Соборѣ Украинскомъ. Для чего нуженъ этотъ Соборъ? Изъ кого онъ будетъ состоять и что будетъ разрѣшать? Онъ будетъ состоять изъ іерарховъ, клириковъ и мірянъ и разсматривать дѣла Украинской Церкви. А развѣ здѣсь, въ стѣнахъ этого Собора, мы не имѣемъ лучшихъ силъ для выясненія того, что нужно для Украинскихъ епархій? Развѣ здѣсь нѣтъ представителей Украинскихъ епархій? Развѣ нѣтъ ихъ епископовъ? Мы видимъ въ рядахъ ихъ людей, преданныхъ благу Украйны. Вотъ на кого и надо возложить задачу выясненія того, что нужно для Украйны въ данный моментъ. Скажутъ: тамъ Соборъ будетъ болѣе многолюдный. Но гдѣ ручательства, что новые избранники будутъ работать въ церковномъ настроеніи? То, что можно назвать Кіевской смутой, это создано прямыми врагами Церкви, какъ митрополитъ Шептицкій[260]. Что можетъ произойти, если на этомъ Соборѣ возобладаютъ элементы нецерковные? Говорятъ, это не можетъ быть. Но, вѣдь, мы знаемъ, какъ

---

[257] V.K. Nedel'skij, 48 years old, candidate in theology, was a lecturer in the theological seminary in Lithuania, from which diocese he was elected delegate to the *Sobor* of Moscow. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 79.

[258] K.K. Myrovyč's presentation to the *Sobor* is found above, pp. 273-7.

[259] Archbishop Evlogij's speech to the *Sobor* is found above, pp. 277-280.

[260] Cf. above, Section II, part A, p. 214, note 48, for some of his biographical data.

неустойчиво настроеніе массъ. Я долженъ отмѣтить, что изъ смуты Кіевской вырисовывается грозный фактъ, что, при зарожденіи комитета [261], большую роль сыграли тамъ преторіанцы, которые задаютъ тонъ нашей жизни. Я и боюсь, что всѣ новые выборы на Украинскій Соборъ произойдутъ подъ давленіемъ церковныхъ преторіанцевъ. Если всѣ Члены нашего Собора будутъ участвовать и на Украинскомъ Соборѣ, то они могутъ оказаться въ меньшинствѣ, ихъ голоса могутъ быть заглушены голосами людей, настроенныхъ по митинговому. Я полагаю, что послать депутацію нужно, но вмѣстѣ съ тѣмъ нужно отклонить мысль о созывѣ Украинскаго Собора. Соборъ — здѣсь, гдѣ мы и полагаемъ возможнымъ выяснить нужды Украинскихъ епархій. Здѣсь будутъ рѣшенія не односторонніе, принятыя не подъ давленіемъ внѣшнихъ силъ, быть можетъ, штыковъ, а подъ вліяніемъ религіозно-нравственныхъ элементовъ. Я прошу признать нежелательной мысль объ Украинскомъ Соборѣ. Я предлагаю здѣсь же на Соборѣ образовать Отдѣлъ, который занялся бы выясненіемъ тѣхъ вопросовъ, которые желательно будто бы передать на обсужденіе Украинскаго Собора [262].

S.A. Kotlarevskij [263] *held that it was vitally important that the* SOBOR *send a delegation to Kiev to study the situation in the Ukraine, because the only alternative to that would be for the* SOBOR *to ignore this problem completely and write the Ukrainian question off. He then described some similarities which he saw between the religious and political movements in the Ukraine at that time. When the Ukrainian movement for the political autonomy of the Ukraine began in 1917, the Russian Provisional Government—at first confident in its own strength—made the mistake of not listening to the Ukrainians. However, when the Ukrainian movement became too strong, the Russian Government—faced with a* FAIT ACCOMPLI— *reversed its previous position and was willing to accept what had previously been unacceptable. Kotlarevskij feared that the Russian Church was now*

---

[261] The Fraternity of the Resurrection of Christ; cf. above, Section I, p. 183.

[262] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 174.

[263] S.A. Kotlarevskij, 44 years old, doctor in history, was a professor at the Moscow University. During the Provisional Government of Kerensky, he was the Assistant Minister of Confessions. Before the opening of the *Sobor*, he had also been a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 74. During this debate he was elected member of the *Sobor*'s delegation to Kiev; cf. below ,pp. 314-6.

making the same mistake. Since politics influence the Church, it was only natural that the movement in the Ukrainian Church be closely connected with the political situation in the Ukraine. When one considered the "uniate" propaganda which was especially strong in Galicia, one could have expected that Ukrainian politicians would have identified Ukrainian political independence with ecclesiastical union with Rome. But the opposite happened. Ukrainian politicians saw the possibility of having an autonomous Ukraine while remaining within the boundaries of Russia [264].

To the above one could also add that the Ukrainian movement was also partially influenced by an Austrophile drive, but it would be a mistake to identify this movement as a tendency towards Austria [265].

How should one react to this Ukrainian religious movement which wanted to have its own autonomous ecclesiastical existence? One could try to explain this phenomenon as being caused by some very ambitious persons who were using this cause to further their own careers. Kotlarevskij, however, considered this explanation as being too superficial and attempted to find a more fundamental solution. In this situation, according to Kotlarevskij, the Ukrainians had several alternatives open to them. The first would be for them to unite with the Church of Rome, since the underlying strength of a Church united with Rome was that it becomes a national Church, as had been witnessed by all those who had entered into a Ukrainian "uniate" Church in Galicia during the war, where they saw that sermons were preached in the local language, where the whole congregation sang together, and where local traditions were respected. For the "uniates", religion really becomes the faith of the people and this was the danger which it poses to the Orthodox Church.

That notwithstanding, however, Kotlarevskij saw no danger that the Ukrainian Church would unite with the Church of Rome. However, the Ukrainian Church must strive to cater to the needs of its faithful for it to overcome these problems. He, therefore, saw no danger in the fact that the Ukrainian Church wanted to hold a Regional SOBOR *in Kiev; that* SOBOR *would contribute to preventing a complete schism in the Church, and for that reason it was essential that the* SOBOR *be held.*

---

[264] This was the spirit of the *Third Universal* published by the Ukrainian Central *Rada* on November 9 (22), 1917, in which the *Rada* announced the creation of the Ukrainian National Republic federated with Russia; cf. above, Section I, p. 183, note 20, and note 63.

[265] OLEG S. PIDHAINI described this movement in his *The Ukrainian-Polish Problem in the Dissolution of the Russian Empire, 1914-1917*, p. 29.

Furthermore, what did the SOBOR *of Moscow have to fear? The Ukrainians did not want to hold their liturgy in Ukrainian because they understood Old Slavonic better than the Russians did. And if sermons were preached in Ukrainian, so much the better! It was also necessary to protect the special characteristics of the Ukrainian Church. In the past the Russian people had suffered from the sin of centralization: the unity of Russia had been considered as being only external. But now one saw that the salvation of Russia consisted in a deeply rooted appreciation and development of regional interests and life. One had to recognize that the Ukrainians had a right to their own religious traditions. It was possible to bridge the gap between* AUTOCEPHALIA *and uniformity, but, as the situation was serious and dangerous, great sensitivity to this problem had to be shown. Another schism, as in Georgia,*[266] *should not be permitted to happen in the Ukraine. However, should that happen, it would be much more serious than with Georgia where its population was ethnically foreign to Russia. Great Russia divided into two parts—Russia and the Ukraine—could not exist. That would be a colossal misfortune. One should hope that this danger would pass, but one also had to realize that the Ukrainians will remain united with the Russian Church only if their legitimate aspirations were fulfilled.*

С.А. Котляревскій [263]. Мнѣ кажется, что большинство ораторовъ признаетъ, что послать делегацію необходимо. Я думаю, что это безспорно. Мы могли-бы отказаться отъ делегаціи, если-бы сказали, что ставимъ крестъ на всемъ Украинскомъ движеніи и не хотимъ его признавать. Я думаю, что это невозможно и безполезно. Мнѣ приходитъ въ голову нѣкоторая аналогія между тѣмъ событіемъ, которое случилось въ области церковной, и тѣмъ, которое происходитъ въ области государственной на Украйнѣ. Мнѣ пришлось близко стоять къ переговорамъ, какіе велись съ представителями Украинской власти [267]. Я думаю, что правительство [268] сдѣлало большую ошибку: оно, увѣренное въ своей силѣ, не хотѣло ихъ слушать. Когда оказалось, что Украинское движеніе представляетъ извѣстную силу, правительство стало предъ совершившимся фактомъ и начало давать согласіе на то, что противо-

---

[266] The situation in the Georgian Church is described above, note 14.

[267] This probably refers to the time when Kotlarevskij was the Assistant Minister of Confessions in the Russian Provisional Government.

[268] The Russian Provisional Government.

рѣчило первоначальнымъ его планамъ. Я боюсь, что эта же ошибка, это неумѣніе ввести дѣло въ надлежащее русло, можетъ совершиться и у насъ. Безспорно, что Украинское церковное движеніе тѣсно связано съ извѣстными политическими условіями, и странно было-бы, еслибы эти условія не сказались на церковной жизни. Можно было думать, что послѣ уніатской пропаганды, которая особенно сильна была въ Галиціи, Украинскіе дѣятели дѣло политической автономіи свяжутъ съ церковною уніей. Этого не случилось, — имъ стала представляться возможность автономіи Украйны въ предѣлахъ Россіи [264], и у нихъ не стало уже прежняго тяготѣнія къ Галиціи. Въ Украинскомъ движеніи есть и австрофильскій мотивъ, но было бы несправедливымъ и ошибочнымъ окрашивать это движеніе въ цвѣтъ тяготѣнія къ Австріи [265]. Я указываю на это, чтобы подчеркнуть, насколько своеобразны условія жизни на Украйнѣ.

Какъ же должно по существу относиться къ этому церковному движенію на Украйнѣ по своему устроить свой церковный бытъ? Будемъ-ли называть его попыткой отдѣльныхъ честолюбцевъ? Я думаю, что кто вглядывался въ бытъ Украйны, тотъ признаетъ это недостаточнымъ. Не подлежитъ сомнѣнію, что на Украйнѣ сложился свой церковный бытъ болѣе яркій, болѣе полный, подъ лучами южнаго солица. Съ другой стороны, мнѣ кажется, что унія сильна именно тѣмъ, что она принимаетъ характеръ народной Церкви. Всѣ, бывавшіе въ Галиціи, не могутъ не сказать, что именно этимъ сильна унія. Когда входишь въ церковь въ Галиціи, то слышишь проповѣдь на родномъ языкѣ, чувствуешь, что здѣсь достигнута тайна близости къ народу. Мнѣ вспоминается одинъ эпизодъ, какъ въ первый день Рождества Христова въ маленькомъ городкѣ недалеко отъ позиціи, въ уніатской церкви совершалась литургія. Вся церковь была переполнена русскими воинами. Какое сильное впечатлѣніе оставила проповѣдь, произнесенная на понятномъ языкѣ, и общее пѣніе! Когда всѣ эти, вернувшіеся съ позиціи воины запѣли « Слава въ Вышнихъ Богу », почувствовался какой-то огромный духовный подъемъ. Вотъ чѣмъ сильна унія: она стала дѣйствительно народной вѣрой; вотъ чѣмъ она опасна! Я думаю, что для уніи не можетъ быть мѣста на Украйнѣ, но для этого необходимо употребить всѣ усилія, чтобы образовать тамъ такую же церковную жизнь, соотвѣтствующую потребности народа. Съ этой стороны я не вижу никакой опасности въ созывѣ Областного Церковнаго Собора на Украйнѣ: онъ установитъ бытовыя осо-

бенности церковной жизни на Украйнѣ и запечатлѣетъ это въ разныхъ церковныхъ постановленіяхъ, чтобы не произошло полнаго церковнаго раздѣленія. Областной Соборъ на Украйнѣ необходимъ. Чего мы можемъ опасаться? Богослуженія на Украинскомъ языкѣ? Но къ этому не стремятся: для малороссовъ церковно-славянскій языкъ болѣе понятенъ, чѣмъ для великороссовъ. А если проповѣдь будетъ на Украинскомъ языкѣ, то это только хорошо. И Соборъ нашъ не долженъ этого опасаться. Сохранить особенности церковной самобытной жизни на Украйнѣ нужно. Всѣ мы страдали грѣхомъ централизаціи, думали, что единство Россіи чисто внѣшнее. А теперь видимъ, что спасеніе Россіи заключается въ сильномъ развитіи областной мѣстной жизни. Я боюсь, что задерживаю Ваше вниманіе (*Голоса*: Просимъ). При настоящихъ тяжелыхъ ударахъ судьбы наша Родина можетъ быть возсоздана, если будетъ проникнута глубокою любовью къ отдѣльнымъ мѣстностямъ, къ интересамъ каждой области. Нужно признать и права населенія Украйны на свои религіозныя особенности. Между автокефаліей и полнымъ отсутствіемъ различія въ церковномъ бытѣ возможна промежуточная связь. Къ мѣстнымъ преданіямъ надо относиться очень чутко. Мы стоимъ предъ огромною опасностью. Не создать-бы намъ второй Грузіи [268], — но это будетъ болѣе опасно: Грузія намъ по національнымъ особенностямъ чужда, но Россія при раздѣленіи на Великороссію и Малороссію существовать не можетъ. Это былобы колоссальнымъ несчастіемъ. Будемъ вѣрить, что эта опасность будетъ избѣгнута. Будутъ удовлетворены законныя желанія Украинскаго народа, и онъ будетъ въ связи съ Русскою Церковію [269].

Archpriest Bekarevyč [270] *confirmed that the Ukrainians were tending towards autonomy, and now even towards* AUTOCEPHALIA. *This was, however, the fault of the central administration of the Russian Church because of its discriminatory policies against the Ukrainians. To support his case, Bekarevyč compared eastern Russia—where non-Russians were permitted to hear sermons and to have liturgical books in their local languages, as well as to have their own native clergy—with the Ukraine, where all*

---

[269] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 175-176.

[270] Archpriest E.I. Bekarevyč, 58 years old, a former student at the theological seminary, was the superior of the cathedral of Ljublin. He was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kholm. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 63.

this was forbidden, where everything that was local was destroyed, where civil authorities had even forbidden the clergy to sing hymns in Ukrainian. Russian authorities wanted to conform Ukrainian religious services with the Moscow ritual [271] *and with the Russian Church. The Ukrainians resented that yoke: they were not permitted to have their own, but were forced to accept something foreign to them. They had requested the Holy Synod permission to hold a convention, but were refused* [272]. *To this Bekarevyč also added that the Metropolitan of Kiev did not have any advisory body in his* METROPOLIA. *These complaints, though they may seem trivial, could, nevertheless, evoke passions. If the previous policies were not condemned, the Ukrainians will continue to demand an autocephalous structure for their Church. Furthermore, the* SOBOR'S *delegation to Kiev should be composed of persons who were already known in the Ukraine, so that they would be more easily accepted by the Ukrainians. It should investigate the Ukrainian situation and make a report about it to the* SOBOR *when it reopened for its second session* [273]. *By so doing, the unity of the Church will be restored.*

Прот. Э.И. Бекаревичъ [270]. Я являюсь Членомъ Священнаго Собора отъ Холмской епархіи, которая влила свою судьбу въ судьбу Украинскаго народа. Съ того времени, какъ совершилось наше объединеніе съ Украинскимъ народомъ, мы чутко прислушиваемся къ тому, что происходитъ на Украйнѣ. Я лично понимаю, что тамъ совершается. Тамъ есть стремленіе къ автономіи, а теперь стремятся и къ автокефаліи. Виноваты въ этомъ мы. Мы слышали изъ доклада о. протоіерея С.І. Четверикова [274] на Всероссійскомъ съѣздѣ духовенства и мірянъ [275], насколько на Украйнѣ сильно было недовольство пріемами нашей администраціи. Въ то время какъ на Востокѣ у насъ различные инородцы — черемисы, мордва и другіе — могли говорить проповѣди и имѣть священныя и бого-

---

[271] For the reply of Archbishop Antonij of Kharkiv to this statement, cf. below, pp. 306-307.

[272] This could refer to the request made by the Preparatory Commission for the All-Ukrainian Church *Sobor* to the Holy Synod in June, 1917; cf. above, Section I, p. 182.

[273] The first session of the *Sobor* ended on December 15 (28), 1917, and the second began on January 20 (February 2), 1918; cf. above, Section I, p. 177.

[274] His biographical data are found above, note 212.

[275] This congress was held in Moscow from June 1 (14)-12 (25), 1917; cf. above, note 202.

служебныя книги на своемъ языкѣ, и это не считалось грѣхомъ, на юго-западѣ [276] все это прихлопывали, все мѣстное погашалось: гражданская власть даже клирикамъ запрешала пѣть пѣсни на малороссійскомъ языкѣ. Все хотѣли приблизить къ уставу Московскому [271] и въ Церкви. Этотъ гнетъ, сложившійся вѣками, вызывалъ у Украинцевъ горькое чувство, что не даютъ возможности имѣть свое, навязываютъ чужое, можетъ быть и хорошее, но намъ оно не ко двору. Въ Святѣйшій Синодъ Украинцы обращались съ просьбою о съѣздѣ [272], но его не разрѣшили. До сихъ поръ въ Кіевѣ нѣтъ церковнаго епархіальнаго совѣта при епископѣ. Это мелочь, но она способна возбудить страсти. Чтобы умирить страсти, нужно осудить прежнюю политику, или же Украинцы будутъ стремиться къ автокефаліи. Делегацію отъ Собора нужно послать изъ людей, знаемыхъ на Украйнѣ; имъ лучше тамъ повѣрятъ. Они тамъ обсудятъ вопросы и явятся къ намъ сюда послѣ перерыва [273] въ нашихъ занятіяхъ и освѣтятъ дѣло. Этимъ путемъ, я надѣюсь, мы придемъ къ единенію [277].

Archbishop Antonij of Kharkiv [278] *proposed that Archbishop Evlogij of Volyn* [279] *should be a member of the* SOBOR's *delegation to Kiev inasmuch as he represented the Ukrainian Orthodox Church of Galicia in the* SOBOR *of Moscow, and he was also qualified to gauge the "uniate" influence on the Ukrainian movement. Archbishop Antonij concluded by making a small correction to the speech of Archpriest Bekarevyč* [280].

Архіепископъ Харьковскій Антоній [278]. Я хочу сказать два слова о делегаціи. Не возражая противъ выбранныхъ лицъ, полагаю, что въ делегаціи необходимо участіе Высокопреосвященнаго Евлогія [279], какъ представителя православныхъ малороссовъ галичанъ, которые въ августѣ просили допустить на Соборъ двухъ членовъ-галичанъ и въ числѣ ихъ архіепископа Евлогія. И кромѣ того онъ, какъ опытный глазъ, можетъ скорѣе другихъ видѣть, гдѣ и въ чемъ замѣтно вліяніе уніатовъ. Затѣмъ, маленькое примѣчаніе

---

[276] The Ukraine.

[277] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 176-177.

[278] His biographical data are found above, Section II, part A, p. 199, note 13.

[279] Archbishop Evlogij's biographical data are found above, Section II, part A, p. 196, note 3. His reply to this suggestion is found below, p. 310.

[280] His speech is found above, pp. 304-306.

къ рѣчи о. протоіерея Э.И. Бекаревича [280]. Не Московскій уставъ вводился, а Петербургскій, гдѣ уставъ церковный постоянно нарушался, и вотъ эту-то мѣшанину навязывали всюду. Когда я вводилъ Кіевское пѣніе въ Казани, Уфѣ, его слушали со вниманіемъ, а въ Житомірѣ, гдѣ Кіевскій напѣвъ забытъ, его не слушали, предпочитая Бортнянскаго [281] и др. [282]

E.M. Vitošynskij [283] *was of the opinion that it was essential for the Ukrainians to hold their own* SOBOR *to protect the Ukrainian Church from the pressures of both the "uniates" and the Catholic Church, since the All-Russian Church was unable to protect the Ukrainian Church from these pressures, nor could the Ukrainian Church protect itself with its present structure. This was clear from the example of the diocese of Kholm where, after 25 years, the Orthodox population had dropped from 400,000 to 200,000.*

Nowhere else was the religious question so closely connected with the political situation as in the Ukraine [284]. *If the Ukrainians lost their religion, they would also lose their national identity. This problem was further compounded because it was still impossible to foresee which country would control the Ukraine after the war, but it was clear that it would be either Austria or Poland. In this situation, therefore, the Ukrainians had to form their own Church which would be able to defend itself. For that reason, the Ukrainian Church* SOBOR *would be a voice in self-defence. If the Ukrainians did not defend themselves, they would be defenceless, and enemies they had many! The Catholic Church, for example, was rapidly expanding in the Ukraine. To protect themselves from these dangers, the Ukrainians had to prepare themselves and unite all their forces, and this could be done only in a regional* SOBOR.

---

[281] Dmytro S. Bortnjanskyj (1751-1825) was a Ukrainian composer; cf. the *Great Soviet Encyclopedia*, A translation of the Third Edition, MacMillan Inc., New York, 1973, vol. III, p. 482.

[282] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 177.

[283] E.M. Vytošynskyj, 48 years old, a graduate of the theological academy and a university graduate, was an instructor of religion in a high-school for boys in Warsaw. Temporarily residing in Moscow, he was elected delegate to the *Sobor* by the laity of the diocese of Kholm. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 65.

[284] It is interesting to note that also the Ukrainian Government considered the question of the Ukrainian Church to be a political question; cf. above, Section I, pp. 181ff., as well as some of the documents reproduced below, pp. 332ff.

Someone had said that the Ukrainians were Austrophiles [285]. *Vytošynskyj, however, was of the opinion that—if such a tendency did really exist—it was only among some of the educated class; the masses did not want to fall under the German yoke, but preferred to remain united with Russia. This question had been raised in the province of Kholm where 300,000 people—gathered in some 400 congresses—voted to remain part of the Russian State.*

Vytošynskyj was in favor that the SOBOR *of Moscow send a delegation to Kiev immediately to work out a detailed plan for the convocation of the Ukrainian* SOBOR. *He was convinced that the Ukrainians would not break their religious and political unity with Russia.*

Е.М. Витошинскій [283]. Я являюсь Членомъ Священнаго Собора отъ Холмской епархіи, которая слила свою судьбу съ Украйной. Мнѣ хотѣлось бы объяснить, почему на Украйнѣ необходимъ свой Соборъ. Что станется съ Украйной въ ближайшемъ будущемъ? Ей предстоитъ выдержать натискъ со стороны уніатовъ, католичества и штунды. Великороссійская Церковь защитить ее отъ этого натиска не можетъ, отпора натиску нѣтъ; тотъ же строй, который у насъ былъ до сихъ поръ, абсолютно не способенъ дать такую защиту. Исторія Холмской епархіи это показываетъ наглядно: изъ 400 тысячъ православнаго населенія, послѣ, 42-хъ лѣтъ, въ ней осталось только 200 тысячъ.

Нигдѣ такъ не связаны религіозные вопросы съ національными, какъ на Украйнѣ [284]. Если мы потеряемъ свою вѣру, то потеряемъ и народность свою. Теперь нельзя сказать, въ какой державѣ будетъ Украйна. Но для насъ кажется несомнѣннымъ, что мы будемъ въ Австріи или Польшѣ. Намъ поэтому нужно создать свою Церковь, которая могла бы сама себя защитить. Украинскій Соборъ вызывается голосомъ самозащиты. Если мы сами себя не защитимъ, то никакой защиты не будетъ, а враговъ у насъ много. Въ Украйнѣ сильно развивается католическая церковь. Это развитіе отзовется на насъ тяжелымъ игомъ, мы должны готовиться къ этому, собрать всѣ свои силы, а это и можно сдѣлать на Соборѣ.

Говорятъ, Украинцы австрофильствуютъ [285]; если это теченіе и есть, то оно присуще нѣкоторымъ интеллигентамъ, а народъ въ своей массѣ абсолютно отрицаетъ возможность подпасть подъ нѣ-

---

[285] This statement was made by Kotlarevskyj; cf. above, pp. 300-306, for his speech to the *Sobor*.

мецкое иго: народъ желаетъ быть въ единеніи съ Россіей. Въ Холмщинѣ возникалъ вопросъ, куда ей присоединиться. Населеніе ея, разсѣянное нынѣ въ разныхъ мѣстахъ, составило около 400 собраній, на которыхъ отъ 300 тысячъ жителей вынесло резолюцію остаться непремѣнно въ предѣлахъ Россійскаго Государства.

Я стою за немедленную посылку въ Кіевъ делегаціи, которая подробно бы разработала планъ Украинскаго Собора. Я убѣжденъ, что Украйна скажетъ, что она не разрываетъ своего религіознаго и политическаго единства съ Россіей [286].

A.T. Gorain [287] *took the floor to correct one of the statements made by Archimandrite Mattej* [288] *about the attitude of the delegates to the* SOBOR *of Moscow from the diocese of Černihiv towards the convocation of a* SOBOR *in Kiev. As long as the Ukrainian* SOBOR *had the approval of the Patriarch of Moscow and of the Metropolitan of Kiev, these delegates approved of its convocation since it was only in this way that the movement in the Ukrainian Church could be put on a canonical foundation.*

Предсѣдательствующій [289]. А.Т. Гораинъ [287] желаетъ сдѣлать фактическую поправку къ рѣчи о. архим. Маттея [288].

А.Т. Гораинъ. Съ этой катедры архим. Маттей сказалъ, что представитель Черниговской епархіи высказался противъ созыва Украинскаго Собора. Считаю своимъ долгомъ, какъ представитель Черниговской епархіи, отъ себя и по уполномочію другихъ представителей епархіи заявить, что мы не только не высказывались противъ созыва Украинскаго Собора, но даже проводили идею созыва Собора, какъ единственное средство поставить то церковное движеніе, которое возникло на Украйнѣ, на законныя каноническія основанія. Но мы привѣтствуемъ идею созыва, если онъ соберется съ благословенія Святѣйшаго Патріарха и Всероссійскаго Собора. Недоразумѣніе архимандрита Маттея объясняется тѣмъ, что на собраніи Украинской группы [290] въ объясненіе того обстоятельства,

---

[286] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 177-178.

[287] A.T. Gorain, 37 years old, a candidate in theology, was a high school inspector in Horodnja. He was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Černihiv. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 67.

[288] This statement is found above, p. 253.

[289] Archbishop Arsenij of Novgorod.

[290] This refers to the special meeting of the delegates to the *Sobor* of Moscow from the dioceses of the Ukraine; cf. above, pp. 239ff.

что будто мы въ началѣ ничего не дѣлали, я сказалъ, что движенія народныхъ массъ въ Черниговской епархіи къ автокефаліи не наблюдалось. Но отсюда не слѣдуетъ, что съ августа [291] до ноября [292], когда произошли крупныя событія въ нашей жизни, идея Украинскаго Собора не должна встрѣчать сочувствія. Соборъ созвать нужно на каноническихъ основахъ. Мы привѣтствуемъ идею созыва Собора. Объ этомъ свидѣтельствуютъ наши подписи какъ подъ первымъ заявленіемъ, такъ и подъ тѣмъ, которое обсуждается въ настоящемъ засѣданіи и которое предлагаетъ послать делегацію въ Кіевъ [293].

In reply to the suggestion made by Archbishop Antonij of Kharkiv that the Sobor *should include Archbishop Evlogij in its delegation to Kiev* [294], *Archbishop Evlogij* [295] *requested that he not be included because—as he was not very popular in some Ukrainian circles—his participation in this delegation might be harmful to the cause. Furthermore, rightly or wrongly, some people thought that he supported the centralistic theory of Church government about which S.N. Kotlarevskij spoke* [296].

Архіепископъ Волынскій Евлогій [295]. Я выступаю по личному вопросу. Я прошу не включать меня въ составъ делегаціи [294]. Для этого есть серьезныя основанія: мое имя въ нѣкоторыхъ кругахъ является одіознымъ, и ко мнѣ, справедливо или нѣтъ, — это другой вопросъ, — предъявляется обвиненіе въ проведеніи идеи централизаціи, о которой говорилъ С.А. Котляревскій [296]. Мое участіе можетъ повредить дѣлу. Я прошу меня не включать въ составъ делегаціи [297].

Metropolitan Platon of Tiflis [298] *informed the* Sobor *that he had requested Patriarch Tykhon* [299] *to release him from being a member of*

---

[291] This is the opening date of the *Sobor* of Moscow; cf. above, Section I, pp. 176ff.

[292] This refers to the date of the present meeting.

[293] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 178.

[294] This suggestion is found above, pp. 306-7.

[295] Archbishop Evlogij's biographical data are found above, Section II, part A, p. 196, note 3.

[296] S.A. Kotlarevskyj's presentation to the *Sobor* is found above, pp. 302-304.

[297] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 178-179.

[298] Metropolitan Platon's biographical data are found above, note 84.

[299] Patriarch Tykhon's biographical data are found above, Section II, part A, p. 232, note 100a.

the SOBOR's *delegation to Kiev* [300], *but—upon the Patriarch's insistance—he agreed to remain. However, now that the candidacy of Archbishop Evlogij had been proposed* [301], *Metropolitan Platon requested that he be replaced in this delegation by Archbishop Evologij.*

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ [298]. Я сегодня утромъ обращался къ Святѣйшему Патріарху [299] съ просьбою разрѣшить мнѣ просить Святѣйшій Синодъ уволить меня отъ чести быть членомъ делегаціи [300]. Но Святѣйшій Отецъ не только не уважилъ моей просьбы, а просилъ даже ѣхать въ Кіевъ. Я сыновне подчинился этому желанію, но теперь, въ виду выдвигаемой кандидатуры архіепископа Евлогія [301], я просилъ бы замѣнить меня Высокопреосвященнымъ Евлогіемъ [302].

After the above presentation, the SOBOR *recessed its deliberations from 20:40 to 21:05.*

Въ 8 час. 40 мин. вечера объявляется перерывъ. Засѣданіе возобновляется въ 9, ч. 5 мин. вечера [303].

CONCLUSION OF THIS DEBATE

After the above recess, the chairman of this meeting [304] *summarized this whole question in the following six points*:

1. *Should the* SOBOR *of Moscow send an official delegation to Kiev?*
2. *If so, who should be its members?*
3. *What instructions should the* SOBOR *give to its delegation?*
4. *What position should the* SOBOR *of Moscow take regarding the* SOBOR *of the Ukrainian Church in Kiev;*
5. *Should the* SOBOR *of Moscow form a special commission to study the questions which pertain to the Ukrainian dioceses?*
6. *The question of dividing the All-Russian Church into* METROPOLIA-S.

---

[300] Metropolitan Platon's election to this delegation is described above, pp. 273-277.

[301] Archbishop Antonij of Kharkiv had made this suggestion; cf. above, p. 306.

[302] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 179.

[303] *Ibid.*

[304] Archbishop Arsenij of Novgorod.

Предсѣдательствующій [304]. При массѣ поданныхъ заявленій, затруднительно привести ихъ въ систему. Но я нахожу возможность всѣ заключающіеся въ нихъ вопросы свести къ слѣдующему:

1) Слѣдуетъ-ли посылать отъ Собора делегацію въ Кіевъ?

2) Каковъ долженъ быть составъ делегаціи?

3) Какой дать наказъ делегаціи?

4) Объ Украинскомъ Соборѣ.

5) Нужно-ли образовать особый Отдѣлъ по дѣламъ Украинскихъ епархій?

6) О митрополичьихъ округахъ [305].

Archbishop Evlogij [306] *held that it was not necessary for the* SOBOR *of Moscow to vote on the question of the Ukrainian* SOBOR *because it had already approved its convocation in principle* [307]. *The* SOBOR *should also wait for its delegation to return from Kiev before it made any more concrete suggestions.*

Архіепископъ Волынскій Евлогій [306]. Вопросъ о Соборѣ Украинскомъ нѣтъ надобности сегодня ставить на голосованіе. Мысль о Соборѣ уже принципіально принята [307], а болѣе конкретное предложеніе объ Украинскомъ Соборѣ должно послѣдовать послѣ возвращенія делегаціи, когда она выяснитъ положеніе дѣла [308].

Prof. T.I. Myščenko [309] *thought that there was no basis for the* SOBOR *to create a special commission which would study the Ukrainian question, as had been proposed by V.K. Nedel'skij* [310] *and S.B. Nežintsev* [311]. *The chairman* [312] *put this question to a vote, and this proposal was rejected by the* SOBOR.

---

[305] *Ibid.*

[306] Archbishop Evlogij's biographical data are found above, Section II, part A, p. 196, note 3.

[307] This decision is found above, pp. 246-247.

[308] *Dejanija, loc. cit.*

[309] Prof. Myščenko's biographical data are found above, Section II, part A, p. 219, note 67.

[310] Cf. above, pp. 299-300 for his presentation to the *Sobor.*

[311] S.B. Nežintsev was a 46 year old priest living in Vladivostok, from which diocese he was elected delegate to the *Sobor. Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 81.

[312] Archbishop Arsenij of Novgorod.

Проф. Т.И. Мищенко [309]. (Съ мѣста). Я полагаю преждевременнымъ открывать Отдѣлъ по Украинскимъ дѣламъ, потому что онъ окажется безъ фундамента.

Предсѣдательствующій [312]. Сначала я поставлю вопросъ объ образованіи при Соборѣ Отдѣла, который занялся-бы Украинскими дѣлами. Членъ Собора В.К. Недѣльскій [310] предлагаетъ для выясненія особыхъ нуждъ Украинскихъ епархій организовать безотлагательно на Соборѣ Отдѣлъ изъ представителей Украинскихъ епархій и другихъ Членовъ Собора, желающихъ принять участіе въ работахъ Отдѣла. Членъ Собора священникъ С.Б. Нѣжинцевъ [311] предлагаетъ организовать при нашемъ Соборѣ Отдѣлъ по дѣламъ Украинской Церкви и въ видѣ исключенія предоставить право всѣмъ Украинскимъ епархіямъ усилить число Членовъ Собора новыми тремя Членами оть каждой Украинской епархіи.

Ставлю на голосованіе вопросъ, слѣдуетъ-ли образовать при Соборѣ особый Отдѣль по Украинскимъ дѣламъ?

ПОСТАНОВЛЕНО: *предложеніе объ образованіи особаго Отдѣла по Украинскимъ дѣламъ отклонить* [313].

The chairman then asked the SOBOR *to vote on whether it was in favor of sending a delegation to Kiev. Summarizing the various positions held on this question, he said that Archimandrite Mattej opposed that idea* [314]; *G.I. Bulgakov* [315], *V.K. Nedel'skij* [316], *and N.I. Znamirovskij* [317] *were in favor.*

The SOBOR *voted in favor of sending a delegation to Kiev.*

Предсѣдательствующій. Слѣдуетъ-ли послать делегацію въ Кіевъ? Противъ делегаціи высказывается архимандритъ Маттей, который признаетъ ее недопустимой съ канонической точки зрѣнія [314]. За необходимость посылки делегаціи высказываются Г.И. Булгаковъ [315], В.К. Недѣльскій [316], Н.И. Знамировскій [317].

ПОСТАНОВЛЕНО: *отправить посольство* [318].

---

[313] *Dejanija*, vol. IV, part. 2, p. 179.

[314] Archimandrite Mattej's presentations to the *Sobor* found above, pp. 250-259; 291-2.

[315] Cf. above, pp. 281-289.

[316] Cf. above, pp. 299-300.

[317] Cf. above, pp. 292-294.

[318] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 180.

A question related to the one above was whether this delegation should be considered as an official delegation from the SOBOR *of Moscow or only from its Ukrainian delegates*[319].

The SOBOR *decided that this delegation should be considered as an official delegation from the* SOBOR.

Предсѣдательствующій. Ставлю на голосованіе вопросъ: отправить-ли посольство отъ Собора или только отъ Членовъ Собора — украинцевъ [319]?

ПОСТАНОВЛЕНО: *отправить особое посольство отъ Собора въ Кіевъ* [320].

The chairman then raised the question of the composition of this delegation. He stated that the Special Commission [321] *had already elected Metropolitan Platon of Tiflis, I.O. Botvinovskij, M.A. Kas'janov and K.K. Myrovyč to this delegation*[322]. *He then put this and other related questions to a vote under the following headings*:

1. *Should the* SOBOR's *delegation be enlarged?*
   The SOBOR *voted in the affirmative.*
2. *How many new members should be added to this delegation?*
   The SOBOR *voted that two new members should be added to this delegation.*
3. *Should the* SOBOR *accept the four members mentioned above who had been elected to this delegation by the Special Commission of the Ukrainian Delegates to the* SOBOR? [321]
   The SOBOR's *reply was affirmative.*
4. *Should Prince G.N. Trubetskoj* [323] *and S.A. Kotlarevskij* [324] *be added to this delegation?*
   The SOBOR *voted in favor that they be added to this delegation.*

Предсѣдательствующій. Теперь вопросъ о составѣ делегаціи. Комиссія [321] закрытымъ голосованіемъ избрала въ составъ делегаціи митрополита Тифлисскаго Платона, священника І.О. Ботви-

---

[319] This suggestion was made by Archimandrite Mattej; cf. above, pp. 291-292.

[320] *Dejanija, loc. cit.*

[321] This meeting of the Ukrainian delegates to the *Sobor* of Moscow is referred to above, pp. 239ff.

[322] This election is found above, pp. 273-277.

[323] Prince G.N. Trubetskoj's biographical data are found above, note 140.

[324] Cf. above, note 263, for some of S.A. Kotlarevskij's biographical data.

новскаго, М.А. Касьянова и К.К. Мировича [322]. В.И. Зеленцовъ [325] предлагаетъ произвести новые выборы делегаціи изъ малороссовъ и великороссовъ. Архимандритъ Веніаминъ [326] предлагаетъ включить въ составъ делегаціи еще двухъ представителей иного отношенія къ происходящимъ событіямъ въ Кіевѣ, и съ своей стороны предлагаетъ прот. А.М. Станиславскаго [327] (отъ Харьковской епархіи) и А.Т. Піонткевича (отъ Волынской епархіи) [328]. Архимандритъ Гурій [329] находитъ, что въ составъ делегаціи должны входить по представителю отъ каждой малороссійской епархіи, и выбрана эта делегація должна быть Соборомъ. Н.И. Знамировскій [330] предлагаетъ добавить въ число делегаціи четырехъ знакомыхъ съ украинскимъ вопросомъ Членовъ по избранію Собора. Предлагается еще включить въ составъ делегаціи князя Г.Н. Трубецкого [323].

Угодно-ли Собору увеличить составъ делегаціи?

ПОСТАНОВЛЕНО: *увеличить составъ посольства.*

Предсѣдательствующій. Ставлю на голосованіе, сколько лицъ добавить?

ПОСТАНОВЛЕНО: *ввести въ составъ посольства еще двухъ лицъ.*

С.П. Рудневъ [331]. Я предлагаю включить въ составъ делегаціи великоросса, постоянно живущаго на Украйнѣ, это — проф. П.П. Кудрявцева [332].

Архіепископъ Волынскій Евлогій [333]. Не надо стѣснять воли Собора: кто получитъ большинство голосовъ, тотъ и поѣдетъ.

Предсѣдательствующій. Ставлю на голосованіе прежде всего

---

[325] Some of V.I. Zelenstov's biographical data are found above, note 111.

[326] Some of Archimandrite Veniamin's biographical data are found above, Section II, part A, p. 227, note 83.

[327] A.M. Stanislavskij's biographical data are found above, Section II, part A, p. 235, note 104.

[328] For some of A.T. Piontkevič's biographical data, cf. above, Section II, part A, p. 214, note 50.

[329] Cf. above, pp. 294-295 for his speech to the *Sobor*.

[330] N.I. Znamirovskij's speech to the *Sobor* is found above, pp. 292-4.

[331] S.P. Rudnev, 45 years old, with an university education, was a member of the Regional Court of Siberia and a Plenipotentiary of the Provincial Authorities. He came from the diocese of Siberia and resided in Simbirsk. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 86.

[332] Cf. above, note 127, for some of P.P. Kudrjavtsev's biographical data.

[333] For some of Archbishop Evlogij's biographical data, cf. above, Section II, part A, p. 196, note 3.

вопросъ о томъ, согласны-ли признать тотъ составъ посольства, который избранъ въ частномъ совѣщаніи представителей Украинскихъ епархій [321], именно: митрополита Платона, священника І.О. Ботвиновскаго, М.А. Касьянова и К.К. Мировича [322].

ПОСТАНОВЛЕНО: *утвердить избранный въ совѣщаніи составъ посольства.*

Предсѣдательствующій. Выборы новыхъ лицъ въ составъ посольства я просилъ-бы произвести закрытымъ голосованіемъ путемъ подачи записокъ въ концѣ засѣданія.

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ. Въ составъ делегаціи было предложено включить князя Г.Н. Трубецкого [323], а я предложилъ бы еще включить С.А. Котляревскаго [324]. (*Голоса*: Просимъ).

Предсѣдательствующій. Угодно Собору включить въ составъ посольства князя Г.Н. Трубецкого и С.А. Котляревскаго?

ПОСТАНОВЛЕНО: *включить въ составъ посольства князя Г.Н. Трубецкого и С.А. Котляревскаго* [334].

The chairman then raised the question of the instructions which the Sobor *should give to its delegation. In order to avoid a possible schism in the Church, he suggested that the delegation should contact the clergy of Kiev immediately upon its arrival in the Ukraine. He also proposed that the delegation be given the following instructions, the text of which had been proposed by Prof. S.N. Bulgakov*:

> "The All-Russian Church *Sobor*, which highly esteems filial faithfulness not only to universal, but also to local traditions, invites the Ukrainian *metropolia* to explain its local needs regarding the construction of the life of the Church. At the same time, it expresses its hope that its adherence to its local traditions will not induce the sons of the Ukraine to abbandon the traditions of the whole Russian Church—in that way damaging the unity of ecclesiastical love" [335].

The Sobor *approved this text.*

Предсѣдательствующій. Теперь вопросъ о наказѣ делегаціи. Она должна вступить въ сношенія съ Кіевскимъ духовенствомъ и предупредить возможность раздѣленія. Я думаю, что делегація сама приметъ во вниманіе, что здѣсь говорилось, и найдетъ, что нужно

---

[334] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 180-181.

[335] This text is found above, p. 282.

ей сказать. Проф. С.Н. Булгаковъ такъ формулируетъ наказъ делегаціи:

« Всероссійскій Церковный Соборъ, высоко цѣня сыновнюю вѣрность не только вселенскому, но и мѣстному преданію, приглашаетъ Украинскую митрополію выяснить свои мѣстныя нужды касательно устроенія церковнаго быта. Вмѣстѣ съ тѣмъ онъ выражаетъ надежду, что приверженность мѣстному преданію не побудитъ сыновъ земли украинской отступить отъ преданія всей Россійской Церкви и тѣмъ нарушить единство любви церковной » [335].

Ставлю на голосованіе мысль, изложенную въ предложеніи проф. С.Н. Булгакова.

ПОСТАНОВЛЕНО: *принять предложеніе проф. С.Н. Булгакова* [336].

Archimandrite Gurij [337] *suggested that this delegation should inform the clergy of Kiev that its activities were uncanonical and schismatic and that it should desist from them.*

The SOBOR *accepted this suggestion.*

Предсѣдательствующій. Архимандритъ Гурій [337] предлагаетъ дать наказъ делегаціи, по которому она по опредѣленіи обстоятельствъ дѣла должна выяснить неканоничность поступка группы Кіевскаго духовенства [338] и, ради любви во Христѣ, просить ихъ отказаться отъ дѣйствій, вызывающихъ церковное раздѣленіе. Согласны ли принять мысль, изложенную въ предложеніи архимандрита Гурія?

ПОСТАНОВЛЕНО: *принять предложеніе архимандрита Гурія* [339].

The chairman then raised the question of the division of the Russian Church into metropolitan regions or METROPOLIA-S [340]. *The* SOBOR's *working committee had already completed its deliberations on this subject and it suggested that the* METROPOLIA *of Kiev should be composed of all the dioceses of the Ukraine.*

---

[336] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 181.

[337] Archimandrite Gurij's speech to the *Sobor* is found above, pp. 294-5.

[338] This fraternity is described above, Section I, p. 183.

[339] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 181.

[340] In its approved version, this decree is found above, Section II, part A, pp. 230-232.

The SOBOR *decided that this question should be referred to its Commission on the Supreme Administration of the Church for urgent resolution.*

Предсѣдательствующій. По вопросу о митрополичьихъ округахъ[340] докладываю, что отъ Преосвященнаго Серафима сейчасъ поступило сообщеніе, что вопросъ о раздѣленіи Русской Церкви на митрополичьи округа конченъ въ комиссіи, и поручено профессору И. Мих. Покровскому[341] войти въ Отдѣлъ съ мотивированнымъ докладомъ. Кіевская епархія выдѣлена въ особую митрополію, въ составъ которой вошли Украинскія епархіи.

ПОСТАНОВЛЕНО: *признать предложеніе о порученіи Отдѣлу о Высшемъ Церковномъ Управленіи обсудить въ спѣшномъ порядкѣ вопросъ о митрополичьихъ округахъ не требующимъ особаго распоряженія въ виду того, что пожеланіе, высказанное въ немъ, уже осуществляется Отдѣломъ о Высшемъ Церковномъ Управленіи*[342].

The chairman then put Archimandrite Mattej's suggestion[343]*—that the convocation of the* SOBOR *of Kiev be postponed until after the war had ended—to a vote.*

The SOBOR *rejected this suggestion.*

Предсѣдательствующій. Ставлю на голосованіе предложеніе архимандрита Маттея отложить созывъ Украинскаго Собора до окончанія войны[343].

ПОСТАНОВЛЕНО: *предложеніе отклонить*[344].

Archbishop Arsenij then raised Bishop Andronik's suggestions regarding Archbishop Oleksij, formerly of Volodimir[345]*. His first suggestion was that Archbishop Oleksij should be suspended* A DIVINIS, *brought before an ecclesiastical court and expelled from the Ukraine for sedition against his bishop, the* SOBOR *and the patriarch.*

---

[341] Prof. I.M. Pokrovskij, 52 years old, doctor of Church history, was a professor at the Theological Academy of Kazan'. Since he had been a member of the Pre-*Sobor Soviet*, he was an automatic delegate to the *Sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 83.

[342] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 181-182.

[343] This suggestion is found above, pp. 250-259.

[344] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 182.

[345] Archbishop Andronik's suggestions are found above, pp. 296-299.

Archbishop Dimitrij of Tavrida [346] *intervened by saying that a bishop could be tried only by other bishops* [347].

The chairman decided not to put this question to a vote because the bishops' Conference of the SOBOR *had already invited Archbishop Oleksij to meet with it for a fraternal discussion.*

Bishop Andronnik's second suggestion was that the SOBOR *should request Metropolitan Vladimir of Kiev* [348] *to place Archbishop Oleksij's clerical and lay collaborators on trial for schismatic activities.*

The chairman replied that he did not feel that the SOBOR *should vote on this question at the present time, because Metropolitan Vladimir will know how to handle this question by himself when he calls Archbishop Oleksij in for a discussion.*

Bishop Dimitrij suggested that it would be advisable for the whole SOBOR *to publicly express its wish that Metropolitan Vladimir reprimand Archbishop Oleksij and his collaborators.*

The chairman, believing that the SOBOR *did not have enough objective information regarding this matter, did not accept this suggestion. He added, however, that Metropolitan Vladimir could have recourse to the* SOBOR *when he found that to be necessary.*

Предсѣдательствующій. Преосвященный Андроникъ предлагаетъ, примѣнительно къ канонамъ, въ цѣляхъ пресѣченія бывшаго Владимірскаго архіепископа Алексія запретить въ священнослуженіи теперь же за крамолу на правящаго архипастыря и даже на Церковный Соборъ и Святѣйшаго Патріарха, исполненіе чего и будетъ предложено Св. Синоду, — съ вызовомъ архіепископа Алексія на церковный судъ и съ непремѣннымъ удаленіемъ его изъ предѣловъ Украйны [345].

---

[346] Archbishop Dimitrij, 50 years old, candidate in theology, was the Archbishop of Tavrida and Simferopol'. He was also the chairman of the *Sobor*'s commission which dealt with the reconstruction of the Church in Georgia after it had declared itself autocephalous (cf. above, note 14). Dejanija, vol. I, part. I, p. 68.

[347] This probably refers to the fact that it would not be proper for a bishop to be judged by a *Sobor* composed of bishops, priests and laymen—as was the case of the *Sobor* of Moscow—because a bishop could be judged only by fellow-bishops. On this question cf. P.P. JOANNOU, *Pontificia Commissione per la Redazione del Codice del Diritto Canonico Orientale, Fonti*, Fascicolo IX, *Discipline Générale Antique, Index*, Roma, 1964, pp. 130-131.

[348] Cf. above, Section II, part A, pp. 233-234 about Metropolitan Vladimir of Kiev.

Архіепископъ Таврическій Димитрій[346]. Епископы подлежатъ суду только епископовъ[347].

Предсѣдательствующій. Совѣщаніе епископовъ рѣшило вызвать архіепископа Алексія сюда для братскаго распроса. Поэтому я не голосую этого предложенія Преосвященнаго Андроника.

Далѣе Преосвященный Андроникъ предлагаетъ поручить Кіевскому митрополиту Владиміру[348] архипастырскою любовью воздѣйствовать на сообщниковъ архіепископа Алексія — пресвитеровъ и мірянъ, въ случаѣ необходимости примѣняя къ нимъ и строго каноническій судъ за схизматическое самочиніе. Я долженъ сказать, что въ данномъ случаѣ такое предложеніе трудно голосовать: когда будетъ вызванъ архіепископъ Алексій, то онъ будетъ имѣть дѣло съ Кіевскимъ митрополитомъ, и Владыка самъ знаетъ, какъ ему поступить. Я не считаю нужнымъ голосовать и это предложеніе Преосвященнаго Андроника.

Архіепископъ Таврическій Димитрій. Конечно, Высокопреосвященный Владыка Владиміръ — опытный и богомудрый святитель и знаетъ, что ему дѣлать. Но всеже лучше, когда весь Соборъ выразитъ желаніе, чтобы митрополитъ Владиміръ сдѣлалъ пастырское увѣщаніе лицамъ, дѣйствовавшимъ вмѣстѣ съ архіепископомъ Алексіемъ. Архіепископъ Алексій будетъ вызванъ для суда, а остальнымъ лицамъ Владыка сдѣлаетъ пастырское увѣщаніе.

Предсѣдательствующій. Я считаю преждевременнымъ это дѣло. Можетъ быть, на архіепископа Алексія напрасно мечутъ громы и молніи. Если онъ будетъ вызванъ, то митрополитъ, когда нужно, и обратится къ Собору[349].

Bishop Andronnik had also proposed that Metropolitan Vladimir of Kiev—together with bishops from other Ukrainian dioceses—should convoke an All-Ukrainian Church Sobor *in Kiev. Delegates from Ukrainian dioceses attending the* Sobor *of Moscow would also participate in this* Sobor. *The* Sobor *of Kiev would discuss and resolve the most important problems facing the Ukrainian Church after they had been discussed on the parish, deanery and diocesan levels.*

The chairman did not put this suggestion to a vote because the Sobor *of Moscow had already approved the idea of the convocation of the* Sobor

---

[349] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 182.

of Kiev[350]. *This question was postponed for further discussion until the* SOBOR's *delegation returned from Kiev.*

Далѣе; Преосвященный Андроникъ предлагаетъ поручить митрополиту Владиміру, по сношеніи съ архіереями Украинскихъ епархій, устроить общеукраинскій Церковный Соборъ въ Кіевѣ съ участіемъ на оном Членовъ Всероссійскаго Церковнаго Собора отъ Украинскихъ епархій, — для выясненія и рѣшенія всѣхъ важнѣйшихъ церковныхъ дѣлъ ихъ по особой программѣ, послѣ обсужденія того на приходскихъ, благочинническихъ и епархіальныхъ собраніяхъ.

Вопросъ о Соборѣ Украинскомъ какъ будто принятъ[350], поэтому я и этого предложенія голосовать не буду. Владыка Кіевскій говорилъ, что если делегація не найдетъ нужнымъ созвать Соборъ, то будетъ новое рѣшеніе. А я думаю, что когда делегація возвратится (я надѣюсь, что это будетъ до 15 декабря)[351] и доложитъ, какъ обстоитъ дѣло, — тогда и обсудимъ[352].

The next suggestion made by Bishop Andronnik was that the bishops from the Ukrainian dioceses should write a pastoral letter to their faithful—in the name of the SOBOR *of Moscow—asking them to maintain peace in the Church and unity of faith, to repudiate the schismatics, and not to heed the All-Ukrainian Church* SOBOR *convoked for December 28, 1917 (January 10, 1918).*[353]

Accepting the chairman's suggestion, the SOBOR *decided to discuss this matter further after its delegation returned from Kiev.*

Преосвященный Андроникъ предлагаетъ всѣмъ архіереямъ Украинскихъ епархій поручить обратиться къ своимъ наствамъ съ призывомъ, отъ имени Всероссійскаго Церковнаго Собора, хранить миръ церковный, единство вѣры и отвергать раздорниковъ, хотящихъ раздирать хитонъ Христовъ, чтобы вмѣстѣ съ ними не подвергнуться вѣчной участи раздорниковъ Корея, Датана и Авирона,

---

[350] The *Sobor*'s approval of the idea of the convocation of the *Sobor* of Kiev is found above, pp. 246-7.

[351] December 15 (28), 1917 was the date that the first session of the *Sobor* of Moscow ended; cf. above, Section I, p. 177.

[352] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 182-183.

[353] The convocation of the *Sobor* of Kiev is described above, Section I, pp. 183ff.

почему не слушаться призыва раздорниковъ на самочинный Всеукраинскій Церковный Соборъ 28 декабря с.г. [353]

Украинскіе Преосвященные, должно быть, болѣютъ объ этомъ, и когда делегація возвратится, то Соборъ и можетъ поручить украинскимъ Преосвященнымъ обратиться съ соотвѣтствующимъ призывомъ къ паствѣ. И теперь никто не препятствуетъ имъ обратиться съ призывомъ. А когда пріѣдетъ делегація и сдѣлаетъ докладъ о событіяхъ, то Соборъ сдѣлаетъ нужное постановленіе. Угодно-ли Собору согласиться съ этимъ?

ПОСТАНОВЛЕНО: *согласно предложенію Предсѣдательствующаго, имѣть сужденіе по содержанію предложенія епископа Пермскаго Андроника, по возвращеніи посольства изъ Кіева* [354].

Bishop Andronnik's following suggestion was that the SOBOR's *delegation should try to persuade the Ukrainians—under the threat of excommunication—to maintain peace in the Church.*

The chairman replied that this problem no longer existed because the SOBOR *of Moscow had already approved the text of instructions to be given to the delegation* [355]. *This delegation could, however, utilize some of the general ideas which Bishop Andronnik had suggested.*

The SOBOR *agreed with the chairman.*

Предсѣдательствующій. Преосвященный Андроникъ далѣе предлагаетъ слѣдующее: если будетъ признано умѣстнымъ отправить на Украйну делегацію отъ Собора, то поручить ей выяснить положеніе дѣла по возникшему вопросу объ автокефаліи Украинской Церкви, призывать украинцевъ тѣми или иными путями къ храненію церковнаго мира съ угрозою и прещеніемъ отъ Собора — объявить раздорниковъ въ схизмѣ, могущей порадовать только враговъ Церкви — уніатовъ и папистовъ.

Дѣло въ томъ, что это относится къ вопросу о наказѣ [355]. Въ наказѣ должны быть общія мысли, а остальное мы должны предоставить такту нашихъ делегатовъ. И въ предложеніи Преосвященнаго Андроника могутъ быть приняты лишь общія мысли.

ПОСТАНОВЛЕНО: *согласно предложенію Предсѣдательствующаго, принять лишь общія мысли, изложенныя въ предложеніи епископа Андроника* [356].

---

[354] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 183.

[355] This text is found above, pp. 316-317.

[356] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 183.

Bishop Andronik's final suggestion was that the SOBOR *of Moscow should inform the whole Russian Church about the election and enthronement of the patriarch* [357], *as well as to instruct the faithful to obey him and to include his name in all the diptychs.*

The chairman replied that he thought that the patriarch and the Holy Synod had already done this.

Предсѣдательствующій. Преосвященный Андроникъ, наконецъ, предлагаетъ Всероссійскому Церковному Собору теперь же составить свой актъ о состоявшемся избраніи и настолованіи Святѣйшаго Всероссійскаго Патріарха Тихона [357], о чемъ и извѣстить всѣхъ чадъ Церкви Россійской, съ указаніемъ возношенія имени Святѣйшаго Патріарха на богослуженіи и съ призывомъ къ сыновнему послушанію ему. Это вопросъ общій, и я полагаю, что и Святѣйшій Патріархъ и Синодъ это сдѣлали [358].

The SOBOR *next voted on Archimandrite Mattej's suggestion that its delegation should include members representing each Ukrainian diocese. After having completed their mission to Kiev, each delegate would then be able to visit his respective diocese* [359].

The SOBOR *did not accept this suggestion.*

Архимандритъ Маттей предлагаетъ делегаціи отправиться въ полномъ составѣ въ Кіевъ, а затѣмъ представители каждой малороссійской епархіи должны отправиться въ свой епархіальный городъ. Такимъ образомъ, члены делегаціи должны совершить экскурсію: одинъ отправится въ Кіевъ, другой въ Харьковъ, третій въ Житоміръ [359].

ПОСТАНОВЛЕНО: *предложеніе архимандрита Маттея отклонить* [360].

The SOBOR's *delegation decided to leave for Kiev as soon as possible, and the chairman expressed his hope that it would return to Moscow before the* SOBOR *adjourned for its Christmas recess* [361]. *Metropolitan Platon* [362]

---

[357] Patriarch Tykhon's election and enthronement are described above. Section I, pp. 178-180.

[358] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, pp. 183-184.

[359] This suggestion is found above, p. 292.

[360] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 184.

[361] December 15 (28), 1917; cf. above, Section I, p. 177.

[362] Cf. above, note 84, for some of his biographical data.

replied that he could not foresee how long this delegation would remain in Kiev. He promised, however, that, should anything important happen, one of the delegates would immediately return to the SOBOR *with a report.*

Предсѣдательствующій. Теперь вопросъ въ томъ, когда делегація должна уѣхать?

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ [362]. Предоставьте самой делегаціи рѣшеніе этого вопроса. Можете быть увѣрены, что ни одну минуту не промедлимъ, а все исполнимъ въ интересахъ порученнаго намъ дѣла.

ПОСТАНОВЛЕНО: *предоставить делегаціи самой опредѣлить срокъ отбытія.*

Предсѣдательствующій. Надѣемся, что вы застанете Соборъ здѣсь [361].

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ. Я не могу поручиться, сколько времени пробудемъ. Я думаю, что если опредѣлится что-либо важное, то мы немедленно пошлемъ одного изъ делегатовъ съ докладомъ Собору. А можетъ бытъ, въ скоромъ времени и всѣ прибудемъ. Во всякомъ случаѣ заранѣе предугадать нельзя [363].

With this, the meeting adjourned.

Предсѣдательствующій. Итакъ, пожелаемъ, чтобы Господь благословилъ ихъ дѣло миромъ. Да будетъ единая недѣлимая Русская Церковь, возглавляемая Святѣйшимъ Патріархомъ.

Засѣданіе закрыто въ 10 ч. вечера [364].

Regarding the Ukrainian question, these are the last documents from the first session of the SOBOR *of Moscow which are available to us at the present time. Unfortunately we do not have the delegation's report to the* SOBOR *after its return from Kiev* [365] *because—if it was ever made—it would be found in Volume V of* DEJANIJA *which is not presently available to us* [366].

The next series of documents refers to the activities of the first ses-

---

[363] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 184.

[364] *Ibid.*

[365] Some of its activities in Kiev are described above, Section I, pp. 183-184.

[366] Cf. above, Section I, p. 177, note 68, to see which documents are available to us at the present time.

sion of the SOBOR *of Kiev as reported in the second session of the* SOBOR *of Moscow.*

4. THE SOBOR OF MOSCOW AND THE FIRST SESSION OF THE SOBOR OF KIEV:

The second session of the SOBOR *of Moscow opened on January 20 (February 2), 1918*[367]. *Shortly thereafter—during its meeting 82, held on February 12 (25), 1918*[368]*—the question of the Ukrainian Church was raised once again.*

While Archpriest S.I. Shleev[369] *was presenting the project on* EDINOVERIE[370] *to the* SOBOR, *he mentioned that, according to recent newspaper reports, Germany was willing to sign a peace treaty with Russia under the condition that the Ukraine would become a separate state. According to Shleev, Russia no longer existed in some of its former regions, and that presented a danger to the unity of the Church. He then referred to the pre-Christmas debate in the* SOBOR *on the question of the Ukrainian* SOBOR *in Kiev*[371], *and recalled the various trends in the Ukraine to separate the Ukrainian Church from the Russian Church, as well as to refuse to acknowledge the patriarch. It was not yet known, however, what decisions the* SOBOR *of Kiev had taken during its first session.*

Предсѣдательствующій[368]. Будутъ заслушаны заключительныя рѣчи докладчиковъ объ единовѣріи и старообрядчествѣ по ст. 2[372].

Докладчикъ прот. С.И. Шлеевъ[369]. Намъ приходится рѣшать вопросъ объ единовѣріи[370] въ такую пору, когда разрушается все въ жизни Русскаго Государства. Не далѣе, какъ вчера, многіе прочитали, что Германія соглашается заключить миръ съ Россіей

---

[367] *Dejanija*, Vol. VI, part 1, p. 3; cf. also above, Section I, p. 177.

[368] Metropolitan Arsenij of Novgorod presided over this meeting at which only 235 delegates out of the original 564 attended; cf. *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115 and compare this with *Dejanija*, Vol. I, part 1, pp. 60-96; 119-133, as well as above, Section I, p. 176.

[369] Cf. above, Section II, part A, p. 199, note 14, for some of his biographical data.

[370] The definition of *edinoverie* is found above, note 35.

[371] Cf. above, pp. 239ff.

[372] This article discusses the composition of the dioceses of *edinovertsi*, headed by *edinovertsi* bishops; *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 93.

на томъ условіи, чтобы Украйна была особымъ государствомъ. Такимъ образомъ наше государство въ нѣкоторыхъ своихъ частяхъ уже не существуетъ. Безъ сомнѣнія, это является угрозою и для церковнаго единства. Незадолго до наступленія Рождественскихъ каникулъ[373] на Соборѣ поднимался вопросъ объ Украинскомъ Соборѣ [371]. Замѣтно было, что на Украйнѣ есть желаніе отдѣленія отъ церковнаго единства съ нами, есть намѣреніе даже не признавать Святѣйшаго Патріарха. Что порѣшилъ Украинскій Соборъ, мы не знаемъ...[374]

To the above comment, Archbishop Antonij of Kharkiv [375] *replied that the* SOBOR *of Kiev had not made any decisions during its first session. The first ten days had been taken up by the election of the presidium of the* SOBOR, *and then the* SOBOR *had to adjourn because of a Bolshevik attack on Kiev.*

Митрополитъ Харьковскій Антоній [375]. Украинскій Соборъ не вынесъ ни одного постановленія. Послѣ того, какъ Соборъ собрался, начались выборы президіума, продолжавшіеся цѣлыхъ 10 дней. Потомъ началась канонада, и Соборъ долженъ былъ разойтись [376].

Referring to the fact that both Georgia [377] *and the Ukraine* [378] *were at that time preparing to separate from Russia, Shleev* [369] *assured the* SOBOR *that the Ukrainian* EDINOVERTSI *would never follow the Ukrainian Orthodox Church should it decide to separate from the Russian patriarch. On this matter Shleev disagreed with some speakers who had accused the* EDINOVERTSI *of wanting to become autocephalous. Shleev, however, maintained that, in order for the Ukrainian* EDINOVERTSI *to be able to safeguard their ecclesiastical union with the Russian patriarch, their bishops must be independent from the local Orthodox hierarchy, and not—as was then the case—merely be vicarbishops of the local Orthodox bishops.*

---

[373] The *Sobor* adjourned its first session on December 15 (28), 1917; cf. above, Section I, p. 177.

[374] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115.

[375] Cf. above, Section II, part A, p. 199, note 13, for some of his biographical data.

[376] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115; cf. also above, Section I, pp. 187-188.

[377] The situation in the Georgian Church is described above, note 14.

[378] Regarding the situation in the Ukrainian Church, cf. above, Section I, pp. 180ff.

Докладчикъ прот. С.І. Шлеевъ[369]. Во всякомъ разѣ мы присутствуемъ при томъ, что и Грузія[377] и Украйна[378] находятся наканунѣ отдѣленія. И вотъ свой докладъ мы хотимъ поставить въ связь съ этими событіями. Если Украйна захочетъ отдѣлиться отъ Всероссійскаго Московскаго Патріарха, то украинскіе единовѣрцы никогда этого не захотятъ, никогда не отпадутъ. И вотъ, если вы зачеркнете самостоятельность единовѣрческихъ епархій на Украйнѣ, то вы поставите украинскихъ единовѣрцевъ въ невозможное положеніе, вы окончательно укрѣпите то средостѣніе, которое доселѣ было мекду Православіемъ и старообрядчествомъ. Нужно, чтобы украинскіе единовѣрцы получили возможность сохранить церковное единство съ Патріархомъ, а для этого имъ нужно имѣть самостоятельное епископское управленіе, независимое отъ мѣстныхъ епископовъ. Здѣсь много говорили о христіанской любви и вспоминали завѣты о любви, данные Св. Апостоломъ Павломъ. Но здѣсь забыли одно слово Св. Апостола, именно, что любовь « всему вѣру емлетъ ». Любовь христіанская не можетъ заподозрить нашего намѣренія, любовь не можетъ не вѣритъ тому, что мы говоримъ здѣсь, на этомъ священномъ мѣстѣ. Единовѣрцы не стремятся къ автокефаліи. В.И. Зеленцювъ[379] и Н.Д. Кузнецовъ[380] говорили, что въ докладѣ замѣтенъ сепаратизмъ, стремленіе къ выдѣленію. Нѣтъ, это не вѣрно...[381]

5. The Sobor of Moscow and the Second Session of the Sobor of Kiev:

Since Volume VII, part 2, and Volume VIII of the Dejanija *of the* Sobor *of Moscow are not available to us at the present time, we do not know whether the Ukrainian question was discussed in the* Sobor *between*

---

[379] Cf. above, note 111, for some of Zelentsov's biographical data. The speech to which Shleev is referring was made to the *Sobor* on February 10 (23), 1918, and is found in *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 111-113.

[380] N.D. Kuznetsov, 49 years old, with a Master's degree in canon law, resided in Moscow. He was a delegate to the *Sobor* of Moscow in virtue of having participated in the Pre-*Sobor Soviet*; *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 75. He spoke to the *Sobor* on February 10 (23), 1918, and his presentation is found in *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 100-101.

[381] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 115-116.

replied that he could not foresee how long this delegation would remain in Kiev. He promised, however, that, should anything important happen, one of the delegates would immediately return to the SOBOR *with a report.*

Предсѣдательствующій. Теперь вопросъ въ томъ, когда делегація должна уѣхать?

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ[362]. Предоставьте самой делегаціи рѣшеніе этого вопроса. Можете быть увѣрены, что ни одну минуту не промедлимъ, а все исполнимъ въ интересахъ порученнаго намъ дѣла.

ПОСТАНОВЛЕНО: *предоставить делегаціи самой опредѣлить срокъ отбытія.*

Предсѣдательствующій. Надѣемся, что вы застанете Соборъ здѣсь[361].

Митрополитъ Тифлисскій Платонъ. Я не могу поручиться, сколько времени пробудемъ. Я думаю, что если опредѣлится что-либо важное, то мы немедленно пошлемъ одного изъ делегатовъ съ докладомъ Собору. А можетъ бытъ, въ скоромъ времени и всѣ прибудемъ. Во всякомъ случаѣ заранѣе предугадать нельзя[363].

With this, the meeting adjourned.

Предсѣдательствующій. Итакъ, пожелаемъ, чтобы Господь благословилъ ихъ дѣло миромъ. Да будетъ единая недѣлимая Русская Церковь, возглавляемая Святѣйшимъ Патріархомъ.

Засѣданіе закрыто въ 10 ч. вечера[364].

Regarding the Ukrainian question, these are the last documents from the first session of the SOBOR *of Moscow which are available to us at the present time. Unfortunately we do not have the delegation's report to the* SOBOR *after its return from Kiev*[365] *because—if it was ever made—it would be found in Volume V of* DEJANIJA *which is not presently available to us*[366].

The next series of documents refers to the activities of the first ses-

---

[363] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 184.

[364] *Ibid.*

[365] Some of its activities in Kiev are described above, Section I, pp. 183-184.

[366] Cf. above, Section I, p. 177, note 68, to see which documents are available to us at the present time.

sion of the SOBOR *of Kiev as reported in the second session of the* SOBOR *of Moscow.*

4. THE SOBOR OF MOSCOW AND THE FIRST SESSION OF THE SOBOR OF KIEV:

The second session of the SOBOR *of Moscow opened on January 20 (February 2), 1918*[367]. *Shortly thereafter—during its meeting 82, held on February 12 (25), 1918*[368]*—the question of the Ukrainian Church was raised once again.*

While Archpriest S.I. Shleev[369] *was presenting the project on* EDINOVERIE[370] *to the* SOBOR, *he mentioned that, according to recent newspaper reports, Germany was willing to sign a peace treaty with Russia under the condition that the Ukraine would become a separate state. According to Shleev, Russia no longer existed in some of its former regions, and that presented a danger to the unity of the Church. He then referred to the pre-Christmas debate in the* SOBOR *on the question of the Ukrainian* SOBOR *in Kiev*[371], *and recalled the various trends in the Ukraine to separate the Ukrainian Church from the Russian Church, as well as to refuse to acknowledge the patriarch. It was not yet known, however, what decisions the* SOBOR *of Kiev had taken during its first session.*

Предсѣдательствующій[368]. Будутъ заслушаны заключительныя рѣчи докладчиковъ объ единовѣріи и старообрядчествѣ по ст. 2[372].

Докладчикъ прот. С.И. Шлеевъ[369]. Намъ приходится рѣшать вопросъ объ единовѣріи[370] въ такую пору, когда разрушается все въ жизни Русскаго Государства. Не далѣе, какъ вчера, многіе прочитали, что Германія соглашается заключить миръ съ Россіей

---

[367] *Dejanija*, Vol. VI, part 1, p. 3; cf. also above, Section I, p. 177.

[368] Metropolitan Arsenij of Novgorod presided over this meeting at which only 235 delegates out of the original 564 attended; cf. *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115 and compare this with *Dejanija*, Vol. I, part 1, pp. 60-96; 119-133, as well as above, Section I, p. 176.

[369] Cf. above, Section II, part A, p. 199, note 14, for some of his biographical data.

[370] The definition of *edinoverie* is found above, note 35.

[371] Cf. above, pp. 239ff.

[372] This article discusses the composition of the dioceses of *edinovertsi*, headed by *edinovertsi* bishops; *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 93.

на томъ условіи, чтобы Украйна была особымъ государствомъ. Такимъ образомъ наше государство въ нѣкоторыхъ своихъ частяхъ уже не существуетъ. Безъ сомнѣнія, это является угрозою и для церковнаго единства. Незадолго до наступленія Рождественскихъ каникулъ[373] на Соборѣ поднимался вопросъ объ Украинскомъ Соборѣ[371]. Замѣтно было, что на Украйнѣ есть желаніе отдѣленія отъ церковнаго единства съ нами, есть намѣреніе даже не признавать Святѣйшаго Патріарха. Что порѣшилъ Украинскій Соборъ, мы не знаемъ...[374]

To the above comment, Archbishop Antonij of Kharkiv[375] *replied that the* SOBOR *of Kiev had not made any decisions during its first session. The first ten days had been taken up by the election of the presidium of the* SOBOR, *and then the* SOBOR *had to adjourn because of a Bolshevik attack on Kiev.*

Митрополитъ Харьковскій Антоній[375]. Украинскій Соборъ не вынесъ ни одного постановленія. Послѣ того, какъ Соборъ собрался, начались выборы президіума, продолжавшіеся цѣлыхъ 10 дней. Потомъ началась канонада, и Соборъ долженъ былъ разойтись[376].

Referring to the fact that both Georgia[377] *and the Ukraine*[378] *were at that time preparing to separate from Russia, Shleev*[369] *assured the* SOBOR *that the Ukrainian* EDINOVERTSI *would never follow the Ukrainian Orthodox Church should it decide to separate from the Russian patriarch. On this matter Shleev disagreed with some speakers who had accused the* EDINOVERTSI *of wanting to become autocephalous. Shleev, however, maintained that, in order for the Ukrainian* EDINOVERTSI *to be able to safeguard their ecclesiastical union with the Russian patriarch, their bishops must be independent from the local Orthodox hierarchy, and not—as was then the case—merely be vicarbishops of the local Orthodox bishops.*

---

[373] The *Sobor* adjourned its first session on December 15 (28), 1917; cf. above, Section I, p. 177.

[374] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115.

[375] Cf. above, Section II, part A, p. 199, note 13, for some of his biographical data.

[376] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, p. 115; cf. also above, Section I, pp. 187-188.

[377] The situation in the Georgian Church is described above, note 14.

[378] Regarding the situation in the Ukrainian Church, cf. above, Section I, pp. 180ff.

Докладчикъ прот. С.І. Шлеевъ[369]. Во всякомъ разѣ мы присутствуемъ при томъ, что и Грузія[377] и Украйна[378] находятся наканунѣ отдѣленія. И вотъ свой докладъ мы хотимъ поставить въ связь съ этими событіями. Если Украйна захочетъ отдѣлиться отъ Всероссійскаго Московскаго Патріарха, то украинскіе единовѣрцы никогда этого не захотятъ, никогда не отпадутъ. И вотъ, если вы зачеркнете самостоятельность единовѣрческихъ епархій на Украйнѣ, то вы поставите украинскихъ единовѣрцевъ въ невозможное положеніе, вы окончательно укрѣпите то средостѣніе, которое доселѣ было мекду Православіемъ и старообрядчествомъ. Нужно, чтобы украинскіе единовѣрцы получили возможность сохранить церковное единство съ Патріархомъ, а для этого имъ нужно имѣть самостоятельное епископское управленіе, независимое отъ мѣстныхъ епископовъ. Здѣсь много говорили о христіанской любви и вспоминали завѣты о любви, данные Св. Апостоломъ Павломъ. Но здѣсь забыли одно слово Св. Апостола, именно, что любовь « всему вѣру емлетъ ». Любовь христіанская не можетъ заподозрить нашего намѣренія, любовь не можетъ не вѣритъ тому, что мы говоримъ здѣсь, на этомъ священномъ мѣстѣ. Единовѣрцы не стремятся къ автокефаліи. В.И. Зеленцювъ[379] и Н.Д. Кузнецовъ[380] говорили, что въ докладѣ замѣтенъ сепаратизмъ, стремленіе къ выдѣленію. Нѣтъ, это не вѣрно...[381]

5. The Sobor of Moscow and the Second Session of the Sobor of Kiev:

Since Volume VII, part 2, and Volume VIII of the Dejanija *of the* Sobor *of Moscow are not available to us at the present time, we do not know whether the Ukrainian question was discussed in the* Sobor *between*

---

[379] Cf. above, note 111, for some of Zelentsov's biographical data. The speech to which Shleev is referring was made to the *Sobor* on February 10 (23), 1918, and is found in *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 111-113.

[380] N.D. Kuznetsov, 49 years old, with a Master's degree in canon law, resided in Moscow. He was a delegate to the *Sobor* of Moscow in virtue of having participated in the Pre-*Sobor Soviet*; *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 75. He spoke to the *Sobor* on February 10 (23), 1918, and his presentation is found in *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 100-101.

[381] *Dejanija*, Vol. VII, part 1, pp. 115-116.

February 13 (26) and March 14 (27), 1918 [382]. *However, from the first pages of Volume IX of the* DEJANIJA, *we see that this question was raised in the* SOBOR *on March 16 (29), 1918, during its meeting 106, which was chaired by Metropolitan Arsenij of Novgorod.*

During this meeting, the secretary of the SOBOR, *Shein, informed the* SOBOR *that, because of transportation and communication problems with the Ukraine, only three bishops from the Ukraine were able to come to Moscow and attend this meeting. In addition to them, however, Averkij, bishop of Ostroh and vicar-bishop of Volyn* [384], *was present, but not as a full member of the* SOBOR; *he was unable to receive proper authorization from Archbishop Evlogij of Volyn* [385] *to represent him in the* SOBOR *because postal and telegraphic services were not functionning properly. Given the importance of the questions connected with the opening of the second session of the* SOBOR *of Kiev in mid-May, 1918, Shein suggested that the* SOBOR *accept Bishop Averkij as a full member until Archbishop Evlogij should arrive in Moscow.*

Секретарь [383]. Поступило заявленіе за подписью 32 Членовъ Собора (прот. А.М. Станиславскій [386] и др.): « Въ виду дорожныхъ затрудненій, на Соборѣ въ настоящее время участвуютъ только три епархіальныхъ архіерея изъ Украйны, тогда какъ для обсужденія весьма важныхъ вопросовъ, связанныхъ съ Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ, имѣющимъ открыться 10 мая настоящаго года [387], было бы желательно участіе на Всероссійскомъ Соборѣ всѣхъ правящихъ Украинскихъ епископовъ. На Соборѣ теперь присутствуетъ Волынскій викарій Преосвященный Аверкій, епископъ Острогожскій [384], но полномочій замѣстителя Высокопреосвященнаго Евлогія [385] не имѣетъ по невозможности получить таковыя въ виду прекращенія почтовыхъ и телеграфныхъ сообщеній.

---

[382] Cf. above, Section I, p. 177, note 68, regarding the *Dejanija* which are available to us at the present time.

[383] For his biographical data, cf. above, Section II, part A, p. 208, note 38.

[384] Bishop Averkij, 39 years old, candidate in theology, resided in Žytomyr. He was the bishop of Ostroh and the third vicar-bishop of Volyn. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 60.

[385] Archbishop Evlogij had decided to remain in the Ukraine during this period; cf. his *Put' Moej Žizni*, pp. 311ff.

[386] Cf. above, Section II, part A, p. 235, note 104, for some of his biographical data.

[387] This session of the *Sobor* of Kiev is described above, Section I, pp. 190-192.

Такъ какъ въ настоящее время Члены Собора изъ Украйны приступили уже къ обсужденію организаціи въ новомъ составѣ Украинскаго Собора и рѣшеніе по сему предмету Членами Собора украинцами постановлено сдѣлать украинскому епископату, то усиленіе его состава оказалось необходимымъ, почему просимъ Священный Соборъ считать полноправнымъ своимъ Членомъ и Преосвященнаго Аверкія впредь до прибытія Высокопреосвященнаго Евлогія » [388].

• *Before the* SOBOR *was able to vote on this question, Metropolitan Antonij of Kharkiv* [389] *informed the* SOVIET *of the* SOBOR *about the estimated expenses connected with the proposed second session of the* SOBOR *of Kiev, scheduled to open in May, 1918* [390]. *Approximately 870 delegates were to attend this* SOBOR. *The cost for each delegate was estimated at about 20 rubles per day. Thus, in addition to paying the expenses still outstanding from the first session of the* SOBOR *of Kiev* [391], *each of the nine Ukrainian dioceses will have to pay approximately 600 rubles per delegate should that session last for one month—and Metropolitan Antonij was of the opinion that it would last longer. Since each diocese was sending about 60 to 70 delegates to the* SOBOR, *that meant that its second session will cost each Ukrainian diocese approximately 40,000 rubles should that session last for one month, and 80,000 should it last for two months. Traveling expenses for the delegates, as well as expenses incurred by the diocesan preparatory congresses, will have to be added to those figures.*

In view of these costs, Metropolitan Antonij suggested that the Ukrainian Church should seriously consider the possibility of lowering the number of delegates to the SOBOR *of Kiev, especially when that is compared with the* SOBOR *of Moscow which had only 540 delegates* [392]. *This question, however, could not be answered at the present time because, out of the nine bishops from the Ukraine, only two were present at this meeting, and less than one-half of all the delegates.*

---

[388] *Dejanija*, Vol. IX, part 1, p. 103.

[389] Metropolitan Antonij's biographical data are found above, Section II, part A, p. 199, note 13.

[390] The second session of the *Sobor* of Kiev actually opened on June 7 (20), 1918; cf. above, Section I, p. 190.

[391] The first session of the *Sobor* of Kiev is described above, Section I, pp. 187-188.

[392] The official number of delegates to the *Sobor* of Moscow was about 564; cf. above, Section I, p. 176.

Returning to the question of Bishop Averkij, Metropolitan Antonij proposed that Bishop Averkij be considered a full member of the SOBOR *of Moscow until Archbishop Evlogij arrived in Moscow. The* SOVIET *of the* SOBOR *replied that, according to the Statutes of the* SOBOR, *Bishop Averkij could become a full member of the* SOBOR *only if he were nominated as such by Archbishop Evlogij, or if he were invited to become a full member by the* SOBOR *itself.*

The SOBOR *then voted in favor of inviting Bishop Averkij to participate in its deliberations as a full member of the* SOBOR *until Archbishop Evlogij arrived in Moscow.*

...Ранѣе этого заявленія, въ Соборный Совѣтъ поступило слѣдующее *ходатайство митрополита Харьковскаго Антонія* [389].

« Делегаты малороссійскихъ епархій собираются для обсужденія вопросовъ, связанныхъ съ назначеннымъ на 9 мая [390] продолженіемъ Всеукраинскаго Церковнаго Собора. Соборъ былъ собранъ изъ 870 членовъ при 20 рублевомъ жалованьи на всякій день каждому; отъ 9 епархій, слѣдовательно, должно собрать, сверхъ уже затребованныхъ съ каждой немалыхъ суммъ за январскія засѣданія Собора [391], еще по 600 р. на каждаго делегата, если Соборъ продолжится съ мѣсяцъ (а онъ продолжится болѣе мѣсяца), а на всѣхъ 60-70 делегатовъ съ каждой епархіи по 40.000 р., не считая прогоновъ въ оба конца; это на мѣсяцъ, а на два мѣсяца болѣе 80.000 руб. Прежде чѣмъ предложить столь грандіозный расходъ епархіальнымъ съѣздамъ должно крѣпко подумать о способахъ сокращенія числа делегатовъ, коихъ и на Всероссійскій Соборъ собрано только 540 человѣкъ [392]. Однако, думать о семъ не такъ просто, когда на настоящемъ Соборѣ изъ 9 Украинскихъ архіереевъ имѣются только двое: Харьковскій[389] и Черниговскій [393], да и прочихъ представителей менѣе половины. Между тѣмъ въ Москвѣ поневолѣ задержался епископъ Острогожскій [394], не имѣющій возможности возвратиться въ Житоміръ, какъ и Житомірскій архіепископъ [395] не имѣетъ возможности прибыть на Соборъ, ни даже прислать заявленіе о замѣнѣ его Острогожскимъ викаріемъ, въ виду чего покорнѣйше просилъ бы Совѣтъ предложить Собору о

---

[393] Bishop Pakhomius, 41 years of age, candidate in theology, was the bishop of Černihiv and an *ex officio* member of the *Sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 82.

[394] Bishop Averkij.

[395] Archbishop Evlogij.

включеніи въ число его полноправныхъ Членовъ Преосвященнаго Аверкія [384], впредь до прибытія архіепископа Евлогія (если послѣднее состоится) ».

Соборный Совѣтъ постановилъ сообщить митрополиту Антонію, что, согласно ст. 80 Положенія о созывѣ Помѣстнаго Собора Православной Всероссійской Церкви, замѣстители епархіальныхъ архіереевъ назначаются самими епархіальными архіереями, почему безъ особаго ходатайства архіепископа Волынскаго Евлогія Преосвященный Аверкій не можетъ быть допущенъ къ участію въ дѣлахъ Собора въ качествѣ замѣстителя архіепископа Евлогія. По ст. же 3 Положенія о созывѣ Помѣстнаго Собора Православной Всероссійской Церкви Преосвященный Аверкій можетъ быть допущенъ къ участію на Соборѣ въ качествѣ его Члена лишь по приглашенію самого Собора. Приглашеніе Членовъ въ составъ Собора, на основаніи ст. 25 Уст. Собора, происходитъ или по предложенію Соборнаго Совѣта или по предложенію не менѣе тридцати Членовъ Собора, которое Соборный Совѣтъ докладываетъ Собору съ своимъ заключеніемъ. Соборъ рѣшаетъ дѣло простымъ большинствомъ голосовъ безъ преній закрытымъ голосованіемъ шарами. Соборный Совѣтъ, разсмотрѣвъ предложеніе за подписью 32 Членовъ Собора, постановилъ: предложить Собору пригласить епископа Острогожскаго Аверкія къ участію въ дѣлахъ Собора съ правами Членовъ его.

Предсѣдательствующій [396]. Согласно Уставу, будетъ произведено голосованіе шарами.

(*Голоса*: Рѣшать вопросъ открытымъ голосованіемъ!)

Митрополитъ Харьковскій Антоній. Закрытое голосованіе шарами можно не производить въ томъ случаѣ, если Соборъ единогласно выскажется за то или другое рѣшеніе дѣла.

Предсѣдательствующій (*Къ Секретарю*) [397]. Есть ли статья Устава, которая позволяла бы не производить въ данномъ случаѣ закрытаго голосованія, если Соборъ единогласно выскажется за признаніе епископа Аверкія Членомъ Собора?

Секретарь. Такой статьи въ Уставѣ Собора нѣтъ.

Предсѣдательствующій. Согласно требованію Устава, будетъ произведено голосованіе шарами.

---

[396] Metropolitan Arsenij of Novgorod.

[397] V.P. Shein; cf. above, Section II, part A, p. 208, note 38, for some of his biographical data.

Производится голосованіе шарами.

Предсѣдательствующій. Для подсчета шаровъ приглашаю прот. Т.С. Воловея [398], свящ. Л.Е. Иваницкаго [399], А.А. Каэласа [400] и А.А. Коцаря [401].

Въ 12 час. 20 мин. объявляется перерывъ.

Засѣданіе возобновляется въ 1 часъ дня.

Предсѣдательствующій. Объявляю результаты голосованія въ Члены Собора Преосвященаго Аверкія, епископа Острогожскаго, викарія Волынской епархіи. Подано избирательныхъ голосовъ 159 и 16 неизбирательныхъ.

ПОСТАНОВЛЕНО: *признать викарія Волынской епархіи епископа Острогожскаго Аверкія Членомъ Собора* [402].

6. "The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine"

Since the Dejanija *of the* Sobor *of Moscow after March 16 (29), 1918 are not available to us at the present time* [403], *we can no longer continue following the* Sobor's *discussions regarding the Ukrainian question. We do, however, have a document from the* Sobor *of Moscow, dated September 7 (20), 1918, which refers to the Ukrainian question. It is the* Sobor's *reply to "The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine", which was approved by the* Sobor *of Kiev on June 26 (July 9), 1918. After having been reviewed and approved by the Ukrainian Government, it was sent to Patriarch Tykhon for his*

---

[398] Archpriest Volovej, 55 years of age and a resident of Odessa, was a diocesan missionary. He was elected delegate to the *Sobor* by navy chaplains. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 66.

[399] L.E. Ivanitskij, a 29 year old parish priest and a candidate in theology, was elected delegate to the *Sobor* by the clergy of the diocese of Kursk where he resided. *Ibid.*, p. 71.

[400] A.A. Kaelas, a 36-year-old layman from the diocese of Riga, with degrees in philosophy and theology, was a lecturer in the University of Moscow. *Ibid.*, p. 73.

[401] A.A. Kotsar, 44 years old, candidate in theology and a resident of Odessa, was elected delegate to the *Sobor* from the diocese of Kherson. *Ibid.*, p. 74.

[402] *Dejanija*, Vol. IX, part 1, pp. 103-105.

[403] Cf. above, Section I, p. 177, note 68, for the *Dejanija* which are available to us at the present time.

approval. He, in turn, referred this matter to the SOBOR *of Moscow* [404]. *The* SOBOR's *reply to this "Temporary Statute" is found below.*[405]

The "Temporary Statute" reads as follows:

---

[404] This is described above, Section I, pp. 191-194.

[405] Pp. 343-347.

THE STATUTE

ON THE TEMPORARY SUPREME ADMINISTRATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE UKRAINE

(approved by the *Sobor* of the Ukrainian Church on July 9, 1918)

I

1. The Orthodox Church in the Ukraine, whose supreme temporary administration is based on principles of autonomy, is in canonical union with the All-Russian Patriarch.

2. The All-Russian Patriarch has the following rights with regards to the Orthodox Church in the Ukraine:

a. The Patriarch confirms and blesses the Metropolitan of Kiev; all (other) bishops of the Ukrainian dioceses are approved by the Sacred *Sobor* of Ukrainian bishops and are blessed by the Holy Patriarch;

b. The Patriarch receives complaints against the Metropolitan of Kiev and is the higher court of appeal over all bishops of the Ukrainian dioceses;

c. The Patriarch blesses the convocation of Church *sobors* in the Ukraine;

d. The Patriarch approves "The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine";

e. The name of the All-Russian Patriarch is mentioned during religious services in all the churches of the Orthodox Church in the Ukraine.

II

3. The supreme organ of the Church's legislative, administrative and judicial authority is the Ukrainian Church *Sobor*.

4. The Ukrainian Church *Sobor* is convoked periodically once every three years and, in exceptional cases, even more often.

5. The Ukrainian Church *Sobor* is composed of bishops-*ordinarii* and vicar-bishops of the Ukrainian dioceses (*ex officio*), and of clergy and laity elected in local congresses.

Note: If a given diocese does not have any vicar-bishops, then the bishop-*ordinarius* may send a priest as a substitute to the *Sobor*.

ПОЛОЖЕНІЕ

о Временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ

(Принято *Соборомъ* Украинской Церкви 9 іюля 1918 года)

I.

§ 1. Православная Церковь на Украинѣ, высшее временное управленіе коей организуется на началахъ автономіи, находится въ канонической связи съ Патріархомъ Всероссійскимъ.

§ 2. Патріарху Всероссійскому въ отношеніи Православной Церкви на Украинѣ принадлежатъ слѣдующія права:

а) Патріархъ утверждаетъ и благословляетъ Кіевскаго Митрополита, а всѣхъ Епископовъ Украинскихъ епархій утверждаетъ Священный Соборъ Украинскихъ Епископовъ и благословляетъ Святѣйшій Патріархъ;

б) Патріархъ принимаетъ жалобы на Кіевскаго Митрополита и имѣетъ право высшаго (аппелляціоннаго) суда надъ всѣми Епископами Украинскихъ епархій;

в) Патріархъ благословляетъ созывъ Церковныхъ Соборовъ на Украинѣ;

г) Патріархъ утверждаетъ Положеніе о временномъ высшемъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ;

д) Имя Всероссійскаго Патріарха возносится за богослуженіемъ во всѣхъ храмахъ Православной Церкви на Украинѣ.

II.

§ 3. Высшимъ органомъ церковной законодательной, правительственной и судебной власти является Украинскій Церковный Соборъ.

§ 4. Украинскій Церковный Соборъ созывается періодически одинъ разъ въ три года, а въ исключительныхъ случаяхъ и чаще.

§ 5. Украинскій Церковный Соборъ составляется изъ правящихъ и викарныхъ Епископовъ Украинскихъ епархій (по положенію) и клириковъ и мірянъ по избранію на уѣздныхъ собраніяхъ.

Примѣченіе. Въ случаѣ неимѣнія викарія, правящій Епископъ можетъ послать на Соборъ замѣстителя и въ пресвитерскомъ санѣ.

6. The permanent organs of the Supreme Ecclesiastical Administration of the Orthodox Church in the Ukraine are the Sacred *Sobor* of all the bishops-*ordinarii* of the Ukrainian dioceses and the Supreme Ecclesiastical *Soviet*.

7. The Sacred *Sobor* of Bishops is convoked not less than once a year; those bishops who remain in their dioceses delegate their authority to those bishops who are members of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*, of which they are members, in turn, for one year, as decided by the Sacred *Sobor* of Bishops.

8. The Supreme Ecclesiastical *Soviet* is composed of three bishops (headed by the Metropolitan of Kiev), four clerics (one of whom a psalmist), and six laymen; the clerics and laymen are elected by the Ukrainian Church *Sobor* for three years.

9. The Ukrainian Church *Sobor*, the Sacred *Sobor* of Bishops, and the Supreme Ecclesiastical Soviet are headed *ex officio* by the Metropolitan of Kiev and Galicia.

10. The Metropolitan of Kiev has the following exclusive liturgical privileges: to carry a cross on his mitre; to wear two *panagia*-s during Church services; and to be preceded by the carrying of the cross.

III

11. The competence of the Sacred *Sobor* of Bishops are questions of a hierarchico-pastoral character which refer primarily to the internal aspects of the life of the Church in questions of:

a) doctrine; *b*) liturgy; *c*) Church administration; *d*) ecclesiastical courts; and *e*) ecclesiastical discipline.

12. The competence of the Supreme Ecclesiastical *Soviet* are questions regarding the Church as an organization which refer primarily to the external aspects of the life of the Church in questions of:

a) Church administration; *b*) Church property; *c*) schools and education; *d*) revision and control; and *e*) legal questions.

13. A combined meeting of the Sacred *Sobor* of Bishops and the Supreme Ecclesiastical *Soviet* is held to decide such important matters as: *a*) the study of reports of the activities of the Sacred *Sobor* of Bishops and of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*; *b*) the approval of income and expense forecasts of Church-run institutions; *c*) the question of the

§ 6. Непрерывно дѣйствующими исполнительными органами Высшаго Церковнаго Управленія Православной Церкви на Украинѣ являются Священный Соборъ всѣхъ правящихъ Епископовъ Украинскихъ епархій и Высшій Церковный Совѣтъ.

§ 7. Священный Соборъ Епископовъ созывается не менѣе одного раза въ годъ, поручая свои полномочія на время пребыванія въ епархіяхъ тѣмъ Епископамъ, которые состоятъ въ Высшемъ Церковномъ Совѣтѣ, въ каковой вступаютъ на одинъ годъ по очереди, установливаемой Священнымъ Соборомъ Епископовъ.

§ 8. Высшій Церковный Совѣтъ состоитъ изъ трехъ Епископовъ (сверхъ Митрополита Кіевскаго), четырехъ клириковъ (въ томъ числѣ одного псаломщика) и шести мірянъ, причемъ клирики и міряне избираются Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ на три года.

§ 9. На Украинскомъ Церковномъ Соборѣ, Священномъ Соборѣ Епископовъ и Высшемъ Церковномъ Совѣтѣ предсѣдательствуетъ по положенію Митрополитъ Кіевскій и Галицкій.

§ 10. Кіевскому Митрополиту принадлежатъ исконныя церковно-богослужебныя отличія: крестъ на митрѣ, ношеніе при богослуженіи двухъ панагій и предношеніе креста.

III.

§ 11. Вѣдѣнію Священнаго Собора Епископовъ подлежатъ дѣла іерархическо-пастырскаго характера, относящіяся преимущественно къ внутренней сторонѣ жизни Церкви изъ области:

а) вѣ оученія, б) богослуженія, в) церковнаго управленія, г) церковнаго суда и д) церковной дисциплины.

§ 12. Вѣдѣнію Высшаго Церковнаго Совѣта подлежатъ дѣла церковно-общественнаго характера, относящіяся преимущественно ко внѣшней сторонѣ церковной жизни изъ области:

а) церковно-административной, б) церковнаго хозяйства, в) школьно-просвѣтительной, г) ревизіи и контроля и д) церковно-правовой.

§ 13. Для рѣшенія особо важныхъ дѣлъ, каковы: а) разсмотрѣніе отчета о дѣятельности Священнаго Собора Епископовъ и Высшаго Церковнаго Совѣта, б) утвержденіе смѣты доходовъ и расходовъ по церковнымъ учрежденіямъ, в) вопросъ о созывѣ Украинскаго Церковнаго Собора и г) всякое дѣло, которое Священ-

convocation of the Ukrainian Church *Sobor*; and *d*) all questions which the Sacred *Sobor* of Bishops and the Supreme Ecclesiastical *Soviet* find necessary to discuss in a combined meeting.

14. The Sacred *Sobor* of Bishops and the Supreme Ecclesiastical *Soviet* present plans, suggestions, projects and records of their activities to the next All-Ukrainian *Sobor*.

IV

15. The Ukrainian State has the right to control the spending of the funds granted by the State treasury, and to see to it that the activities of the organs of the Administration of the Church conform to the laws of the State.

16. The Metropolitan of Kiev, in his capacity as chairman of all the organs of the Supreme Administration of the Church, is the representative of the Orthodox Church to the Ukrainian State and the intermediary between Church and State.

17. The mediator between the Church and the State for the Ukrainian State is the Minister of Confessions, who must be of the Orthodox faith.

18. The Metropolitan of Kiev and Galicia participates in State bodies as a superior member.

19. The present Statute on "The Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine", before its approval by the Holy Patriarch, is presented to the Supreme State Authority for approval from the point of view of its conformity with the laws of the State.

ный Соборъ Епископовъ и Высшій Церковный Совѣтъ найдутъ нужнымъ перенести на соединенное засѣданіе — происходятъ соединенныя засѣданія Священнаго Собора Епископовъ и Высшаго Церковнаго Совѣта.

§ 14. Священный Соборъ Епископовъ и Высшій Церковный Совѣтъ представляютъ очередному Всеукраинскому Собору планы, предположенія, законопроекты и отчеты о своей дѣятельности.

IV.

§ 15. Украинской Державѣ принадлежитъ право контроля надъ расходованіемъ суммъ, отпускаемыхъ изъ державнаго казначейства, и наблюденіе за закономѣрностью дѣятельности органовъ церковнаго управленія со стороны соотвѣтствія ея государственнымъ законамъ.

§ 16. Представителемъ Православной Церкви въ Державѣ Украинской и посредникомъ между Церковью и Державою является Митрополитъ Кіевскій, какъ Предсѣдатель всѣхъ органовъ Высшаго Церковнаго Управленія.

§ 17. Со стороны Державы Украинской посредникомъ между Державой и Церковью является Министръ Исповѣданій, который долженъ быть православной вѣры.

§ 18. Митрополитъ Кіевскій и Галицкій участвуетъ въ высшемъ представительномъ государственномъ учрежденіи.

§ 19. Настоящее Положеніе о временномъ Высшемъ Церковномъ Управленія Православной Церкви на Украинѣ, предварительно утвержденія его Святѣйшимъ Патріархомъ, представляется на одобреніе верховной государственной власти съ точки зрѣнія соотвѣтствія государственнымъ законамъ.

DECISION

of the Ukrainian Church *Sobor* on the Binding Force of the Decisions of the All-Russian Church *Sobor* and of the Holy Patriarch for the Dioceses of the Ukraine.

All the decisions of the All-Russian Church *Sobor* and of the Holy Patriarch must be unconditionally binding for all the dioceses of the Ukraine [406].

---

[406] This document is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part IV, pp. 17-19.

Постановленіе

Украинскаго Церковнаго Собора объ Обязательности для Епархій Украины Постановленій Всероссійскаго Церковнаго Собора и Святѣйшаго Патріарха.

Всѣ постановленія Всероссійскаго Церковнаго Собора и Святѣйшаго Патріарха должны быть безусловно обязательны для всѣхъ епархій Украины [406].

In accordance with article 19 of the "Temporary Statute", the Sobor *of Kiev sent it to the Ukrainian Government for approval from the point of view of its conformity with the laws of the State. The Ukrainian Government approved the "Temporary Statute" in principle. Then, together with a covering letter dated August 5, 1918 and signed by the Prime Minister, F. Lyzohub, and the Minister of Confessions, V. Zin'kivs'kyj, the Ukrainian Government sent it to Patriarch Tykhon for his approval.*

The text of this covering letter is as follows:

"До Його Святійшества Патріярха Всеросійського Тихона.

Правительство Української Держави, вбачаючи в розцвіті духовних сил на Україні необхідну умову скріплення моральних основ у житті народу українського, покладало за предмет своєї невсипущої праці якнайскоріше відновлення занять Всеукраїнського Церковного Собору, перерваних в січні місяці ц.р. громадянською смутою.

Зібравшися знову в червні ц.р., Всеукраїнський Православний Церковний Собор виробив протягом трьох-тижневого строку своєї праці Проєкт Статуту про Тимчасову Найвищу Управу Православної Церкви на Україні, подавши цей проєкт попереду затвердження його Вашим Святійшеством на ухвалу Найвищої Державної Влади на Україні.

Короткий час соборних занять, що пояснюється наступленням полевої роботи, не дав сприятливої змоги для докладного обміркування питань, що хвилюють православну церковну думку, в належній повноті. Тому то Всеукраїнський Православний Церковний Собор надав попередньому вирішенню цих питань характер тимчасовий. Беручи на увагу зазначені міркування, Правительство Української Держави вбачає у поданому на його ухвалу « Проєкті » постанови, неоднакові що-до степени конечної потреби пере-

ведення їх у життя. Невідкладні церковні потреби, добре відомі й близькі Правительству Української Держави, вимагають створення органу Найвищої Церковної Управи на Україні.

Тому Правительство Української Держави вважає за необхідне визнати в порядкові державному встановлений Всеукраїнським Православним Церковним Собором орган Найвищої Управи Православної Церкви так само, як і особистий склад його, прохаючи Ваше Святійшество про негайне затвердження і в порядкові церковному постанов « Проєкта » (розд. II, §§ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) цього органу, що стосуються Найвищої Церковної Управи, а також і особистого складу.

Так само Правительство Української Держави, з огляду на тимчасовий характер « Проєкту », вважає можливим визнати основи канонічної залежности Української Церкви від Церкви Російської (розд. I, § 2).

Що стосується тих надзвичайної ваги постанов « Проєкта » котрі докладніше зазначають права Патріярха Всеросійського що-до Православної Церкви, а також що-до церковних прав і одмін митрополита Київського (розд. I, § 2), то Правительство Української Держави, зовсім не добачаючи в них характеру негайности, не переходить до їх обміркування, перебуваючи в незахитаній певності, що ці попередні постанови, поруч з иншими найважнішими постановами що-до церковного будівництва на Україні, будуть предметом пильних міркувань і остаточного вирішення на майбутніх засіданнях Всеукраїнського Церковного Собору.

Ознаймуючи про це в своїм рішені Ваше Святійшество, Правительство Української Держави має честь звернутися до Вашого Святійшества з покірним проханням — в ім'я церковного спокою — відстрочити церковне затвердження і переведення в чинність вищезазначених постанов « Проєкта » аж до остаточного всецерковного їх вирішення на Україні.

5 серпня 1918 року
М. Київ.
№ 653

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*
Міністр Ісповідань *В. Зіньківський*"[407].

---

[407] This letter is found in D. Doroshenko, *Istorija Ukrajiny, 1917-1918*, Vol. II, *Ukrajins'ka Het'mans'ka Deržava 1918 roku*, Užhorod, 1930/New York, 1954, pp. 331-332.

7. The Replies of the Sobor of Moscow and of Patriarch Tykhon regarding *"The Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine"*

When Patriarch Tykhon received this "Temporary Statute"—accompanied by the covering letter from the Ukrainian Government—he forwarded it to the Sobor *of Moscow for study. Since the* Dejanija *of these meetings of the* Sobor *are not available to us, we do not, unfortunately, have any records of how this question was debated in the* Sobor. *We do, however, have the decisions of the* Sobor *of Moscow, dated September 5 (20), 1918, regarding this "Temporary Statute": in this decision, the* Sobor *approved it, but only after having made some substantial modifications to it.*

The text of the Sobor's *decision is as follows*:

DECISION

OF THE SACRED *SOBOR* OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH ON THE PROJECT OF THE STATUTE ON THE TEMPORARY SUPREME ADMINISTRATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE UKRAINE

September 7 (20), 1918

The Sacred *Sobor* of the Russian Orthodox Church—having studied the project of the Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine, approved by the Ukrainian Church *Sobor*, presented to the Holy Patriarch for approval, and referred by the Holy Patriarch to the *Sobor*—decides that:

A

1. The Orthodox dioceses in the Ukraine, while remaining an indivisible part of the one Russian Orthodox Church, form an ecclesiastical region with special privileges on the principles of autonomy.

2. The autonomy of the Ukrainian Church extends to local Church questions: administrative, educational, missionary, charitable, monastic, property, judicial-in lower instances, marriage, and does not extend to questions which refer to the whole Church.

3. The decisions of the All-Russian Church *Sobor*-s, as well as the decisions and ordinances of the Holy Patriarch, are binding on the whole Ukrainian Church.

4. Bishops and representatives of the clergy and laity of the Ukrainian dioceses participate in the All-Russian Church *Sobor*-s on the basis of existing decrees regarding *Sobor*-s. The Metropolitan of Kiev, *ex officio*, and one bishop of a Ukrainian diocese, in turn, participate in the Sacred Synod on the basis of the decision of the *Sobor* on the composition of the Supreme Administration of the Russian Orthodox Church [408].

---

[408] The *Sobor* of Moscow approved this decree on December 7 (20), 1917, and it is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, pp. 7-11, as well as in *Tserkovnyja Vedomosti* (Carlovtsi), No. 1, March 15-28, 1922, pp. 5-7.

ОПРЕДѢЛЕНІЕ

СВЯЩЕННАГО СОБОРА ПРАВОСЛАВНОЙ РОССІЙСКОЙ ЦЕРКВИ ПО ПРОЕКТУ ПОЛОЖЕНІЯ О ВРЕМЕННОМЪ ВЫСШЕМЪ УПРАВЛЕНІИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ НА УКРАИНѢ

7 (20) Сентября 1918 года

Священный Соборъ Православной Россійской Церкви, разсмотрѣвъ представленный на утвержденіе Святѣйшаго Патріарха и Святѣйшимъ Патріархомъ внесенный на Соборъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, принятый Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ, опредѣляетъ:

А.

1. Православныя епархіи на Украинѣ, оставаясь неразрывною частью единой Православной Россійской Церкви, образуютъ церковную область ея съ особыми преимуществами на началахъ автономіи.

2. Автономія Украинской Церкви простирается на мѣстныя церковныя дѣла: административныя, просвѣтительныя, миссіонерскія, благотворительныя, монастырскія, хозяйственныя, судебныя въ подлежащихъ инстанціяхъ, брачныя, и не простирается на дѣла общецерковнаго значенія.

3. Постановленія Всероссійскихъ Церковныхъ Соборовъ, а равно постановленія и распоряженія Святѣйшаго Патріарха имѣютъ обязательную силу для всей Украинской Церкви.

4. Епископы и представители клира и мірянъ Украинскихъ епархій участвуютъ во Всероссійскихъ Церковныхъ Соборахъ на основаніи дѣйствующихъ о Соборахъ опредѣленій. Митрополитъ Кіевскій, по должности, и одинъ изъ Архіереевъ Украинскихъ епархій, по очереди, на основаніи соборнаго опредѣленія о составѣ Высшаго Церковнаго Управленія Православной Россійской Церкви, участвуютъ въ Священномъ Синодѣ [408].

5. The Holy Patriarch can send his representatives to the Ukrainian Church *Sobor*.

6. The Holy Patriarch approves both the Metropolitan of Kiev and the bishops-*ordinarii* of the Ukrainian dioceses.

7. In his relationship with the Ukrainian Church, the Holy Patriarch maintains all the rights which were foreseen by the decisions of the *Sobor* on the rights and duties of the Holy Patriarch of Moscow and of All-Russia [409].

B

8. Taking into consideration articles 1-7 of this present decision, the project of the Statute on the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine is to be presented to the Ukrainian Church with the blessing of the Holy Patriarch [410].

---

[409] This decree was approved by the *Sobor* of Moscow on December 8 (21) 1917, and is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, pp. 4-6, as well as in *Tserkovnyja Vedomosti* (Carlovtsi), No. 1, March 15-28, 1922, pp. 3-5; found in translation in A. WUYTS, *Le patriarcat russe au concile de Moscou de 1917-1918*, pp. 224-227.

[410] *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part IV, pp. 15-16.

5. Святѣйшій Патріархъ можетъ посылать своихъ представителей на Украинскій Церковный Соборъ.

6. Святѣйшій Патріархъ утверждаетъ Митрополитовъ и правящихъ Архіереевъ Украинскихъ епархій.

7. Святѣйшій Патріархъ сохраняетъ въ отношеніи Украинской Церкви всѣ права, предусмотрѣнныя соборными опредѣленіями о правахъ и обязанностяхъ Святѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи [409].

Б.

8. Принятый Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ предоставить Украинской Церкви съ благословенія Святѣйшаго Патріарха осуществить въ согласіи съ изложенными въ статьяхъ 1-7 настоящаго опредѣленія постановленіями [410].

With reference to article 4 of the above decision, the SOBOR *of Moscow issued a supplementary decision in which it proposed that all Ukrainian dioceses should be included in one metropolitan region, and those non-Ukrainian dioceses which had been included in the "south-western" region* [411] *should be transferred to other metropolitan regions.*

ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПОСТАНОВЛЕНІЕ

СВЯЩЕННАГО СОБОРА ПРАВОСЛАВНОЙ РОССІЙСКОЙ ЦЕРКВИ ПО ПРОЕКТУ ПОЛОЖЕНІЯ О ВРЕМЕННОМЪ ВЫСШЕМЪ УПРАВЛЕНІИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ НА УКРАИНѢ

отъ 7 (20) сентября 1918 года. (Къ Соборному опредыленію по тому же предмету, отъ того же числа).

Для согласованія ст. 4 Соборнаго опредѣленія по проекту Положенія о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, относительно вызова Украинскихъ Архіереевъ для очередного присутствованія въ Священномъ Синодѣ, съ состоявшимся ранѣе Соборнымъ опредѣленіемъ [412] объ очередномъ вызовѣ

---

[411] These metropolitan regions are listed above, Section II, part A, pp. 230-232.

[412] This is found in the *Sobor*'s decree "O Vyšsem Upravlenii Pravoslavnoj

Архіереевъ по пяти группамъ [411], предоставить Высшему Церковному Управленію включить всѣ Украинскія епархіи въ одну группу, а тѣ неукраинскія епархіи, кои нынѣ входятъ въ Юго-Западную группу обнимающую Украинскія епархіи, перечислить къ другимъ группамъ [413].

After the Sobor *had modified and approved the "Temporary Statute", Patriarch Tykhon wrote a letter, dated September 13 (26), 1918, to the Prime Minister of the Ukrainian Republic in reply to his letter of August 5, 1918* [414]. *He reiterated his approval of articles 1-14 of the "Temporary Statute". He did not, however, touch upon articles 15-18 because they referred to the position of the Ukrainian Church within the Ukrainian State, and he considered that to be an internal question for the Ukrainian government.*

"Съ чувствомъ глубокаго духовнаго удовлетворенія воспріяла Мѣрность Наша сообщеніе Предсѣдателя Украинскаго Собора и Вашего Высокопревосходительства о рѣшеніи созваннаго по благословенію Нашему въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ Украинскаго Собора устроитъ Церковь Украинскую на одобренныхъ уже ранѣе Нами основаніяхъ автономіи ея, въ неразрывномъ единствѣ со всею великою Церковію Россійскою, подъ признаннымъ и Правительствомъ Украинской Державы общимъ духовнымъ возглавленіемъ Патріарха Всероссійскаго.

Такъ же какъ и Правительство Украинской Державы, усмотриваемъ Мы въ расцвѣтѣ церковныхъ силъ на Украинѣ необходимыя условія укрѣпленія нравственныхъ началъ жизни украинскаго народа, почему и съ своей стороны почитаемъ священнымъ долгомъ всемѣрно споспѣшествовать великому дѣлу устроенія церковной жизни на Украинѣ въ соотвѣтствіи съ дѣйствительными ея потребностями. Крѣпчайшій залогъ преуспѣянія церковной жизни видимъ Мы въ созданіи автономнаго управленія Украинской Церкви на строго каноническихъ началахъ.

На этихъ именно, единственно твердыхъ началахъ церковнаго строительства обосновалъ выработанный имъ проектъ положенія о

Rossijskoj Tserkvi, O Svjaščennom Sinode i Vyšsem Tserkovnom Soviete"; cf. above, note 408.

[413] *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij...*, part IV, p. 16.

[414] This letter is found above, pp. 341-342.

временномъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ и самъ Украинскій Соборъ признавшій, что « всѣ постановленія Всероссійскаго Церковнаго Собора и Святѣйшаго Патріарха должны быть безусловно объязательны для всѣхъ епархій Украины ».

Исходя изъ этого постановленія Украинскаго Собора и стремясь поставить работу его въ тѣснѣйшую связь съ трудами Церковнаго Собора Всероссійскаго, которому одному принадлежитъ высшая церковная законодательная власть, передали какъ представленный на утвержденіе Наше Преосвященнымъ Предсѣдателемъ Украинскаго Собора Епископомъ б. Балтскимъ Пименомъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ со всѣми относящимися къ оному документами, такъ и письмо Вашего Высокопревосходительства къ Мѣрности Нашей отъ 5 августа с.г. за № 653 на разрѣшеніе Священнаго Собора.

Священный Соборъ, по тщательномъ разсмотреніи проекта, въ опредѣленіи своемъ 7 (20) сего сентября, списокъ съ коего при семъ препровождается, установилъ тѣ общія основанія, въ согласіи съ которыми можетъ быть, съ благословенія Нашего, осуществлено вышеуказанное положеніе.

Всецѣло присоединяясь къ принятымъ Священнымъ Соборомъ Православной Россійской Церкви и Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ постановленіямъ объ устройствѣ управленія Православной Церкви на Украинѣ, Мѣрность Наша признаетъ за благо преподать благословеніе на осуществленіе Украинскаго Церковнаго Положенія о временномъ Высшемъ управленіи сею Церковію, въ строгомъ согласіи съ тѣми именно постановленіями Священнаго Собора, какія имъ въ отношеніи сего Положенія приняты. При этомъ Мы не признаемъ возможнымъ вноситъ съ своей стороны въ соборныя по сему предмету опредѣленія никакихъ измѣненій. Измѣненія соборныхъ опредѣленій и, въ частности, отстрочка утвержденія и приведенія въ дѣйствіе нѣкоторыхъ статей Положенія, о чемъ изволите просить, Ваше Высокопревосходительство, могли бы быть оправданы лишь основаніями каноническими или важнѣйшими церковными интересами. Однако, участіе обоихъ Соборовъ въ выработкѣ основъ устроенія Украинской Церкви, какъ мѣстнаго Украинскаго, такъ и Всероссійскаго, исключаетъ всякую возможность подобныхъ оправданій. Между тѣмъ, отстрочка въ утвержденіи Положенія, хотя бы въ части, могла бы быть истолкована, какъ несогласіе Наше съ соборными постановленіями, что едвали содѣйствовало бы тому церковному миру, блюсти который Ваше Высо-

копревосходительство справедливо считаете нашимъ общимъ долгомъ.

Что же касается утвержденія личнаго состава органовъ Высшаго управленія Украинской Церкви, о чемъ также угодно просить Насъ Вашему Высокопревосходительству, то, полагая себя объязаннымъ свято охранять установленныя соборными опредѣленіями начала автономнаго управленія Церкви Украинской, Мы не можемъ присвоить себѣ не представленнаго Намъ означенными опредѣленіями права на таковое утвержденіе.

Данное Мѣрностью Нашею благословеніе на осуществленіе Положенія о временомъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ, на выработаныхъ Священнымъ Соборомъ основаніяхъ, обладаетъ всею полнотою церковнаго утвержденія, но, конечно, только въ отношеніи тѣхъ постановленій проекта, которыя не затрагиваютъ государственнаго положенія Православной Церкви въ Украинской Державѣ; по этой причинѣ Мы не касаемся §§ 15-18 Отд. IV Положенія, опредѣляющихъ права Православной Церкви на Украинѣ, и лишь выражаемъ твердую увѣренность, что Правительство Украинской Державы, столь ревностно пекущееся о нуждахъ Украинской Церкви, не замедлить само предоставить какъ этой Церкви, такъ и ея предстоятелю, Высокопроосвященному Митрополиту Кіевскому, подобающія государственная права и обезпеченіе.

Призываемъ Божіе всѣдѣйствующее благословеніе на труды Правительства Украинской Державы, направленныя ко благу Православной Церкви на Украинѣ.

Тихонъ, Патріархъ Московскій и всея Росіи. 13/26 сентября 1918 года № 4015 [415].

Patriarch Tykhon also wrote a letter to Metropolitan Antonij of Kiev. He reiterated the modifications which the SOBOR *of Moscow made to the "Temporary Statute"* [416]*, and also gave some additional explanations regarding these modifications.*

"Высокопреосвященнѣйщій Владыко Возлюбленный о Христѣ Братъ.

Предсѣдателемъ Украинскаго Церковнаго Собора Епископомъ

---

[415] This document is found in D. DOROSHENKO, *Istorija Ukrajiny*, Vol. II, *Ukrajins'ka Het'mans'ka Deržava*, pp. LXIII-LXV.

[416] These modifications to the "Temporary Statute" are found above, pp. 344-347.

Пименомъ при рапортѣ отъ 17 іюля с.г. за № 207 представленъ Намъ принятый 9-го же іюля Соборомъ Православной Украинской Церкви и одобренный совѣщаніемъ Епископовъ Украинскихъ епархій проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Церковномъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ.

Хотя, согласно п.г. ст. 2-ой означеннаго проекта[417], Положеніе о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ и подлежало единоличному Нашему утвержденію, тѣмъ не менѣе, имѣя въ виду постановленія Украинскаго Церковнаго Собора о безусловной обязательности для епархій Украины всѣхъ постановленій Всероссійскаго Церковнаго Собора и стремясь поставить работу Украинскаго Церковнаго Собора въ теснѣйшую связь съ трудами Собора Всероссійскаго, которому одному принадлежитъ высшая власть въ Православной Россійской Церкви, Мы признали необходимымъ представленный Епископомъ Пименомъ проектъ передать на разрѣшеніе Священного Собора Православной Россійской Церкви.

Священный Соборъ по тщательномъ и всестороннемъ разсмотрѣніи помянутаго проекта, какъ въ общемъ своемъ собраніи, такъ и въ совѣщаніи епископовъ, призналъ возможнымъ осуществитъ съ Нашего благословенія принятый Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, но въ согласіи съ слѣдующими постановленіями:

1. Православныя епархіи на Украинѣ оставаясь неразрывною частью единой Православной Россійской Церкви, образуютъ церковную область ея съ особыми преимуществами на началахъ автономіи.

2. Автономія Украинской Церкви простирается на мѣстныя церковныя дѣла: административныя, просвѣтительныя, миссіонерскія, благотворительныя, монастырскія, хозяйственныя, судебныя въ подлежащихъ инстанціяхъ и не простирается на дѣла общецерковнаго значенія.

3. Постановленія Всероссійскихъ Церковныхъ Соборовъ, а равно постановленія и распоряженія Святѣйшаго Патріарха имѣютъ обязательную силу для всей Украинской Церкви.

---

[417] This article is found above, pp. 334-349.

4. Епископы и представители клира и мірянъ Украинскихъ епархій участвуютъ во Всероссійскихъ Церковныхъ Соборахъ на основаніи дѣйствующихъ о Соборахъ опредѣленій. Митрополитъ Кіевскій, по должности, и одинъ изъ Архіереевъ Украинскихъ епархій по очереди, на основаніи соборнаго опредѣленія о составѣ Высшаго Управленія Православной Россійской Церкви, участвуютъ въ Священномъ Синодѣ.

5. Святѣйшій Патріархъ можетъ посылать своихъ представителей на Украинскій Церковный Соборъ.

6. Святѣйшій Патріархъ утверждаетъ митрополитовъ и прявящихъ Архіереевъ Украинскихъ епархій.

7. Святѣйшій Патріархъ сохраняетъ въ отношеніи Украинской Церкви всѣ права, предусмотрѣнныя соборными опредѣленіями о правахъ и обязанностяхъ Святѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи.

Пріемля съ своей стороны означенныя постановленія Всероссійскаго Церковнаго Собора, какъ выраженія православно-церковнаго сознанія всѣхъ вѣрующихъ Россійской Церкви, и вмѣстѣ выражая увѣренность, что дарованіе православнымъ Украинскимъ епархіямъ новаго церковнаго устройства на началахъ автономіи при сохраненіи въ тоже время неразрывной связи ихъ со всею Православною Россійскою Церковью, можетъ создать въ мѣстной церковной жизни условія болѣе дѣйственнаго вліянія Православной Церкви на жизнь украинскаго народа и тѣмъ послужитъ къ вящему возвеличенію Православной Церкви на Украинѣ. Мѣрность наша преподаетъ нынѣ благословеніе на проведеніе въ жизнь принятаго Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ Положенія о временомъ Высшомъ Церковномъ Управленіи на Украинѣ на началахъ, указанныхъ въ приведеныхъ выше постановленіяхъ Всероссійскаго Церковнаго Собора по сему предмету.

Препревождая, за симъ, списокъ съ опредѣленія Священнаго Собора по проекту Положенія о Временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, вмѣстѣ съ симъ, для правильнаго пониманія ст. 2-ой сего опредѣленія, содержащей указанія дѣлъ, на которыя простирается автономія Украинской Церкви, находимъ необходимымъ пояснить, что къ кругу упоминаемыхъ въ сей статьѣ административныхъ дѣлъ должны быть отнесены, между прочимъ, дѣла о снятіи сана и о назначеніи викарныхъ епископовъ.

Вмѣстѣ съ тѣмъ почитаемъ Мы соотвѣтственнымъ представить

Вашему Высокопреосвященству, какъ предстоятелю Украинской Церкви, принадлежащее Намъ по соборному опредѣленію отъ 8-го декабря 1917 года (опредѣленіе о правахъ и обязанностяхъ Святѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи, ст. 2, п.л.) права разрѣшать отпуски Архіереямъ изъ ихъ епархій внутри и внѣ государства на указанный въ семъ опредѣленіи срокъ (болѣе 14 дней и не свыше мѣсяца).

Молитвенно призываемъ Божіе споспѣшествующее благословеніе на открывающійся передъ Украинской Православной Церковью новый путь ея жизни и выражаемъ Вашему Высокопреосвященству братскія чувства искренной и глубокой преданности.

Тихонъ, Патріархъ Московскій и всея Россіи. 13/26 сентября 1918 г. № 4.01" [418].

8. The Ukrainian Government rejects the Modified Statute

The Ukrainian Government was unhappy with the modifications made to the "Temporary Statute". When, on October 15 (28), 1918, the Sobor *of Kiev reconvened for its third session, this became the major topic of discussion. Then, on October 29 (November 12), the new Minister of Confessions, O. Lotots'kyj, in his speech to the* Sobor, *rejected this modified Statute and declared that the Ukrainian Church must become autocephalous* [419].

"В нових умовах нашого державного і духовного життя виникає конечна потреба улаштувати церковні справи. Влада державна за мого попередника [420] пішла на тимчасове і компромісове рішення: вдалася до порозуміння з московським патріярхом з огляду на попередні звязки нашої церкви з колишньою церквою російською. Але та спроба не тільки не допомогла розвязати справу, а ще більше її ускладнила. Автократичні домагання московського патріярха, що навіть бажає затверджувати українських епископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною владою та перед церковним собором — знову те саме завдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон української національної церкви.

---

[418] This letter is found in D. Doroshenko, *op. cit.*, pp. LXI-LXIII.

[419] This is described above, Section I, pp. 193-194.

[420] Zinkivs'kyj.

Становище вимагає, щоб правительство ясно й твердо зазначило ті свої принципіяльні засади, на яких воно стоїть в справі будування правних церковно-державних відносин. У нас церква перебуває в звязку з державою, — тому державна влада має не лише право, але й обов'язок установити взаїмовідносини між ними. Державна влада тим охотніше виконує такий обов'язок, що це відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашої національно-державної боротьби моменти церкви й нації були тісно сполучені і помагали один одному в процесі тієї боротьби.

Основна засада Української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна церква. Цього однако вимагають інтереси і держави і церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може згодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в иншій державі. Тим менше можна допустити це в даному випадку — з огляду на кардинальну ріжницю між становищем церкви в Московщині і на Україні. Тому в своїх відносинах до инших церков українська церква має бути автокефальною під головуванням київського митрополита та в канонічному звязку з иншими самостійними церквами. Що ж далі до взаємних відносин у нас між церквою й державою, то взаїмновідносини ті мають стояти на непорушній основі: кесареве — кесареві, Божіє — Богові. Я зазначаю лиш ті основні засади, з якими мусить бути погоджено часткові сторони церковної організації.

Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народнім інтересам. Самостійність церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборности занедбано, коли церква наша провадилася чужими, силою їй накинутими основами життя; але та самодіяльність церковно-народня має відживитися, коли наша церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя — автокефальній церкві.

Таким чином, автокефалія української церкви — це не лише церковна, але й національна наша необхідність. Це конечна потреба нашої церкви, нашої держави, нашої нації. І хто розуміє та щиро до серця приймає інтереси українського народу, той приймає й автокефалію української церкви. І навпаки. В імени Уряду

Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що українська церква має бути автокефальною" [421].

EPILOGUE

The above speech of O. Lotots'kyj can serve as a suitable conclusion to this work. One hopes that the future will uncover the pages of the *Dejanija* which are unavailable to us today, in order that they may shed still more light on the historical and religious situation of the Orthodox Church(es) in Russia and in the Ukraine during a very difficult period in their histories.

A SELECTED BIBLIOGRAPHY

ADAMS, Arthur E., *The Ideology and Influence of K.P. Pobedonostsev, 1881-1905*, The Cornell University, 1951.

ALLEN, W.E.D., *The Ukraine. A History*, New York, Russell and Russell Inc., 1963.

AMMANN, A.M., *Storia della Chiesa Russa e dei Paesi Limitrofi*, U.T.E.T., Torino, 1948; *Abriss der Ostslawischen Kirchengeschichte*, Thomas Morus Presse im Verlag, Herder, Wien, 1943/1950.

ANTONIJ, Metropolitan of St. Petersburg, (Položenie vnesennija v komitet ministrov) "O želatel'nykh preobrazovanijakh v upravlenii pravoslavnoj Tserkov'ju" (A memorandum presented to the Council of Ministers, "On the Desired Reforms in the Administration of the Orthodox Church"), in *Tserkovnyj Vestnik* (*The Church Messanger*), April 14, 1905, cols. 451-453. The same article was also printed under the title: "Voprosy o želatel'nykh preobrazovanijakh v postanovke u nas pravoslavnoj tserkve" ("Questions regarding the desired reforms in the organization of the Orthodox Church"), in *Slovo* (*Word*), March 28, 1905.

ANTONIJ (Khrapovitskij), Bishop of Volyn and Žytomyr (later Archbishop of Kharkiv, and successively Metropolitan of Kiev), "Pervaja otvetnaja dokladnaja zapiska Svjatejšemu Pravitel'stvujuščemu Sinodu Episkopa Volinskago i Žitomirskago" ("The First Reply of the Bishop of Volyn and Žitomir to the Holy Ruling

[421] This document is found in D. DOROSHENKO, *op. cit.*, pp. 333-334.

Synod"), in *Bogoslovskij Vestnik* (*The Theological Messanger*), December, 1905, pp. 698-710.

ARMSTRONG, John A., *Ukrainian Nationalism*, Columbia University Press, 2nd. edition, New York and London, 1963.

BENIGSEN, George M., "The Year 1917 in the History of the Russian Church", in *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, 1963 (3).

BOGOLEPOV, A.A., "Church Reforms in Russia, 1905-1918", in *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, 1966 pp.12-66.

BOIS, Jean, "L'Eglise russe et la réforme projetée", in *Echos d'Orient*, 1907, pp. 112-122.

BOLSHAKOFF, Serge, "Le Metropolite Antoine de Kiev Président du Synode des Evêques russes a l'étranger", in *Irénikon*, Vol. XIII, 1936, No. 5, pp. 558-577.

BROWDER, Robert Paul and KERENSKY, Alexander F. (Editors), *The Russian Provisional Government, 1917, Documents*, 3 Volumes, Hoover Institute Publications, Stanford University Press, Stanford, California, 1961.

BUNYAN, James and FISHER, Harold Henry (Editors), *The Bolshevik Revolution, 1917-1918, Documents and Materials*, Hoover War Library, No. 3, Stanford University Press, Stanford, California, 1934/1961.

BYRNES, Robert F., *Pobedonostsev, His Life and Thought*, Indiana University Press, Bloomington/London, 1968.

CARR, Edward Hallett, *A History of Russia*, Vol. I, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, Macmillan & Co., London, 1960.

CHAMBERLIN, William Henry, *The Russian Revolution, 1917-1921*, Vols. I-II, The Macmillan & Co., New York, 1957.

CHRYSOSTOMOS, Johannes, OSB (BELOMORSKIJ, Andrej), *Kirchengeschichte Russlands der neuesten Zeit*, Band I, *Patriarch Tichon*: (*1917-1925*), Anton Pustet, München/Salzburg, 1965; translated into Italian by Maria Giovanna MUZJ, *La Storia della Chiesa russa nei primi anni della rivoluzione. La restaurazione del patriarcato e le sorti della Chiesa ortodossa-russa, dalla rivoluzione del '17 al 1925*, Coop. Edizione Jaca Book, Milano, 1974.

CURTISS, John Shelton, *Church and State in Russia. The Last Years of the Empire*: *1900-1917*, Octagon Books Inc., New York, 1965.

ID., *The Russian Church and the Soviet State*: *1917-1950*, Peter Smith, Boston, 1953.

DMYTRYSHYN, Basil, *Moscow and the Ukraine, 1918-1953. A Study of Russian Bolshevik Nationality Policy*, Bookman Associates, New York, 1956.

DOROSHENKO, D., *Istorija Ukrajiny 1917-1923* (*The History of the Ukraine 1917-1923*), Vol. I, *Doba Tsentral'noji Rady* (*The Period of the Central* Rada), Užhorod, 1923/New York, 1954; Vol. II, *Ukrajins'ka Het'mans'ka Deržava* (*The Het'man Government in the Ukraine*), Užhorod, 1930/New York, 1954.

EVLOGIJ (Georgievskij), Metropolitan, *Put' Moej Žizni* (*The Path of my Life*). *Vospominanija Mitropolita Evlogija, Izložennyja po ego Razskazam T. Manukhinoj* (*The Memoires of Metropolitan Evlogij, Compiled according to his accounts by T. Manukhin*), YMCA Press, Paris, 1947.

FEDYSHYN, Oleh S., *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918*, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 1971.

GILL JOSEPH, *The Council of Florence*, Cambridge University Press, 1961.

GOLDER, Frank Alfred (Editor), *Documents of Russian History*, translated by Emanuel Aronsbery, Peter Smith, Gloucester, Mass., 1964.

GOLUBEV, I.K. (Editor), *Pered Tserkovnym Soborom* (*Before the Church* Sobor). *Trudy Moskovskoj Kommissii po voprosam tserkovnym* (*The Activities of the Moscow Commission on Questions regarding the Church*), Moscow, 1906.

GRUPPA PETERBURGSKIKH (or STOLIČNYKH) SVJAŠČENNIKOV (A Group of Priests from St. Petersburg), Mnenie Gruppi Stoličnykh Svjaščennikov o neobkhodimosti peremin v russkom tserkovnom upravlenii" ("The Opinion of a Group of Priests from St. Petersburg on the Necessity of Changes in the Administration of the Russian Church"), in *Tserkovnyj Vestnik* (*The Church Messanger*), March 17, 1905, No. 11, cols. 321-325; found also in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *Tserkovnaja Reforma ...* (*The Reform of the Church ...*), pp. 1-6.

ID., "Vsetserkovnyj Sobor i vybornoe načalo v Tserkvi. Ot gruppy Peterburgskikh Svjaščennikov, Otvet na zapisku preosv. Antonija episkopa Volynskago i Žitomirskago (The All-Church *Sobor* and the Elective Principle in the Church, By a Group of Priests from St. Petersburg. A Reply to the Memorandum of Antonij, Bishop of Volyn and Žytomyr), in *Bogoslovskij Vestnik* (*The Theological Messanger*), December, 1905, pp. 711-777.

ID., *K Tserkovnomu Soboru. Sbornik* (*Towards the* Sobor *of the Church, A Collection*), St. Petersburg, 1906.

HERMAN, Aemilius, S.J., *De Fontibus Iuris Ecclesiastici Russorum. Commentarius Historico-Canonicus*, S. Congregazione per la Chiesa Orientale, Codificazione canonica orientale, *Fonti*, Serie II, Fascicolo VI, Typis Polyglottis Vaticanis, 1936.

HEYER, Friedrich, *Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945*, Coll. Osteuropa und der deutsche Osten, Köln, 1953.

HORNYKIEWICZ, T., *Ereignisse in der Ukraine, 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*, Philadelphia, 1968.

HRUSHEVSKY, Michael, *A History of Ukraine*, Edited by O.J. Frederiksen, Archon Books, 1970.

INSTITUT ISTORIJI AKADEMIJI NAUK U(krajins'koji) SSR (THE HISTORICAL INSTITUTE OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE U[krainian] SSR), *Istorija Kieva* (*The History of Kiev*), Vol. IV, published by the Academy of Sciences of the U(krainian) SSR, Kiev, 1964.

JOANNOU, Péricles-Pierre, Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale, *Fonti*, Fascicolo IX, *Discipline Générale Antique*, 4 Vols., Grottaferrata, 1962-1964.

JOCKWIG, F., *Der Weg der Laien auf das Landeskonzil der Russischen Kirche, Moscau 1917/1918*, Würzburg, 1971.

JUGIE, Martinus, *Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia Catholica Dissidentium*, Vols. I-IV, Parisiis, 1925-1931.

KAMENEV, "S. Ju. Witte i K.P. Pobedonostsev o sovremennom polozenii Pravoslavnoj Tserkvi" ("S.U. Witte and K.P. Pobedonostsev on the contemporary situation of the Russian Church"), in *Vestnik Evropy* (*The Messanger of Europe*), Vol. I, 1909, pp. 651-691.

KARTASHEV, A.V., "Revoljutsija i sobor" ("The Revolution and the *sobor*"), in *Pravoslavnaja Mysl'* (*Orthodox Thought*), Paris, 1942, part 4, pp. 75-101; "La révolution et le concile de 1917-1918", in *Russie et Chrétienté* (*Istina*), 1950, pp. 7-42.

ID., "Vremennoe Pravitel'stvo i Tserkov" ("The Provisional Government and the Church"), in *Sovremennyja Zapiski* (*Contemporary Reports*), Paris, 1933, Vol. 52, pp. 369-388; "Die provisorische Regierung und die Russische Kirche", in *Orient und Occident*, Heft 15, Leipzig, February, 1935, pp. 1-15.

KERENSKY, Alexander, *Russia and History's Turning Point*, Duell, Sloan and Pearce, New York, 1965.

KONSTANTIN, "Patriarkh Tikhon – Angel' Russkoj Pravoslavnoj Tserkvi" ("Patriarch Tikhon – The Angel of the Russian Orthodox Church"), in *Pravoslavnaja Put'* (*The Orthodox Way*), Jordanville, New York, 1950.

KORTCHAGIN, P. Clemente, OSBM, *La Iglesia ortodoxa autocefala ukraniana*, Madrid, 1955.

KUBIJOVIČ, Volodymyr (Editor), *Ukraine. A Concise Encyclopaedia*, The Shevchenko Scientific Society, University of Toronto Press, 1963-1971.

KUZNETSOV, Nikolaj D., *Preobrazovanie v Russkoj Tserkvi* (*The Reform in the Russian Church*). *Razsmotrenie voprosa po neiznannym documentam i s svjazi s potrebnostjami žizni* (*A Study of this Question on the Basis of Unknown Documents and in connection with the Needs of Life*), Moscow, 1906.

ID., *Po voprosam tserkovnykh preobrazovanijakh* (*Questions regarding the Reform of the Church*), Moscow, 1907.

LOPUKHIN, P.S., "Vostanovlenie Patriaršestva v 1917 godu—Po Protokolam Vserossijskago Sobora 1917-1918" ("The Restoration of the Patriarchate in 1917—According to the Acts of the All-Russian *Sobor* of 1917-1918"), in *Tserkovnaja Žizn* (*Church Life*), Carlovtsi, 1940.

LOSSKI, N.O., *Histoire de la Philosophie Russe des Origines à 1950*, Paris, 1954.

LOTOTS'KYJ, O., *Avtokefalija* (*Autocephalia*), Vol. I, *Zasady Avtokefaliji* (*The Principles of Autocephalia*); Vol. II, *Narys Istoriji Avtokefal'nykh Tserkov* (*An Historical Sketch of Autocephalous Churches*), Warsaw, 1935-1938.

LUZNYCKY, Gregory, *Persecution and Destruction of the Ukrainian Church by the Russian Bolsheviks*, The Ukrainian Congress Committee of America, New York, 1960.

LUZNYTSKY, Gregory, *Ukrajins'ka Tserkva miž Schodom i Zachodom* (*Ukrainian Church between East and West*). *Narys Istoriji Ukrajins'koji Tserkvy* (*Outline of History of Ukrainian Church*), Philadelphia, 1954.

LYPKIVS'KYJ, Metropolitan Vasyl, *Vidrodžennja Tserkvy na Ukrajini* (*1917-1930*), (*The Rebirth of the Church in the Ukraine, 1917-1930*), with an appendix by Rev. Prof. M.M. SOLOVEY, OSBM, Basilian Fathers Press, Toronto, 1959.

MAKLAKOFF, G. "L'Eglise orthodoxe e le pouvoir civile en URSS de 1917 à nos jours", in *Russie et Chrétienté* (*Istina*), Paris, 1946, pp. 22-72.

MALVY, A., "La réforme de l'Eglise russe", in *Etudes*, 1906, pp. 160-182; 306-329.

MANIGLIER, A., "L'Eglise orthodoxe russe dans la tourmente (1917-1922)", in *Documentation catholique*, 1925, Vol. 13, pp. 1475-1514; Vol. 14, pp. 141-163; 1225-1248; Vol. 15, pp. 980-1009.

MOWAT, C.L. (Editor), *The New Cambridge Modern History*, Vol. XII' *The Shifting Balance of World Forces, 1898-1945*, A Second Edition of Vol. XII, *The Era of Violence*, 1960, Cambridge, University Press, 1968.

MYŠČIN, V., "K istorii tserkovno-preobrazovateľnago dviženija" (For a history of the Church reform movement), in *Bogoslovskij Vestnik* (*Teological Messanger*), June, 1905, pp. 359-380.

NIKON (Rklitskij), Archbishop, *Žizneopisanie Blaženneišago Antonija, Mitropolita Kievskago i Galitskago* (*The Biography of Blessed Antonij, Metropolitan of Kiev and Galicia*), 10 Vols., New York, 1956-1963.

PALMIERI, Aurelio, *La Chiesa Russa. Le Sue Odierne Condizioni e il Suo Riformismo Dottrinale*, Florence, 1908.

PASCAL, G. de, "La crise de l'Eglise russe", in *Revue critique des idées et des livres*, Paris, 1909, Vol. VII, pp. 129-155; 352-371.

PIDHAINI, Oleg S., *The Ukrainian-Polish Problem in the Dissolution of the Russian Empire, 1914-1917*, New Review Books, Toronto/ New York, 1962.

ID., *The Formation of the Ukrainian Republic*, New Review Books, Toronto/New York, 1966.

POBEDONOSTSEV, K.P., *K.P. Pobedonostsev i ego korrespondenty. Pisma i zapiski* (*K.P. Pobedonostsev and his Correspondents, Letters and memoirs*), Moscow, 1923.

POLNOE SOBRANIE ZAKONOV ROSSIJSKOJ IMPERII, *Sobranie III, S 1 Marta, 1881 po 31 Dekabrja, 1913* (*The Complete Collection of the Laws of the Russian Empire, Series III, From March 1, 1881 to December 31, 1913*), St. Petersburg, 1885-1916.

PREOBRAŽENSKIJ, Ivan V., *Tserkovnaja Reforma. Sbornik Statej Dukhovnoj i Svetskoj Periodičeskoj Pečati po Voprosu o Reforme* (*The Reform of the Church, A Collection of Articles from Ecclesiastical and*

Secular Periodical Publications on the Question of Reform), St. Petersburg, 1906.

QUENET, C., "L'Eglise russe de la révolution de 1905 a celle de 1917", in *Revue du clergé français*, April-June, 1918, pp. 127-143.

RATEL, A., "La question de la réforme en Russie", in *Echos d'Orient*, 1906, pp. 166-173.

ROŽDESTVENSKIJ, A., *Svjatejšij Tikhon, Patriarkh Moskovskij i vseja Rossii. Vospominanija*, Sofia; found in translation under the title: *His Holiness Tikhon, Patriarch of Moscow and of All-Russia, A Memoir*, SPCK Press, London, 1923.

SAKHAROV, S.P., *O predsobornom prisutstvii* (*Regarding the Pre-*Sobor *Preparatory Commission*), Part 1, *Trudy 1 Otdelu* (*The Activities of the First Section*), Jur'ev, 1910; Part 2, *Trudy 2, 3 i 4 Otdelov* (*The Activities of the 2, 3 and 4 Sections*), Vitebsk, 1912.

SCHWEIGL, Joseph, S.J., "Die Hierarchien der Getrennten Orthodoxie in Sowjetrussland", Part 1, "Ihr Gegenseitiges Verhältnis", in *Orientalia Christiana*, Vol. XIII (1), June, 1928, pp. 1-76; Part 2, "Ihr Kanonishen Grundlagen", in *Ibid.*, Vol. XV (3), August, 1929, pp. 277-355.

SMOLIČ, I., "Predsobornoe Prisutstvie 1906 *goda*" ("The Pre-*Sobor* Preparatory Commission of 1906"), in *Put'* (*The Way*), Paris, May, 1933, No. 38, pp. 65-75.

SUETOV, F., *O Vysočajše Utverždennom pri Sv. Sinode Osobom Prisutstvii dlja razrabotki voprosov podležaščikh pazsmotreniju Vserossijskago Sobora* (*On the Pre-*Sobor *Preparatory Commission of the Holy Synod—Approved by Higher Authorities—to Study Questions which are to be discussed by the All-Russian* Sobor), Jur'ev, 1911.

SULLIVANT, Robert S., *Soviet Politics and the Ukraine, 1917-1957*, Columbia University Press, New York and London, 1962.

SVETLOV, P., "Glavnejšija ošibki v otvetnoj dokladnoj zapiske ep. Volinskago i Žitomirskago, Antonija, Svjatejšemu Sinodu" ("The Main Errors contained in the Memorandum of Antonij, Bishop of Volyn and Žytomyr, to the Holy Synod"), in *Tserkovnyj Vestnik* (*The Church Messanger*), 1906, Vol. I, March 2, cols. 263-266; Vol. II, March 9, cols. 292-295.

SVJAŠČENNIJ PRAVITEL'STVUJUŠČIJ SINOD (THE HOLY RULING SYNOD), *Otzyvy Eparkhial'nykh Arkhiereev po Voprosu o Tserkovnoj Reforme* (*The Replies of the Diocesan Bishops on the Question of the Reform*

of the Church), The Press of the Holy Synod, St. Petersburg, 1906, Part 1, Letters 1-27, pp. 548; Part 2, Letters 28-48, pp. 562; Part 3, Letters 49-69, pp. 591; Appendix, Letters 70-79, pp. 259.

ID., *Svodky Otzyvov Eparkhial'nykh Preosvjaščennykh po voprosam Tserkovnoj Reforme* (*Summaries of the Replies of the Diocesan Bishops on Questions regarding the Reform of the Church*), 11 sections, The Press of the Holy Synod, St. Petersburg, 1906.

ID., *Vsepoddanejšij Otčet Ober-Prokurora Svjatejšago Sinoda po vedomstvu Pravoslavnago Ispovedanija* (*A Report of the Ober-Prokuror of the Holy Synod regarding the Department of the Orthodox Faith*), The Press of the Holy Synod, St. Petersburg (published annually).

ID., *Žurnaly i Protokoly Vysočajše Učreždennago Predsobornago Prisutstvija* (*The Minutes of the Pre-*Sobor *Preparatory Commission Approved by Supreme Authorities*), Vols. I-IV, The Press of the Holy Synod, St. Petersburg, 1906-1907.

ID., *Alfavitnyj Ukazatel' k Žurnalam i Protokolam Zasedanij Visočajše Učreždennago Predsobornago Prisutstvija* (*An Alphabetical Index to the Minutes of the Meetings of the Pre-*Sobor *Preparatory Commission Approved by Supreme Authorities*), The Press of the Holy Synod, St. Petersburg, 1909.

SVJAŠČENIJ SOBOR PRAVOSLAVNOJ ROSSIJSKOJ TSERKVI (THE SACRED *SOBOR* OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH), *Dejanija* (*Acts*), Vols. I-IX, published by the *Soviet* of the *Sobor*, The Press of the Holy Synod, Moscow, 1917-1918.

ID., *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij* (*A Collection of Decrees and Decisions*), published by the *Soviet* of the *Sobor*, Parts 1-4, The Press of the Holy Synod, Moscow, 1918.

SWAN, Jane, *A Biography of Patriarch Tikhon*, Holy Trinity Monastery, Jordanville, N.Y., 1964.

TITLINOV, B.V., *Tserkov vo vremja revoljutsii* (*The Church during the Revolution*), Petrograd, 1924.

TRUBETSKOJ, Prince G., "Pamjati sv. Patriarkha Tikhona" (In Memory of His Holiness Patriarch Tikhon), in *Put'* (*The Way*), Paris, No. 1, September, 1925, pp. 116-120.

VOLKONSKIJ, Prince P.M., "La réconstitution du patriarcat en Russie, Mgr. Tykhon, Patriarche de Moscou et de Toute la Russie", in *Echos d'Orient*, Paris, Vol. XX, 1921, pp. 195-219.

VVEDENSKIJ, A.I., *Tserkov Patriarkha Tikhona* (*The Church of Patriarch Tikhon*), Moscow, 1923.

WELYKYJ, Athanasius G., OSBM, *Documenta Unionis Berestensis Eiusque Auctorum* (1590-1600), Analecta OSBM, Series II, Sectio III, Romae, 1970.

WITTE, Count S., *Vospominanija—Tsarstvovanie Nikolaja II*, Vols. I-II, 3rd. edition, "Slovo" Press, Berlin, 1923; found in translation under the title: *The Memoires of Count Witte*, translated from the Original Russian Manuscript and Edited by Abraham Yarmolinsky, Howard Fertig, New York, 1967.

ID., "O Sovremennom položenii pravoslavnoj tserkvy" (On the contemporary situation of the Orthodox Church), found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *Tserkovnaja Reforma*, pp. 122-133.

WLASOWSKY, Ivan, *Narys Istoriji Ukrajins'koji Pravoslavnoji Tserkvy* (*An Historical Sketch of the Ukrainian Orthodox Church*), Vol. IV, New York, 1961.

WUYTS, A., *Le Patriarcat Russe au Concile de Moscou de 1917-1918*, Orientalia Christiana Analecta, Rome, No. 129, 1941.

ZAVITNEVIČ, V., "Manifest 17 oktjabrja v istoričeskom osvetlenii" ("The October 17 manifesto in its historical perspective"), in *Trudy Kievskoj Dukhovnoj Akademii* (*The Works of the Theological Academy of Kiev*), February, 1906, pp. 253-300.

III. MISCELLANEA

I. GERUS-TARNAWECKY

THE POMIANYK IN A HISTORICAL PERSPECTIVE

Among Cyrillic manuscripts which found their way into Canada is an interesting group—the so-called *pomianyky*.

The pomianyky represent a genre of Church literature which was introduced into Eastern Slavic countries with Christianity and was cultivated there in succeeding centuries. This genre of Church literature was also known, especially in ecclesiastical circles, under several other names, of which the most popular in the East were *synodik* and *diptych*. In addition, the Greeks sometimes called them *necrologia* and the Romans *rotuli*, but these terms originated much later and referred only to one subdivision of this literature.

The most ancient and most widespread name for the pomianyk is *diptych*. This term is of Greek origin and, in its strict literal meaning, designates 'any object folded twice'. In fact, the name was applied to two tablets so connected by hinges that they could easily be shut or opened like a book. Their inside was covered with wax and their outside was attractively decorated. Initially such diptychs were used for notes of temporary character only.

In the later Roman period, circa fourth century, diptychs took on an official character. They were frequently among the gifts that newly chosen Roman consul distributed among his friends upon entering his office. In general, the consular diptychs were of interesting workmanship. They were usually made of ivory, although sometimes of boxwood, silver or gold. Their exterior was embossed and usually exhibited the portrait of the consul or some scene depicting games which he proposed to celebrate for public amusement during his term of office. On the interior either an epistle was written, which accompanied

the official present, or some poetic panegyric on the recently elected magistrate himself [1].

So much importance came to be attached to these diptychs, that the Theodosian Code, proclaimed in 381 A.D., prevented all persons other than consuls from distributing them as gifts [2]. The limitation of diptychs to one class greatly enhanced their value. Henceforth, diptychs were regarded as valuable and distinguished objects because of their rich material, elaborate workmanship and their exclusiveness.

During the beginning of the Christian era, the presentation of diptychs continued. According to D. Rock, there are records of several eminent individuals who, together with other offerings, presented these consular diptychs to the church [3]. The early Christians' growing veneration for Holy Scripture led to the idea of enclosing it in precious coverings. The magnificent covers on the consular diptychs were found appropriate for this purpose. As a decoration for Holy Writings, diptychs remained unchanged in appearance. The Christian Church did not object to this idea. On the contrary, it was regarded as a token of the triumph over paganism which the Christian temples could proudly display. Probably the oldest Christian example which has been preserved (fourth to fifth century) is the *Carrand Diptych* in Florence [4].

Very frequently diptychs were not merely an attractive covering for the Scripture, but were themselves sacred in content. At first only the names of saints and martyrs, whose relics were possessed by a particular church, were entered in the diptychs. Then they were used to record the names of deceased persons, so that they might be commemorated at Mass. (The practice of keeping records of the deceased and remembering them by name at Liturgical functions began in apostolic times). In the Western Church for this purpose also rolls were employed.

---

[1] There is also some evidence concering the diptychs of officials other than consuls, e.g. praetors, quaestors. The most precious relic of this class is the diptych of Rufius Probianus, *vir clarissimus*, preserved in Berlin Museum, and probably dates from the end of the fourth century.

[2] *The Catholic Encyclopedia*, ed. by Charles G. Herbermann & collaborator, New York: The Universal Knowledge Foundation, Inc., 1913, p. 23.

[3] D. Rock, *Hierurgia*, London, 1851, p. 432. *Ibid.*, p. 435.

[4] Cf. *Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*. Ed. S.M. Jackson, New York-London, 1910, v. VI, pp. 473-474.

These 'mortuary rolls' usually were called *rotuli* [5]. Their use flourished most in the eleventh to thirteenth century.

Soon a new custom grew up which saw the diptych used as a sort of honour roll. The names of living persons were inscribed in it to confer special recognition on them. In this way originated the "diptychs for the living", known in the Latin Church as *libri vitae*. Usually they contained names of political and spiritual leaders. These sacred diptychs were hightly esteemed. From the sources of Church history one learns that to insert the name of a living prelate in the diptych was equivalent to affirming his communion in the Church. Likewise, to remove a name thereform was equivalent of excommunication or breaking of communion, and was a frequent occurrence in ecclesiastical life, especially, in the disputes between Rome and Byzantium [6].

Moreover, in the 'diptych for the living' the names of illustrious persons, both lay and ecclesiastical were inscribed, as well as the names of the benefactors of a church, and of those who offered the Holy Sacrifice. To those names were sometimes added those of the Blessed Virgin, of martyrs, and of other saints. Thus from such diptychs came first ecclesiastical calendars and the martyrologies.

Diptychs were in general use in the Christian Church until the ninth century. The Christian Church, though still united, showed even in its very early stages the beginnings of divergence between East and West. This was noticed above all in the different status of the Church in the political life of the Eastern and Western Empires. Also differences in dogma and ritual were not lacking either. Naturally these peculiarities were not without their effect on ecclesiastical literature. In the West the use of diptychs gradually declined until, after the twelfth century, they became obsolete.

On the other hand, in the Greek and Eastern Churches, the purpose of diptychs broadened. They developed into several distinct classes which embraced four main uses; (1) for saints, (2) for registration of

---

[5] *Lexicon für Theologie und Kirche*. M. Buchberger, Begründer. Freiburg: Verlag Herder, 1964, p. 74.

[6] *The Catholic Encyclopedia*, op. cit. p. 208; D. Rock, *Hierurgia*, op. cit p. 436.

Ph. Scharff, e.o., *The Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Michigan, 1956, p. 601.

New Catholic Encyclopedia, San Francisco-Toronto-London-Sydney, 1967, v. IV, p. 887.

church members, (3) for registration of deceased members, and (4) for registration of the newly baptized.

The diptychs increased in size and consequently changed to *triptychs* and then to "enlarged diptychs" which from the ninth century on, were often called *synodiks* [7]. The term synodik like diptych, is of Greek origin. Initially this name referred to a special church service created in Byzantium in honour of the victory of the Greek Orthodox Church over the iconoclasts in 843. During the service the phrase "eternal memory" was constantly used with reference to the champions of Orthodoxy. On the basis of association of "eternal memory" with "eternal commemoration" for which the diptych served, the term *synodik* was applied to diptych. The new terminology spread and found acceptance by the majority of Christians of the Eastern Church.

In Eastern Slavic countries the synodik became very popular. Here it was known by two names—synodik and pomianyk. However, in Western Ukraine—the home of the aforementioned manuscripts, the term pomianyk was more widespread.

Although kept chiefly by monasteries and larger churches, pomianyky were also maintained by individual families. As a result, this body of literature falls into three separate groups: (1) the family pomianyky, (2) the church pomianyky, (3) the monastic pomianyky. The family pomianyk recorded family members and relatives and was often called *hramatka*. The church pomianyky, on the other hand, were maintained by parochial churches and contained lists of benefactors and donors to the church. The monastic pomianyky, as their name indicates, were kept by monasteries and were considered important literature. They were written by specially assigned skilful scribes and beautifully ornamented. Many medieval Eastern Slavic pomianyky attained a high perfection of illumination. The most precious example of this is the pomianyk bound in the Codex under the name *Psalterium Trilske* which has survived to this day and now is preserved in the Cathedral of Chividale in Northern Italy. The Codex itself is distinguished by its art of illumination, expecially by its elaborated miniatures.

The pomianyky of monasteries were of public character, that is,

---

[7] *Pravoslavnaja bogoslovskaja encyklopedija*, ed. A.P. Lopuchin, St. Petersburg, 1903, v. 1, s.v. "diptych", "synodik".

Encyklopedicheskij slovar', ed. F.A. Brockhaus and I.A. Efremov, St. Petersburg, 1890, v. I, s.v. "diptych".

they were designed for general use. They served for the "eternal memory" not only of benefactors or donors but also of outstanding historical figures and church dignitaries in general. The records of such pomianyky were not limited to the immediate vicinity but extended far into other countries. Moreover, the entries of the more outstanding people also included some report of their deeds. For instance, in the *Tyrnavskyj synodik* (Bulgaria) under the year 1211 there is the entry of St. Cyrill and a mention of his translation of the Holy Scripture with a special note on the dialect in which translations have been made. The *Kievo-Pechersky j Pomianyk* contains the register of the most outstanding people of the Kievan Rus', and *Synodik Mykhajlivskoho Zlatoverkhoho manastyria of 1667* lists distinguished people of the later period. Today many of the pomianyky constitute a valuable historical source [8].

In the course of time, new trends appeared in the method of writing pomianyky. In the sixteenth century a special preface with a general commemoration and prayers, which soon became common to all monastic pomianyky, was composed. In the seventeenth century a so-called *Literary pomianyk* originated. Besides pages for the comemorative entries, such pomianyk contained Byzantine and local folklore stories, usually illustrated, and short articles of a religious character [9]. In many places a custom grew up of making the pomianyk entries in verse with complementary amplifications often occupying many lines. These records preserve specimens of ornate verse composition by a representative scholar of each monastery. They afford valuable materials for comparative judgment of the standard of scholarship prevalent in these different centres.

As the ecclesiastical influence weakened among Slavic peoples, the importance of monasteries declined and the custom of keeping public pomianyky decreased accordingly. Yet in Ukraine, the custom of maintaining the church and family pomianyky has been cultivated continuously and is still practised amongst Ukrainians everywhere, not excluding Canada.

In Canada is preserved also one of the oldest Ukrainian monastic pomianyks—the *Pomianyk of Horodyshche of 1484*. It is self-dated

---

[8] R.B. Zotov, *About Princess of Chernihov and Chernihov Principality in the Tartar Period*, S.P.B., 1892. Cf. *Bolshaja Sovietskaja Encyklopedia*, Moscow, 1952, v. 14.

[9] Ibid., *The Synodik*, edited by L. Bunin, 1700.

manuscript covering the period of 1484 to 1732. The document contains approximately 20,000 entries and mentions most of the popular Christian names of the fifteenth, sixteenth and seventeenth centuries. The majority of names belongs to the people who populated Southern Volynia. A considerable number of entries, however, contain names of members of leading families and Church dignitaries from various parts of Eastern Slavic territories and also from Lithuania, Poland and Moldavia. In addition the *Pomianyk* may serve useful purpose in the study of Western Ukrainian toponymy. Also it furnishes much information for the biographer and genealogist. Furthermore, by recording, as it does, various strata of the medieval Eastern Slavic society, it throws light on the social relations in that particular part of Eastern Europe. Finally, it presents a valuable source material for the study of Cyrillic paleography, and Ukrainian *skoropys* in particular.

At present the Pomianyk of Horodyshche forms part of the rare book section of the University of Manitoba Library, University of Manitoba, Canada.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

НОВОВІДКРИТІ ПОЧАЇВСЬКІ ДРУКИ 18-ГО СТОРІЧЧЯ

Після опису кириличних стародруків 15-18 ст. в Центральній Бібліотеці Академії Наук у Києві С. Петрова, Я. Бірюка і Т. Золотаря 1958 р. появився нарешті зведений каталог церковних і гражданських друків з 1491-1800 рр. у львівських збірках (і то українською мовою!) Ф. Максименка в 1975 р. [1]. В порівнянні з академічною колекцією в Києві, що має аж 1287 позицій, Максименковий каталог виказує тільки 716 друків, що вийшли на актуальній українській території, і в додатку ще 66, виданих поза нею — разом 782 стародруки у сімох львівських збірках. Найбільше їх посідає Музей Укр. Мистецтва (МУМ) тобто колишній Національний Музей митр. А. Шептицького, що має близько 450 кириличних друків 15-18 ст., втому 200 відсутних в інших львівських колекціях. На другім місці стоїть відділ стародруків Рідкісної Книги (РК) Наукової Бібліотеки Ак. Наук – близько 450 назв, відтак Історичного Музею (ІМ) – 153 книги, Б-ки Університету ім. І. Франка (БУ) – 90 назв, Картинної Ґалерії (КҐ) в колишньому василіянському монастирі та церкві св. Онуфрія – 80 назв, Музею Історії Релігії та Атеїзму (ІРА) – до 60 стародруків-дублетів та Історичного Архіву (ІА) – 44 назви. Все таки — каже Максименко — в них 6 видання, відсутні в бібліотеках Москви, Ленінграда і Києва, так що цей каталог може стати в пригоді при складанні повної бібліографії видань українських друкарень (ст. 7).

Ось чому « Записки ЧСВВ », помістивши свого часу цінну розправу о. д-ра І. Тилявського про почаївську друкарню з найпов-

---

[1] *Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800)*, Львів 1975, 8°, 126(2).

нішим до цього часу списком її видань 1734-1830 рр. [2], бажають його доповнити новими даними з Максименкового каталогу. Бо в ньому маємо аж 29 її кириличних друків до 1800 р., що їх нема в Тилявського і в Петрова, якого Тилявський вспів іще узгляднити перед публікацією свого каталогу. Можемо припускати, що в великій мірі тому прислужилася об'ємиста збірка стародруків василіянської святоонуфріївської бібліотеки, бо як нам відомо, свого часу в ній пок. о. Р. Лукань, ЧСВВ († 1943) вилучив поважне число почаївських унікатів та наміряв їх описати на сторінках « Записок ЧСВВ ». Тепер вона цілістю ввійшла в відділ стародруків « Рідкісної Книги » і так вони оце виринули в Максименковім каталозі на денне світло. Крім них знаходимо ще в ньому низку почаївських видань в колекції Нац. Музею, які свого часу описав І. Свєнціцький, *Каталог церковно-славянской печати Церковного Музея во Львовѣ* (Жовква, 1908), але Тилявський переочив при укладі свого реєстру. До них іще додаємо за Максименком деякі інші почаївські позиції, що їх Тилявський не подає, з А. Петрушевича, *Историческое извѣстіе о древней почаевской обители ЧСВВ и типографіи ея с росписью в той печатанным книгам* (Галичанин, I, 3-4, Львів 1863, 158-81) [3], та Я. Головацького, *Дополненіе к очерку славяно-русской библіографіи В.М. Ундольскаго* (Спб 1874), і Свєнціцького, *Опись Музея Ставропигіискаго Института во Львовѣ* (Львів, 1908, ст. 47 нн), бо вони в його зведенім каталозі засвідчені чи скореґовані на підставі львівських збірок. Вкінці неодин почаївський друк, невідомий Тилявському, зареєстровує Максименко з новішої серії стародруків, які Нац. Музей набув після 1908 р. до 1940 р., та з набутків інших львівських колекцій. Усі ці позиції наводимо з Максименкового каталогу за роками видання та з його порядковими числами, а після того ще хочемо докинути жмінку наших завваг до деяких із них і до почаївських видань взагалі.

---

[2] *Monastero di Počaiv – La sua tipografia e le sue edizioni* (T. X, 1963, 230-92). Його друкарські позиції наводимо за порядковим числом і таксамо цитуємо інші бібліографічні покажчики.

[3] Так виправляємо очевидну помилку Максименка, що замість цієї статті Петрушевича наводить при почаївських друках його артикул про львівські друкарні: *Хронологическая роспись церковных и мирских книг, напечатанных кирилловскими буквами в г. Львовѣ* (Временник Ставропигіскаго Института на 1885 г., ст. 123-33).

1739 (452) *Полуустав*, 8°, 514 кк. – без кінця – ІМ (Свєнц., *Опись*, 90) 2 прим.

1742 (457) *Псалтир*, 2-е вид., 4°, (8), 232 кк – без кінця – МУМ.

1748? (462) (*Молитвослов*), 12°, (3), 432 кк. – МУМ (Свєнц., *Кат.* 666).

Пол. 18 ст. (463) *Євангелія воскресныи* (! – М.В.), 16°, 86 (32) кк. – без кінця та без дати – МУМ (Свєнц., *Кат.* 634).

1754 (467) *Апостол*, 2°, (7), 237 кк. – РК.

1756 (473) *Сильвестер Лубівнецький Рудницький, вп. Луцький*, (Грамота для храму св. Юрія в с. Накваша на спорудження церкви й організацію братства з уставом в 12 артикулах), 2°, (4) ст. – РК і МУМ.

1758 (477) *Молитвослов содержащій часы правилныя и прочая на вся(к) день душеспасителная моленія*, ...2°, (4), 606 кк. – РК і МУМ.

1759 (481) (*Євангеліе в Святый и Великій Четверг* (! – М.В.) *на литургіи и в Пятницу на утрени*), 2°, (15) кк – РК, МУМ, ІА. Петрушевич, *Изв.* 28, слушно вважав його витягом з Євангелій « чрез всю страстную седмицу » з того самого року (Макс. 482).

1762 (498) « *Радости приношеніе* » і дві інші молитви до Богородиці, 2°, (1) ст. Видав І. Франко, *До руської бібліографії 18 в.*: ЗНТШ 1903, т. 53, 2-5.

1762? (499) (*Збірничок пісень до ПДМарії Почаївської, св. Варвари й ін.*), 8°, (16) кк – без року. Видав М. Возняк, *Стара укр. драма*: ЗНТШ 1912, т. 6, 181-3 і: *Матеріяли до історії укр. пісні і вірші*, Ч. 2 (УРАрхів X, 1914, 344-51).

1766 (509) *Типикон, си есть изображеніе чина церковнаго, зовомаго устав*, 8°, (4), 64 кк – РК.

1769? (517) *Акафист Непорочному Зачатію*, 12°, 46, 16 к. – МУМ.

1770 (522) *Часослов*, 8°, (2), 212 кк – без кінця – ІА.

1771 (527) *Молитвослов, в немже чин часов церковных и прочих спасителных моленій...* 16°, (6), 921 – РК. 3 прим. (Див. Головацький, *Доп.* 117. То 1-а частина Молитвослова, а Частина 2-а з додатковими богослужбами вийшла того ж року (Макс. 528).

1775 (544) *Псалтир*, 12°, (6), 322 кк. – РК і МУМ.

1776 (546) *Alfabet słowako-ruski – Алфавит славянорускій в печа-*

таніи и рукописных книгах употребляємый. Ради учащихся младих чтенія писмене того удобнѣе поразумѣти желающих латино-польским абецадлом толкованый. С приложеніем... новоиздан, 8°, 16 ст. – БУ.

1776 (548) *Антоіне Павел Гавріїл, Краткое на краткія вопросы и отвѣты способом Катехизма Богословія нравоучителнаго... собраніе...* 4°, (1), 167 ст. – МУМ (Свєнц. 542) і РК (2 прим.).

1776 (550) *Молитвослов,* 8°, (4), 444 кк. – РК (2 прим. дефектні) і БУ. Максименко вважає його варіянтом Молитвослова з того самого року (див. Ч. 549), але надармо відкликується до Свєнц., *Кат.* 360, бо в нього про те нема жадного натяку.

1776 (551) *Псалтир,* 8°, 317 кк. – МУМ.

1779 (563) *Молитвослов,* 12°, (4), 300 кк. – МУМ і РК.

1784 (574) *Служба в четверток в-ой седмицы поста,* 4°, 32 кк. – МУМ. Максименко додає до того лаконічну заввагу: « Из Тріоди постной », що мабуть знаходиться при цьому титулі в примірнику МУМ. І дійсно, в посній Тріоді з того самого 1784 р. (Макс. 575), що в нас під рукою, ця Служба знаходиться не на своєму пісці, але при кінці в окремому додатку з власною паґінацією. Як ми вже при ній, то слід завважити, що Максименко мильно дає в цій Тріоді 507 кк і додаткові 33 кк. в Службі Великого Канона. Бо вже Петров [4] зазначує, що тут паґінація пересказує з к. 409 на 500, а ми додамо, що і в додатку останні три картки позначені числами 30, 32, 33, тобто що він властиво має 32 кк. як дає Макс. 575. Отже Максименко непотрібно ставить появу цієї Служби на р. 1784 із знаком запиту...

1786? (577) *Послѣдованіе святых и спасителных страстей ГНІХриста,* 4°, 111 кк – МУМ (2 прим.). Див. Головацький, *Доп.* 204, Петрушевич, *Изв.* 145.

1780-90 (622) *Послѣдованіе погрѣбанія иноческаго,* без дати, 4°, 23 кк – МУМ (Свєнц. 291), РК, ІРА.

1791 (590) *Пѣснь Пресв. Дѣвѣ Богородицѣ Маріи на пренесеніе чудотворныя ея иконы от притвора в новую церкву 8 сентября*

---

[4] *Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — Описаніе книг хранящихся в Гос. Публичной Библиотеке УССР,* Киев 1958, 1091.

1791, 4°, (1) к. – вклеєна в Богогласнику 1790 р. (по пісні 142-ій), в копіях « Рідкісної Книги » [5].

1793 (599) *Молитва к Розпятому ГІХристу в иконѣ Зарваницкой чудеса(ми) и благодатьми сіяющему*, 8°, (4) ст. з польським паралельним перекладом, вклеєна в Молитвослові 1793 р. (Макс. 600) – МУМ і РК. У Свєнц., *Кат.* 360 згадується хіба що та сама « Молитва к Розпятому Ісу Хту в иконѣ Зарваницкой » при кінці Молитвослова 1776 р. (Макс. 549 – нічого про це не каже).

1793? (603) (*Молитвослов*), 12°, (6), 349 – без початку й кінця – МУМ (Свєнц. 362) 2 прим.

1794? (609) *Зонара, Со Богом Правила святых отец и апостол* (*и*) *собор о вписколѣх и о мнисѣх и мирских человѣцѣх*, 4°, 137 кк. – МУМ.

1798 (617) *Благодарственное к Господу пѣніе совершенное новмврія 6 и априлія 5-го дня...* 4°, 47 ст. – РК.

1799 (619) *Буквар для обученія юношества читать на россійском и польском – Elementarz dla uczenia mlodzieży...* 8°, 64 ст. – РК (2 прим.). Див. Я. Запаско, *Мистецтво книги на Україні*, Львів, 1971, 288, 299.

Отак Максименковий спис почаївських стародруків до 1800 р. у львівських колекціях виявив аж 13 досі невідомих кириличних публікацій, втому таких поважних як Псалтир 1742, 1775, 1776, Апостол 1754, Молитвослов 1758, 1779, Типикон 1766, Часослов 1770, і Зонара 1794 (?). Отже на львівському терені знаходиться більше почаївських видань і головно унікатів ніж було їх у київській академічній колекції до 1958 р., бо в описі Петрова фіґурують там лише два звідкиінде невідомі та й у Максименка незареєствовані: « Поученіе христіанское си єсть катехизм... на проповѣданіях или мѣссіях Чина св. Вас. Вел... обычный » (1790) [6]

---

[5] Максименко відкликується тут до І. Франка, *Чотири пастирські листи єп. Атанасія та Льва Шептицьких*: Збірник іст.-фільософ. Секції НТШ, V (Львів, 1909), 12, але там є лише про це гола згадка з обіцянкою видати текст тієї пісні деінде... Властиво це не було конечне, бо і в інших Богогласниках вона стрічається по Ч. 142 і є теж у виданні 1805 р. додана до пісень в честь Поч. Матери Б. (Ч. 111): « Изѣидите двори со соборы ».

[6] Його мав уложити відомий василіянський місіонер К. Срочинський (1731-1790) по польськи, як вносити з польського наголовку його оригіналу

і « Послѣдованіе постригу двою » (1793 [7] – Петров 1161, 1198).

Зокрема цінний для нас Типикон 1766 р., бо тут маємо перше його почаївське видання, на яке натякає « Типікон си єсть изображеніе Чина церковнаго, зовомаго Устав, ...с приложеніем второе типом издан » 1770 р. Ця знахідка тим цінніша, що вона існує тільки в одному примірнику « Рідкісної Книги », на нашу думку, з василіянської колекції стародруків у святоонуфріївському монастирі. Від разу паде ввічі його маленький обєм – 64 кк. у порівнанні з подвоєним числом карток (128 у Свєнц. [8], 126 у Петрова [9] і Максименка [10]) другого видання « с приложеніем »... Таким чином василіянський видавничий центр у Почаєві перший та одинокий 1766 р. збагатив нашу літургічну літературу систематичним підручником церковного Уставу, якого не видала жадна православна друкарня ні в Україні ні на Білорусі в 17-18 ст. [11], та подбав його розробити зараз таки в 1770 р. У слід за тим іще 1780 р. появився в Почаєві об'ємистий « Устав церковнаго пѣнія зрячій » (м. 8°, 729 ст.) [12], що подає подрібний порядок нічнодневних богослужб на весь церковний рік за 35 буквами пасхального граничного ключа — твір дійсно муравлиної праці та штудерного друкарського ремесла, що є вдалим доповненням до Типикона і його практичним розробленням. На жаль це досягнення почаївського

в святоонуфріївській бібліотеці у Львові: Katechizm krótko zebrany na missyach Zakonu ŚBW-go (ЗЧСВВ IX, 432). Після його видання в руській мові в 1790 р. він був знову перевиданий п.т.: Катехизм вкратцѣ собранный для употребленія на мѣссіях 1793 (Тилявський, 181 за Головацьким, 185).

[7] В протоархимандричому манастирі ЧСВВ в Римі зберігається примірник цього « Послідованія » з печаткою святоонуфріївського монастиря у Львові, на жаль, без заголовної картки, лише з дописко олівцем, що це почаївський друк з 1793 р. Задля деяких наявних архаїзмів можна б його вважати першим виданням цієї служби з 1750 р. (Петров, 666, Максименко, 464). Див. ЗЧСВВ XII, 553-4.

[8] *Каталог,* 233.

[9] *Слав. книги,* 944.

[10] Ч. 521.

[11] В. Сопиков, *Опыт рос. библіографіи* I, Спб. 1813, зазначив під ч. 1570 « Устав церковный » у Вильні 1622 р. і за ним інші бібліографи. Так И. Каратаев, *Хронологическая роспись слав. книг 1491-1790,* Спб. 1861, ч. 230, але його основне *Описаніе славянорусских книг 1491-1652,* Спб. 1871, вже того не згадує. Теж В. Ундольскій, *Очерк славянорусской библіографіи,* М. 1871, ч. 255, думає, що тут йде про Полустав, В. 1622 р.

[12] Повний титул у Свєнціцького, *Каталог,* 234.

видавництва пішло цілком у забуття, бо оба наші типики минулого сторіччя о. Я. Досковського [13] та І. Дольницького [14] згадали тільки Устав 1780 р. і то по одному разові, не навівши навіть сторінки, а Типиконів, здається, зовсім не знали...

Натомість ми надармо шукаємо в Максименковім зведенім каталозі проблематичного друку, що, за деякими авторами, мав був вийти в Почаєві в 1756 р.: « Народовѣщаніе или слово к народу католіческому чрез монахов Чина святаго Василія Великаго... званію катехістичному прилежащих в повѣтѣ Кременецком 1756 года проповѣданое ». Бо досі ще його не вдалося натрапити в будь-якій збірці чи описі стародруків і Тилявський [15] зайво відкликується до А. Хойнацького, *Западнорусская церковная унія в ея богослуженіи и обрядах* (Київ 1871, ст. 1), тому що він наводить « Народовіщаніє » без року видання. А якщо його Максименко не зміг натрапити у Львові, де, як ми сказали, знаходиться найбільше почаївських унікатів, то скріпляється наше вже давніше припущення, що перше видання « Народовіщанія » годі ставити на 1756-ий рік.

Насправді нам здається мало правдоподібне, щоб згадані вище проповіді василіянських народніх місіонерів з кремянецького монастиря [16], виготовлені з їхніх виступів у 1756 р., могли ще того самого року появитися друком у почаївській печатні, що тоді видала чотири поважні публікації: Акафісти, Богословію нравоучительну, Краткій катехізм о. М. Нероновича, ЧСВВ, і Образ примиренія грішнаго человіка с Богом свящ. Й. Торжевського. Це наше враження зродилося з того, що « Народовіщанія » нема між почаївськими друками, які подає « Такса книг в типографіи святыя обители почаевскія обрѣтающихся » з 1760 р.[17] Бо годі зрозуміти, чому воно мало б бути пропущене, коли тут фіґурують « Казусы » тобто « Богословія нравоучительная », « Катехізм Нероновича » та

---

[13] *Типикон сирѣчь Уставъ церковный,* Перемишль, 1852, 82 (припис брати святому на шість усі його стихири на « Господи возвах », як він припаде в неділю).

[14] *Типік,* Жовква 1899, 301 (про Благовіщення в Вел. Четвер).

[15] Ч. 27.

[16] Кремянецький місійний центр був сформований в 1752 р. (A. Welykyj, *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae*, III, Roma, 1965, 171-2).

[17] С. Маслов, *Етюди з історії стародруків*: Записки Іст.-Філологічного Відділу ВУАН, кн. 21-2, Київ 1928, 75-82.

« Образ » Торжевського. Насправді, є ще тут між польськими друками Kazania pokutne, але годі припустити, щоб це відносилося до кириличного « Народовіщанія ». Тому радше слід пересунути його перше видання аж на 1760-ті роки, коли в 1765 р. вийшло в Почаєві « Слово к народу католіческому чрез монахов ЧСВВ... в повѣтѣ Кременецком року... 1756 проповѣданое (4°, 271 кк) і знову в 1768 р. « Народовѣщаніе или слово к народу... проповѣданое. Второе се, с прилѣжнѣйшым во исправленіи опасніством, еще же и пространным о Обрядех христіанских от достовѣрных писателей собранным новоприложеніем » (4°, 314). І як на те, Максименко подає аж п'ять примірників Слова 1765 р. в колекції « Рідкісної Книги » та дев'ять « Народовіщаній » 1768 р. у львівських збірках стародруків [18], так що не лишається що іншого, тільки трактувати « Слово » за перше видання « Народовіщанія », яке в другому виданні було поставлене в титулі відай з того мотиву, щоб не мішати цієї публікації з подібною тобто « Слово о святом... соединеніи » мукачівського єп. М. Ольшавського, виданою зараз таки 1769 р. в почаївській друкарні...

Подібно теж під знак запиту приходиться поставити зазначене в Тилявського (Ч. 89) « Поученіе о обрядах христіанских » з р. 1774, за Головацьким, що його наводить за примірником (4°) у складі почаївських друків, спроваджених у 1860-их рр. відомим львівським книгарем М. Диметом [19]. Вже перед ним це видання подав Петрушевич, та і він не дав, на жаль, числа карток, а лише завважив, що воно передруковане з « Народовіщанія » 1768 р., тобто з його « новоприложенія » (гл. вище) [20].

Займаючись уже від ряду літ справою авторства цього літургічного додатку до « Народовіщанія », що, на нашу думку, належиться відомому василіянському обрядовцеві о. Єронімові Стрілецькому (1732-1804), ми уважно слідкували, чи не віднайдеться деінде слід того « Поученія » з 1774 р. Бо саме собою воно не виключене, тимбільше, що Стрілецький перебував тоді в Почаєві від 1768 р. як учитель новиків та цензор книжок у луцькій єпископській курії. Але проти цього виринає трудність з видання « Поученія » в 1779 р., що має такий титул: « Поученіе о обрядах

---

[18] Ч. 506 і 513.
[19] *Дополненіе,* 128.
[20] *Изв.* 57.

христіанских, первѣе в книзѣ Народовѣщанія (!) или слово к народу католическому зовомой издаваемо, нынѣ от тояже книги изятое и особь... напечатано ». З того виходило б, що щойно в 1779 р. прийшло до передруку « Поученія » окремо від « Народовіщанія », де воно становило останню 7-у главу так у виданні з 1768-го, як і в наступному з 1778 р. Таким чином видання « Поученія » 1774 р. виглядає сильно проблематичне, бо важко зрозуміти, чому після нього знову вийшло « Народовіщаніе » 1778 р. з цим « новоприложеніем » і в наступному році воно ще окремо повторилося. І як на те, Максименко зазначує аж сім примірників « Поученія » з 1779 р., а з 1774 р. — ні сліду... Здається отже, що Петрушевич помилково прочитав на однім з примірників « Поученія » дату видання 1774 (= д) замість 1779 (= Ф) і від себе додав завважу, що воно взяте з « Народовіщанія » 1768 р., а Головацький все те повторив...

Длятого ми замикаємо ці наші завваги побажанням, щоб Максименковий зведений каталог львівських колекцій кириличних стародруків був іще доповнений докладною перевіркою около сотки їхніх дефектних залишків по львівських сховищах (ст. 9), які сюди не могли ввійти та, можна сподіватися, криють ще неодну невідому позицію українського друкарства минулих сторіч і зокрема почаївського василіянського видавництва.

А. Пекар, ЧСВВ

ПРЯШІВСЬКИЙ ВЛАДИКА ЙОСИФ ҐАҐАНЕЦЬ ВІЗИТАТОР ОО. ВАСИЛІЯН

(На основі записок о. О. Духновича з 1858 р.)

Листом з дня 25 червня 1852 р. Папа Пій IX зарядив канонічну візитацію усіх монаших Чинів і Згромаджень тодішньої Австро-Угорщини. В Мадярщині, до якої в тих часах належало теж і Закарпаття, Апостольським Візитатором чернецтва був назначений Кардинал Іван Сцітовський, аєп. Остригомський (1849-1866), а в Австрії, до якої тоді ще належала й Галичина, Кардинал Фрідрих О. Шварценберґ, аєп. Празький (1850-1885). Як на Закарпатті, так і в Галичині з давніх часів діяв Чин св. Василія Великого, що його треба було звізитувати.

Дня 4 березня 1854 р. Кардинал Сцітовський повірив переведення візитації Василіянських манастирів на Закарпатті Пряшівському Владиці, єп. Йосифові Ґаґанцеві (1843-1875), що її він відбув у днях 18-27 вересня 1856 року, у супроводі свого клирошанина і чільного закарпатського будителя, о. Олександра Духновича (1803-1865) [1]. З нагоди цієї візитації рішили видати для закарпатських Василіян монаші правила, що їх уложив і приготовив до друку згаданий о. Духнович [2]. Після їхнього затвердження Кардиналом Сцітовським, дня 30 вересня 1857 р., Духнович переложив їх на українську (руську) мову і видав друком під за-

---

[1] Див. мій опис візитації з 1856 р. у « *Світло* », Торонто, Жовтень 1965, стор. 405-407; Духновичів допис про неї появився у « *Церковная Газета* », Будин 1856, ч. 29, стор. 230-232.

[2] Див. Духновичеві листи чч. 13-14, що їх опублікував о. Г. Кінах, ЧСВВ, *Переписка А. Духновича з Василіянами,* у « *Записки ЧСВВ* », Рим 1967, т. V (XI), вип. 1-4, стор. 369-371.

головком: *Правила Чина св. Васїлїя Великаго во Угорщинѣ*, Львов 1858 [3].

Тоді Владика Ґаґанець знов скликав капітулу закарпатських ОО. Василіян до Мукачева і там, дня 2 червня 1858 р., проголосив обов'язуючими ці « *Правила* ». І на цій другій подорожі Владиці товаришив о. О. Духнович, що її він описав у своїм деннику, « *Записка* » [4] та тижневнику « *Церковная Газета* » [5].

Владика Ґаґанець візитацію закарпатських манастирів перевів з таким добрим успіхом, що Кардинал Ф. Шварценберґ, листом з дня 20 мая 1858 р., повірив йому звізитувати теж ОО. Василіян у Галичині. Так, у товаристві згаданого крил. Духновича і свого секретаря, о. Віктора Ладомирського, Пряшівський Владика звізитував теж і галицьких ОО. Василіян, від 11-14 серпня 1858 р. В Галичині ОО. Василіяни уже мали свої правила з 1803 р. [6], але їх треба було доповнити та примінити духові часу [7]. Ду-

---

[3] Закарпатські ОО. Василіяни користувалися правилами митр. Велямина Рутського, що їх оприлюднив о. Г. Кінах, ЧСВВ у « *Записки ЧСВВ* », Жовква 1924, т. I, вип. 1, стор. 56-72. Протоігумен Й. Базилович, ЧСВВ, відтак уложив нові правила, одобрені єп. А. Бачинським, 1777 р., але вони лишилися в рукописі — див. Иг. Василий (Пронин), *Протоигумен Й. Базилович (1742-1821)*, у « *Православная Мысль* », Прага 1957, ч. 1, стор. 41.

[4] Тут розходиться про щоденник Духновича (« *Альбум* »), який зараз зберігається в Архіві Музею Української Культури в Свиднику, під заголовком: « *Записка Александра Духновича – 1858* ». Опис і подрібний зміст « *Записки* » подає М. Ричалка у своїй монографії, *О.В. Духнович педагог і освітній діяч*, Пряшів 1959, стор. 463-468. Дві частини « *Записки* », що відносяться до візитацій єп. Ґаґанця Василіянських манастирів на Закарпатті (« *Посѣщеніе Монахов* », стор. 3-14) та в Галичині (« *Путешествіе по Галичинѣ* », стор. 17-41) виписав для мене Впр. о. Маріян Поташ, ЧСВВ., якому на цім місці складаю свою найщирішу подяку. Текст « *Записки* » подаю дослівно, за виїмком твердого знаку.

[5] Свої дописи о. О. Духнович поміщав у тижневику « *Церковная Газета* », яка виходила на держ. кошт у Будині, від 1856 до пол. 1858 р., під редакцією закарп. священика Івана Раковського. Сьогодні ці дописи тяжко доступні пересічному читачеві, тому їх передруковую у цілості, як вони появилися у газеті, за виїмком твердого знаку.

[6] Властиво це не були правила, а радше « *Спосіб управлїння Чину Св. Василія Великого* », що його подрібно описав M. Wojnar, OSBM, *De regimine Basilianorum Ruthenorum*, Romae 1949, pp. 118-122.

[7] Трохи інакше висказується про цю візитацію P. Luigi Glinka, OFM, *Gregorio Jachymovyč – Metropolita di Halyč ed il suo tempo (1840-1865)*, Roma, 1974, ed. 2, pp. 147-148. Тут треба поправити деякі неточності о. Ґлінки ві-

хнович у своїй « *Записці* » та « *Церковном Вѣстнику* »[8] описав теж і цю подорож, що їх нижче подаю.

Тому, що Владика Ґаґанець відбув 1858 р. дві візитаційні подорожі, то у першій частині подаю опис Духновича закарпатської подорожі, а в другій частині опис подорожі по Галичині.

I.

ВІДВІДИНИ ЗАКАРПАСЬКИХ МАНАСТИРІВ 1858 РОКУ

1. *Допис о. О. Духновича у « Церковная Газета », Будин 1858, ч. 10, стор. 79*:

Пряшов, 5 (17) Апрѣля 1858 г.

Преосвященный Архіерей наш, сообразно возложенной на него должности Обозрѣвателя монастырей нашего обряду, желая, по возможности, лично убѣдиться в состояніи каждой монастырської обители, намѣревает 5 (17)-го будущаго Мая мѣсяца отправиться для посѣщенія монастыря, состоящаго в Красном Бродѣ. По сему случаю, намѣряет он произвести Пастырское обозрѣніе также и в нѣкоторых приходах єпархіи своей...

На возвратном пути Его Преосвященство намѣревает посѣтить монастырскую обитель, состоящую в Малом Березном[9], отсюда, чрез Унгвар[10], продолжая путь, он намѣрен отправиться в Марія-

---

дносно цієї візитації: 1) Канонічну візитацію монашества в Австро-Угорщині зарядив Папа Пій IX не 1847, але радше 1852 р.; 2) Кард. Шварценберґ займенував єп. Ґаґанця візитатором монахів тільки на Галичину, бо на Закарпаття, яке тоді ще належало до Мадярщини, займенував його мадярський Примас, Кард. Сцітовський; 3) Владика Ґаґанець ніколи не був парохом Руського Керестура у Югославії, а радше у мад. парохії *Гевв — Керестур* (1828-1835), що зараз належить до Гайдудорозької мадярської єпархії; 4) Владика відбув візитацію закарпатських ченців від 18-27 вересня 1856 р., а не 1852 р., як подає о. Ґлінка (стор. 147, зам. 64); 5) правила для закарпатських ОО. Василіян були надруковані у Львові, 1858 р., а не у Остригомі, 1857 р., як подає о. Ґлінка (стор. 148, зам. 66).

[8] « *Церковна Газета* » перестала виходити в пол. 1858 р., зате о. Раковський від 22.VII. до кінця 1858 р. продовжав друковати «*Церковный Вѣстник* », до якого Духнович теж дописував.

[9] Мало-Березнянський манастир описав о. М. Ваврик, ЧСВВ, *По Василіянських манастирях,* Торонто 1958, стор. 247-249.

[10] Мад. назва Ужгороду.

Повчу для апостольскаго обозрѣнія находящейся также и там монастырской обители нашего обряда [11]. В свое время непремину подробнѣе описать это путешествіе Его Преосвященства.

А. Д.

2. *Урядове повідомлення (по латині) Протоігумена, о. Алексія Галичковича, ЧСВВ* [12] *про візитацію Владики Ґаґанця, написане самим о. Духновичем, дня 12 квітня 1858 р.*[13]

див. *Записки ЧСВВ*, Рим 1967, т. V (XI), вип. 1-4, стор. 372-373.

3. *Опис візитації закарп. манастирів у рукописі Духновича, т.зв. « Записка Александра Духновича – 1858 », стор. 3-14*:

(*стор. 3*) Посѣщеніе Монахов.

По препорученію Его Высоко-Превосходительства Митрополиты Острохолмскаго [14], Кардинала Іоанна Сцитовскаго, Архіерей Пряшевскій Іосиф Гаганец, как Апостолскій Чина с. Василія Великаго по Венгріи и Седмоградѣ препорученый Посѣщатель, дѣло онаго Посѣщанія еще 1856-го года исполнив, учредивши Законы и Правила для помянутаго Чина Законников [15], в силѣ Декрета, тымже Митрополитом дня 30-го Вересня 1857 г. во Острохолмѣ изданнаго, снова в нѣкоторыи монастыри, особенно же в Мукачевскій всеобщій опредѣлил Собор Монахов, так реченный Капитул, на день 30-го (*стор. 4*) Травня, по Грегоріеву Мѣсяцослову. И для того дня 17-го Травня с Пряшова в сопровожденіи Крылошана и Архідіякона Александра Духновича вышедши, щастливо пришол даже до Воронова, с Воронова же вышел и под селом реченном Длуге, на чистом и простом пути нещастіе достигло путешеству-

---

[11] Як виходить з дальших описів, Владика не відвідав того разу Марія-Повчанської обителі.

[12] А. Галичкович, ЧСВВ, протоігуменував на Закарпатті аж трьома наворотами, а саме: 1) 1845-1848; 2) 1854-1863; 3) 1866-1869.

[13] Тому що цього листа недавно опубліковано у *Записках ЧСВВ*, до них відсилаємо шан. читача.

[14] Первісна слов'янська назва престольного міста примаса Мадярщини це – *Острий Холм*, що її змадяризували на – *Esztergom*, lat.: *Strigonia*. На Закарпатті так і лишилася віслов'янщена форма цієї назви – *Остригом*.

[15] Розходиться про *Правила Чина Св. Василія Великаго во Угощинѣ*, в-во Ставропигійського Інституту, Львів 1858.

ющих, ибо сполошившимся лошадям, стеклами убранная карета перевернулася в глубокую прикопу (!), Архіерей поранен в голову и правый бок, Крылошан (!) же в нос и правое колѣно. Кров сейчас залляла обоих, да и страх, что невозможно было выратоваться с запряженой кареты, вышедшу же окном Крылошану, (*стор. 5*) и вытягшему Архіерея такожде окном и мочившему Его водою, прибѣгшими кузниками карета поправилася на только, что далей ѣхати можно было.

В несчастіи таком показалося счастіе однакоже по случаю, что лошади по паденію повозки, вытягнуту передисаму (!) сворню, с первыми колесами убѣгли и так от торганія освободилися.

Занимавшемуся Крылошану поправленіем кареты, стоял доселѣ под тѣню широкой вербы. Поправленной же каретѣ, Крылошан приходя к Архіерею, с удивленіем обачив, что Архіерей себѣ непритомный и не понимает гдѣ есть и куды идет! Тая сцена была восторглива, бо едва можно было к памяти возвратить кровю залитаго Архіерея.

И так на подруганой (!) каретѣ пришли мы до Гуменного, гдѣ всѣ граждане торжественно ожидали прибытіе русскаго Архіерея внѣ града с коругвами церковными и цеховыми, латинскаго и греческаго обряда священники в своих церковных уборах, царскіе чиновники в парадѣ и весь народ, большою частю латинскаго обряда, в торжественном церковном походѣ запровадил Архіерея до храму латинскаго, гдѣ ревнотливый Архіерей, забыв о недугѣ своем (!), за один час в словацком языкі прекрасную Пастырскую держал проповѣдь, напоминая народ и возбуждая (*стор. 6*) на благоговѣніе и набожность.

По данном тут Архіерейском Благословеніи, весь народ в торжественном походѣ провадил Архіерея до русской церкви, гдѣ отбывшуся Великому Славословію, Архіерей снова высше одного часа проповѣдал, как истинный Апостол и Ревнитель Царствія Божьаго.

Утром отбывшейся с. Литургіи, по осмотреніи убогаго русскаго храма Божьаго, посѣтивши к парохіи належащих будовель (!) и данным достойнѣйшим обитателям посѣщеніям, послѣдовал пирный обѣд, приготовлен тамошным Приходником и Намѣстником Йосифом Такачем.

(*стор. 7*) Отбывшуся обѣду, на направленной каретѣ, продолжался путь до округа Лаборскаго, сопроводившим Архіерея двум священникам и прибыв на границю помянутаго округа, привитан

был Архіерей того округа священниками со своим Намѣстником Антоніем Панкович-ем, торжественно своего Епископа ожидавшими, гдѣ такожде и народ парафіи Рокитовской, куда опредѣлен был поход на лошадях, привѣтствовал своего Архіпастыря.

Радостію дрожало сердце истиннаго Русина, видящаго, как благоговійный народ провожал Епископа своего, доселѣ на долинѣ Лаборской еще невидимаго, старіи и молодыи гарцовали на парадных конях и (*стор. 8*) той конный поход изображал козацкій полк, грядущий на дѣло великаго званія.

В селѣ Рокитовѣ народ внѣ села принимал Отца своего, радостно и всепокорно, школьныи дѣточки честным рядом стояли на челѣ народа вѣнцами убранныи, пѣвшіи прекрасную пѣснь на сіе торжество изданную со своим учителем. Епископ радостію возторгнут по благопріемном священника тамошнаго Игнатія Стемпак-а привѣтствованіи, на полѣ том проповѣдал о званіи своем и каждаго христіянина, благодарив и благословив народу (!), поход провадимых торжественно в Церков Божію, гдѣ по Великом Славословіи Архіерей снова проповѣдал слово Божіе умильно и краснорѣчиво.

(*стор. 9*) Той день, то есть 19-го Мая, посѣтил еще Архіерей Церков у Збоѣ и, вернувшись до Рокитова, по обѣдѣ отправился до Радвани. Дня 20-го из Радвани до Чабин, а дня 21-го торжественно прибыл в монастыр Краснобродскій [16], гдѣ того еще дня, т.е. в пятницю перед Сошествіем св. Духа торжественно литургизовал, по обыкновенію освятил в (рѣкі) Лаборцѣ воду. Ибо в Краснобродском Монастырі на Сошествіе св. Духа бывавший отпуст, для иностранных отбывается в пятницю пред Сошествіем, гдѣ многочисленный собирается из далеких сторон народ, найпаче из Галичины, благоговінія ради приходящій.

(*стор. 10*) Дня 22-го Мая (Архіерей) посѣтил Парафіі: Боров, Габуру, Чертижное и Межилаборец. Дня 23-го, т.е. в Недѣлю Сошествія св. Духа, снова торжественно литургизовал в Монастырѣ, а дня 24-го посѣтил парафію Краснобpод и Суков, возвратился на ноч до Радвани и оттуду дня 26-го через Гуменне на ноч повернул до Стащина.

Знаменитаго на сем пути ничего не сталося, токмо то, что карета Епископская в самом Монастырі (в хуторѣ) пяным кучером

---

[16] Про Краснобрідський манастир див. М. Ваврик, *цит. тв.*, стор. 249-251.

снова перевернулася и снова в Межилаборцї должна была репароватися.

В округѣ Лаборском всѣ Священники достойную похвалу заслужили, принявши своего (*стор. 11*) Архїерея с такою любовю, радостію и почитаніем, как только возможно было; угощали богато, сопровождали любезно, показавши повсюду свою искренную готовость.

И не токмо Священники, но и посѣдатели добр и чиновники царскіи да и жандармерія почтеніе своє сдѣлала с радостію и готовостію; и так пришедшу Архїерею на Лаборец всѣ в Папинѣ обитающіе Ц.К. Чиновники появилися в парадном нарядѣ, между прочими же пребывающій Посѣдатель в Горокї, Господин Шустер с супругою своего Архїерея со боговїніем ожидал и всею благосклонностію и почестями.

(*стор. 12*) Из Стащина мы переправилися через Калное в Мукачевскую Єпархію, посѣтив Мало-Березницкій Монастырь, кой на прехорошом горбку, путешественнику вид любезный показует, над Угом рѣкою стоит, аки крѣпость нѣкая величаяся украшеніем.

Дня 29-го мы прибыли счастливо до Унгограда [17], гдѣ нашли мы тамошнаго Епископа Г. Василія Поповича [18] больна, кой однакожь любезно принимал нас и угощал великолѣпно. И так отправилися в Мукачево, ожидаемы собранными там боговїйными Ченцями [19].

(*стор. 13*) В Мукачевѣ мы пребыли через 30 и 31 число Мая и 1 и 2 Юнія, гдѣ собравшимся Инокам и скончив посѣщанія дѣло, 3-го Юнія ишли на торжество Божого Тѣла про « *Теофоріка Процессіоне* » [20] до города Мукачева. Тут на мостѣ стрѣтили Архїерея всѣ Ц.К. Чиновники в народном парадѣ предводительствующим Началником Павлом Табоді-ем, привѣствовали Его Преосвященство и там стоящий Ц.К. Баталіон, презентировал стоявши в своем ряду.

(*стор. 14*) На походѣ церковном Архїерей ишол под балдахином, а Чиновники всѣ послѣдовали с набожностію.

---

[17] *Унеоград* – мад.-укр. назва Ужгороду.

[18] Єп. Василь Попович був Мукачівським єпископом (1837-1864), з осідком у Ужгороді.

[19] Гарний опис Мукачівського манастиря подає о. М. Ваврик, *цит. тв.*, стор. 225-241.

[20] Тут розходиться про процесію з Найсв. Тайнами вулицями міста, що її організували римо-католики в день празника Пресв. Евхаристії.

Замѣчанія достойное дѣло, что на той процессіи, надобыкновенно, при двѣх стаціях было читано Євангеліе по русски, такоже и пїто русскія пѣсни. То по сказанному нам теперь первый раз отбылося и дасть Господь Бог, что оно и продолжатися будет обыкновенно.

По поворотѣ посѣтили мы графиню Стараеву в Михаловцах [21], гдѣ ноч перевели на Парафіи и в Церкви были и так возвратились домой.

4. *Допис о. О. Духновича про візитацію Владики Ґаґанця у « Церковная Газета »*, *Будин 1858, ч. 14, стор. 109*:

Пряшов, 29 Мая (10 Іюня) 1858 г.

Наш Преосв. Архїерей Іосиф, 5(17)-го Мая отправившись в путь для обозрѣванія монастырских обителей Чина св. Василія Великаго, прежде чим прибыл в Краснобродскій монастырь, благоволил посѣтить нѣкоторые приходы Єпархіи...

Русины наши устроили приличную бандерію, сопровождающую Его Преосвященство в Краснобродскій монастырь. Здѣсь Преосвященный Архїерей совершал святительскую торжественную литургію...

По скончаніи апостольской визитаціи монастыря, Его Преосвященство Архїерей дня 14(26) Мая прибыл в приход Стакчин. Отсюду сл. дня прибыл в монастырь в Малом Березном. Продолжая путь через Унгвар, Его Преосвященство 17(29) Мая прибыл в Мукачево. В тутешнем монастырѣ были публикованы изданныя в печати *Правила Чина св. Василія Великаго.*

В происходившем здѣсь собраніи Настоятелей обителей, по требованію обстоятельств, нѣкоторыя новыя постановленія были прибавлены к вышеупомянутым Правилам. Именно, постановлено перевести Новиціят из Мукачевской во Краснобродскую обитель. Наставником новичков назначен Преп. о. Владимір Терлецкій, др. Богословія и Медицины [22].

---

[21] Будучи в рр. 1831-1833 виховником дітей ґрафа Степана Петровая в Ужгороді, Духнович познакомився з багатьома шлях. родинами, з якими він завжди утримував близькі зносини — див. М. Ричалка, *цит. тв.*, стор. 315.

[22] *Володимир І. Терлецький* (*1807-1888*) — походив із спольщеної родини на Волині, по фаху лікар. Незабаром став римо-кат. священиком, пе-

Во заключеніе сей корреспонденціи не лишным считаю замѣтить, что наш Преосвященный принимал участь у святѣ Божьаго Тѣла в римо-кат. Церкви в Мукачевѣ.

Сверх сего извѣщаю, что наш Преосвященный Архіерей получил также и от Его Сіятельства Князя, Высокопреосвященнаго Архіепископа Прагскаго Фридриха Шварценберга уполномоченіе обозрѣвать монастыри Чина св. Василія Великаго, состоящіи в Галиціи.

А. Д.(ухнович)

II.

ПОСІЩЕННЯ ГАЛИЦЬКИХ МАНАСТИРІВ 1858 Р.

1. *З рукопису, « Записка Александра Духновича – 1858 », стор. 17-41*:

(*стор. 17*) Путешествіе по Галичинѣ. Архіепископ Прагскій, Кардинал Князь Фридрик Шварценберг дня 20-го Мая 1858 г. препоручил Пряшевскому Архіерею Йосифу Гаганцу власть апостольскаго посѣщенія Монахов Чина св. Василія Великаго по Галичинѣ и Ладомеріи. В исполненіе єтого посѣщанія Епископом моим и я возван путешествія онаго ради. Памятника ради сію внести кратко да назначити фазы.

(*стор. 18*) Дня 5-го Августа 858. выѣхали мы с Епископом моим и Нотаріем Виктором Ладомирским [23] из Пряшова, да и на полудень [24] прибыли до Бардіевской купели, гдѣ посѣтили Госпожу Президентку Штрейтову и Мирбахову, Совѣтничку Главачкову и Господина Раславец-а [25] и по коротком обѣдѣ сейчас прибыли в

рейнявся унійними ідеями і перейшов на східній обряд. Щоб здобути для унії прихильників, багато подорожував і нарешті опинився на Закарпатті, де сприятелювався з о. Духновичем. На поручення Духновича 1857 р. був прийнятий до ОО. Василіян і в Краснім Броді став виховником новиків. Розбивши новіціят, він скоро перейшов до Галичини, а звідтіля до Східньої України, де 1872 р. прийняв православ'я і став архимандритом в Одесі. Про Закарпаття написав цікаву книжечку, *Угорськая Русь и возрожденіе сознанія народности*, Кіев 1874.

[23] Єп. секретар о. Віктор Ладомирський був прихильником Духновича. По його смерти, 1865 р., став крилошанином Пряшівської єпархії, помер 1878 р.

[24] Тоб-то — в обідню пору.

[25] Це були урядовці Бардиївських купелів і санаторії, де єп. Ґаґанец часто перебував на відпочинку.

сопровожденіи Господина Александра Павловича, приходскаго священника Бѣловежскаго [26], на парафію Комлошскую, гдѣ Епископ посѣтил Церков и зданія приходскія, и по малом времени продолжал путь до Бехерова.

(*стор. 19*) Дня 6-го Августа было в Бехеровѣ посѣщеніе Церкви и по св. Літургіи Архіерей держал проповѣдь к численному народу, утѣшая и молиша стадо Христово на боговініе и постоянство во вѣрѣ, надеждѣ и любви.

Того дня из Бехерова поѣхали мы до Орлика, гдѣ на пути в Мирошовѣ ожидал Архіерея Намѣстник Г. Андрей Артим с Орлицким Приходником, Мирошовским и Вапенницким и сопровадили нас до Орлика.

(*стор. 20*) Дня 7-го с. Литургіи послѣдовало посѣщеніе Церкви и всѣх зданій, Архіерей держал к народу слово, утѣшая и напоминая вѣрных отчим словом.

У той день прибыли мы через границу до Дуклі, граничного города в Галичинѣ, гдѣ угощенны латинским Приходником, благочестивым и добротливым истинно мужем, Іоанном Зволіньским, с которым прежде в Счавницкой купели познался, побратимлясь с ним дружески. Муж сей благочестивый угощал нас сердечно, радуясь о прибытіи Архіерея.

(*стор. 21*) Дня 8-го присутствовали мы в Дуклі на Службѣ Божой. Я восхищен был прекрасною Латинскою отправою помянутаго Священника, можно сказать какую я еще доселѣ у Латинников не видал. Он прежде с. Литургіи отправил Утреню и Часы с боговініем, а Литургію с такою побожностею отправлял, что совсѣм распален был тѣм служеніем.

С Дуклі почтовыми лошадями выѣхали и вечером прибыли до города Дубіецко и переночовали у латинскаго Священника.

Дня 9-го в полдень пришли до Перемышля, загостив к Епіскопу русскому.

(*стор. 22*) Русскій Архіерей, Преосвященный Г. Григорій Яхи-

---

[26] *О. Олександер Павлович* (*1819-1900*) — ближчий співпрацівник Духновича на народнім полі, в рр. 1851-1864, відродив занедбану Біловезьку парохію, де колись бував « на засланні » теж о. Духнович (у рр. 1834-1838). Про нього див. монографію, *А. Павлович — Избранные произведенія*, ред. И. Шлепецкий, Пряшев 1955.

мович, Барон [27], принимал с радостію Архіерея Пряшевскаго, угощал любезно.

Дня 10-го был богатый обѣд при котором угощенны были Епіскопом Латинскаго обряда Г. Віержхлейскій (!) [28] и крилошаны обѣх Капитул да и началники военных и политических Царских урядов.

По обѣдѣ мы удалися до Валявы, села Епіскопа Премышлянскаго. Село тое от города одстоит на одну статію, гдѣ хороший огород овощный, все порядочно устроено. Хороший видок из башней на Сян рѣку и на отдальность на три стороны.

(*стор. 23*) Дня 11-го Августа вечером прибыли в монастырь Добромиль [29], гдѣ всѣ Честныи Отцы Василіяны собралися, кои гласа участниками суть.

Монастыр Добромиль стоит на воздвиженном холмику над городком Добромиль, в прекрасной рощі. Изданіе огромное и так крѣпкое, что военной крѣпости подобным видится. В серединѣ зданія стоит великая Церков, а ворота занимает высокая башня, разом Колоколница огромнаго зданія, гдѣ великіи и так согласніи суть колоколы, что музикальную производят гармонію. Боговійна то есть (*стор. 24*) тишина. Тут дух питается внутренным боговіністем и сердце удоволствіем наполняется, душа радостію трепещет, аки всѣми наполненна желаніями. Словом тут человѣк забыл о свѣта сего роскошах, отвергл житейскую печаль, выше мірских сует во небесных мнится быти чертогах, найпаче видя всечестных, добродушных и умильных ченцов не свѣту сему но вышнему живущих. Тут все тихо, все радостно, все занимательно, тут ничто не возмущает душу, нѣт тут прелестей міра, однакож все прелестное для доброй души, сладостно для боговійнаго сердца.

(*стор. 25*) О я никогда не забуду проведенное время у Добромильском Монастырѣ.

Помню з душевною и духовною страстію всечестнѣйших и между всѣми Иноками знаменитых Отцев Василіянов. Да будет

---

[27] *Владика Григорій Яхимович,* з пом. єп. Львівського став єп. Перемиським (1848-1860), а відтак митр. Галицьким (1860-1863). Про нього див. вище згадану монографію о. Л. Ґлінки.

[28] Перемиський римо-кат. єп. Франціск К. Вержхлейський (1846-1860), який відтак став аєп. Львівським (1860-1864).

[29] Про Добромильський манастир див. М. Ваврик, *цит. тв.,* стор. 43-60.

им честь и слава, да поспѣшествует им божественная благодать вознести св. Чин на степень величества славы Божія!

(*стор. 26*) Вписок властною рукою Протоигумена:

Христос посредѣ нас!

Милость и истинна срѣтостѣся, правда и мир облобызастася. .Пс. 84

Хотя Верховины Бескидов Карпацьких препятствують Отцям Чина св. Василія Великого в Галичинѣ с Вами, Всечеснѣйший и Высокопочтенный Господине лично сообщатися, однакож не возбранять им своего Благодѣтеля и Друга Церквы и словесности заслуженного мужа всегда с высоким почтеніем и братною любовію в незагладимой памяти посѣсти.

Писал в обытели Добримильской 1858 года.

П. Модест Маціевский, ЧСВВ,
в Галичинѣ Протоигумен [30].

(*стор. 27-38*) Далі слідують записи численних монахів і світських священиків, які брали участь на нарадах ОО. Василіян. На стор. 38 замітка: « В Дрогобичі посѣтил мене любезнѣйший друг мой Юстин Желеховскій и Андрей Досковскій ». Далі:

(*стор. 39*) Во Львовѣ. В Церкви Ставропігійской на праздник Успенія Пресв. Богородицы, 15(27)-го Августа 1858 года торжественно литургізовал Архіерей Пряшевскій, Преосвященный Йосиф Гаганець. Церков украшена богато, пѣніе же ангелское и восхитителное. Русскіе почтенные дворяны побожно присутствовали набоженству, да и дамы всі стояли во время Богослуженія, понеже там нѣт в Церкви стульей.

(*стор. 40*) Во Львовѣ, года 1858 дѣлается поправка на Церкви св. Георгія. Именно статуѣ св. Георгія сдѣланна новая нога коньови св. Мученика, которая поправка доселѣ еще не совершенна выносить 1.400 ринских, серебром [31].

---

[30] Модест Маціївський, ЧСВВ — був Галицьким протоігуменом у рр. 1854-1874.

[31] Треба зазначити, що митр. Кардинал Михайло Левицький помер у Львові, дня 14 січня 1858 р., а його наслідник, митр. Г. Яхимович був назначений щойно два роки пізніше. Тому у Львові не відбулося святочного прийняття Пряшівського Владики. Зате єп. Ґаґанець відправив святочну архієрейську св. Літургію на Успіння М.Б. у ставропигійському Успенському соборі, у т.зв. Волоській церкви.

(*стор. 41*) Дня 15(27)-го Августа 1858 г. в народном домѣ, искренно привитан от своих. Слезы котилися и душа билася, видя народное движеніе задушевных Русинов и начало востанія славнаго нѣкогда, но уже совсѣм потупленнаго народа.

О востани славо, воскресни, как Феникс темна (!) попраный врагами народе!

2. *Допис о. О. Духновича про візитацію ОО. Василіян у Галичині, поміщений у « Церковный Вѣстник »*, *Будин 1858, ч. 6, стор. 44-45*:

Пряшов, 24 Августа (5 Септемврія) 1858 г.

Извѣстно есть читателям журнала сего, что Его Еминенціею, Высокопреосвященнѣйшим Архіепископом Пражским, Фирштом [32] от Шваценберг, Генеральным Визитатором монастырей, состоящих во владѣніях Австрійских, уполномоченым Его Святостію Папою, поручено есть нашему Преосвященному Архіерею, Іосифу Гаганецу (!) обозрѣваніе монастырей Чина св. Василія Великаго, находящихся во Галиціи. В слѣдствіе сего Его Преосвященство Архіерей, изволив избрати мене и священника Виктора Ладомирскаго в сопутешественники свои, 5-го сего мѣсяца (по лат. кал.), отправился во предстоящій путь.

Посѣтив встрѣчныи на пути приходы епархіи своей, як то: Комлошу, Бехеров и Орлик, Преосвященный Архіерей 9-го сего мѣсяца (по нов. ст.) благополучно прибыл в Перемышль. Здѣйшній Преосв. Архіерей Григорій Яхимович, принявши з величайшим радушіем и искренною братскою любовію пріѣзжаго Святителя, благоволил оказати ему самое усердное гостепріимство. Между прочим изволил принимати гостя — святителя не только в обыкновенной Перемышльской, но и во лѣтной резиденціи своей, находящейся в Валявѣ.

По истеченіи двох дней, именно 11-го сего мѣсяца Преосвященный Посѣтитель монастырей прибывши в Добромильскій монастырь, немедленно принялся за должность свою. Собравшіися депутаты и члены Чина св. Василія Великаго, принявши Его Преосвященство с подобающими почестями, оказали самую большую готовость к облегченію занятій Его Преосвященства.

---

[32] З нім. Фюрст — князь. Кардинал Шварценберґ походив із князівського роду.

Первыи дни были посвященны говѣнію и духовным размышленіям. По окончаніи их 4(16)-го с.м. начался общественныя засѣданія, иногда продолжившіяся чрез цѣлый день до самаго вечера. На них были пресмотряемы правила Чина св. Василія Великаго с прибавленными к ним в продолженіи времени постановленіями. Нѣкоторыя из них, как несоотвѣтствующія уже болѣе духу времени, суть отмѣнены, иныя же перемѣнены. В свое время, по утвержденіи их [33], они будуть обнародованы.

В 6(18)-ый день с.м., в который Православная Церковь совершает память Преображенія Господа Нашего Іисуса Христа на горѣ Таворстѣй, Имперія же празднует день рожденія Его Императорскаго Величества, Преосв. Архіерей священнодѣйствовал с полным святительским торжеством во храмѣ упомянутаго монастыря. Высокое торжество сего дня было заранѣе извѣщенно выстрѣлами огнепальных орудій. При Божественной Литургіи присутствовали, кромѣ многочисленнаго народа, граждснскіи чиновники и жандармство, всѣ в полной парадной (уни)формѣ. Сверх сего придавали торжеству особенный блеск присутствовавшіи около 90 копательщиков (!) соляной руды, построившихся в ряды солдатскіи и огнестрѣлными орудіями отдавших залпы.

Долгом моим считаю замѣтити, что Чин св. Василія Великаго распорядительностію и расторопною дѣятельностію своею весьма много споспѣшествовал к возвеличенію торжества и умноженію благоговѣнія.

Щедрое гостепріимство ни мало не потерпѣло оттого, что сей высокоторжественный праздник у нас приходит в постный день, в который употребленіе мясных и молочных яств не есть позволительно.

По пресмотреніи правил Чина Св. Василія Великаго и окончаніи совѣщаній, были избраны, болшинством голосов, настоятели и должностныя лица для монастырей. Именно, в Протоигумены избран есть, в том же достоинствѣ и прежде бывшій, Всеч. о. Модест Мацѣевскій, а в Проторѣшителя избран есть Игумен монастыря Бучацскаго, о. Юстин Иніевич. Кромѣ него суть еще избранны слѣдующіи Рѣшителѣ: ОО. Емиліян Коссак, Яков Загайскій, Гедеон Сичевскій и Терентій Бибес. Сей послѣдній вмѣстѣ будет и Секретарем Чина. Нѣт сомнѣнія, что всѣ избранныя должностныя

---

[33] Після о. Ґлінки, *цит. тв.*, стор. 148, вони ніколи не були затверджені.

лица, обладая образованным умом и благочестивым духом, много будуть способствовати процвѣтанію упомянутаго Чина св. Василія Великаго.

По окончаніи дѣл Преосв. Архіерей Іосиф изволил посѣтити монастырь Лавровскій [34], гдѣ показана была Его Преосвященству подлинная дарственная грамота Князя Лева, сына Данилова, а правнука св. Владиміра, написанная на русском языкѣ.

Кромѣ сего были еще посѣщены Преосв. Архіереем монастыри, состоящіи в Дрогобичѣ [35] и во Львовѣ [36]. Вездѣ находил Посѣтитель-Архіерей надлежащее благочиніе и во всем примѣрный порядок. Особенно здѣшній Чин св. Василія Великаго отличается своим старательным попеченіем о воспитованіи молодежи, поступающей в Чин. В сем отношеніи здѣшніи монастыри могут служити примѣром иным монастырям Чина сего [37].

Александер Духнович, *каноник*

---

[34] Про Лаврівський манастир див. М. Вавpик, *цит. тв.*, стор. 77-92.

[35] Про Дрогобицький манастир — *там же*, стор. 147-160.

[36] Про Львівський манастир — *там же*, стор. 31-42.

[37] Звіт візитації подав теж « *Вѣстник для Русинов Австрійской Державы* », Вѣдень 1858, ч. 65, стор. 258-259, однак для мене він недоступний.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

О. ІРИНЕЙ ІВАН НАЗАРКО, ЧСВВ (1905-1976) ТА ЙОГО ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНА ПИСЬМЕННИЦЬКА СПАДЩИНА

Коли беремося накреслити на сторінках «Записок ЧСВВ» скромну посмертну згадку Покійного, то робимо це не лише з відчутного обов'язку й признання для довголітнього Редактора другої їхньої секції та з належної пошани для одного з визначніших Василіян нашого сторіччя, але теж із милого відчуття життєвої, доброї приязні та братньої любови, що лучила нас від першої хвилини нашого вступу до Чина почерез довгі десятиріччя, аж до болючої розлуки і несподіваного його відходу до Господа.

Прийшов він на світ у с. Товстолузі біля Тернополя 7.7.1905, але вважався за уроженця цього міста, бо там жили його батьки Іван та Антонія Худзік з польського роду. Завдяки доброму батькові дістав він українське виховання, почавши від нормальної школи, до якої зачав ходити 1912 р. Проте з вибухом світової війни батько був поклинаний до австрійського війська і дістався до московського полону, з якого вже не повернувся, а мати незабаром померла. Тоді малий сирота опинився в сирітській захоронці СС. Служебниць, що ним дбайливо заопікувалися. Зокрема добрі настоятельки, С. Вероніка Ґарґіль, згодом перша Головна Настоятелька Згромадження, і Моніка Болєста постаралися про його дальше навчання. Отак по нормальній школі здібний юнак зачав ходити до української гімназії у шк. р. 1916 і безогляду на близькість австрійсько-московського фронту і згодом мимо важких переживань українсько-польської війни 1918-9 р. та большевицької і польської окупації вспів закінчити повних шість кляс у шк. р. 1921-2, помагаючи собі головно в повоєнній біді та голоднечі приватними лекціями.

Вже тоді зачало в його душі кільчитися василіянське покликання, яке йому защіпив о. Яким Фещак, ЧСВВ, капелян Укр.

Галицької Армії († 1920), і згодом підтримав о. Йосафат Скрутень († 1951), редактор студентського журналу « Поступ », прийнявши до публікації перші його вірні...[1] Вступив о. Іриней до крехівського новіціяту на саме Успіння 1922 р., з теперішнім єп. Нілем Саварином в Едмонтоні та відбув його під духовним проводом боговгодного маґістра о. Миколи Лиска († 1971, в Іваях у Бразилії) та зложив перші чернечі обіти 5.6.1924. Опісля відбув два роки гуманістики в Лаврівському василіянському ліцею в рр. 1924-6 і вже тоді став пильно виучувати красномовство, але заслаб поважно на груди, так що для порятунку здоров'я перебув довший час у Краснопущанському монастирі. Через це не міг Покійний аспірувати на висилку на вищі студії за границю і покінчив дворічний філософічний й трирічний богословський курс у Кристинополі в рр. 1926-31. Там зложив він урочисту професію 14.9.1930 і приняв священиче рукоположення від перемиського єп. Йосафата Коциловського 30.11.1930.

І вже тоді у своїх початкових виступах на святочних академіях з приводу монастирських та шкільних обходів, а то й у проповідницьких спробах на празничних відправах та відпустах о. Іриней заблистів красномовним талантом і притому пильнував належно приготовлятися до церковних проповідей та принагідних промов. Тому вже відразу на перший рік своєї священичої праці 1931-2 був призначений він в одному з найбільших монастирів — у княжій обителі в Лаврові на відповідальний пост намісника дому та професора реторики тощо і залишив по собі добру пам'ятку — гарно зорганізований празник Пресв. Христ. Серця у злуці із всенародним з'їздом шкільної молоді та роковим здвигом Апостольства Молитви всього осередного бойківського Підгір'я, що відтоді відбувався щорічно із все кращою і ширшою участю довколишнього священства аж до другої світової війни [2].

Саме за те о. Іриней був уже в літі 1931 р. покликаний до проводу Марійського Товариства Молоді, на місце його основника о. Йосафата Маркевича, ЧСВВ, та перейшов на сталий побут до святоонуфріївського монастиря у Львові. Відразу розвинув він

---

[1] Про це диви о. Назарко, « *Василіянин-лицар о. Я. Фещак* » (« ЗЧСВВ », XIII, 288-9) та: « *Мої спомини про о. Й. Скрутня* » (« ЗЧСВВ » XV, 293).

[2] о. І. Назарко, « *Три роки в Лаврові* » (« Літопис Бойківщини », Ч. 32, Торонто 1935, 28-37).

прямо імпозантну діяльність серед усіх Марійських Дружин, що були в передвоєнних часах правдивою окрасою василіянського апостоляту та його « кращою часткою » (20 тисяч членів). Щоб пляново повести їхню реорганізацію, він брав участь у відповідних вишкільних курсах у Вільні 1931 р., Познані 1932 ітд. та зокрема на інтернаціональному з'їзді провідників Марійських Дружин в Інсбруку 1-4.7.1937 [3]. Тематично поширив під своєю редакцією юнацький журнал « *Наш Приятель* » й інші марійські публікації та відновив перерваний після першого числа у 1926 р. квартальний « *Вістник Марійських Товариств* » в рр. 1937-8; пильнував щорічних замкнених реколекцій для середношкільної молоді й інтеліґентного жіноцтва по різних осередках Галичини; подбав про масову участь Марійських Товариств та Дружин у велетенському здвизі « Українська Молодь Христові » 1933 р.; скликував Марійські Конґреси: жіночих Дружин 1934 р.[4] та Дружинників 1937 [5] р.; влаштовував відповідні курси для оо. Провідників 1934 і 1938 р. і Провідниць 1938 р. та переводив візитації Мар. Товариств по містах і селах галицьких єпархій [6]. При тому був о. Назарко намісником монастиря до 1939 р. і властивим його настоятелем впродовж першої совітської окупації та вслід за тим ігуменом у рр. 1941-4. Рівночасно брав участь у місійному подвизі галицьких Василіян, а в реколекційному був прямо передовиком, бо до вибуху війни 1939 р. дав аж 84 реколекцій у всіх більших і менших осередках, найменше по три дні з 2-4 науками, а то і по 5 та навіть 7 днів [7]. Вкінці співпрацював він у богословському

---

[3] Його ж, *Наша участь в міжнародньому З'їзді Провідників Мар. Дружин в Інсбруці* (« Вістник Мар. Товариств », Ч. 6, жовтень-грудень 1937, 11-6).

[4] Згодом появилася друком під його редакцією « *Пропамятна книга першого З'їзду Мар. Дружин інтеліґентного жіноцтва з приводу 30-ліття існування Мар. Дружини Пань у Львові 1904-1934* », Львів-Жовква, 1937.

[5] О. Назарко видав цінні реферати цього з'їзду п.т. « *Методика праці в Марійських Організаціях* », Львів-Жовква, 1935.

[6] Пок. о. Назарко дався намовити на початку 1970 рр. написати загальний огляд розвою Марійських Організацій головно впродовж свого проводу в 1930 рр., що має незабаром появитися друком.

[7] Ці і дальші дані беремо з його записника місій і реколекцій з рр. 1931-49 (в архіві Головної Курії в Римі). Його заінтересування до місійної праці видно вже з одного з початкових писань п.т.: « *Короткий перегляд місійної діяльности ЧСВВ* » від початків добромильської реформи 1882 р., поміщеного в ювілейному Календарі « Місіонаря » на 1932 р., з точними підсумками місій

квартальнику « *Добрий Пастир* »[8] у Станиславові і дописував до інших часописів та журналів...

Все те перервалося із радянською окупацією Зах. України у вересні 1939 р., що позначилася на львівському монастирі реквізицією горішного поверха для совітських військовиків та урядовців і згодом для службовиків скасованої василіянської бібліотеки й стисненням чернечої братії у частині партеру, частими нічними трусами і непосильними проднадлогами, які о. Назаркові вдалося ударемнити відкликом до Сталіна... Все таки при всіх труднощах та небезпеках « загостреної соціялістичної чуйности » всемогутного НКВД він не переривав своїх місійних і реколекційних трудів і ще до кінця 1939 р. дав з о. Якимом Сеньківським, ЧСВВ, 7-дневну місію в Яворові, на якій до св. тайн приступило понад 3000 вірних, та в грудні перевів рокову духовну обнову для СС. Служебниць у Львові. Знову ж в 1940 р. дав о. Іриней 4 повні місії в Зашкові (1200 до св. Тайн), Снятині (понад 2000), Жиравці к. Львова (понад 1000) і Мшані к. Львова (1500) і 5 серій реколекцій: у Львові в катедрі св. Юра для середношкільної молоді (понад 500) та дві в катедральній церкві в Станиславові для вірних (понад 2000) і для шкільної молоді (понад 500) та знову в св. Юрі у Львові для понад 60 монахинь з різних згромаджень та в Підлютім для СС. Василіянок (понад 40). Також у 1941 р. до вибуху німецько-совітської війни вспів о. Назарко дати 4 серії реколекцій для вірних (понад 1000) у святоонуфріївській церкві й для інтеліґенції (теж понад 1000) в церкві Успіння, у Мшані к. Львова (понад 500 вірних) і для чернечої братії у Львові, у травні, саме тоді, коли НКВД заходилося викинути монахів із св. Онуфрія... Притому о. Назарко брав пильну участь в архиєпархіяльному Синоді, який митр. Андрій Шептицький зачав з початком 1940 р. й продовжав у наступних роках до 1944 р.

та реколекцій до 1931 р. (ст. 79-84). В 1949 р. виготовив Покійний « *Методику василіянських місій і реколекцій* » в Монтреалі (ст. 46). Ось тому Головна Капітула Чина 1963 р. йому поручила випрацювати повний підручник місій та реколекцій, який о. Назарко вспів здебільша викінчити до друку...

[8] М.і. тут помістив він дуже гарну конференцію « *Дух жертви в житті священика* » (Д.П. 3, 1933, 125-9), яку опісля виголосив на Львівському Архиєпархіяльному Соборі в лютому 1941, в прияві митр. Андрея Шептицького та інших єрархів і понад 120 священиків (гл. передрук у богословському квартальнику « Логосі » I, 1950, 211-5 та в збірці « *Царське священство* », Рим, Укр. Духовна Б-ка, 1969, 50-6).

Подібно під німецькою окупацією, як тільки фронт в літі 1941 р. перекотився на схід, відновив о. Назарко свою проповідницьку працю і вже восени до кінця року дав сам один три місії у Гриневі к. Бібрки (понад 1200 до св. Тайн), в Підберізцях к. Львова (понад 2000) і в Цеперові к. Яричева (понад 200) і реколекції — дві серії для СС. Василіянок у Львові (понад 30 у вересні та грудні) та реноваційні для василіянських монахів (понад 50) у Жовкві і для СС. Служебниць у Львові (понад 20) та для вірних у Млинах к. Краківця (понад 500). А вже впродовж 1942 р. мав о. Іриней тяжку місію в Коцурові к. Бібрки, де, як сам зазначує, зрадикалізовані парубки збиралися його бити, та все таки до св. тайн приступило понад 300 вірних, і аж 13 серій реколекцій. Подібно теж у 1943 р. дав він місію в Яричеві Новім (понад 1500 до св. Тайн) і 14 серій реколекцій, без огляду на посилені повітряні налети та совітську партизанку. І ще в пості 1944 р. дав о. Назарко самий повну місію в Бібрці (понад 3000 до св. Тайн) та реколекції в св. Юрі для понад півтисячі старших студентів і академіків та в Раві Руській (дещо понад 300, задля воєнної паніки)...

При тому від німецької адміністрації виєднав він дозвіл на друк для відновленого « *Місіонаря* » в Жовкві та самий зредагував Календар « Місіонаря » на р. 1942 й потрапляв своєю інтервенцією зарадити неодному лихові (м.і. депортації сім'ї Т. Шухевича-Чупринки). Тому перед поворотною совітською інвазією прийшлося йому податися на захід та шукати на скитальщині спромоги добиватися до василіянських осідків на Лемківщині та в Чехословаччині. І тоді ще дав він дві серії реколекцій для інтеліґенції та для середношкільної молоді в Криниці і для інтеліґенції в Сяноці (понад 500) перед Великоднем і в жовтні 1944 вже у Пряшеві, для СС. Служебниць (понад 30).

З початком 1945 р. зачалася для о. Іринея вельми утяжлива мандрівка до Німеччини, серед тисячних труднощів і небезпек, що надрушили сильно його здоров'я, аж остаточно він опинився в гостинному кармелітанському монастирі в Бамберґу і там перебував до виїзду за океан, до Нюйорку і Мондеру в Канаді. І саме тоді, після кошмарних останніх тижнів війни та першого повоєнного розгублення, він створив духовну перлину свого письменницького таланту, заповітну книжку « Марія і ти » (Торонто, 1950) та вже в липні відновив по ближчих і дальших скитальчих таборах свою проповідницьку діяльність, почавши від реколекцій, в першій мірі для священиків у Деттельбаху б. Вірцбурга та для

інтеліґенції у Бамберґу та всенародної місії в тамошному таборі (понад 2000 до св. Тайн). І знову в наступному році, у пості, о. Іриней дав 7-дневну місію у великому таборі в Реґенсбургу, коли до св. Тайн приступило понад 2000 переважно інтеліґентських осіб та 7 серій реколекцій, головно для інтеліґенції та шкільної молоді (м.і. у Мюнхені-Карльсфельді понад 3000 учасників), а вже восени по приїзді до Канади мав першу тижневу місію в Новому Києві (Альберта), де сам висповідав та запричащав понад 400 вірних...

Призначений редактором василіянського двотижневика « *Світло* » в рр. 1947-8 і згодом на помічника та настоятеля василіянської парафії в Монтреалі не міг уже багато уділятися місіям та реколекціям, а зате віддався письменницькій та науководослідницькій праці. В тій цілі записався на славістичні студії в Оттавському університеті та, поробивши належні риґорози, о. Іриней осягнув докторат філософії 1950 р., за працю про св. Володимира Вел. і став теж професором української церковної історії Монтреальського й Оттавського університетів (1949-53) [9].

Тож самозрозуміло перша повоєнна виборна Капітула Чина в лютому 1953 р. вибрала о. Назарка на дорадника в Головній Протоархимандричій Управі в Римі і згодом теж Священна Конґреґація для Східніх Церков найменувала його ректором Укр. Папської Семінарії св. Йосафата (1955-66). При тому теж він став співпрацювати у вибраній василіянській Комісії для приготування до друку першого повного українського перекладу св. Письма (Рим, 1963) та обняв редакцію 2-ої секції відновлених « *Записок ЧСВВ* » (1954-63). Він не лише збагачував кожне їхнє число (6 поважних випусків) своїми статтями та рецензіями, але зокрема прислужився для них тим, що притягнув до співпраці ширше коло істориків: О. Домбровського, С. Гординського, Л. Винара, крім тих, що вже в них писали, бувши від років з ними в дружніх взаєминах [10]. Тоді теж став він членом Наукового Т-ва ім. Шевченка (1956),

---

[9] Див. інавґураційний виклад « *Історія Церкви — її вміст і ціль* » (« Логос », 1950, 4, 258-63; 1951, 2, 106-11).

[10] В 1950 рр. попри дальшу співпрацю в « Логосі », де о. Назарко помістив у Гомілетичному Додатку (1954-5 р.) гарний цикль проповідей « *Христос Цар* » (відбитка: Йорктон, 1955, 64), він написав ряд книжечок до щомісячної релігійно-освітної серії ОО. Василіян в Нюйорку: « *За душу молоді* » (1950, ч. 6), « *Посів крови* » (1950, ч. 11 про св. Йосафата), « *Могутність преси* »

Укр. Богословського Т-ва (1960), і зокрема членом основником Укр. Історичного Т-ва (1963).

Проте, підупадаючи щораз більше на здоров'ї, чувся о. Назарко приневолений зрезиґнувати із свого ректорського уряду в 1966 р. та перенісся на сталий побут до василіянського монастиря на Вестоні б. Торонта, але далі жваво співпрацював у любих йому « Записках ЧСВВ » та в « Укр. Історику » й інших наукових публікаціях та в василіянському місячнику — « Світло » в Торонті [11]. І при тому не переставав давати реколекції для своїх співбратів, священиків та для прив'язаних до нього Марійських Дружинниць у Канаді й Америці і по численних церквах. Ще раз вернувся він до Вічного Міста на надзвичайну пособорову василіянську капітулу в вересні-жовтні 1969 р. та в рамцях перевірки чернечого уставу поставив дуже гарний внесок про поглиблення в Чині почитання Пресв. Богородиці, який усі приявні з повним признанням прийняли і тим зробили своєму достойному співбратові правдиву духовну радість.

І в наступних роках, без огляду на щораз дошкульніше погіршення здоров'я та кількакратні операції, о. Назарко живо віддавався письменницькій та науковій праці та головно був цінений як духовник монашої молоді та в інших чернечих згромадженнях. Також в Оттаві, де пережив останній рік життя, сповняв пильно це високе призвання, хоч і з сильно притупленим слухом у висліді колишніх довготривалих сповідей на відпустових місцях у Гошеві, Крехові, Жовкві та зокрема в неопаленій святоонуфріївській церкві у Львові і на посних місіях і реколекціях... І притому не випускав з рук пера, заповнюючи цінними статтями і рецензіями наукові журнали й публікації та прикрашуючи своїми

(1953, ч. 2), « *Митр. А. Шептицький* » (1955, ч. 3-4), « *Найцінніша оздоба нашої душі* » (1957, ч. 7-8). Крім того видав життєпис свого святителя п.т. « *Йосафат Коциловський, єпископ Перемиський* », Торонто, 1954.

[11] З його писань впродовж 1960 рр. слід на цьому місці відзначити аж три духовні книжки в василіянській Укр. Дух. Б-ці: « *Ми — Божі діти* » (Торонто, 1963) в перерібці з німецького оригіналу о. Й. Люкаса; « *Великі люди* » (Рим, 1964) — сильветки визначних святістю та діяльністю сучасних кат. провідних постатей на підставі безпосереднього ознайомлення з їхнім життям і діяльністю та « *Царське священство — Проблеми життя і праці священика* » (Рим, 1969) — вибір статтей, поміщених здебільша в кількох річниках « Логосу » на теми Ватиканського Другого Собору тощо.

живими і легкостилевими ессеями передові сторінки релігійних часописів, що в них ще довго появлялися по його скоропостижній смерти [12].

Відійшов він до Господа у повній самоті своєї чернечої келії, в нічних годинах з 19 на 20 квітня 1976, після відсвяткування Христового Воскресення, мовби з запорукою повноти небесної радости з Воскреслим Спасителем для доброго євангельського робітника у Винограднику Христової Церкви та Василіянського Чина.

II.

Коли мова про науково-дослідницьку історичну працю пок. о. Назарка, то вона зачалася аж по війні та навіть впродовж останнього 25-річчя життя не належала до його головних зайнять. Все таки залишив він низку церковноісторичних праць поважної вартости, що управнюють зарахувати його до замітних церковних істориків нашої доби. Це завдячує він двом об'ємистим творам, що появилися в римському видавництві історичних монографій « Записок ЧСВВ » і мають постійну вагу в українській історіографії.

Перший і найбільший історичний труд Покійного то його докторська дисертація « *Святий Володимир Великий — Володар і Хреститель Руси-України (960-1015)* ». Ця — одинока досі українська монографія про найбільшого нашого князя гарно оформлена і появилася друком 1954 р., тобто чотири роки після її оборони, бо її первісна обрібка вимагала основної перерібки: — так багато сама його особа та епохальне діло вимагали спеціяльних дослідів й уточнень погляду на велитенську літературу про його історичну появу та неменшу розбіжність історичних поглядів на поодинокі події його життя й ділання. Самий о. Назарко вважав за пляномірне не запускатися в нетрі всяких теорій та гіпотез, але й не оминув тут і там висловити свого погляду, зокрема про мотиви особистого навернення св. Володимира до Христової віри (ст. 69-74) і про походження першої київської єрархії з Македонії (ст. 112-4). До речі, його праця, хоч не була задумана як підготова

---

[12] Поміж ними хочемо принаймні назвати гарний нарис « *Маріологія св. Іринея Лютдунського* » (« Логос », ч. 2, квітень-червень 1976, 81-93) та перерібку відомої духовної книжки о. Р. Ґрефа, « *Так, Отче — щодня з Богом* » (Торонто, Укр. Дух. Б-ка, 1977)...

до 1000-річчя нашого християнства, набирає на його передодні тим більшої вартости та спроможна заохотити наших істориків до поглиблювання й висвітлювання неодної ще не розробленої до кінця квестії Володимирської християнізації...

Друга книжка о. Назарка « *Київські і Галицькі Митрополити — Біографічні нариси (1590-1960)* », Рим, 1962, має неменшу вартість для дослідників і любителів нашого церковного минулого. Хоч автор на вступі каже, що вона ненаукова, то однак ці його життєписи найвищих єрархів укр. кат. Церкви від Берестейської Унії подають вичерпні дані про життя й діяльність кожного з них та відзначують їхні характеристичні прикмети й заслуги для Церкви і народу.

Довкола тих двох головних тем — з первісної княжої доби та новітної історії нашої Церкви написав о. Назарко ще багато історичних статтей у « *Записках ЧСВВ* » та в інших журналах і публікаціях.

До першої категорії належать ось такі статті:

« *Митр. Клим Смолятич і його послання* », Філядельфія, 1952 (відб. з « Америки »).

« *Первопочини староукраїнського християнства на Русі-Україні* » (« Логос », 5, Йорктон, 1954, 1, 17-24).

« *Вплив староруського християнства на монголів* » (« ЗЧСВВ », VIII, 1-2, 1954, 153-63).

« *Християнство на Русі до Володимира* » (« Логос », 7, 1956, 1, 93-8, 2, 169-76).

« *Доброніга — дочка Володимира Вел.* » (« ЗЧСВВ », VIII, 3-4, 1956, 319-29).

« *Гість на дворі св. Володимира Вел.* » (« ЗЧСВВ », IX, 3-4, 1960, 489-91).

« *Київські монастирі домонгольської доби* » (« ЗЧСВВ », X, 1-2, 1963, 503-12).

« *Князі т.зв. ізгої* » (« Укр. Історик », 1970, ч. 1-3, 102-9).

« *Великий князь київський Всеволод Ярославич* » (« Укр. Іст. » 1971, 3-4, 5-11).

« *Трагічна доля Євпраксії Всеволодівни* » (« Укр. Іст. » 1975, ч. 1-2, 76-81).

До другої групи слід зарахувати оці основні статті:

« *Галицька Митрополія* » (« ЗЧСВВ », IX, 1-2, 1958, 173-89).

« *Братства і їх роля в історії укр. Церкви* » (« *Український мирянин в житті Церкви, спільноти і людства* » — Матеріяли студійних днів Укр. Христ. Руху... 1963 р., за ред. В. Янева, Париж-Рим, 1966, 226-38).

« *Іпатій Потій у 350-річчя його смерти* » (« Наук. Записки УВУнту », т. 9-10, Мінхен, 1969, 76-88).

« *Лист вп. Суші до гетьмана І. Виговського* » (« Укр. Іст. » 1967, 1-2, 52-8).

« *Яків Суша — вписком Холмський* » (« ЗЧСВВ », XIII, 1971, 1-4, 22-84).

"*Elogium J. Susza a D. Zankiewicz, J. Pietkiewicz, J. Oleszewski OSBM* (цінні лат. тексти згаданих біографів з поч. 18 ст.) – Ів. 228-46.

« *Блаж. Папа Іннокентій XI і Україна* » (« Логос », 7, 1956, 3, 174-84, 4, 255-60 і відбитка: Йорктон, 1956).

« *Знаменне письмо козаків до Папи Римського* » (« Укр. Іст. » 1965, 1-2, 22-7).

« *Роля козаків у протитурецькій кампанії під Віднем 1683 р. в насвітленні ватиканських документів* » (« Наук. Записки Укр. Техн.-Господ. Інституту », 19, Мюнхен, 1969, 111-29 і відбитка).

« *Порфір Важинський, вп. Холмський 1790-1804* » (« ЗЧСВВ », X, 3-4, 1963, 527-33).

« *Методичний підручник василіянських місій о. К. Срочинського* » (« ЗЧСВВ », XV, 1974, 1-4, 142-51).

« *Призабутий попередник М. Шашкевича — о. Юліян Добриловський, ЧСВВ, 1760-1825* » (« Збірник наукових праць Канадського НТШ », т. 12, Торонто, 1972, 66-71).

"*Metr. Julian Sas-Kujilovskyj 1826-1900*" (= Shevchenko Sc. Soc. Papers, N. 7, New York, 1959) — переклад з його « *Київські і Галицькі Митр.* », 214-20.

« *Акція митр. А. Шептицького напередодні рішення Ради Амбасадорів 1923 р.* » (« ЗЧСВВ », IX, 3-4, 1960, 449-53).

До них слід додати добре оброблені некрологи:

« *Василіянин-лицар — о. Я. Фещак, ЧСВВ, 1881-1920* » (« ЗЧСВВ », XIII, 1971, 1-4, 283-9).

"*R.P. Pancratius M. Kandjuk, OSBM, 1871-1948*" ("AOSBM", IX, 1-2, 1958, 100-2).

"*R.P. Josephus J. Zajačkivskyj, OSBM, 1889-1952*" (Ib. 102-3).

« *О. Д-р Теодосій Т. Галущинський, Архим. ЧСВВ* » (« Логос » 3, 1952, 2, 168-74).

« *Мої спомини про о. Й. Скрутня, ЧСВВ, 1894-1951* » (« ЗЧСВВ », XV, 293-302).

« *Преосв. Іван Бучко 1891-1974* » (« Укр. Іст. » 1975, ч. 3-4, 85-7).

Крім того Покійний дав до гаслової Енциклопедії Українознавства більшу статтю про Василіянський Чин (ЕУ/2, т. I, 213-5) та довгу низку біографічних сильветок митрополитів М. Рагози, І. Потія, Й. Рутського, А. Селяви, Я. Смоґожевського, Т. Ростоцького та св. Й. Кунцевича і єп. Я. Суші й ін. укр. кат. владик. Помістив теж в « Зап. ЧСВВ », почавши від 1-го тому відновленої їх серії і в « Укр. Історику », « Логосі » тощо чимало рецензій, що хоч не орудували широким науковим апаратом, проте визначалися речевою оцінкою поодиноких публікацій і де було треба, спокійним тоном узасадненої критики, н.пр. гіпотези пок. проф. М. Чубатого про тьмутороканське походження церковної організації на Русі (ЗЧСВВ, XIII, 543-5)...

« А вже численних його статтей та розвідок з української історії, літератури та культури, що їх о. Назарко поміщав по різних українських газетах і журналах, без числа і міри, і вони ще чекають на окремого свого дослідника чи літературного критика » (о. А. Пекар) [13]. Тому передусім із сторони « Записок ЧСВВ » можемо в кінцевому підсумку його вкладу в історичне вивчення укр. Церкви та Василіянського Чина віднеети до нього самого, що наш незабутній брат по Чину та щирий співробітник написав в останньому своєму артикулі, в них поміщеному, на похвалу пок. о. Й. Скрутня: В « Записках » можна знайти те, що він сам особисто в цій ділянці зробив, не враховуючи того, що він своїми суґестіями заініціював з боку своїх співробітників у тематиці « Записок »...

---

[13] Гарний і вичерпний некролог присвятив Покійному о. А. Пекар, ЧСВВ, *Пам'яті о. д-ра Іринея Назарка, ЧСВВ* (« Укр. Історик », 1977, 1-2, 182-5). Див. ще о. др. М. Стасів, *Со Святими Упокой — Світлій пам'яті о. д-ра І. Назарка* (« Світло », 1976, ч. 7-8, 244-6). О. Хом'як, *Священик-монах, громадянин-син рідної землі — Пам'яті о. І. Назарка* (Тамже, 167-8) та Іванна Ґорчинська, *Мати Божа згасила світло його життя* (« Нова Зоря », Чікаґо, 2.5.1970).

IV. BIBLIOGRAPHIA

Як і в попередніх томах, також і в X-му томі другої Серії « Записок ЧСВВ » (вип. 1-4), у їх четвертій частині: Бібліографія, подаємо стосовний матеріял у наступних трьох групах: I. - *Джерела і Бібліографія історії Української Церкви* (загальний огляд) пера о. Іс. І. Патрила, ЧСВВ, частина 3-я; II. - *Бібліографічні огляди* різних авторів, за чергою різних появ; III. - *Бібліографічні нотатки,* віднотовані дбайливістю редакції, до появ пересланих для обміну чи відмічення. Думаємо, що в сучасних обставинах ми сповнили завдання цього відділу і наш обов'язок неперіодичного видання. Зокрема перегляд « Джерел і Бібліографії історії Української Церкви » може послужити і українським і не-українським історикам. Цей перегляд, уже третій за чергою, обхоплює новіші появи, щойно зараз доступні книги та пропущені передше статті і праці; їх подаємо за нумеричною чергою стосовно джерел і бібліографії, за її розділами, у яких були зібрані бібліографічні появи передше, і видані окремою книгою в « Працях », під ч. 33.

Іс. І. Патрило, ЧСВВ

ДЖЕРЕЛА Й БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКВИ

Як було сказано на *Вступі* до окремого видання (1975) обох частин « *Джерела і Бібліографія* », яке появилося в « *Працях* » « *Записок ЧСВВ* » том 33, жодна бібліографія не є і ніколи не буде закінченою. З одного боку появляються все нові видання і статті, а з другого боку ледве чи комусь, зокрема в наших обставинах, можна буде зібрати те все, що досі вже в минулому появилося з ділянки історії української Церкви.

Тому продовжуємо цю « Бібліографію », яку започатковано в двох попередніх томах, з яких зготовлено теж окремий випуск (1975 р.).

На матеріял цієї « Бібліографії », яку зібрано в цьому томі, склались в першій мірі всі ці окремі праці, видання та статті, які появились останніми роками, вже після видрукування обох перших частин, і які дійшли до наших рук і нашого відома. Далі зібрано тут теж ці праці й статті, які появились уже давніше, але передше були нам недоступні, або не звернено на них належної уваги.

Як і в попередніх обох випусках публікуємо по найбільшій части все те, що можна було зібрати в римських бібліотеках, а з інших бібліотек дуже мало та те, що принагідно вдалось нам стрінути і записати.

Для легшого користування й цитування продовжуємо далі те саме нумерування; теж залишаємо і цей самий поділ на « Джерела » і « Бібліографію », з яких остання матиме цей самий підподіл, але « Джерела » зібрано разом без підподілів. Всі праці і статті зібрано в поазбучному порядку, спершу кириличні видання, а так друковані латинкою, без поділу на більші і менші праці. При кінці подаємо теж кириличний і латинський покажчик авторів. — Сподіємось і у майбутньому продовжати друкування цієї « Бібліографії » Укр. Церкви.

I.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1139. - Головацкій Я., *Львовская Руска Єпархїа передъ стома лѣти.* « Зоря Галицкая яко альбомъ на 1860 р. ». Львовъ, Инст. Ставроп. Бр., 1860, с. 251-269.

У перекладі з латинської мови поданий тут звіт про Львівську єпархію з р. 1761, який до Риму переслав єп. Л. Шептицький.

1140. - Добрянскій Ф., *Описаніе Рукописей Виленской Публічной Библіотеки*. Вильна, тип. А.Г. Сыркина, 1882, с. LV+533.

Після довшого вступу з поясненнями до збірки, подано подрібний опис 329 рукописів, в більшості з колишніх Василіянських монастирів. Між ними знаходиться опис Синодиків (Пом'яників) з монастиря у Супряслі та Жировицях (с. 179-191) з іменами митрополитів, єпископів, монахів і монахинь та добродіїв; Хронографи, Зборники життя Святих, багато літургічних книг, 11 уніятських Служебників — 3 з 17 століття, 7 з 18 ст. й один з 19 століття. Далі описано Сборник Життій Святих з 472 карток (с. 221-8), в якому від ст. 460 рукою св. Йосафата вписане Слово І. Золотоустого на свято Усікновення, як це зазначено на с. 472. Крім того описано ще Сборник з рукописів з 16 і 17 ст., на 297 листках, який був власністю св. Йосафата і в більшості переписаний там його рукою. Між ними на с. 68-198 — його проповіді, і на с. 199-277 пояснення 10 Божих Заповідей. При кінці подано покажчик імен.

1141. - Зубрицкій Д., *Лѣтопись Львовскаго Ставропигіальнаго Братства*. « Временникъ Ставроп. Братства », Львовъ 1926, с. 101-269.

Історія колишнього Ставропигіяльного Львівського Братства тісно пов'язана з історією Галичини та Львівської єпархії, тому у цій Літописі багато матеріялу також до історії Церкви в Галичині, зокрема у Львові. Літопись починається 1453 роком й кінчається 1801.

Це передрук з « Журналу Мин. Нар. Просв. » з рр. 1849 і 1850. Пор. ч. 154.

У цьому ж Временнику поміщено також « Пропамятне письмо » Братства з 1923 р. до Ап. Престолу на руки Візитатора Дж. Дженоккі, в якому протестують проти новостей в богослуженнях, проти « українізації » та введення целібату (61-89). Подібне письмо проти введення целібату з р. 1925 (с. 90-95).

1142. - Малиновскій М., *Грамоты до исторіи Церкви Руской вообще, до соравненія же обряда греч. католическаго съ латинскимъ въ особенности, относящіися*. « Зоря Галицкая яко

альбомъ на 1860 р. », Львовъ, Инст. Ставр. Бр., 1860, с. 196-222.

Подає кілька документів до церковної історії, зокрема ті, що стосуються рівности обрядів східного і західного — в більшості з періоду Берестейської Унії — Римських Архиєреїв, королів і єпископів, три королівські грамоти єп. Шумлянському при к. 17 ст. і два з Відня, з рр. 1776 і 1782.

1143. - Панькевич І., *Матеріяли до історії мови південнокарпатських українців.* « Наук. Зб. Музею укр. Культури в Свиднику », Пряшів 1970, с. 223.

Праця присвячена « покрайнім » записам на сторінках друкованих і рукописних церковних богослужбових книг 16-18 ст. Ці записи зроблено з книг, які знаходилися по церквах, парафіяльних домах, бібліотеці і музею Пряшівського єпископства і в монастирі в Михайлівцях. У праці багато також матеріялу до церковної історії Пряшівщини, зокрема в таких розділах: Походження духовенства; Братства; Метрики; Написи на іконах; Грамоти Заріцького і Мстичівського монастирів; Стародруки в православних церквах. При кінці додано резюме в англ. і нім. мовах та покажчик імен.

1144. - Петрушевичъ А., *Жизнь Преподобного Отца Їова, Основателя Ставропигіальной Скитской Обители св. Василія, списана Современникомь, Їеромонахомъ Игнатіемъ изъ Любарова.* « Зоря Галицкая 1860 », Львовъ, Инст. Ставр. Бр., 1860, с. 225-251.

Цей життєпис опубліковано з рукопису, який знайдено в монастирі в Підгірцях. У ньому, крім самих біографічних даних, багато теж до історії самого Скиту в Угорниках (Манявського). Історія кінчається смертю Йова 29.12.1621.

1145. - Студинський К., *Кореспонденція Якова Головацького в літах* 1835-1849. « Збірник Філол. Секції НТШ », т. XI-XII, Львів 1909, с. CXXXVIII+416.

Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850-1862. Там же т. VIII і IX, Львів 1905, с. CXI+592.

У першому томі, після довшого вступу під заг.: Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833-1847, опубліковано 242 листи з рр. 1835-1848, а в другому 406 листів з рр. 1850-1862. В них чимало матеріялу до історії Церкви, зокрема в Галичині. При кінці подано покажчик імен власних, географічних, і публікацій.

1146. - Трипольскій Н., *Къ исторіи древнаго православнаго Почаевскаго монастыря на Волыни.* Почаевъ-Житомірь, Волынскій историко-археологическій сборникъ » вып. I, 1896, с. 1-42.

У збірці публікуються кілька документів до історії Почаївського монастиря, зокрема опис його з 1773 р., який в польській мові написав Василіянський Протоігумен (імені не відчитано) під заг.: « Монастир — Скит », як теж його російський переклад.

1147. - Шептицький А., митр., *Твори* (*Аскетично-моральні*). Рим 1978, вид. У.К. Унів. Праці Гр.-Кат. Бог. Академії т. 45-47, ст. XX+493+(3).

У цьому виданні передруковано ряд статтей митр. А. Шептицького під. заг. « Божа Мудрість », які появилися у « Львівських Архиєп. Відомостях » (15 жовтня 1932-15 лютого 1933); трактат під. заг. « Християнська Праведність », частина перша, який появився у Львові 1936 окремою відбиткою з тих же « Відомостей » з р. 1935, с. 125-413; і « Дар П'ятдесятниці », які взято з « Відомостей », травень-жовтень 1937, с. 415-456. В Додатку поміщено ще статтю « Надзвичайні прояви в християнському житті » з тих же « Відомостей », серпень 1937, і « Про часте св. Причастя », лютий 1939. У введенні впорядник видання о. С. Гарванко подав історію цього та інших видань (див. ч. 100, 102), загальний перегляд томів, які приготовано до Беатифікаційного процесу (20 томів), а при кінці — покажчик імен та речевий.

1148. - Шлепецький А., *Мукачівський єпіскоп Андрій Федорович Бачинський та його Послання.* « Наук. Збірник Укр. Культури в Свиднику », 3, Пряшів 1967, с. 223-242.

Після коротких даних про самого єп. Бачинського, одного з визначніших Мукачівських єпископів, по якому залишилося по-

над 300 листів в лат. і ст.-слов. мовах, подано тут текст 11 його Послань до своїх вірних. При кінці — резюме в англ. і нім. мовах.

1149. - Фотинскій О.-Бурчакъ-Абрамовичъ, *Краткое описаніе памятниковъ древности поступившихъ въ Волынское Епарх. Древлехранилище* (1.8.1894-1.11.1898), вып. 3. Почаевъ, Комитетъ церк.-археол. Общества, 1899, с. 138(4).

Між описаними документами важніші до історії Церкви наступні: Рукописи з Дерманського монастиря; Останки архіву кол. Василіянського монастиря Білостоцького (81-88) і Документи з архіву Тригорського монастиря (88-105), та з бібліотеки Дерманського монастиря (110-119).

1150. - *Временникъ Института Ставропигійского съ Мѣсацесловомъ.* Львовъ, іждивеніемъ Института Ставроп., 1864-1913.

Крім поодиноких статтей, майже в кожному річнику знаходиться досить багато документів до історії самого Братства, як теж історії Церкви, зокрема в Галичині.

1864, с. 81-91: Хронологічний список членів Інституту в рр. 1463-1863, який виготовив Я. Головацький. Про перших членів і діяльність Інституту див. теж 1875, с. 139-145.

1865, с. 83-7: Листи папи Климента VIII до кн. Острозького.

1866, с. 161-172: Витяг зі спису документів Братства, які відносяться до загальної історії Церкви — Д. Зубрицького.

1867, с. 66-84: 15 листів кн. Острозького до Братства, з вступом Я. Головацького.

1869, с. 113-140: 11 патріярших грамот для Братства з 1586-1599 рр., які зібрав А.С. Петрушевич.

1870, с. 129-146: Устав Св.-Онуфрівського Братства.

1870, с. 146-152: 2 патріярші грамоти з 1589 і 1644 рр.; клятва єп. А. Шептицького з 1716 р., і його грамота ігумені Словітського монастиря з 1721 р.

1871, с. 129-152: грамота кн. Теодора Івановича з 1592 р. і 9 листів Братства. Всі з 1592 р. й один 1586 — до Царгородського патріярха.

1875, с. 173-186: Важніші записи для Братства.

1876, с. 173-186: Список з короткими історичними даними Київ-

ських митрополитів — до Ісидора, далі Московських митрополитів і патріярхів. Подав А.С. Петрушевич з рукопису з к. 17 століття.

1878, с. 127-136: 5 документів до історії Братства з 1591-2 рр.

1880, с. 137-146: такі ж два документи та грамота патр. Лукариса для Крехівського монастиря з 1628 р.

1881, с. 149-165: 17 листів, головно Молдавських князів, до Братства в рр. 1558-1566.

1882, с. 149-164: 15 таких листів з 1571 р. Подав А.С. Петрушевич.

1883, с. 147-176: 33 листи з Молдавії. Подав той же.

1890, с. 178-190: Укрухи изъ нагробныхъ плитъ. Шараневич І. зібрав й описав 61 залишків, які заховалися з Ставропигійської церкви у Львові.

1907, с. 102-118: Тяжба Львовского еп. Гедеона Балабана съ Братствомъ.

До історії *Успенської церкви*: 1874, с. 113-128: подано 6 грамот з 1592 щодо її відновлення; 1864, с. 69-74: короткий нарис про її заснування; 1875, с. 134-139 і 1894, с. 176-8: коротка дальша її історія, яку подав І. Шараневич.

Майже всі ці документи зібрано у пізніших повних виданнях, див. чч. 153 і 154.

У річнику з 1888, с. 108-117 поміщено ще спогади очевидця з-перед 40 років із семінарійного життя у Львові 1848 року.

1903, с. 177-181: Причинок до епізоду арештування польськими військами митр. Ангеловича.

1905, 182-6: короткий начерк про гр.-кат. парафію у Кракові.

1151. - *До Исторіи знищення Уніи церковнои.* « Рускій Сіонъ », Львовъ, 1876, 215-220, 253-5, 361-4, 398-400, 430-2.

При вістці про початки нищення Унії на Холмщині під претекстом очищення обряду, подано тут повний текст заяви в цій справі єп. М. Куземського з 1871 р. під заг.: Примѣчанія къ Н. 2391 изъ 1871 г. по дѣлу обрядового вопроса въ Холмской Епархіи, заявленыя на засѣданіи консисторія въ февралѣ мѣсацѣ 1871 года.

1152. - *Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні* (*XVI- — перша половина XVII ст.*). Збірник доку-

ментів. Упорядили: Я.Д. Ісаєвич, О.А. Купчинський, О.Я. Мацюк і Є.Й. Ружицький. Київ, « Наук. Думка », 1975, с. 344.

У Збірнику оприлюднено 137 документів в рр. 1573-1648, які насвітлюють діяльність друкарень на укр. землях, зокрема самого І. Федорова у Львові (1573-4) і в Острозі, як теж друкарні Ставропігійського Братства у Львові та Києво-Печерської. До Збірника увійшли усі відомі на сьогодні архівні документи, які подаються в оригіналах, лат. і польській мовах, та в укр. перекладі. В окремому словнику пояснюються рідковживані слова і переважно середньовічна адміністративна і церковна термінологія. Передмову, список друкарень та їх працівників склав Я.Д. Ісаєвич, хронологічну таблицю найважливіших подій з історії друкарства на Україні — О.Я. Мацюк. У виданні поміщено теж 20 карток ілюстрацій, іменний та географічний покажчики, літературу та резюме в англ. і рос. мовах.

Rec.: "Harvard Ukr. Studies", I, 1, 1977, pp.134-5 (P.E. Sysyn).

1153. - *Рукописи Гр.-Католицької Перемиської Капітули.* « Богословія », Рим 1973, с. 193-213; 1974, с. 237-243.

Укр. католицька капітула в Перемишлі збирала систематично старші і новіші рукописи та книги і створила цінний архів і бібліотеку. Після останньої війни багато з цих рукописів все ж таки збереглося і вони зібрані у Народній Бібліотеці в Варшаві з власною сигнатурою. Список цих рукописів виготовлено для Міської Бібліотеки в Н. Йорку і за цим списком вони тут друкуються. Всіх — 708.

Див. теж « Записки ЧСВВ » IX(XIV), 1974, с. 237-264.

1154. - *Русскія Дворянскія Фамиліи.* « Временникъ Инст. Ставр. », Львів 1910, с. 8-44.

Після короткого вступу наведено тут поазбучний список вищих і нижчих церковних достойників, які походили з давніх княжих чи боярських родів, які ж тепер майже всі залишили свій нарід й обряд. Написано з протиунійним наставленням.

1155. - *Синодъ Дівцезальный Станиславовскій* 1908 *р.* Станиславовъ, Еп. Ординаріятъ, 1908, с. 80.

Крім рішень Синоду та інших документів, подано теж короткий звіт про його перебіг та список учасників.

1156. - *Славянские Книги Кириловской Печати XV-XVIII вв.* Київ, изд. Ак. Наук Укр. ССР, 1958, с. 267. Составители: С.О. Петров, Я.Д. Бирюк, Т.П. Золотар.

У виданні подано опис 129 кириличних книжок з 15-19 ст., які зберігаються в Державній Публічній Бібліотеці УССР. Це становить 39% усіх тих, які були в тому періоді видруковані. Всі ці видання подано хронологічно за часом видання, а в тому ж році, за азбукою. Транскрипцію застосовано теперішню, і дещо змодернізовано ортографію. Після заголовку книги подано місце її видання, друкарню, рік, формат книги і число сторінок, зглядно карток. В описі зазначено властивості видання, варіянти, стан збереження та в яких бібліографічних виданнях вони описані. При кінці додано покажчик міст, друкарень і їх видань, як теж книг та імен.

1157. - *Соборъ Рускій Епархіяльный Перемыскій водправленый въ році* 1898. Львовъ, накл. Перем. Еп. Ординаріята, 1899, с. 87.

У цьому виданні оприлюднено усі документи скликання Синоду єп. К. Чеховичем, протокол Синоду та його постанови-декрети, з іменами всіх його учасників.

1158. - *Справочник-Указатель Печатних Описаний Славяно-Русских Рукописей.* Москва-Ленинград, изд. Ак. Н., 1963, с. 360. Составили: Н.Ф. Бельчиков, Ю.К. Бегунов, Н.П. Рождественский.

У цьому виданні зібрано 2842+18 найбільш важливих друкованих описів слов'яно-руських збірок кириличних та глаголицьких рукописів X-XII ст. В окремих випадках подано друковані описи найбільш важливих окремих рукописів, деяких теж з пізніших століть. Де це тільки було можливе, при всіх зазначено, де тепер ці рукописи зберігаються, чого досі не було в попередніх виданнях. Матеріял розкладено за місцем збереження рукописних збірок; хронологічно — за роками видання цих Описів. Назви міст та установ подаються за азбукою.

У першій частині зібрано « Загальну Бібліографію » подібних описів; у другій частині подаються описи збірок поза Рад. Союзом. В Додатку подано теж описи тих збірок, які не збереглися, або яких місце перехування не устійнено. При кінці подано покажчики імен авторів, редакторів, видавців і рецензентів та географічний. У більшості цих збірок дуже багато матеріялу й до історії Церкви.

1159. - *Українські Грамоти.* Т. І. — XIV в. перша половина XV в. Київ, Вид. Розов Вол., 1928, 2+174+75+IX. (Іст.-філ. відділ Укр. А.Н. Збірник ч. 63. Постійна Комісія історії Укр. мови під керуванням А.Е. Кримського. Пам'ятки і студії з іст. Укр. мови, вип. І).

Ціль видання — перевести мовознавчі студії. Між документами з рр. 1341-1459 декілька відноситься до церковної історії, як інвентарі Луцького монастиря, різні записи тощо. Пор. теж ще:

KURASZKIEWICZ W., *Gramoty halicko-wołyńskie XIV-XV wieku.* Studjum językowe. (Prace Pol. Tow. badań wsch. Europy i bliskego Wschodu pod red. W. Lednickiego, N. VII). Kraków, 1934, S. 173.

KURASZKIEWICZ W., *Gramoty halicko-wołyńskie XIV-XV wieku.* Studjum filologiczne. "Byzantinoslavica", IV, 2, Praha, 1932, s. 355-364.

1160. - *Труды Комитета для историко-статистическаго описанія Подольской епархіи.* Т. І, Каменецъ-Подольскъ, 1876-7, с. 360; т. II, 1878-9, с. 320; т. III, 1887, с. 442.

У першому томі цінні обширні описи церков у Жванці, Почапинцях, Гусятині, Ісаківцях, Панівцях та Устю.

У другому томі подано багато цінного матеріялу до історії Унії на Поділлі, про подільських вірмен та опис церкви в Гаврилівцях.

У третьому томі у формі введення подано короткий нарис Унії на Брацлавщині (Балта, Брацлав, Гайсин, Ямпіль, Літинь, Ольгопіль, Вінниця, Бердичів, Липовець, Тараща і Звенигород — в яких було 22 з'єдинених деканатів) і про вплив на ширення Унії єзуїтських та василіянських шкіл (3-77). Далі цікаво описана адміністраційна й судова влада у З'єдиненій Церкві (77-105): про владу митрополитів, єпископів, єпархіяльних урядовців, деканів й парохів, та про судові кари. Після того вступу подано опис та зміст 375+466 документів з рр. 1780-6 із двох збірників.

Зміст документів, як були списані лат. і польськими мовами, передається в російській мові. З першої збірки — судові справи, з другої — адміністративні: дозволи на будову церков, каплиць, цвинтарів, різні диспензи, номінаційні та ерекційні акти (парафій) тощо. Всі акти з поясненнями зібрано за місцевостями. При кінці виготовлено великий покажчик імен та місцевостей (393-411), а далі ще пояснення деяких правничих термінів (412-420).

Усі акти, зібрані у цих трьох томах, взято з уніятського архіву, який знаходився в посіданні тамошньої консисторії.

Про Унію на Поділлі та її нищення багато матеріялу знаходиться також у працях свящ. Троїцького, помішених в « Подільських Єпарх. Вістях » за рр. 1873-4, які, однак, не доступні нам.

Rec.: "Kw. Hist.", Lwów, 1888, s. 136-8.

1161. - *Українські Письменники.* Біо-Бібліографічний словник. Т.І. Давня українська література (XI-XVII ст.). Уклав Л.Є. Махновець. Відп. редактор акад. О.І. Білецький. Київ, Держ. в-во художньої літератури, 1960, стор. 979(1).

Перший із 5 томів присвячений давній літературі, яка майже повністю була церковною. Про кожного письменника наводяться найголовніші біографічні дані, далі йде в хронологічному порядку бібліографія видань і публікацій творів, а потім критична література. На с. 447-461 мова тільки про полемічну літературу. На с. 885-953 подано 795 надрукованих описів рукописів, переважно староукраїнських, а на с. 954-962 ще додатково 83 друкованих описів стародруків.

1162. - Снотkowski W., *Z męczeńskich dziejów Unii.* IV. Listy Uniatów wygnanych do Orenburgskiej gubernii. III. Kraków, 1892, s. 148.

Це третя серія листів, написаних від коло 400 уніятів, які за віру були вивезені в рр. 1887 і 1888 до Оренбурзької ґубернії.

1163. - Clercq de C., *Decreta Viginti Synodorum Eparchialium Orientalium Catholicorum.* Roma, Off. Libri Cath., 1970, pp. VIII+273.

Між іншими, в більшості румунськими, подано у цій збірці декрети трьох Перемиських Синодів з р. 1693, 1740, і 1818. Перші — в латинській мові, останній в німецькій. Перед усіма — короткий вступ-введення в лат. мові. При кінці виготовлено предмет-

ний покажчик. Українською мовою ці декрети знаходяться у праці єп. Г. Лакоти: Три Синоди Перемиські — див. ч. 719.

Rec.: "Prawo kanoniczne", Warszawa, 1975, 3-4, pp. 334-5.

1164. - Dymcha de L., *La Question de Khelm*, Paris, Agence Polonaise de Presse, 1911, p. 178.

Коли 1905 р. багато давніших уніятів перейшло до лат. Церкви, бо католицька східного обряду й далі була заборонена, — щоб запобігти дальшим латинським і польським впливам, постав проєкт створення окремої Холмської ґубернії. У цьому виданні автор наводить арґументи проти цього проєкту, хоч його таки переведено, широко трактуючи справи Унії та її вірних. Він був членом Думи і послом з округи Сєдльца та надзвичайним професором у Петерсбурзі.

1165. - Glinka L., *Memoriali inediti di Giordano Mickevyč, Procuratore Generale dell'Ordine Basiliano a Roma*, (1789-1827). Roma, "Analecta OSBM" IX (XIV), 1974, pp. 223-234.

Інші його письма оприлюднено вже в інших виданнях, як « Монумента Україне Ґісторіка », т. VII-VIII, ч. 77; « Авдієнціє Сантіссімі » т. II, ч. 84; листи до Перемиського єпископа І. Снігурського — див. Студинський: Матеріяли до історії культурного життя в Галичині (пор. ч. 552); листи ж до кардинала М. Левицького — див.: Вістник Народного Дому 1906, с. 117 і дальші.

Тут опубліковано 11 його листів з рр. 1790-1821, які знайдено у Ватиканських архівах. Переважно листи особисті. Тільки в одному подається стан Укр. Кат. Церкви з 1797 р., за листами митр. Ґ. Лісовського і єп. П. Важинського.

1166. - Grabmüller Hans-Jürgen, *Die Russischen Chroniken des* 11-18 *Jahrhunderts im Spiegel der Sowjetforschung* (1917-1975), "Jahrbücher f. Geschichte Europas", Wiesbaden, 1976, S. 394-416; 1977, S. 66-90.

Літописи (ч. 60) — важливе джерело до історії Церкви. Про них написано дуже багато праць, які уможливлюють нам краще їх розуміти. У цій студії подано вислід праці радянських науковців 1917-1975, бібліографію, видання. Багато уваги присвячено

теж постанню, авторам і редакціям « Повістей ». Пор. теж його рецензію на найновіше видання:

Буганов В.И., *Отечественная историография русского летописания.* Обзор советской литературы. Москва, изд. « Наука », 1975, с. 342.

1167. - Holowecкyj D., *Fontes iuris canonici Ecclesiae Ruthenae.* Typis polyglotis Vaticanis, 1932, pp.(4)+57.

Після короткого вступу автор подає зіставлення, свого рода індекс джерел українського церковного права: I. Кормча Книга й Ухвали важливіших Соборів з рр. 1147, 1274, 1415, 1509, 1648, 1652, 1720 і 1891; 2. Папські буллі, декрети та інші законодатні акти; 3. Устави і приписи римських Конґреґацій; 4. Устави цивільних властей.

Rec.: W. Zajikyn, "Kwartalnik Hist.", 1932, s. 409-412.

1168. - Krajcar J., *Acta Slavica Concilii Florentini,* "Concilium Florentinum, Documenta et Scriptores, Vol. XI", Roma, Inst. Orient. Studiorum, 1976, pp. XV+170.

Досі появилось вже 10 томів документів — 19 книжок, які відносяться до Флорентійського Собору. У цьому виданні зібрано всі знані й доступні документи, які появилися в слов'янських мовах. У першій частині: оповідання й описи, зокрема в потрійній версії оповідання Симона Суздальського й опис подорожі кард. Ісидора; у другій частині — документи, між ними теж слав'янський текст Буллі Об'єднання, два листи кард. Ісидора та один царг. патріярха Григорія III. Усі ці тексти подано в оригіналі й латинським перекладом, з усім науковим апаратом: описами документів, авторів, різних видань, архівів, де знаходяться й теж різними варіянтами та поясненнями, як теж покажчиками.

Rec.: "Ostkirchliche Studien", Würzburg 1977, 2/3, S. 209-210.

1169. - Kulczynski I.-Welykyj A.G., *La casa e la chiesa dell'Ospizio Ruteno a Roma,* "Analecta OSBM" IX (XIV), 1974, pp. 167-201.

Після вступу о. А. Великого з короткою історією дому і церкви, подано інвентар дому і церкви, який 1735 р. виготовив тогочасний Генеральний Прокуратор о. І. Кульчинський, разом з описом. При інвентарі дому долучив теж спис книжок та опис ве-

ликого і важливого архіву, що складався з 12 відділів, з 21 оправленими томами (у скіру). Цей архів на початку цього століття перенесено до Львова і він тимчасово переховувався в Національній Бібліотеці. Розпочатий 1932 року процес за зворот цього архіву перепинила війна. Подрібний опис архіву виготовив о. К. Королевський — див. ч. 54.

1170. - Lacko M., *Synodus Episcoporum Ritus Byzantini Catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, "Or. Chr. Analecta", v. 199, Romae, 1975, pp. 320.

Після короткого введення про сам Синод (1.3-24.4.1773), обставини, предмет нарад та ухвал, автор подає в оригіналах, в більшості в лат. і італійській мовах, документи цього Синоду, в якому брали участь усі єпархії східного обряду (румунські, руські і хорватська), які знаходилися в границях Мадярщини. Ухвалами цього Синоду вони керувалися до 1918 р.

1. частина містить Синодальний лист до М. Тереси; Протокол Синоду і Документи (18), до яких відкликається.

2. частина — Документи передсинодальні (44).

3. частина — Документи з Синоду (12).

4. частина — Документи після Синоду (26).

При кінці подано резюме в англ. мові та покажчик імен і речей. Більшість документів друкуються вперше.

Rec.: "Or. Chr. Per.", Roma, 1975, 2, pp. 542-3.

1171. - Likowski E., *Synody Dyecezji Chełmskiej obrządku wschodniego*. Poznań, 1902, s. 171.

У виданні зібрано Постанови 12 єпархіяльних Холмських Синодів з рр. 1791-1803, за єп. П. Важинського, в яких багато матеріялу про внутрішнє життя єпархії. Синоди переважно займалися справами літургічними, обрядовими, організаційними та дисциплінарними.

Rec.: "Prz. Powsz.", 1903, 79, s. 106-8 (A. Bielecki).

1172. - Martynov O., *Plan zniesienia Kościoła Grecko-Katolickiego w Rosyi*. Dokument Historyczny. Kraków, "Czas", 1882, s. 45.

Це переклад з франц. мови про плян знищення Унії — Семашка, з вступом Мартинова та перекладчика о. С. Заленського.

1173. - Olszamowska-Skowronska S., *La Corespondance des Papes et des Empereurs de Russie* (1814-1878), *selon les documents authentiques*, "Miscellanea Historiae Pontificiae", Rome, Univ. Gregoriana, 1970, pp. XIX+386(2).

Після довшого історичного вступу (1-194), далі подано в оригіналах (франц., лат. й італ. мовах) 147 документів. У більшості це листи між Ап. Престолом і російськими царями в рр. 1814-1878. Важливіші наведено повним текстом, інші скорочується тільки до змісту. Багато з них заторкують теж справи східних католиків, зокрема в рр. 1839 і 1875. При кінці вичислено лісту законів, які відносяться до католицької Церкви в Росії у цьому періоді, і де вони опубліковані, як теж подано покажчик імен.

1174. - (Stebelski I.), *Ostatnie prace Stebelskiego*. Z autografu wydał, wstępem i przypisami objaśnił Dr. W. Seredyński. "Scriptores Rerum Polonicarum" IV. Kraków, Ak. Umiejętności, s. 263-396.

У першому розділі (269-340) автор подає: Спис усіх руських архиєпископів і єпископів, католицьких і православних, на всіх катедрах у Польщі і Литві. При кожній катедрі описано її початки і найважніші відомості, а при кожному єпископові — його особисті дані, характеристику та численні відомості з їхньої діяльности, які зібрано з різних записок, архівів, диптихів, зокрема чотиритомової праці Нєсецкого (Гербаж). Цей спис допроваджений до кінця 18 століття. Доповнив його І. Серединський за « Пшеґлонд Познанскі » т. 38 (1865).

У другому розділі (341-2) подано: Спис Київських митрополитів, з'єднених з осідком у Вильні, і нез'єднених з осідком в Києві, з короткими їхніми даними.

У третьому розділі (343-354) — з довшим вступом про самі Капітули, подано на основі монастирських архівів та бібліотечних рукописів Спис Генеральних Капітул Василіянського Чину, з іменами їх предсідників, Протоархимандритів і Протоігуменів, які відбулися перед і після об'єднання (1743 на Капітулі в Дубні) обох Провінцій Литовської і Польської.

У четвертому розділі (с. 355): Хронологічний спис Протоархимандритів Василіянського Чину в рр. 1612-1802.

У п'ятому розділі (356-368): Хронологічний спис Архимандритів усіх 21 монастирів в Польщі і Литві, з короткими даними про монастирі та самих архимандритів.

У шостому розділі (369-370): Спис учасників Провінційного Собору у Вильні 1508/9.

У сьомому розділі (371-2): Спис настоятелів Жировицького монастиря, а далі на стор. 373-394 історію родини Солтанів, які були фундаторами і його добродіями, з численними відомостями і до його історії.

При кінці (395-6) у Доповненні подано імена Прокураторів в Римі та відомості про монастир у Кракові в рр. 1788-1797. У цім Збірнику, про який згадано під ч. 992, автор, знаний Василіянський історик, доповнив і поширив те, що вже було появилося друком у його « Додатку до Хронології ».

1175. - WELYKYJ A.G., *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes*, Vol. 14, Roma, "Analecta OSBM", III, 1977, pp. XII+287.

У цьому томі оприлюднено 466 документів з рр. 1684-1693. Майже всі — це листи Ап. Нунціїв в італ. мові про участь козаків в боротьбі проти турків і частинно про церковні справи, головно з Львівської, Перемиської та Луцької єпархій, які в тому часі готовилися до Унії. У виданні поміщено теж 2 мапи з укр. земель і портрети Короля Я. Собєского, І. Мазепи, єп. Й. Шумлянського і І. Винницького. При кінці подано покажчик імен.

1176. - WELYKYJ A.G., *Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae Illustrantes*, vol. III (1665-1690); vol. IV (1691-1710), Roma, "Analecta OSBM" III, 1974-1976, pp. XII+357; pp. XV+347.

У 3-му томі поміщено 214, у 4-му 234 листи, переважно українських, але теж й інших єпископів, митрополитів і кардиналів. У більшості вони друкуються вперше і в оригіналах, переважно лат. й італ. мовах. У 3-му томі поміщено теж портрети єп. І. Бучка, Г. Коленди, Я. Суші, Й. Шумлянського й І. Винницького. У 4-му — ще теж Й. де Камілліса, Г. Война-Оранського, Ю. Винницького і В. Шептицького. В обох томах при кінці подано покажчик імен.

1177. - *Jak z Unitami obchodzą się w Rosyi?* Korespondencya dyplomatyczna, przełożona w Izbie niższej angielskiej z polecenia Królowej, a w odpowiedzi na adres z dnia 5 marca 1877. Kraków, "Czas", 1877, s. 80.

У виданні опубліковано численні звіти з багатьома теж докладами англійських дипломатів про переслідування і нищення Унії на Холмщині в р. 1875. У більшості це звіти англ. консула у Варшаві С.Е. Мансфілда.

1178. - *Mémoire présenté à Sa Santeté le Pape Benoit XV*. Sujet: Question Ukrainienne et persécution des Ukrainiens Catholiques par les Polonais. Roma, 1920, p. 18.

Меморіял виготовили о. Ксаверій Бон, шарж д'афер дипломатичної місії Укр. Республіки при Ап. Престолі та секретар П. Карманський.

1179. - *Monumenta Ucrainae Historica*. Collegit m. A. Szeptyckyj, edidit m. J. Slipyj. Ed. Universitatis Cath. Ucrainorum s. Clementis P., Romae.

vol. XI, 1974, pp. XIII+648.

vol. XII, 1975, pp. XXIII+652.

vol. XIII, 1973, pp. XII+(4)+281. Collegit A. Baran.

vol. XIV, 1977, pp. XVI+163. Collegit A. Baran.

У 11-му томі видруковано 582 документи з рр. 1633-1659 і ще додатково 34 з рр. 1623-1650. Всі вони є доповненням до 2 і 3 томів цього ж видання, в яких передше їх пропущено, бо вони вже були деінодi опубліковані й тому тільки їх згадано.

В 12-му опубліковано 494 документи за рр. 1660-1701. І вони є доповненням попередніх томів, як і XI том. Між ними, однак, є 10 документів, які тут вперше видруковано.

При обох томах виготовлено добрі покажчики імен і речевий.

В 13-му томі зібрано документи про канонічне визнання Мукачівської єпархії 1771 року.

Rec.: M. Lacko, "Or. Chr. Per.", Roma, 1974, pp. 212-4.

У 14 томі друкуються акти про можливості установлення патріярхату в Австро-Угорщині у 19 ст. — для всіх східних католиків чи тільки для українців та 11 листів відносно кардинальства митр. М. Левицького.

1180. - *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edudacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim* (1782-1792). Opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak. Wrocław-Warszawa-Gdańsk-

Kraków, wyd. Pol. A.N., 1974, s. 598+(2). Archiwum Dziejów Oświaty t. VI.

У звітах з цих років 1782-1792 описані візитації в таких Василіянських школах: Боруни – с. 61-2, 116; Подубіси – 85-6; 114-5, 446-7; Берестя Литовське – 103; Жировиці – 18, 129, 273-4, 333-6, 476-480, 547-9; Березвеч – 26, 140-1, 151, 180-1, 217-8, 347-8, 400-2. При кінці поданий покажчик імен осіб та місцевостей, між ними численних Василіянських професорів і проповідників.

БІБЛІОГРАФІЯ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

І. ЗАГАЛЬНІ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ

1181. - Великий А.Г., *З Літопису Християнської України*. Т. VII, VIII, IX. Рим, в-во ОО. Василіян, Українська Духовна Бібліотека ч. 24-26, 1975-7, с. 279, 275, 304.

7-мий том обхоплює 30 останніх років 18 і перші 40 років 19-го століття. 8-мий закінчує 19 століття, а 9-ий том обнімає першу половину 20-го століття. Опрацьовані так само як перші 6 томів (див. ч. 196). В останньому томі подано списки усіх наших митрополитів, архиєпископів й єпископів усіх єпархій, включно з Мукачівською і Смоленською та іменами оберпрокураторів. На цьому томі закінчено заплянований « Літопис Християнської України ».

Rec.: "Or. Chr. Per.", Roma, 1978, v. 44, pp. 258-260.

1182. - Ленцик В., *Рим і Україна. Історія Української Церкви в датах*. Н. Йорк, « Слово Доброго Пастиря », 1952, рік III, ч. 2, с. 32.

Автор подав перегляд історії Української Церкви в датах, від найдавніших часів до останніх, з яких видні зв'язки її з Ап. Престолом.

1183. - Чубатий М., *Історія Християнства на Руси-Україні*. Т. II, частина I (1353-1458). Рим-Н. Йорк, вид. У.К. Унів.-Праці Гр.-Кат. Бог. Академії т. 43, 1976, с. (2)+263+(1).

Це продовження не закінченої вже автором заплянованої великої історії Церкви на українських землях на дальших 100 ро-

ків — до 1458 року. Цей том опрацьовано як і перший (див. ч. 209).

Rec.: "Ostkirchliche Studien", Würzburg, 1977, 2/3, S. 211.

1183/2. - Полонська-Василенко Н., *Історія України*. Мюнхен, Українське Видавництво, т. I, 1972, с. 591; т. II, 1976, с. 599.

У двотомовій загальній історії України, досить багато місця відступлено теж історії Церкви. У I-му томі, с. 103-5, 114-120, 233-269, 376-394 і теж багато на с. 394-422, с. 469-499 і дальших до с. 517. У II-му томі: стор. 211-232, 351-373 та інші. Авторка використала кращі історичні праці, але мало новіші джерела. При кінці обох томів великі іменні та географічні покажчики, а по кожній частині велика бібліографія.

Пор. теж її: *Особливості Української Православної Церкви*. « Укр. Збірник », Мюнхен 1958, ч. 14, с. 59-89.

Ця розвідка появилася також в голяндській мові, під заг.: *De Oekraiens-orthodoxe Kerk: geschiedkundige en liturgische bizonderheden*. "Het christelijk Oosten", 1959-1960, t. XII, pp. 149-185.

Пор. ще: Hrynjoch I., *Aantekeningen betreffende het artikel van prof. N. Polons'ska-Wasylenko*. Ibidem 1959-1960, pp. 186-192.

1184. - *Oriente Cattólico*, Cenni storici e statistiche, 4 ed., Cittá del Vaticano, S. Congregazione per le Chiese Orientali, 1974, pp. XI+ 857, con 18 cartine.

Це нове, дещо доповнене й усучаснене видання тієї самої праці, яку вже зреферовано в « Бібліографії », ч. 218. Про Українську Церкву у цьому виданні звітується на ст. 223-234 у розділі « Юґослави », на ст. 299-312 у розділі « Рутени », ст. 312-323 у розділі « Словаки » — про Пряшівську єпархію, та зокрема на ст. 325-355, у розділі « Українці ». У всіх подається також статистичні та єрархічні дані про православних. Про монаші Чини і Згромадження знову подано історичні та нові статистичні дані на ст. 523-538 і 669-686, а про духовні Семінарії на ст. 769-773, 782, 784 і 811-2.

2. - УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ДО КІНЦЯ XII СТ.

1185. - Айналовъ Д.В., *Къ вопросу о строительной дѣятельности св. Владиміра*. « Сборникъ въ память св. Равнопрестольнаго князя Владиміра », Кіевъ, тип. Я. Башмакова, 1917, с. 20-39.

Про інші будови кн. Володимира згадано в статті тільки побіжно, зупиняючись довше над здвигненням Десятинної церкви в Києві.

1186. - Ваврик В., *Перша Хрестителька України.* До 1000-ліття Християнства в Україні. Н. Йорк, « Слово Д. Пастиря », VI, 11-12, 1955, с. 61.

У популярному нарисі описано життя кн. Ольги, першої християнки на Київському престолі, яка приготовила хрещення всього краю за її внука — св. Володимира.

1187. - Ессер А., *Де віднайшов св. Константин-Кирило мощі святого Климента, Папи Римського?* « Богословія », Рим 1970, т. 34, с. 228-244.

На основі старинних історичних джерел і найновіших розкопків у статті розглядається місце, де правдоподібно знайдено ці мощі св. Климента, залишаючи відкритим питання їхньої автентичности.

1188. - Желеховскій Ю., *Слѣды частного водворенія христіанства на Руси передъ Владимірomъ Великимъ.* « Зоря Галицкая яко альбомъ на 1860 ». Львовъ, тип. Инст. Ставр., 1860, с. 122-132.

У статті подано кілька згадок про християнство на Русі перед Володимиром В., починаючи від ап. Андрія і праці І. Золотоустого серед скитів, зокрема зупиняючись над діяльністю св. Кирила і Методія, князів Аскольда і Дира, та за часів Ігоря й Ольги.

1189. - Попель М., *Причины мирного и скорого розширенія вѣры Христовоі на Руси.* « Зоря Галицкая », Львовъ 1860, с. 132-155.

Тими, що причинилися до скорого і мирного прийняття і поширення християнства на Україні, були сам народ, що був до цього приготований, духовенство і князі.

1190. - (К)*Введеніе христіянства на Руси.* « Временникъ Инст. Ставр. », Львовъ 1888, с. 55-73.

Починаючи леґендою про Ап. Андрія на Київських горах, далі подано у статті короткий нарис про розвиток християнства на Русі за кн. Аскольда і Дира, св. Ольги та Володимира Великого.

Пор.: В.З. (Заїкин), *Початки християнства в Київській Русі-Україні* (зв'язки Руси-України з Римом перед офіціяльним прийняттям християнства до Володимира Великого 988 р.). « Нова Зоря », Львів 1928, ч. 59 і 61.

Теж його: *Кн. Ярополк І-ий.* В 850 роковини смерти католицького володаря України 11.6.978-11.6.1928. Зв'язки кн. Ярополка І-го з Ап. Престолом. Там же ч. 43.

Проф. В. Заїкин був великим і добрим знавцем цього періоду історії і кидає багато світла на нього, хоч і в коротких статтях.

1191. - D.A.M. (Dobrianski), *O wprowadzeniu i ustaleniu wiary chrześcijańskiej na Rusi.* "Schematismus dioecesis Premisliensis pro a.D. 1841", Przemyśl, 1841, pp. 182-199.

У короткій статті подано начерк про прийняття християнства перед Володимиром В., про хрещення його самого та Київлян і дальший розвиток та закріплення християнства. — В укр. перекладі цей начерк появився під заг.: « *Крещеніе Руси и утвержденіе вѣри христіянскои* » у « Вѣнокъ русинамъ на обжинки », Вѣна 1846, I, с. 13-46.

1192. - Ericson K., *Earliest conversion of the Rus' to Christianity.* "Slavonic Review", 1941, 44, pp. 98-121.

На основі дрібних згадок в руських і грецьких джерелах доводить, що не кн. Володимир ні Аскольд і Дир (860), але леґендарний Кий був першим християнським князем, який прийняв хрещення разом з Полянами над Дніпром за імператора Теофіла (829-42) десь в р. 834. В руських літописах вимазано все, що свідчило про попередні хрещення, але не все, бо осталась згадка про церкву в Києві за кн. Ігоря, а Аскольда і Дира помішано з Києм.

1193. - Laurent V., *Aux Origines de l'Eglise Russe.* L'établissement de la Hiérarchie byzantine, "Echos d'Orient", 1939, pp. 279-295.

На думку автора перші місіонери в Україні були латинського обряду — з Моравії чи Риму, і рівночасно болгарські. За Володимира В. прийшли грецькі місіонери і до 1037 р. був в Києві ар-

хиєпископ, як в Охриді і Кипрі, хоч більше залежний від Візантії. З незнаних причин з 1037 р. був там тільки митрополит, вповні залежний від Візантії.

1194. - PODSKALSKY G., *Zum Projekt einer theologischen Literaturgeschichte der Kiewer Rus'* (988-1237). "Or. Christ. Per.", Roma, 1978, v. 44, S. 154-169.

У статті представлено стан опрацювання та опублікування церковної літератури Київської Русі за рр. 988-1237 в останньому столітті в Росії та за Радянської влади.

1195. - POPPE A., *The Political Background to the Baptism of Rus'*. Byzantin-Russian Relations between 986-989, "Dumbarton Oaks Papers", n. 30, Washington, 1976, pp. 195-244.

Подавши вислід новіших дослідів і праць у цьому питанні та свої завваги до джерел, автор переводить довшу аналізу т.зв. Херсонської облоги та реконструкцію подій в рр. 986-989. На цій основі приходить до висновку, що християнізація Київської держави це не вислід сильного поширення візантійської культури, але заслуга успішних змагань вищої верстви самої Русі, яка в християнстві добачала ці вартості, які вважала для себе корисними.

1196. - STOKES A.D., *The Status of the Russian Church*, 988-1037. "Slavic Review", London, 1951, 37 (89), pp. 430-442.

У « Повісті Временних Літ », у Лаврентійській редакції, до 1037 р. немає жадної згадки про церковне життя. Новгородська ж Літопись та інші джерела дають досить багато матеріялу й навіть згадують імена єпископів і митрополитів, хоч не однаково. На думку автора, цей період пізніше перероблено і промовчано про Церкву все, бо до того часу митрополити сиділи в Переяславі і щойно 1037 р. перенесли свій осідок до Києва.

3. - УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В XIII-XVI СТ.

1197. - КРИПЯКЕВИЧ І., *З діяльности Поссевіна*. « Зап. НТШ », т. 112, Львів 1912, с. 1-28.

Висланий до Москви з політичною і церковною місією, в поворотній дорозі Поссевіно довший час перебував у тодішній Поль-

щі і багато уваги присвятив справі з'єднинення Церков. У цій статті автор описує його участь у заснуванні Виленської семінарії, яка була призначена для навчання нез'єдинених, хоч в дійсності не багато з них там з неї скористало і навчалось. Вона почала діяти вже 1585 року. У статті багато теж про саму семінарію в рр. 1585-1600.

1198. - Любавскій М., *Къ вопросу объ ограниченіи политическихъ правъ православныхъ князей, пановъ и шляхты въ великомъ княжествъ Литовскомъ до Люблинской Уніи.* « Сборникъ статтей посвященныхъ В.О. Ключевскому ». Москва 1909, печ. С.П. Яковлева, 1-17.

Городельським привілеєм з 1413 р. права православних були ще обмежені, але в дальших привілеях ці обмеження вже не згадувались, або не мали практичної сили — доки 1569 в Люблинській Унії не були зовсім скасовані.

1199. - Хома І., *Київська Митрополія напередодні Берестя.* « Богословія », Рим 1976, т. 40, с. 5-75.

У довшій статті заторкнено такі теми: Підчинення в Італії східних католиків латинникам; спроби такого підчинення в Польщі у 15 ст.; старання приєднати до католицизму кн. Острозьких і Слуцьких; унійна діяльність Поссевіно й архиєп. Пелеолога; проєкт перенесення царгородського патріярхату на Русь; перебування на Русі патріярха Єремії II і Берестейські Синоди (1590-4).

1200. - Bilaniuk P.B.T., *Das fünfhundertjährige Jubiläum des Briefes des Kyjiwer Metropoliten Misael an Papst Sixtus IV* (1476-1976), "Mitteilungen", n. 13 – Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukr. Wissenschaften e.W., München, 1976, S. 5-16.

Представивши тогочасні церковні й політичні обставини Київської митрополії, у статті подано історію і зміст листа Київського митрополита Мисаїла V-го з р. 1476 до Папи Сикста IV-го, який підписали архимандрити Києво-Печерської Лаври та монастиря Пресв. Трійці у Вильні, як теж 13 представників вищої шляхти. У статті пов'язано його з іншим листом, який виготовлено на Синоді в Новгородку 1473 р. і який правдоподібно підписали усі його учасники. Оба листи, на жаль, не дійшли до Папи.

4. - БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ І ЇЇ ДОБА

1201. - Галицкій А., *Возникновеніе Церковной Берестейской Уніи.* « Временникъ Инст. Ставр. », Львовъ 1896, с. 138-152.

Автор описує початки Берестейської Унії, зокрема з тенденційним наставленням розглядає деякі документи, як письма лат. і руського духовенства та короля Жигмонта.

Продовження цієї теми знаходиться у річнику 1899, с. 158-163 і 1900, с. 155-161.

1202. - Добрянскій А.М., *О початку и утвержденіи уніи на русской земли.* « Перемишлянинъ » на 1850 р., с. 14-20; на 1851, с. 13-32.

Автор подає короткий історичний начерк про початки Унії та її закріплення на руських землях.

1203. - Кашуба М.В., *З історії боротьби проти Унії XVII-XVIII ст.* Київ, « Наукова Думка », 1976, с. 172.

Це радше пропаґандивний памфлет з претенсіями на наукову працю — про боротьбу з Унією в 17-18 ст., головно розглядаючи філософський курс Ю. Конїського, який, мовляв, поборював томізм, що був основою католицької « реакції ».

1204. - Ковалик В., « Защо мене бєш »? Н. Йорк, « Слово Д. Пастиря », ч. 9, 1950, с. 35.

З приводу появи « Великої Історії України » М. Голубця-І. Тиктора в р. 1950, справляє деякі закиди проти Унії, начебто вона була зрадою прадідної віри та що вона була накинена і вела до денаціоналізації.

1205. - Костомаровъ М., *О причинахъ и характерѣ Уніи въ Западной Россіи.* « Зап. Укр. Ак. Н. » т. 27, 1928, с. 1-40.

Це була дисертація для досягнення ступня маґістра історичних наук, видана в Харкові університетською друкарнею 1841 р., але знищена владою за « легковажний осуд » православних патріярхів, владик і духовенства. Її перевидано в Історичній Секції Всеукр. Академії Наук, із вступом М. Грушевського.

У першому розділі автор наводить причини, які довели до Унії, а в другому змальовує її характер. Хоч сам ставиться до Унії неґативно, але вона, на його думку, розбудила народні маси до боротьби і повстання проти Польщі й остаточно привела до об'єднання з Росією, задля віри, хоч загал був проти цього.

На цю тему він пізніше 1861 р. написав монографію під заг.: « *Южная Русь въ конць XVI в.* ».

1206. - KRAJCAR J., *Jesuits and the Genesis of the Union in Brest.* "Or. Christ. Per.", Roma, 1978, vol. 44, pp. 131-153.

Автор з'ясовує участь Єзуїтів у справі Берестейської Унії 1596 р. Тільки три з них були Унією зацікавлені: Б. Гербест, А. Поссевіно і П. Скарґа, але ще далеко перед її завершенням. Безпосередньої участи в самій Унії ніхто не брав, за винятком присутности на Соборі в Бересті П. Скарґи. Унія це діло єрархії і її заслуга, а участь Єзуїтів дуже незначна.

1207. - MACHA J., *Ecclesiastical Unification.* A Theoretical Framework together with Case Studies from the History of Latin-Byzantin Relations. Rome, "Or. Chr. Analecta", 198, 1974, pp. XII+388.

Це соціологічна студія, в якій концепти Амітая Еціонія про політичне об'єднання застосовується до об'єднань церковних. Тому у праці автор розглядає ці соціяльні чинники, які мали вплив, пособляли і причинялися до роз'єднання і навпаки — до об'єднання Церков. При тому обширно робить це відносно найбільших церковних Уній: Флорентійської 1439 і Берестейської 1596 р. При першій про Укр Церкву мова тільки на марґінесі. При огляді Берестейської Унії, якій присвячено більшу частину праці, все відноситься до Української Церкви, даючи її майже повний нарис за 16-18 століття. Студія спирається на історичних працях численних авторів та опублікованих документах. При кінці подано велику бібліографію та покажчики предметний й авторів.

Рец.: « Орієнталія Хр. Пер » 42, 1976, I, 279-281; « Богословія » 1977, с. 268-273.

Пор. ще: MEIJER J.A., *The Union of Brest-Litovsk*, 1595, "Diakonia", 1967, t. II, pp. 359-373. CHUBATY M., *A reply to Father Meijer*, Ibidem 1968, t. III, pp. 351-359.

1208. - Mystkowski St., *Sprawa unijna w Polsce odrodzonej.* (Referaty, wygłoszone w kole "Jedności Katolickiej" w Warszawie). Warszawa, 1938, s. 56.

У виданні поміщено 4 реферати: Про стан Церкви на східних землях Польщі; Про унійну справу в Польщі; Про правний стан православної Церкви в Польщі і про товариство « Католицької Єдности », яке цими справами інтересувалося.

1209. - Studzinski C., *Ze studyów nad literaturą polemiczną.* "Rozprawy Ak. Umiejętności". Wydział filologiczny, Ser. II, t. 28, Kraków, 1906, s. 69-96.

З заплянованої більшої праці автор розглядає тільки питання: хто був перекладчиком на руську мову П. Скарґи « Синод Берестейський » і про полеміку І. Потія з патріярхом Пігасом.

1210. - Uminski J., *Der kirchliche Unionsgedanke in Polen des XVI Jahrhunderts,* "Collectanea Theologica", Lwów, 1937, s. 427-435.

У статті описано ці старання, які робилися в Польщі у справі Унії, головно у другій половині 16 століття, безпосередньо перед її завершенням.

1211. - Załęski S., *Czy Unia zgubiła Polskę?* "Przew. Naukowo-literacki" (1880-1890), s. 397-421, 481-523.

Автор доводить, що козацькі повстання були з соціяльних мотивів, а не релігійних, які почато висувати щойно 1620 р., зокрема по 1649 р. — під впливом московської пропаґанди і грошей. Перші повстання Косинського, Наливайка і Лободи були ще перед Унією (1593-4). Митр. Й. Рутський писав 1622 р.: « щойно від 2 років козаки почали інтересуватися релігійними справами ». Зле оплачувані, козаки нападали на Татарів або панів. 1632-6 дістали всі права, а однак не успокоїлися. 1637 нищили маєтки і православних. Б. Хмельницький на коронаційнім соймі скаржився на соціяльні утиски, теж Церкви, але від жидів, а не від уніятів. Те саме в реєстрі скарг до Потоцького. До 1638 р. був частинний релігійний гніт на Литві, не на Україні. Якщо ж був, то не від уніятського духовенства, але від панів, яким дано це право 1573 року.

1212. - Załęski S., *Czy Jezuici zgubili Polskę?* Kraków, nakł. autora, druk. "Czas", Fr. Kulczyckiego i Sp., 1883, wyd. 3, str. IX+532.

У розділі: Чи козацькі війни були овочем нетолеранції і єзуїтського фанатизму, ст. 481-521 — наводить ці самі аргументи, що й у повищій студії, ч. 1211. Про Унію згадує теж на ст. 397-407 і 418-421.

5. - УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ПІСЛЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

1213. - Великий А.Г., *Хресний Шлях Українського Католицизму.* Н. Йорк, « Слово Д. Пастиря », III, 3, 1952, с. 32.

Це короткий популярний виклад про труднощі й переслідування українського католицизму, від чужих і своїх, починаючи з 12 ст. й кінчаючи на 1945-1950 рр.

1214. Лобатинскій С., *Движеніе уніатовъ къ православію въ Брацлавщинѣ при переяславскихъ епископахъ Гервасію і Іовѣ.* Відбитка з « Подольскіе Епарх. Вѣдомости », Каменецъ-Подольскъ 1889, с. 79.

Ця брошура доповняє коротенькі нариси про З'єдинену Церкву на Поділлі, яку наведено під ч. 479, у яких, між іншими, на основі записок Сємашка та звітів, які висилано до гр.-католицької Луцької консисторії в рр. 1816-1837, подається число з'єдинених та імена священиків з короткими їхніми даними. У цьому нарисі представлено діяльність православних Переяславських єпископів Гервасія і Йова, яким підлягали нез'єдинені на Правобережжі, у справі привернення всіх до православ'я. Наведено кількадесят прохань, які були однаково зредаґовані й з однаковими мотивами — очевидно, висилані з одного центру.

Rec.: "Kwartalnik Hist.", 1890, 353-5.

1215. - Логановичъ Н.А., *Уніятскія Дѣла въ воспоминаніяхъ А.Т. Кони і въ дѣйствительности.* Сѣдлецъ, тип. Губ. Управленія, 1913, с. 97+(3).

Автор був на Холмщині в часі нищення Унії мировим суддею і колишній обер-прокурор оскаржив його у своїх споминах, що він був одним із злих « геніїв » цього діла. Подає тут свою оборону.

1216. Сонєвицкій И., *Холмщина. Очерки прошлаго.* Спб, тип. А.С. Суворина, 1912, с. 53+(3).

Описує власні спостереження з подій на Холмщині в рр. 1865-1905, по найбільшій часті церковних і релігійних, зв'язаних із знищенням Унії.

Пор. теж: Ольховскій Г., *Правдивое слово о Холмской Руси въ память двадцатильтія возсоединенія съ православною церковію Холмскихъ Уніатовъ* (1875-1900). Холмъ, тип. Вейнштейна, 1902, с. 104.

1217. - Храневичъ В., *Некоторые эпизоды изъ временъ возсоединенія уніатовъ въ конць прошлаго вѣка.* « Русская Старина », Спб 1894, VIII, с. 97-135.

На підставі архіву Волинської консисторії та інших записок подає образки повернення багатьох до Унії за Павла I-го. За нього відновлено Берестейську і Луцьку єпархії і багато місцевостей скористали з цієї нагоди, щоб знову повернутися до З'єдиної Церкви.

1218. - Bukowiecka Z., *Prześladowania Unii na Podlasiu.* Warszawa, księgarnia J. Lisowskiej, 1917, s. 107.

Як учасниця подій, авторка описує переслідування З'єднених на Підляссі 1865-1875, наводячи багато імен осіб і місцевостей.

1219. - Glinka L., *Diocesi Ucraino-Cattolica di Cholm.* (Liquidazione ed incorporazione alla Chiesa russo-orthodossa). (Sec. XIX). "Analecta OSBM", I, vol. 34, Roma, 1975, pp. 274.

У першій частині (1-97) подано короткий нарис Холмської єпархії від її початків, довше зупиняючись на періоді прилучення її до Росії — аж до скасування у ній З'єднання (1875). У другій частині наведено 45 документів з Ватиканських та Віденських архівів (101-255). Більшість з них це листи останнього з'єдиненого єпископа М. Куземського до Віденського Нунція. У виданні поміщено теж 6 ілюстрацій та геогр. карту Холмщини, на початку велику бібліографію, а при кінці український звіт-зміст та покажчик імен осіб і місцевостей.

Rec.: "Or. Chr. Per.", vol. 42/2, 1976, pp. 552-5.

1220. - KOSMAN M., *Konflikty wyznaniowe w Wilnie.* (Schyłek XVI-XVII w.). "Kwartalnik Historyczny", Lwów, 1872, s. 3-23.

Автор описує громадські спори на релігійному тлі між католиками і з'єдиненими та іншими віровизнаннями у Вильні при кінці 16 і на початку 17 століття.

1221. - PAWEŁSKI J., *Męczennikom Unii - Pierwsze pokolenie* (1874-1904). "Przegląd powsz.", Kraków, 1904, 82, s. 11-22.

У 30-ліття знищення Унії на Холмщині подає короткий нарис про ці події та про теперішній стан.

1222. - S'ŁECZKOWSKI M., *Wiadomości niektóre do dziejów Kościoła katolickiego w Polsko-Rossyjskich Prowincyach, od rozbioru Polski aż do najnowszych czasów.* Jasło, nakł. autora, 1861, s. 196.

Популярно представлено переслідування католиків в Росії після поділу Польщі аж до останніх часів, теж про переслідування і нищення З'єдиненої Церкви.

1223. - SULIMA A., *Polityka polska a skargi Rusinów*, "Przegląd Lwowski", 1880 (19), 329-337, 404-416, 470-9, 537-548, 611-619, 666-677.

Відповідає на книжку о. Качали: Політика поляків супроти Русі, — і порушує теж багато церковних справ того часу.

1224. - URBAN J., *Spór o Chełmskich Wyznawców.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1918, 137, s. 139-150.

Jeszcze do sporu o Chełmskich Wyznawców, Ibidem 1918, 139-140, s. 546-555.

Z ziemi opornych, Ibidem 1919, 143-4, s. 16-20.

У Берестейському договорі 1918 р. Холмщину і Підляшшя признано Україні. Автор оспорює це рішення, мовляв, населення це, хоч було східного обряду і не були поляками, але тепер вони спольщилися.

У другій статті відповідає на статтю в « Ниві » і далі обороняє своє становище, як вище.

У третій статті подає деякі фраґменти з церковного життя наших холмщан.

1225. - *Prawo a bezprawie w zaborze rosyjskim.* Przez Dr. X. Lwów, nakł. B.F. Lewieckiego, s. 167.

У цій збірці з 6-ма розділами про різні безправства, п'ятий присвячений правним надужиттям царської імперії у відношенні до З'єдинених.

Rec.: "Prz. Powsz.", 1895, 47, s. 431.

Пор. теж: Bartoszewicz J., *Morderstwo dokonane na Unii po upadku Polski*, "Przegląd Lwowski", 1880 (19), s. 328-333, 604-611.

6. - УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ВІД XVII СТ.

1226. - Купранець О.Ф., *Православна Церква в Міжвоєнній Польщі* (1918-1939). Рим, « Записки ЧСВВ » I, 31, 1974, с. XXI +235.

Ця праця у великій мірі є перевиданням матеріялу, поміщеного в « Логосі », який справлено й доповнено і видано одною книгою (див. ч. 500 і 501). Додано до неї, однак, велику бібліографію, резюме в англійській мові (205-222) та покажчики імен і речей.

Rec.: "Or. Chr. Per.", 43/1, 1977, pp. 268-270.

"Posłannictwo", Kwartalnik Teol.-fil., Warszawa, 1976/1, 73-9.

Пор. теж: Urban J., *Autokefalja prawosławnej Cerkwi w Polsce w świetle historji.* "Prz. Powsz.", Kraków, 151-2, 1923, s. 369-379.

1227. - Кущинський А., *Коротка історія Української Православної Церкви.* Чікаґо, Братство св. Володимира при Прав. Церкві в Чікаґо, 1971, с. 104.

Сконденсовано і приступно в популярний спосіб зібрано у цьому виданні в 18 розділах основні відомості про Українську Православну Церкву, від початків до останніх років, включаючи теж еміґрацію.

1228. - Удод Г., *Приєднання Української Церкви до Московського патріярхату* 1686 *р.* Вінніпеґ, вид. УГПЦ, 1972, с. 110.

Після короткого нарису про поділ на дві митрополії та про стан Української Православної Церкви в Польщі, дальшу увагу присвячено стосункам між Українською і Російською Православною Церквами, самому об'єднанню між ними та його наслідкам.

1229. - *Пропам'ятна Книга п'ятнадцятиліття У.П.А.Ц. в Великій Британії* (1947-1962). Лондон, Ген. Церк. Управління УАПЦ в В. Британії, 1962, с. 160.

Видання приготовив Протопресвітер о. С. Молчанівський. У першій частині подано загальний нарис постання та розвитку УАПЦ в Англії, а в другій поодиноких її парафій. Видання багато ілюстроване.

1230. - Grickevics A., *A pravosláv egyház helyzete a Litván Nagyfejedelemségben és a nemzeti-vallási hare a magánföldesúri városokban.* "Századok", n. 4, Budapest, 1973, pp. 942-966.

На основі інших праць й частинно опублікованих документів автор описує положення Православної Церкви у В. Князівстві Литовському і національно-релігійну боротьбу у февдальних містах в 16-18 столітті.

1231. - Конит Z., *Myths Old and New: The Haidamak Movement and the Koliivschyna* (1768) *in Recent Historiography.* "Harvard Ukr. Studies", Cambridge Mass., 1977, pp. 359-378.

Автор розглядає ці останні видання, присвячені Гайдамаччині з приводу 200-ліття, подаючи критичну їх оцінку та доповнення:

Лола О.П.: *Гайдамацький Рух на Україні* 20-60 *рр. XVIII ст.* Київ, Ак. Н. Укр. ССР, Інститут історії, « Наукова Думка », 1965, с. 131.

Коліївщина 1768: *Матеріяли ювілейної Наук. Сесії, присвяченої* 200-*річчю повстання.* Видали: Тронько П., І. Гуржій, і В. Дядиченко. Там же 1970, с. 186.

Гайдамацький Рух на Україні в XVIII ст.: Збірник Документів. Видали: І. Бутич, Ф. Шевченко. Архівне Управління при раді міністрів У. ССР, Центральний іст. архів УССР у Києві, Центр. Держ. іст. архів УССР у Львові. Київ, « Наукова Думка », 1968, с. 659.

Мірчук П.: *Коліївщина. Гайдамацьке повстання* 1768 *р.* НТШ, Бібл. українознавства, 41, Лондон і Н. Йорк 1973, с. 318.

Serczyk W., *Hajdamacy.* Kraków, wyd. Literackie, 1972, s. 461.

Serczyk W., *Koliszczyzna.* Zeszyte Nauk. Uniw. Jagielońskiego, Prace Historyczne, vol. 193, Kraków, 1968, s. 173 (cf. n. 542).

1232. - Lewitter L.R., *Peter the Great and the Polish Dissidenters.* "Slav. Review", 1954, .80, pp. 75-101.

Автор описує опіку над православними в Польщі з боку Москви вже в другій половині 17 ст., зокрема за Петра І-го. Ідея такої сталої інтервенції, на думку автора, зродилася не в Москві, але в Києві, про яку звідтам просили.

1233. - Niechaj M., *Cerkiew Prawosławna na Chełmszczyznie.* "Przegl. Powsz.", Kraków, 1939, 22, s. 337-348.

Після короткого нарису про Церкву на Холмщині за Унії, подає далі стан Церкви після її ліквідації 1875 р., з багатьома статистичними даними, хоч не без політичних завважень.

7. - ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ

1234. - Балик Б.І., *Інокентій Винницький Єпископ Перемиський, Самбірський і Сяніцький* (1680-1700). Рим, « Зап. ЧСВВ » I, 38, 1978, с. XVIII+382.

У праці накреслено широку картину життя і діяльности Перемиського єп. І. Винницького на тлі тодішнього суспільного і церковного життя цілої Української Церкви, зокрема Перемиської єпархії. При цьому найбільше уваги присвячено питанню церковної Унії тієї єпархії та унійній діяльності цього Владики, який 1691 остаточно приєднався до Берестейського З'єдинення. В Додатку поміщено 5 документів з цього періоду, 6 ілюстрацій, а при кінці покажчик імен.

1235. - Божик С., *Українська Католицька Парохія і Церква св. Норберта в Кракові.* Лювен, Укр. Науково-освітне тов. в Бельгії, 1959, с. 24.

На тлі давнього, ще « східного » Кракова подав автор короткий історичний нарис укр. католицької церкви і парафії у цьому місті — до останніх часів, додаючи кілька ілюстрацій.

1236. - Влох М., *Винники, Звенигород, Унів та довкільні села.* Іст.-мемуарний збірник. Чікаґо 1970, с. 527.

Як у всіх подібних збірниках багато матеріялу до церковної історії знаходиться по всіх статтях, зокрема у наступних: о. Г.

Гірняк (158-163), Церква (257-260), митр. Г. Яхимович (297-307), жіночі манастирі — Якторів і Словіта (481), Унів і Унівська архимандрія (490-508). У виданні багато ілюстрацій і мап.

1237. - Добрянскій А.М., *Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемишлѣ.* « Перемишлянинъ », 1853, 13-80; 1854, 1-101; 1857, с. 89-127; 1858, 9-27.

Состояніе епархіи русскои Перемискои передъ стома лѣты. « Галичанинъ », 1863, II, с. 79-87.

Исаія Борисовичъ Копинскій, прав. еп. Перемискій. « Наук. Сборникъ Гал.-Рус. Матицы » 1866, II, с. 147-151.

Всі ці довші й коротші статті автор пізніше зібрав разом, доповнив і видав під. заг.: *Исторія Епископовь...* » див. ч. 546.

У рукописі залишилась його більша праця, яку виготовив в більшості на основі « Анналес » Гарасевича та Бантиш-Каменського, під заг.: *Historica notitia de statu antiquo et praesenti Hierarchiae Ruthenae, S. Romanae Ecclesiae unitae...* (pp. 207). (Див. « Временникъ Ставр. Братства » 1923, 134-6).

Див. ще: *Короткіи записки историческіи о мѣстѣ Самборѣ.* « Зоря Галицкая яко альбомъ », Львовъ 1860, с. 350-5, — в яких мова теж про окрему Самбірську єпархію.

1238. - Казимира Б., *Соціяльне Вчення і Духівництво Галицької Митрополії на початку XX сторіччя.* « Дзвони », Рим-Дітройт 1977, ч. 3-4, с. 77-93.

У цьому соціологічно-історичному огляді автор аналізує питання соціяльного вчення та як його розуміло галицьке духовенство, зорганізоване в тов. « св. Ап. Павла », яке постало і розвивалося на початку цього сторіччя.

1239. - Кармазин-Каковський В., *Мистецтво Лемківської церкви.* Рим, вид. У.К. Унів. Праці Філос. гуман. факультету, т. XII, 1975, с. 152+308.

У першому розділі подана мистецька кваліфікація пам'яток народно-церковного мистецтва на цілій Україні, зокрема в Карпатах і Надсянні. У дальших шести розділах автор подає загальну характеристику, переводить аналізу композиції і встановляє риси національної самобутности переважно дерев'яних церков Надсян-

ня. У восьмому розділі зупиняється тільки над описом мистецької цінности найкращих з описаних пам'яток, типових для Лемківщини і Надсяння. Праця написана на основі власних й архівних записів та багатьох світлин, підкреслюючи всюди місцеві народні традиції з впливами европейських стилів: ренесансу, барокко, рококо і клясицизму. При кінці першої частини подано резюме англ., франц. і рум. мовами, Бібліографію і список місцевостей у другій частині поміщено 843 світлин з XVI-XX сторіччя.

Rec.: M. Bendza, "Ostkirchliche Studien", Würzburg, 1977, 1, S. 63-4.

1240. - Кубійович В., *Українці в Генеральній Губернії* 1939-1941. Історія Укр. Центрального Комітету. Чікаґо, вид. М. Денисюка, 1975, с. 664.

В загальному нарисі про працю, яку виконував цей Комітет серед українців, що залишилися під німецькою займанщиною, у т.зв. Генеральнім Губернаторстві, автор, що був його головою, в IX розділі, на ст. 287-316 обговорює теж церковні проблеми: на шістьох сторінках — проблеми укр. кат. Церкви, на інших — Православної.

1241. - Малиновскій М., *Историческое обозрѣніе Митрополіи Руской Галицкой.* « Зоря Галицкая яко альбомъ на 1860 ». Львовъ, вид. Стравроп. Інст., 1860, с. 182-195.

На основі ширшої студії А. Петрушевича, яка була в рукописі, подав автор загальні вістки про Галицьку митрополію в XIII-XIV ст. та її об'єднання з Київською.

1242. - Мартинюк П., *Змагання до безженности клиру в нашій Церкві.* « Неподільне Серце Священика », Жовква, вид. ОО. Василіян, 1929, с. 154-234.

У 4-му розділі цього видання подано історію змагань за впровадження целібату серед укр. священства, починаючи від м. Й. Рутського, зокрема широко описуючи ці змагання у Львівській митрополії.

1243. - Рогов А.И., *Фрески Лаврова*, с. 339-351, у збірнику: Византия. Южные Славяне и древняя Русь. Западная Европа.

Искусство и культура. Сборник в честь В.Н. Лазарева. Москва, « Наука », 1973, с. 590.

Поза Київською Руссю це найстарші фрески на укр. землях і є важливим звеном між молдавською та укр. культурою — на думку автора — в 15/16 ст. У статті вони широко описані і впорядковані.

Rec.: F. Kämpfer: Jahrbücher f. Geschichte Ost-Europas, B. 23, Heft 4, Wiesbaden, 1975, S. 542-3.

1244. - Стефанівський П., *Лемківські церкви в Польщі.* « Наук. Збірник Музею Укр. Культури в Свиднику », VI/1, Пряшів 1972, с. 163-199.

Після короткого введення про теперішній стан дерев'яних церков на Лемківщині і та їхнього історичного розвитку — автор наводить 31 світлину церковного мистецтва, зокрема церков.

1245. - Студинський К., *Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках* 1831-1846. « Зап. НТШ » 1907, 80, с. 53-108; 1908, т. 82, с. 87-177.

У довшій студії описано польські намагання в рр. 1831-1846 включити у свої революційні ряди українських священиків і питомців, їхні успіхи та реакцію уряду і митрополичої консисторії. У Додатку поміщено 32 документи до цього предмету.

1246. - Хрущ П., *Початки української гр.-кат. парохії і церкви в Кракові.* « Альманах укр. студенства в Кракові ». Краків 1931, накл. Укр. Студентської Громади, с. 23-36.

У статті подано короткий нарис про початки гр.-кат. парафії в Кракові, яка складалася передусім з студентської молоді та урядовців: від оснування Василіянського монастиря і парафії при ньому 1788, — до його продажі і вкінці призначення костела св. Норберта на парафіяльну церкву сх. обряду.

1247. - *Альманах Станиславівської Землі.* Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини. Редактор-упорядник Б. Кравців. « НТШ, Укр. Архіви » т. 28, Н.Й.-Торонто-Мюнхен 1975, с. 959.

У всьому збірнику розсипано багато матеріялу також до церковної історії, зокрема в таких розділах: До історії монастиря і шкіл Сестер Василіянок в Станиславові — Д. Скочдополь-Бойчук (317-326); о. І. Блавацький; о. М. Ганушевський — священик, громадський діяч і посол.; о. В. Ільницький — священик, педагог і письменник; о. К. Кульчицький; о. митрат Р. Лободич; о. І. Фіґоль — громадянин і проповідник; Руїни Скиту Манявського. У виданні багато світлин з церковного життя.

1248. - *Бучач і Бучаччина.* Історично-мемуарний збірник. « НТШ, Укр. Архіви » т. 27. Н.Й.-Париж-Лондон-Сидней-Торонто, 1972, с. 944 і карта околиці, 234 світлин осіб, груп, церков та ін.

Крім матеріялів по всіх статтях, зокрема до церковної історії відносяться наступні: о. Л. Березовський; Лицар у чернечій рясі (о. Я. Фещак); о. Т.Т. Галущинський; Марійські Дружини в Бучачі — усі о. І. Назарка; Незабутній Інститут ОО. Василіян у Бучачі — о. Ю. Катрій; Бучацький монастирок; о. В. Носковський і його родина; рід о. І. Шлемкевича; укр.-кат. церкви в Бучаччині; римо-кат. церкви; жидівські віроісповідні громади; колятори гр.-кат. парафій; римо-католики (Поляки) в Бучаччині; укр. церкви в Монастириськах, місті і на передмісті.

1249. - *Висвітлення до історії Львівських Синодів з років* 1891-1897. Львів, накл. І. Кудлака, 1924, с. 41.

Заходи коло введення целібату в нашім народі. Там же 1925, с. 46.

Стойка Т., *Туча йде.* Там же 1925, с. 23.

Всі три брошури, в дуже полемічному тоні, написані й опубліковані в тому самому часі, звернені проти спроб запровадити целібат серед укр. католицького священства в Галичині. Пор. ч. 2242.

1250. - *Дрогобиччина.* Земля Івана Франка. « НТШ-Укр. Архіви » т. 25. Н. Йорк-Париж-Сидней-Торонто 1973, с. 840. Голова редакц. колеґії Др. Л. Луців.

Крім матеріялів по різних статтях і при різних місцевостях, церковним справам присвячені в цілості наступні розділи: Цер-

ковно-релігійне життя в Дрогобичі і Дрогобиччині; участь духовенства в національному й економічномі житті; спис священиків; Марійські Дружини та інші (с. 143-178).

1251. - *Перемишль. Західний Бастіон України.* Н.Й.-Филядельфія, Перемиський видавничий комітет, 1961, с. 414.

У всіх розділах чимало місця присвячено теж церковним справам, зокрема в таких статтях: Перемиські Владики і духовенство в службі Церкві й народові – о. П. Голинського, с. 67-85; Василіянські манастирі в Перемиській землі – о. М. Ваврика, с. 86-96; Йорданські Водосвяття в Перемишлі – С. Шаха, с. 376-382, та чимало в розділі: Освіта і школи в Перемишлі – Б. Загайкевича, с. 239-284. Між численними ілюстраціями багато з них присвячені церковним особам і предметам.

1252. - *Теребовельська Земля.* Історично-мемуарний Збірник. Н.Й.-Париж-Сідней-Торонто, НТШ-Укр. Архіви, т. 20, с. 920.

Крім інших розділів, в яких багато матеріялу також до церковної історії, зокрема церковно-релігійному житті Теребовельщини присвячений III розділ, с. 172-227, з такими підрозділами: Чудотворні ікони М.Б. Теребовельської; Й. кард. Сліпий – В. Лєнцика; Владика І. Борецький, уродженець Теребовельщини – П. Хомина; Василіянські манастирі – о. М. Ваврика; Українське духовенство – Ю. Фіцаловича. У виданні багато також світлин з церковного життя.

1253. - *Чортківська Округа.* Історично-мемуарний Збірник. Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики. Н.Й.-Париж-Сідней-Торонто, НТШ-Укр. Архіви т. 26, 1974, с. 927. Ред. Кол.: О. Соневицька, Б. Стефанович, др. Р. Дражньовський.

Як у всіх подібних збірниках, яких з одної тільки Галичини запляновано к. 30, і в цьому по всіх сторінках розсипано багато матеріялу до церковної історії, з додатком кількох окремих статтей, які присвячено прямо релігійно-церковній тематиці.

1254. - Doroshenko D., *The Uniate Church in Galicia* (1914-1917). "Slavic Review", London, 1934, 12 (36), pp. 522-7.

Автор подав короткий нарис про переслідування З'єдиненої Церкви в Галичині в рр. 1914-1917 з боку царського уряду, що осуджували й самі представники російської інтеліґенції.

1255. - GLINKA L., *Gregorio Jachymovyč – Metropolita di Halyč ed il suo Tempo* (1840-1865), "Analecta OSBM", S. I, vol. 30, Roma, 1974, pp. XXXVII+368.

Подаючи історію життя і діяльности митр. Г. Яхимовича, спочатку як ректора Львівської Головної Семінарії, далі як єпископа-Помічника Перемиського і вкінці як Львівського митрополита, автор досить вичерпно накреслив історію, церковну й політичну, цілої Львівської митрополії у цьому періоді. У праці використано дуже багато ще не опублікованих документів, головно Ватиканських і Віденських. На початку подано багату бібліографію та використані джерела, а при кінці ще й 7 важливих документів, які насвітлюють цей період історії (243-354), та покажчик імен.

Rec.: "Or Chr. Per.", 42/1, Roma, 1976, pp. 275-278 (M. Wawryk).

1256. - HORNICKI E., *Stronnictwa Ruskie w Galicyi a Ruskie Duchowieństwo*. "Prz. Powsz.", 28, Kraków, 1890, s. 157-170.

Автор, український священик з Галичини, наперед подав історію постання народного руху в 19 ст. та участь у ньому духовенства, відтак описав постання різних партій, розвиток, напрямки, значення і характеристику, зокрема підкреслюючи становище духовенства супроти них.

1257. - JIL., *Stosunki narodnościowe w Galicyi wschodniej*. Archydyecezja Lwowska obrz. Rzym.-kat. Odbitka z "Nowej Reformy". Kraków, "Szkoła Ludowa", 1894, s. 125+18.

1258. - Cz.M., *Kościół i Cerkiew w Galicyi wschodniej*. Odbitka z "Gazety Kościelnej". Lwów, 1909, s. 25 (3).

На основі обрядової приналежности описано в обох нарисах стан поляків та українців в Галичині. У першому — у Львівській архидиєцезії, з 18 статистичними таблицями, у другому — загально в Галичині.

1259. - Mokłowski K. i Sokołowski M., *Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi czerwonej*. "Sprawozdania komisyi do badań hist. sztuki w Polsce", t. 8, szp. 529-559. Kraków, Akad. Umiejętności, 1905.

Оба автори накреслюють шлях розвитку церковної архитектури в Галичині, яка лучить західні ціхи з специфічним типом візантинізму, і мала вплив теж на сусідні країни (Суздаль). Зокрема довше зупиняються над церквою у Лаврові з к. 1300 року, перебудованій 1675 р., у якій слідні получення візантійських форм з переходовими формами між романізмом і ґотикою. Постала вона під безпосереднім впливом Атонської школи.

Rec.: "Kwartalnik Hist.", 1908, s. 407-9 (E. S'wiejkowski).

1260. - Plöchl W.M., *St. Barbara zu Wien. Die Geschichte der gr.-kath. Kirche und der Zentralpfarrei St. Barbara*, I-II. Kirche und Recht 13. Beihefte z. Oesterr. Archiv f. Kirchenrecht. Wien, Herder, 1975, S. 265+17 Bildern; 219+7 Bildern.

Після короткого нарису про саму церкву та про гр.-кат. семінарію у Відні при цій же церкві в рр. 1774-1893, автор на основі переважно архівних джерел подає історію парафії св. Варвари у Відні, від її початків 1784 р. — до останніх часів. Зокрема довше зупиняється над правним станом цієї парафії, її приналежности і прав. Властиву історію парафії далі розвиває на тлі біографічних нарисів про поодиноких парохів, закінчуючи о. М. Горникевичем та короткою згадкою про період 1958-1975, в якому в рр. 1958-1969 завідували нею ОО. Василіяни. — Друга частина містить парафіяльну хроніку в рр. 1785-1814 та декілька інших документів. Оба томи мають численні ілюстрації, а перший також покажчик імен.

Юрисдикційно ця парафія була залежна від Львівських митрополитів до кінця першої світової війни. Відтоді залежна від Віденських архиєпископів. — В історії цієї парафії чимало причинків до церковної історії в Галичині.

1261. - Prus E., *Cerkiew greckokatolicka w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej*. "Śląskie Studia Historyczne", I, Katowice, 1975, s. 61-86.

Стаття більше політичного, як наукового характеру, про Укр. Кат. Церкву в Галичині в роках останньої війни, хоч автор наводить деякі архівні матеріяли.

1262. - URBAN J., *Wobec propagandy schizmy w Galicyi.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1912, 114, s. 297-311; 115, s. 39-57.

Автор описує православну пропаґанду в Галичині перед першою світовою війною, яка знаходила сприятливий ґрунт в москвофільстві та радикалізмі, подаючи деякі поради як їх поборювати.

8. - МУКАЧІВСЬКА І ПРЯШІВСЬКА ЄПАРХІЇ — МАРМОРОЩИНА

1263. - Р.Н., *Голгота Унії в Карпатській Україні. Трилітня діяльність останнього єпископа Др. Теодора Ромжі.* « Життя і Слово » 3-4, « Добра Книжка », 1949, с. 327-346.

На основі діяльности новоіменованого молодого єпископа Т. Ромжі змальовано тернистий шлях Укр. Кат. Церкви на Закарпатті в рр. 1944-1947 — аж до його мученичої смерти.

1264. - CATHOLICUS, *Propaganda schizmy na Rusi Zakarpackiej.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1925, v. 166, s. 27-36.

Аґітація, яка розпочалась ще в 1890 рр., посилилась в часі першої світової війни, а головно після 1919 року, якій сприяли урядові кола гуситської верхівки в Чехословаччині.

1265. - LACKO M., *Náčrt dejín slovenských gréckokatolikov.* "Most" XIII, Toronto, 1966, pp. 123-151.

У статті властиво подано короткий нарис про греко-католиків на Закарпатті і частинно теж на еміґрації, підтягаючи всіх під словаків.

1266. - LACKO M., *The re-establishment of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia.* "Diakonia" IV, N. York, 1969, pp. 136-155; "Slovak Studies" XI, Rome, 1971, pp. 159-189+16 pp. Illustr.

Автор подав короткий нарис про відновлення греко-католицької Церкви в Чехословаччині, зокрема на східній Словаччині, пі-

сля 20-річного її урядового « неіснування », і теперішній її стан, з додатком 22 світлин. За рахунками автора, як у всіх його виступах, словаків греко-католиків було вже к. 260.000, а українців тільки к. 50.000. (Див. Пекар ч. 1267).

Цей сам нарис опубліковано мовами: французькою, італійською, голяндською, еспанською, румунською і словацькою.

Пор. теж його: *La Chiesa greco-cattolica in Cecoslovacchia.* "Oriente Cristiano" XV, Palermo, 1975, pp. 80-92.

1267. - Pekar A., *Restauration of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia.* "Ukr. Quaterly", 29, N. York, 1973, pp. 282-296.

У статті подано короткий нарис про відновлення гр.-кат. Церкви в Чехословаччині в р. 1968, але теж і про дальшу словакізацію її вірних.

1268. - Pekar A., *Bishop Paul P. Gojdich, OSBM.* Pittsburgh, Byz. Press, 1968, pp. 51.

У книжочці коротко описано життя Пряшівського єп. П. Ґойдича, зокрема широко розгорнену діяльність аж до його ув'язнення та героїчної смерти у в'язниці в Леопольдові 1960 р.

1269. - Slivka J., *The History of the Greek Rite Catholics in Pannonia, Hungary, Czechoslovakia and Podkarpatska Rus'* (1863-1949). Greek-Cath. Messenger, Homestead, Pa. 1974, p. 268.

Це властиво історія Закарпатських русинів-українців в Мадярщині і Чехословаччині, від найдавніших часів аж до останніх років, зокрема історія церковна. Працю збагачує велика бібліографія. При кінці додано покажчик імен.

1270/1. - Zieglauer v. F., *St. Johannes Novi von Suczawa.* Studie. Aus "Bukowiner-Nachrichten-Kalender", 1897, Czernowitz, p. 13.

На тлі тогочасного церковного життя та на основі листів і документів з 17 і 18 ст. подано опис перенесення мощів Івана Сучавського з Галичини на Буковину — за короля І. Собєського.

1270/2. - *The Tragedy of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia.* N. York, published by Carpathian Alliance, 1971, p. 72, with illustrations, maps and graphs.

У книжечці, спертій на позначених джерельних матеріялах, описується тяжку і вкінці трагічну долю Укр. Католицької Церкви на Закарпатті, теж Пряшівщині — під різними займанщинами, зокрема між останніми війнами і після неї аж до 1970 років.

Пор. ще подібну довідку, хоч вона закрашена тенденційними твердженнями, про всю Укр. Церкву, під заг.: *The Ukrainian Church—a longsuffering witness to injustice*, by Mitret-Archpriest John J. Mowatt, Fatima, published in a booklet by Central and Local (London) Patriarchal Committees, 1978, p. 24.

9. - ПООДИНОКІ ЧАСТИНИ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

1271. - Двернцкій Е., *Памятники древняго православія во Владимірь-Волынскомъ*. Кіевъ 1889, с. 63.

На основі опублікованих документів та археологічних розкопків подано опис міста Володимира Волинського і його храмів сх. обряду. Побіжно згадує теж про новіші церкви з 18 ст., уніятські, між ними про Василіянський монастир і каплицю, які 1780 р. збудував єп. П. Важинський і присвятив св. Йосафатові. Після віднови її пізніше присвячено св. Миколаєві.

Rec.: "Kwartalnik Hist.", 1890, s. 356.

1272. - Левицкій О., *Историческое описаніе Владиміро-Волынскаго Успенскаго храма, построеннаго въ пол. XII в. княземъ Мстиславомъ Изяславичемъ*. Кіевъ 1892, с. 132+3 табл.

Після короткого опису та історії храму, який у 12 ст. мав збудувати кн. Мстислав Ізяславич, розглядаються теж питання: чи були там храми вже за Володимира Великого, де була перша катедра, як теж побіжно заторкує Василіянські школи у цьому місті та подає висліди археологічних розкопків. При кінці подає теж список усіх Володимирських єпископів 992-1797.

Rec.: "Kwartalnik Hist.", 1893, 7, s. 682.

1273. - Семчук С., *Наша Холмщина*. Мондер, вид. ОО. Василіян, 1948, с. 31.

У брошурі знаходимо не цілу історію, а тільки деякі історичні фрагменти: світла доба короля Данила; характеристика епархії в 15-16 ст. та час і діяльність єп. А. Пакости (1619-25). Другу

половину книжечки становить монографія про єп. М. Терлецького (1630-1649) — його час, відносини, характер, труди і заслуги.

Рец.: « Життя і Слово » 1949, 3-4, с. 404.

1274. - *О Церквахъ Брестской Капитули въ нач. II пол. XVIII в.* Вильна 1888, с. 63 (С. Паевскій).

Автор подав опис усіх церков у Бересті Литовському, з іменами священиків, інвентарями: самої катедри і всіх 6 капітульних церков. Зробив це на основі « Книги візітацій катедральної церкви і капітульних церков », які по-польськи на 83 аркушах виготовив о. А. Йодко. Опис цей цінний, бо ні церкви ні місто вже не існують. На їхньому місці за Миколи I постала там твердиня.

Rec.: "Kwartalnik Hist.", 1889, 3, s. 329-331.

10. - УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА ЕМІҐРАЦІЇ

1275. - Баран Анна, *Українські Католицькі Церкви Саскечевану.* Саскатун, Укр. Кат. Рада Саскачевану, 1977, с. XIV+389.

Книга зредаґована в укр. й англ. мовах. У вступі авторка подала коротку історію поселення, духовної опіки й будови церков для Українців-католиків в Канаді, зокрема в Саскечевані. Далі зібрано цінні дані і дати про зріст і розвиток церковного життя — від піонерських початків до створення митрополії. Окрему увагу присвячено історії церковної обслуги в Саскечевані, розглядаючи й описуючи постання парафій, побудову церков, їх розбудову, розвиток, працю і теперішній стан. Всіх церков там тепер понад 200. У праці зібрано дуже багато матеріялу до історії цілої єпархії та її парафій, поміщено 253 світлин з церков, каплиць і церковних домів, і 55 з Владик і священиків, з чого 3 групових.

1276. - Борщак І., *Українська Католицька Церква в Парижі сто років тому.* « Богословія », Рим 1972, с. 178-189.

Стаття частинно була друкована у « Віснику укр. гр.-кат. Церкви у Франції » 1945 р. У ній автор розглядає життя і зокрема діяльність Іполіта Терлецького у 2-ій половині 19 ст. в Парижі для з'єднання Сходу і Заходу, хоч сам по невдачах повернувся в Україну і помер православним архимандритом.

1277. - Марунчак М.Г., *До Організаційних Початків Укр. Католицької Церкви в Канаді і ЗСА.* « Ювілейний збірник Укр. Вільної Академії Наук в Канаді ». Вінніпеґ, вид. УВАН, 1976, с. 402-430.

У статті охоплено організаційні початки церковного життя на північно-американському континенті в рр. 1884-1907, зглядно 1913 в ЗСА, та в рр. 1897-1912 в Канаді. Це період, в якому організаційна й духова праця, яка почалася з прибуттям перших священиків, завершилися в одній і другій країні створенням більше чи менше самостійних екзархатів. Це був час боротьби з необізнанням лат. єрархії в обох країнах, наступом православної Російської Церкви та місіонерством протестантів.

1278. - Нагаєвський І., *Причинки до історії Холмської Землі.* « Богословія », Рим 1975, с. 27-77.

У статті найбільше уваги присвячено 1917-1945 рокам, подаючи багато матеріялу теж до церковної історії Холмщини.

1278/2. - Романишин П., *Українська Католицька Церква Візантійсько-Словянського Обряду в Німеччині.* Мюнхен 1978, с. 110.

На зміст книжки складаються: Вступне слово Ап. Ексарха в Німеччині; Історія Укр. Католицької Церкви в Німеччині до 1945 року — о. П. Романишина (21 сторін); Перше й останнє Послання до вірних Ап. Адміністратора о. П. Вергуна; Стаття А. Гнатишина про берлінський хор; Короткий зміст в німецькій й англійській мовах; Некрологи про о. П. Вергуна та історичні знимки й документи відносно єрекції та діяльности Ап. Візитатури, яка постала вже по закінченні війни.

1279. - Сеґеди Й., єп., 200 *рочни ювилей Крижевской епархиї.* « Християнський Календар 1978 », Руски Керестур, Вікаріят Кріжевскей епархиї, 1978, с. 33-85.

З 200-річчям існування автор подав досить обширний нарис історії Крижевацької єпархії, з численними статистичними даними, життєписами єпископів і світлинами. Вона була установлена для хорватів східного обряду, але тепер більшість її становлять вихідці з Закарпаття і Галичини. Перші прибули тамтуди ще перед 200 роками, останні перед першою світовою війною.

Цей огляд раніше появився хорватською мовою у: *"Vjesnik Križevačke eparhie"*, god 63, 1977, p. 57.

1280. - Хома І., *Зв'язки Крижівської Епархії з Київською Митрополією в 17 ст.* « Богословія », Рим 1977, с. 193-226.

Це справлена й доповнена стаття, яка була друкована під заг.: Церковне Об'єднання з Ап. Престолом на терені сьогоднішньої Крижевецької Епархії в 1611 р. в « Наук. Зап. УВУ », т. 9-10, Мюнхен 1969, с. 117-136. Див ч. 1040.

1280/2. - 25-*Ліття Українського Католицького Душпастирства в Новому Ульмі (Німеччина)* 1952-1977, *під редакцією Є. Задарка*. Новий Ульм, накл. Культ-Освітньої Секції при Душпастирській Домівці, 1978, с. 146.

У цьому виданні, яке прикрашене понад 120 знимками, подана історія Укр. Католицького душпастирства в самому Новому Ульмі, як теж багато причинків до цілого Ексархату та укр. еміграції в Німеччині.

1281. - *Збірка матеріялів з нагоди ювіл. року* 50-*ліття У.Г.П.Ц. в Канаді* 1918-1968. Вінніпеґ, Консисторія УГПЦ, 1968, с. 328.

У виданні зібрано історичні й статистичні інформації про всі укр. православні громади в Канаді, які належать до УГПЦ.

1282. - *Начерк Історії Літи Укр. Католицьких Жінок Канади Торонтської Епархії*, 1945-1975. Торонто, « Нові Горизонти » при Тор. Гол. Управі ЛУКЖК, 1975, с. 360.

У І-ій частині подано хронологічний огляд діяльности ЛУКЖК, у ІІ-ій описано важливі ділянки праці, у ІІІ-ій – Провідний актив, у ІV-ій – історію та огляд поодиноких відділів. При кінці додано коротке резюме англ. мовою. У виданні багато теж світлин.

1283. - *Пропамятна Книга із святочного обходу Укр. Кат. Каледжа, дня* 24-*го листопада* 1940 *у Филадельфії*. Филаделфія, «Америка », 1940, с. 232.

У виданні зібрано матеріяли до історії самого Каледжа, як теж інших українських шкіл в Америці, між ними багато церков-

них, даючи загальний огляд про освітні змагання і в самій Україні і на інших поселеннях.

1284. - *Чверть століття на Владичому престолі.* Торонтська Епархія, 1948-1973. Зредаґував Ю. Бескид. Торонто 1975, с. 816.

По вступних статтях до історії У.К. Церкви в Канаді, зокрема у східній її частині (1-113); у виданні зібрано дуже багато матеріялу до історії Торонтської єпархії, усіх її деканатів, парафій, монастирів, шкіл, організацій, з короткими біографіями усіх священиків і багатьома світлинами.

1285. - GERUS-TARNAWECKY I., *Cyrillica Canadiana: Cyrillic Manuscripts in Canada.* "The Jubilee Collection of the Ukr. Free Academy of Sciences", Winnipeg, by UVAN, 1976, pp. 588-621.

Авторка описує 52 рукописи, які знаходяться в канадійських публічних та приватних архівах, з яких найважніші: Збірка митр. Іларіона у Вінніпезі, — проф. О. Колесси в бібліотеці Ю. Ґерича та музей і бібліотека ОО. Василіян у Мондері. Найстарший з них це « Кристинопільський Апостол » з уривком Ап. Діянь. Майже всі вони церковного характеру і змісту. При кінці додано 6 світлин: з Кристинопільського Апостола, Євангелії, зі збірки О. Колесси, Волинського Євангелія з 16 ст., пом'яника з Городища (1483-1737), Ірмологіона з 1682 р., та Октоїха з 1806 року.

1286. - LUHOVY A., *Catholics of the Ukr. Rite in Canada.* "Eastern Churches Quaterly", 1957, pp. 182-202.

У статті подано короткий нарис про початки і розвиток церковного життя, як теж труднощі і тогочасний стан Укр. Кат. Церкви в Канаді, аж до створення митрополії 1957 року.

1287. - PASKA W., *Sources of Particular Law of the Ukrainian Cath. Church in the United States.* Washington, The Cath. Univ. of America - Canon Law Studies, n. 485, pp. VI+184.

Це історично-правнича дисертація, видана офсетним друком. На досить широкому історичному тлі церковного розвитку Укр. Кат. Церкви в Америці — від самих початків творення парафіяльних станиць, аж до встановлення і розбудови митрополії, — автор накреслює еволюцію правного стану її, збираючи та з'ясо-

вуючи ці джерела, з яких постало її партикулярне церковне право, яким вона керувалася давніше і тепер. При кінці поданий повний текст головніших декретів Ап. Престолу і Бібліографію.

Рец.: В. Маркусь, « Богословія », Рим 1976, с. 206-212.

1288. - Pekar A., *Historical Background of the Carpatho-Ruthenians in America.* "The Ukr. Historical", N.Y.-Munich, 1976, pp. 87-102; 1977, pp. 68-84.

У статті описано ці обставини, які допровадили до національного і церковного поділу в Америці між поселенцями з Галичини і Карпатської України.

Пор. теж статтю М. Чубатого про постання Києво-руського обряду на українських землях та про дві юрисдикції того ж обряду в Америці: Chubaty M., *The development of the Kiew-Ruthenian Rite,* "Het christelijk Oosten", 1969, t. IV, pp. 247-258; 1970, pp. 42-54. Cf. Dančo V., *A reply to Mr. N. Chubaty* (ib. 1970, pp. 42-54).

1289/1. - *Opći Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji. Cerkev v Jugoslaviji* 1974, Zagreb, Biskupska Konferencija Jugoslavije, 1975, s. XIV+1166.

Це монументальний Шематизм Католицької церкви в Югославії, з усіма її митрополіями, єпархіями та парафіями, з досить обширною історією кожної єпархії, численними ілюстраціями, мапами, покажчиками імен осіб та місцевостей. У ньому теж знаходиться східна Крижівська єпархія, з її історією, усіма єпархіяльними установами, деканатами і парафіями (с. 173-191). У частині, присвяченій монашим Чинам, поміщено теж про Василіянський Чин (706-7), Сестер Василіянок (820) та Сестер Служебниць (905-7), з короткою їх історією, діючими Управами, з усіма домами.

1289/2. - *The United Societies of the U.S.A. A Historical Album, compiled on the Occasion of the seventhy-fifth Anniversary of the United Societes.* Editor B. Szereghy. McKeesport, Pa., 1978, pp. 172.

У цьому ювілейному виданні з численними світлинами, крім історії самого товариства « Собраніе », подано короткі життєписи усіх єпископів, починаючи від С. Ортинського і В. Такача, аж до актуальних, коротку історію « Карпато-Руси », зокрема її емі-

ґрантів, які поселилися в Америці, нариси про Семінарію Кирила і Методія в Питсбурзі, архиєпархіяльний музей та чернечі згромадження, які постали і діють серед тих поселенців в Америці. Поодинокі статті опрацьовані видавцем та о. А. Пекарем.

11. - УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В СОЦІЯЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

1290. - А. В(еликий), *Большевицький Церковний Собор у Львові 1946 року*. Н. Йорк, «Слово Д. Пастиря», III, 7-8, 1952, с. 64.

На основі історії і документів, які появилися друком, подано тут історично-догматичну й юридичну аналізу тих документів і «діяній» та показано, що діялось на тому Соборі і в якій формі були винесені «соборові» ухвали.

1291. - Боцюрків Б., *Головні тенденції та етапи радянської релігійної політики*. «Ювілейний збірник Укр. Вільної Ак. Наук в Канаді». Вінніпеґ, вид. УВАН, 1976, с. 139-153.

У статті автор трактує такі теми: Релігія в очах більшовиків; Протилежні тенденції релігійної політики режиму; Головні етапи церковної політики та Місце України в сучасній релігійній політиці Кремля.

1292. - Гриньох І., *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*. Відбитка з журнала «Сучасність» ч. 7-8 і 9, 1970. Мюнхен 1970, с. 55.

У розвідці автор описує спроби ліквідації Укр. Католицької Церкви ще в рр. 1939-1941 та як її переведено в Галичині в р. 1945.

1293. - Лужницький Г., *Большевицьке переслідування православної і католицької Церкви в Україні*. «Збірник матеріялів Наук. Конф. Кан. НТШ». Торонто 1966, ч. 7, с. 135-148.

У статті подано декілька важливіших моментів з історії Укр. Церкви, зокрема підкреслюючи християнську духовість укр. народу та нищення тих вартостей російськими і комуністичними владами.

1293/2. - *На Христовій Ниві.* Н. Йорк, Укр. Дух. Бібліотека ч. 51, 1978, с. 208.

Це збірка споминів о. М. Дирди з своєї священичої діяльности в Галичині в рр. 1933-1956; о. А. Бойчука з рр. 1939-1940 та с. Василії про останні дні українського Перемишля, 1944-1947, аж до вивезення єп. Й. Коциловського.

1294. - ALEXEEV W. and STAVROU TH.G., *The Great Revival: The Russian Church under German Occupation,* Minneapolis, Burgess Publishing Co., 1976, pp. XVI+229.

У перших двох розділах представлена доля Церкви в Радянському Союзі після революції та обмежене релігійне життя в тому ж Союзі в часі війни. Далі, досить обширно опрацьована спонтанна і буйна віднова релігійного життя під німецькою окупацією та румунською, хоч і там не бракувало чимало трудностей: масове відкриття і відновлення церков, сотні свячень тощо. Огляд охоплює усі колишні радянські території: Балтійські країни, Білорусь та Україну. У праці використано багато матеріялів, споминів, записок та особистих свідчень, хоч деякі можуть викликати застереження, бо походять з різних юрисдикційних напрямків.

1295. - BOCIURKIW B., *La situazione religiosa nell'Ucraina sovietica.* Estratto da "Russia Cristiana", n. 141, 1975, pp. 23.

Представивши церковні обставини в Україні після останньої світової війни та окресливши правний стан релігії і Церкви, автор подав актуальний стан, в якому знаходяться Прав. Церква в Україні, українці-католики, які не прийняли православ'я, як теж різні секти, із списком усіх єпархій та їхніх єпархів і короткими їхніми даними.

1296. - BOCIURKIW B., *The Catholic Church: Ukrainian Greek Catholics in the USSR,* "Religion in Comunist Lands", Keston, Kent, 1977, 1, pp. 4-12.

Автор подає короткий опис Укр. Католицької Церкви під Совітами, яка змагається в новітніх катакомбах, щоб не бути знищеною.

Пор. теж: REYNAROWYCH R., *The Catholic Church in the West Ukraine after World War II.* "Diakonia", 1970, t. V, pp. 372-387.

1297. - Hrynioch I., *Die Zerstörung der Ukrainisch-Katholischen Kirche in der Sowjetunion*. "Ostkirchliche Studien", Augustinus-Verlag, Würzburg, 1963, S. 3-38.

У цьому нарисі зокрема описано ту ролю, яку у знищенні Укр. Католицької Церкви відограли: урядові круги, Православна Російська Церква, т.зв. Ініціятивний Комітет та сам « Синод » з 1946 р. у Львові.

1298. - Labunka M.-Rudnytzky L., *The Ukrainian Catholic Church* 1945-1975. A Symposium, Philadelphia, St. Sophia Religious Ass. of Ukr. Catholics, 1976, p. 162.

У першій частині дано огляд Церкви в Україні за останні 30 років: Католицької (В. Маркусь), Православної (Ю. Шумовський) і Баптистів (М. Бордо).

У другій частині Е. Фріцсіммонс розглядає завдання і можливості для Укр. Католицької Церкви на полі екуменічного руху, Й. Моватт — політику Ватикану супроти Москви (поверховно і тенденційно), та вкінці П. Біланюк — Укр. католицький мирянський рух в рр. 1945-1975.

У третій частині Й. Пелікан з'ясовує східну духовість.

При кінці додано вибрану бібліографію.

Rec.: "Ostkirchliche Studien", Würzburg, 1977, 2/3, S. 202-204.

12. - УСТРІЙ — СОБОРИ — ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ ЦЕРКВИ

1299. - Антонович М., *5-голосна партесна Літургія — Свідок укр. музичної культури з доби до Бортнянського*. « Богословія », Рим, т. 37, 1973, с. 65-88.

Автор перевів студію над однією Службою Божою, яка знаходиться в рукописі в Новому Саді, Югославія, у збірнику п'ятиголосних концертів. У ній розглядає нашу музичну давнину, відкриваючи краєчок занавіси, за якою ховалася досі укр. музична минувшина, яка повела на нові шляхи літургічну музику сх. Церкви. Про цей період перед Д. Бортнянським досі майже нічого не появилося. Ця студія виказує, що золота доба Бортнянського-Веделя-Березовського являється тільки черговим етапом укр. музичної культури, пов'язаної багатим минулим.

1300. - Гординський С., *Українська ікона* 12-18 *сторіччя*. Філядельфія, « Провидіння », 1973, с. 212+217 ілюстрацій, втому 24 в кольорах.

Видання появилося окремо з українським текстом, окремо — з англійським. Після передмови автор говорить про генезу ікони, її завдання і ролю. Згодом, розповівши про ікони княжої доби, в наступних 4-6 розділах описує різні іконографічні типи, вказує на творчість головних іконописців 14-17 ст. У 7-му розділі аналізує мистецький рівень укр. церковного мистецтва в 17-19 ст., а в 8-му розділі окремо розглядає ікони на Закарпатті, які були під великим впливом галицької школи. У виданні подана багата бібліографія, список ікон, які поміщені в 2-ій частині і на ст. 6 та 28 дві географічні карти — для кращої орієнтації у розкладі поодиноких осередків іконописного мистецтва на Україні.

Рец.: « Богословія », Рим 1973, с. 235-7.

1301. - Гординський С., *Галицька ікона XIV-XVI ст.* « Богословія », Рим 1943-1963, т. 21-4, ст. 95-105.

Автор бачить галицьку іконографію як окрему і своєрідну школу, що бувши переємцем великих традицій мистецької митрополії — Києва, пішла власними шляхами, але в річищі загальних, зв'язаних із східним обрядом, мистецьких форм, тем та естетичних поглядів.

1302. - Кармазин-Каковський В., *Українська Народна Архитектура*. Зразки хат і дерев'яних церков XVIII сторіччя, переважно маловідомих або й зовсім невідомих, частина яких уже цілком зникла. « Богословія », Рим 1970, с. 77-127.

Автор розглядає ряд пам'яток укр. народного будівництва, зокрема церковного, переважно з південної України, з додатком деяких теж з Румунії. У церковному мистецтві бачить він щасливе поєднання місцевої народної архитектури з барокком, що вийшов з Італії. Автор додав ще 40 рисунків, з яких 30 присвячених церквам.

1303. - Ковачовичова-Пушкарьова Б., Пушкар І., *Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині*. Пряшів, Свидницький Музей Укр. Культури, 1971, с. 526.

У виданні поміщено ще 7 кольорових діяпозитивів, 76 чорнобілих фотографій і багато ілюстрованих рисунків. Після вступу

І. Чабиняка, у самій праці дбайливо і критично описано усі дерев'яні церкви на Словаччині, які поділені на три групи: 1. Церкви найдавнішого типу, стилево злучені з ґотицьким стилем. 2. Церкви центрального типу, що мають форму грецького хреста. 3. Церкви, що мають в собі різні будівельні варіянти. До останньої групи належать найбільш численні церкви з 18 ст., які є прикрашені пишними іконостасами. Видання доповнює географічна карта з позначенням, де живуть русини-українці і де існують церкви та дзвіниці. В Додатку, крім критичних заміток, списків, реєстрів, подано теж резюме в трьох мовах.

Рец.: « Богословія » 1973, с. 234-5.

1304. - Лук І., *Значіння Замойського Собору в історії Унії.* « Добрий Пастир », Станиславів-Перемишль 1932, с. 111-120, 184-193, 273-282.

Після короткого вступу про стан Церкви перед Собором, автор розглядає його історію, зокрема його декрети і потвердження Ап. Престолом та подає його характеристику.

1305. - Мацєнко П., *Нариси до історії української церковної музики.* Роблин-Вінніпеґ, М.Т.Б., 1968, с. 151.

У праці накреслено розвиток української церковної музики від її початків, беручи під увагу різнородні впливи, зокрема грецькі та болгарські. Описано теж її елементи, побудову, роди співів, як теж нотописи та визначних її творців. При кінці наведено відносну літературу, додаючи ще резюме в англійській мові та покажчик імен.

1306. - Стебельська А., *Проповідництво Кирила Турівського.* « Богословія », Рим 1974, с. 123-198.

Авторка розглядає у статті наступні проблеми: Тексти і публікації творів К. Турівського; Залежність від візантійських впливів; Історично-політичну і літературну генезу; Форму проповідей і вкінці греко-візантійські традиції у стилі його творів.

1307. - Студинський К., *Пересторога. Руський Памятник початку XVII віка.* Іст.-літературна студия. Львів, накл. автора, 1895, с. 10 (не нумерованих)+193.

На широкому тлі церковного життя при кінці 16 і на початку 17 ст. та живої полемічної літератури в тому періоді, автор окрему увагу присвячує студії про один з важливіших полемічних творів, а саме « Пересторозі » — її змістові, впливам, обставинам, авторові тощо.

1308. - Успенский Н.Д., *Древнерусское певческое искусство*. Москва, « Советский Композитор », 1971, с. 624.

Після довшого вступу Ю. Келдиша (5-23), який назвав цю працю капітальною, автор подає історію постання та розвитку церковного хорового мистецтва від 10 до 18 сторіччя, починаючи від Київської Русі, якій присвячений перший розділ (т. 29-67). Половина видання заповнена старими нотними записами. При кінці подана бібліографія, спис використаних рукописів та поміщених нотних записів.

1309. - Федорів Ю., *Кобринський Собор* 1626 *р.* (Критичний Огляд доби і ситуації). « Богословія », Рим 1974, с. 5-91.

У нарисі подано огляд Укр. Католицької і Православної Церков між Берестям і Кобринським Собором, який в першій мірі пляновано для якогось договорення-поєднання між ними. Коли ж православні не взяли участи, Собор обмежився власними внутрішніми справами. Автор подав зміст його ухвал, історію та версію постанов у « Листах Рутського », версію Котлубака-Рудовича (Богословія 1924) та версію з Бреве Урбана VIII з грудня 1629 р. — з дуже односторонною, без доказів, критикою тієї останньої, в якій не заапробовано всіх тих постанов, які прийнято на Соборі. При кінці, додано ще кілька документів та бібліографію.

1310. - Хома І., *Деякі з перших інструкцій Конґреґації Поширення Віри відносно Церкви на Русі-Україні*. « Богословія », Рим 1974, с. 93-121.

Після короткого нарису про початки Конґреґації Поширення Віри (давніша назва), наводить деякі її інструкції відносно Української Церкви у таких розділах: Заборона міняти обряд; Критичні хвилини Унії; Проєкт кн. Адама О. Санґушка; Інструкція для Ап. Нунція в справі загальної Унії (1636); Унійні змагання митр. Р. Корсака та Справа митрополичого Коадютора.

1311. - Хома І., *Ідея спільного Синоду* 1629 *р.* « Богословія », Рим 1973, с. 21-64.

Спільний Собор запляновано для загального замирення чи навіть поєднання між обома Церквами, з'єдиненою і православною. Автор описує приготування до нього з обох боків і ставлення до нього з боку Ап. Престолу, зокрема Секретаря « Пропаґанди » Ф. Інґолі, з деякими його біографічними даними. Остаточно Собор не відбувся, бо, залякана низами, православна єрархія відмовилась взяти участь.

В Додатку поміщено 6 документів, які були вже раніше опубліковані в « Зап. НТШ », т. 116, 1913, кн. 4, с. 21-39 (див. ч. 122).

1312. - Щапов Н.Я., *К истории соотношения светской и церковной юрисдикции на Руси в XII-XIV вв.* « Польща и Русь », изд. « Наука », Москва 1974 (с. 424), с. 172-189.

У більшій праці про Польщу і Русь в 12-14 ст., у цьому розділі автор определює які судові справи належали до церковної і які до світської влади, подаючи теж розвиток цієї юрисдикції.

1313. - Hannick Ch., *Erwin Korschmieder et la musique ecclésiastique slave ancienne.* "Irenikon", Chevtogne, 1977, pp. 210-221.

У статті описано вклад Е. Коршмідера в опрацюванні старинної церковно-слов'янської музики, втому теж Київської школи. Цінніша, однак, подана тут його бібліографія на цю тему, як також наведені у статті важніші праці з цієї ділянки — останніх часів.

1314. - Kovačovičova B.-Puškar I., *Drevené kosteliky v obci Nová Polianka a Rovné.*

« Наук. Зб. Музею Укр. Культури в Свиднику », Пряшів 1965, с. 149-178.

У статті словацькою мовою подана коротка історія з численними світлинами двох дерев'яних церков з 18 ст., які вже знищені (див. ч. 1303).

1315. - Lewin P., *The Ukrainian Popular Stage of the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the Territory of the Polish Commonwealth.* "Harvard Ukr. Studies", Cambridge, Mass., 3, 1977, pp. 308-329.

Після короткого введення про розвиток релігійного сценічного мистецтва на землях, що належали до Польщі, в 17 і 18 ст., авторка розглядає кілька знайдених рукописів, в яких ці драми записано.

1316. - LICHACZOWA W.-LICHACZOW D., *Artystyczna spuścizna dawnej Rusi a współczesność.* Przełożyła Paulina Lewin, Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax, 1977, s. 140.

Це польський переклад з російської праці, яка появилася 1971 р. в Ленінграді під заг.: *Художественное наследие древней Руси и современность.* Автори представляють у праці композиційну гармонію стінного малярства з архитектурою Русі; притаманні прикмети староруських ікон; штуку прикрашування староруських рукописів та копіювання середньовічного малярства, як теж притаманні прикмети староруської літератури та їхній вплив на російську літературу і штуку. Назва « Русь » обхоплює період до кінця 17 ст., але в більшості автори беруть зразки з Київської Русі. У виданні поміщено також 16 ілюстрацій.

Пор. теж: *Культурное наследие древней Руси. Истоки, становление, традиции.* Москва, изд., « Наука », 1976, с. 460.

Збірник складається з статтей ріжних авторів, з яких багато розглядає проблеми історії староруської літератури і культури, проблеми текстології і бібліографії та зв'язків з іншими народами. Збірник присвячений пам'яті Д.С. Лихачева.

1317. - PRZEŹDZIECKA M., *O małopolskim malarstwie ikonowym w XIX wieku* – Studia nad epilogiem sztuki cerkiewnej w diecezji przemyskiej i na terenach sąsiednich. Wrocław, Pol. Ak. N., Instytut sztuki, Ossolineum, 1973, s. 76, illustr. 77.

На основі архівних документів, передусім Перемиської укр.-католицької капітули і при помочі світлин та списка тодішніх церковних малярів, авторка подала досить критичний, хоч неповний огляд укр. досягнень на полі церковного пластичного мистецтва у 19 ст. — у першій мірі в колишній Перемиській єпархії та сусідних теренах.

Рец.: « Богословія », Рим 1973, с. 238-9.

1318. - ZAIKYN W., *Podział historji Kościoła wschodnio-słowiańskiego (ruskiego i rosyjskiego) na okresy.* "Sprawozdania Tow. Nauk. we Lwowie", Lwów, 1934, XIV, s. 213-219.

Ustrój prawny Kościoła ruskiego (wschodnio-słowiańskiego) w okresie przedtatarskim 988-1240. Ibidem 11, 1931, s. 113-117.

Ustrój prawny Kościoła ruskiego w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI w. do Unji Lubelskiej. Ibidem, 10, 1930, s. 132-7.

У першому звідомленні автор подає так, на його думку, найбільш підхожий поділ церковної історії в Україні і Росії: старинну — до 8 ст.; середньовічну — до половини 15 ст., і новітню — після того, з більшим числом підподілів.

У другому звідомленні описує правний устрій Руської Церкви до 1240 р., а в третьому — внутрішній устрій тієї Церкви у Великому Князівстві Литовському до Люблинської Унії 1569 р.

1319. - ŽUŽEK I., *Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of the Russian Canon Law.* "Or. Chr. Analecta", 168, Rome, 1964, pp. XII+328.

У першій частині автор подав початки, історію та опис різних Кормчих Книг, на яких основувалося церковне право східних Церков. У 2-ій частині описано вживання різних Кормчих Книг в Руській Церкві впродовж перших 7 сторіч — до 1700 років, присвячуючи один розділ порівнянні Кормчих Книг до « Руської Правди », Статутів св. Володимира, Ярослава і до « Мірило Праведноє ». Третя частина присвячена описові вживання і правної сили Кормчих Книг в рр. 1700-1918. При кінці додано Джерела і Бібліографію (291-301) і допоміжню літературу (301-9) та обширний покажчик імен.

1320. - *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy.* Fordham University, New York, 1972, p. 74.

У виданні зібрано 4 доповіді: 1. В. де Вріс: Походження східних патріярхатів і їх відношення до влади Папи; 2. Дж. Мадей: Права Української Церкви в час Берестейської Унії та її сучасна ситуація; 3. Дж. А. Мальоні: Сучасне канонічне положення УКЦ і її майбутнє; 4. А.У. Флоріді: Роля України в сучасній радянській Ватиканській дипломатії. Додано теж дискусію, яка після них відбулася. З цих доповідей тільки перша втримана на стисло науковому рівні.

Пор. теж:

POSPISHIL V.J., *The Ukrainian Major Archiepiscopate.* "Diakonia", 1968, t. III, pp. 5-24.

Pospishil V.J., *An autonomous Ukrainian Catholic Church.* Ibidem 1971, t. VI, pp. 232-266.

Kosovych B., *Laymen and the future of the Ukrainian Catholic Church in America.* Ibidem 1974, t. IX, pp. 126-137.

Pospishil V.J.-Luznycky H.M., *The Quest for an Ukrainian Catholic Patriarchate.* Philadelphia, 1971, p. 75.

13. - ЧЕРНЕЧІ ЧИНИ І МОНАСТИРІ

1321. - Анучинъ Д., *Монастырская реформа въ царствѣ польскомъ.* « Р. Старина » 1902, III, с. 513-532; IV, с. 45-163, 555-576; 1903, I, с. 201-210.

Автор подає опис про замкнення великого числа монастирів 1864 р. в Польському Королівстві, втому теж 4 Василіянських: у Люблині, Замості, Холмі і Білій. Зостався тільки ще один — у Варшаві, який існує до сьогодні.

Rec.: "Prz. Powsz.", Kraków, 1905, 85, s. 147-150.

1322. - Буцманюк І., *Унів і его монастирі.* Жовква, друк. ОО. Василіян, 1904, с. 116.

На підставі народних переказів, старих грамот та історичних джерел автор переповідає історію самого Унева, зокрема Унівських монастирів. При цьому згадує теж монастирі Сестер Василіянок і також загально про ОО. Василіян. У виданні поміщено 11 ілюстрацій.

1323. - Ваврик В., *Профілі Піонерів.* « Ювілейне видання » Світлій пам'яті Василіян-Піонерів (1902-1977). Едмонтон 1977, с. 27-43.

У збірнику подано короткі сильветки перших Василіян в Канаді: оо. П. Філяса, С. Дидика, Н. Крижановського, М. Гури, А. Филипова, І. Тимочка, єп. В. Ладики і о. Й. Тимочка. Крім цього у виданні відмічено головніші події за 75 років Василіянської праці в Канаді (44-59).

У « Василіянському Віснику », що появляється з 1964 року

в Римі, майже щорічно, подаються довші чи коротші некрологи про всіх членів Василіянського Чину, починаючи з 1963 року.

1324. - Войнар М., *Василіяни в українському народі.* « Слово Д. Пастиря », Н. Йорк, ч. 7-8, 1950, с. 80.

Це популярний нарис історії Василіянського Чину серед українського народу.

1325. - Заклинський К., *Нарис історії Краснобрідського монастиря.* « Наук. Збірник У. Культури у Свиднику ». Пряшів 1965, с. 43-58.

На тлі політичної і церковної історії тієї частини Пряшівщини автор дає короткий нарис історії Краснобрідського монастиря, одного з важливіших центрів релігійного і культурного життя, біля якого довгий час існувала школа, теж і малярства. Монастир знищено в часі війни 1914 р. При кінці подано резюме в німецькій мові.

1326. - Килессо С.К., *Киево-Печерская Лавра.* Памятники архитектури и искусства. Москва, « Искусство », 1975, с. 144.

Після короткої історії Печерської Лаври, автор дає досить широкий і подрібний опис її архітектурних пам'ятників, самої Лаври і ближчих та дальших Печер. Окремо описує ще ґрав'юри, мистецьку обрібку металів та вишивки. При кінці знаходиться Бібліографія, резюме в англійській мові та спис 109+3 ілюстрацій, між ними багато кольорових.

1327. - Кульчинський І., *Съѣзды Базиліянь въ Западной Руси.* « Вѣстникъ Зап. Россіи », Вильна 1870, т. 2, ч. 4, отдѣленіе 2, с. 1-43.

Це переклад з польської мови, який виготовив И. Козловскій, з манускрипту відомого історика о. І. Кульчинського, що був у Римі Прокуратором Чину і Київських митрополитів. На основі документів, які на початку 18 ст. зберігалися при церкві Сергія і Вакха в Римі, в рукописній книзі під буквою І, описав він 32 Капітули Василіянського Чину, починаючи від першої 1617 й кінчаючи тією з 1726 р., подаючи короткий опис кожної капітули, зокрема відмічуючи ці справи, які на них були порушені та вирішені.

1328. - Пекар А., *Василіянські Протоігумени на Закарпатті.* « Зап. ЧСВВ », IX, Рим 1974, с. 152-166.

Мукачівські єпископи, вибирані з-між Василіян, до 1732 р. бували теж їхніми головними настоятелями, як теж проживали в монастирі, не маючи ще власної палати. Коли почато іменувати єпископами світських священиків, тоді Василіяни рядилися власними (Архимандритами) Протоігуменами. У статті автор устійнює їхній список 1732-1961, бо різні автори не завжди подавали ці самі.

1329. - Площанскій В.А., *Лавровъ, село и монастырь въ Самборскомъ окрузѣ.* « Наук. Сб. Гал.-Рус. Матицы », Львовъ 1866, с. 318-339.

Автор подає коротку історію Лаврова й околишніх сіл, зокрема самого монастиря і Лаврівської школи.

1330. - Площанскій В.А., *Добромиль, Монастырь Ч. Св. Василія В. и нѣсколько словъ объ отношеніяхъ города.* Там же, 1867, с. 211-254.

На стор. 211-243 автор подав короткий історичний нарис про Добромильський монастир, на основі архівних монастирських матеріялів, а на дальших самого містечка.

1331. - Площанскій В.А., *О Монастырѣ и Церквахъ Дрогобичскихъ.* Там же 1867, с. 179-188.

Після короткого нарису про саме місто Дрогобич (с. 162-179), на дальших сторінках подана коротка історія монастиря ОО. Василіян та всіх церков, східних і латинських.

1332. - Федоренко П., *Завдання вивчення манастирського господарства.* (Робочий плян і огляд архівного матеріялу). « Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Київі », т. II. Київ, Держ. в-во України, 1929, с. 1-35.

У статті поданий робочий плян у вивченні монастирських дібр, як теж огляд архівного матеріялу й частинно літератури на цю тему.

1333 - *Русскіи монастыри на Угорской Руси.* « Временникъ Инст. Ставропиг. », Львовъ 1872, с. 114-120.

У статті подано короткий історичний нарис 6 монастирів, які в тому часі знаходилися в Угорщині.

Див. також 1873, с. 123-8: *Про школи при Бучацькому монастирі за* 158 *років*. Про цей монастир див. теж 1895, с. 126-7 і 1912, с. 24-27. *Про Крехівський монастир* див. 1904, с. 155-7, а про *Гошівський* 1912, с. 128-131.

1334. - Снотkowski W., *Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi* 1773-1848. Kraków, 1905, s. XV+435.

Автор описує урядову політику Австрійського уряду у відношенні до жіночих монастирів в рр. 1773-1848, які зазнали у тому періоді дуже багато трудностей та ударів. На ст. 135-153 присвячує увагу також монастирям Сестер Василіянок.

Rec.: "Prz. Powsz.", Kraków, 1905, s. 239-242.

1335. - Снотkowski W., *Redukcje monasterów Bazyljańskich w Galicji*. Kraków, 1922, s. 79. (Osobna odbitka z wyd. Polskiej Ak. Umiejętności, wydział hist.-fil. Serja II, t. XXXVIII, N. 6).

На підставі архівних документів автор подає опис скасування багатьох Василіянських монастирів в Галичині за Марії Терези і Йосифа II, даючи багато історичних інформацій про всі монастирі, і ті, що зосталися, і ті, що їх скасовано. Праця поділена на такі розділи: Стан монастирів за Марії Терези; Про архимандрії в Уневі і Жовкві; редукція 14 монастирів в рр. 1778-9; Старання протоігумена Старожинського рятують 16 монастирів; Опис позісталих монастирів та боротьба зі світським клиром. В р. 1800 було ще 22 монастирі: у Львівській єпархії 14+87 членів, у Перемйській 8+77 членів.

Rec.: "Prz. Powsz.", Kraków, 1923, str. 171-2.

Пор. теж його працю про грабіж монастирських, єпархіяльних та капітульних дібр за Марії Терези і Йосифа II: *Grabieże kościelne w Galicyi*, Kraków, 1919. ("Prz. Powsz.", 1919, s. 185).

1336. - Kossowski A., *Z dziejów Zakonu Bazylianów w Zamościu*. "Teka Zamojska", R. I (V), 1938, n. 4, s. 212-220.

У статті подано коротку історію Василіянського Чину, зокрема монастиря у Замості.

1337. - MALANCZUK V., *Vifftigjarig bestaan van de oosterse tak der Redemptoristen*, "Het christlijk Oosten", 1949-1950, t. II, pp. 23-33.

Автор подає короткий історичний нарис східної вітки ОО. Редемптористів серед українського народу з нагоди її 50-річчя.

1338. - WOJNAR M., *Basilian Seminaries, Colleges and Schools* (*XVII-XVIII*). "Analecta OSBM", IX (XIV), 1974, pp. 48-63.

Basilian Scholars and Publishing Houses (*XVII-XVIII*). Ibidem p. 64-94.

Basilian Missionary Work - Missionaries and Missions (*XVII-XVIII*). Ibidem 95-110.

У першому нарисі автор описує Василіянські семінарії для єпархіяльного духовенства та 17 шкіл-колеґій для переважно шляхетської молоді.

У другому — дає короткі інформації про 9 Василіянських вчених в 17-му і у 18-му ст., та про видавничі центри-друкарні у Вильні, Супраслі, Уневі і Почаєві.

У третьому — дає такі ж інформації про 15 Василіянських місіонерів в 17 ст. і 18 в наступному 18-му ст., як також характеристику таких місій.

1339. - WOŁYNIAK (Giżycki M.), *Szkoła powiatowa Bazyliańska w Wilnie w klasztorze św. Trójcy*, "Prz. Powszechny" IV, 40, Kraków, 1893, s. 93-109.

Це короткий нарис про Василіянську повітову школу, яка постала у Вильні в манастирських забудуваннях св. Трійці і діяла в рр. 1825-1839. У нарисі подано опис навчання з усіх предметів, число учнів та всіх професорів з їхніми короткими даними, і долю по їх усуненні.

1340. - WOŁYNIAK, *Lista Opatów Bazyliańskich w Grodnie* (*z 6 rycinami*), Kraków, 1905, s. 59.

На основі хроніки І. Кульчинського, « опата » цього монастиря в рр. 1736-1741 (опублікованої в рос. перекладі в « Археогр. Сборникъ », IX, с. 409-504), записок Стебельського і Семашка відтворює листу « опатів »-архимандритів того монастиря, який постав у 15 ст. при церкві з 12 ст. — аж до останнього В. Бучинського

з 1832 р. При цьому подана теж коротка історія самого монастиря. Див. ще його: *Ostatni klasztor bazyliański w Rosyi*, Kraków, Anczyca, 1916, s. 20.

1341. - Wołyniak, *Bazyliańskie klasztory unickie w obrębie prowincyi litewskiej*. "Prz. Nauk. i Lit.", 1907, t. 35, s. 73-96, 171-192, 269-288, 361-378, 461-480.

По короткій загальній історії Чину, подрібно описано 26 монастирів в Білоруської Провінції, зокрема ті школи, які вони провадили, — із списками ректорів, професорів і визначніших учнів.

1342. - Wołyniak, *Wspomnienia o Borunach i unitach w Oszmiańskiem*. "Muzeon", t. 13 (1897), s. 645-666.

Після короткої історії самого монастиря, описує його посілості і приходи, діяльність його членів, зокрема школи для світських — із списками визначніших префектів та учнів.

1343. - (Wołyniak) Smora, *Kilka słów o Byteniu i Bazyljanach*. "Prz. Nauk. i Lit.", 42, 1914, s. 49-63, 144-155, 249-256, 341-9, 443-9.

Подавши коротку історію монастиря в Битені, окрему увагу присвячує цій діяльності, яку там розвинули в ділянці душпастирській і культурній, згадавши визначніших його представників.

На с. 76 подає такий стан Чину: Білоруська Провінція в рр. 1782-3 мала 18 монастирів з 115 монахами; в р. 1786 — було 118 монахів. Литовська Провінція 1822 р. мала 39 монастирів з 187 монахами і 72 новиками.

16. - ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ШКОЛИ І ДРУКАРНІ

1344. - Біда К., *Українські видання в 16 ст.* « Богословія », Рим 1976, с. 117-133.

Автор дає опис першодруків-інкунабулів, які появилися перед 1500 роком у Львові, Острозі та Вильні. При кінці додано 4 ілюстраційні листки з різних видань.

1345. - Блажейовський Д., *Українські і Білоруські студенти в Папській Грецькій Колеґії в Римі.* « Богословія », Рим 1977, с. 246-258.

У цій Колеґії навчалося понад 200 студентів з Київської і Галицької митрополій, які пізніше займали високі і відповідальні становища в Церкві. У статті автор розглядає причини, із-за яких вони призначались до цієї Колеґії, подає число українських і білоруських студентів й аналізує вплив цієї Колеґії на цих студентів, а через них на життя й історію Києво-Галицької митрополії і сусідніх країн.

1346. - Ваврик М., *Церковні друкарні й видання в Українській Католицькій Церкві 17-го ст.* « Записки ЧСВВ » IX(XIV), Рим 1974, с. 111-123.

Автор описує невідрадний стан в укр. кат. Церкві в 17 столітті на полі друкарень та видань. Після першорядних церковних видань Служебника і Требника у Виленській друкарні Л. Мамонича 1617-1618 — на друге видання Служебника митр. К. Жоховського треба було ждати 75 років, аж до 1692 р. У цьому періоді, крім незначних і дрібних видань, можна ще тільки згадати Часослов, що появився з Святотроїцької друкарні у Вильні 1670 р. Багато було дискусій і постанов, але обставини не дозволяли на їхню реалізацію.

1347. - Ваврик М., *До постання першої серії « Записок » ЧСВВ* (1924-1948). « Записки ЧСВВ » IX(XIV), Рим 1974, с. 1-18.

Ініціятором постання « Записок ЧСВВ » був довголітній Протоігумен о. П. Філяс, який приготовив до цього ґрунт за свого урядування і висунув цей проєкт на Капітулі у Львові 1920 р. Описавши перебіг цих приготувань, автор присвячує ще окрему увагу першому редакторові « Записок » о. Й. Скрутневі, цілі цього видання, досягненням та значенні.

Доповненням до цієї статті, пор. теж: Великий А.Г., *До генези другої серії « Записок ЧСВВ »* (1949-1974), там же с. 19-23; як також: Назарко І., *Мої спомини про о. Й. Скрутня, ЧСВВ* (1894-1951). — З нагоди 50-ліття появи « Записок ЧСВВ », там же, с. 293-302.

1348. - Головацкій Я., *Начало и дѣйствованіе ставропигійского Братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному.* « Зоря Галицкая яко албомъ на 1860 г. ». Львовъ, тип. Ставр. Инст., 1860, с. 431-476.

У статті подано короткий нарис про початки Львівського Братства — аж до осягнення ставропігії 1593 р., зокрема його шкільну, виховну, друкарську та видавничу діяльність.

1349. - Купранець О., *Духовне Вогнище на Скитальщині. Українська Католицька Духовна Семінарія, Гіршберґ-Кулемборґ.* « Записки ЧСВВ », I, т. 35, Рим-Торонто 1975, с. 206.

У праці подано історичний нарис про постання й діяльність Укр. Кат. Духовної Семінарії, спочатку в Гіршберґ, Німеччина, а потім у Кулемборґ, Голандія, в рр. 1946-1950, з короткими даними усіх настоятелів і професорів, списком питомців і багатьома світлинами осіб і групових. На початку наведено використані джерела, а при кінці ще кілька документів, резюме в англійській мові та покажчик імен та речей.

Rec.: "Het Christelijk Oosten", Nijmegen, 1976, 296.

1350. - Луців В., *Церковні Братства в Україні.* « Богословія », Рим 1973, с. 89-123.

У нарисі розглядаються: Походження та історична основа укр. церковних Братств; членство та їхня побудова і діяльність, як теж значення і вислід праці для українського народу. При кінці подано теж використану досить широку бібліографію.

1351. - Музичка І., *Початки Української Богословської Науки в XX ст. і патріярх Йосиф.* « Богословія » 1977, с. 73-120.

Автор подав начерк про початки укр. богословської науки в XX ст., від з'їзду професорів богословії української семінарії 1922 р. — до завершення тих початків 1928 р. створенням Богословської Академії, яку випередили поява журналу « Богословія » та створення Богословського Наукового Товариства (1923).

1352. - Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания на Украине.* Москва, « Наука », 1974, с. 224.

У цьому виданні описано історію друкарських видань Івана Федорова у Львові, потім в Острозі і знову у Львові, та його останні старання. При кінці додано багато приміток та покажчик імен, але без бібліографії.

1353. - Петровъ Н., *Воспитанники Кіевской Академіи изъ Сербовъ съ начала синодальнаго періода и до царствованія Екатерини II* (1721-1762). « Изв. имп. Ак. Наукъ », 1904, с. 1-16.

Число студентів-чужинців було в Київській Академії високе, бо сягало 1/3 й деколи половини, вважаючи такими всіх, що походили з земель, які не належали до Росії, отже й українців з польських теренів. У цій статті автор дає список кілька десяток студентів з Сербії, з короткими їхніми особистими даними та описом.

1354. - Петровъ Н., *Кременецкое Православное Братство*. Тр. К. Д.А., Кіевъ 1857, IX, с. 122-145.

На основі збірки матеріялів з архіву митр. Макарія (на 75 аркушах), що відносилися до монастирів в Крем'янці і Луцьку, автор подав короткий історичний нарис про Братство, монастир і друкарню в Крем'янці від 1663 року (від 1725 уніятських) — аж до Олександра I, який переніс Василіян до монастиря Реформатів, й де вони перебували до 1839 р.

Rec.: "Kw. Hist.", Lwów, 1888, 140-1.

1355. - Петрушевичъ А.С., *О началѣ книгопечатанія на Руси вообще, а въ городѣ Львовѣ въ особенности*. « Временникъ Инст. Ставроп. », Львовъ 1884, с. 111-150.

Хронологическая Роспись церковныхъ и мирскихъ русско-словенскихъ книгъ напечатанныхъ кириловскими буквами въ г. Львовѣ съ 1574 *до* 1800 *года*. Там же 1885, с. 111-133.

В першій розвідці подано короткий історичний нарис розвитку друкарства на Русі, зокрема у Львові, а в другій список усіх книг, які в самому Львові появилися друком — кирилицею, від 1574 до 1800 року.

1356. - Семчук С., *Унівський Требник* 1681 *р.* « Записки ЧСВВ » IX(XIV), Рим 1974, с. 124-141.

Автор подав опис та аналізу цього цінного видання, яке обіймає не тільки саму обрядову частину, але теж вказівки як сповняти святі дійства й уділювати св. Тайни — правдиву церковну енциклопедію богослов'я, отже і догматики, і моральної, права та пасторальної. Ще один примірник його знаходився у Львівській Василіянській бібліотеці та в Києві, в Укр. Ак. Н., але ушкоджений.

1357. - Сениця П., *Світильник Істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові*, 1928/9-1944. Частина друга. Торонто-Чікаґо, накл. Абсольвентів Укр. Кат. Богословської Академії, 1976, с. 663.

У цій другій частині подано історію Богословського наукового товариства від 1923 р. (с. 13-63) і самої Академії в рр. 1939-1944 і після війни (с. 64-89), з голосами преси про неї в різних мовах, як теж чимало документів до життя митр. А. Шептицького та кард. Йосифа Сліпого. У праці наведено 378 чисел бібліографії і в обох частинах вміщено понад 200 знимок. При кінці подано теж резюме в мовах українській, англійській, французькій, італійській та німецькій як теж індекс імен на 12 сторінок.

Перша частина появилася 1973 р., див. ч. 888.

1358. - Шараневичъ И., *Николай Крассовскій* (*Миколай Красувскій*) *отъ* 1686-1692 *писарь управленія, а отъ* 1692-7 *старѣйшина Ставропигійскаго Братства въ Львовѣ*. Историческій очеркъ съ прибавкою современныхъ записокъ изъ книгъ и регистровъ Львовскаго Ставропигійскаго Братства. Львовъ, тип. Ставр. Инст., 1895, с. 196+IV.

На тлі короткого біографічного нарису одного з визначніших членів Братства, М. Красовського з 17 ст., подано тут досить багато матеріялу до історії самого Братства, продовжаючи її на с. 10-195 виписками з його архівів та книг.

1359. - Шараневичь И., *Юрій Еліясевичъ*. Историческій очеркъ. Львовъ, тип. Ставр. Инст., 1895, с. 35.

На тлі життєпису Ю. Еліясевича автор продовжає історію самого Братства в роках 1722-1735 (Див. ч. 1357).

1360. - В.Р.В., *Львовское Ставропигіальное Братство.* « Временникъ », Львовъ 1927, с. 4-51.

Напочатку подано короткий історичний начерк Братства, його Устав, а потім широко описано його « чорні » дні в рр. 1915-1922, коли його перебрали свідомі українці.

На ст. XXXVI-XLI поміщено список імен усіх тих, що в рр. 1577-1926 входили до головної Ради і творили його « старшину ».

У « Временнику » за 1875 рік, с. 148-160 подано короткі відомості про інші Братства у Львові.

1361. - *Збірник Львівської Ставропигії.* Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріяли, Т.І. — під ред. К. Студинського. Львів, Ставр. Інст., 1921, с. 371.

У цьому Збірнику подано багато матеріялу до історії самого Братства, зокрема його церкви, видавництва й друкарні та літографії, таких авторів: А. Барвінський, А. Андрухович, І. Брик, І. Крипякевич, А. Карпович, М. Тершаковець, М. Голубець, І. Свєнціцький і Я. Гординський.

1362. - *Українська Книга XVI-XVII ст.* За редакцією М.О. Макаренка і С.І. Маслова. Київ, Держ. в-во України, 1926, с. XVI+435.

Це збірна праця, яка появилася у рамах: Труди Укр. Наук. Інституту Книгознавства, як т. І. На зміст її складаються настушні нариси:

Романовський В.: Друкар І. Федорович, його життя і діяльність (1-55).

Клименко П.: Графіка шрифту Острозької Біблії (56-76).

Маслов С.: Етюди з історії укр. стародруків (77-152).

Макаренко М.: Орнаментація укр. книги XVI-XVII ст. (153-218).

Попов П.: Матеріяли до словника укр. граверів (219-352).

Щербаківський Д.: Оправа книжок київських золотарів XVII-XVIII с. (353-400).

Курінний П.: Лаврські інтролігатори XVII-XVIII ст. (401-435).

Майже всі ці видання були церковного характеру і появилися в церковних друкарнях.

1363. - BLAZEJOVSKYJ D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv* (1665-1784). "Analecta OSBM", I, v. 29, 1975, pp. XXVII+280.

Подавши напочатку досить широкий нарис про українські католицькі семінарії в Київській митрополії (1-79), загально про вірменів, зокрема у Львові (80-94), і про Папські колеґії і семінарії та про Театинів (90-108), далі автор подає історію вірменської семінарії у Львові в рр. 1665-1709 (109-162), та спільної вірменсько-української семінарії, спочатку у вірменському домі в рр. 1709-1740 (163-218), і в новому домі в рр. 1746-1784 (219-245). При кінці подає теж спис усіх ректорів і професорів та список 194 українських семінаристів, з короткими їхніми особистими даними. На початку подана досить обширна бібліографія і використані джерела, при кінці покажчик імен. У виданні поміщено теж 7 ілюстрацій.

Rec.: "Or. Chr. Per.", 42/2, 1976, pp. 555-6 (Krajcar J.).

1364. - BLAZEJOVSKYJ D., *Ukrainian and Bielorussian Students in the Pontificio Collegio Urbano de Propaganda Fide* (1627-1846). "Analecta OSBM", IX (XIV), Roma, 1974, pp. 202-222.

Після короткого нарису про джерела, з яких взято ці дані, автор подає список 68 питомців з Київської митрополії в рр. 1627-1846, які перебували в Колеґії « Пропаґанда Фіде », з найважливішими їхніми даними, які знайдено в архівних записах цієї Колеґії. Більшість цих студентів були Василіянами.

1365. - CHARLAMPOWICZ K., *Polski wpływ na szkolnictwo ruskie w XVI i XVII stuleciu.* (Z niedrukowanego oryginalu rosyjskiego przełożył Alojzy Wanczura). Lwów, księgarnia Naukowa, 1924, s. 47.

В короткому нарисі автор описує польський гуманістичний вплив на руське шкільництво в Польщі, а пізніше теж єзуїтських колеґій, та проникання цими польськими каналами західної європейської культури — спочатку до Києва, а з нього до Москви.

Rec.: "Kw. Hist.", 1925, s. 623-4.

1366. - SIMRAK J., *Spomenica o 250-godośnjici grkokat. Sjemeniśta u Zagrebu* (1681-1931). Tiskara Narodne Prosvjete u Zagrebu 1931, s. (8)+160.

Автор зібрав матеріяли і подав коротку історію Духовної Семінарії в Загребі, яку започатковано ще 1681 р. для виховання священиків східного обряду теперішньої Крижевської єпархії в Югославії, до якої, крім хорватів, долучилися теж поселенці з Галичини і Закарпаття. У нарисі описано початки цієї семінарії, розвиток, научну й виховну програму та імена багатьох ректорів й інших виховників, як теж питомців, з численними світлинами.

1367. - Zubrzycki D., *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi.* Lwów, druk. Inst. Stauropig., 1836, s. (4)+54.

У статті подано короткий історичний нарис про 17 слов'янських друкарень, які існували в Галичині, з додатком їхніх видань.

Цю розвідку передруковано у « Временнику » Ставропігійського Інституту за рік 1913.

1368. - A.B., *Szkoły ludowe w Rosyi.* "Prz. Powsz.", Kraków, 21, 1899, s. 153-175.

Це короткий нарис про народні школи в 19 столітті в російській імперії, втому і на українських землях, які в тому часі організувались при церквах і якими майже повністю провадило духовенство.

15. - ЖИТТЄПИСИ ВИЗНАЧНИХ В ЦЕРКОВНОМУ ЖИТТІ ОСОБИСТОСТЕЙ

1369. - Андрусяк Н., *Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання Церков.* « Логос », Йорктон 1977, с. 257-290.

Автор перевидає в українській мові монографію, яка передше появилась була по-польськи (див. ч. 983), доповняючи її тільки матеріялами, які опублікували О. Деруґа (див. ч. 1394) і М. Марусин (див. ч. 566), не взявши до уваги тих документів, які в останніх десятиріччях видано в Римі. У цьому перекладі виповнено деякі прогалини в насвітленні діяльности єп. Шумлянського, але використані нові матеріяли не змінили основних поглядів автора.

1370. - Біда К., *Іоанникій Ґалятовський.* « Богословія », Рим 1972, с. 65-98.

Архимандрит І. Ґалятовський належав до найбільш освічених людей того часу в Україні, і його твори були поширені теж поза її границями, як і в Росії. Автор подає його біографічні дані, хоч не багато з них передано наступним поколінням, зокрема про його професуру в Києві, та розглядає його письменницьку діяльність, західні основи його освіти, як теж культурні впливи українських діячів на Росію, хоч московська патріярхія 1690 р. видала заборону вживати українські видання.

1371. - Біда К., *Іоанікій Ґалятовський і його « Ключ Разумінія »*. Рим, Укр. Кат. унів. ім. св. Климента Папи, т. 37-39, 1975, с. XIV+(2)+524+(4).

На перших 104 сторінках, автор розглядає життя І. Ґалятовського, його літературні твори, західні впливи й заборону його творів в Москві, та сам твір « Ключ Разумінія », як теж літературу до його життя і творів. На дальших сторінках офсетом перевидає сам « Ключ Разумінія », який появився в Києві 1659 року. При кінці виготовлено ще покажчик імен — до вступу і самого твору І. Ґалятовського.

1372. - Ваврик М., *о. Корнило Срочинський, ЧСВВ, історіограф та проповідник*. « Записки ЧСВВ », III(IX), Рим 1960, с. 429-439.

У статті подано життєпис о. К. Срочинського, зокрема описана його наукова та проповідницька діяльність.

1373. - Гаюк К., *Унійна діяльність Мелетія Смотрицького*. Історичний нарис. Н. Йорк-Бавнд Брук, Науково-Богословський Інститут Укр. Прав. Церкви в США, 1970, с. 55.

У цьому нарисі автор подав короткий життєпис М. Смотрицького, зокрема довше насвітливши його унійну діяльність, яку він, очевидно, осуджує.

1374. - Голинський П., *Владика-Мученик*. « Християнський Голос », Мюнхен 1957, чч. 46-50.

Автор подав у тих числах вартісний спомин про єп. Й. Коциловського, якого особисто знав і довго з ним співпрацював. Див. також його статтю « Перемиські Владики... » у збірнику « Перемишль » (ч. 1251).

1375. - Голубевъ С., *Гедеонъ Одорскій.* (*Бывшій ректоръ К. Академіи въ началѣ XVIII стол.*). Тр. К.Д. Ак., 1900, III, с. 147-190, 567-628.

Подаючи його життєпис, автор довше зупиняється над його даремним старанням про православне єпископство у Мстиславі. Хоч мав королівську грамоту, не забули йому того, що передше 16 років був уніятом. Став, однак, пізніше ректором Академії, про яку у статті досить багато матеріялу.

1376. - Кургановичъ С.В., *Діонисій Жабокрицкій, еп. Луцкій и Острожскій.* Историко-біографическій очеркъ. Кіевъ, Кіев. Д. Академія, 1914, с. XII+363+(5).

Єп. Д. Жабокрицький родився к. 1652 р. у шляхотській родині на Волині. Обдарований з природи, покінчив вищі студії і займав високі уряди цивільні і в Братстві. 1695 р. був вибраний Луцьким єпископом і 1702 р. разом з цілою єпархією приступив до Берестейської Унії. 1709 р. з приказу Петра I був ув'язнений і вивезений у глибину Росії; помер мабуть 1712 р. У цій більшій монографії автор на підставі усіх доступних йому документів подає широко його життєпис з ранніх років аж до вибору на єпископство та описує його діяльність, спочатку як православного, а потім як з'єдиненого владики, як теж його ув'язнення і смерть. При його життєписі подає досить широкий опис теж тогочасної Луцької єпархії. При кінці, с. 281-355, наводить 35 документів, подає покажчик імен і карту Луцької єпархії. Джерела подані тільки в примітках. (Згадка про цю працю була під ч. 954).

1377. - Мелешкевич М., *В сяйві життєвої райдуги.* (*Короткий погляд на життя о. Николая Вояковського*). Скенектеді, Н.Й., вид. Я. Ліщинського, 1970, с. 30.

Автор коротенько змальовує життєвий шлях о. М. Вояковського, визначного проповідника і церковного діяча в Галичині і на еміґрації, який в рр. 1945-7 заступав Ап. Візитатора для українців в зах. Німеччині.

1378. - Майковський Е., *Причинки до життя і справи м. Мокрини Мечиславської, ЧСВВ.* (З актів Познанського архиву архідієцезального). « Записки ЧСВВ » III, Львів 1928, с. 76-96, 467-495.

Після вступу про сам архів та перший урядовий протокол зізнань М. Мечиславської у Познані 1845 р. і про різниці між цим зізнанням і тим, що вона склала в Римі, наводить з цього архіву саме її зізнання і переписку з єпископами та Нунціями у Мюнхені і Римі. У другій частині подані 2 лікарські зізнання про сліди давніших ран і 32 листи до пізнішого кардинала о. М. Ледуховського. (Пор. теж ч. 1388).

1379. - Марусин М., *Митрополит Йосиф Сліпий.* (Нарис життя, подвигів і страждань). Брюсель, Бібл. «Благодійної істини», 1972, с. 53.

Це популярний нарис життя і діяльности митр., тепер кардинала Й. Сліпого, доведений тільки до ув'язнення і Сибіру в р. 1962.

1380. - Нагурський Я., *Митрополит Шептицький у літах* 1939-40. «Життя і Слово» 1-2, 1948, с. 24-8, 161-7.

На основі Пастирських листів, закликів і постанов Львівського Синоду 1940 р. автор описує ці заходи, якими митрополит А. Шептицький намагався запобігти розкладові релігійного життя у своїй архиєпархії у тяжких роках 1939-40.

1381. - Назарко І., *Методичний підручник Василіянських місій о. К. Срочинського.* «У 200-ліття його появи: 1772-1972». «Записки ЧСВВ», IX(XIV), Рим 1974, с. 142-151.

Автор доповняє деякі дані до його життєпису о. М. Ваврика (див. ч. 1371), після чого аналізує його твір, що появився в Почаєві 1772 р., с. 130, під заг.:

Methodus peragendi Missiones Ap-cas in Prov. Ruthena O.S. Basilii M.

Одинокий примірник цього видання з автографом автора К. Срочинського до 1939 р. знаходився у Львівській Василіянській бібліотеці.

1382. - Пекар А., *Анатолій Кралицький, ЧСВВ — як історик* (1835-1894). «Записки ЧСВВ», IX(XIV), Рим 1974, с. 276-292.

У статті накреслено життєвий шлях о. Кралицького, літературну його спадщину та історичну діяльність, з численними розвідками і статтями. При кінці подана вибрана література про нього.

1383. - Пекар А., *Владика-Мученик Теодор Юрій Ромжа*. Н. Йорк, « Слово Д. Пастиря » ч. 121, 1962, с. 64.

Це короткий нарис життя, єпископської діяльности і мученичої смерти Мукачівського єп. Т. Ромжі. Пор. англійське видання — ч. 1027.

1384. - Підручний П., *Два програмові писання Рутського*: « *Discursus* » і « *Programma Unionis* ». « Записки ЧСВВ », IX(XIV), Рим 1974, с. 24-47.

Автор розглядає два невеликі, але важливі письма митр. Рутського, які розкривають первісні його задуми відносно скріплення і поширення Унії й кидають світло на початки оновлення Василіянського Чину, а саме: "Discursus Rutheni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu graeco, conscriptus Vilnae anno 1605 in Iannuario" і "Programma Unionis" (1606), даючи історію цих документів: в яких обставинах, коли й для кого були написані; якою дорогою дійшли до нас; їхній зміст; в чому сходяться і в чому різняться і вкінці, як сам М. Рутський старався ці пляни реалізувати.

1385. - Ричалка М., *О.В. Духнович — педагог і освітній діяч*. Зі слов. м. (рукопису) переклав Віктор Копчак. Художнє оформлення Степана Гапака. Пряшів, Словацьке в-во художньої літератури (укр. редакція в Пряшеві) 1959, с. 486+(4).

У цій великій монографії автор описує життя і діяльність одного з найбільших церковних і народних діячів на Пряшівщині — О.В. Духновича, додаючи посилання на літературу, бібліографію його праць, літературу про нього, документи, факсиміле і фото.

Вийшли там друком теж Твори О.В. Духновича у 2 томах. 1968 р. видано його літературні твори, с. 775, а 1967 його педагогічні, історичні та філософські твори, стор. 732, які упорядкував М. Ричалка, який теж разом з Ф. Науменком написав вступну статтю, а І. Мацинський виготовив коментарі.

1386. - Семчук С., *Мелетій Смотрицький.* « Життя і Слово » 3-4, вид. « Добра Книжка », 1949, с. 290-9.

На тлі тогочасних подій в Укр. Церкві дає автор короткий життєпис М. Смотрицького, аж до його приступлення до З'єдинення.

1387. - Соловій М., *Мелетій Смотрицький як Письменник.* « Записки ЧСВВ », I, т. 36, Рим-Торонто 1977, с. 275.

Перша частина праці накреслює історичне тло тодішніх обставин та церковної діяльности і письменницької творчости М. Смотрицького і є загальним введенням та широкими рамами для другої частини, яка займається переглядом його писань. Перший розділ змальовує церковне життя на Русі перед його виступом — з центральною подією того часу, — Берестейською Унією. У другому розділі автор накреслює стан і розвиток полемічної літератури перед М. Смотрицьким, а останні три розділи займаються його особою, життєвими подіями і діяльністю. У першій частині поміщено 33 ілюстрації.

1388. - Уссас Б., *Причинок до справи Макрини Мечиславської.* « Записки ЧСВВ » IX(XIV), Рим 1974, с. 265-275.

Цим причинком є лист останньої настоятельки Сестер Василіянок у Мінську і Мєдзьолах, знайдений в архівах, який вказує, що нею була Параскевія Левшецька, а не М. Мечиславська, якою вона себе подавала. (Пор. ч. 1378).

1389. - *Величковський Всеволод Василь Ч.Н.І. Єпископ-Ісповідник.* Йорктон, друк. « Голосу Спасителя », 1975, с. XIV+188.

Після передмови митр. М. Германюка (1-59), о. С.Й. Бахталовський подав короткий життєпис єп. Величковського, а далі поміщено його спомини з свого життя і праці, та як Додаток (від с. 131): деякі його статті і різні привіти після повороту з СССР. У виданні поміщено теж 52 світлини.

1390. - *Жалобна книга в пам'ять митр. Іларіона.* Вінніпеґ, вид. Консисторії УГПЦ, 1973, с. 152.

У цьому посмертному виданні подано також нарис життя та діяльности, зокрема церковної, митр. Іларіона (Огієнка), який

довгі роки очолював Українську Греко-Православну Церкву в Канаді.

1391. - *О. Іеронимъ Стрѣлецкій* (*ЧСВВ*). «Временникъ Инст. Ставр.», Львовъ 1897, с. 127-136.

У короткій статті подано біографію о. Єроніма Стрілецького, Василіянина, що був парохом св. Варвари у Відні, професором Духовної Семінарії і почесним крилошанином Перемиської єпархії.

1392. - М.П., *О Епископствѣ Перемыскомъ и Святителяхъ тогоже.* « Шематизмъ всего клира греко-кат. епархій соѣдиненыхъ Перемыискои, Самборскои и Сяноцкои на рокъ 1906 », Перемышль 1905, с. XIII-XL.

Зібрано тут короткі дані про всіх Перемиських єпископів, починаючи з року 1218, з зазначенням джерел, з яких ці відомості взято.

1393. - Bida C., *I. Galatovskiy – His Work and Weltanshaung.* Збірник на пошану І. Мірчука. Мюнхен-Н.Йорк-Париж-Вінніпеґ, У.В.У., 1974, с. 199-215.

Після короткої біографії І. Ґалятовського, архимандрита і ректора Київської Академії, зокрема розглядаються його твори і чужі впливи на нього.

1394. - Deruga A., *Biskup J. Szumlański.* "Collectanea Theologica", Lwów, 1935, s. 373-389.

У короткому нарисі подано біографію Й. Шумлянського, єпископа Львівського, та описано його церковну діяльність, який привів до З'єдинення свою єпархію.

1395. - Dushnyk W., *Metropolitan Senyshyn – Great Churchman and Leader.* "Ukr. Quaterly", N.Y., 1977, pp. 57-65.

У статті накреслено короткий нарис життя і діяльности Філядельфійського митрополита А. Сенишина, ЧСВВ.

1396. - Hrynchyshyn M., *The Ecumenical Mission of Metropolitan Sheptytsky.* "Logos", Yorkton, 1976, pp. 23-37.

Автор розглядає екуменічні погляди митр. А. Шептицького на справу поєднання християн та його власні у цьому напрямі практичні зусилля й успіхи.

1397. - Pekar A., *Bishop Paul P. Gojdich, OSBM.* Pittsburgh, 1968, p. 52.

У книжечці подано короткий нарис про життя і діяльність Пряшівського єпископа П. Ґойдича, який помер як Ісповідник за віру у в'язниці в Леопольдові, 1960 р.

1398. - Pekar A., *Our Martyred Bishop Romzha* (1911-1947). Pittsburgh, Byz. Seminary Press, 1977, p. 31.

Це короткий популярний нарис про життя, діяльність і мученичу смерть за віру єп. Т. Ромжі, Ап. Адміністратора Мукачівської єпархії. Пор. ч. 1027.

1399. - Prochaska A., *Św. Józafat Kuncewicz a polityk litewski.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1923, 160, s. 121-135.

У статті описана листовна переписка між св. Йосафатом і литовським канцлером Л. Сапігою, колишнім великим протектором Унії, який тепер, з політичних рацій, робив йому тяжкі закиди, і причини цієї зміни.

Про св. Йосафата віднотовуємо тільки, бо вони без більшого наукого значення, такі давніші появи:

Назарко І., *Посів Крови.* Н. Йорк, « Слово Д. Пастиря » 1950, с. 32.

Kulčynski I., *Compendio della vita di S. Giosafat Kuncewicz, arcivescovo di Polotsk, Martire dell'Ordine di S. Basilio, tratto dalla narrazione di I. Kulčynski.* Roma, tip. delle Belle Arti, 1867, p. 62.

Innerkofler A., *Der erschlagene Heilige zu St. Barbara in der Postgasse. Griechisch-Katholischer Erzbischof und Martyrer Josaphat Kunzewytsch.* Wien, St. Josaphat Verein, 1933, S. 48.

Njaradi D., *Sjedinjena Crkva megju slavenima i njezin Zaštitnik Sv. Josafat Kuncevič, nadbiskup Poločki, Mučenik.* Zagreb, 1912, s. 109.

1400. - Prochaska A., *Walka Szumlańskiego z Winnickim.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1921, 151-2, s. 157-167, 256-266.

Автор описує боротьбу з єп. Й. Шумлянським митр. А. Винницького, який був проти його вибору на Львівського єпископа,

маючи свого кандидата — Е. Свистельницького, який, однак, перепав.

1401. - Šerech J., *Stefan Javorskyj and the Conflict of Ideologies in the Age of Peter I.* "Slavic Review", London, 1951, 30 (74), pp. 40-62.

Автор описує ролю С. Яворського на царському дворі Петра I, та його участь в ідеологічних розходженнях і конфліктах з ним, теж на релігійному полі.

1402. - Šimrak J., *Život i Rad Vladike.* "Spomenica grkokat. Križevačke Biskupije za godinu 1936", Zagreb, 1936, s. 67-95.

Автор дає короткий нарис життя і діяльности єп. Діонисія Няраді, Ординарія Крижевської єпархії, до якої, крім хорватів, належать також поселенці з Галичини і Закарпаття, ще з часів Марії Терези. Єп. Д. Няраді в рр. 1922-1927 був теж Ап. Адміністратором Мукачівської єпархії, як теж пізніше в рр. 1938/9.

В тім самім річнику написано про єп. Д. Няраді ще дві другі статті:

Firis T., *Vladika Dionizije i župa sv. Nedelje* (187-190).

Bindas G., *Vladika Dionizije i Rusini* (202-7).

1403. - Tretiak J., *Skarga i Filalet.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1912, s. 136-149.

У статті подається генезу авторства Філалета, польського аріянина Христофора Бронського, автора полемічного твору « Апокрізіс », зіставляючи його з П. Скаргою та його твором « Оборона Унії ».

1404. - Winkler E., *Józef Wereszczyński, biskup Kijowski.* "Prz. Powsz.", Kraków, 1920, v. 147-8, s. 243-252; 1921, 149-150, s. 383-390; 151-2, s. 414-421; 1922, 153-4, s. 120-125.

Єп. Й. Верещинський був родом з Холмщини, шляхтич і східного обряду. Охрещений вуйком в лат. обряді, був вихований в польськім дусі і 1589 р. став лат. Київським єпископом. Любив і свій нарід і Польщу, у спільноті з якою бачив його розвиток. У цій статті подається його життєпис і діяльність, зокрема розглядається його проєкт колонізації України, відбудови Києва, проєкт

сталої армії на східних землях, передбачаючи загрозу з боку Москви.

Статті у річнику 1921 і 1922 мають достосовані до теми заголовки.

17. - РИМ — ВІЗАНТІЯ — МОСКВА — ВАРШАВА

1405. - Floridi U., *Mosca e il Vaticano*. Milano, La Casa di Matriona, 1976, p. 357.

Автор, італійський єзуїт, що довгі роки перебував у совітських таборах. У праці розглядає взаємини-зв'язки між Ватиканом і Москвою, беручи під увагу в багатьох місцях Укр.-Католицьку Церкву, до якої наставлений прихильно. Ці зв'язки оцінює неґативно.

Rec.: "Ukr. Quaterly", N. York, 1977, pp. 71-2.

1406. - Stehle Hansjakob, *Die Ostpolitik des Vatikans*. München-Zürich, R. Piper & Co. Verlag, 1975, S. 487.

У цьому виданні автор дає нам історію зв'язків Ватикану з усіма соціялістичними країнами, зокрема з Радянським Союзом, починаючи з 1917 р. — аж до 1975 р. Це найкраща і найсолідніша з усіх праць, які на цю тему появилися, основана на опублікованих, зокрема усяких архівних матеріялах, як теж зібраних свідченнях, хоч не повна, бо не міг використати Ватиканських і Єзуїтських архівів, і не у всьому вірна. Про Українську Церкву у ній небагато. Однак, усі спроби, намагання, успіхи й неуспіхи Ап. Престолу у забезпеченні релігійного життя у цих країнах — насвітлюють теж і те, що можна і не можна було зробити й для Укр. Церкви. Джерела подані у численних примітках (425-470). Крім того вичислено використані архіви й оприлюднені документи; праці, які на цю тему появилися до того часу — з їхньою оцінкою; найбільш цитовані твори та загальну літературу до політики Ватикану. При кінці подано теж покажчик імен і предметний.

Rec.: "Archivum Historicum Societatis Jesu", v. 88, Roma, 1975, pp. 304-307 (Krajcar J.).

"Or. Chr. Per.", Roma, 1976, I, pp. 289-291.

"Ukr. Quaterly", N. York, 1977, pp. 66-8.

1407. - WINTER E., *Russland und Papstum.* Berlin, Akademie Verlag, I-III, 1960, S. XIV+375; 1961, S. XII+649; 1972, S. XI+338.

У першому томі автор представляє зв'язки і відносини Ап. Престолу до Русі, починаючи від кн. Ольги, Ярополка і Володимира В., аж до Берестейської Унії і кінця 17 ст.

У другому цей опис продовжається до Жовтневої революції. В рамах зв'язків до Москви включені теж справи Укр. Церкви.

Третій том присвячений тим же зв'язкам — від революції до 1960 років. У ньому дуже багато відношень до Укр. Церкви. При кінці кожного тому подано покажчик імен.

Видання тенденційне, в якому слідне упередження автора до Католицької Церкви, теж до Укр. Католицької. У Церкві він добачає тільки змаг до « духовної потуги » і панування над світом. Зокрема останній том повний тенденційних тверджень, спертих на змінених і навіть перекручених документах. Часто не подає джерел, або фальшиві (див. праця: Штеле, ч. 1406, стор. 472). Хоч непроглядно, але з усіх зібрано у цьому виданні найбільше матеріялу. Останній том має такий заголовок: *Die Sowjetunion und der Vatikan.*

1408. - WINTER E., *Rom und Moskau. Ein halbes Jahrtausend Weltgeschichte in ökumenischer Sicht.* Wien-München-Zürich, Europaverlag, 1972, s. 490.

Це однотомове, скорочене видання цієї ж праці, що вище, під ч. 1407, яке появилося у східному Берліні, а це на Заході. Воно без наукового апарату й тільки при кінці має подану літературу, джерела і покажчик імен. Хоч це видання більше достосоване до Заходу, але теж повне тенденційних і фальшивих тез і коментарів.

До цієї теми пор. ще: К., *Папський посол на Україні в рр.* 1245-7. (Із записок І. Пляно Карпіні). « Нова Зоря », Львів 1928, ч. 15.

КРЕВЕЦЬКИЙ, *Україна й Ап. Столиця в українській історіографії останнього десятиріччя.* Там же 1929, ч. 38.

СПИС АВТОРІВ

Подані числа стосуються позицій творів автора

А. АВТОРИ КИРИЛИЧНОЇ АЗБУКИ

Айналов Д., 1185
Андрусяк Н., 1369
Антонович М., 1299
Анучин Д., 1321

Балик Б., 1234
Баран А., 1275
Бегунов Ю., 1156
Бельчиков Н., 1156
Бескид Ю., 1284
Бирюк Я., 1156
Біда К., 1344, 1370, 1371
Біланюк П., 1298
Білецький О., 1161
Блажейовський Д., 1345
Божик С., 1235
Бойчук А., 1293/2
Бон Кс., 1178
Борщак І., 1276
Боцюрків Б., 1291
Буганов В.И., 1166
Бурчак – Абрамович, 1149
Бутич І., 1231
Буцманюк І., 1322

Ваврик В., 1186, 1323
Ваврик М., 1251, 1346, 1347, 1372
Василія с. (Сивч) 1293/2
Великий А.Г., 1181, 1213, 1290, 1346
Величковський В., 1389
Влох М., 1236
Войнар М., 1324

Галицкій А., 1201
Гаюк К., 1373
Германюк М., 1389
Голинський П., 1251, 1374
Головацкій Я., 1139, 1348
Голубев С., 1375
Гординський С., 1300, 1301
Гриньох І., 1292
Гуржій І., 1231

Дворницкій Е., 1271
Дирда М., 1293/2
Добрянскій Ф., 1140
Дражньовський Р., 1253
Дядиченко В., 1231

Ессер А., 1137

Желеховскій Ю., 1188
Заїкин В., 1190
Заклинський К., 1325
Золотар Т., 1156
Зубрицкій Д., 1141, 1150

Ісаєвич Я., 1152

Казимира Б., 1233
Кармазин-Каковський В., 1239, 1302
Карманський П., 1178
Кашуба М., 1203
Килессо С., 1326
Клименко П., 1360
Ковачовичова-Пушкарьова Б., 1303
Ковалик В., 1204
Костомаров М., 1205
Кравців Б., 1247
Кревецький, 1408

Крипякевич І., 1197
Кубійович В., 1240
Кульчинський І., 1327
Купранець О., 1276, 1349
Купчинський О., 1152
Курганович С., 1376
Кущинський А., 1227

Лацко М., 1179
Левицкій О., 1272
Ленцик В., 1182
Лобатинскій С., 1214
Логанович Н., 1215
Лола О., 1231
Луб І., 1304
Лужницький Г., 1293
Луців В., 1350
Луців Л., 1250
Любавськіи М., 1198

Майковський Е., 1378
Макаренко М., 1360
Малиновскій М., 1142, 1241
Мансфілд С., 1177
Маркусь В., 1298
Мартинюк П., 1242
Марунчак М., 1277
Марусин М., 1379
Маслов І., 1360
Махновець Л., 1161
Маценко П., 1305
Мацюк О., 1152
Мелешкевич М., 1377
Мірчук П., 1231
Молчанівський С., 1229
Музичка І., 1351

Нагаєвський І., 1278
Нагурський Я., 1380
Назарко І., 1346, 1381
Немировский Е., 1358

Ольховскій Г., 1216
Ольшр, 1181

Панькевич І., 1143
Пекар А., 1382
Петров Н., 1353, 1354
Петров С., 1156
Петрушевич А., 1144, 1150, 1355
Підручний П., 1384
Площанскій А., 1329, 1330, 1331
Полонська-Василенко Н., 1183/2
Попель М., 1189
Попов П., 1360
Пушкар І., 1303

Ричалка М., 1385
Рогов А., 1243
Рождественский Н., 1158
Розов В., 1159
Романишин П., 1228/2
Романовський В., 1360
Ружицький Є., 1152

Сеґеди Й., 1279
Семчук С., 1273, 1356, 1386
Сениця П., 1357
Соловій М., 1387
Соневицкій И., 1216
Соневицька О., 1253
Стебельська А., 1306
Стефанівський П., 1244
Стефанович Б., 1253
Стойка Т., 1249
Студинський К., 1145, 1245, 1307, 1360

Трипольскій Н., 1146
Тронько П., 1231

Удод Г., 1228
Успенский Н., 1303
Уссас Б., 1388

Федоренко П., 1332
Федорів Ю., 1309
Фотинскій О., 1149

Хома І., 1199, 1280, 1310, 1311
Храневич В., 1217
Хрущ П., 1246

Чубатий М., 1183

Шараневич І., 1150, 1358, 1359
Шевченко Ф., 1231
Шептицький А., 1147

Шлепецький А., 1148
Шумовський, 1298
Щапов Н., 1312
Щербаківський Д., 1360

Б. АВТОРИ ЛАТИНСЬКОЇ АЗБУКИ

Alexeev W., 1294

Baran A., 1179
Bartnicka K., 1180
Bartoszewicz J., 1225
Bendza M., 1239
Bida C., 1393
Bielecki A., 1171
Bilaniuk P., 1200
Bindas G., 1402
Blažejovskyj D., 1363, 1364
Bociurkiw B., 1295, 1296
Bukowiecka Z., 1218

Catholicus 1264
Charłampowicz K., 1365
Chotkowski W., 1162, 1334, 1335
Chubaty M., 1207, 1288
Clercq de C., 1163

Dančo V., 1288
Deruga A., 1394
Dobriański A., 1191, 1202, 1237
Doroshenko D., 1254
Dushnyk W., 1395
Dymcha de L., 1164

Ericson K., 1192

Firis T., 1402
Floridi U., 1320, 1405

Gerus-Tarnavecky I., 1285
Giżycki M., vide Wolyniak
Glinka L., 1165, 1219, 1255
Grabmüller H., 1166
Grickevics A., 1230

Hannick Ch., 1313
Hołoweckyj D., 1167
Hornicki E., 1256
Hrynchyshyn M., 1396
Hrynioch I., 1183/2, 1297

Innerkofler A., 1399

Jil 1257

Kämpfer F., 1243
Kohut Z., 1231
Kosman M., 1220
Kosovych B., 1320
Kossowski A., 1336
Kovačovičova B., 1314
Krajcar J., 1168, 1206
Kulczyński I., 1169, 1399
Kuraszkiewicz W., 1159

Labunka M., 1298
Lacko M., 1170, 1266
Laurent V., 1193
Lewin P., 1315
Lewin Paulina, 1316
Lichaczow D., 1316
Lichaczowa A., 1316
Luhovy A., 1286
Luznycky H.M., 1320

Macha J., 1207
Malanczuk V., 1336/2
Martynov O., 1172
Meijer J.A., 1207
Mokłowski K., 1259
Mystkowski S., 1208

Niechaj M., 1233
Njaradi D., 1399

Olszamowska-Skowrońska S., 1173

Paska W., 1287
Pawełski J., 1221

Pekar A., 1267, 1268, 1288, 1289/2, 1382, 1383, 1398
Plöchl W., 1260
Podskalsky G., 1194
Polońska-Wasylenko N., 1183/2
Poppe A., 1195
Pospishil V.J., 1320
Prochaska A., 1399
Prochaska J., 1400
Prus E., 1261
Przezdziecka M., 1317

Reynarowych R., 1296
Rudnytzky L., 1298

Serczyk W., 1231
Šerech J., 1401
Šimrak J., 1366, 1402
Sleczkowski M., 1222
Slivka J., 1269
Sokolowski M., 1259
Stebelski I., 1174
Stehle H., 1406
Stockes A., 1196
Studziński C., 1209
Sulima A., 1223
Szeptyckyj A., 1179
Szereghy B., 1289/2
Szybick I., 1187

Tretiak J., 1403

Umiński J., 1210
Urban J., 1224, 1226, 1269

Welykyj A.G., 1169, 1175, 1176
Winkler E., 1404
Winter E., 1407, 1408
Wojnar M., 1338
Wolyniak, 1339, 1340, 1341, 1342 1343

Zajikyn W., 1167, 1318
Załęski S., 1211, 1212
Zieglauer v.F., 1270
Zubrzycki D., 1367
Žužek I., 1319

II. БІБЛІОГРАФІЧНІ ОГЛЯДИ

Paweł Skwarczynski, *Szkice z dziejów Reformacji w Europie środkowo-wschodniej*. Londyn 1967 (Odnowa), str. 8º, 174.

У час поширення екуменізму, діялог тобто взаємні розмовл між релігійними віроісповіданнями, які донедавна себе взаємно поборювали, набирає щораз більшого значення. Автор цієї книжки сподівться, що й ці реформаційні нариси можуть причинитися до дальшого й живішого діялогу.

На цю невелику книжку складається шість нерівних розділів. Перший (14-30) — це доповідь Автора з 1960 р. в Польському Товаристві Науковому в Лондоні, в якому займається проблемою релігійної толеранції в давній Польщі (1573-1632). Король Жигмонт-Август залишив завіщання з 1572 р., в якому накликує майбутні покоління до одности, толеранції і згоди не тільки в справах політичних, але й релігійних. Шляхта пояснила це так, що з одного боку католицька Церква й православна в Польщі стратили багато зі свого стану посідання не тільки в ділянці матеріяльній, але й душпастирській; а з другого боку нові віроісповідання зискали й усталили свій стан посідання. Виключення боротьби між віровизнаннями впроваджувало засаду релігійної толеранції: всі мали себе взаємно толерувати. Був це не принципіяльний, але реалістичний підхід до дійсности. Така засада була тоді вже в Німеччині, Франції і Семигороді. Новістю в польських обставинах було те, що засада толеранції відносилася до всіх віроісповідань, а не лише двох чи трьох найсильніших, як це було в Франції. А так у Польщі ця засада походила « з долу », а не « з гори », бо шляхетська суспільність накидала її й королям. Далі Автор говорить про те, в якій формі ця толеранція виступала і як її застосовувано в практиці. Перше піднесли голову в Польщі лютерани, особливо в пруському князівстві, в Курляндії та Семіґалії. Далеко сильніші від лютеранів були кальвіністи, особливо в Великопольщі й на Литві, під сильною опікою князя Радивилла Чорного. Незначну

групу в Великопольщі становили також « чеські браття » (Познань, Острог, Лєшно). Врешті в Польщі появилися аріяни, звані социніянами або анти-тринітаріями. Вони скупчувалися передусім у Ракові, де мали свою школу й друкарню. Толеранція в практиці виявлялася так, що всі ці віроісповідання між собою ривалізували, а коли заключено Берестейську Унію, тоді дійшло не тільки до завзятої полеміки, але й до кривавої боротьби, в якій проти Уніятів злучилися разом православні й протестанти. Ось так у практиці виявлялася « славна толеранція ».

В наступних чотирьох розділах Автор оповідає про поступ реформації в Європі середньо-східній, а теж про поступ контр-реформації в тих же краях.

В шостому розділі веде розповідь про випадки, в яких релігійна толеранція виступала в більшому чи меншому ступні в різних краях, не займається літературною полемікою, тільки з'ясовує конкретні факти в історичному розвитку в Еспанії, Польщі, Литві, Австрії та Інфлянтах.

Хоч ці реформаційні нариси не писані тягло, але доривочно, однак вони вводять читача в найважніші істотні проблеми реформації. Багато проблем Автор тільки заторкнув, а деякі зовсім поминув. Може вони заохотять науковців до дальших студій монографічних і до спеціяльних пошуків. Автор свідомо трактує тільки реформовані Церкви, а уникає стосунків католицької Церкви з православними. Це не його домена.

Долучена при кінці бібліографія має характер т.зв. « вибраної бібліографії ». Отже заподано праці важніші, але не всі, як теж не всі статті. Не вдалося Авторові уникнути деяких повторень. Деякі справи хоч сказані вже в тексті, повторені ще навіть в останньому розділі. Але назагал праця сперта солідно на доказах, на численних фактах та багатій літературі й може корисно спричинитися до продовження діялогу.

о. І. Назарко, ЧСВВ

Ks. K. Stanіecki, *Wschodni prekursor kultu Bożego Serca*: Rocznik Teologiczny Slązka Opolskiego, I, Opole, 1968, 155-7.

Так автор називає митр. І. Потія і наводить одне дуже вимовне місце з його проповіді на Неділю Томину, в Потієвих Проповідях, переложених на польську мову митр. Л. Кишкою і ви-

даних у Супраслі 1714 р.: « Щасливий Тома, що рукою зловив Ісуса за серце. Але радше Ісус несе отворене серце, бік, пробитий жорстоким списом, щоб до свого Серця привабити нікчемне серце Томи, щоб і ти, діткнувши серце, пливуче кров'ю, визнав, що Він — Господь, твій Бог ». « Тобі сказало моє серце » (Пс. 27,8 – то вільний переклад Потія – МВ.) — так бажає Воплочений Бог сповнення в один вузол серця із одноістотним Отцем. Закликаю вас — кінчить митрополит Іпатій — споювати серця з Серцем Ісуса ». Отак Потій у нашій Церкві випереджує великого польського почитателя Христ. Серця, єзуїта Дружбіцького (1590-1662).

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Коліївщина 1768 — Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання, Київ, 1970, Академія Наук УРСР, Інститут Історії, 8°, 184(+4).

Між 15 доповідями, поміщеними в цьому скромному збірнику на тему гайдамаччини і коліївщини, василіянського дослідника цікавлять три ескізи І. Бутича, *Архівні джерела про Коліївщину* (ст. 108-18), Я. Сергієнка, *Історіографія Коліївщини* (118-33) і Г. Храбана, *Мемуари як історіографічне джерело вивчення народно-визвольного повстання 1768 р.* (134-46). Та Бутич лише наводить ближче неозначене донесення Канівського Покровського монастиря переяславському православному єпископові про наїзд на цей монастир уніятського ігумена з військом і примушування « прийняти унію » без означення імення і року, в відділі рукописів Центральної Наук. Б-ки АН у Києві (ст. 110). А Сергієнко зовсім обминає питання церковних відносин на Правобічній Україні того часу і лише Храбан заторкує василіянські мемуари про криваву уманську різню тамошніх монахів.

Проте він лише робить один натяк про записки К. Сорочинського (ст. 138): так називає відомого василіянського історіографа Срочинського, ігумена Кристинопільського монастиря, що в монастирській хроніці присвятив багато сторінок кількалітній діяльності василіянських народних місіонерів на Уманщині, до яких і він належав, перед вибухом коліївщини та зібрав у ній першокласний джерельний матеріял про жорстоку розправу з василіянами в Умані, Маньківці та Лисянці з розповідей наочних свідків

та з листів тощо. Далі — Хр. чомусь не згадує чернечого імени о. Корчинського (Єротея), що назначений уманським ігуменом, після свого приїзду на тамошні василіянські руїни, списав обширно, зібрані від достовірних осіб, докладні вісті про Голгофту своїх убитих співбратів, до монастирського літопису. Натомість, більше ніж можна було сподіватися, розписується про « Короткий опис різні в місті Умані, сподіяної 20.6.1768 », що його мав би написати василіянин Тучапський в 1782-7 р. (ст. 137-40). До того він не занедбав завважити, що це вже давно І. Франко заперечив, бо такого ченця не було між уманськими василіянами (ЗНТШ, т. 62, 1904, 26-7). І сам Храбан признає, що « Короткий опис » з незначною зміною є компіляцією з записок Корчинського, але зараз таки додає, що нема потреби відкидати авторство такого василіянина в компіляції, « бо воно не впливає на її оцінку й не підносить вірогідності ». Тому на нашу думку вся його розтягла мова про « Короткий опис » василіянина Тучапського не вияснює справи його авторства, а зводиться тільки до заключення, що « зазначення прізвища Тучапського полекшує розуміння того, про які спогади йде мова » (ст. 140).

І дійсно, хоч знаємо аж двох сучасних василіян з цією назвою, о. Йосифа, померлого 1776 в Головчинцях, та Онуфрія, що тоді докінчував богословські студії в Камянці Под., то невідомо, чи котрий з них бував в уманському монастирі. З другої сторони на виданні « Короткого опису », який наводить Храбан з фонду Оссолінських у бібліотеці Академії Наук у Львові (ст. 139), на титульному аркуші зазначено, що його подав до друку пан Тучапський (не сказано, чи це чернець)... На жаль Естрейхер такого видання, що мало вийти в Бердичеві з кармелітської друкарні десь таки 1788 р., не подає і тому годі щось більше про це сказати, тимбільше, що в пізнішому перевиданні Е. Рачинського 1842 і 1854 він раз пишеться Тучапскі, то знову Тупчаскі... Тільки з самого порівняння тексту « Короткого опису » з копією реляції о. Корчинського, виданою М. Кояловичем з архівної колекції київських з'єднаних митрополитів, завіреною уманським ігуменом Йосафатом Морґульцем (не: Мергульцем, як він і по ньому інші пишуть), виходило б, що це засвідчення автор « Опису » неправно передрукував на його кінці, бо воно що найбільше відноситься до тих місць його компіляції, які вийняті з актів Корчинського...

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Фосколос М., *Та палайя Геленіка біблія тоу Гелл. Коллеґію тоу Гаґ. Афанасію тес Ромес.* Го Ераністес, 49, Атени, 1971, ст. 6 (відбитка).

Wojtyska Henryk Damian, *Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie*: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 28, Lublin, 1974, 233-5.

1. - На вступі до свого переліку грецьких друків, що знаходилися колись у бібліотеці грецької Колеґії св. Атанасія в Римі, Ф. подає коротенький опис її каталогу, що тепер знаходиться в її архіві під Ч. 19. З нього довідуємося, що цей каталог списав вихованок Колеґії Порфірій Важинський, ЧСВВ, як видно з його власної дописки на ньому: Ad M(ajorem) D(ei) G(loriam), BVMariae honorem scribebat Porphyrius Ważynski, Litvanus, humilis Monachus Instituti D(ivi) Basilii Magni Congregationis Ruthenorum, Collegii Graecorum Alumnus. Coepit Anno 1756 XV Kalendas Jul(ii) ipso Corporis Xti die. Finem vero imposuit eodem Anno XVI Kalendas Octobris die Beato Josaphat Archiepiscopo Polocensi sacro. Слід направду з автором подивляти пильність молоденького василіянина, що вступивши до Колеґії св. Атанасія 26.10.1754, посвятив свої другі вакації такій важкій праці, бо від половини червня до 16.9., серед римської горячі, на спорудження цього об'ємистого каталогу (5625 титулів на 345 кк. — з виїмком книжок у шафі O-P, списаних іншою рукою), гарним почерком вправної руки, знаним нам з інших його численних писань (див. ЗЧСВВ, XIII, 1971, 350).

2. - До таких писань належить його 12-томова Історія Папів польською мовою, від св. Ап. Петра до Климента IX (1667-9), що їх подрібно описав Войтиска у своєму каталозі рукописів духовної римо-католицької семінарії в Люблині (ст. 233-5). Це переклад з італійського ориґіналу, якого В. не вказує, незнаний біографам Важинського (Петрушевич, Назарко) започаткований хіба що аж при кінці його протоархимандричого урядування (1772-80), бо при кінці 1-го тому (до Сикста IV + 440 р.) він зазначив, що скінчив писати 30.8.1779 у Відні. Таксамо позначив він кінець у дальших томах впродовж наступних чотирьох років аж до 12-го, що його 9.8.1783 скінчив на році 1667-му, тобто першому понтифікату Климента IX, ізза слабости та інших перешкід... Згодом у рр. 1785-95 він поодинокі томи переглянув і виправив, а то й на-

ново переложив том 2-ий (від Лева I до Івана IV) від 5.5. до 24.7. 1795 та 5-ий (від Івана XII до Григорія VII) 1.8-5.10.1795 і 10-ий (від Миколая V до Адріяна VI), понищені чи втрачені вчасі руїни його дому 1795 р. Отже Історія Папів Важинського не лише свідчить про його муравлину письменницьку діяльність так підчас праці в Чині, як і на холмській катедрі, але містить теж інтересні дошиски про його переживання та інші події з 1779-95 рр. Саме собою насувається питання, чи не додав Важинський до папських життєписів ще яких іст. документів до зносин з'єднаної укр. Церкви з Апост. Столицею в Римі, зокрема в останньому 12-ому томі, що обіймає період від Климента VIII, коли відбулася злука київської митрополії з Римом, до Климента IX (1667-9). Та на жаль В. того не перевірив...

о. М. Ваврик, ЧСВВ

O.K. Gustaw, OFM (Red.), *Hagiografia Polska*: – Słownik bio-bibliograficzny, I-II, Poznań-Warszawa-Lublin, 1971, 8º, 2, 920+744.

Kuncewicz (*Kunczyc*) *Jan Jozafat*: – Polski Słownik Biograficzny, XVI, Kraków, 1971, 181-2.

(*Hl.*) *Josaphat Kuncewycz*: – Lexikon der christlichen Ikonographie, VII, Freiburg i.Br., 1974, 202-3.

1. - Редактор Польського Гагіографічного Словника зібрав короткі біографічні нариси з бібліографічними додатками не лише канонізованих святих, але й тих, яких процеси канонічні вже започатковані. До них він зараховує Холмських Мучеників, що загинули мученичою смертю вчасі нищення з'єднаної Церкви на Холмщині в 1870 рр., та подає їхні імена здебільша чисто українські (Вінкент Левонюк, Лука Бойко і ін., в Пратулині). Також між ними фіґурує єзуїтський праведник о. А. Бавдіс, якого життєпис (I, 102-10) написав о. К. Джимала, Т.І. і відзначив його великий вклад у діло реформи Василіянського Чина в рр. 1884-1902. Але, на жаль, біографічний нарис св. Йосафата Кунцевича (I, 632-55), пера єп. М. Реховича, не вийшов удатний, хоч автор уходить за знатока минулого з'єднаної Церкви. Невірно кажеться, що о. Г. Хмельницький, товариш св. Йосафата, навчався в Папському Алюмнаті (А. Поссевина) в Вильні, бо він виховувався в Руській Колеґії (Семинарії) митр. І. Потія. Та й молодий Рутський не вчився в Coll. Ruthenorum, а в грецькій Колеґії св. Атанасія в Римі. Про

здогад Р-ча, що Йосафат звався з дому Кунчиц див. далі... Також перша василіянська капітула 1617 р. була не в Руті, а в Новгородовичах. Та й беатифікація св. Йосафата відбулася 16.5.1643, не 1642 р. і Контієрі написав його життєпис по італійськи, а не по латині...

2. - Подібні помилки стрічаємо теж у біографічнім нарисі св. Йосафата в *Польському Словнику Біографічнім,* що, як тільки кинути оком, виглядає запозичений з еляборату Реховича, хоч під ним підписана Редакція, яка від себе дещо додала, а дещо скоротила... І так тут кажеться, що Йосафатові полемічні писання не доховалися, хоч відомо, що вони збереглися в рукописнім відділі бібліотеки російської Академії Наук у Ленінграді (див. ЗЧСВВ, XII, 1967, 1-4, 124-39). Відтак Редакція по своєму виясняє здогад Реховича, що батько Йосафатів Гавриїл писався Кунчиц, а він сам уже вживав патронімікум Кунцевич, в той спосіб: « Здається десь тоді, як Йосафат став святотроїцьким архимандритом (1613 р.), зачав замість міщанського прізвища « Кунчиц » уживати шляхетського (?! – М.В.) — Кунцевич »... А втім з цим прізвищем він уже виступає в найдавніших документах: н.пр. в вироку митр. І. Потія на святотроїцького архим. С. Сінчила 20.10.1608 фіґурує « о. Іоасаф Куньцевич » і знову « Іоасаф Коньцевич іеромонах » (*Археографическій Сборник,* VI, Вільно, 1869, Ч. 59, ст. 116). У злуці з тим приходиться застерегти проти того, що в цім нарисі священиче рукоположення Йосафата датується 1609-им роком, як це робить загал його біографів за єп. Я. Сушею (Cursus vitae... B.J. Kuncevicii, Roma, 1665, 5-6), не звертаючи уваги на вищезаданий судовий акт митр. Потія, скріплений його власним підписом, де він зветься отцем-єромонахом уже в 1608 р. Тут не лиш позовник архимандрита Сінчила, Йосиф Рутський згадує « отца Іосафа Куньцевича », якому за дозволом усієї святотроїцької братії були доручені монастирські ключі, але наведені теж дві скарги на того архимандрита, одна підписана « ієромонахом Йоасафом » з іншими ченцями, і особиста жалоба, яку митрополичому судові подав проти нього « Іоасаф Коньцевич ієромонах » (ст. 112-3). Також у донесенні Рутського до Потія про замірений напад нез'єдинених на троїцький монастир з 14.12.1608 (AC VI, Ч. 88, 201) і в подібній реляції до віленського маґістрату з 23.12.т.р. (тутже, ч. 89, 204) Йосафат зветься « отцем ». З того виходило б, що св. Йосафат був справді рукоположений роком скоріше від дати, яку

загально подається. І це сходилося б із свідченням о. Геннадія Хмельницького, ЧСВВ, тісного Йосафатового товариша ще від 1599 р., що на першому й другому беатифікаційному процесі 1628 і 1637 р. так заявив: Йосафат вступив до святотроїцького монастиря 1604 р. (A. Welykyj, *S. Josaphat Hieromartyr*, I, Roma, 1952, 177, II, 1955, 217) і ще того самого року був поставлений на диякона та згодом по чотирох роках на священика (II, 218).*

3. - Слід теж на цьому місці відзначити гасло про св. Йосафата у вищенаведеному енциклопедичному іконографічному Словнику Святих, який редагує вибрана ґрупа знатоків церковного мистецтва і видає відоме німецьке видавництво Гердера у Фрайбурґу. Воно однак заводить нашу надію, що тут знайдемо належну обрібку іконографічного надбання про св. Священомученика церковного З'єднинення, бо вже в самому його титулі трапилася прикра помилка з роком його смерти: 1632, замість 1623, тому що Гердерівські публікації виходять з правила без друкарської помилки. І ще більше воно прикро, що тут згадані тільки два коротенькі ескізи про життя св. Йосафата, І. Мартинова в його *Annus Ecclesiast. Gr.-Slavicus*, 1863, 277-8 (ще сперед канонізації!) та в *Bibliotheca Sanctorum*, VI, 545-8 пера П. Нарушевича і його бідненький життєпис Т. Борецької замість Мартинового видання Я. Суші, *Cursus vitae et certamen* (1865), та Ґепена, що при кінці 1-го тому подає перелік портретів Святого. І з них тут згаданий лише віленський з 17-го ст. та полоцький (тепер у Зебжидовіцах), але чомусь не знайшлося місця ні на один з них, хоч вищенаведений Лексікон не поминув з'ілюструвати на тійже сторінці юдейського царя Йосафата за московською іконографією...

о. М. Ваврик, ЧСВВ

---

* Pro domo nostra приходиться тут згадати наш короткий нарис про св. Йосафата у великому чернечому Словнику (Dizionario degli Istituti di perfezione, IV, Roma 1977, 1191-3), що його публікують відомі із своєї видавничої справности ОО. Павліни і плянують теж згодом перевидати в інших мовах. На жаль, зогляду на брак місця в ньому, залучена знимка Священомученика та були вчасі друку пороблені деякі скорочення, які заторкнули теж дату його священичого рукоположення... Тому, що загал біографів ставить це на 1609-ий рік, не випадало цієї дати замовчувати в енциклопедичнім артикулі, де не було змоги її належно опрокинути. Вважаємо за потрібне додати, що є надія це зробити в іншомовних виданнях цього імпозантного Словника...

Polski Słownik Biograficzny, T. XVI-XXII, Kraków, 1971-7.

Почавши від першої появи цього Словника в 1936 р., « Записки ЧСВВ » вже тричі подали перегляд поодиноких його томів, тобто 1-го тому в рецензії пок. о. Р. Луканя, ЧСВВ, в ЗЧСВВ, VI, 423-7, тому 2-7-го в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 242-3 і тому 8-15-го в ЗЧСВВ, XIII, 354-6 в бібліографічних оглядах василіянської історії о. М. Ваврика. При тій нагоді можна вже було спостерегти, що в повоєнному часі ПСБ не виказує первісної уваги до василіянських гасел, бо вони зведені тут звичайно лише до високопоставлених василіян в єрархічній структурі українсько-білоруської кат. Церкви, з одним-другим щасливим виїмком для якоїсь визначнішої історичної постаті з Василієвого Чина. Це саме слід сказати про вищезазначені найновіші його томи, що появилися в 1971-7 рр. в приспішеному темпі і в гарнім друкарськім оформленні.

І так у 16-му томі ПБС-ка знаходимо життєпис василіянина, о. Флавіяна Кудревича (1766-1834), пароха греко-кат. парафії в Кракові (ст. 106-7) пера К. Лєвіцького, та гасло єп. М. Реховича про першого історика Унії о. Гната Кульчинського (ст. 138-9). Проте автор (за Волиняком-Ґіжицьким) ставить його смерть на правдоподібно 1747-ий рік, дарма що загально прийнято її датувати вже 1741-им роком, бо далі вже в документах виступає його наступник на гродненській архимандрії, яку Кульчинський по повороті з Риму 1735 р. займав, о. Самуїл Яновський... Вслід за тим йде редакційне гасло про св. Йосафата Кунцевича (ст. 181-2), яке ми окремо обговорюємо в цім томі « Записок ». Вкінці на ст. 581-2 Р. Бендер дав сильветку холмського василіянина Степана Марка Станислава Лаврисєвича (1832-64), що 1856 р. вступив до Чина в Білій Підляській та вчився опісля в Холмі, Кракові і в Римі та був навіть висланий на унійну працю до Болгарії. Вернувшися 1861 р. до краю, був Л-вич заанґажований в польську політичноповстанську акцію та був примушений опустити Холмщину і через Рим дістався до Кракова, де був адміністратором тамошної греко-кат. парафії до своєї скоропостижної смерти.

Зряду в 17-му томі ПБС-ка проф. Л. Бєньковський подав коротку біографію холмського єп. Йосифа Левицького († 1730), що побудував нову катедральну церкву та поставив для василіян, при ній занятих, просторий монастир (ст. 230-1). Відтак на ст. 473-4 Л. Житкевич опрацював гасло про полоцького архиєпископа і митр. Іраклія Лісовського (1734-1809), проте в доданій бібліогра-

фії поминув мовчанкою цінну розвідку про Іраклієві обрядові починання о. М. Соловія, ЧСВВ, (Рим, 1950) та його статтю в « Записках ЧСВВ », VII, 2-3, 228-48 про віднову київської митрополії та митрополичу номінацію Лісовського 1806 р. Далі на ст. 607-9 маємо життєписи двох луцьких владик Сильвестра Сас Лубєніцького-Рудницького (1713-77), м.і. в рр. 1745-6 ігумена лаврівського (не: лавришівського!), і його попередника Теодора Л-го-Рудницького (1698-1751), написані майстерним пером проф. Бєньковського.

Знову ж у 18-му томі Словника знаходимо тільки одне василіянське гасло про останнього унійного смоленського архиєпископа Йосифа Івана Лепковського († 1778), що ревно опікувався частиною митрополичої єпархії на Білорусі, яка попала під російську владу при першому поділі Польщі 1772 р. (ст. 338-9). Після того щойно в 21-му томі стрічаємо гасло Бєньковського (ст. 409-10) про останнього унійного володимирського єп. Симеона Стефана Млоцького (1779-1804), якого єпархія була 1798 р. інкорпорована до луцької, та на ст. 417-8 про його попередника Антоніна Адама Млодовського (1724-1778), при чому автор ставить під знаком запиту, ніби цей владика мав залишити по собі історію василіянського Чина та життєписи його письменників (ст. 418). Вслід за тим маємо тут на ст. 777-8 ще цінний нарис того самого автора про одного з визначних єрархів-сучасників Берестейської Унії, володимирського єп. Якима Мороховського (б. 1576-1631).

Крім цих передових гасел не бракує в обговорюваних томах ПБС-ка ще й інших, що цікавлять василіянського дослідника з різних історичних аспектів. І так у 16-му томі знаходимо цікавий для нас життєпис єп. Юрія Ляскаріса (1716-1795, ст. 519-20), професора т.зв. театинської русько-вірменської папської колеґії у Львові та чільного дорадника Апостольської Столиці в справах з'єднаної київської митрополії за понтифікату Венедикта XIV і наступних папів; але з правдивим жалем мусимо заявити наше здивування, що тут хіба що з ненаукових рацій ні словечка не сказано про його найважнішу ролю в реорганізації василіянського чернецтва в 1740-50-их роках... Знову ж у 19-му томі К. Коротайова дала життєписи відомих віленських друкарів Кузьми і Льва Мамоничів (ст. 464-6), яких печатня перейшла після 1624 р. до святотроїцьких василіян (див. про це нашу заввагу в ЗЧСВВ, XIII, 363). Далі в томі 20-му маємо аж два цікаві для нас гасла: Яна Вшоби про відому Макрину Мєчиславську (відай 1784-1869, ст. 739-41) і про смоленського каштеляна Івана Мелешка (б. 1552-1622),

приєднаного до католицької Церкви св. Йосафатом Кунцевичем, заслуженого фундатора славного монастиря в Жировицях (ст. 769). І вкінці в 22-му томі о. Б. Натонський, відомий єзуїтський історик, написав гарну сильветку єзуїта Мих. Мицєльського (1826-1906) – ст. 343-5, що заслужився для добромильської реформи Василіянського Чина як апостольський делеґат (1887-93) і василіянський протоігумен (1897-1902).

Не бракує в наведених томах ПБС-ка крім цих гасел ще й інших, важних для історії укр. кат. Церкви, зокрема про галицьких митрополитів Ю. Куїловського (16, 111-2), М. Левицького (17, 250-1) і С. Литвиновича (17, 403-4) та митр. Петра Могилу (21, 568-72), що підносять його вагу без огляду на пропуски багатьох подібних, так сказати б, з незалежних від редакції причин...

о. М. Ваврик, ЧСВВ

The Tragedy of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia, publ. by Carpathian Alliance, Inc., New York, N.Y. 1971, pp. 69+4 plates.

Дуже на часі появилася публікація Карпатського Союзу в Ню Йорку: *Трагедія Греко-католицької Церкви в Чехословаччині,* що її написав гурток тих закарпатців, яким дорога судьба їхніх земляків під Бескидами. В цій праці описана сумна доля українців (русинів) католиків Пряшівської епархії, після її відновлення 1968 р., що її спричинила впливова група священиків-словакізаторів, які знайшли підтримку свого шовінізму не тільки на Словаччині, але теж і заграницею.

Наслідком заінспірованої словацької акції Греко-католицька Церква в Чехословаччині була позбавлена проводу свого Єпископа — Страдника, не змогла сконсолідуватися і тим стала неспроможною потягнути за собою загал вірних Пряшівщини. Це виразно доказує *Відкритий Лист,* поміщений в англійськім перекладі при кінці книжки (стор. 67-69), що його уложила помірковання група словацьких гр. кат. священиків у липні 1970 р. Вони гостро відсудили нездорову і трагічну дію своїх вівтарних співбратів у критичних часах для нашої Церкви на Пряшівщині.

З цінної публікації довідуємося, що насильна словакізація Пряшівської епархії йде тою самою дорогою, якою давніше, на зломі нашого сторіччя, мадяри намагалися зденаціоналізувати українське Закарпаття. В наслідок насильної мадяризації Церкви на

Закарпатті в по-воєнних часах (1918-1923) відпало від католицької віри до 120.000 вірних. В наслідок сучасної словакізації Пряшівська епархія втратила не менше число в користь православ'я. На жаль, ці сумні факти не дуже переконують засліплених провідників.

Як колись мадяри, так і сучасні словакізатори на Пряшівщині, на оправдання своєї шкідливої дії покликуються на підроблену і пофальшовану статистику, намагаючись виказати, що « *подавляюча більшість* » вірних Пряшівської епархії — словаки. Та дійсність показує на щось інше. Бо навіть вже зісловакізовані грекокатолики хотять зберегти свою історичну (церковну) національність і сильно держаться свого церковно-слов'янського обряду. З тої причини багато вірних у чисто зісловакізованих селах вертається на православ'я, щоб бодай у Церкві зберегти кирилицю і свій « *руський* » обряд.

Сучасна насильна словакізація Української Католицької Церкви на Пряшівщині це тільки продовження денаціоналізаторської політики словацької влади монс. Тіса (1939-1945), що її намагався припинити бл.п. Владика Павло Ґойдич, ЧСВВ. За це він майже не стратив свій єпископський стілець. Подібну кампанію словаки повели і проти Пряшівського Помічного Єпископа, Василія Гопка і то тільки тому, бо він уважав себе « *Русином* ». Ядром словакізаторської групи, що її всяко підпирала словацька влада, була т.зв. « *Єднота св. Кирила і Методія* », заснована у Михайлівцях 1941 р. « *Єднота* » відіграла провідну ролю у завзятій кампанії проти Владик Ґойдича і Гопка, підчас II-ої світової війни, а її членам вдалося захопити провід Греко-католицької Церкви в Чехословаччині після її відновлення 1968 р. Зараз вона розтягнула свої впливи і за границю, головно ж на Канаду і Рим.

Після 18-річної заборони, весною 1968 р., Владика-Страдник, Василій Гопко започаткував у рамках « демократизації » Чехословаччини теж і відновлення Греко-католицької Церкви, що заповідало релігійне відродження народу на Пряшівщині. Та тут виступили на сцену « *словацькі активісти* » (майже всі члени колишньої « Єдноти »), які зіпхали відповідальність ліквідації Церкви комуністами у 1950 р. на українців, а відновлення Пряшівської епархії зачали утотожнювати зі словацьким рухом. При помочі інтриг їм удалося перебрати у свої руки провід Церкви і так вони започатковали акцію відновлення « *Словацької Греко-катол. Пряшівської Епархії* », без огляду на переконання вірних.

Насильна акція словацьких активістів мала фатальні наслідки:

1) порізнила між собою не тільки національно, але й релігійно вірних; 2) унеможливила повне відновлення Греко-катол. Церкви на Пряшівщині; 3) позбавила єпархію проводу Владики — Страдника, замістивши його словацьким адміністратором. У цій акції найбільше потерпів Владика Василій Гопко, для якого зачалась нова кальварія, що її спричинюють цим разом не комуністи, але « *свої* ». Страдання Владики-Ісповідника продовжуються. Рівночасно продовжуються теж і страждання Церкви на Пряшівщині. Ось тут криється глузд заголовку цієї цінної праці: « *Трагедія Греко-католицької Церкви в Чехословаччині* ».

Підерши свої твердження солідним науковим апаратом (в тексті 210 відсилачів), редакційний гурток, на основі своїх дослідів, виводить такі заключення:

1) задля насильної словакізації Греко-катол. Церква в Чехословаччині втратила свій престиж, що уможливило комуністичній владі взяти її під свою повну контролю;

2) усунувши з проводу єпархії Владику В. Гопка, словацька група перебрала у свої руки всю ініціятиву і безпощадно насаджує словацьку мову і словацький обряд, хоч зате багато вірних переходить в ряди православ'я;

3) хоч словацькі активісти перешкодили повну регабілітацію Греко-катол. Церкви в Чехословаччині, все ж таки вони й далі мають вільну руку праці і нестримно ведуть нарід і Церкву до повної словакізації. І на те все ніхто, навіть Рим, не рухне й пальцем.

Тому нас цілком не дивує, що редакційний гурток висказує своє огірчення теж і на Апостольську Столицю, яка показала у цілій цій афері свого рода байдужність і пішла на руку словацьким активістам. Тим то Греко-католицька Церква на Пряшівщині зараз утратила своє історичне післанництво і стоїть перед загрозою поновної своєї заглади. Та цим разом — *самозаглади!*

А. Пекар, ЧСВВ

Легенди нашого краю. Упор. П.М. Скунець, Вид-во Карпати, Ужгород 1972, стор. 216.

Це вже вдруге появилися під совєтською окупацією закарпатські легенди, що їх видало В-во Карпати в Ужгороді. Перше видання, упорядковане проф. П. Лінтуром, появилося ще 1968 р.,

під назвою: « *Легенди Карпат* ». Ця друга збірка вдечому доповнена і змінена, зате в ній опущені всі легенди, які не відносилися до Срібної Землі. Під технічним і мовним оглядом вона теж удосконалена і вийшла собі досить чепурненько.

Закарпатські легенди — це не писана, а жива історія позабутої частини укр. народу, що тисяча років жив під мадярською окупацією своєрідним життям по тамтім схилі Карпат. Виключений з державного життя народ Срібної Землі зберігав свою бувальщину та історію в усних переданнях, піснях та легендах. Так із закарпатської усної словесности можемо сплести тяглу і живу історію Закарпаття та живо відчути його давнину. До цього нам можуть послужити, в першу чергу, історичні пісні і легенди про народніх героїв, відтак перекази про замки, монастирі, церкви та історичні події, як теж побутові, релігійні та соціяльні народні оповідання.

Увагу українських вчених на закарпатські легенди і, взагалі, на національний фолклор Срібної Землі по-перше звернув проф. В. Гнатюк у своїх 6-томових « *Етнографічних матеріялах із Угорської Руси* », в яких він опублікував понад 200 закарпатських переказів-легенд, у більшості зібраних для нього закарп. плідним істориком, о. Юрієм К. Жатковичем. По першій світовій війні проф. К. Заклинський видав окрему збірку закарп. легенд під назвою: « *Народні оповідання про давнину* », Пряшів 1925 р. Багато закарп. легенд було опубліковано теж у журналі « *Наш родний край* », що виходив для шкільної молоді у Тячеві, в рр. 1922-1938. Чеські фолклористи, Я. Душанек та Ф. Ґабрієл, видали по чеськи збірку укр. легенд під назвою: « *Povesti ze Zakarpatské Ukrajiny* », Прага 1946. Тому проф. П. Лінтурові вже не було тяжко видати свою збірку: « *Легенди Карпат* », хоч до неї він включив деякі матеріяли, що він сам зібрав як теж проф. П. Сова. Однак він їх насвітлив під кутом совєтського світогляду, що ясно вибивається з після-слова, яке проф. Лінтур додав до згаданої збірки. Те саме після-слово « із незначними скороченнями » було надруковане теж і в збірці: « *Легенди нашого краю* », стор. 202-209. В ній опубліковано 140 розказів-легенд; деякі перший раз.

Для дослідника церковної історії Закарпаття цінні наступні легенди зі збірки: « *Легенди нашого краю* »: 1) Драгівський монастир (стор. 65), 2) Село Новоселиця (стор. 73-74), 3) Про кн. Корятовича (стор. 87-90), 4) Іза (стор. 127), та натягнена вже 5) Мона-

хи й король Йосиф (стор. 152). Взагалі, ціла збірка читається з великим зацікавленням і приємністю.

А. Пекар, ЧСВВ

M. Wojnar, *De archimandritis basilianis in metropolia Kioviensi (1617-1882) – Synthesis canonica* – Jus populi Dei – Miscellanea in honorem R. Bidagor, II, Roma, 1972, 343-423 et extractum.

В цій розвідці о. М. Войнара, вислуженого професора східно-церковного права в Католицькім Університеті в Вашінґтоні, маємо добре завершення його довголітних студій про законне правління у Василіянському Чині 17-19 ст., у трьох основних розправах: про устрій Чина (1949), капітули (1954) і протоархимандричий уряд (1958 р.). На вступі В. подає найпотрібніші відомості про початок і розвій архимандрій та про канонічну позицію архимандритів у візантійській Церкві та на Русі до Берестейської Унії (ст. 348-352). Відтак дає поазбучний спис архимандрій Київської з'єднаної митрополії 16-19 ст. з цінними історичними відмітками, які займають ст. 354-72 і зайняли б приблизно ще раз стільки місця, якщоб не були видруковані недогідним до читання петітом... Вслід за тим маємо короткий виклад про ерекцію, касату, поділ архимандрій (на монаші та коменди) і про їх добра та опорожнення (ст. 369-82). Вкінці 4-ий розділ присвячує В. самим архимандритам (ст. 382-419) та за порядком викладає про їх особисті вимоги до цієї гідности, їх залежність від митрополичої та протоархимандричої влади, їхні права й привілеї та обов'язки і заторкує квестію їх уступлення, а то й усунення і посмертного спадку та в додатку (ст. 419-23) трактує про архимандричих помічників.

У своїм викладі автор тримається такої самої схеми, що і в попередніх монографіях, й старається зв'язко і коротко формулювати свої правничі підсумки (помилений — в друці? — цитат на ст. 375 легко поправити з відмітки 74-ої), не запускаючись в подрібні зіставлення й порівняння з латинським чернечим правом. Все таки приходиться нам зробити принаймні одну-другу увагу, що зродилася при читанні цієї цінної праці і не заторкує її канонічної сторінки. В першій мірі родиться сумнів, чи годиться т.зв. золотий період історії Василіянського Чина розтягати від 1743-го аж по 1795 рік, тобто до третього поділу Польщі, як це автор робить на ст. 347. Бо навіть побіжний погляд на василіян-

ське минуле в 2-ій половині 18-го ст. показує, що вже далеко до 1795 р. Чин став переживати щораз то нові трагічні лихоліття після того, як при першому поділі Польщі 1772 р. під російську окупацію попалися « литовські » монастирі в східній Білорусі, а « руські » в Галичині й південній Холмщині під австрійським володінням зазнали нищівної йосифінської касати. З другої сторони покійний редактор « Записок ЧСВВ », о. Й. Скрутень у своїх конференціях про василіянське минуле для молодих богословів у Кристинополі в шк. р. 1929/30 висловився був за тим, що якщо можна який період у ньому називати « золотим », то хіба рр. 1750-72, бо переведене в 1743 р. об'єднання всіх монастирів Київської з'єднаної митрополії в один Чин було радше механічне і вимагало ряду літ, щоб з цього визріла правдиво органічна василіянська спільнота, як вона уже представляється в 1750-их рр.

Якже ж мова про архимандрії, то поставлений у їхньому списку на першому місці монастирок у Бересті (ст. 354) ніколи тієї ранґи не мав, бо наведені в відмітці 28-ій документальні дані з 1684 р. виразно про це не кажуть і щобільше — у тому самому часі знаємо його звичайного настоятеля о. Чижовича (A. Welykyj, *Epistolae Metropolitarum Kioviensium Cath.*, III, Roma, 1958, 100, 101, 114). Далі, в тексті на ст. 357 архимандрія в Гродні чомусь називається Св. Трійці, а в відм. 37 правильно: св. Бориса й Гліба, та Канівська не належала до львівської єпархії (відм. 358), тільки до митрополичої — Київської. Таксамо не було василіянської архимандрії Ч. Хреста (ст. 364) в Луцьку (відм. 52), а джерельні дані, які тут В. наводить, говорять про монастирок Ч. Хреста в Дубні, який там існував побіч Святоспаської архимандрії і згодом був до неї прилучений в 18-му ст. (див. відм. 36). Вкінці годі насвітлювати правниче положення василіянських архимандрій з історії Супрасльської архимандрії у 18-му ст., бо тоді вона зовсім не була злучена з Чином, як було в попереднім сторіччі, головно де автор говорить про вибір на архимандрита світського священика Ст. Левинського в 1778-80 р. (див. ст. 379, 385 і далі).

Ці найпотрібніші уваги до цінної праці о. Войнара зроблені радше для задуманої його роботи над історією Василіянського Чина, яка завершила б дотеперішні студії автора про його управління...

о. М-о

Я.Д. Ісаєвич, *Джерела з історії української культури доби феодалізму,* Київ, 1972, 8°, 144.

Хоч яке скромне оформлення цієї книжки і прямо бідний папір, на якому вона видрукована, то зміст її такий інтересний для тематики « Записок ЧСВВ », що навіть з чималим опізненням, як вона дійшла до наших рук, даємо про неї рецензію з деякими її виїмками. Складається вона з передмови (ст. 3-15) і трьох ширших розділів: Джерела з історії братств (ст. 16-50), Джерельні матеріяли про розвиток освіти та педагогічної думки (51-109) і Джерела до історії видання і розповсюдження книг (110-43).

В першому з них Ісаєвич розвинув широко свою давнішу студію про « Найдавніші документи про діяльність братств на Україні (Історичні джерела та їх використання, вип. 2, К. 1968, 13-32) і доповнив сказане про них в своїй підставовій книжці про Братства на Україні (1966). Тут він потрапляє навіть цитувати василіянські видання ватиканських документів до історії України, поміж багатьма іншими джерельними збірками. У другому розділі Ісаєвич широко розводиться над історією Острожської Колегії, Львівської Братської Школи та Київської Академії, а вже про василіянське шкільництво згадує дуже ляконічно і неповно (ст. 76-81). На жаль, дві поетики, які він притому на ст. 79 наводить, настільки скорочені в наголовках, що лиш з його завваги довідуємося, що друга з них — Prodromus ad bicollem Parnassum Apollo neo poëtis Roxolani (?! – о. М.В.), написана в Шаргородській василіянській колегії 1728 р., хоч відомо, що вона тоді ще не функціонувала...

За те нас заторкує головно його третій розділ про українські друкарні та їхню продукцію, бо в ній з розчаруванням стверджуємо повне промовчання почаївської печатні, що, попри київську, виявила в 18-му ст. найбільшу видавничу діяльність. Не входячи у причини такого ненаукового наставлення, ми волимо з останніх сторінок Ісаєвичевого нарису про укр. друкарні навести його рішуче заперечення найновіших голосів з України, що на підставі василіянських даних з кінця 18-го ст. кириличне друкування у Львові зачалося на сто літ скоріше від Федоровичевого Апостола 1574 р. Тому, що ми були навели в « Записках ЧСВВ » XIII (1971), 1-4, 564-5 одну із статтей О. Мацюка на цю тему, подаємо тепер і погляд Ісаєвича, що її опрокидує. Він уже на ст. 49-50 говорить про василіянську хроніку Львівського святоонуфріївського мона-

стиря, яку уложив 1771 р. о. Б. Кровницький і зараз же переписав о. Г. Попель (тепер у Львівській Б-ці АН у збірці василіянських м-рів, рукп. 132/104), що вона некритично висловлюється про початки і найстаршу добу його фундації; але додає на ст. 141, що вона нічого про друкарню в цьому монастирі в XV ст. не натякує. Тільки самі святонуфріївські монахи 20 літ пізніше таке твердження висунули і після його заперечення із сторони уряду вже більше не повторяли... Гірше воно, завважує Ісаєвич, що Мацюк голословно на цю хроніку покликується і щобільше мішає її з новою святоонуфріївською хронікою з 1903 р. (Львівська Б-ка АН., збірка вас. м-рів, рукоп. 374), що її не можна вважати історичним джерелом (ст. 142, відм. 2)...

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Каталог пергаментних документів центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799, « Наукова Думка », Київ 1972.

Ця інтересна й вартісна публікація містить у собі, як уже говорить її заголовок, каталог пергаменових документів від 1233-1799 року. Ці документи знаходяться тепер у Центральному державному Історичному Архіві у Львові. Основу цього архіву творить архів міста Львова, до якого по 1946 р. увійшло багато інших архівів, між ними й Архів НТШ, Архів Греко-кат. Митрополичої Консисторії, Архів Василіянських Монастирів, Архів Ставропігії та Архів Римо-кат. Капітули у Львові.

Каталог і опис документів приготовила осібна редакційна колегія. Головний редактор В.С. Нестеренко. Книжка появилася у видавництві « Наукова Думка » в Києві 1972 р., обіймає 675 сторін, на доброму папері і технічно бездоганно виконана. В ній знаходиться багато звичайних і колорових знимок документів, печаток, ініціялів чи орнаментів і т.п. Наклад дуже малий, бо тільки 1,400 примірників.

На зміст книжки складаються: довша передмова, яка має аж 22 сторінки і 1134 документи уложені хронологічно за порядковими числами. При кінці книжки подано список скорочень, літературу, резюме в російській, англійській і французькій мовах, різні покажчики, список ілюстрацій в українській, російській, англійській і французькій мовах та вкінці зміст, також у вищеназваних 4-х мовах.

Передмова пера О.А. Купчинського заслугує на осібну увагу. Вона опрацьована дуже дбайливо, річево й вичерпно. Вона подає читачеві ключ до розуміння таємниці документів і відповідає на всі питання відносно кожного аспекту поданих документів.

Зі вступу довідуємося, що з поміщених у Каталозі грамот одна походить з 13 віку, 32 з 14-го, 262 з 15-го, 462 з 16-го, 262 з 17-го, 111 з 18-го віку та вкінці чотири додаткові грамоти від 1356-1799 року. До Каталога ввійшло 1117 оригінальних документів і 17 фальсифікатів.

Зміст документів дуже різнородний, бо охоплює різні справи й різні ділянки життя: соціяльні, економічні, культурні, релігійні й політичні. Автор передмови завважує, що « найбільше документів (понад 85 процент), відображає історичне минуле українських земель, серед яких окремо виділяється територія Руського воєводства. Значна частина їх відбиває життя Львова, протягом 500-літнього періоду. Окремі документи стосуються земель Поділля, Волині, Полісся, Підляшша тощо » (ст. 10).

Мова документів також різна. Найбільше грамот писані у латинській мові. На другому місці стоїть польська мова, на третьому українська, на четвертому німецька. Деякі грамоти писані навіть двома і трьома мовами.

Тексти багатьох документів подано в цілості, тексти деяких у скороченні, а про деякі тільки згадано. Деякі з тих документів уже були частинно публіковані та, по словам автора, « близько двох третин описаних у Каталозі пергаментних документів не публікувалися навіть у скороченому виді » (ст. 15). В тім якраз лежить велика вартість тієї книжки, що дає нам до рук багато документів, що ніколи не були публіковані.

Всі грамоти Каталога описані за точно означеною схемою, яка бере під увагу всі можливі зовнішні і внутрішні дані щодо документів.

Велика частина документів відноситься до історії і діяльности укр. Церкви. Тут знаходимо грамоту Берестейської Унії, тут велике число документів відносно місцевих церков, монастирів, церковних братств, передусім же братства ставропігії при церкві Успення Божої Матері у Львові.

По загальних завважах щодо документів Каталогу хочу ще тут звернути особлившу увагу на документи, що відносяться до монастирів. Каталог подає понад 50 таких документів. Ось список тих монастирів:

У Львові чотири, а саме, св. Івана (7 документів), св. Онуфрія (14 документів), св. Миколи (4 документи), і монастир при церкві Успення Б.М. (3 документи). Поза Львовом: монастир Каленників, Хоморський (Бесарабія), у Добромилі, Топільниці, Домашівському Борі, Крехові, Підгірцях, Чернилявi, Варшаві, Струсові, Завалові, Кристинополі й Антополі.

Інтересним є, як ті монастирі означуються. Деколи грамота говорить про монастир чи монахів, не подаючи ближчого пояснення, що це за монастир чи монахи. Та досить грамот подають ближче означення, як « василіянський монастир » чи « василіянські монахи » або « монастир чи монахи Чина Св. Василія Великого ». Ці останні назви знаходяться ще навіть до Берестейської Унії і ще до того часу, заки монастирі на Литві й Білій Руси за митр. В. Рутського і Св. Йосафата 1617 р. об'єдналися в одну зцентралізовану конґреґацію і прийняли назву « Чин Св. Василія Великого ». А таке саме об'єднання монастирів прийшло по Замойському Синоді 1743 р. у дієцезіях Холмщини, Волині й Галичини. З того можна заключити, що монаші правила св. Василія В., які за Преп. Теодосія Печ. прийшли на Україну з уставом св. Теодора Студита, й надалі в нашому народі задержали назву свого первісного законодавця, це є св. Василія Вел. Нпр. в грамоті з 12 листопада 1371 р., Ч. 8, кажеться, що Руський староста, власник Віснича, Іван Кміта дарує церкві св. Івана на львівському передмісті та василіянському монастиреві село Годовицю Львівського повіту (ст. 30).

Грамота відносно того самого монастиря з 12 лютого 1663 р., Ч. 918, видана у Львові, говорить про те, що львівський передміщанин Семен Онуфрійович подарував свій фільварок на Підзамчі під будову монастиря з друкарнею і церкви св. Івана. Управу монастиря було поручено о. Пафнутію Кунцевичу, як старшому, « щоб керував отцями й ченцями згідно з уставом св. Василія Вел. Після Пафнутія Кунцевича опікунство переходить на всіх ченців, які виберуть серед себе ігумена » (ст. 458).

У грамоті з 24 серпня 1613 р., Ч. 778, Перемишль, якою Мостиський і Вишнянський староста Іван Фелікс Гербурт і його дружина фундує Добромильський монастир читаємо, « що на прохання настоятеля о. Анастасія та ченців Чина Св. Василія Вел., вони дають їм місце біля добромильських гір, недалеко Високого Замку, для побудови церкви й монастиря » (ст. 392).

Виходить з документів, що церква св. Миколи у Львові пер-

вісно була під монахами. У грамоті виданій у Кракові, 14 червня 1471 р., Ч. 482, сказано: « Казимир IV звільняє пресвітера монастиря св. Миколи грецького обряду у Львові та його наступників, а також сам монастир від усіх контрибуцій, данин та податків » (ст. 236).

Від 1634 до 1753 р. Василіяни були при ставропігіяльній церкві Успення Б. Матері у Львові. Про це згадують три грамоти:

Перша з них з 10 жовтня 1634 р., Ч. 830, видана у Львові, каже, що король Володислав IV дозволив Братству при церкві Успення мати монахів і ними опікуватися. Те саме потверджує грамота кор. Івана III Соб. з 10 лютого 1676, Краків, Ч. 965, і грамота кор. Августа II, з жовтня 1697, Краків, Ч. 1007.

Документ Ч. 1048 замітний тим, що відноситься до об'єднання василіянських монастирів на Русі. Папа Венедикт XIV листом з 27 травня 1742 р. дякує митр. Атанасієві Шептицькому між іншим і за те, « що він для забезпечення порядку серед ченців уступив своє право до василіянських монастирів своєї епархії », а притім папа його повідомляє, що « він постановив, щоб усіх Василіян у монастирях Русі зібрати в одну родину й об'єднати під іменем св. Тройці, якою керуватиме генеральний префект або протоархимандрит » (ст. 519).

Ще варто згадати про три грамоти, що говорять про василіянських докторантів, а саме, про Валерія Підвишинського, ЧСВВ, що 9 грудня 1748 р. осягнув степень доктора філософії і теології на єзуїтській колегії в Римі (Ч. 1058), про Гната Филиповича, ЧСВВ, що в Колегії Пропаґанди в Римі осягнув ступень доктора і магістра філософії і теології 20 травня 1774 р. (Ч. 1110), та про о. Модеста Гриневецького, ЧСВВ, що осягнув ступень доктора теології на Львівському Університеті 23 жовтня 1799 р. (Ч. 1129).

Нема сумніву, що Каталог Пергаментних Документів кидає багато нового світла як на соціяльне, економічне й політичне життя нашого народу так і на діяльність і життя Церкви, монастирів та церковних братств на рідних землях.

Ю. Катрій, ЧСВВ

Бучач і Бучаччина - Історично-мемуарний збірник (Наукове Т-во ім. Шевченка, Український Архів, Т. XXVII), Ню Йорк-Лондон, 1972, 8°, 943 (+1).

Дрогобиччина - Земля Івана Франка (НТШ, Укр. Архів, Т. XXV), Ню Йорк-Торонто, 1973, 8°, 840.

1. Саме в 300-річчя звісного турецько-польського замирення під Бучачем 17.10.1672 появився Бучацький реґіональний збірник у направду імпозантній формі, заходом редакційної колеґії, очоленої ред. М. Островерхою, і видавничого комітету бучацького земляцтва в Америці та Канаді та отримав окреме признання Комісії Реґіональних Дослідів і Публікацій НТШ-а. Приємно теж із сторони « Записок ЧСВВ » відзначити ті його складові частини, що відносяться до історії Бучацького василіянського монастиря, що його можна назвати перлою василіянського шкільництва, за його широковідомі школи в 18-19-му ст. та заслужений Навчально-Виховний Інститут у наших часах.

Заторкує цю його ролю вже Н. Андрусяк в широкому нарисі про минуле Бучача (ст. 48-9) і зокрема І. Боднарук, *Бучач сто років тому* (64-70), в якому переповідає ескіз про Бучач о. М. Гнатевича, ЧСВВ у львівському часописі « Слово » 1864 р. (ч. 47-8) На жаль, він лише загальниково згадує широку його розвідку про бучацькі, василіянські школи та про позабучацькі монастирі, яку після ненадійної Гнатевичевої смерти видав у згаданій ґазеті В. Площанський в чч. 65-75 1865 (не: 1864!) р... Тематично з цим лучаться ст. 817-9 статті О. Залеського, « Наше шкільництво від сивої давнини... » та « Уривки з Діярія » відомого о. Й. Жана, ЧСВВ, про його побут у бучацькому монастирі та працю в його Інституті в історичних рр. 1917/1918 (ст. 85-9) і живий спомин про цю заслужену установу між обома війнами о. Ю. Катрія, ЧСВВ (147-53) та цінна стаття пок. о. І. Назарка про Марійські Дружини в Бучачі в минулому та нових часах (229-35). Вкінці, після коротеньких згадок визначних василіянських постатей на тлі бучацької історії, в усіх цих згаданих статтях і на інших збірникових сторінках (о. Ю. Добриловський, предтеча М. Шашкевича, ст. 100-1, о. Єронім Нерезій, ігумен 1753-65 і проповідник, ст. 403 тощо), о. Назарко змалював гарний триптик новітніх василіян-бучачан: о. Л. Березовського († 1952), відомого редактора жовківського « Місіонаря » (1898-1908) та інших фонетичних василіянських видань, Я. Фещака, « лицаря у чернечій рясі », польового духовника Укр. Галицької Армії († 1920) та відомого вченого, письменника й організатора укр. кат. преси протоархимандрита Т. Галущинського († 1952). Також у другій половині цієї книги, при-

свяченій містечкам і селам бучацької округи, маємо розсіяні цікаві дані про позабучацькі василіянські осідки: Монастирок біля Жизномира (225-6) і Задарів (533-7) тощо, що за них кожний любитель чернечої старини буде творцям Бучацького Збірника сердечно вдячний...

2. Бучацькому збірникові не уступає під оглядом багатого змісту « Дорогобиччина », під редакцією сеніора українських письменників в Америці д-ра Л. Луцева, а то й перевищає його поділом багатющого матеріялу на десять більших чи менших глав. Втому 2-а глава присвячена минулому церковнорелігійному життю і Дрогобича й Дрогобиччини та містить аж три статті о. д-ра О. Купранця з тією тематикою. Насамперід у своєму широкому нарисі церковного життя Дорогобича і Дрогобиччини він зв'язко викладає історію василіянського монастиря в Дрогобичі та інших сусідних монаших осідків (ст. 145-61). Відтак говорить він про Марійські Дружини в Дрогобичі в 1939-41 рр. (ст. 168-70) тобто дає лише фраґмент їхньої діяльности під проводом дрогобицьких василіян, в часі першої совітської окупації і присвячує окремий спомин пок. о. Я. Сенківському, ЧСВВ, їхньому світлому провідникові аж до його мученичої смерти (ст. 170-5). І знову в 3-ій главі, присвяченій чотирьом найславнішим дрогобичанам, після життєпису І. Франка, пера Л. Луцева, о. Купранець подав гарну біографію пок. віннінезького архиєп. Василя Ладики, ЧСВВ (1884-1956), та нарис його піонірської архипастирської праці в Канаді (ст. 189-93), перед сильветками пок. през. Ст. Витвицького і славного Юрія Дрогобича з XV ст. А вже на інших сторінках цієї настільної книги дрогобиччини, де назагал переважає мемуаристика, знаходяться раз у раз прихильні згадки василіян, що в ній працювали, зокрема о. Й. Заячківського, С. Бараника й ін., за що і від « Записок ЧСВВ » належиться їхнім авторам та редакторам належне признання.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Alexander Baran, *De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Monumenta Ucrainae Historica, vol. XIII, Romae 1973, pp. XV+281 in folio.

Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в Римі від 1964 р. опублікував уже 12 томів документів, зібраних

Слугою Божим, Митрополитом Кир Андреєм Шептицьким, ЧСВВ, у серії т.зв.: « *Monumenta Ucrainae Historica* ». Після задумів Кардинала Кир Йосифа Сліпого, Верховного Архиєпископа, публікація « *Монументів* » буде дальше продовжуватися « виданням збірок нових матеріялів » (див. *Вступ*). І оце, як XIII-ий том цих « *Монументів* », появилася збірка документів про канонічне створення Мукачівської єпархії на Закарпатті, старанням талановитого закарпатського науковця, Всеч. о. д-ра Олександра Барана, під цю пору професора Манітобського Університету у Вінніпезі, Канада.

Хоч у титулі цього тому « *Монументів* » зазначено, що в нім зібрані « Канонічні процеси Укр. кат. Церкви на Закарпатті від 1771 до 1853 р. », в дійсності Автор подав тільку частину документів канонічного процесу Мукачівської єпархії, які зібрані в однім томі, як: « *Acta S. Congr. Consistorialis anni 1771* », fol. 48-368, що зберігаються у Тайнім Архіві Ватикану. При кінці додані ще два документи з того ж архіву, а саме: 1) Ерекційна буля Мукачівської єпархії (стор. 263-267) та 2) папське бреве іменування Владики Івана Брадача 1-им резиденціяльним єпископом новоствореної Мукачівської єпархії (стор. 268-269). На мою думку, ліпше було подати фактичний заголовок того тому, як: « *Акти Консисторіяльної Конґреґації з р. 1771, відносно канонічного створення Мукачівської єпархії* ». Інакше повищий заголовок впроваджує читача в блуд.

Я певний, що о. Доктор Баран добре познакомлений з архівними матеріялами Ватиканського Тайного Архіву відносно Мукачівської єпархії, продовжуючи мною зачату працю в повоєнних часах під час студій у Римі. Все ж таки він ограничився тільки до незначної частини матеріялів, що зібрані в однім томі Консисторіяльних Актів на 1771 р. В той спосіб у цій збірці вилишені основні документи Апостольського Нунція у Відні, Секретаря Стану Апостольської Столиці та Святішого Отця, що зберігаються в тім же архіві, у відділі: *Віденська Нунціятура*, головно ж у 79-ім томі, який зберігає майже всі документи, що відносяться стисло до « канонізаційного процесу » Мукачівської єпархії. Всі архівні джерела подані мною у праці: *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis an. 1771*, Romae 1956 (ed. « Analecta OSBM »), p. 7. Якщо у збірці подані листи цісаревої Марії Терези до Папи, відносно створення незалежної Мукачівської єпархії, вже треба було подати бодай відповіді Папи цісаревій, щоб мати повний образ

справи. Вже не говорю про переписку Апостольського Нунція з Кардиналом Стану у цій справі, яка сама обіймає кількадесят документів.

У наведенні джерел по-одиноких документів шан. о. Професор покликується стисло (за виїмком двох останніх) на згаданий том Консисторіяльних Актів з 1771 р., наче б ці документи друкувалися перший раз. А багато з них друкував Й. Базилович, ЧСВВ, І. Дулишкович, Й. Фідлер, а частинно і А. Годинка. Деякі частини поданих документів вийшли окремою брошуркою, а саме: 1) опінія адвокатів С. де Анджеліс-А. Коквелінес (див. стор. 48-69) появилася окремою книжечкою у Римі 1768 р., а 2) опінія Яґерського єпископа з документами (див стор. 116-141) вийшла окремою брошуркою у Яґері, 1770 р. Обидві опінії передруковані теж у Базиловича (cf. J. Basilovits, *Brevis notitia fundationis T. Koriathovits*, Cassoviae 1804, P. IV, pp. 44-67; 76-125). Подібно й ерекційна була (див. стор. 263-267) друкувалась кілька разів (див. мій *цит. тв.*, стор. 129), а найновіше у: A. Welykyj, OSBM, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1954, vol. II, p. 214-218, про що у згаданій збірці нема нігде й найменшого натяку.

У тексті досить багато типографічних і фактичних помилок, що закралися через кілька-кратне переписування чи непоінформованість авторів даних документів. На мою думку, їх треба було поправити або подати у нотці на долині точний рік, ім'я чи назву міста то що.

У загальному однак ця збірка документів дуже цінна і сподіємося, що автор доповнить її другим томом канонізаційних документів Мукачівської єпархії та окремим томом канонізаційних документів Пряшівської єпархії з 1818 р.

А. Пекар, ЧСВВ

S. Peleszowa, *Dar Mikołaja Tryzny dla Biblioteki Bazylianów w Byteniu*: – Nasza Przeszłość, 16, Kraków, 1962, 239-44.

Н. Киселев, Е. Кацпржак, А. Толстаков, *Книги греческой печати в собрании Госуд. Б-ки СССР им. В.И. Ленина*: Книга 26, М. 1973, 124 нн.

1. - Це перегляд рукописного латинського Індексу книжок богословського змісту та для церковного вжитку, що їх М. Тризна

(† 1640 р.) записав Битенському василіянському м-реві, — тепер у збірці Актів Тризнів у архіві Ходкевичів в Державному Архіві в Кракові. Між ними Пелешова згадує слав'янські Твори (?) св. Василія Вел., Учительне Євангеліє патр. Калліста (1606), Октоїх, Общу Минею (без дат), Маргарит (1595-6) та Устави св. Отец (Москва?), що їх син Миколи ще того самого року передав до Битеня, де батько був похований.

2. - В багатій колекції грецьких друків 16-го і наступних сторіч Державної Б-ки в Москві знайшлися теж деякі цінні грецькі публікації з василіянських м-рів у Вільні та Жировицях .І так під ч. 4 (ст. 140) є дві копії Історії Флорентійського Собору кард. Висаріона (Рим 1577): одна з пошкодженим написом: Collegii Graec. Cat(alogo?) Inscriptus Bibl... і друга: Monasterii Vilnensis SS.mae Trinitatis Ruth. Cathalogo inscriptus. І зараз таки під Ч. 5 (ст. 140-1) фіґурують « Божественні Літургії » перевидані в Венеції 1578 р. з відомого римського видання 1526 р. з надписом над титулом: « Ex libris Antonii Sielawa Metropolitae Kioviensis Archiepiscopi Poloc(ensis) », а побіч: « Мефодій епп҃ъ холмскій и белзскій сей Служебникъ языком греческим в Венецыи печатованый даровал чрез рукы Преосвященнаго архиеп.па полоцкаго Антонія Селяву книжницы архиепископіи полоцкіе лѣта 1635 на сеймѣ в Варшавѣ ». Також під Ч. 7 (ст. 142): Канони і догмати св. Собора Тридентського (Рим, 1583) були власністю святотроїцького м-ря в Вильні, а Ч. 9 (ст. 145): Граматика — Адельфотес (Львів, 1591); на копії 2-ій має долом на кк. 20-36 дописку, що була « подписана » 1758 р. до бібліотеки Жировицького М-ря і згодом дісталася до Румянцівського Музею (із збірки А. Норова).

о. М. Ваврик, ЧСВВ

А.И. Рогов, *Фрески Лаврова* – Византія, Южние Славяне и Древняя Русь, Западная Европа, – Искусство и культура, Сборник статтей в честь В.Н. Лазарева, Москва, 1973, 8°, 59.

На ст. 339-51 цього шанобливого збірника для відомого історика штуки Лазарева, з дуже різнородною тематикою, знайшлося місце теж для дуже інтересного артикулу з історії українського мистецтва, про фрески святоонуфріївської церкви княжого монастиря в Лаврові на Бойківщині. Бо то, як каже Роґов, найстарші по київських фрески на Українській Землі та цінний лучник між

українською та молдавською штукою 16-го ст. Він коротенько пригадує історію їхнього відкриття в 1910 р. та наводить імена тих, хто ними займався і переводить аналізу їх останків на полудневій та північній і західній стіні бабинця. Після їхнього розчищення в 1963 р. виявилося, що це одинокий слід стінопису т.зв. Акафіста Богородиці в Україні, яка його позатим незнає (ст. 340). Роґов дає розклад кожної із збережених картин та їх зариси і докладний опис: Розмова Марії з Йосифом і з Єлисаветою, О тебі радується, Да молчит, Не ридай. На жаль слід ствердити, що тут чимало недоговореного, почавши від самого ляконічного наголовку, який не означує точніше, що тут йдеться про українську обитель з княжою традицією. Бо даремне щукаємо тут вияснення, чому автор ставить лаврівські фрески аж на 16-те сторіччя, коли цитована в нього « Історія укр. мистецтва » в нарисі авторитетного Г. Логвина про монументальний живопис 14-17-го ст. датує їх кінцем 15-го ст. (II, 179-83)... Все таки треба авторові висловити признання за його докладну аналізу високовартісних лаврівських фресок в такому престіжевому збірникові на честь найбільшого сучасного знатока візантійсько-слов'янського мистецтва на європейському сході, пок. В. Лазарева († 1976).

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Світильник істини – Джерела до історії Української Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944. Частина перша, Торонто-Чікаґо 1973, ст. 719.

Матеріяли зібрав і опрацював др. Павло Сениця – До друку приготовили о. рад. В. Жолкевич, ред. Ю. Бескид, і Я. Чумак. – Видання УКУ, ім. Св. Климента Папи (Праці, т. 24). – Накладом Студентів Бог. Академії.

Присвята: Слузі Божому Кир Андрєєві, Блажен. Кир Йосифові, професорам і друзям.

На сторінках двох перших листків портрети: Сл. Божого Кир Андрея і Блаж. Кир Йосифа.

З передмови о. В. Лаби і Слова від автора довідуємося, що думка видати цей твір зродилась ще 1958 р. між професорами і студентами Бог. Академії, які живуть у країнах вільного світу, але зреалізувалась аж 1973 р. невтомними стараннями і працею автора, др. П. Сениці, що збирав матеріяли від живих учасників професорського складу Бог. Академії та її студентів.

В цілості — це збірник-документація з легким переповідженням подій щодо самої Богословської Академії. Бо треба зазначити, що ще від р. 1783 аж до 1928 р. існувала у Львові Духовна Семінарія (ерігована австр. цісарем Йосифом II), де виховувались і студіювали кандидати на священиків спочатку для всіх укр. епархій, а згодом тільки для Львівської архиепархії та принагідно для інших.

В 1928 р. Митрополит Андрей Шептицький ерігував Богословську Академію у Львові (статути потверджені 22 лютня 1928), що перетривала аж до 1944 р. Її завдання-цілі були, між іншим, станути твердо на східньому ґрунті: « Наша наукова продукція слаба і ми мусіли послугуватися сусідською богословською літературою та тим убивали свою творчість. Під цим оглядом мусить настати зміна », так говорив Основник Б. Академії на її відкритті (ст. 54). Зокрема: « Історія Унії лежить ще облогом і та дуже важна праця, якої ніхто за нас не зробить, тяжить на Академії » (ст. 55). — « Загалом кажучи, Академія має стати на сторожі своєї традиції та скріпляти знаменні прикмети нашої богословської науки » (ст. 55).

При отворенні Б. Академії, ця остання мала тільки один богословський виділ — та згодом, 27 червня 1932 р., Митрополит Андрей ерігував ще філософічний виділ-факультет (ст. 59). За статутами Академії студії філософії мали тривати 4 роки, а богословські 5 літ. Одначе практично цього пляну не можна було перевести в життя; але студії ці філософії і богословії, разом скомбіновані, тривали 5 літ. Щойно після енцикліки Папи Пія XI: « Deus scientiarum Dominus », виразно розділено філософічний виділ (2 роки) від богословського (3 роки), (ст. 103-113).

Також академічних ступнів Б. Академія не могла надавати із-за польського уряду, що в тому напрямі робив усі заходи у Ватикані, пропонуючи укр. богословам змогу студіювати на Львівському університеті. Ту оферту Митрополит Андрей рішуче відкинув. Дозвіл надавати академічні ступені Б. Академія одержала з Риму щойно за німецької окупації, але то вже було запізно (ст. 80).

На протязі 10-літнього існування Б. Академія начислювала вже 39 професорських сил та видала 21 томів їх праць (ст. 137), а число студентів за час існування Академії доходило до 6 соток. Тому проєктувалось відкрити ще 3-ий факультет, правничий, а згодом перетворити Б. Академію на Укр. Кат. Університет, що знайшов свою реалізацію аж після війни у Римі (УКУ).

Ректором Б. Академії за ввесь її час був о. проф. Йосиф Слі-

пий, а першим Деканом професорської колеґії з 12 березня 1929 р. став о. проф. Теодосій Галущинський, ЧСВВ (ст. 138), Про-Ректором же о. проф. Тит Мишковський. Декани богословського виділу вибирались колеґією професорів кожного року; так само опіля філософічного виділу, а цього останнього деканом був від 1932 до 1937 і від 1941 до 1944 сам о. Ректор, тільки від 1937 до 1939 був о. проф. Микола Конрад. Секретарем Б. Академії був теж постійно о. Петро Хомин, а квесторами (економами) були за той час три послідовно. Сам Сл. Бож. Андрей, поки міг, з 1933 р. викладав східню аскетику. В 1932 р. засновано при Академії музей, що при кінці мав 1.321 експонатів (ст. 418). Спеціяльністю Академії були академічні семінарі з різнородною тематикою, де студенти заправлялись до наукової праці з даних ділянок. Бібліотека Б. Академії начислювала около 12.000 томів (ст. 501).

Після опису заслуг Сл. Божого Митрополита Андрея, бо ж це його плян і піддержка Б. Академії, є поданий Його короткий життєпис (ст. 163-179). Дальше представлені індівідуально (в азбучному порядку) усі професори (зі знимками) у проводі з о. Ректором Б. Академії, теперішнім Верховним Архиєпископом, Митрополитом Кир Йосифом, Кард. Сліпим та вичислені при кожному усі їхні наукові здобутки (ст. 181-295).

Подані теж: організація, праці й осяги Б. Академії (ст. 296-378); відсвяткування 150-річчя згаданої Дух. Семінарії (ст. 379-399); описана бібліотека Б. Ак. (ст. 400-406); музей (ст. 418) та пам'ятник Митрополита Андрея (статуя в городі, ст. 501).

В розділі про реальність і забудування Б.А. переписана ціла стаття о. П. Хомина у « Ниві », про каплицю Дух. Семінарії, розмальовану арт. малярем П. Холодним (ст. 427-459). У розділі про студентів, їх студії і побут (ст. 460-499) наведені в цілості правила Семінарії, щоб показати всесторонню освіту, що її одержував студент-богослов в часі своїх студій. Дальше представлені різні організації богословів, як читальня, літературно-музично-хорові та їх діяльність, як теж кооперативна (ст. 501-536).

Найцікавіший розділ для загалу, це дані про поза-наукову діяльність Академії: участь професорів у Велеградських конґресах, у Пинських конференціях, в Унійнім З'їзді у Львові та других цього роду (ст. 543-605). Книга ілюстрована численними знимками, що при кінці їм присвячені цілі сторінки (605-680). Вкінці, після того: « Що є в книзі? » — подані резюме: в англійській, фран-

цузькій, італійській і німецькій мовах. Для орієнтації поданий докладний індекс імен (693-713).

Окремо ще хочу подати згадки про ОО. Василіян у книзі. Після першої світової війни Сл.Б. Митрополит Андрей передав провід згаданої Дух. Семінарії у Львові ОО. Василіянам і назначив її Ректором о. Теодосія Галущинського, ЧСВВ (1920-25). Він то: « невсипущими заходами перемінив руїну у мешкальний будинок » (ст. 438). Після ж ерекції Б. Академії він став її професором (ст. 217-220), а то і деканом проф. колеґії. Брав участь у Пинських конференціях, а в 1931 р. тамже виголосив доклад: « Проби целібату у Східних Церквах » (ст. 560). Ще з Риму, в Зальцбурзі, підчас викладів Австрійської Академії виголосив доповідь: « Св. Йосафат » (597). Другий професор Б. Академії Василіянин, це редактор « Записок ЧСВВ », о. Йосафат Скрутень (ст. 261-263), що теж брав участь у Пинських конференціях, де в 1930 р. виголосив доповідь: « Про закиди піднесені проти Унії о. Королевським » (ст. 557). На Унійному З'їзді у Львові доповідав: « Митрополит Рутський в життю сьогоднішних Василіян » (ст. 582). У Велеградськім Конґресі брав участь о. протоігумен Бурдяк, ЧСВВ, з Закарпаття, в 1939 р. (ст. 551). У Пинських конференціях брали участь Василіяни: Бараник, Дачишин, Заячківський, Пушкарський і Теодорович П. Крім цього реколекції для богословів давали: ОО. Галущинський, Маркевич, Назарко і П. Теодорович (ст. 490). Опікуном Братства Входу в Храм П.Д. Марії був якийсь час о. Йосиф Лучинський, ЧСВВ (ст. 536).

Загально, книга написана документально і під цим оглядом оцінюється її вартість. Є в ній однак деякі, навіть довгі, повторення, як напр. списки праць професорів Б. Академії.

М. Войнар, ЧСВВ

Tamborra A., *Jernej Kopitar a Roma (1842-1843) e la politica slava di Gregorio XVI* (Estratto da: Storiografia e Storia), Roma 1974, pp. 947-974.

Saurer E., *Die Kurie und die Griechisch-Unierten im 19. Jahrhundert* (Bericht über den zehnten österreichischen Historikertag in Graz, veranstaltet vom Verband Oesterreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 20. bis 23. Mai 1969). Veröffentlichungen des Oesterreichischer Geschichtsvereine 18, 1970, 81-87.

Лисяк-Рудницький І., *Іполіт Володимир Терлецький — забутий церковно-громадський діяч і політичний мислитель XIX століття* (Резюме доповіді). В « Український Історик », 3-4 (39-40), Рік X, Нью Йорк - Мюнхен 1973, стор. 157-160.

1. - Українська Католицька Церква в Галичині, в часах Австрійської Імперії, ще досьогодні не є достатньо висвітлена в своїй складності, бо не всі архівальні документи опубліковані й доступні загалові українських істориків. Тому треба нашим науковцям використати всі документи, які торкаються питання Католицької Церкви в Галичині від самих початків (1772 р.), тобто від того часу, коли вона перейшла під володіння Австрії. Про це появилося вже чимало документів і наукових праць, що, використовуючи архівальні документи, насвітлюють життя українців католиків у Галичині. До них можна включити статтю проф. Анджела Тамборра, італійця, під заголовком: « Єрней Копітар у Римі (1842-1843) та слов'янська політика Папи Григорія XVI-го ». Ця розвідка налічує всього 27 сторінок. Автор використав кореспонденцію та інші архівальні матеріяли Копітара, що сьогодні зберігаються в архівах Відня, Ватикану і в Григоріянському Університеті в Римі. Він досить докладно представляє ситуацію українців-католиків, з яких одна частина мусіла прийняти московське православ'я російського царату Миколи І-го, в 1839 р.; і українців під Австрією, які також не мали легкої долі. Апостольський Престол, за часів Григорія XVI, Пія IX і Державного Секретаря кард. Ламбрускіні, старався підтримати українців у Галичині в католицькій вірі. Копітар, філолог слов'янської мови в Відні, листувався з Ватиканом, з оо. Секкі, Т.І., і Тайнером та постійно інформував про життя галицьких українців. Він, між іншим, пропонував, щоб галицького митрополита піднести до гідности патріярха, але австрійське правління не ставилося прихильно до такого починy збоку Риму. Копітара запросили до Риму, щоб він оснував катедру слов'янської мови для студентів українців у Колегії « Де Пропаґанда Фіде ». Однак він не міг затриматися в Римі довше як один рік (1842-3), бо його слабке здоров'я не дозволяло йому на більше зусилля. Тож Копітар повернувся до Відня, де помер 1844 р., залишаючи по собі дуже багату книгозбірню. Він цікавився також неспокійним життям Церкви в Босні та іншими церковними справами.

Ця коротенька розвідка про діяльність Копітара має свою

історичну вагу, бо вказує на те, що Укр. Церква завжди мала добрих приятелів серед чужинців, які старалися їй допомагати і рятувати в трудних обставинах минулого сторіччя. Все ж таки, ця стаття на деяких місцях не подає точних фактів і не насвітлює всього. В ній, наприклад, уживається ще слово « уніятізмо », яке в наші пособорові часи можна було б пропустити, або належно вияснити його чужинцям, які перший раз з ним зустрічаються.

2. - До Укр. Католицької Церкви XIX-го сторіччя відносяться також дві статті: одна др-ки Е. Заурер (6 сторінок), а друга (резюме доповіді – 4 сторінки) — проф. І.Л. Рудницького. Вони розглядають життя ченця Кирила (Іполіта Володимира Терлецького: 1808-1892), який брав участь у так зв. « обрядовій чистці » в Галичині. Рудницький звертає більше уваги на Терлецького: це « забутий церковно-громадський діяч і політичний мислитель XIX століття ». Він (Терлецький) українського походження, з Волині. Студіював у Кракові, де здобув докторат з медицини. Потім виїхав до Франції, а згодом до Риму, щоб студіювати богослов'я. Ставши священиком (1842 р.) і захистивши докторат з богослов'я, повернувся до Франції (Парижу), де його назначено директором Інституту для виховання священиків-місіонерів Східного обряду. При тому він снував великі пляни над реформою слов'янського обряду та його очищення від латинських впливів, як він висловлюється в своїх меморіялах. Однак, у Римі вважали, що ще не прийшла пора, щоб розглядати всі його пропозиції. Цим Терлецький знеохотився; а як ще виникло непорозуміння з поляками, він покинув Францію, повернувся на Закарпаття, яке тоді було під Австрією (1857 р.), де вступив до Чину ОО. Василіян. Тоді теж відвідав Царгород і Болгарію та кілька разів побував у Галичині. Там Терлецький відразу почав займатися справою обряду, спричиняючи немало клопотів українській католицькій Ієрархії, як це стверджує один уривок листа митр. Литвиновича до Риму, з дня 31.1.1863 року: « ...cum monacho Vladimiro Terlecki, homine perversissimo, qui per utramque Dioecesim vagatur, et formales quasi-missiones rituales instituit, primum in Ecclesia Cathedrali, licet Episcopo et Canonicis reluctantibus, totalem in ritibus ad schismaticorum normam mutationem introducit... Talem hominem eiusque perniciosas machinationes iam a duobus annis... » (GLINKA L., *Gregorio Jachymovyč – Metropolita di Halyč ed il suo tempo: 1840-1865*, Romae 1974, p. 199).

Терлецький не слухався Владик, був амбітний і, разом з о. І. Наумовичем, викликав обрядову боротьбу в Галичині. Вони обидва закликали священиків та вірних до спротиву Владикам. Крім того, Терлецький пропонував очищення галицького обряду на підставі православних московських літургійних книг, що їх він спроваджував до Галичини з Холмщини, де в 1875 р. вся епархія була насильно прилучена до московського патріярхату, щоб нібито « рятувати » чистий український обряд. Він задумував будувати Укр. Католицьку Церкву на національній базі, всупереч загальному законові Церкви. Тому, коли вже нічого не міг більше зробити в Галичині, подався до Києва, а потім до Одеси, де й помер, як православний священик, приналежний до Московського патріярхату. Рудницький уважає Терлецького за « ідейного попередника хлопоманів 1860-х років, які, як і він, відірвалися від польської й пристали до української національности » (див. стор. 159). Але автор забуває, що такі *панславісти-націоналісти* з минулого сторіччя тільки пошкодили Українській Католицькій Церкві і спричинили їй багато клопотів. Досить згадати, що діялося в Українській Кат. Церкві на Білорусі, або на Холмщині, де акція отих церковних націоналістів приготовила народ хіба тільки до православ'я, щоб потім віддати його в руки Московській Православній Церкві. Вони нічого доброго не дали страдальній Укр. Церкві. Тут треба б ще прослідити всі документи в різних архівах, щоб історична правда про Терлецького виявилась в усю повноту, разом з його тінями.

о. Л. Глинка, Ч.М.Б.

Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786-1794 (= Archiwum dziejów oświaty, T. III), Wrocław - Warszawa - Kraków, 1969, 8º, VIII+408.

Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w W. Księstwie Litewskim 1782-1792 (= Arch. dziej. ośw., T. VI), Wrocław, 1974, 8º, 598 (+2).

Обі ці публікації вийшли в серії видань джерел до історії Комісії Народної Освіти, що діяла в польській державі вчасі між між двома поділами 1773-94 рр., Польської Академії Наук чипак утвореної для тієї цілі окремої робітні історії освіти. Перша з них входила вже частинно у плян видання джерельних матеріялів з

діяльности згаданої Комісії Т. Вєжбовського, що не маючи оригінальних протоколів її засідань, видав лише скорочення її 32 нарад від 1773 до 1785 р. Коли ж 1966 р. д-р Т. Мізя знайшов дещо обширніші їхні протоколи за рр. 1773-94, переписані скорочено ще при кінці 18-го ст. або з початкових років 19-го ст., то зрозуміло виринула потреба їх видати, бо вони доповняють неодну сторінку у Вєжбовського...

Отак прийшло до вищенаведеного видання цих протоколів Комісійних засідань, почавши від 1786 р., до якого вже не дійшов Вєжбовський. Однак правду кажучи, з нього дослідник василіянського шкільництва того часу небагато може виловити даних до його розвою. Бо маємо тут лише кількакратні згадки василіянських середніх шкіл в Березвечі, Жировицях, в Володимирі Вол., Любарі, Шаргороді та Барі, але важне воно почути, що школи в Березвечі та Жировицях (ст. 61-2), в Володимирі та Шаргороді були високопоставлені (ст. 136). Крім того дуже рідкі тут згадки василіянських професорів та їхніх успіхів, з виїмком заслужених для жировицької (мильно: жиромінської!) школи протоігумена П. Важинського та ігумена С. Антоновича (ст. 61). На жаль, нам досі недоступна публікація таких самих протоколів з рр. 1773-85, що мала вже появитися з друку 1973 р., чи нема там більше матеріялу для василіянського дослідника саме з перших літ старань проводу Чина дістати від Народової Комісії якнайбільше поєзуїтських шкіл, щоб скріпити своє матеріяльне становище, захитане поділом обох василіянських провінцій і навіть маєтків поодиноких монастирів через перший розділ Польщі між неприхильні держави.

2. - В порівнанні з попередною, публікація звітів генеральних візитаторів литовських шкіл набирає в наших очах ваги першокласного джерела для оцінки василіянських шкіл, що належали до литовського (виленського) відділу, бо згадки про їх діяльність тут численніші, тому що відносяться теж до більш упорядкованого періоду 1782-92 рр. Завдяки пильній обрібці К. Бартніцької та І. Шибяк маємо в додатку до виданих рапортів поодиноких візитаторів цінний індекс місцевостей, в яких згадані школи находилися, і також особистих імен їхнього професорського і учнівського складу при кождочасній візитації. І так тут находимо цінні дані про василіянські школи в Березвечі, Бересті, Борунах, Жировицях та парафіяльні шкілки в Цепрі, Мірі, Новосілках, Кази-

мирові, Подубісі, Свержані та навіть про толочинську школу, вже під московським забором (ст. 220). Деякі з цих звітів направду вичерпні (н.пр. про Березвеч 1789 р., ст. 400-2, Жировиці 1789, ст. 476-80) і похвальні для дирекції та професорського й учнівського збору. В індексі теж фіґурує півсотки василіянських учителів та професорів, а між ними неодні згадуються і більше разів при різних візитаціях, та й нераз зазначена старанна дбайливість поодиноких василіян і головно вищезгаданого П. Важинського про розвій згаданих шкіл. З огляду на те ця публікація належить до важливіших документацій василіянського шкільництва 18-го ст., в доповненні до праці Г. Погоської про генеральних візитаторів Комісії Народової Едукації, Люблин, 1957 (див. ЗЧСВВ, XIII, 407-8).

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Z dziejów stosunków literackich polsko-ukrainskich. Praca zbiorowa pod redakcją Stefana Kozaka i Mariana Jakóbca. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974, str. 280.

Польська Академія Наук у Кракові, а радше її « Комітет Слов'янознавства » видає неперіодично наукові збірники з ділянки історії літератури й культури взагалі, в яких містяться розвідки і статті, що насвітлюють та інтерпретують фраґменти обопільних зв'язків і впливів культурно-літературних двох близьких народів: українців і поляків. Наукова політика згаданої Академії така, що в одному Збірнику більше українців пишуть про поляків, а в другому Збірнику більше поляків пишуть про українців.

Перед нами гарно виданий Збірник, у якому та співпраця знайшла свій найповніший вияв на ґрунті літератури і в якому більшість поляків пишуть, і то позитивно, про українців. Збірник містить праці загальні, синтетичні, на пр., Р. Лужного й Ф. Сєліцького, як теж праці спеціяльні, які стосуються поодиноких письменників, на пр. Гулака-Артемовського, О. Пчілки, В. Стефаника й інших, яких вклад у діло українсько-польського зближення заслуговує особливої уваги.

Крім короткого слова Редакції, Збірник вміщає одинадцять розвідок, з яких деякі розтягаються і понад 40 сторінок, напр., про О. Пчілку. При кінці є вичерпний індекс прізвищ. Місце не дозволяє нам ширше аналізувати кожну розвідку. Тому обмежимося тільки до найважніших, а для нас найцікавіших.

Цікава є розвідка, мабуть українця, Степана Козака, п.н. « Гулак-Артемовський в крузі Міцкевича і польської проблематики ». Козак стверджує, що найцікавішим осередком українських зацікавлень польською літературою в початках XIX ст. був Харків. А ініціятором того руху на харківському ґрунті був Петро Гулак-Артемовський, який увійшов до української літератури, як творець української романтичної баляди й талановитий перекладач з літератури латинської (Горація), німецької (Ґете) російської (Лермонтова) і польської (Красіцького і Міцкевича). З мовою і культурою польською зустрівся Артемовський ще під час своїх студій у Києві, а пізніше як учитель і виховник дітей польських дворян на Правобережжі. Коли ж 1817 р. Артемовський записався як вільний слухач філологічного факультету в Харкові, по кількох місяцях він виступив до харківського сенату з пропозицією зорганізування лекторату польської мови. Сенат доручив Артемовському виробити програму навчання польської мови, літератури і культури, заапробував її, а Артемовського займенував першим лектором цих предметів. За « Українським Вісником » автор стверджує, що на виклади Гулака ходило понад 80 студентів і деякі з них перекладали на українську мову польські поезії, які радо містив « Український Вісник », як явище без прецеденсу в цілій Росії. Сам Гулак захоплювався тоді Красіцким і переспівав на українську мову кілька його байок. Після процесу фільоматів і філяретів, царська адміністрація 1825 р. перенесла за кару двох виленських професорів-поляків, І. Даниловича й Й. Криніцкого до харківського університету. Польських науковців прийнято тут дуже зичливо, а Артемовський скоро з ними подружив. Тоді Міцкевич з Одеси до Москви їхав нарочно через Харків, бо чув про єдину катедру польоністики в Харкові і через Даниловича Артемовський познайомився з Міцкевичем у домі Даниловича. Козак припускає, що Гулак гостив Міцкевича і в своєму домі. Пізніше Гулак переробив Міцкевича « Твардовського », але в дусі української бурлески. Данилович писав до Лєлєвеля, що « Твардовскі в козацькому перебранні тут усім дуже подобався ». Переспів « Твардовського » мав стрінутися з ентузіястичною оцінкою самого Міцкевича. Тому 1831 « Варшавське Товариство Приятелів Наук », оцінюючи високо польоністичну діяльність Артемовського, вибрало його своїм дійсним членом.

Ось так С. Козак зробив нашого Гулака « польським братом ». А після листопадового повстання куратор Харківського Університе-

тету завісив виклади польоністики Гулака. Козак дуже евфемістично згадує про анти-польські вірші Гулака. По друге, і в нас виникає сумнів, чи самим навчанням польських дітей у дворянських домах можна набути таких знань польської літератури й культури, які кваліфікували б Гулака на лектора, а потім професора тих предметів, без університетських студій? Гулак скінчив університет науковим ступнем, але з історії Росії, а не з польоністики. Історію Росії він дальше викладав і був навіть Ректором університету.

Для наших мовників дуже цікава і солідно опрацьована розвідка поляка Юліяна Юрковского п.н. « *Українізми в мові Юлія Словацького* ». Автор стверджує, що Словацький захоплювався красою української землі, « вечерницями », на яких слухав з матірю українських пісень, фольклором і т.п. Вслід за тим уже в перших поезіях Словацького як « Українська дума », « Дума про Нечая » є багато укр. запозичень. В окремому підрозділі про мовну аналізу Автор нараховує понад 150 українських слів у мові Словацького (напр.: ангел, ангелиця, бандура, бідак, Богородиця, хрест, череда, череп і т.д.). Окремо Юрковський говорить про запозичення несвідомі, свідомі, про стилістичні функції українізмів, а на кінець стверджує, що багато українізмів залишилося посьогодні в польській мові. На нашу скромну думку, праця Юрковського є найцінніша в цілому Збірнику.

Мабуть дещо пересадну оцінку дає черговий Автор поляк Флоріян Неуважни Олені Пчілці — матері Лесі Українки, коли він називає Пчілку популяризаторкою польської літератури в Україні. З того, що Ол. Пчілка переклала кілька польських поезій, виголосила гарну доповідь про Міцкевича з приводу століття його народин у 1898 р., а як редакторка журналу « Рідний Край » містила відомості з життя поляків, можна заключити, що вона була прихильницею польської культури, але не популяризаторкою польської літератури.

Добра й об'єктивна є чергова довідка Єлисавети Віснєвської, *Василь Стефаник в літературному середовищі Кракова в рр. 1892-1900* », в якій авторка пригадує дружні стосунки Стефаника з Морачевським, Арканом, Прибишевським і іншими. І ще одна добра довідка Єви Славенцкої, *Українська Література в діяльності краківського Клюбу Слов'янського (1901-1914)* ». Дуже мило розповідає про дружню атмосферу на Ягайлонському Університеті, про працю в « літературних кружках », дискусії і т.п. Добра теж стаття Зиґ-

мунта Ґросбарта про те, як Франко своїми фраґментами перекладу Пана Тадеуша пробив шлях Максимові Рильському до конґеніяльного перекладу цього ж « Пана Тадеуша ».

На нашу думку найслабша перша розвідка Ришарда Лужного, *Давнє українське письменство, а польські літературні традиції* », бо Автор тримається, а може мусить триматися історичної схеми Карамзіна, що Київська Русь була праматірю всіх трьох східно-слов'янських народів: українців, білорусів і москалів. Слідом за тим Лужний відсуває початок української літератури на XIV або й XV ст. Таку теорему справжня наука, навіть російська (Пресняков, Лихачев) вже давно викинула. Однак, без уваги на ці недоліки, Збірник як цілість є цінний і корисний не тільки для науковців.

о. І. Назарко, ЧСВВ

W.M. Plöchl, *St. Barbara zu Wien – Die Geschichte der griechisch-kath. Kirche und Zentralpfarre St. Barbara*, Wien, 1975, 8°, I-II, 264+ 222 p.

Наскільки знаємо літературу парафіяльних церков укр. кат. Церкви на рідних землях і поза ними, ніодна з них не дочекалася так гарно опрацьованої монографії як оце широковідома церква св. Варвари у Відні. Укр. історіографія вдячно приймає та високо оцінює жертвенний труд шановного вченого каноніста східнохристиянського церковного права і вислуженого університетського проф. Плєхля, який він приніс у ювілейному подарунку для віденської св. Варвари у 200-річчя її служення для укр. кат. Церкви і загалом для східнокат. вірних грецькослав'янського обряду в Австрії від 1774 р., коли шляхетна австрійська цісарева М. Тереса її подарувала для новоствореної духовної семінарії « Барбареум », призначеної для вибраних богословів усіх греко-кат. єпархій габсбурзької монархії. Що більше, заслужений автор видав її у своїй серії « Kirche u. Recht » т. 13-14 та подбав про гарне її типографічне оформлення, щоб забезпечити їй академічний гонор і поширення в науковому світі.

У вступі до 1-го тому П. заявляє, що старався для історії св. Варвари притягнути всі важніші джерела, і подає короткі згадки про церковні установи у Відні, що служили для вірних східного обряду в часах перед 1775 р. Зряду 1-у главу присвячує історії та структурі самої св. Варвари, коли вона служила для єзуїтської

колегії (ст. 17-39), а в 2-ій (ст. 40-9) дає нарис самого « Барбареум » (1774-84) і пізніших навчальних інституцій, що в них виховувалися вибранці укр. кат. духовенства та василіянського Чина у Відні (Ц.К. Конвікт 1803-48 та Семинарія св. Варвари: 1853-93). Вслід за тим П. з'ясовує у 3-5 главі повстання парохії св. Варвари (ст. 50-4) та її правне положення (55-140) і подає сильветки її парохів та помічників (141-247). Вкінці присвячує 6-у главу мощам св. Йосафата, що спочивали у св. Варварі в 1916-45 рр. і були тоді перенесені до катедри св. Стефана для забезпеки перед воєнними і повоєнними загрозами та перевезені 1947 р. до Ватикану.

У 2-му томі видав П. джерела до історії св. Варвари з відповідним вступним введенням (ст. 7-12) і тим заокруглив свою працю та надав їй першостепенної вартости.

З нашої сторони слід підкреслити окрему вагу цієї роботи для Василіянської історіографії, бо видвигає високо постать першого пароха св. Варвари о. Єроніма Стрілецького, ЧСВВ (1784-1804), що вже передтим справляв похвально відповідальний уряд духовника в « Барбареум » від 1776/7 р. (ст. 143-54). Тим більше слід з нашої сторони зложити Плєхлеві подяку за видання в 2-му томі найважнішого джерела до первопочинів парафії св. Варвари п.т. Protocollum officiosorum et privatorum quoad Ecclesiam gr.-cath. ad S. Barbaram Viennae, яке Стрілецький зачав писати і провадив аж до 1804 р. (ст. 13-93), бо воно є теж головним літописом його життя і душпастирської діяльности. Жаль тільки, що навіть Плєхлеві не вдалося знайти властивої автобіографії Стрілецького, яку він був написав для віденського ординаріяту в 1785 р., бо її ми тамечки свого часу надармо шукали, щоб з'ясувати краще його перший період життя в василіянських монастирях і праці в літургічній міжєпархіяльній комісії, перед заплянованим собором з'єднаної київської митрополії в 1765 рр.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Максименко Ф.П., *Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у Львівських збірках (1574-1800) – Зведений каталог*, Львів, « Вища Школа », 1975, 8°, 128.

Вже вище в цих « Записках ЧСВВ » у статті про « *Нововідкриті почаївські друки 18-го сторіччя* » подали ми вичерпні дані про цю цінну працю одного з найстарших сучасних українських

бібліографів Федора Максименка, що звиш 30 років трудиться у Львові і чи не найкраще обізнаний з його книжковими надбаннями. Тому на цьому місці не будемо повторяти, яку то першорядну прислугу зробив він для української бібліографії цим своїм, менше ніж скромним, зведеним каталогом кириличних друків 15-18 ст. у львівських збірках. Бо в ньому маємо перший повний їхній виказ, що своїм імпозантним числом 872 позицій ставить город князя Льва після столичного Києва чи його академічної колекції з 1287 стародруками (теж з-поза теперішної території України). І відразу належиться сказати на честь Максименка, що він краще від авторів київського каталогу (*Славянские книги кирилловской печати 15-18 вв.*, К. 1958 – гл. ЗЧСВВ, XIII, 1971, 359-60) розв'язав важку в сучасній підсовітській дійсності проблему окреслення кириличних друків, фонетичної транскрипції церковного *ѣ* через *і*, тощо, та постарався до кожної позиції додати належні і вичерпні дані про її описи, перевидання й обрібки, без огляду на крайну тісноту каталогового друку. А вже нема що й казати, що він спеціяльно прислужився для історії українського і загалом кириличного друкарства тим, що подав чимало досі невідомих друків, як ми це подрібно показали в нашій вищезгаданій статтейці, на прикладі почаївської василіянської печатні.

Щоб не відходити від нашої тематики, звернемо тут увагу на унівську друкарню, що була другою василіянською печатнею на українських землях у 18-му ст. І саме Максименко подає за час її діяльности від 1648 до 1765 р. 33 кириличних друків (Ч. 629-61), втому аж 22, що не фіґурують у київському академічному каталозі; а натомість у ньому нема ніодної унівської позиції, що не була б у львівських збірках. Далі, з Максименкового виказу ми впевнилися, що до теперішної колекції стародруків львівського Музею Укр. Мистецтва (Національного Музею) належить унівський Требник 1681 р., який до другої війни був між унікатами василіянської святоонуфріївської книгозбірні, як порівняти те саме число 256 карток у Максименка (Ч. 638) і в згадці А. Раса, який його там бачив (*Le Rituel Ruthène depuis l'Union de Brest*: Orientalia Christ. Periodica,).

Що правда, він подає його розмір у 12-у, а Максименко у 8-у, як і « Слав. книги », Ч. 284, для київського академічного примірника, але Рас легко міг помилитися, бо він не бібліограф... Вкінці, між львівськими унікатами завдяки Максименковому каталогові виявилася « *Метрика церковная* » перемиського єп. Антона Вин-

ницького унівського друку з 1671 р., теж у збірці Музею Укр. Мистецтва (Ч. 633) та кириличний румунський Акафіст і Псалтир сучавського митр. Доситея (Унів, 1673) і Молитвословец (Унів 1691), цей останній, як нас не зводить пам'ять, теж із святоонуфріївської бібліотеки, — досі ще незначені в українських бібліографіях.

Натомість почуваємося збентежені, що до Максименкового зведеного каталогу в формі додатку, мовляв: для заокруглення, ввійшли лиш нечисленні кириличні першодруки з-поза теперішної української території (Краків, Вільно, Заблудів, тощо) та з південної Славянщини і навіть з Венеції та Риму, на жаль тільки з 15-16 ст. Бо таким чином до нього вже не змогли ввійти пізніші видання 17-18 ст. з Супрасля, Вільна, та інших друкарень на Білорусі, Молдавії, Московщині, які довгими десятиліттями скуповувалися іноді за солені гроші пок. Митр. А. Шептицьким для Національного Музею. І то на нашу думку представляє найважніший недолік цієї публікації, поміж її браками, які підкреслює в обширній рецензії Максименкового каталогу відомий знаток кириличних стародруків J.S.G. Simons,, в півріччнику українського наукового центру в Гарварді (Америка) « Recenzija », A Review of Soviet Ukrainian Scholarly Publications, Vol. VI, N. 2, Cambridge, 1976, 17-21.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Michael Lacko, S.J., *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria, Vindobonae a. 1773 celebrata*, Romae 1975, vol. 199 – Orientalia Christiana Analecta, 320 pp.

Rev. Michael Lacko, S.J., professor of Church History at the Pontifical Oriental Institute in Rome, has recently made another contribution to the ecclesiastical history of Transcarpathia, publishing the Protocol and pertinent Documents of the Synod celebrated by the Byzantine Catholic Bishops of the former Kingdom of Hungary in Vienna, 1773. In the life of the Byzantine Catholic Church of that region it was a very important synod, since it supplied the "guidelines for the religious and public life of those Byzantine Catholics for almost 150 years" (*Praefatio*, p. 5). And yet, until most recent times, its documents and decrees were neither sufficiently studied nor critically published.

Professor Anthony Hodinka, in his famous *History of the Mukačevo Eparchy*, dedicated only a few lines to this important synod (cf.

A munkácsi gör. kath. püspökség története, Budapest 1909, pp. 814-819). The first serious study of the synod was undertaken by Mons. Basil Hadžega, who published a rather exhausting article on the importance of the Vienna Synod of 1773 for the cultural and ecclesiastical life of the Carpatho-Ukrainians. Hadžega's work was based on authentic documents, preserved at that time in the Episcopal Archives of Užhorod (cf. art. in *"Pidkarpats'ka Rusj,"* Užhorod 1926 nn. 5-10). More recently, Rev. Alexander Baran, S.T.D., published a summary of the Vienna Synod of 1773, based on documents which he found in the Roman Archives of the Congregation for the Propagation of the Faith (cf. *"Analecta OSBM,"* Rome 1960, vol. III, pp. 394-403). Finally in 1973, on the occasion of the bicentennial of the Synod, Rev. Athanasius G. Welykyj, OSBM, published the synodal Protocol from the same Archives but, regrettably, without the relative documents (cf. *"Analecta OSBM,"* Rome 1973, vol. VIII, pp. 127-160).

Prof. Lacko, taking into consideration both the importance and scope of the Synod, published a most comprehensive work in which he also included all available documents relating to the problems discussed at the Synod. During his extensive research he was able to consult documental funds in the Archives of Rome, Vienna ad Budapest. Thus, one must admit, he succeeded in his design and deserves all recognition for his excellent work.

The study is divided into four parts, preceded by a summary introduction (pp. 7-24) to the historical background of the Synod. In the first part Rev. Lacko published the Synodal Documents from the original text preserved in the National Archives of Budapest, Hungary (pp. 25-91). In the second part he collected relevant documents, pre-dating the Synod, which explain the reason for its convocation (pp. 93-201). In the third part he reprinted other important documents which were issued during the Synod (pp. 203-250). And finally, in the fourth part, he presented those documents which implemented the synodal decisions (pp. 251-305). A fine summary in English (pp. 307-312) and two exhaustive reference indices properly round off his meticulous and extended research.

The work, however, is not without defects. Prof. Lacko introduced Bishop Olšavskyj by his religious name – *Manuel*, rather than by his first name – *Michael* (p. 9) and failed to indicate the periods of episcopacy of Bishop John Bradač (1768-1772) and Bishop Andrew Bačynskyj (1773-1809) as would be expected by this kind of publication (p. 10). It seems, too, that he misused the term, *"jus canonicum,"*

since the Synod unified canonical discipline and not Canon Law (p. 10). It must also be mentioned that between the Byzantine Catholics and the Orthodox there are more substantial differences in the liturgical books than *"nomina Regum et Principum – Patriarcharum vel Metropolitarum"* (p. 10).

Certain biographical errors (pp. 10-11) likewise require rectification: 1) *Bishop Božičkovic* was born in Klostor, near Križevci (cf. *Jubilarni Šematizam*, Zagreb 1962, p. 36); he was "alumnus" of St. Athanasius Greek Seminary in Rome and only studied at the *"Athenaeum de Propaganda Fide;"* he was appointed by Empress Maria Theresa, and not *"ab Imperatore,"* in 1759. 2) *Bishop Bradač* was born in Toriska (cf. *Schematismus d. Munkacsiensis a. 1876*, p. 41); was also named by the Empress, and not *"ab Imperatore,"* in 1767, and was consecrated on May 1, 1768 (April 20, according to the Julian calendar). 3) *Bishop Bačynskyj* was seemingly born and baptized on the same day, November 14, 1732 (cf. Vatican Secret Archives, *Nunciature of Vienna, Processi Canonici*, fasc. 515, for the copy of his Baptismal Certificate), and he died on December 19, 1809 (cf. *Schematismus d. Munk. a. 1876*, p. 46). 4) *Bishop Major* made his religious profession in Mukačevo in 1738.

Some of Prof. Lacko's conclusions (pp. 17-18) may also be challenged. As far as we know there were no liturgical books printed "secundum decisionem hujus Synodi." After the annexation of Galicia to Austria in 1772, liturgical Old-Slavonic books were furnished to all Byzantine-Catholics in Austria-Hungary by the Stauropegian Printing House in L'viv. Though a *Časoslov* was printed in Užhorod in 1895, the publisher surely was not aware of synodal instructions. Also, as far as we know, the number of feastdays was never "de facto" reduced, since the Empress was unable to come to agreement with the Orthodox (cf. synodal decision, pp. 52-53). In the Mukačevo Eparchy Bishop Julius Firczak was able to reduce the number of feastdays to twenty-six in 1897, but never to sixteen (cf. A. Mykyta, *Rukovodstvo v tserkovnyj typikon*, Ungvár 1901, pp. 20-21).

I would also question "Roman education" as the main reason for the ideological differences between Bishop Božičkovic and Bishop-Elect Bačynskyj, as stated by Rev. Lacko (p. 18). Though Bishop Božičkovic did study in Rome, he was a seminarian at St. Athanasius Greek College, where he was able to assimilate the Byzantine discipline and traditions. On the other hand, Bishop-Elect Bačynskyj received his education at St. Albert Jesuit Seminary in Trnava, now Slovakia, where he was forced after his ordination even to celebrate his daily

Divine Liturgy in the Latin Rite. And yet, it was Bishop-Elect Bačynskyj who defended the Byzantine discipline and traditions.

There are also some omissions of documents, especially in the second part of the book. Spending more time in the Vatican Archives, Prof. Lacko could find additional documents, or even better copies of published ones, in the fund of *the Nunciature of Vienna* and that of *the Nunciature of Germany*. Some of these missing documents, concerning Bishop Bradač, I myself intend to publish in the "*Analecta OSBM*."

It seems to me that prof. Lacko was unable to identify the "septem loca in Valle Bukocziensi ad Districtum Verhoviensem," since he gave only a confused explanation: "Est Verchovina in Ruthenia seu Ucraina Subcarpatia" (p. 262, n. 6; p. 268, n. 5). We know that mentioned "Districtus Verhoviensis" refers to the Deanery Verkhovyna, presently situated in Mižhirja County, while the seven villages can be identified as Pylypec, Izky, Bukovec, Kelečyn, Rička, Repynne and Lozjans'ke.

I have made these remarks not to derogate but, rather, to improve this valuable publication by Rev. Lacko, who has successfully filled a great lacuna in the Church history of Transcarpathia in such masterful fashion. Concluding, I would like to express to Prof. Lacko my personal appreciation and extend to him my sincere congratulations for a work well done!

A. Pekar, OSBM

Науковий Збірник Музею Української Культури в Свиднику, т. 6, кн. 2, Пряшів 1972, 8°, стор. 187+10.

Науковий Збірник Музею Української Культури у Свиднику, за ред. І. Русинка, т. 7, Пряшів 1976, 8°, стор. 614+26.

Науковий Збірник Музею Української Культури у Свиднику, за ред. І. Русинка, т. 8, Пряшів 1977, 8°, стор. 415+3.

1. - Музей Української Культури в Свиднику видав монографію артиста й доцента педаг. факультету в Пряшові, проф. Павла Марковича (нар. 1924 р.), *Українські Писанки Східньої Словаччини*, як другу книгу 6-го тому свого *Наукового Збірника*. Це ще одна перлина у вивченні багатої народної культури українців Пряшівщини, які протягом сторіч і серед найтяжчих обставин потрапили зберегти й збагатити свою культурну спадщину. Тому радісно

витаємо монографію проф. Марковича, бо вона правдива « крашанка » між цінними публікаціями, які досі появилися стараннням згаданого музею.

Проф. Маркович, у першій частині своєї праці (стор. 13-117), простудіював історію писанки, писанкової орнаментації й мотивів, як теж не забув описати техніку розпису, фарбування, символіку та гри з писанкою. Монографія збагачена ще й потрійним резюме (в слов., англ. та нім. мовах), вичерпною писанковою літературою (стор. 124-127) й відповідними покажчиками (стор. 129-136). У другій частині (стор. 139-187) подані кольорові й чорно-білі ілюстрації писанок, які монографію надзвичайно збагачують.

Однак треба замітити, що марксистський світогляд проф. Марковича не позволив йому об'єктивно оцінити християнський вплив на розвиток писанки й тому він, часто безпідставно, наголошує поганські залишки на ущерб християнства. Тож з деякими заключеннями проф. Марковича годі погодитись.

2. - І в цьому випускові Музею укр. культури у Свиднику можна знайти дещо цінного матеріялу з *історії культури* (див. статті Й. Дзендзелівського про відомого етнографа В. Гнатюка, стор. 207-250 та О. Рудловчака про вивчення закарп. фольклору, стор. 337-386), *етнографії* (хоч би ст. М. Сополиги про народне будівництво, з численними ілюстраціями, стор. 387-480) та *мовознавства* (стор. 509-561). У кінцевім відділі « *Звітування* », читач з цікавістю прочитає про живу діяльність Свидницького Музею за рр. 1969-1974 (стор. 563-584), протягом яких музей досягнув « значних успіхів ».

До статті М. Русинка, *Новознайдена « Педагогия » І. Ставровського* (стор. 277-310) треба однак замітити, що згадана « *Педагогия* » не є самостійним твором Ставровського, як її представляє автор, а тільки записками лекцій з педагогіки, що їх Ставровський побирав на 4-ім році богослов'я в Ужгороді. Тому о. Ставровського годі трактувати як « науковця », а знання мов (нім., лат. та мад.) було загальним об'явом між закарп. клиром у пол. XIX ст. Тому « *Народная педагогія* » о. Олександра Духновича з 1857 р. таки лишається першою педагогічною працею закарп. українців.

3. - На зміст 8-го тому *Наукового Збірника* Музею укр. культури у Свиднику зложилися різні студії з обсягу історії, культури, етнографії та мовознавства українців Пряшівщини, між якими заслуговують на нашу увагу такі статті: Балагурі-Гранчак, *Про*

заселення північно-східніх Карпат в давнину (стор. 53-74); Штернберг-Рудловчак, *Альманах « Поздравленіе русинов на год 1852 » і царська цензура* (стор. 97-106) та дві біографії: *проф. Евгена Перфецького* (*1888-1947*) пера В. Гривни (стор. 363-380) та *митця Дезидерія Миллого* (*1906-1971*), уложена артистом-малярем М. Дубаєм (стор. 381-393).

А. Пекар, ЧСВВ

Prof. Mykola Čubatyj, *Istorija Chrystyjanstva na Rusy-Ukrajini*, Tom II, častyna I, Praci Hreko-Katolic'koji Bohoslovs'koji Akademiji, Tom XLIII, Rym - Nju Jork, 1976, 8°, p. 264.

The sources for the period of Ukrainian history that prof. Mykola Čubatyj examines in this volume are scanty; the events, they recount, however, are of farreaching consequences, not only for Ukraine, but for all of southern and eastern Europe. It was in this period, from 1353 to 1458, that the fate of Balkan Slavs as well as of the second Rome was definitely sealed for long centuries. Ruthenians entered into a new relation with Poland and Lithuania, a relation that in the future proved detrimental to their ethnic individuality. The united forces of Poland and Lithuania warded off the Teutonic invaders, but there soon appeared on the horizon a new dangerous enemy — Moscow. In this century a new order was either introduced, or matured, or was at least foreshadowed.

The same period saw attempt at reorganizing the Ruthenian Church along new jurisdictional lines. The renovation of the metropolitanate of Halyč and the erection of the metropolitanate of Lithuania were shortlived. The metropolitanate of Kiev, embracing Ukrainian and Belorussian territories, reaffirmed in the papal document of 1458, made evident that the very concept of Rus'-*Russia* (*Lithuania et Russia Inferior*) as an autonomous entity was deeply rooted in the minds of men. The centres of this Rus' were Halyč and Volhynia.

In the same period the word "union" was on the lips of many, though it meant different things to different persons. To Casimir the Great and to Jagiello it meant the imposition of Latin customs. The first step to such a "union" was to place on Ruthenian episcopal chairs Latin friars or prelates allegedly first for Latin colonists from the West. The papal bull of 1375, erecting the Latin ecclesiastical province of Halyč with suffragans in Peremyšl, Volodymyr and Cholm was more fictive than real. More dangerous to Ukrainian people was the seizure

by Jagiello in 1412 from the Ruthenians of Peremyšl of their old cathedral and its transfer to the Latins. With the erection of a Latin bishopric in Kamenec' Podol'skyj in 1430, the planned network of Latin bishoprics in Ruthenian lands was completed. But — Čubatyj remarks correctly — the Poles and the Germans had not strength enough to assimilate the Ruthenian population; all that their "missionary" activity produced was hatred.

The behaviour of Poles in religious politics was probably not more disgraceful than that of other nations of the time. In the reviewer's opinion some considerations of a general character are to be made: Medieval Christianity, in spite of admirable achievements in many fields, lacked a basic Catholic principle: unity in variety. In spite of a theoretical distinction between dogma and the external form of worship, in practice the two were not sufficiently kept apart. Papal documents of the time, especially those relating to Ruthenians, are not free from ambiguity. "Ritus" denotes at times the external form of worship, at other times the faith itself.

Further, let us keep in mind that the princes who adopted the Christian faith did not lose straightaway their power *in sacris* which they enjoyed as pagans. The medieval Church was not able to achieve a complete change on this point: the reformers of the 16th century renewed this pagan principle with fresh vigour: *cuius regio, eius religio*. Medieval thought, though solid in structure, was sometimes unilateral, like a castle impregnable from one side only. The gift of the Catholic faith was for the medieval man the highest good, highest in such a way that any other gift equally coming from the Father of lights, could be disregarded and suppressed, v.g. man's free will. (Cf.: "aut convertantur, aut deleantur").

Čubatyj gives an account of the councils of Florence and Constance, the last in detail because its importance for the union is less known. Jagiello and Witold sent metropolitan Gregory Camblak to Constance, to prove that the Ruthenians were on the way to the Catholic Church and that the Teutonic order, making inroads into Slavic territories under the pretext of "converting pagans" should be condemned. Čubatyj gives an excellent characterization of Camblak. He was not an adventurer as A.V. Kartašov would like us to believe (on other occasions Čubatyj gives to Kartašov more credit than he deserves), neither was he hostile to the union as Hruševs'kyj tries to persuade us. Camblak was probably closer to the genuine concept of the "union" than most of his contemporaries. He was certainly

not a traitor to Eastern tradition, as the Muscovites used to proclaim on Orthodox Sunday.

Čubatyj's account is solid, sober and well founded on source material: as a matter of fact the whole book is nothing other than an organically cemented series of documents. There was probably a long interval between the last finishing touches to the manuscripts and the time of its printing. Sylvester Syropulos is quoted from Creyghton's edition of the 17th century instead of from the critical edition prepared by V. Laurent in the series *Concilium Florentinum*, IX, Rome 1971. Though W. Abraham's study on the origins of Latin bishoprics in the Ruthenian lands is classic on this subject, other works could also have been consulted. H. Ludat, *Bistum Lubus*, Weimar 1942, offers some useful aspects, because this Silesian bishopric claimed a kind of jurisdiction over the Red Rus'.

Some *obiter dicta* and some footnotes contain inaccuracies. John Hus was not a canon of the chapter of Prague (p. 101), the monks of the Slavic monastery Charles IV founded in Prague in 1347 (p. 74) were not of Eastern rite, though they chanted the divine services in Slavonic.

The book fills up a gap in Ukrainian ecclesiastical historiography, though only in part. It remained a fragment. What is badly needed is a scholarly reliable and unbiased picture of Ukrainian religious history. The case of prof. M. Čubatyj cautions us: such a work is with difficulty achieved by one person alone, it must be the fruit of teamwork.

Jan Krajcar, S.J.

J. Krajcar, S.J., *Acta Slavica Concilii Florentini ad fidem manuscriptorum cum addita versione latina* (= Concilium Florentinum — Documenta et Scriptores, Vol. XI), Roma, 1976, 4°, XV, 170(+2).

Нарешті маємо в руках церковнослов'янські акти й документи Флорентійського Собору 1438-9 р., що замикають його повне видання, започатковане ОО. Професорами Папського Орієнтального Інституту в Римі в 1940 р. Його піднявся о. проф. Іван Крайцар, знаток історії русько-української Церкви, і впродовж майже 10 літ важкої праці виготовив його тексти до друку за всіми вимогами академічних джерельних публікацій й збагатив великим науковим апаратом і численними індексами, як то зробили його попередники-видавці грецьких та латинських документів цього Собору.

Хоч, як відомо, ця церковнослов'янська колекція не доростає до їх рівня під догматично-богословським оглядом, то має своєрідне значення, бо відноситься до Вселенського Собору, в якому східнослов'янська репрезентація перший раз широко задокументувалася.

І як на те зібрані тут соборові документи започатковує « Хожденіє » митр. Ісидора на Флорентійський Собор, за рр. 1437-40 (ст. 7-46) та « Исидоров собор и хожение его » Симеона Суздальського, в трьох редакціях (47-107) і завершує слав'янський текст Соборової буллі папи Євгена IV (ст. 129-32), з підписами грецько-слав'янських Соборових учасників (133-5). А знову між пособоровими документами маємо поважне число пам'яток, що заторкують київську митрополію. То в першій мірі окружне послання митр. Ісидора про заключене церковне порозуміння з Буди 5.3.1440 (ст. 140-2), що його теж з цінним коментарем перевидав відомий знаток Флорентійської Унії о. Й. Ґілл у « Записках ЧСВВ », присвячених 400-літній пам'яті смерти « руського кардинала » в 1963 р. (т. X, 1-8). Відтак йде його лист до старости міста Холму 27.7.1440 (ст. 143-5) і послання царгородського патр. Григорія Мамме до київського кн. Олелька 26.6.1447 (ст. 147-9) та вкінці присяга володимирсько-берестейського єп. Даниїла для московського митр. Йони в 1452 р. (ст. 151-4).

За цю велику працю о. Крайцар заслужив повне признання з боку української історичної науки і громадськости, яка високо шанує наукову простолінійність о. Професора, що послідовно тримається історичної термінології Rus' - Rutheni у своїх писаннях і зокрема в цім першорядним творі. І з сторони « Записок ЧСВВ » приємно на цьому місці з найбільшим задоволенням підкреслити, що о. Крайцар притягнув для цього видання теж цінну збірку джерельних пам'яток Флорентійської Унії в київській митрополії, уложену в василіянськім монастирі у Вільні, за настоятелювання св. Йосафата та Л. Кревзи, що зберігається у Ватиканській Бібліотеці (Vat. Slav. XII), й старанно відзначив василіянські публікації й статті з флорентійською тематикою оо. А. Великого та М. Ваврика у вищезгаданому томі, присвяченому митр. і кард. Ісидорові. Вкінці належиться відзначити взірцеве друкарське оформлення самої публікації, в чому Крайцаровій дбайливості відповіла повнотою українська печатня « Логос » у Мюнхені, що тим чином дала науковим кругам гарний доказ української друкарської справности.

о. Михайло, ЧСВВ

Августин Штефан, *Августин Волошин, Президент Карпатської України* (Торонто 1977, В-во « Пробоєм »), ред. С. Росоха, 208 стор.

Заходами Карпатського Дослідного Центру в Ню Йорку, В-во « Пробоєм », під редакцією д-ра С. Росохи, видало цінну монографію про о. монс. Августина Волошина, Президента Карпатської України (1874-1945), що її написав проф. Августин Штефан, колишній Предсідник Сойму і Міністер Культу, Шкільництва та Народної Освіти в Уряді Карпатської України.

Праця складається з двох частин. Перша частина (стор. 17-148) подає докладний життєпис о. Монс. Волошина, з багатьома ілюстраціями, описуючи « багату, многогранну і переломову » діяльність найбільшого Сина Срібної Землі. ВШан. Автор, як сердечний друг та співробітник о. Волошина, написав цю монографію з великим пієтизмом і пошаною, і вона читається з великим захопленням. Ця монографія — це радше спомини проф. Штефана, в яких він старався накреслити доброту шляхетного серця і глибину непоборного духа незабутнього Президента Карпатської України.

На другу частину, під заголовком « *Документи* » (стор. 149-194), зложилося аж сім додатків з менше якісними світлинами, які властиво більше відносяться до загальної історії К.У., як до життєпису о. Волошина і тому, на мою думку, вони не мають місця у монографії. Одиноким документом, що відноситься до монографії, це лист Митроп. Андрія Шептицького, ЧСВВ, до о. Волошина (стор. 193), що його чомусь ш. редактор подав без дати і наведення джерела.

Треба звернути увагу читачам, що в хронології життя о. Волошина (стор. 16) помилково подано, що він був послом до чехословацького парляменту у рр. 1929-1932, бо властиво він ним був у рр. 1925-1929, як правильно подає автор (стор. 48). Треба теж зазначити, що о. Волошин не був « папським прелатом » (стор. 16), а тільки *папським шамбеляном* (Cameriere Segreto). У змісті тої ж монографії на стор. 207, знаходиться більша прогалина (між стор. 69-126). Монографію збагачує вичерпна бібліографія (117 позицій) в вісьмох мовах та поіменний покажчик-індекс (стор. 195-205).

Шановному Авторові належить щире признання і подяка за цінну його монографію про о. Волошина, який своєю власною кро-

в'ю скропив волю Карпатської України і « його пам'ять буде безсмертна серед його земляків » (стор. 148).

А. Пекар, ЧСВВ

A. Baran, *Quaestio Patriarchatus Ecclesiae Ucrainorum saeculo XIX* (Editiones Universitatis Cath. Ucrainorum S. Clementis, *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. XIV, Romae 1977), ed. S. Beat. Joseph Card. et Patr., pp. XVI+143 in folio.

Various attempts concerning the establishment of the Ukrainian Catholic Patriarchate go back to the 16th century. But for political or ecclesiastical reasons they were, throughout the subsequent centuries, repeatedly defeated. In the 19th century Pope Gregory XVI (1831-1846), after the violent suppression of the Metropolitan See of Kiev by Russian Czar Nicholas I, desired to promote the Ukrainian Catholic Church and conceived the idea to establish for them a Patriarchate within the boundaries of the Austrian Empire. Pope found a sympathetic ear to his project in person of Prince Clement L. Metternich, the Prime-minister of Austria (1809-1848).

Simultaneously, in Rome appeared great Ukrainian promoter of union, Rev. Hippolytus V. Terleckyj, who presented to the Apostolic See an extensive *Memorandum* in 1848 (cf. *Document* n. 7, p. 45-53), in which he viewed the erection of Ukrainian Cath. Patriarchate as a necessary means in promoting the Holy Union. Unfortunately, the Hungarian Revolution (1848-1849) and fall of Metternich regime frustrated again the noble intentions of Pope Gregory XVI.

During the Pontificate of Pope Pius IX (1846-1878), the Holy See renewed these efforts to create the Ukrainian Cath. Patriarchate in the Austro-Hungarian Empire, but this time the Hungarian Government and their policy toward the Ukrainians of Transcarpathia defeated the most deserving project. The only result of the second phase of this affair was the elevation of Metropolitan Michael Levyckyj of Halych (1816-1858) to the dignity of *Cardinal* in 1856.

Prof. Alexander Baran collected some twenty-four documents concerning the efforts of the Holy See to create Ukrainian Catholic Patriarchate in the middle of the past century from the Vatican Secret Archives. Thirteen documents from 1843-1853 form the first group, dealing with the project of Patriarchate. It should be noted that the first two documents (p. 1-31) were just recently published by P. Luigi Glinka, OFM, *Gregorio Jachymovyč - Metropolita di Halyč ed il suo*

tempo (*1840-1865*), Roma (PP. Basiliani) 1974, p. 274-306, to be indicated by Fr. Baran in the sources as on p. 131 or 137. Then Fr. Baran would even correct some of his embarrasing mistakes, as e.g. on p. 1 – should be: "*pag. 66*" (instead of: "*pag. 666*"); on p. 3 – should be: "*24 febr. 1807 o 1808*" (instead of: "*24 febr. 1907*") etc.

The other eleven documents, dealing with the cardinalate of Metropolitan Levyckyj, form the separate group, from which three documents (nn. 4, 5 & 11) were previously published and are reproduced by the Author in his collection to have a complete whole. They are properly indicated in the text.

Aside from some mistakes, which could be easily corrected, I am happy to commend Father Baran on his diligent work, since these documents can be instrumental in supporting the "present movement for the Ukrainian Patriarchate" (cf. *Pro-oemium*, p. VII).

A. Рекар, OSBM

о. Петро Романишин, *Українська Католицька Церква Візантійсько-Слов'янського Обряду в Німеччині до 1945 року*, Мюнхен, 1978-8°, 110.

Зміст книжки творять: Вступне слово Преосв. Платона, Апостольського Ексарха в Німеччині; Історія Української Католицької Церкви в Німеччині до 1945 року; Перше й останнє послання до вірних Апостольського Візитатора о. Др. Петра Вергуна; Стаття проф. А. Гнатишина про берлінський хор; Короткий зміст Історії в німецькій і англійській мовах; Некрологи про св. п.о. Вергуна; історичні знимки та документи відносно ерекції та діяльности Апостольської Візитатури.

Отець Петро Романишин був душпастирем для наших вірних у Берліні та близьким співробітником о. Вергуна. Історія, яка обіймає 21 сторінку, написана зі знанням справи та великим пієтизмом до Апостольського Візитатора, а пізнішого ісповідника-мученика, о. Др. П. Вергуна, з яким автор був у Берліні аж до упадку Німеччини й арештування о. Вергуна совітськими властями.

Подаючи найважливіші дати й події з історії Укр. Церкви в Німеччині автор зробив велику прислугу для Церкви, бо інакше все було б пішло в забуття. Автор слушно завважує на початку своєї Історії: « Проминають безповоротно особи, що колись відігравали в історії визначну ролю, а пам'ять очевидців з літами по-

чинає недописувати і події, що колись були свіжі, поволі затираються в пам'яті і пропадають ».

Шкода тільки, що автор не пішов поза 1945 рік і до своєї Історії не включив ще дальшої долі укр. Церкви в її перших роках по капітуляції Німеччини, за наступника о. Вергуна — о. Миколи Вояковського. Він з великим адміністративним хистом з повоєнного хаосу зумів на терені Західньої Німеччини наново зорганізувати Апостольську Візитатуру, включно з духовною семінарією і в той спосіб поклав основу під Апостольську Ексархію для наших вірних у Західній Німеччині.

Ю. К.

III. БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

Альманах Станиславівської Землі — Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини (Наук. Т-во Шевченка, Укр. Архів, том XXVIII), Ньюйорк-Мюнхен, 1975, 8°, XV+959(+1).

В цій прямо імпозантній книзі, зредаґованій пок. Б. Кравцевим при співпраці півтора сотні авторів, що обіймає передвоєнні повіти Станиславівський, Богородчанський, Галицький, Калуський, Надвірнянський і Товмацький, о. Ст. Фіґоль помістив коротенький нарис василіянського монастиря в Погоні та при тому зробив належну згадку колишнього монастирка в сусідній Тисьмениці 16-18 ст. (ст. 925-8).

Шляхами Золотого Поділля – Реґіональний Збірник Тернопільщини, Т. II (НТШ, Укр. Архів, XXI), Філядельфія, 1970, 8°, 281(+1).

В серії визначніших громадян Тернопільщини (ст. 204-29) знаходиться теж коротенький нарис пок. о. Якима Сенківського, ЧСВВ, убитого при совітськім відступі з Галичини в Дрогобичі 1941 р., пера о. О. Купранця (218-20).

А. Кадлубовіч, *Лес помніка старогау беларускага пісьменства рукапіснага и друкаванага*: Божым Шляхам, Год XXII, Лондон, 1974, Ч. 1, ст. 3-8; Ч. 2, ст. 5-10; Ч. 3, ст. 3-8; Ч. 4, 6-10.

У вищенаведеному квартальнику Білоруської Бібліотеки та Музею в Лондоні дав А. Кадлубовіч дуже цінний нарис про долю-недолю білоруського рукописного та друкарського надбання за

останні чотири сторіччя. В першім розділі він подає письменні свідчення про бібліотеки та архіви на Білорусі 12-18 ст., а в другім — про їх знищення та пропажу білоруських письменницьких пам'яток з 10-18 вв. У третьому розділі збирає свідчення про вивіз бібліотек і архівів з Білорусі, відтак у четвертому наводить точні дані про нищення цих пам'ятників й збірок; в п'ятому говорить про спроби їх звороту з чужих теренів і в кінцевому подає головні місця, де зацілілі колекції тепер знаходяться, так на Білорусі, як і поза нею. На головну тієї праці похвалу слід сказати, що кожна її дана і майже кожне речення є підкріплені відповідними авторитетними цитатами й відмітками. І тому, що замітна її частина відноситься до повасиліянських архівів та пам'яток усіх минулих століть, робота Кадлубовіча набирає окремої ваги для дослідників василіянської історії.

О. Баран, О.В. Ґерус, Я. Розумний (ред.), *Ювілейний Збірник Укр. Вільної Академії Наук в Канаді*, Вінніпеґ, 1976, 8°, XIII, 657(+1).

У 25-річчя наукової діяльности Укр. Вільної Академії в Канаді (1950-1975) появився об'ємистий ювілейний збірник її членів і співробітників на численні україністичні та україно-канадійські теми, що їх годі тут переповідати, в українській та англійській мові. До нашої тематики належить цінний перелік 52-ох кириличних рукописів та їхніх фраґментів в канадійських публичних і приватних колекціях проф. Іраїди Ґерус-Тарнавецької, співробітниці цього тому « Записок ЧСВВ », що дає їх сумаричний опис й вказує час походження (ст. 588-615 з 6 знимками). Втому вона вичисляє шість кириличних рукописів з колекції пок. о. Й. Жана, ЧСВВ, з яких найстарший — один листок Мінеї (на жаль — не сказано, з якого місяця і дня) знаходиться під цю пору в монастирській бібліотеці в Ґрімсбі та походить з 14-15 ст. Всі інші належать до рукописної колекції Мондерського монастиря; між ними тільки три повні, тобто Євангеліє сперед 1503 р., Тріодь Квітна з 16-го ст. (?) та Поученіє о обрядах греческо-руских о. І. Дольницького, Рим, 1861, а два — неповні: Акафісти до Преч. Д. Марії — рукописний додаток до друкованих Акафістів 1628 р., відай з 17-го ст. і Пом'яник покійних невідомої церкви (правдоподібно з Галичини) з 1720-80 рр. Для повноти слід іще згадати, що між надбанням проф. О. Колесси, в посіданні д-ра Ю. Ґерича, зна-

ходиться рукописне « Зерцало Богословія », писане в закарпатському монастирі в Бедевлі 1778 р. (Ч. 30) і Проповідь на Обрізання Господне (не: Богоявлення!), яку 1.I. ст.ст. 1725 (1775?) виголосив о. Мануїл в Краснобродському монастирі (Ч. 37).

J. Bignami Odier, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV a Pie XI* – Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits (= Studi e Testi, 272), Città del Vaticano, 1973, 8°, XVIII, 473(+3).

В морю імен і дат на кожній сторінці цієї дійсно муравлиної праці приємно виловити теж два імена василіянські, записані в історії славної ватиканської бібліотек: Йосифа Декамеліса і Діонісія Чадая. Перший з них грецького походження, довголітний прокуратор митр. К. Жоховського і василіянського Чина в Римі (1674-88), був іменований « грецьким писарем » 1688, але дістав номінацію на мукачівського єпископа та вже в наступнім році опустив Рим (ст. 125, 144-5, 155, 298, 411). Другий, приналежний до литовської провінції Чина, 1776-7 р. був іменований на « руського » писаря (з о. Поцатоєвським) і теж довго не затримався в вічному місті (188, 191)...

О. Кошиць, *Релігійні твори* – За редакцією З. Лиська, Нью-Йорк, Укр. Вільна Академія Наук у США, 4°, 736.

Після короткого вступу (ст. 5-8) маємо монументальне збірне видання релігійноцерковних композицій безсмертного О. Кошиця (9-72) і цінні відмітки про кожний з цих утворів (723-9). З них довідуємося, що з п'ятьох його літургій третя вийшла друком перед війною в печатні ОО. Василіян у Жовкві 1936 р. та ряд згармонізованих тропарів й вісьмох догматів знаменного розспіву з василіянського « Простопінія » на мішаний хор (ч. 64-73) був відбитий циклостилево у монастирі Чернечої Гори біля Мукачева в рр. 1936-7 (100 примірників) і марійські канти в честь Почаївської Богоматері й « Пречистая Діво Мати » та гимн « Боже великий єдиний » теж появилися у Жовкві 1936 р.

Horace G. Lunt, *Old Church Slavonic Grammar* (= Slavonic Printings and Reprintings edited by C.H. Schooneveld, Indiana Univ., 3), Mouton, The Hage-Paris, 1974, 8°, XVII, 221(+1).

Від першої появи в 1950-их рр. занотовуємо оце вже 6-е видання цієї цінної церковнослов'янської граматики, яке для « Записок ЧСВВ » прислав у дарі шановний професор Гарвардського Університету, поширене новообробленим епілогом про генеративну фонологію церковнослов'янської мови (ст. 125-214).

EDWARD PRUS, *Cerkiew greckokatolicka w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej* – Sląskie Studia Historyczne, Tom I (Katowice, 1975), 61-80.

Ця розвідка, з російським резюме, вся просякнена відповідно спрепарованою протицерковною російською та совітсько-українською літературою, але непозбавлена багатьох актуальних причинків до великої трагедії Укр. Кат. Церкви вчасі другої всесвітньої війни.

MELETIJ SMOTRYCKYJ, *Hrammatiki Slavenskija Pravilnoje Syntagma*, Jevje 1619, – Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe), hgben u. eingeleitet von O. HORBATSCH, Frankfurt a.M., 1974, 8°, XXII, 280(+2).

Hrammatiki ili pismenica jazyka sloveńskaho, Kremjanec 1638, hgben und eingeleitet von O. HORBATSCH, Fr. a.M., 1977, 8°, XVI, 120 (+4).

Обі ці праці мають вповні академічний характер та всесторонню наукову обрібку та остануть на завжди світлим пам'ятником невсипущого труду проф. Горбача та його заслуженої для української філології й літератури серії Specimina Philologiae Slavicae, де становлять том 4-ий і 11-ий. Зокрема слід це сказати про перше перевидання славної Граматики М. Смотрицького, що її проф. Горбач збагатив широким науковим апаратом, але можна теж повторити про Кремянецьку Граматику 1638 р., що є її скороченням для початкового навчання церковнослов'янської мови.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Том 192, Ню Йорк, 1976, 8°, 336.

Цей том ЗНТШ містить доповіді Ювілейного Наукового Конґресу для відзначення сторіччя НТШ, що були виголошені у від-

ділі історично-філософічної секції. На історичноцерковні теми маємо тут доповіді: о. проф. М. Войнара, ЧСВВ, Василіяни — їхня роля в Унії Київської митрополії (110-66), Марії Кобринської, Історичний розвій права подавання у нашій Церкві на Західніх Землях України до Берестейської Унії 1596 р. (249-73) і Мих. Лози, Митр. Григорій Яхимович (287-92).

Dizionario degli Istituti di Perfezione, Roma, Edizioni Paoline, I (A-C), 4°, 1974, pp. 1728; II (C), 1975, 1726; III (C-F), 1976, 1734; IV (F-J), 1977, 1734; V (J-M), 1978, 1742.

Цей славнозвісний і першорядний Словник чернечого і духовного життя, започаткований ще 1962 р. відомими з видавничої справности італійськими ОО. Павлінами, згуртував біля себе 50-тку редакторів поодиноких відділів і понад 500 співробітників з різних країн та народів. В ньому теж співпрацює о. М. Ваврик, ЧСВВ, з низкою гасел з ділянки василіянського Чина та укр. Кат. Церкви: СС. Служебниці НЗДМ (I, 550-1), СС. Василіянки (I, 1076-7), ОО. Василіяни (I, 1082-8), Катехитки Пресв. Христ. Серця (II, 697), о. Ю. Дацій, ЧСВВ, основник СС. Мироносиць (III, 369-70), св. Йосафат Кунцевич (IV, 1191-3) і о. Є. Ломницький, ЧСВВ, основник СС. Служебниць (V, 723-4).

Словник художників України, Київ, 1973, 4°, 272.

В цьому гарно оформленому під друкарським оглядом словнику Редакція Укр. Радянської Енциклопедії зробила до неї гарний додаток — каталог понад 2500 українських художників давних і зокрема нових часів. Скільки тут пропусків замітних мистців, показала у своїй критичній перевірці А. Оленська-Петришин в журналі « Сучасність », Мюнхен, 1966, ч. 2, 109-12. І з нашої сторони завважуємо, що в цьому словнику фіґурують такі василіянські майстри, як Головацький Ісихій, Гочемський Адам та Йосиф, Калинович Сава в Почаєві (ст. 56, 63, 95), Кондзелевич Йов (ст. 110 навіть з маленькою літературою), Сінкевич Діонісій в Крехові (ст. 211) тощо, а вже немає Січинського Теодосія, іконописця краснопущанського іконостаса 1708-10 р., і багатьох інших тай при тамтих пропущені навіть добре відомі дати народження й смерти...

Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających – Malarze, rzezbiarze, graficy, Tom I (A-C), II (D-G), Wrocław, 8°, XXII+418, IX+532.

Краще від київського Словника представляється для історика українського мистецтва польський, видаваний інститутом штуки польської Академії Наук, як можна вносити з цих перших двох томів. Щоб багато не розводитися, вистарчить тільки згадати, що в Київському маємо тільки одного Андрія, живописця поліхромії в костелі св. Трійці в Люблині, з початку 15-го ст. (ст. 13), а тут маємо ще двох русинів Андріїв, маляра з 1570-их рр. у Львові, та сницера іконостасу в с. Бутилці б. Турки 1656 р. (I, 33-4). Зокрема мило зазначити, що тут входять систематично василіянські мистці, зібрані в статті М. Голубця, *Малярі-Василіяни на тлі західноукр. церковного малярства 18-го ст.* (ЗЧСВВ, III, 3-4, 447-66), і такі, що працювали в василіянських монастирях, тощо, як Лука Долинський (II, 77-9).

Славянски ръкописи документи и карти за българската история от Ваканската Апостолическа Библиотека и Секретния Архив на Ватикана (IX-XVII век), София, 1978.

З приводу 1300-річчя болгарської держави відбулася в Софії виставка, що насвітлює зібраними відусіль пам'ятками первопочини державної організації болгарського народу. Між ними поважне місце зайняла колекція пам'ятників болгарського письменства та його вікового розвою з краєвих і заграничних збірок. Окреме місце мали в ній теж документальні джерела та рукописні пам'ятки з ватиканської бібліотеки, які в прегарній публікації обробили в колорових таблицях співробітники Болгарської Археографічної Комісії, Національного Історичного Музею та Нац. Художньої Ґалерії під проводом проф. І. Дуйчева. Між ними на нашу увагу заслугує на ст. 17-18 позначений Ч. 8 Збірник слов'янської колекції Ват. Б-ки 12, що містить пам'ятки унійних змагань у київській митрополії, попереджені життям св. Кирила Філософа, тут унаглядненого колоровою репродукцією першої його сторінки (Табл. XXI). Як було свого часу зазначено в « Записках ЧСВВ » XIII, 378, на підставі докладної аналізи проф. І. Крайцара цю збірку слід вважати роботою святотроїцького монастиря у Вільні за архимандритування св. Йосафата і Л. Кревзи (1613-17), переписа-

ною згодом о. Д. Чадаєм, ЧСВВ, вчасі його праці в ватиканській бібліотеці в 1770-их рр. Зновуж на ст. 14-5 під ч. 10 стоїть тут Служебник митр. Ісидора (Ват. слав. 14) з 14-15 ст. з Табл. XXIV (Молитва на Іже Херувими). Відтак під Ч. 13 запрезентований під титулом Збірника XV ст. « южноруського » походження з болгарськими слідами Требник київських митрополитів із наведеним його описом о. М. Ваврика, « Цінний пам'ятник обрядовости київської митрополії XV-XVI ст. » (з ватиканської колекції кард. Ст. Борджі – « іллірійська » секція Ч. 15) у ЗЧСВВ X, 391-460 (Табл. XXXI-II: знимки вступних молитов з чину хрещення).

о. М-о

Записки Наукового Товариства КСУТ у Чехословацькій С.Р., Пряшів, т. 1 (1972) стор. 97+3; т. II (1973) стор. 112+5; т. III (1975) стор. 129+2; тт. 4-5 (1977) стор. 213+1.

1969 р. при *Культурнім Союзі Українських Трудящих* (КСУТ) в Пряшеві було створено *Наукове Товариство*, яке об'єднало в собі науковців-україністів, щоб вести й координувати « наукову-дослідну роботу, на засадах марксизму-ленінізму », в ділянках укр. мови, літератури, історії, фольклору, етнографії, освіти та мистецтва у Східній Словаччині (т. I, стор. 4). З тієї нагоди зродилась думка видавати *Записки Наукового Т-ва КСУТ-у*, які й зачали публікуватись 1972 р. Досі вийшло п'ять томів, з тим що томи 4-5 (1977) вийшли в одній книжці.

Вже із згаданих задумів видно, що Наукове Т-во КСУТ-у використає науковий форум перш за все для поширення й пропаганди марксистсько-ленінівської ідеології між українцями Східньої Словаччини й тому від нього годі сподіватися об'єктивного й правдивого насвітлення проявів культурно-духового життя народу. Однак у *Записках* можна знайти корисний матеріял, хочби статті: И. Дзендзелівський, *Співробітництво В. Гнатюка з Ю. Ставровським у 1896-1899 рр.* (т. I, стор. 43-66), де перший раз опублікована теж автобіографія о. Ставровського (стор. 47-48); Й. Фельбаба, *Про розвиток Українського Народного Театру* (т. III. стор. 101-110) та деякі статті про укр. говори Східньої Словаччини, хочби й про мову поетів о. Ю. Ставровського та о. О. Павловича (т. III, стор. 51-76). Цінна теж публікація рукописного твору о. Н. Теодоровича, *Помощник у домувствь* з 1791 р. (т. 4-5, стор. 135-166). Тому надіємося, що згадані *Записки* причиняться

до наукового дослідження культури й мовознавства українців Східньої Словаччини й спинять, бодай до якоїсь міри, процес запланованої словакізації укр. населення.

А. П.

Степан Клочурак, *До Волі — Спомини* (Ню Йорк 1978, В-во Карпатського Союзу), Вступне Слово від д-ра В. Шандора, мовний ред. Д. Корбутяк, обклад. арт. Е. Козака, 189 сторін.

Заслугами Карпатського Союзу в Ню Йорку вийшли цінні *Спомини* адв. Степана Клочурака (нар. 1895), громадського діяча та члена Уряду Карпатської України, якому доля призначила « відроджувати національну свідомість у народі » (стор. 7). ВШан. Автор, описуючи свої молодечі літа в Ясіню, на Гуцульщині та на студіях в Ужгороді і Мараморoському Сиготі, пробував схопити теж тодішні « політичні й господарські відносини », серед яких закарп. укр. народ жив початком нашого сторіччя аж до прилучення до Чехословаччини 1919 р.

Серцем Клочуракових *Споминів* є повстання закарп. гуцулів у 1918-1919 р., яким закарпатці включилися до українських визвольних змагань, щоб своєю « смертю викупити свій нарід з неволі » (стор. 9). Як провідний член Української Народної Ради у Ясіню, п. Клочурак у великій мірі причинився до проголошення злуки Закарпаття з Україною, яке відбулося на народнім з'їзді у Хусті, дня 21 січня 1919 р.

Самі *Спомини* написані легким стилем і гарною укр. мовою, вони читаються як якесь цікаве оповідання і своєю безпосередньою щирістю збуджують довір'я і симпатії до шан. Автора. Спомини кінчаються поворотом адв. Клочурака до Ужгороду, що тоді вже був під владою ЧСР, в грудні 1919 р. Складаючи Авторові свої признання, надіємося, що він продовжить свої спомини аж до часів проголошення Карпатської України 1939 р., в якім він брав активну участь.

А. Пекар, ЧСВВ

George A. Maloney, S.J., *A History of Orthodox Theology Since 1453*, Belmont, Mass.: Nordland 1976, 388 pp.

This book gives an historical sketch of the development of the theological thought of the individual nationalities which make up the Eastern Rite Church group known as Orthodox.

As the whole is the sum of the parts, no complete picture of the subject can be given if any of the parts is missing. A description of the development of the theology of the Eastern Rite peoples, which completely ignores the Ukrainian people or confuses them with Russians, is therefore deficient. It is surprising and disappointing that a well known scholar, and one who is so well versed in matters concerning Eastern European Church history, could make such a glaring omission. Although it is the current fashion to deny that the Ukrainian people exists or ever did exist as a separate entity, the facts of history prove otherwise.

This incomprehensible covering up of the identity of more than 40 million people, with their own culture, Church centers, and Church history, diminishes the value of the book, which otherwise is perhaps well written.

DMYTRO BLAŽEJOWSKYJ

A. PEKAR, OSBM, *Our past and present – Historical Outlines of the Byzantine Ruthenian Metropolitan Province*, Pittsburgh, Pa. (Byzantine Seminary Press) 1974, 16°, pp. VIII+60.

On the occasion of the 50th anniversary of the appointment of the Byzantine-Ruthenian Bishop in the United States (1924-1974) Rev. A. Pekar, OSBM, a Basilian monk, wrote an "historical synopsis" of the Byzantine-Ruthenian Catholics under the title, *Our Past and our Present*, published by the active Byzantine Seminary Press in Pittsburgh, Pa. This informative booklet, written with diligence and precision, is divided into two parts. In the first part (pp. 1-35) the national and religious background of the Ruthenians (including also the Byzantine Catholics of Croatian, Hungarian and Slovak descent) in their native land is discussed. In the second part (pp. 36-60) the historical development of the religious life of the Ruthenian emigrants in the United States is given, followed by biographical sketches of their Spiritual Shepherds. The booklet presents a synoptic picture of interesting history and is highly recommended by Metropolitan Stephen J. Kocisko, D.D. of Munhall (cf. *Preface*).

A. PEKAR, OSBM, *Our Martyred Bishop Romzha (1911-1947)*, Pittsburgh, Pa. (Byzantine Seminary Press) 1977, 16°, pp. 31.

Father A. Pekar, OSBM, wrote a very sympathetic booklet on life and martyrdom of Bishop Theodore G. Romzha of Mukachevo

(1944-1947), on the occasion of the 30th anniversary of his "heroic death" under the Soviets. Bishop Romzha desired to become a priest and, then, a missionary since his youth. After his swift career as parish administrator, professor and Spiritual Director at the Eparchial Seminary in Uzhorod, in 1947, he was consecrated bishop at the age of 33. His short episcopacy was spent in defense of the Greek Catholic Church in Subcarpathia against the Soviet aggression, of which he eventually became a victim, dying among the "mysterious circumstances" on November 1, 1947. This valuable booklet, a testimony to Bishop Romzha's undaunted faith, concludes with an epilogue, describing the forced liquidation of the Mukachevo Eparchy (1949) by the Soviets. It is illustrated with some interesting pictures from Bishop's life and is written in popular style, but with the scholarly precision.

MSGR. BASIL SHEREGHY, *A Historical Album*, McKeesport, Pa. (The United Societies of the USA) 1978, 8°, pp. 172.

On the occasion of the 75th anniversary of the United Societies of the USA, the Ruthenian Fraternal Society in McKeesport, Pa., has published a very valuable and illustrated *Historical Album*, compiled by the Society's Editor, Msgr. Basil Shereghy, S.T.D., on the "history of the Carpatho-Ruthenians, their Christianization, their beginnings in the United States and their religious, cultural and social accomplishments". Besides Msgr. Shereghy, Rev. A. Pekar, OSBM, has also contributed to this *Album* with his original articles on Bishops S. Ortynskyj and B. Takach (p. 23-34), on the Christianization of the Slavs, including Carpatho-Ruthenians (p. 88-97) and on the history of the Carpatho-Ruthenians in America (p. 98-120). The articles contained in the *Album* were "written in a popular style, nevertheless, they reflect extensive research, scholarship and objectivity." This valuable book, compiled with diligence and great effort, will serve as an excellent source of the information about the Carpatho-Ruthenians in America and, as such, should be favorably accepted by the general public.

ARGUMENTA LATINA ARTICULORUM UCRAINICORUM (SLAVICORUM)

I. - Articuli:

P. Borys I. Balyk, OSBM

DE PRINCIPIIS CHRISTIANITATIS ET EPARCHIAE PEREMYSLIENSIS SAC. IX-X (pp. 50-57)

Praemissis quibusdam conclusionibus archeologicis ex regione Cracoviensi et Peremysliensi, Auctor tractat de quibusdam ecclesiis contemporaneis Peremysliensibus et principiis christianitatis in Peremysl, ex Moravia provenientibus. Imprimis agit de positione huius regionis in Statu Magnae Moraviae (p. 53), quae gente chroatica incolabz tur: dein tractat de quaestione Liturgiae Cyrillo-Methodianae (p. 55), eius traductionibus et diffusione nec non de Liturgia slavica S. Petri in Moravia eiusque diffusione post obitum S. Methodii (p. 63); deinde de Processione S. Spiritus (p. 63), de recessione Horazdi a regimine (p. 65), de prohibitione Liturgiae slavicae a Pontifice Romano (p. 68) Stephano V, de expulsione discipulorum S. Methodii ex Moravia (p. 75) et eorum numero; dein loquitur Auctor de renovatione hierarchiae in Moravia (p. 79) anno 899, et ubi collocati fuerunt episcopi. Hic ponitur et tractatur quaestio fundationis eparchiae in Peremysl (p. 84), ubi et quidam discipuli S. Methodii ex Moravia aufugerunt; in quam regionem et principes Russiae sese immiscere coeperunt. Inde tractat Auctor quaestionem de episcopo in « populo Russiae » in epistola Joannis PP. XIII (p. 90). Deinde tractat de hac regione sub regimine Bohemorum (973-981) (p. 93) et demum iterum sub regimine Russiae principis Volodimiri (p. 95).

P.M. WAWRYK, OSBM

HISTORIA LITURGICONIS ECCLESIAE UCRAINAE CATHOLICAE 2-AE MEDIETATIS SAEC. XVII
(pp. 98-142)

Saeculo XVII magna fuit necessitas Liturgiconis in Ecclesia Ruthena, et varia tentamina nullum habuerunt effectum, neque Gabrielis Kolenda neque Cypriani Zochovskyj; tandem comparuit Liturgicum an. 1692. 75 anni effluxerunt inter Liturgicum L. Mamonyč et C. Zochovskyj; ut plurimum Liturgica manu transcribebantur, sed pauca tantummodo incorrupta remanserunt, ex quibus tria Liturgica nobis nota manent. Primus invenitur in libro P. Ohilevyč « Harmonia » (1671), in parte dicta « Ekphonemata », lingua polona exaratus ex Liturgia graeca (pp. 103-112), de quo Auctor breviter disserit eumque describit comparando cum textibus graecis et libris liturgicis orthodoxis nec non libris liturgicis auctorum graecorum.

In secunda parte articuli Auctor agit de Liturgico manuscripto Bibl. Vaticanae (Nnr. 13-14) St. Borgiae, ut videtur ex secunda medietate saec. XVII, olim ex Bibliotheca Hospitii SS. Sergii et Bacchi. Auctor describit fideliter hoc manuscriptum, comparat cum « Harmonia » Ohilevyč, et cum Liturgico C. Zochovskyj nec non describit in se ipso et eius influxum in editionem C. Zochovskyj considerat. Tandem dat minutam descriptionem et recensionem textus et liturgicarum proprietatum unde eius influxum in Liturgicum C. Zochovskyj probat.

II. - Documenta collectanea:

S. LESZEK GŁÓDŹ

TESTAMENTUM EP. CHELMENSIS JACOBI SUSZA
(pp. 213-220)

Testamentum Episcopi Jacobi Susza ex anno 1687 hucusque erat ignotum nec publici factus iuris; primum suum testamentum proveniebat ex anno 1685, die 30 Lulii; ultimum testamentum, de quo agitur hic, in lingua polona exaratum, provenit ex anno 1687, die 7 Ja-

nuarii; et invenitur in Archivo Palatinatus Lublinensis, in Consistorio Graeco-Catholico. Est revera ultinum testamentum, quia Jacobus Susza, Episcopus Chelmensis obiit die 4 Martii 1687.

Susza dat imprimis brevem biographiam religiosam et episcopalem, dein disponit de funere et exprimit suam testamentariam voluntatem quoad Capitulum Chelmense, PP. Basilianos, Moniales Basilianas; salutat hierarchiam, disponit de suis debitis, et bonis, agit de sua familia, disponit de rebus mobilibus et immobilibus etc. et vera subscriptione manus propriae confirmat. Hoc modo dubium de die obitus Jacobi Susza solvitur, quia hucusque varii auctores varios ponebant annos et dies.

III. - Miscellanea:

P.M. Wawryk, OSBM

NOVITER INVENTI LIBRI POCZAJOVIENSES XVIII SAEC.

(pp. 370-378)

Recensendo librum F. Maksymenko, *Kyrylyčni starodruky ukrajinskych drukarenj, ščo zberihajutsja u lvivskych zbirkach (1574-1800)*, Leopoli 1975, Auctor invenit quosdam libros inter annos 1739-1799 editos et in variis collectionibus Leopoli conservatos, praesertim in typographia Počajoviensi impressos. Hisce adiungit quasdam observationes personales.

P.A. Pekar, OSBM

EPISCOPUS PRJAŠIVENSIS, JOSEPHUS GAGANEC - VISITATOR PP. BASILIANORUM

(pp. 379-393)

Auctor in fundamento adnotationum O. Duchnovyč tractat de visitatione canonica Basilianorum Transcarpatiae et Galiciae Episcopi Josephi Gaganec, diebus 18-27 Septembris 1856 (Transcarpatia), praeparatione Constitutionum (1858), etiam opera canonici Duchnovyč, earum editione et promulgatione anno 1858, die 2 Junii. Visitatio Basilianorum Transcarpatiae peracta fuit cum socio O. Duchnovyč, qui de his itineribus etiam relationem apparavit et in ephemeridibus « Tser-

kovnaja Hazeta » publici fecit iuris. – In secunda parte Auctor agit de visitatione monasteriorum Galiciae diebus 5-15.VIII.1858. De hac visitatione refert in s.d. « Zapyska » Rev. D. Duchnovyč et dein in s.d. « Tserkovnyj Vistnyk », de dat. 5 Septembris 1858.

P.M. WAWRYK, OSBM

P. IRENAEUS J. NAZARKO, OSBM, EIUSQUE ECCLESIASTICO SCIENTIFICA HAEREDITAS (1905-1976)
(pp. 394-404)

Auctor breviter narrat notitias biographicas P. Irenaei Nazarko, eius educationem, ingressum Ordinis Basiliani, et ordinationem ab Ex.-celmo Josaphat Kocylovskyj (30.11.1930). Dein item breviter refert de eius activitate pastorali et assistentiali, inter iuventutem praesertim marialem feminilem, cui P. Irenaeus inde ab anno 1931 adsistebat, excolendo dirigentes, parando ephemerides, adunando congressus etc. Omnem hanc activitatem impedivit occupatio sovietica Galiciae an. 1939; hoc tempore erat hegumenus Leopolitanus Basilianorum et praedicator missionum et exercitiorum spiritualium, praesertim tempore occupationis germanicae; anno 1945 P. Irenaeus in Germaniam venit et inde migravit in Canadam et Americam, ubi incipit eius activitas ecclesiastico-scientifica; anno 1953 electus Consultor generalis, et breviter postea nominatus Rector Pont. Coll. S. Josaphat (1955-1966); ab anno 1954-1963 erat Redactor II-ae sectionis « Analectorum OSBM »; semper magis debilis valetudinis venit Canadam, et vixit in Weston et Ottawa, ubi et obiit 20.IV.1976.

In secunda parte articuli Auctor contenditur colligere eiusdem bibliographiam, curando exacta themata articulorum et librorum, eorundem annum et locum. Hoc modo eius memoriam apud posteros conservare procurando.

IV. - Bibliographia:

Haec pars, quae fere tota in lingua ucraina, cum quibusdam recensionibus et notis lingua anglica exaratis, constat, sequentibus componitur rebus: 1. P. Is. J. Patrylo, OSBM, iam tertia vice proponit elenchum Fontium et Bibliographiae, plus quam 270 numeris constantem, in lingua ucraina exaratum; 2. Varii auctores plus quam 40 recensiones librorum (an. 1969-1978), variis linguis proponunt et 3. Redactio et eius collaboratores plus quam 20 notas de libris receptis adnotant.

Sectio tertia « DOCUMENTA ...ex ARCHIVIS ROMANIS »

Monumenta Bio-Hagiographica

S. Josaphat - Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis:

vol. I: 1623-1628; *vol. II*: 1628-1637; *vol. III*: 1637-1867; Romae 1952-1967.

Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600), Romae 1970.

Documenta Pontificum Romanorum

Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia:
vol. I: 1075-1700, Romae 1953; *vol. II*: 1700-1953, Romae 1954;

Audientiae SS.mi de rebus Ucrainae:
vol. I: 1658-1779, Romae 1963; *vol. II*: 1780-1862, Romae 1965;

Acta S. Congregationum

Acta S.C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia:

vol. I: 1622-1667; *vol. II*: 1667-1710; *vol. III*: 1710-1740;
vol. IV: 1740-1769; *vol. V*: 1769-1862: *Romae* 1953-1955.

Litterae S.C. de Prop. Fide Eccl. Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes:

vol. I: 1622-1670; *vol. II*: 1670-1710; *vol. III*: 1710-1730; *vol. IV*: 1730-1758;
vol. V: 1758-1777; *vol. VI*: 1777-1790; *vol. VII*: 1790-1862: Romae 1954-1957.

Congregationes Particulares Eccl. Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes:
vol. I: 1622-1728, Romae 1956; *vol. II*: 1729-1862, Romae 1957;

Litterae Nuntiorum Apostolicorum

Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850):

vol. I: 1550-1593; *vol. II*: 1594-1608; *vol. III*: 1608-1620; *vol. IV*: 1621-1628;
vol. V: 1629-1638; *vol. VI*: 1639-1648; *vol. VII*: 1649-1651;
vol. VIII: 1652-1656; *vol. IX*: 1657-1659; *vol. X*: 1659-1663;
vol. XI: 1664-1669; *vol. XII*: 1670-1674; *vol. XIII*: 1675-1683; *vol. XIV*: 1684-1693; Romae 1959-1969-1977.

Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae:
vol. I: 1600-1699; *vol. II*: 1700-1740; *vol. III*: 1741-1769: Romae 1960-1965.

Epistolae Metropolitarum

Epistolae Metropolitarum Kioviensium Catholicorum:

vol. I. *Josephi Velamin Rutskyj* (1613-1637), Romae 1956.
vol. II. *R. Korsak, A. Sielava, G. Kolenda* (1637-1674), Romae 1956.
vol. III. *C. Zochovskyj, L. Zalenskyj, G. Vynnyckyj* (1674-1713), Romae 1958.
vol. IV. *L. Kiszka, A. Szeptyckyj, F. Hrebnyckyj* (1714-1762), Romae 1959.
vol. V-VI. *F. Wołodkovycz*, pars I (1762-1773), pars II (1773-1778), R. 1967-69.
vol. VII. *L. Szeptyckyj* (1778-1779), Romae 1970.
vol. VIII. *J. Smogorzevskyj* (1780-1788), Romae 1965.
vol. IX. *Th. Rostoćkyj, H. Lisovśkyj, G. Kochanovyč, J. Bulhak* (par.)

Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes:

vol. I: Ann. 1600-1640, Romae 1972.
vol. II: Ann. 1641-1665, Romae 1973.
vol. III: Ann. 1665-1690, Romae 1974.
vol. IV: Ann. 1691-1710, Romae 1976.
vol. V: Ann. 1711-1740 (paratur).

Diplomata Principum

Litterae Imperatorum, Regum, Principum, Magistratuum ann. 1600-1650 (parantur) etc.

Acta Basilianorum

Capitula Basilianorum Generalia saec. XVII-XVIII (parantur)
Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae, vol. I: 1601-1730, Romae 1979; vol. II: 1731-1760, Romae 1979.

Miscellanea - Anonyma etc. (parantur)